EBÛ MANSÛR el-MÂTÜRÎDÎ

TE'VÎLÂTÜ'L KUR'ÂN

TERCÜMESİ

10

Çeviren
PROF.DR.
MEHMET ERDOĞAN

Editör
PROF. DR.
YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

Ümraniye Belediyesi

ensar

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

Cilt: 10

Çeviren

Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul 2018

İÇİNDEKİLER

MÜ'MİNÛN SÛRESİ

en-NÛR SÛRESİ

el-FURKÂN SÛRESİ

eş-ŞUARÂ SÛRESİ

en-NEML SÛRESİ

KISALTMALAR

§	:	Arapça orjinal eser sayfa kesim yeri
a.	:	Yazma yaprağı ön sayfası
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.mlf.	:	Aynı müellif
a.s.	:	Aleyhisselâm
a.y.	:	Aynı yer
b.	:	Yazma yaprağı arka sayfası
bk.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
r.a.	:	Radiyallahu anhu / Rahmetullahi aleyh
s.	:	Sayfa
s.a.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
vb.	:	Ve başka
vr.	:	Varak

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla"

TAKDİM

Kıymetli Okuyucu,

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in insanlığa gönderilişinin hemen ardından, İslâm ile şereflenen insanlar, "acaba Rabbimiz indirdiği kelâm ile bizden ne istiyor?" düşüncesiyle yoğun bir zihin faaliyetine girişmiş; bu faaliyetler neticesinde fıkıh, kelâm, tefsir, hadis gibi İslâmî ilimlerde birçok din anlayışı ve bunları temsil eden okulların (mezheplerin) ortaya çıktığına tarih tanık olmuştur. Akaid konularında Ehl-i Sünnet'in iki büyük akımının ilkini teşkil eden Mâtürîdiyye de bu okullardan birisidir.

Öyle insanlar vardır ki öldükten sonra da yaşamaya devam ederler. Bu yaşamak onların düşünüp söyledikleri sözlerle veya ortaya koydukları eserlerle çağlar ötesinde bile sürüp gider. Onlar, uzaydaki parlak yıldızlar gibi ışıyıp dururlar ve yolumuzu aydınlatmaya devam ederler. İnsanlığın ortak kültür mirası, sözünü ettiğimiz bu yıldız şahsiyetlerin, bu bilge insanların tüm nesillere armağanıdır.

Kelâmcıların hocası (İmâmü'l-mütekellimîn) diye bilinen **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî** de onlardan birisidir. Bir asra yaklaşan bereketli ömrüyle **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî**, farklı disiplinlerde ortaya koyduğu görüşler ile, asırlar sonrasında bile ufuk çizen, pek çok meseleye ışık tutan bir ilim insanı olarak, İslâm düşünce tarihinde seçkin bir konuma sahiptir.

Kültürel faaliyetlerin, yerel yönetimlerin görev ve hizmet alanları içerisinde önemli bir yer tutması gerektiği bilinciyle çalışmalarını sürdüren Ümraniye Belediyesi, bu doğrultuda birçok kültür hizmetine öncülük etmiştir.

Bu yüzden, kendisi hocaların hocası olarak bilinen ve benim de hocam olan muhterem ilim adamı **Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU**, İmam Mâtürîdî'nin çağlara ışık tutan ***Te'vîlâtü'l-Kur'ân*** adlı eserinin çevirisi konusunda bizden destek ve işbirliği talebinde bulunduğunda, hiç tereddüt etmeden kabul ettim. Zira inanıyorum ki, İslâm'ın eşsiz medeniyet seviyesini yakalamak ve onu bir adım daha ileriye götürmek; kültür mirasımızı tanımak, okumak ve iyi modelleri örnek almakla mümkün olacaktır. Bu yüzden, yerel yönetim olarak bir elimiz kentin kaldırımları üzerinde olduysa, bir elimizle de her zaman ilmin ve kültürün elinden tutmayı şiar edindik.

Bu vesile ile bu muazzam çalışmada, başta muhterem hocam **Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU** olmak üzere emeği geçen editör **Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz** ve mütercim ilim adamlarına, ayrıca bu çalışmada proje ortağımız olan **Ensar Vakfı** yetkililerine teşekkürlerimi sunuyorum. Bu tarihî değere sahip dinî eser üzerindeki çalışmada bize de emek vermeyi nasip eden Allah Teâlâ'ya sonsuz şükürler olsun. Bu çalışmanın daha nice güzel eserlerin yolunu açması temennilerimle...

Hasan CAN

Ümraniye Belediye Başkanı

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

CİLT: X

(Mü'minûn, Nûr, Furkān, Şuarâ, Neml)

Çeviren
Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN

[§]MÜ'MİNÛN SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١﴾

1. "Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir."

[Müminlerin Nitelikleri]

Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir. Bazı müfessirler "felâh" (فلاح) kelimesinin bekâ anlamına geldiğini söylemiştir. Yani müminler ölümsüzlüğe ermiştir demektir. Bir kısmı da "felâh" kelimesine saadet, diğerleri de kurtuluş ve benzeri anlamlar vermiştir. Cenâb-ı Hakk'ın **Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir** meâlindeki beyanında ve devamında bir kısım müminlerin burada sözü edilen özelliklere sahip olmadığına ve iman isminin bu âyetlerde bahsettiği özelliklere sahip olmayan kimseler için de kullanıldığına dair delil vardır. Şayet öyle olmasaydı namazlarında huşu üzere olmaları, ırzlarını korumaları, boş şeylerden uzak durmaları gibi özelliklerinden bahsedilmesinin bir mânası kalmazdı. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın bu âyetlerde bahsedilen özellikler olmadan da (kâmil) mümin olma imkânı doğardı. Nitekim şu ilâhî beyanlarda da benzer durum vardır: "İçinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun"[1] ve "rıza göstereceğiniz şahitlerden"[2]. Bu ilâhî beyanlar da gösteriyor ki şahitler içinde âdil olmayanlar ve şahitliklerinden memnun olunmayanlar da vardır. İşte buna sebep şahitlikte adalet ve hoşnutluk özellikleri anılmış bulunmaktadır.

الَّذِينَ هُمْ فِى صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ﴿٢﴾

---

1. "Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın; içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin" (et-Talak, 65/2).

2. "Ve erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar" (el-Bakara, 2/282).

8 [§]2. ***"Ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar."***

[Huşû]

Ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Huşû, kalpte devamlı surette yer eden bir korkudur. Bir başkası da huşû kalpte olur demiştir. Huşûun aslı, korkudan dolayı tesirleri yüzde ve organlarda görünen boyun eğiş belirtileridir. Yoksa öncekilerin bahsettiği türden bir korku değildir. Görmez misin şu ilâhî beyanlarda nasıl buyrulur: "O gün kimi yüzleri zillet kaplamıştır..."[3]; "O sırada gözlerine korku çökmüş..."[4]. Bu âyetler de gösteriyor ki huşû, korkudan dolayı yüzde ve bütün organlarda beliren zillet emareleridir. Bundan dolayıdır ki bazıları şöyle demiştir: Namazda huşû, kişinin sağında ve solunda kimin olduğunu bilmemesidir. Çünkü namaz hali kişiyi yanındakilerin farkına varmaktan alıkoyar. Asıl mânası bizim dediğimizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre **Ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar** meâlindeki beyan hakkında o şöyle demiştir: Huşû, namaza yönelmek ve onda mahviyet içinde olmaktır. Hz. Ali (r.a.) de şöyle demiştir: Huşû kalpte olur; bir de (yanındaki) müslümana tavrını yumuşatman ve namazda sağa sola bakmamandır[5]. Huşûun alçak gönüllülük olduğu da söylenmiştir. Aslı bizim bahsettiğimiz anlamdır.

وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾

3. "Anlamsız, yararsız şeylerden uzak dururlar."

Anlamsız, yararsız şeylerden uzak dururlar. "Lağv" (اللغو) kelimesi sanki bâtıl olan, boş ve önemsiz sayılan her şeyin adıdır. Allah Teâlâ haber verdi ki onlar her türlü bâtıldan ve yasaklandıkları fiillerden yüz çevirirler; her türlü itaate ve emrolundukları eylemlere, yönelirler.

وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ ﴿٤﴾

4. "Zekâtı verirler."

---

3 el-Ğâşiye, 88/2.

4 "O sırada gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır" (el-Kalem, 68/43).

5 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 375.

[Zekât]

Zekâtı verirler. Zekâttan maksat, insanların Allah katında kendileri sayesinde arındırdıkları fiil olabilir; bunun yanında herkesçe bilinen zekât olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak müminlerin zekâtı vermekte ve onu vaktinde eda etmekte olduklarını bildirmiş olması da mümkündür. O'nun şunu kastetmesi de ihtimal dâhilindedir: Münafıkların, rızâ-ı Hakk'a yönelik olması gereken malî harcamayı istemeyerek yapmaları, namazı da tembellik ve gösterişe dayanarak yerine getirmeleri tavırlarına mukabil müminlerin Allah'a itaatkârlık içinde olmaları, O'nun her emrini yerine getirmeleri ve bunu gönülden yapmaları. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Onlar namaza 9
kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar"[6]; "Ve harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar"[7]; "Resûlullah'ın yanındakilere geçimlik bir şeyler vermeyin" diyenlerdir"[8]. Cenâb-ı Hak münafıkları tembellik, anlaşmazlık, infaka yanaşmama ve itaatlerde mürâîlik yapmak gibi olumsuzluklarla nitelerken müminleri bunların zıddı olan emirlerini yerine getirmede arzulu, O'na mâsiyette bulunmada, yasaklarından geri durmada da azimli olmaları ile nitelemiştir.

وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٥﴾ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا
مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٦﴾

5. "İffetlerini korurlar."

6. *"Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla* (câriyelerle) ***yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir."***

[İffetin Korunması, Fuhuş ve Müt'a Yasağı]

İffetlerini korurlar. Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir. Bu ilâhî beyanda istisna yapılmıştır [oysa önceki âyetlerde boş şeylerden uzak durma

---

6 en-Nisâ, 4/142.

7 "Yaptıkları harcamaların kabul edilmesine engel olan esas sebep de şudur: Onlar Allah'ı ve peygamberini tanımadılar; namaza da ancak üşene üşene gelirler ve harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar" (et-Tevbe, 9/54).

8 "Onlar, 'Resûlullah'ın yanındakilere geçimlik bir şeyler vermeyin ki etrafından dağılıp gitsinler' diyenlerdir. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır; ama münafıklar anlamıyorlar!" (el-Münâfikûn, 63/7).

(lağv) ve benzeri iyi eylemlerden istisna yoluna gidilmemişti][9]. Çünkü burada sözü edilen cinsel ilişki, bir halde helâl iken başka bir halde haram olan fiillerdendir. Lağv ve âyetin başında zikredilen benzeri şeyler ise hiçbir durumda helâl değildir. Lağv her hal ve durum üzere haramdır. Aynı şekilde emanetin yerine getirilmemesi, zekâtın verilmemesi, namazın kılınmaması da terki hiçbir şekilde helâl olmayan davranışlardandır.

Bundan dolayı da kınanacak değillerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* O bu istisnaî durumda onlara herhangi bir şekilde kınama yönelmeyeceğini iki sebepten dolayı belirtmiştir: Birincisi Seneviyye (iki tanrıcılık) inancına sahip olanların sözleri yüzündendir. Onlar nikâhlı yaşamayı gerekli görmezler. Allah bu âyetle kınamanın bu iki hususa yönelik olmayacağını, aksine bu ikisi dışındaki ilişkilere yönelik olacağını bildirmiştir. İkincisi de müt'a nikâhının iptali için belirtilmiş olmasıdır. Çünkü görüleceği üzere sadece zevceler ve câriyeler istisna edilmiştir. Müt'a ise istisna edilmiş olan bu iki durumun kapsamına girmez. Sonra bu ikisi hakkında kınama olmayacağını, kınamanın bunların dışında kalan cinsel ilişkiler hakkında olacağını bildirmiştir. Müt'a nikâhı bu ikisi dışında kalan bir uygulamadır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu buyruğunda ifade edilmiştir: "Câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın"[10] Irzların korunmasına bu anlam verilir. Aksi halde insanların tümü zinadan kendilerini korumakta ve onun haram olduğunu bilmekteydiler. Bununla birlikte onlar müt'ayı ve bu şekilde ücret mukabili fuhuş yaptırmayı mübah görürlerdi. İşte Allah (c.c.) bunu haram kıldı. Sonra şöyle buyurdu:

فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٧﴾

7. "Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır."

Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır. Haddi aşandan maksat, kendisi için belirlenmiş olan sınırı öteye geçen kişidir.

وَالَّذ۪ينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٨﴾

10 [§]*8. "Yine o müminler emanetlerine ve ahitlerine sadakat gösterirler."*

---

9 Bu ilâve kısım *Te'vîlât* şerhindendir (bk. vr. 511b-512a).

10 "Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle bağışlayıcıdır, esirgeyicidir" (en-Nûr, 24/33).

[Emanetlere Riayet]

Yine o müminler emanetlerine ve ahitlerine sadakat gösterirler. Burada sözü edilen **emanetler** muhtemelen ibadetler ve üzerlerine yazılan farzlardır. Bunlara riayet ettiler, yani vakitlerinde eda ettiler. Rab'leri ile kendi aralarında akdedilmiş olan ahitler de kastedilmiş olabilir. Ya da kendilerine bırakılmış olan emanetler ve insanların kendi aralarında yapmış oldukları sözleşmelerdir. Bunları gözettiler demek onları korurlar ve emanetleri sahiplerine iade ederler, onları zayi etmezler demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ هُمْ عَلٰى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩﴾

9. "Namazlarını titizlikle eda ederler."

[Namazın Muhafaza Edilmesi]

Namazlarını titizlikle eda ederler. Namazın muhafaza edilmesi değişik şekillerde olur: Birincisi namazı rükünleri, farzları, vacipleri ve âdabı dikkate alınarak tam yaparlar demektir. İkincisi namazın öncesinde yapılması gerekli olan vakitler, taharet, setr-i avret gibi sıhhati kendisine bağlı olan türden şartlarına tam riayet ederler demektir. Üçüncüsü huşû, vakar ve tam bir mahviyetkârlık içerisinde ve O'na karşı ihlaslı olmak gibi namaz kılarken takınılması gereken haller üzere olmaya çalışırlar demektir. Emanetler ve diğerleri olmak üzere bahsedilenlerin hepsi de aynı şekilde olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اُولٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ ﴿١٠﴾ اَلَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١﴾

10. "İşte vâris olacaklar bunlardır."

11. "Firdevs cennetine vâris olacaklar ve orada onlar ebedî kalacaklardır."

[Firdevs Cenneti]

İşte vâris olacaklar bunlardır. Firdevs cennetine vâris olacaklar. "Vâris" (الوارث) miras bırakanın arkasında kalan kimsedir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "İnnâ nahnü nerisü'l-arda" (انّا نَحْنُ نَرِثُ الأرْضَ), yani "Yeryüzü ... sonunda yal-

nız bize kalır"[11] yaratılmışların ardından bâki olan biziz demektir. Yani insanlar fâni olur onlardan arkaya ancak O bâki kalır. **Firdevse vâris olacakların** anlamı yahut şöyledir: O, Allah'ın kullarına icabet etmeleri halinde vâdettiği cennettir. Cenâb-ı Hak "Allah esenlik yurduna çağırıyor"[12] meâlindeki beyanı ile böyle bir vâdde bulunmuştur. Bu durumda her kim ki bu icabeti terketti, şayet icabet etseydi kendisine verilmesi vâdolunan şey, bilfiil icabette bulunana verilecektir. Allah'ın bahsetmiş olduğu mirasçı olmanın anlamı da işte budur.

Firdevs: Bir izaha göre Rumca bir kelime olup bahçe demektir. Allah (c.c.) cenneti değişik isimlerle anmıştır. Bunlardan bir kısmı Adn, Naîm, Me'vâ, Firdevs'tir. [İsimleri çok olmakla birlikte] gerçeklikte cennetler tektir. Çünkü "Adn" (عدن) kelimesi ikamet yeri demektir. Naîm, verilen nimet, Me'vâ da aynı şekilde ikamet yeri demektir. Sonra Firdevs, Adn, Me'vâ bunlar naîm, yani ni-
11 metlerdir. [§]Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle hadis nakledilmiştir: "Firdevs, cennetin en yücesi, tam ortası ve en güzel yeridir". Eğer bu rivayet sabit ise o, bahsedildiği gibidir[13].

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾

12. "Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz."

[Yaratılış ve Evreleri]

Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Âyette "sülâle" (سلالة) kelimesi kullanılmıştır, çünkü her çeşit topraktan süzme özden yaratılmıştır. Ebû Avsece şöyle demiştir: Sülâle, her şeyin özü, esası demektir. "Min sülâle min tîn" (من سلالة من طين) tabiri toprağın en kalitelisi demektir. Yaratılış anlatılırken bir keresinde **çamurdan alınmış bir özden,** bir keresinde "Şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil

---

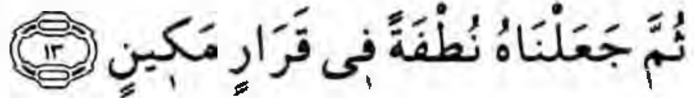
[11] "Yeryüzü ve onun üzerindekiler sonunda yalnız bize kalır ve hepsi bize dönerler" (Meryem, 19/40).

[12] Yûnus, 10/25.

[13] Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayet edilir: Rübeyyi' bint Nadr Hz. Peygambere (s.a.) geldi. Oğlu Hârise b. Sürâka Bedir gününde, nereden geldiği belli olmayan bir ok ile şehit düşmüştü. Bu kadın Hz. Peygambere: "Yâ Resûlallah! Bana Hârise hakkında bilgi ver. Eğer o güzel bir sonuç (hayır) elde etti ise sevabımı Allah'tan bekler ve sabrederim. Eğer hayır üzere değil ise o takdirde de onun için durmaz dua ederim". dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Ey Ümmü Hârise! Şüphesiz ki cennette birçok bahçe vardır. Senin oğlun Firdevs-i âlâyı elde etmiştir. Firdevs, cennetin en yüce yeri, tam ortası ve en güzel mekândır" (bk. Buhârî, "Cihâd", 14; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24).

verilip) kurutulmuş çamurdan"[14] (مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ), bir başka yerde "Sizi topraktan yarattık"[15], bir başka yerde de (مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ) "ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan"[16] denilmiştir. Burada hepsinde sözü edilen Hz. Âdem'dir (a.s.). Bu şekildeki farklı nitelemeler, yaratılış safhalarına işaret olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Çocuk için "babasının sülâlesi" denilir. Keza şarap ve nutfe (erlik suyu) için de sülâle denilir[17]. Meselâ "Âdem sülâleden yaratılmıştır", denilir. Çünkü o her çeşit topraktan süzme şekilde yaratılmıştır. Ebû Avsece şöyle demiştir: Sülâle, her şeyin katkısız halidir. Ebû Muâz[18] ise (sülâle) nesildir, çocuk her kılın dibinden süzülüp gelen (nutfeden) olur, demiştir[19].

[§]*13. "Sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz."* 12

Sonra onu bir nutfe kıldık. Yani onun çocuğunu ve neslini nutfeden yarattık. Allah Teâlâ Hz. Âdem'i yarattığı aslı (toprak) ve onun çocuğunu yarattığı aslı haber verdi ki, bu ikincisi nutfe, yani erlik suyudur.

Sağlam bir korunak hakkında bazıları rahimdir demişlerdir. Sözü edilen korunağın (قَرَار) erkeğin sulbü olması da mümkündür. Çünkü erlik suyu (nutfe) insanın ilk yaratıldığı anda sulbünde yaratılmış olmaz, oraya daha sonraları yerleştirilir. Bu itibarla sulb, nutfenin rahime atılmak üzere çıkış anına kadar

---

14 el-Hicr, 15/26.

15 el-Hac, 22/5.

16 er-Rahmân, 55/14.

17 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 296.

18 Fadl b. Hâlid Ebû Muâz en-Nahvî el-Mervezî, Bâhile'nin âzat ettiği köledir. Abdullah b. Mübârek ve Ubeyd b. Süleyman'dan rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Şakîk ve kendi hemşerileri rivayet etmişlerdir. Hicrî 211 (826) yılında vefat etmiştir. Kur'ân'a dair güzel bir kitabı vardır. Ezherî, *Kitâbü't-tehzîb*'de ondan nakillerde bulunur. İbn Hibbân, es-Sikât'ta ondan söz eder. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*'da pek çok yerde -meselâ vâde, kasara, katara maddeleri gibi- ona atıfta bulunur. Kâtip Çelebi, onun *Kitâbü'l-Kırâa* adlı kitabını zikreder (bk. İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 5; Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa*, I, 22; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 467; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, IV, 565, Safedî, *Kitâbü'l-Vâfî bi'l-vefeyât*, XXIV, 28, Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1449).

19 Metinde geçen "Şa're" hatalı olup aslı "Şecere" olabilir. O takdirde mâna "toprağın bitirdiği her bitkiden süzülüp hâsıl olan nutfeden yaratılma"dan söz edilmiş olur ki bağlama daha uygun gözükmektedir (Mütercim).

karar kıldığı yer olur. Buna göre "fe müstekarrun ve müstevda'" (فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ)[20] kelimelerinin anlamı da böyledir. Bazıları "müstekar" sulb, "müstevda'" da rahimdir demişlerdir. Bazıları da müstekar rahim, müstevda' da sulbdür diye bir yorum yapmıştır. Her ikisinin tek bir şey olması, onun da sulb ya da rahim olması da muhtemeldir. Çünkü her ikisi de emanet olarak bırakılan karar yeri olmaktadır. İbn Abbâs ve başkaları "sülâle", suyun saflığıdır, demişlerdir.

Sağlam bir korunak koruma altındaki bir mekândır ki rahim ya da sulbdür. Hangisi olursa olsun her ikisi de nitelemeye uygundur.

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ اَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾

14. "Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) ***alakaya*** (rahimde asılıp beslenen embriyo) ***çeviriyor, alakayı şekilsiz et*** (görünümünde) ***yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Var edip yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir."***

[Allah'ın İlmi ve Kudreti]

Ardından nutfeyi alaka olarak yarattık. "Nutfe" bilinen erlik suyudur. "Alaka" ise kan pıhtısıdır. Mudğa" da bir çiğnem et parçasıdır. Bu ifadelerle Cenâb-ı Hak onları yaratılışları sırasında nasıl halden hale dönüştürdüğünü birtakım hikmetler yüzünden haber vermiştir. Bunlardan biri yüce kudretini, saltanatını, ilmini ve evreni tedbir ve idare etmesini bildirmesi ve böylece insanların O'nun eşsiz kudretini tanımış olmaları iradesidir. Şöyle ki erlik suyundan "alaka"yı yaratmaya kādir olan [ancak O'dur]. Bütün mahlûkat bunun, sözü edilen unsurdan yaratılmasının sırrını öğrenmek için bir araya gelse -kaldı ki onda bir sonraki aşamada bir öncekinden eser yoktur- buna asla
13 kādir olamazlar. Âyette sözü edilen nutfeden alaka, yani kan pıhtısı, [§]alakadan mudğa, yani bir çiğnem et, mudğadan kemik yaratılması gibi bahsedilen

20 "O, sizi bir tek nefisten yaratmıştır. (Sizin için) bir kalma yeri, bir de emanet olarak konulacağınız yer vardır. Gerçekten biz, anlamaya açık bir topluluk için kanıtları birer birer açıkladık" (el-Mâide, 6/98).

safhalardan her biri, aynı şekilde buna kādir olan yüce Allah'ın bunlara zatıyla kādir olduğunu ve bunlara kādir olanın da onları en temelden yaratırken bir nesne olmaksızın (lâ şey') inşa etmeye ve onları toprak olduktan sonra yeniden diriltmeye kādir olduğunu gösterir. İnsanın yaratılması sırasında sözü edilen nutfe, alaka, mudğa aşamalarının olması, onları topraktan yaratmış olması gerçeğinden daha az hayret verici bir durum değildir. Bu ilâhî beyanda Allah'ın ilminin zatî olduğuna dair delil vardır. Çünkü "üç kat karanlık"[21] diye bahsedilen bir ortamda onları bir halden diğerine dönüştürmeye kādir olması O'nun zatı ile âlim olduğunu, ilminin sonradan başka birinden öğrenilen bir ilim olmadığını, kudretinin de yine sonradan elde edilmiş bir kudret olmadığını, aksine hem ilminin hem de kudretinin zatî olduğunu gösterir. Çünkü ilmini sonradan bir başkasından öğrenen, kudretini keza bir başkasından alan ve zaman içinde elde etmiş olan bir zat böyle bir kudrete erişemez. Yine ilâhî beyanda bütün mahlûkatın yaratılması ve varlıklarını üreme yolu ile devam ettirmeleri ile ilgili ilâhî bir düzenlemeye dair delil vardır. Bu düzenleme ve yönetimde hepsi ilk oluşum anından en son dönüşecekleri hale kadar mütemadiyen aynı şekilde cereyan etmekte ve sürmekte olan nizama tâbi olmaktadır ve yüce Allah'ın insanlığa has kıldığı üreme ve neslin bekasını sağlama konusunda geçerli olan sünnetinde hiçbir değişiklik bulunmamaktadır. Aynı şekilde yeryüzünde yetişen her türlü bitki, ağaç ve yaprakların her yıl ve mevsimde vücut bulacakları anda hep aynı değişmez ve farklılık göstermez yasaya tâbi olduğuna, onların biteviye aynı takdire ve tek bir mizana tâbi olarak varlık alanına çıktıklarına dair delil bulunmaktadır. Bütün bunlar zât-ı ilâhînin bir tedbirin bulunduğunu ve hiçbir şeyin rastgele ve tesadüfen cereyan etmediğini gösterir. *Bütün güç ve kudret yüce Allah'a aittir.*

Yaratılış safhasında insanların bir halden başka bir hale dönüştürülmesin-
den bahsedilmesinde, onları kendileri için yaratmadığına dair bir işaret vardır.
Cenâb-ı Hak evrendeki her şeyi insanlar için yaratmış, insanları da (âhirette
hesaba çekme) akıbetine bağlı olarak varetmiştir. [§]Eğer onları, kendileri için 14
ve "Sonra siz bunun ardından mutlaka öleceksiniz"[22] âyetinde belirtildiği gibi
yok olmaları için yaratmış olsaydı o takdirde onları tek bir hal üzere yaratır ve
onları bir halden başka bir hale çevirmezdi. Onları bir halden başka bir hale

---

21 Muhtemelen şu âyete işaret etmektedir: "Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır..." (ez-Zümer, 39/6). Müellif bu âyetin tefsirinde üç karanlık için: Rahim, karın ve plasenta demektedir (*Te'vîlâtü ehli's-sünne*, IV, 294).

22 el-Mü'minûn, 23/15.

değiştirdiği ve dönüştürdüğüne göre bu "Sonra siz bunun ardından mutlaka öleceksiniz"[23] âyetinde belirttiği gibi onların özellikle ölüm için değil, aksine amaçlanan bir akıbet için olduğunu belirtmiş olur ki o da beka bulmaları, ebedî bir hayata ermeleridir. Bu husus da şu âyette belirtilmiştir: "Sonra da kıyâmet gününde tekrar diriltileceksiniz"[24].

[Allah'ın Evreni Yoktan Yaratması]

Nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Buradaki bambaşka bir yaratık halinde yaratmaktan maksadın ne olduğu hakkında müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bu içine ruh üflenmesidir. İbn Abbâs'ın ve diğerlerinin görüşü böyledir. Bir kısmı da saçlarının bitmesi vb. durumlardır, demişlerdir. Katâde ve diğerlerinin görüşü de budur. Hasan-ı Basrî ve diğerleri ise şöyle demiştir: Erkek ve kız oluşu[25]. **Nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz.** Bu beyanın sözü edilen anlamlardan başka türlü açıklanması da mümkündür ki o da bedenin ayrıntıları ve organlarının ortaya çıkarılması ve onların düzenlenmesidir. Âyette de aslında bu mânaya dair bir işaret vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak yaratma esnasında insanı bir halden başka hale çevirdiğini bildirmektedir. O, henüz daha uzuvları, el ayak gibi organları olmayan som haldeki bir şeyi halden hale sokar. O sırada henüz daha organların kendileri yoktur, sadece izleri vardır. Sonra da organların bizzat kendileri ortaya çıkarılır ve böylece insan olur. İşte yeni bir kavuşturmanın anlamı da budur. Ruhun üflenmesi, saçların bitmesi vb. gibi sözü edilen hususlar bizim işaret ettiğimiz düzenleme içinde yer alır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yoktan var etmeyi kabul etmeyenler ve evrenin kıdemine inananlar bunu inkâr ederler. Çünkü şehâdet âleminde bir şeyin yoktan var edildiğini görmezler. Öylelerine şu cevap verilir: Asıl unsur itlaf edilerek ve kendisinden en ufak bir iz kalmayacak şekilde bir nesneden başka nesne inşasını gördün mü? Eğer bunu şehâdet âleminde görmediysen duyularınla görmediğin gayb âleminde (rahimde) birincisinin itlafı ile birlikte bir nesneden başka bir nesne inşa edildiğini gördün (insanın oluşumu). Meselâ nutfe alakaya dönüşür (kan pıhtısı) ve asıl unsur olan nutfeden geride eser kalmaz. Alaka, mudğaya dönüşür (bir çiğnem et parçası) ve kan pıhtısından geride bir eser kalmaz ve bu böyle sürüp gider. Bunların hepsi, asıl unsurun yok edilmesiyle birlikte bir nesneden başka

---

23 el-Mü'minûn, 23/15.

24 el-Mü'minûn, 23/16.

25 Bu konudaki tüm izahlar için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 10; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 109.

bir nesnenin inşasıdır. Dolayısıyla şehâdet âleminde yoktan bir şeyin var olamayacağını kabul etmek, gayb âleminde de olmayacağını kanıtlamaz, aksine, buna kâdir olanın her şeye kâdir olacağını gösterir.

[Allah'ın Ahsenü'l-Hâlikîn Olması]

[§]Var edip yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir. 15

[Mûtezile mensubu] bazı kimseler, eğer Allah'tan başka yaratıcı yoksa o takdirde "ahsenü'l-hâlikîn" (احسن الخالقين), yani yaratıcıların en güzeli âyetinin anlamı olmaz, demektedirler. Nitekim "erhamu'r-râhimîn" (ارحم الراحمين), merhametlilerin en merhametlisi[26], "ahkemü'l-hâkimîn" (احكم الحاكمين), yani hüküm verenlerin en iyisi[27] ve benzeri nitelemelerde olduğu gibi. Bu tür kullanım Allah'tan başkalarının da merhametli, hüküm veren, kerem sahibi olabileceklerini ifade eder. Cenâb-ı Hak haber vermiş oluyor ki Allah "merhametlilerin en merhametlisi", "hüküm verenlerin en iyisi"dir. Bu durumda **yaratıcıların en güzeli** meâlindeki beyanda aynı şekilde olmalıdır. Ancak bize göre insanlar konuşmaları esnasında gerçekte başkasına o vasfı ispat etme amacı taşımaksızın (mecazen) bu türden ifadeler kullanmaları mümkündür. Bu kullanım şeklinin birkaç izahı olabilir:

Birincisi şudur: **Yaratıcıların en güzeli** meâlindeki beyanın insanların Allah'tan başkasına böyle bir nispette bulunmamalarından hareketle kullanılmış olmasıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı..."[28]. Bu beyanda Hz. İbrahim putlara "tanrıları" derken, bunu onlara gerçek anlamda ulûhiyet isnat etmek amacıyla demedi, aksine onların kendi isimlendirmeleri üzerinden hareketle böyle bir kullanımda bulundu. Aynı şekilde Hz. Mûsâ (Sâmirî'ye) "Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak..."[29] derken de ona gerçek anlamda bir tanrılık isnadında bulunmak istemedi, aksine onların telakkisi üzerinden böyle söylemiş oldu. Bu örnekler de gösteriyor ki gerçek anlamda Allah'tan başka bir tanrı ve yaratıcı olmasa da bu türden bir kullanım şekli caiz olabilmektedir. "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[30] meâlindeki âyette de durum aynıdır. Bu kullanım şekli, onların kendilerine şefaat edebilecek şefaatçileri olduğunu bildirmek için değil, aksine onlar için şefaatçiler olmadığını belirtmek içindir. Dolayısıyla zikretmiş olduğumuz husus da böyledir.

---

26 el-A'râf, 7/152.
27 Hûd, 11/45.
28 es-Sâffât, 39/91.
29 Tâhâ, 20/97.
30 el-Müddessir, 74/48.

İkincisi: **Yaratıcıların en güzeli** meâlindeki beyanın diğer bir izahı şöyledir: Eğer Allah'tan başka bir yaratıcının daha olması caiz olsaydı o takdirde "yaratıcıların en güzeli" o olurdu. Ancak bu caiz değildir. Bu, Allah'ın (c.c.) şu beyanı gibidir: "Eğer Allah (iddia ettikleri gibi) bir evlat sahibi olmak isteseydi elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. Ama O'nun böyle bir durumla ilgisi
16 yoktur"[31]. [§]Yani eğer Allah'ın bir evlat edinmesi caiz olsaydı bahsedilenlerden onu seçerdi. Ancak bu caiz değildir. Şu ilâhî beyan da böyledir: "Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik, bunu asla yapmayız"[32]. Yani eğer bu caiz olsaydı o takdirde öyle olurdu. Ne var ki böyle bir durum Cenâb-ı Hak için caiz değildir. Aynı anlam şu ilâhî beyanda da söz konusudur: "Allah asla çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir (ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışır)dı"[33]. Yani eğer onunla birlikte başka bir ilâhın olması caiz olsaydı o takdirde her biri zikredilen şekilde kendi yarattıklarını alır bir tarafa çekerdi. Ne var ki bunun olması caiz değildir. **Yaratıcıların en güzeli** meâlindeki beyan işte bu şekilde bir kullanım şeklidir. Yani eğer Allah'tan başka bir yaratıcı olsaydı o takdirde "yaratıcıların en güzeli" o olurdu. Ancak bu caiz değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Üçüncüsü: "Yaratıcıların en güzeli" anlamındaki tabiri kullandı çünkü Araplar her bir şeyin yapıcısını "hâlik", yani yaratıcı diye isimlendirir. Dolayısıyla yaratıcılık ifadesi O'nun dışındakiler için hakikat anlamda olmayıp onların isimlendirme geleneğine binaen âyette yer almıştır. Tıpkı şu ilâhî beyan da olduğu gibi: Hz. Îsâ'nın "Size çamurdan kuş biçiminde bir şey yaratırım..."[34].

Yahut Allah, bu tabiri şöyle diyenlerin sözüne göre kullanmış olabilir. Evrenin aslı şu dört tabiattan (unsur) ibarettir: Sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık.

Ya da bazı felsefecilerin sözü doğrultusunda olabilir. Onlar da evrenin aslı dört ya da beş unsurdan oluşur derler: Su, toprak, ateş ve diğeri (hava). Cenâb-ı Hak durumun böyle olmadığını onlara bildirdi. Bilakis Allah, kendilerinin sandığı gibi âlemi mevcut bu unsurlardan değil onları yoktan yaratandır. Yahut da şöyle diyenin sözü üzere böyle bir tabir kullanılmıştır: Eğer başkası yaratıcı

---

31 ez-Zümer, 39/4.

32 el-Enbiyâ, 21/17.

33 el-Mü'minûn, 23/91.

34 "Size çamurdan kuş biçiminde bir şey yaratır ona üflerim, Allah'ın izni ile derhal kuş oluverir" (Al-i İmrân, 3/49).

olursa o takdirde yaratma yaratıcıya işaret etmez. Oysaki Allah Teâlâ yaratmayı yaratıcının bilinmesinin yolu kılmıştır. [§]Eğer O'ndan başkası yaratıcı ol- 17
saydı o takdirde yaratma yaratıcının bilinmesine dair bir delil olmazdı. Çünkü O şöyle buyurmuştur: "Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar?"[35] Allah bildirdi ki eğer kendisinden başkası yaratıcı olsaydı ya da birden fazla ilâh bulunsaydı o takdirde kimin neyi yarattığı konusunda şaşırıp kalırlar ve işin içinden çıkamazlardı. Bu karıştırma hali de, birden fazla ilâhın bulunduğunu ispat etmeye çalışanlara dair verdiği haberde olduğu üzere Allah'ın bilinmesi yolu olmazdı. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilirdi..."[36]. Bu durum bâtıl olduğuna ve ilâhların birden fazla olması ve Allah'tan başkası için ulûhiyetin ispatı caiz olmadığına göre yaratma konusunun da belirttiğimiz gibi anlaşılması gerekecektir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Mudğa, küçük et parçasıdır, bu şekilde isimlendirilmesi bir çiğnem miktarı kadar olması sebebiyledir. Avuçla alınan şeye bir avuç denilmesi de böyledir.

ثُمَّ اِنَّكُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

15. "Sonra siz bunun ardından mutlaka öleceksiniz."

16. "Sonra da kıyâmet gününde tekrar diriltileceksiniz."

[Âlemin Yaratılmasındaki Amaç]

Sonra siz bunun ardından mutlaka öleceksiniz. Sonra da kıyâmet gününde tekrar diriltileceksiniz. Daha önce anlattık ki bu âlemi yaratma amacı özellikle öldürmek ve yok etmek değildir. Aksine o öyle bir akıbettir ki onları bir halden başka hale dönüştürürken onu kastetmiştir (O da beka, yani sonsuz bir hayata erişmektir). Sonra Allah (c.c.) onları tek bir halde de bırakmamıştır. Eğer onların yaratılışından maksat sadece onların yok edilmesi ve helâk edilmeleri olsaydı o takdirde onları tek bir halde bırakırdı ve onların halden hale dönüştürülmesine mahal kalmazdı. Onların bir halden başka bir hale intikal ettirilmeleri ve dönüştürülmeleri, belirttiğimiz gibi, onların yaratılmasından

---

35 "Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar? De ki: Her şeyi yaratan Allah'tır. O birdir, karşı konulamaz güce sahiptir" (er-Ra'd, 13/16).

36 el-Mü'minûn, 23/91.

maksadın bekaya, yani, ebedi bir hayata erişmeleri olduğuna işaret etmiş olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Kaldı ki yüce Allah, onların böylesi bir amaç için yaratılmış olmamasının bir tür abesle iştigal olacağını da haber vermiş bulunmaktadır. Bu bağlamda Allah meâlen şöyle buyurmuştur: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[17] Bu beyanda görüldüğü gibi, Allah, kendisine dönüş olmaksızın yaratılmış olmalarını anlamsız saymıştır. Başka bir âyette de şöyle buyrulmuştur: "Sakın... ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın..."[18].
18 [Ş]Allah, kadının ipini sağlamca eğirdikten sonra onu geri çözmesini bir tür sefihlik saymıştır. İmdi Allah, ipini sağlamca eğirdikten sonra onu geri çözen kadını sefihlikle nitelesin, ondan sonra da kendisi aynı anlama gelen eylemi yapsın, bu caiz değildir. Zira yarattığı insanları sırf öldürmek ve yok etmek için yaratmış olması anlamsızdır ve bu bir tür oyundur. Buna göre şehâdet âleminde söz gelimi bir insanın, kalıcı olması ve bir yarar sağlaması için değil de sırf yıkıp yok etmesi için bina yapması sefihliktir ve bir tür oyundur. İşte bu yüzdendir ki Allah'ın (c.c.) insanları yaratmış olmasının sadece ölüm için değil aksine **Sonra da kıyâmet gününde tekrar diriltileceksiniz** buyruğunda bildirdiği üzere (hesaba çekmek amacıyla) diriltilmek için olduğunu söyleriz.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَآئِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ ﴿١٧﴾

*17. "**And olsun biz üstünüzde yedi yol** (yörünge) **yarattık. Biz yaratılanlardan habersiz değiliz.**"*

And olsun biz üstünüzde yedi yol (yörünge) yarattık. Sözü edilen **seb'a tarâik** (سبع طرائق) hakkında değişik yorumlar yapılmıştır. Bir kısmı yedi kat gök demiştir. Bir kısmı da yedi felek diye açıklamışlardır. İnsanların yaratılması ve onların ihtiyaçları için yaratılmış olan gökler ya da felekler -hangisi ise farketmez- iki açıdan belirtilmiştir: Birincisi Allah'ın kudretini, saltanatını ve zenginliğini bildirmiş olması içindir. Bu sayılanları bir sebep olmaksızın yaratmaya ve inşaya kâdir olan yüce kudret sahibi elbette ki mahlûkatı yoktan var etmeye de kâdirdir. İkincisi de bunları yaratmaya kâdir olan yüce kudret onları ölümden sonra diriltmeye ve yeni bir hayata geçirmeye de kâdirdir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Yedi yol**dan maksat yedi kat göklerdir. Her bir gök bir yoldur. Onların felekler olduğunu da söyleyenler olmuştur. O zaman her biri tarîk olur. Tarâik denmesinin sebebi ise bunların üst üste olmalarıdır.

---

[17] el-Mü'minûn, 23/115.
[18] en-Nahl, 16/92.

Bir şeyi üst üste koyduğun zaman "Taraktü eş-şey'e" (طرقت الشئ) dersin. Kuşların üst üste olan tüylerini ifade etmek için de "rîşün tarâik" denir.[39]

Bir başkası da şöyle demiştir: Tarâikten maksat nefsin mertebeleridir.

Biz yaratılanlardan habersiz değiliz. Yani biz onları, durumlarını bilmeden yaratmadık, aksine onların durumlarını bilerek yarattık. Allah'ın halkı yaratması bizzat ilmine dayalı olarak olması gerekir ve bunun da beka için değil de yok olmak için gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu husus üzerinde düşünülmelidir. Çünkü şehâdet âleminde bunu yapan yaptığını ya câhilce yapar ya da bir ihtiyaca binaen yapar. Yüce Allah ise bunların hepsinden münezzehtir.

[§]Yahut **Biz yaratılanlardan habersiz değiliz.** Bu beyan sözü edilen 19
varlıkların yaratılmasından anlamına gelir. Zira anlaşılmış olduğu üzere bu varlıkların yaratılması bizzat kendisi için değil bilakis sizin içindir ve sizin yararınıza tahsis edilmiştir. Hal böyle iken onların sizin için yaratılmış olması bir sınama ve imtihan olmaksızın vücut bulması ihtimal dâhilinde değildir. Bunların sebebi sınama ve imtihan olunca da karşılığında sevap ve azabın da bulunması söz konusudur. Bu sabit olunca da öldükten sonra dirilmenin ve yeni bir hayatın olması gerekli olacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً بِقَدَرٍ فَاَسْكَنَّاهُ فِى الْاَرْضِ وَاِنَّا عَلٰى ذَهَابٍ بِه۪ لَقَادِرُونَ ١٨

18. "Gökten uygun ölçüde su indirir, onu arzda tutarız. Kuşkusuz bizim onu gidermeye de gücümüz yeter."

Gökten uygun ölçüde su indirir. Bazıları "bi kader" (بقدر) kelimesinden maksadın, katımızdan bir ilim ile, anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bazıları da ona onlar için ihtiyaç ve kifâyet miktarı kadar, anlamı vermişlerdir.

"Bi kaderin" (بقدر) sözcüğünün maksadın mâlum ve mukadder anlamında olması da mümkündür. Buna göre sözü edilen ne öne geçer ne gecikir, ne artar ne eksilir özellikte olur, tam takdir edildiği şekilde vücut bulur. Bütün her şey de böyledir.

Onu arzda tutarız. Allah bunu ifade ediyor; kudretini ve saltanatını bildiriyor ve gökten su indirmeye kādir olan yüce kudretin, ölümden sonra diriltmeye ve eşyayı yoktan var etmeye kādir olduğunu ilan etmiş oluyor. Zira

---

39 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 296.

mahlûkatın hiçbiri böyle bir fiile kâdir değildir. Bu türden şeyleri yapsa yapsa ancak Allah'ın kendisine öğretmiş olduğu düzen sayesinde yapabilir. Yahut şöyle demiş olabilir: Allah aralarındaki bunca mesafeye rağmen yeryüzünün menfaatlerini göklerin menfaatleriyle, göklerinkini de yeryüzününki ile irtibatlı hale getirmiştir. Bu menfaatlerin aralarındaki mesafenin uzaklığına rağmen birbiriyle irtibatlı olması onların her birini aynı yüce kudretin yarattığını, yönettiğini ve bunları yapanın tek ve zatıyla âlim olduğunu göstermiş olur.

Kuşkusuz bizim onu gidermeye de gücümüz yeter. Bu beyan "Suyunuz çekiliverse size akarsuyu kim getirebilir?"[40] meâlindeki âyet gibidir.

فَاَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهٖ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ
كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿١٩﴾

19. "O su sayesinde sizin için, çok sayıda meyvelerin bulunduğu, yiyip beslendiğiniz hurma bahçeleri, üzüm bağları..."

Onun sayesinde sizin için... meydana getiririz. (فَاَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهٖ) "Bihî"deki zamir suya râcidir. **Hurma bahçeleri, üzüm bağları...** Allah (c.c.) su sayesinde oluşan nimetlerini saymaktadır. Bilindiği gibi bedenlerin hayat bulması ve canlıların varlık kazanması hep su sayesindedir. Böylece O bu sayılan nimetlere karşılık kendisine şükredilmesini ve ibadet yapılmasını istemektedir. (فَاَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهٖ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ) **O su sayesinde sizin için, çok sayıda meyvelerin bulunduğu, yiyip beslendiğiniz hurma bahçeleri, üzüm bağları... meydana getiririz.** Bu âyette geçen (فِيهَا) kelimesindeki zamir, Allah'ın (c.c.) içinde biz insanlar için **çok sayıda meyveler** yarattığını belirttiği cennetler ise o takdirde bu âyette İmam Ebû Hanîfe'nin görüşüne dair bir delil vardır. Zira Ebû Hanîfe şöyle demiştir: Bir kimse meyve yemeyeceğim diye yemin etse, sonra da üzüm yese yeminini bozmuş olmaz. Çünkü bu âyette cennetteki nimetler sayılırken hem hurma ve üzüm hem de meyveler ayrı ayrı müstakillen sayılmıştır. Ancak Allah sözü edilen meyveler arasında hurma ve üzümü kastetmişse o takdirde âyette ona bir delil olmaz.

وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ
لِلْاٰكِلِينَ ﴿٢٠﴾

---

40 el-Mülk, 67/30.

[§]*20. "... Keza Sina dağında yetişen, hem yağ hem de yiyenlerin ekmeğine katık veren bir ağaç* (zeytin ağacı) *meydana getiririz."* 20

Sînâ dağında yetişen bir ağaç (zeytin ağacı)... Yani Tûr-ı Sina'da sizin için bir ağaç daha yarattık. Mâlum olduğu üzere dağlarda kendiliğinden yetişmiş olan ağaçların bitmesinde insanların bir katkısı bulunmamaktadır. Bahçe ve bostanlarda olan ağaçlar ise insanların dikimi ve bakımı sonucu yetişmektedir. Allah (c.c.) hem yetişmesinde insanların dahli olan hem de hiç katkıları bulunmayan her iki türü de kendisine nispet etmiştir. Her iki türden olanın da Allah'a nispet edilmesinde, kulların yapmış oldukları fiillerde Allah'ın bir şekilde dahli olduğuna ve hepsinin sonuç itibariyle onun yaratması ve lütfu sonucu meydana geldiğine işaret bulunmaktadır. Allah onlara kendileri için bahsettiği bahçeler, hurmalar, üzümler, meyveler inşa etmesi gibi nimetlerini hatırlatıyor ve bu şekilde onların şükürlerini ifa etmelerini amaçlıyor. Bu ifadede onun yüce kudretine ve saltanatına dair delil de vardır. Şöyle ki: Allah (c.c.) ağacı yaratmış ve onu dağ üzerinde çıkarmıştır. Dağ, varlıklar içinde en sert ve katı olanıdır. Sonra O ağaçta yağ var etmiştir. Yağ ise nesneler içinde en latif ve yumuşak olanıdır. Böylece bildirmiş oldu ki en sert ve katı olan bir nesneden en yumuşak ve latif olan bir nesneyi çıkarmaya kâdir olan mutlak gücü hiçbir şey aciz yapamaz. Bu âyette iki şeyi bir araya getirip, birbirine ekleyerek yemekte bir sakınca olmadığına dair bir delil de bulunmaktadır. Zira şöyle buyrulmaktadır: **Hem yağ hem de yiyenlerin ekmeğine katık veren bir ağaç (zeytin ağacı)...** âyette geçen (صِبْغ) "sıbg" katık demektir.

(طُورِ سَيْنَاءَ) **Sînâ dağı** hakkında âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "et-Tûr", Süryanice dağ, "Seynâ" da Habeşce güzel demektir, diye açıklamışlardır. Bazıları ise şöyle demiştir: "Tûr" dağ ve sözü edilen nesne, "Seynâ" ise güzel ağaç demektir. Bazıları da "Tûr", Allah'ın (c.c.) Hz. Mûsâ ile konuştuğu ve kendisine vahiyde bulunduğu dağdır, ağaç da zeytin ağacıdır, açıklamasını getirmişlerdir. Bazıları da "Tûr" dağ, "Seynâ" ise etrafındaki ağaçtır, demişlerdir. Âyet İbn Mesûd ve Hafsa'nın mushaflarında [§]"Ve şeceraten tahrucu min tûri seynâe tuhricu'd-dühne ve sıbğan li'l-âkilîn" (وشجرة تخرج من طور سيناء تُخرج الدهن وصبغا للآكلين) şeklindedir. Yani "Sina dağından çıkan hem yağ hem de yiyenlerin ekmeğine katık veren bir ağaç (zeytin ağacı)..."[41]. Bazıları da "tuhricu's-semere" (تُخرج الثمر) "meyve verir" demişlerdir. 21

Ebû Muâz şöyle bir yorum yapmıştır: "Enbete'n-nebâtü ve nebete" (أنبت النبات ونبت) aynı anlamda iki lügattır. Benzeri de "esrâ ve serâ" (أسرى وسرى) şeklinde kullanımdır.

---

[41] İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 64.

Züheyr[42] ise şöyle demiştir: "Raeytü zevi'l-hâcâti havle buyûtihim katînen lehum hattâ izâ enbete'l-baklu" (رَأَيْتَ ذَوِى الْحَاجَاتِ حول بُيُوتِهِم... قَطِيناً لهم حتى إذا أَنْبَتَ البَقْلُ), yani "ihtiyaç sahiplerinin evlerinin etrafında konaklamış olduklarını gördüm, tâ baklagiller bitene kadar..."

Kisâî şöyle demiştir: "Ahractü bi zeydin (أخرجت بزيد) yerine "haractü bi zeydin ve ahractü zeyden" (خرجت بزيد وأخرجت زيدا) dersin ya da bu fiili "ahractü bi Zeydin Amran" (أخرجت بزيد عمرا) şeklinde kullanırsın.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Ve sıbğın li'l-âkilîn" (وَصِبْغٍ لِلْآكِلِينَ), "Sıbğ" "sıbâğ" anlamındadır, aynen "dibğ" "dibâğ", "libs" ve "libâs" örneklerinde olduğu gibi[43].

Ebû Avsece de "ve sıbğın li'l-âkilîn"de (وَصِبْغٍ لِلْآكِلِينَ) geçen "sıbğ" kelimesini "sıbâğ" şeklinde açıklamıştır ki bandırılan nesne demektir.

وَاِنَّ لَكُمْ فِى الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِى بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٢١﴾

21. "Sizin için hayvanlarda da alınacak ders vardır. Size onların karınlarında oluşan nesneden içiriyoruz; onlardan sağladığınız başka birçok fayda da var, etleriyle besleniyorsunuz."

Sizin için hayvanlarda da alınacak ders vardır. Size onların karınlarında oluşan nesneden içiriyoruz. Burada "mimmâ fî butûnihâ" (مِمَّا فِى بُطُونِهَا) denilmiştir, Nahl sûresinde[44] ise "mimmâ fî butûnihî" (مِمَّا فِى بُطُونِهِ) şeklindedir. Bazıları "her biri" anlamı itibariyle zamirin müfret, çoğulu itibariyle de müennes şekliyle kullanıldığını söylemişlerdir. Bazıları da müzekker kullanım şeklini, analarının karnındaki hayvanların cinsini kastetmeye bağlı olduğu şeklinde açıklamıştır ki bu daha uygun gözükmektedir. Biz bu hususu daha önce açıklamıştık[45].

Sizin için hayvanlarda da alınacak ders vardır. Âyette sözü edilen ders veya ibret çeşitli şekillerde olur: Birincisi İbn Abbâs'ın açıklamasıdır ki o da "ters ile kan arasından"[46] meâlindeki beyanda belirtilen husustur. Bunda

---

42 bk. Sa'leb, *Şerhu Dîvâni Züheyr b. Ebî Sülmâ*, s. 111.
43 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 296.
44 en-Nahl, 16/66.
45 bk. Nahl sûresi 16/66. âyetin tefsiri.
46 en-Nahl, 16/66.

Allah'ın vahdâniyeti ve rubûbiyeti, O'nun ilmi ve kudreti ile tedbir ve lütfu
hakkında alınacak dersler vardır. [§]Zira onlarda bir şey olsun da onda O'nun 22
birliğine ve rubûbiyetine, keza ilmine, kudretine ve tedbirine dair bir delil bu-
lunmasın.

Aynı şekilde göstermektedir ki Allah bu hayvanları kendileri için var etmemiş, aksine onları insanlar için yaratmış ve onları emirlerine âmâde kıldığını ve bununla sınanacaklarını belirtmiştir. Sonra âyette geçen ve "hayvanlar" anlamına gelen "en'âm (الانعام) kelimesi hakkında ihtilaf edilmiştir. Mukâtil şu açıklamayı yapmıştır: En'âm'dan maksat eti yenilen, sütü içilen her hayvandır. Eti yenmeyen, sütü içilmeyen hayvanlar en'âmdan sayılmaz. Ebû Muâz ise şöyle demiştir: "En'âmdan bazısı vardır ki eti yenmez, sütü içilmez". Bazıları da vahşi hayvanlar da dâhil olmak üzere her türlü hayvana "en'âm" denildiğini söylemişlerdir. Öyle gözüküyor ki 'en'âmdan maksat deve olmalıdır. Ne var ki biz onun gerçekliğini bilmiyoruz. Sonuçta bu bir dil meselesidir ve onun gerçekliği dilcilerin bununla isimlendirdiği hayvan hangisi ise o olmalıdır.

Onlardan sağladığınız başka birçok fayda da var. Faydadan maksadın yük taşıma ve benzeri şeyler olduğu söylenmiştir ki biz bunu daha önce Nahl sûresinde açıklamıştık[47].

وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Onların üzerinde ve gemilerde taşınıyorsunuz."

Onların üzerinde ve gemilerde taşınıyorsunuz. Allah, insanlara hayvanlar ve gemiler ile ilgili kendilerine âmâde kılınmış olan nimetlerini hatırlatıyor ve böylece nimete şükrün gereğinin yapılmasını istiyor.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾

23. "Andolsun ki Nuh'u da kavmine gönderdik de, 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka bir tanrınız yoktur. İsyan etmekten sakınmıyor musunuz?' dedi."

---

47 bk. Nahl sûresinin 16/5-8. âyetlerinin tefsiri.

[Hz. Nuh Kıssası]

**Andolsun ki Nuh'u da kavmine gönderdik de, 'Ey kavmim!. Allah'a
kulluk edin; sizin O'ndan başka bir tanrınız yoktur' dedi.** Allah ülülazm
peygamberlerinin haberlerini ve kıssalarını resûlüne sürekli olarak tekrarlı-
yor ki o devamlı olarak uyanık ve dikkatli davransın, büyük peygamberlerin
kavimlerine karşı nasıl muamele ettiklerini, azmi yüce peygamberlerin kavim-
lerinin eza ve işkencelerine, kendilerini yalanlamalarına karşı nasıl dayandık-
larını bilsin de kendisi de kavmine aynen onların davrandığı gibi davransın,
kavminin kendisine yaptığı eziyete karşı, onların kavimlerinin işkencelerine
ve yalanlamalarına karşı gösterdikleri gibi sabır ve tahammül göstersin. İşte
bu yüzden onların haberlerini peygamberine tekrar tekrar anlatmakta, bunla-
23 ra sık sık atıflarda bulunmaktadır. [§]Aynı şekilde Mekkeliler de peygamberi
yalanlamak suretiyle hiçbir şekilde amaçlarına ulaşamayacaklarını, aksine akı-
betin ülülazm peygamberler lehine -kavimleri değil- tecelli ettiği gibi peygam-
berin lehine tecelli edeceğini bilsinler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sakınmıyor musunuz? Bu beyan hakkında şu izahlar yapılabilir: Birin-cisi **Sakınmıyor musunuz?** Yani Allah'a ve resûlüne muhalefet etmekten sakınmıyor musunuz? demek olabilir. Yahut O'nun azabından, gazabından ve vaîdinden sakınmaz mısınız? şeklinde bir anlam kastedilmiş olabilir. Ya da bundan maksat, Allah'tan başkasına kulluk ve ibadet etmekten sakınmaz mısınız? şeklinde olabilir.

فَقَالَ الْمَلَؤُا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هٰذَا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ اَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَاَنْزَلَ مَلٰئِكَةً مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِي اٰبَائِنَا الْاَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾

24. "Kavminin inkâra sapmış ileri gelenleri dediler ki: 'Bu adam, içinizde üstün olmak isteyen, sadece sizin gibi sıradan bir insandır. Eğer Allah (elçi göndermek) *isteseydi herhalde bir melek gönderirdi. Biz geçmiş atalarımızdan böyle bir şey duymadık.'"*

Kavminin inkâra sapmış ileri gelenleri dediler ki: "Bu adam, içinizde üstün olmak isteyen, sadece sizin gibi sıradan bir insandır..." Onların söyledikleri bu söz çelişkidir. Çünkü onlar, bu adam, peygamberlik iddiasına ve çağrısına icabette bulunulmasını istemek suretiyle içinizde üstün olmak iste-

yen, ama sadece sizin gibi olan sıradan bir insandır, demektedirler, sonra da onlar, yani onların başları ve liderleri halkın ve ayak takımlarının kendilerine tâbi olmalarını, her ne derlerse muvafakat edip isteklerine uymalarını istemektedirler. Oysa kendileri de diğerleri gibi sıradan insanlardır. Bu, söylem itibariyle tam bir çelişkidir. Sonra onlar halkın bir kısmının diğerlerine üstün olduğu iddiasında bulunmakta ve bunu kabul etmektedirler. Ayrıca onlar Allah'ın buna kudretinin yeteceğini de bilmektedirler. Çünkü **Eğer Allah (elçi göndermek) isteseydi herhalde bir melek gönderirdi** demektedirler. Eğer Allah melekleri insanlara üstün kılmaya kādir ise, o zaman insanlardan bir kısmını diğerlerinden üstün kılmaya da kādirdir. Sonra Allah Hz. Nuh'tan haber verdi ve onun peygamberlik iddiasıyla kavmine karşı bir üstünlük taslaması gibi bir amacı olmadığını, aksine onlara nasihat etmek, şefkat ve merhamet duymak istediğini belirtti. Zira o şöyle demektedir: "Ben size öğüt vermek istesem de, eğer Allah sizi azdırmak istemişse, öğüdüm size fayda vermez"[48]; "Doğrusu ben, üzerinize gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum"[49] ve benzeri sözler. O, onlara bildirdi ki bununla kendilerine nasihat etmekte ve şefkat göstermektedir, yoksa onların dedikleri gibi onlara karşı bir üstünlük taslaması söz konusu değildir.

[§]**Biz evvelki atalarımızdan bunu duymadık!** Bu beyan Hz. Nuh'un 24
kavminin sözüdür. Ne var ki sözlerinde yalan söylemişlerdir.

Mukātil şöyle demiştir: O size peygamberlik sebebiyle ayrıcalıklı konumda olduğunu söylemiş olmakta, yoksa onun size karşı başka türlü herhangi bir üstünlüğü bulunmamaktadır. Hal böyle iken ona tâbi olmayacak mısınız!? **Biz bunu duymadık** meâlindeki beyanı hakkında bazıları "azabı duymadık" diye açıklamıştır. **Evvelki atalarımızdan...** Şöyle de denilmiştir: Nuh'un çağrıda bulunduğu gibi **evvelki atalarımızdan** tevhidi **duymadık** diye de yorumlanmıştır.

إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتَّى حِينٍ ﴿٢٥﴾

25. "Bu adam olsa olsa cin çarpmış biridir; bir süre onu gözetim altında tutun."

---

[48] "Ben size öğüt vermek istesem de, eğer Allah sizi azdırmak istemişse, öğüdüm size fayda vermez. O, sizin Rabb'inizdir ve O'na döndürüleceksiniz" (Hûd, 11/34).

[49] el-A'râf, 7/59.

Bu adam olsa olsa cin çarpmış biridir. Aslında onlar onun cinlenmiş (mecnun) olmadığını çok iyi bilmekteydiler, lâkin kavimlerine karşı işi karmaşık hale getirmek ve zihinleri bulandırmak istiyorlardı. Zira Hz. Nuh, her işlerinde onlara karşı çıkıyor, reislere ve toplum önderlerine düşmanlık ediyordu. Şöyle diyorlardı: Bunu ancak aklından zoru olan (cinlenmiş) biri ya da aklına bir âfet arız olan kimse yapabilir. Aslında toplumun önderleri ve reisleri Hz. Nuh'un hiç de öyle olmadığını bilirlerdi, ne var ki bu şekilde halkın aklını çelmek isterlerdi.

Sonra dediler ki: **Bir süre onu gözetim altında tutun!** Onların bu "süre" ile neyi kastettiklerini bilmiyoruz; ölümü mü yoksa onun hakkında ileri sürdükleri cin çarpmışlık halinin kalkacağı bir zamanı mı ya da başka bir anı mı dilediler bu belli değildir.

قَالَ رَبِّ انْصُرْنِى بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٢٦﴾

26. "Nuh, 'Rabbim! Bunların beni yalancılıkla suçlamalarına karşı bana yardım et!' dedi."

Nuh, 'Rabbim! Bunların beni yalancılıkla suçlamalarına karşı bana yardım et!' dedi. Hz. Nuh, aslında onlara kendisini yalanlamaları üzerine ilk başta beddua etmedi, onların kendisini tasdik etmelerinden tamamen ümidini kestikten sonra ancak beddua yaptı. Onun duası şuydu: "Ey Rabbim! Ben yenilgiye uğradım, yardım et!"[50] Müfessirler onun duasını şöyle yorumlarlar: "Bana inanmaya yanaşmamaları halinde vâdettiğin azabın gerçekleşmesi konusunda bana yardım et! Çünkü bu onların başına dünyada iken gelecektir. Ben onlara azabın kendilerini dünyada iken yakalayacağını söylediğimde beni yalanlamışlardı. İşte bu tekziplerini boşa çıkarmak üzere onlara bu dünyada iken azabı ver". Yahut da **Bunların beni yalancılıkla suçlamalarına karşı bana yardım et!** demesinin mânası şöyle olmalıdır: Onların beni tekzip etmeleri ve benzeri davranışlarından ötürü bana onlara karşı zafer ver![51]

---

[50] "Onlardan önce Nuh'un kavmi de yalanlamıştı. Onlar kulumuzu yalanlayıp 'Bu bir delidir' dediler ve kulumuz (tebliğ görevinden) alıkonuldu. O da Rabb'ine, 'Ey Rabbim! Ben yenilgiye uğradım, yardım et' diye dua etti" (el-Kamer, 45/9-10).

[51] bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 513b.

فَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِ اَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا فَاِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا
وَفَارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ ف۪يهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ
سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ وَلَا تُخَاطِبْن۪ي فِي الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا اِنَّهُمْ
مُغْرَقُونَ ﴿٢٧﴾

[§]27. "Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: 'Bizim gözetimimiz altında ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap. Buyruğumuz geldiğinde sular coşup yükselmeye başlayınca her cinsten birer çift hayvan ile kendileri aleyhinde hüküm kesinleşmiş olanların dışındaki aileni gemiye al; ama o haksızlığa sapmış olanlar konusunda sakın bana bir şey söyleme! Onlar kesinlikle boğulacaklar!'" 25

Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: "Bizim gözetimimiz altında ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap. Âyetteki "bi a'yuninâ" (بِاَعْيُنِنَا) kelimesine kimi bizim gözetimimiz altında, kimi de bizim gözümüz önünde gibi anlamlar vermişlerdir. Caizdir ki Hz. Nuh kendisine gemi yapması emredilince kavminin buna imkân vermeyeceğini düşünmüştür de Allah da ona haber vererek "Elbette bizim gözetimimiz altında, onlara karşı sana vereceğimiz yardım ve destekle sen onu yapacaksın ve onlar senin onu edinmene mani olamayacaklar" demiş olmaktadır. "Ve vahyinâ" (وَوَحْيِنَا) kelimesinden maksat ise emrimizle demektir.

Buyruğumuz geldiğinde sular coşup yükselmeye başlayınca, yani buyruğumuzla vâdedilen azap geldiği ve **sular coşup yükselmeye başlayınca...** Ya da "Onlara azap emrimiz gelip de sular coşup ortalığı kaplayınca..."

Oraya (gemiye) al... "Selektü" ve "eslektü" denilir ve bir şeyin içine aldım, girdirdim anlamı kastedilir. Nitekim "üslük yedeke fî ceybike" (اُسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ) ifadesi de "elini koynuna sok!"[52] demektir. "Üslük" kelimesinin bu şekilde tefsiri başka bir âyette mevcuttur ki o da: "'...gemiye bindir!' dedik!" meâlindeki cümledir[53].

---

52 el-Kasas, 28/32.
53 Hûd, 11/40.

Her cinsten birer çift hayvan. Beyanın metninde geçen "isneyn" (اثنين) kelimesi "min küllin zevceyn" (مِن كُلٍّ زَوْجَيْنِ) tabirinin sıfatı olabilir, erkek ve dişiden oluşan her iki eşten anlamına gelir. Şu da caizdir: Her çiftten iki ayrı renkten; beyaz ve siyah, iyi ve kötü... şeklinde. **Aileni de** gemiye bindir! demektir. **Kendileri aleyhinde hüküm kesinleşmiş olanlar hariç.** Bu beyanla kastedilen anlam şöyle olabilir: Ancak daha önce haklarında azap ve helâk hükmü verilmiş olanlar müstesna. Biz bunu daha önce Hûd sûresinde anlatmıştık[54].

Ama o haksızlığa sapmış olanlar konusunda sakın bana bir şey söyleme! Onlar kesinlikle boğulacaklar! Bu beyanın anlamı hakkında ihtilaf edilmiştir. Bir kısmı şöyle demişlerdir: Allah, Nuh'a, zulmedenlere dair herhangi bir talepte bulunmasını yasaklamıştır. Zira o "Oğlum benim ailemdendir!"[55] şeklinde bir talepte bulunmuştu. Buna sebep Allah, onun böyle bir talepte bulunmamasını istemiş oldu. Bu takdirde mâna şöyle olur: **"O zulmedenler
26 hakkında bir taleple katıma gelme...!"** [§]Diğer bir kısım da şöyle demişlerdir: Kavmindeki tüm **zâlimler hakkında benden bir şey isteme...! Çünkü onlar boğulacaklardır!** Eğer böyle ise o takdirde âyette, onların kurtulması hakkında daha başından itibaren bir talepte bulunmasının yasaklanması söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe şöyle der: "Feslük fîhâ" (فَاسْلُكْ فِيهَا) Oraya girdir/sok! anlamındadır. İğnenin deliğinden ipliği geçirmek anlamında "selektü'l-hayte fi'l-ibreti ve eslektühû" (سلكت الخيط في الإبرة وأسلكته) denilir. Ebû Ubeyde de aynı şeyi söylemektedir.

فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي نَجَّانَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٢٨﴾

28. "Yanındakilerle birlikte sen de gemiye yerleştiğinde, 'Bizi bu zâlimler topluluğundan kurtaran Allah'a hamdolsun!' de."

Müminlerden olan **yanındakilerle birlikte sen de gemiye yerleştiğinde, 'Bizi bu zâlimler topluluğundan kurtaran Allah'a hamdolsun!' de.** Aynı şekilde Allah'ın zâlimlerin elinden kurtarmış olduğu herkesin bu nedenle Rabbi-

---

54 "Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi. Nuh'a dedik ki: 'Her türden (hayvan) birer çift ile -daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar dışında- aileni ve iman edenleri gemiye bindir!' Zaten onunla birlikte pek azı iman etmişti!" (Hûd, 11/40).

55 "Nuh Rabb'ine şöyle seslendi: 'Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vâdin elbette haktır. Sen hâkimlerin en âdilisin' dedi" (Hûd, 11/45).

ne şükretmesi, başına bir musibet geldiği zaman da ondan kurtarması için yalvarıp yakarması, -tıpkı Hz. Nuh'a hangi durumda ne diyeceğini ve kurtarılması halinde nasıl şükredeceğini öğretmesi gibi- şükretmesi ve dua etmesi gerekir. Bu konuda başka örnekler de vardır: Hz. Mûsâ korkuyla (Mısır'ı) terketmesi esnasında "Rabbim! Beni zâlimler topluluğundan kurtar" demişti[56]. Aynı şekilde Firavun'un karısı Firavun ve kavminin zulmünden kurtarması için Rabb'ine yalvarmış ve "Rabbim! ... beni Firavun'dan ve yaptıklarından kurtar ve beni bu zâlimler topluluğundan da selâmete çıkar!"[57] diye dua etmişti. Sonra Rabb'i ona kendisini mübarek bir yere indirmesi için dua etmesini öğretti ve şöyle buyurdu:

وَقُلْ رَبِّ اَنْزِلْن۪ي مُنْزَلًا مُبَارَكاً وَاَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِل۪ينَ ﴿٢٩﴾

29. "Yine de ki: 'Rabb'im! Beni bereketli bir yere indir; en uygun şekilde indirip yerleştiren sensin.'"

Yine de ki: 'Rabb'im! Beni bereketli bir yere indir; en uygun şekilde indirip yerleştiren sensin. Burada indirilmesi istenen bereketli yerden maksat her türlü hayır ve hasenat işi ve salih ameller olabilir. Talep edilen bereketli yerden maksat bolluk ve bereketin olduğu bir yer olması da mümkündür. Nitekim bazı müfessirler böyle yorumlamışlardır. Bu yoruma göre bereketli olandan maksat su, ağaç ve benzeri özelliklerle bolluk içinde olan yerlerdir. Eğer kastedilen anlam bu ise o takdirde Allah'tan bolluk ve bereket istemenin mübah olduğu anlaşılmış olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ وَاِنْ كُنَّا لَمُبْتَل۪ينَ ﴿٣٠﴾

30. "Kuşkusuz bu anlatılanlarda ibretler vardır; muhakkak ki biz bunlarla insanları sınarız."

Kuşkusuz bu anlatılanlarda ibretler vardır; muhakkak ki biz bunlarla insanları sınarız. Birtakım yorumcular dediler ki: **Kuşkusuz bu anlatılanlarda ibretler vardır.** Yani Hz. Nuh kavminin helâk edilmesinde ve onların tufanda boğulmalarında daha sonra gelenler için ibretler vardır. **Muhakkak ki biz** bunun dışında bizden bir lütuf ve ihsan olmak üzere birtakım âyetlerle **insanları sınarız.** [§]Başka türlü bir izah da mümkündür. Şöyle ki: "Ve in künnâ 27

56 el-Kasas, 28/21.
57 et-Tahrîm, 66/11.

le mubtelîn" (وَإِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ) kavl-i kerîminin "ve mâ künnâ le mubtelîn" (وَمَا كُنَّا لَمُبْتَلِينَ) şeklinde "in"in (إن) "mâ" (ما) anlamında nâfiye olmasıdır. Bu takdirde yorumu şöyle olur: **Bunda**, yani Nuh kavmi ve onlara ait olan özellikler hakkında, onlardan sonra gelenler için **birtakım âyetler vardır** ve biz bu sözü edilen âyetlerin dışında başka vesilelerle de onları sınayacak değiliz. Arapça'da "in"in "mâ" anlamında olumsuz edatı olarak kullanılması mümkündür. Bir başka izah şekli daha vardır: O da "ve in künnâ le mubtelîn" (وَإِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ) kavl-i celîlinin "ve kad künnâ le mubtelîn" (وقد كنا لمبتلين) anlamında olmasıdır. Yani helâk etmeden önce onları sınamıştık anlamındadır. Elbette biz bu kelâmın gerçekliğini ve ondan muradın ne olduğunu bilemeyiz. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece şöyle demiştir: "Mubtelîn" kelimesi "ibtilâ", yani imtihan etme, sınama anlamındadır. "Belâ"dan (البلاء) ise ism-i fâil kipi "mublûn" (مُبْلُون) şeklinde gelir.

ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ﴿٣١﴾ فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ أَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلٰهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾

31. "Sonra onların ardından başka bir nesil meydana getirdik."

32. "Bunların arasından da kendilerine, 'Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. İsyan etmekten sakınmıyor musunuz?' diyen bir elçi gönderdik."

Sonra onların ardından başka bir nesil meydana getirdik. Denildi ki: Nuh kavminin **ardından** Âd ve diğerleri olmak üzere **başka bir nesil getirdik. Onlara kendilerinden bir elçi gönderdik.** Bunun Hûd olduğunu söylemişlerdir. **Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur.** Bütün nebî ve resûller sadece Allah'ı tevhit etme ve sadece O'na ibadet etme esasına çağrıda bulunmuşlardır. **İsyan etmekten sakınmıyor musunuz?** O'na muhalefet etmekten, O'ndan başkasına ibadet etmekten ve O'na karşı her türlü isyankârlıktan -daha önce belirttiğimiz gibi- sakınmaz mısınız?

وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا

تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٣٤﴾

33. "Bu elçinin kavminden olup da inkâra sapan, âhirete ulaşmayı yalan sayan, dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz hatırlı kişiler halka şöyle dediler: 'Bu da sizin gibi sıradan bir insan. Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir.'"

34. "Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman herhalde kaybedenlerden olursunuz."

Bu elçinin kavminden olup da inkâra sapan, âhirete ulaşmayı yalan sayan... Âhiretten maksat, ölümden sonra dirilme ile başlayan hayattır. **Dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz.** Bazıları şöyle demişlerdir: "Etrafnâhum" (أَتْرَفْنَاهُمْ), yani onlara dünya hayatında bir genişlik kıldık, tâ ki bundan dolayı şımarıp günahlara daldılar. Bazıları da "el-mütraf" (المترف) kelimesini şımarık ve azgın zengin demektir diye açıklamışlardır.

İbn Kuteybe şöyle der: "Etrafnâhum" (أَتْرَفْنَاهُمْ) onlara bolluk verdik de sonunda nimet içinde bırakıldılar. "Türfe" (الترفة) nimet demektir. Benzeri bir kelimede "tuhfe"dir. Mütraf, sanki kendisine her türlü nimet lütfedilen kişidir.[58] Başkaları da şöyle izah getirmişlerdir: "Etrafnâhum" (أَتْرَفْنَاهُمْ) demek onlara ihsanda bulunduk ve her türlü nimeti kendilerine bolca verdik, anlamındadır. Bu izahların hepsi de sonuçta aynı yere çıkar.

[§]**Bu da sizin gibi sıradan bir insan. Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir. Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman herhalde kaybedenlerden olursunuz.** Daha önce de belirttiğimiz gibi onlar **Bu da sizin gibi sıradan bir insan** sözleriyle **Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman herhalde kaybedenlerden olursunuz** sözleri arasında çelişkiye[59] düşmüşlerdir. Çünkü onlar tâbilerini sırf insan olduğu için resûle uymaktan alıkoymaya çalışıyorlar, öbür taraftan da insanların işlerinde kendilerine tâbi olmalarını istiyorlardı, oysaki kendileri de sonuçta onlar gibi birer beşerdi. Bu, sözlerinde bir çelişkiydi ve yapılan bozgunculuktu. 28

[58] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 297.

[59] Sözlerindeki çelişki hakkında bk. Mü'minûn sûresi 30/23. âyetinin tefsiri.

أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَّكُم مُّخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ ﴿٣٦﴾

35. "O size, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken tekrar hayat alanına çıkarılacağınızı mı söylüyor?"

36. "Bu size söylenenler gerçek olmaktan çok çok uzak!"

O size, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken tekrar hayat alanına çıkarılacağınızı mı söylüyor? Bu size söylenenler gerçek olmaktan çok çok uzak! Bazıları şöyle demişlerdir: "Heyhâte heyhâte" (هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ) bir işin olmasının uzaklığını ve inkârını ifade için kullanılır ve uzak ki ne uzak! yani asla olmayacak iş demektir.

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Heyhâte heyhâte" işin uzak olduğunu ifade etmek içindir. Yani sözü edilen şey uzaktır ve belirtildiği gibi gerçekleşme ihtimali yoktur anlamındadır.

إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٣٧﴾

37. "Gerçek olan sadece şu yaşadığımız dünya hayatıdır. Ölür ve yaşarız. Bir daha da diriltilecek değiliz."

Gerçek olan sadece şu yaşadığımız dünya hayatıdır sözü eğer Seneviyye ve Dehriyye'ye ait ise o takdirde **ölür ve yaşarız** meâlindeki cümle ile kendileri kastedilmiş olur. Çünkü onlar şöyle demekteydiler: İnsan ölür ve onun toprağından yiyen sığır, eşek ve benzeri hayvanlar yaşar[60]. Eğer bu söz Senevviye'ye ait değilse o zaman şöyle yorumlarız: Biz ölürüz, peygamberler ise yaşarlar! İbn Mesûd'un ve Übeyy'in mushaflarında âyet "nahyâ ve nemûtü ve mâ nahnu bi meb'ûsîn" (نحيا ونموت وما نحن بمبعوثين) şeklindedir. Yaşarız ve ölürüz, öldükten sonra diriltilecek değiliz[61].

---

60 Onlar şöyle derler: İnsan ölür ve toprak olur. Sonra o topraktan ot biter ve onu sığır, davar gibi hayvanlar yer. Böylece o yiyen hayvanın bir parçası halini alır. Sonuç itibariyle de insan o hayvanların hayatı ile öldükten sonra da yaşamış olur. **Ölürüz ve yaşarızın** anlamı budur. Yoksa bu ifade onların ba'sı, yani öldükten sonra dirilme ile başlayan âhiret hayatını kabul ettikleri anlamına gelmez (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 514).

61 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 64, 148.

إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٣٨﴾

38. "O, Allah hakkında sadece yalanlar uyduran bir adamdır. Biz ona inanmıyoruz."

O, Allah hakkında sadece yalanlar uyduran bir adamdır. Biz ona inanmıyoruz. Bu âyet onların sözü olmaktadır.

قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٣٩﴾ قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ ﴿٤٠﴾

[§]***39. "O peygamber şöyle dedi: 'Rabbim! Bunların beni yalancılıkla suçlamalarına karşı bana yardım et!'"*** 29

40. "Allah buyurdu ki: Pek yakında onlar mutlaka pişman olacaklar!"

Rabbim! Bunların beni yalancılıkla suçlamalarına karşı bana yardım et! Biz bunu daha önce açıklamıştık.[62] **Allah buyurdu ki: Pek yakında onlar mutlaka pişman olacaklar!** Yani yakın zamanda yalanlama yüzünden pişman olacaklar, söylemiş oldukları sözden ve inkârda bulunmalarından dolayı pişmanlık duyacaklardır ve bunda asla kuşku yoktur.

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءً فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

41. "Nitekim kaçınılmaz bir âkıbet olarak onları o korkunç ses yakalayıverdi; böylece sel süprüntüsüne çevirdik onları! Zalimlerin canı cehenneme!"

Nitekim kaçınılmaz bir âkıbet olarak onları o korkunç ses yakalayıverdi. Daha önce açıklamıştık. **Böylece sel süprüntüsüne çevirdik onları!** Bazıları "ğusâ" (الغثاء) yeryüzündeki bitkilerin kuruyarak çerçöp olmuş halidir, demişlerdir. Bazıları da bunun özellikle "sel süprüntüsü" olduğunu söylemişlerdir. Ebû Muâz şöyle demiştir: "Ğusâen ahvâ" (غُثَاءً أَحْوَى) tabiri kapkara kesilmiş nesne demektir. Bazıları onu da "ölüler" anlamında yorumlamışlardır. Şu da mümkündür: "el-Ğusâu" (الغثاء) kavl-i celîlinin tevili, asla hatırlanmayan

---

62 bk. Bu sûredeki 26. âyetin tefsiri.

ve tamamen unutulmaya terkedilmiş olan demektir. Çünkü sözü edilen firavunlar ve ekâbir takımı, helâk olup gittikleri zaman onlar asla anılmamaktadırlar. Onların evlatlarından hiç kimse de kendileriyle övünme gibi bir tavır içinde olmamışlardır. Buna mukabil nebî ve resûllerin, salih kimselerin kendi ata ve dedeleriyle iftihar etmeleri ve onların sonsuza dek hatırlanıyor olmaları öyle değildir. Onlar ise atılan önemsiz eşya gibi terkedilmişler ve unutulmaya mahkûm olmuşlardır. **Böylece onları sel süpürtüsüne çevirdik.** "Ğusâ" (غثاء), kelimesi bazılarının izah ettiği gibi selin geride bıraktığı çürümeye yüz tutmuş çerçöp mesabesinde olan artıklardır. Bazılarına göre de eskimiş ve değişime uğramış nesnelerdir. Bazılarına göre de sel suyunun üzerine çıkan işe yaramaz çöptür. Sonuçta bu izahların hepsi de aynıdır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Ğusâ" (الغثاء) çerçöp gibi helâk olmuş şeylerdir. Ondan maksat sel suyu üzerine çıkan köpük ve işe yaramaz çerçöp gibi şeylerdir. Çünkü bunlar kalıcı değildir; dağılır ve yok olur gider. Ebû Avsece ise şöyle söylemiştir: Selin sürüklediği çerçöp, hayvanların kığı ve tersleri gibi atıklardır. Çoğulu ise "ağsiye" (أغثية)dir. Ğusâ (الغثاء) "sel süprüntüsü" demektir.

30 [§]Sonra Allah, Âd ve Semûd kavimlerini zikretmiş[63] ve onların durumunu sel süprüntüsü çerçöpe benzetmiştir. Bununla aynı şekilde tüm şer ve fesat odağı kimselerin durumlarını da anlatmış olmaktadır. Hayır ehlinin ise kendilerinden değil, amellerinden bahsetmiştir. Çünkü onların kayda değer hayırlı ve salih amelleri vardır. Bu itibarla onların zatlarını amelleri sayesinde anılır kılmıştır. Nitekim "onları ibret hikâyelerine dönüştürdük"[64] meâlindeki âyette belirtildiği gibi onların amellerini kendi aralarında muhabbet konusuna dönüştürmüştür. Küfür ve şer ehline gelince onların anılmaya değer bir amelleri yoktur. O yüzden de kendilerinden bahsedilmiş, uzak olmaları istenmiş ve cehenneme kadar yolları olduğu belirtilmiştir.

---

63 Bu sûrenin 33. ve devamındaki âyetlerinde.

64 Sebe, 34/19. "Onlar ise 'Rabbimiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır' dediler ve kendilerine yazık ettiler. Biz de onları ibret kıssaları haline getirdik ve darmadağın ettik". Öyle gözüküyor ki bu âyetle hayır ve salah ehli kimselerin durumuna yönelik istidlâlde bulunmak isabetli gözükmüyor. Çünkü bu âyet Sebe halkının başına gelen azap ve helâk durumundan bahsetmektedir. İleride peygamberleri yalanlayanların başlarına gelecek azap ve helâkten söz eden başka bir âyet gelecektir. "Sonra birbiri ardından elçilerimizi gönderdik. Her bir ümmete kendi peygamberi geldikçe hep onu yalancılıkla suçladılar; biz de onları birbiri peşinden tarihe gömdük, onları ibret hikâyelerine dönüştürdük. İnanmayanların cehenneme kadar yolu var!" (el-Mü'minûn, 23/44). İmamın hayr ehlinin, yani müminlerin bizâtihî kendi özleri değil de işlemiş oldukları amellerle anılmış olmalarına istidlâline gelince bu konuda pek çok âyet bulunmaktadır. Nitekim bu sûrenin başında yer alan âyetler de bu kabilden olmaktadır: "Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir; ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar..." (el-Mü'minûn, 23/1 vd.).

ثُمَّ أَنشَأْنَا مِن بَعْدِهِمْ قُرُونًا آخَرِينَ ﴿٤٢﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا
وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٤٣﴾

42. "Sonra onların ardından başka nesiller getirdik."

43. "Hiçbir ümmet kendi ecelinin ne önüne geçebilir ne de (ondan) *sonraya kalabilir."*

Âd kavminden ve **onların ardından sonra başka nesiller getirdik. Hiçbir ümmet kendi ecelinin ne önüne geçebilir ne de (ondan) sonraya kalabilir.** Sanki bu âyet şu nedenle belirtilmiştir: Onlar kendilerine uyarı kabilinden söylenen azabı ve helâki istemekte ve acelecilik göstermekte idiler. Allah her ümmetin kendisine ait bir ecelinin olduğunu ve acelecilik göstermekle onu öne almanın mümkün olmadığını ve yine kendileri için belirlenmiş olan ecelin geciktirilmesinin de söz konusu olmadığını bildirmiştir.

ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا كُلَّ مَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَأَتْبَعْنَا
بَعْضَهُم بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٤﴾
ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَأَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٤٥﴾ إِلَىٰ
فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ ﴿٤٦﴾

44. "Sonra birbiri ardından elçilerimizi gönderdik. Her bir ümmete kendi peygamberi geldikçe hep onu yalancılıkla suçladılar; biz de onları birbiri peşinden tarihe gömdük, onları ibret hikâyelerine dönüştürdük. İnanmayanların cehenneme kadar yolu var!"

45-46. "Sonra Mûsâ ve kardeşi Hârun'u, âyetlerimizle ve apaçık bir delil ile Firavun'a ve onun önde gelen adamlarına gönderdik. Fakat onlar büyüklük tasladılar. Zaten onlar herkese tepeden bakan bir topluluktu."

Sonra birbiri ardından elçilerimizi gönderdik. Bazıları şöyle demişlerdir: "Tetrâ" (تترا) peş peşe, birbirinin ardı sıra anlamındadır. **Her bir ümmete kendi peygamberi geldikçe hep onu yalancılıkla suçladılar; biz de onları birbiri peşinden tarihe gömdük.** Yani helâk olmaları bakımından birbirinin

ardı sıra hepsini helâk ettik demektir. Kendilerinden sonra gelenler ve kendilerinden geride kalanlar için onları, yani helâk edilenleri **ibret hikâyelerine dönüştürdük. İnanmayanların cehenneme kadar yolu var!**

[Mûsâ - Firavun Mücadelesi]

31 **[§]Sonra Mûsâ'yı gönderdik.** Daha önce bunu anlatmıştık. **Fakat onlar büyüklük tasladılar. Zaten onlar herkese tepeden bakan bir topluluktu.** "Âlîne" (عالين) kelimesi yerine "ğâlibîne" (غالبين), yani galebe çalanlar da denilmiştir. Tıpkı şu ilâhi beyanda olduğu gibi: "Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamıştı"[65]. Bazıları bunun, mütekebbir ve zorba idiler anlamında olduğunu söylemişlerdir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Âlin" (عالين) kelimesinin yüksek mânasına gelen "uluv"den türetilmiştir, yücelik ve kutsallık bildiren "teâlî"den (التعالي) türemiş değildir, zira yaratılmış olanlar bu kökten türemiş bir sıfatla nitelenemez.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Tetrâ" (تترا) her iki resûlün, aralarında bir süre ile birbirlerini takip etmeleri anlamındadır ve "tevâtür" (التواتر) kökündendir. Aslı (وترى) şeklindedir, aynen "tiklân" (التكلان), tühame (التخمة), "takvâ" (التقوى) kelimelerinde[66] olduğu gibi[67] bu örnekte de "vav" "tâ" harfine dönüştürülmüştür. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Tetrâ" birbirlerini takip etmek, "mütâbaat", yani peş peşe gelmek demektir.

Sonra birbiri ardından elçilerimizi gönderdik. Bu beyanda fetret ehli ve peygamberlerin gönderilmesinden önce gelmiş kimselerin hiçbir mazeretleri bulunmadığına dair delil vardır. Çünkü, yani bir peygamber göndermeden önceki resûllerin getirmiş olduğu kanıtlar ve kesin deliller devam etmektedir. Yine resûllerin ve eserlerinin izleri ve getirdikleri esaslar da mevcudiyetini sürdürmüştür. Zira Allah her ne kadar aralarında bir süre olsa da peygamberleri birbirlerinin ardı sıra, izlerini takip edecek şekilde gönderdiğini, peygamberlerin izlerini ve kanıtlarının devam ettiğini haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

65 "Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamış, (ayırımcılık yaparak) halkını da gruplara ayırmıştı. Gruplardan birini, erkek çocuklarını kıyımdan geçirip kızlarını sağ bırakarak güçsüz düşürmek istiyordu. Hiç kuşkusuz o huzur ve güveni bozanlardandı" (el-Kasas, 28/4).

66 "Tühame" aşırı tıkınma sonucu midede arız olan ağrı demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "vhm" md.).

67 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 297. Tevekkül, acziyet gösterme ve başkalarına dayanma demektir. İsim "tüklân" (التكلان) şeklinde gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "vkl" md.).

فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ ﴿٤٧﴾
فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾

47. "Nitekim şöyle dediler: 'Soydaşları bize kölelik ederlerken bizden farklı olmayan bu iki adama mı inanacağız!'"

48. "Böylece onları yalancılıkla itham ettiler, sonuçta helâk edilenler arasına onlar da katıldı."

Nitekim şöyle dediler: "Soydaşları bize kölelik ederlerken bizden farklı olmayan bu iki adama mı inanacağız! Bazıları şöyle demişlerdir: Biz gidelim de, galip halde iken onları yüceltelim ve onları bize galip hale mi getirelim?
[§]Oysa onlar bize kulluk etmektedirler. Yani onları üzerimize çıkaralım ve biz 32
onların altına mı düşelim. Oysa bugün itibariyle biz onlardan üstünüz, onlar bizden daha aşağı konumda bulunmaktadırlar. Bunu nasıl yapabiliriz? *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu, risâlet göreviyle onlara geldikleri anda olmaktadır. **Böylece onları yalancılıkla itham ettiler, sonuçta helâk edilenler arasına onlar da katıldı.** Yalanlamaları yüzünden helâk edilenlerden oldular.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾

49. "Gerçek şu ki, belki İsrâiloğulları yollarını düzeltirler diye Mûsâ'ya kitabı vermiştik."

Gerçek şu ki, belki İsrâiloğulları yollarını düzeltirler diye Mûsâ'ya kitabı vermiştik. Bu âyetteki "lealle" (لعل) kelimesi terecci[68], yani ummak anlamına gelir. Öyle gözüküyor ki Hz. Mûsâ içindir. Yani şu anlamdadır: Mûsâ'ya kitabı vermiştik ki belki onunla hidâyet bulurlar. "Lealle" (لعل) reca (umma) ve beklenti (teraccî) edatıdır. Bununla birlikte bazan icap ve ilzam (gereklilik) için bazan da yasaklama için kullanılabilmektedir. Meselâ şu ilâhî beyanlarda böyledir: "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[69] Burada, kendini helâk etme anlamındadır. "...Sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terkedecek değilsin ya!"[70] Bu beyanda "terkedecek değilsin ya!" cüm-

[68] Teraccî: Olması umulan bir şeyin talepte bulunulması demektir.

[69] eş-Şuarâ, 26/3.

[70] "'Ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya!' demelerinden dolayı canın sıkılarak sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terkedecek değilsin ya! Sen ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir" (Hûd, 11/12).

lesi de terketme mânasındadır. "Lealle" (لعل) kelimesinin bu şekildeki kullanımı dilde geçerli bir durumdur. Meselâ bir kimse diğerine "lealleke tef'alü kezâ" (لعلك تفعل كذا), yani belki de sen şunu yapacaksın, der ve bununla ona o şeyi yapma anlamını kasteder. "Lealle" (لعل) edatının Allah'a yönelik olarak kullanımı icap ve gereklilik ile nehiy anlamı taşıyabilir. İnsanlar hakkında kullanımı ise yasaklama, umma ve beklentide bulunma anlamı verir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ ﴿٥٠﴾

50. "Meryem oğlu ile annesini de bir mûcize yaptık; ikisini de kalmaya elverişli, kaynak suyu bulunan yüksekçe bir yere yerleştirdik."

[Meryem Oğlu Îsâ Kıssası]

Meryem oğlu ile annesini de bir mûcize yaptık. Allah, özellikle Îsâ'yı ve annesini âyet, yani mûcize ve alâmet yaptığını belirtti. Oysa bütün insanların yaratılışı aslında bir âyet olmaktadır. Zira hepsi de bir erlik suyundan yaratılmışlardır. Sonra nutfe alakaya (kan pıhtısı), alaka mudgaya (bir çiğnem et parçası) ve en sonunda da tam bir insan oluncaya kadar değişik evrelerden geçmek suretiyle yaratılış gerçekleşmektedir. İnsanın yaratılışının nutfeden evrilerek çeşitli aşamalardan geçip tam bir insan oluşunun bir mûcize ve hay-
33 ret verici oluşu, [§]insanın babasız ya da eşsiz yaratılmış olmasından daha az hayret verici bir durum değildir, lâkin Hz. Îsâ ve annesinin durumu yaratılış konusunda alışılmış olan yolun hilafına olduğu için özel olarak onlar belirtilmiş olmaktadır. Normalde mûtat olan yol, erlik suyundan yaratılmış olmaları, babanın, eşleşmenin ve bu şekilde sebeplere dayalı olarak üremenin söz konusu olmasıdır. Oysaki Hz. Îsâ ve annesinin durumu öyle değildir, onun doğumu olağan yolun dışında ve herkesçe bilinen sebeplere aykırı olarak cereyan etmiştir. Âyette özel olarak onların belirtilmesi işte bunun nedenidir. Yoksa insanın yaratılışının nutfeden başlayarak sözü edilen aşamalardan geçerek tam bir insan şeklini alması şaşkınlık doğurucu ve mûcize oluşu bakımından Hz. Îsâ'nın yaratılışı örneğinden daha fazla değilse daha az da değildir. Bu aynen Allah'ın vermiş olduğu nimetler sebebiyle kendisine şükretmelerini isteme bağlamında özellikle İsrâiloğulları'nı anması gibidir. Bu bağlamda yüce Allah meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Hani O

sizi, Firavun'un adamlarından kurtarmıştı"[71]; "Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi cümle âleme üstün kıldığımı hatırlayın"[72]; "Ey İsrâiloğulları! Böylece sizi düşmanınızdan kurtardık ve Tûr'un sağ tarafında sizinle sözleştik; size kudret helvası ve bıldırcın gönderdik"[73]. Bu beyanlarda özellikle belirtilen kudret helvası ve bıldırcın ile onların Firavun'un zulmünden kurtarılmış olmaları Allah'ın onlara lütfetmiş olduğu diğer nimetlerden daha üstün değildi. Bunlardan daha üstün nimetler de vardı. Ancak Allah onlara özellikle kendilerine nimet olarak vermiş olduğu bıldırcın ve kudret helvası ile birlikte andı ve diğer bunca nimete rağmen özellikle bunlara karşılık kendilerinden şükürde bulunmalarını istedi. Çünkü bu nimetler diğer bilinen nimetler gibi mûtat bir yolla kendilerine gelmemişti ve bu özellik sadece kendilerine özgü bulunuyordu. İşte bunun gibi Hz. Îsâ ve annesi de mûtat olan durumun dışında idiler ve sadece kendilerine ait bir özellik vardı. O yüzden, diğer yaratılışlar da aslında birer mûcize ve kanıt olmalarına rağmen özellikle bunların adı anılmış oldu.

Bazı müfessirlere göre Hz. Îsâ'nın âyet oluşu, onun babasız olarak yaratılmış olması, annesinin kendisini bir erkek eşi olmadan doğurmuş olması gibi
bazı âlimlerin belirttiği benzeri durumlardır. [§]Bazıları şöyle demişlerdir: 34
Âyet, Hz. Îsâ hakkında, onun daha beşikte bir bebek iken insanlarla konuşması, anadan doğma kör ve abraş olanları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi ve benzeri gibi özellikleriyle ilgilidir[74].

İkisini de kalmaya elverişli, kaynak suyu bulunan yüksekçe bir yere yerleştirdik. Allah, nasıl ki baba ve anne çocuğu yaşayabileceği bir barınağa yerleştirirse, kendisinin de onları yüksekçe bir yere sığındırdığını belirtmiştir. Zira yüksekçe yer demek olan "rabve", içinde yaşantı sürülebilecek bir yerdir. Görmez misin ki Allah orayı "zâti karârin ve ma'în" (ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ) diye nitelemiştir. "Zâti karâr", içinde karar kılınabilecek, yerleşip yaşanılabilecek yer demektir. "Ma'în" de kaynak su, yani gözlerin temaşa ettiği, bakışların yöneldiği temiz akarsu demektir.

---

71 İbrâhim, 14/6.

72 el-Bakara, 2/47.

73 Tâhâ, 20/80.

74 "İşte o zaman Allah şöyle diyecek: 'Ey Meryem oğlu Îsâ! Sana ve annene lütfettiğim nimetleri hatırla! Seni Rûhulkudüs'le (Cebrâil) desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşuyordun. Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu. Benim iznimle körü ve cüzzamlıyı iyileştiriyordun. Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun. Onlara açık kanıtlar getirdiğin zaman buna karşı içlerinden inkâr edenler 'Bu düpedüz bir büyü!' dediklerinde İsrâiloğulları'nın sana zarar vermelerini önlemiştim'" (el-Mâide, 5/110).

Ebû Avsece **yüksekçe bir yer** hakkında şöyle demiştir: "er-Rabve" "yüksekçe yer" demektir, "âveytühû" (آويته) da "yaklaştırdım" anlamındadır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Rabve" yükseklik demektir. Herhangi bir şey yükseldiği ya da arttığı zaman "Rebâ" denilir. Alış verişteki "ribâ" da bu köktendir[75]. Ebû Muâz şöyle demiştir: Araplar "Rabve" ile ilgili dört ayrı teleffuza sahiptirler: "Rabâve, ribve, rubve, rabve" (رَبَاوَة، رِبْوَة، رُبْوَة، رَبْوَة). **Kalmaya elverişli, kaynak suyu bulunan.** Bu beyan hakkında Ebû Avsece şu açıklamayı yapmıştır: "el-Ma'în" (معين) temiz akarsu demektir. "Karâr" (قرار) ise sebat demektir. "Karra, yekarru, karâran, fe huve kârrun" (قرّ، يقرّ، قرارا، فهو قارّ) şeklinde kullanılır ve "sabit kıldım" anlamında "akrartühû" (أقررته) denilir. İbn Kuteybe de benzer açıklamayı yapmış ve şöyle demiştir: "Ma'în" temiz su demektir ve memba ve kaynak anlamındaki "ayn" kelimesinden "fa'îl" vezninde türetilmiştir. Aslı ise "ma'yûn" (مَعْيُون) idi. "Dikilmiş elbise anlamında, "sevbun mahît", ölçülmüş buğday anlamında "bürrun mekîl" denilmesi gibi[76].

يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٥١﴾

35 ***[§]51. "Ey peygamberler! Tertemiz nimetlerden yiyip için, güzel işler yapın. Kuşkusuz ben yaptıklarınızı eksiksiz bilmekteyim."***

[Tayyib/Helâl Şeylerin Yenilmesi]

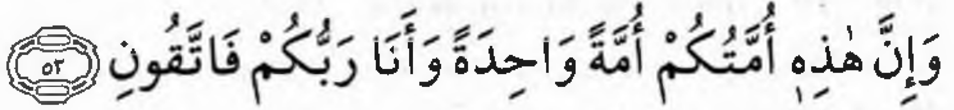
Tertemiz nimetlerden yiyip için, güzel işler yapın! Müfessirlerin geneli şöyle demişlerdir: Allah, bu kavl-i celîli ile özel olarak Hz. Muhammed'e hitapta bulunmuştur ve kasıt da onun bütün ümmeti olmaktadır. Ancak şöyle demek de caizdir: Bununla tüm resûllere hitapta bulunmuştur. Çünkü tüm resûller de burada sözü edilen tertemiz nimetlerden yiyip içme ve güzel işler yapma ile muhataptırlar. Bu hitap hem o hem de diğerleri hakkındadır. Çünkü hepsini kapsayacak şekildedir. Sonra "Tayyibât" (الطَّيِّبَات) kelimesiyle helâl olan şeyler kastedilmiş olabilir ve haram olmayan helâl şeyleri yiyin! denilmek istenmiş olur. Dikkat edilirse **güzel ve yararlı şeyler yapın**, başka şeyler yapmayın denilmiştir. Buna göre "külû mine't-tayyibât" (كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَات) cümlesi helâl olanı yiyin habis olan haramı yemeyin demek olur. Bu âyet, resûllerin de diğer insanlar gibi emir ve yasaklarla imtihan edildiklerini gösterir. **Terte-**

[75] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 297.

[76] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 297.

miz nimetlerden yiyip için meâlindeki beyan şu anlamda da yorumlanabilir: Özlerinize hoş gelen ve lezzetli bulduğunuz şeylerden yiyin! Eğer bu anlamda kabul edilirse âyet, emir anlamında değil mübah olma (ibâha) ve ruhsat anlamında gelmiş olmuştur, denilir. Mâna da şöyle olur: Kendi özlerinizin hoş gördüğü, lezzetli bulduğu şeyleri yiyebilirsiniz! Bunları yeme konusunda başkalarını kendi özlerinize tercih de edebilirsiniz. Eğer birinci anlam kastedilmiş ise o takdirde âyetin emir ve nehiy ifade etmesi söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz ben yaptıklarınızı eksiksiz bilmekteyim. Mânası açıktır ve vaîd olmaktadır.

52. "Biliniz ki, sizin şu ümmetiniz bir tek ümmettir, ben de sizin Rabb'inizim. Onun için yolumdan çıkmaktan sakının."

[Din ve Ümmet Birliği]

Biliniz ki, sizin şu ümmetiniz bir tek ümmettir. Bu beyanın önceki kutsal kitaplarda ve geçmiş peygamberlerin dili üzere gerçekleşmiş olması mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"[77]. Yani siz geçmiş kitaplarda sözü edilen en hayırlı ümmetsiniz. Bu beyanın da aynı şekilde olması söz konusudur. Bazıları şöyle demişlerdir: **Biliniz ki, sizin şu ümmetiniz bir tek ümmettir** Yani dininiz tek bir din, milletiniz tek bir millettir ki o da İslâm'dır. [§]Bazıları da 36
şöyle demişlerdir: Diliniz bir dildir. Şöylesine bir yorum da caizdir: **Biliniz ki, sizin şu ümmetiniz bir tek ümmettir.** Bu özelliğinizle siz kıyâmete kadar resûlünüz hakkında önceki milletlerin kendi peygamberleri hakkında ihtilaf ettikleri gibi ihtilaf etmezsiniz, aksine onu bulunduğu hal üzere bir peygamber olarak görürsünüz. Diğer ümmetler ise bu konuda ifrata düşmüşler ve hatta içlerinden bir kısmı kendi peygamberlerini Allah'ın oğlu görmüşlerdi. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Yahudiler "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler, hıristiyanlar da aynı şekilde ("Mesîh [Îsâ] Allah'ın oğludur") dediler..."[78]. Ama

77 Âl-i İmrân, 3/110.

78 "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da aynı şekilde 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!" (et-Tevbe, 9/30).

bunlara gelince onlar tek bir hakikat üzere devam edeceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onun için yolumdan çıkmaktan sakının. Bir başka âyette ise bana ibadet edin (فَاعْبُدُونِ) buyurmuştur[79]. Her ikisinin de aynı anlama gelmesi caizdir. Şu da caizdir: Sakının, yani bana muhalefet etmekten sakının! "Bana ibadet edin", yani bana kulluk edin ve itaat edin!

فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٥٣﴾

53. "Ama insanlar, aralarındaki inanç bağlarını keserek gruplara ayrıldılar. Her kesim kendi inancını beğenmektedir."

Ama insanlar, aralarındaki inanç bağlarını keserek gruplara ayrıldılar. Bazıları şöyle demişlerdir: "Tekattaû" (تقطعوا) ile "Kattaû" (قطّعوا) kelimesi aynıdır ve "teferrakû ve ferrakû" (تفرقوا وفرقوا) gibi iki farklı lügattir. "Züburan" (زُبُرًا) bâ'nın ref'i ve "züberan" (زُبَرًا) fethi ile okunmuştur[80]. Ebû Muâz şöyle demiştir: Kim fetha ile (mansub) okursa o takdirde mânası "kıtaan" (قطعا), yani parçalar demek olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bana, demir kütleleri getirin"[81]. Eğer ref ile okunursa o takdirde "kitaplar" anlamında olur, şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "De ki: 'Öyleyse Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidâyet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?' Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz"[82]; "Elleriyle kitap yazıp sonra ...diyenlere yazıklar olsun!"[83] İbn Mesûd ve Übeyy'in mushaflarında "ve kattau'z-zebûre beynehum" (وقطعوا الزبور بينهم) şeklinde okunmuştur[84]. Ebû Muâz şöyle demiştir: "Tekattaû" (تقطعوا) "kattaû" (قطعوا) aynen "allaktü'ş-şey'e ve taallaktühû, havveltü ve tehavveltü, velleytü ve tevelleytü" (علقت الشيء وتعلقته، وحولت وتحولت، ووليت وتوليت) örneklerinde olduğu gibi aynı mânada kullanılır. Benzer örnekler çoktur.

---

79 "Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin Rabb'inizim. Şu halde bana kulluk edin" (dedik)" (el-Enbiyâ, 21/92).

80 Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 335.

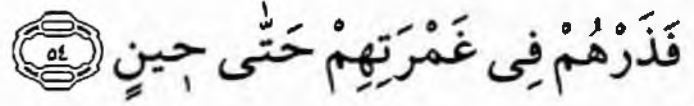
81 el-Kehf, 18/96.

82 "De ki: 'Öyleyse Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidâyet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?' Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de, atalarınızın da bilemediğiniz şeyler (Kur'ân'da) size öğretilmiştir. (Resûlüm!) Sen 'Allah' de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oyalanadursunlar!" (el-Mâide, 6/91).

83 "Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, 'Bu Allah'ın katındandır' diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıkları yüzünden vay haline onların! Ve yapıp ettikleri yüzünden vay haline onların!" (el-Bakara, 2/79).

84 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin *el-Mesâhif*inde onlardan bu kırâat şekli bulunmamaktadır.

Her kesim kendi inancını beğenmektedir. Kendi dinlerinden ya da sözünü ettiğimiz hususlardan, kendilerinde bulunan özelliklerden razıdırlar ya da sevinç içindedirler.

[§]*54.* ***"Şimdi sen onları bir süre için gaflet ve dalâletleri içinde kendi hallerine bırak!"*** 37

Şimdi sen onları bir süre için gaflet ve dalâletleri içinde kendi hallerine bırak! Başka âyetlerde de şöyle buyurmuştur: "Geleceği kendilerine söylenen günlerine ulaşıncaya kadar bırak onları dünyaya dalıp eğlensinler!"[85]; "Ve onları şaşkın olarak taşkınlıkları içinde bırakırız"[86]. Bu beyan birkaç şekilde izah edilebilir. Birincisi bunu, onların iman etmelerinden ümidin kesilmiş olması sebebiyle söylemiş olmasıdır. Çünkü Allah onların asla iman etmeyeceklerini bilmekteydi. O takdirde bu belli bir kavim hakkında olmaktadır. Sanki şöyle demiş gibidir: Sen şunları bırak ve senin durumunu kabul eden, çağrına icabette bulunan ve seni dinleyen şu kimselere bak".

İkincisi: Onları bırak, onlarla cebelleşme, ben onların hakkından gelirim. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Artık dehşete kapılacakları gün ile yüz yüze gelinceye kadar onları kendi halleriyle baş başa bırak"[87].

Üçüncüsü: Onların Allah'a küfretme ve âyetlerine hakaret etme girişiminde bulunmalarına fırsat vermemek için onları terketmesini ve onlardan yüz çevirmesini emretmesidir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar kendilerinden uzak dur. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zâlimler topluluğu ile oturma!"[88].

Bir süre için. Bundan maksat kıyâmet olabileceği gibi belirtilmemiş başka bir vakit de olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gaflet ve dalâletleri içinde. Denildiki bu sapıklık ve gaflet halleri anlamında olabilir. İbn Kuteybe şöyle demiştir "el-Ğamr" (الغمر), bol su demektir. "Ğamretü'l-harbi" (غمرة الحرب) savaşın tam ortası demektir. "Ğamretü'l-mevt"

---

85 ez-Zuhruf, 43/83.

86 el-En'âm, 6/110.

87 et-Tûr, 52/45.

88 el-En'âm, 6/68.

(غمرة الموت) ise ölümün şiddeti anlamındadır. "Raculün ğamrun" (رجل غمر) cömert kimse demektir. Çoğulu "ğımâr" (غمار) gelir. "Ğamerahu'l-mâu" (غمره الماء) denilir ve bununla suyun bir şeyin üzerini kapladığı ifade edilir. Bazıları ise şöyle bir açıklama yapmıştır: "Ğamer" (الغَمَر) düşmanlık demektir. "Ğamr"
38 (الغُمْر) ise umur görmemiş, tecrübesiz demektir. Çoğulu [§]ise "ağmâr" (اغمار) şeklinde gelir. "Ğamer" (الغَمَر) yağlı, semiz demektir. "Ğamretü" (الغَمْرة) şiddet anlamındadır ve çoğulu "ğamerât" (الغَمَرات) gelir. "el-Muğâmera" (المغامرة) riskli, tehlikeli durum, macera demektir. "Ğâmera bi nefsihî" (غامر بنفسه) denir ve kendisini tehlikeye attı anlamında kullanılır.

أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ ﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٦﴾

55-56. "Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar."

Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar. Bu kâfirler sandılar ki kendilerine verilmiş olan evlatlar, mallar ve daha başka şeyler şer olarak değil sadece iyiliklerine ve hayırlarına olmak üzere verilmiştir. Allah Teâlâ onları yalanladı ve bu zanlarının yanlış olduğunu onlara bildirdi ve şöyle buyurdu: **Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar.** Aksine Allah bunları iyiliklerine değil, kötülüklerine ve günah olacak şekilde onlara vermiş bulunmaktadır. Oysa bu kâfirlerin kuruntularına göre kendilerine verilmiş olan mallar ve oğullar kendilerine iyilik olarak verilmişti.

[Mûtezile ve Aslah Teorisi]

Mûtezile, Allah kullarından hiçbir kimse için dini hakkında onlara aslah olan şeyin dışında başka bir şey yaratmaz şeklinde bir kanaate sahiptirler. Oysa Allah bu beyanında, yarattığı her şeyin onların dinleri için daha hayırlı ve kendileri için daha yararlı (aslah) olmadığını bildirmiş olmaktadır. O da şu kavl-i celîlinde belirtilen husustur: "[İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar.] Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor. [Onlar için alçaltıcı azap vardır.]"[89] Buna mukabil Mûtezile şöyle diyorlar: "Biz onlara hayır ve iyiliklerini artırma-

---

89 Âl-i İmrân, 3/178.

ları için fırsat/mühlet veriyoruz!" Şu kavl-i celîl hakkında da aynı şeyi söylemektedirler. "O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi (ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını) murat ediyor"[90]. Onlar ise şunu diyorlar: Hayır, aksine Allah kendilerine bu şekilde rahmet etmek istemiştir. Onlara denilir ki: Siz mi daha iyi biliyorsunuz yoksa Allah mı? Allah Teâlâ'nın bu kâfirlere şöyle hitap ettiği gibi: Yoksa siz İbrahim, İsmâil, İshak, Yâkup ve torunların yahudi yahut hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: "Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?"[91]

[§]**Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar!** meâlindeki beyana dair inat- 39
çılık yapmaları müstesnâ. Çünkü onlar bu görüşlerini ilme dayalı olarak değil sadece zan ve tahmin üzere söylemişlerdi. Allah şöyle buyurmaktadır: **Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz.** Onlar sözlerini zanna ve tahmine dayalı olarak söylemeleri üzerine de Allah Teâlâ **hayır, onlar işin farkına varamıyorlar** buyuruyor. Oysa onların yapması gereken şey tavırlarını, kuşatıcı ve kesin/yakînî bir bilgi üzerine kurmaları ve ona göre hareket etmeleriydi.

Buna şöyle cevap verilir: Onlara göre bu kendilerine hayır ve iyilik olsun diye verilmiş ve bir mühlet tanınmıştır. Bu onlara göre kesindi ve kendilerince ihata edilmiş bir durumdu. Aslında bu, Allah nezdinde bulunan bilgi hakkında onların sözleri bir zan ve tahminden ibaretti. Oysa onlar kendilerine verilenlerin ve tanınan mühletin hayırlarına olduğu hakkında kesin bir bilgi sahibi olduklarını düşünüyorlardı. Allah onları yalanladı ve onların kendilerine verilen nimetleri sözünü ettikleri düşünceden dolayı vermiş olduğuna dair sözlerini reddetti ve aksine onların zan ve tahminlerinin tam zıddı bir amaç için verildiğini bildirmiş oldu.

إِنَّ الَّذِينَ هُم مِّنْ خَشْيَةِ رَبِّهِم مُّشْفِقُونَ ﴿٥٧﴾

57. "Rab'lerine olan derin saygılarından dolayı sorumlu davrananlar;"

Rab'lerine olan derin saygılarından dolayı sorumlu davrananlar. Bu beyanda "nüsâriu lehum fi'l-hayrât" (نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ) kavl-i celîli ile takdim ve tehir ilişkisinin bulunması mümkündür. Sanki şöyle denilmiş gibi olur:

---

90 et-Tevbe, 9/55.

91 el-Bakara, 2/140.

"İnnemâ nüsâriu fi'l-hayrâti lillezîne hum min haşyeti rabbihim muşfikûn" (إنما نسارع فى الخيرات للذين هم من خشية ربهم مشفقون). O kâfirler için değil **Rab'lerine olan derin saygılarından dolayı sorumlu davrananlar** için çırpınıyoruz. Bunun başlangıç cümlesi olması da mümkündür. Allah, iman edenlerin özelliklerini sıralamış, onları nitelemiş ve şöyle demiştir: **Onlar Rab'lerine olan derin saygılarından dolayı sorumlu davranırlar.** Yani Rab'lerinin azabından korku duyarlar.

وَالَّذِينَ هُمْ بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٨﴾

58. "Rab'lerinin âyetlerine inananlar;"

Rab'lerinin âyetlerine inananlar. Âyetlere inanmak gerçekte Allah'a inanmak demektir. Çünkü âyetler Allah'ın vahdâniyetine ve rubûbiyetine işaret eden kanıtlardır. İman, tasdikten ibarettir. Kişi Allah'ın âyetlerini -ki onlar Allah'ın vahdâniyetini bildiren kanıtlar ve bildirimlerdir- tasdik ettiği zaman Allah'ı tasdik etmiş ve O'na inanmış olur. İşte bu yüzden Allah'ın âyetlerine inanmanın bizzat Allah'a iman demek olduğunu söyledik.

وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾

40 [§]*59. "Rab'lerine ortak tanımayanlar;"*

Rab'lerine ortak tanımayanlar. Yani ibadetlerinde başkasını ortak koşmayanlar.

وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَٓا اٰتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ اَنَّهُمْ اِلٰى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ ﴿٦٠﴾

60. "Verdiklerini, Rab'lerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri ürpererek verenler..."

Verdiklerini ...verenler lafz-ı celîli bazı kıraâtlarda "ellezîne ye'tûne mâ etev" (الَّذِينَ يَأْتُونَ مَا أَتَوْا) şeklindedir. Bu Hz. Âişe'nin kıraâtidir. Kim Hz. Âişe'nin kıraâtı gibi okursa buna göre mâna şöyle olur: Amel işleyenlerin kalpleri, acaba kabul olundu mu olunmadı mı diye ürperir. Kim de "vellezîne yu'tûne mâ âtev" (وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوا) şeklinde[92] okursa o takdirde fiil, vermek ve harcamak

---

[92] Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 337.

anlamında olur[93] ve anlamı şöyle olur: "Verdiklerini verenler ve harcamada bulunanlar verdiklerinin kabul edilip edilmeyeceği konusunda ürperti içinde olurlar". Bu âyette şöyle bir işaret de vardır: Nasıl ki günah işleyen günahından ötürü korku içinde olursa, taat içinde olan da itaatinde Allah'tan bir korku içinde olur. Hz. Âişe'den (r.a.) bu yönde bir rivayet bulunmaktadır. O bu âyeti Hz. Peygamber'e (s.a.) sormuş ve "Bu âyette sözü edilenler içki içenler, hırsızlık yapanlar ve zina edenler midir?" demiştir. Hz. Peygamber cevap olarak: "Hayır! Onlar oruç tutanlar, namaz kılanlar, sadaka verenler ancak bu halde iken yaptıkları ibadetlerin kabul edilip edilmediği konusunda kaygı duyanlardır. Onlar hayır işlerde yarışırlar!"[94] buyurmuştur. **Kalpleri ürpererek** anlamına gelen kavl-i celîlin bu şekilde değil de "Kalpleri, Rab'lerine ne ile/nasıl dönecekler, saîd olarak mı yoksa şakî olarak mı? diye korku içinde olurlar, şeklinde yorumlanması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

أُولَٰئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ ﴿٦١﴾

[§]*61.* ***"İşte bunlar iyiliklere koşup, bu uğurda yarışırlar."*** 41

İşte bunlar iyiliklere koşup, bu uğurda yarışırlar. Allah bildirdi ki hayırda yarışan kimseler daha önce sözü edilen kâfirler değil niteliklerini ve özelliklerini belirtmiş olduğu kimselerdir. **Bu uğurda yarışırlar.** Yarışta öne geçenlerden maksat muhtemeldir ki hayır işlerinde öne geçenlerdir ya da sözü edilen kâfirleri geride bırakıp öne geçenlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

62. "Biz hiç kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü kılmayız. Katımızda hakkı söyleyen bir kitap vardır, onlara haksızlık edilmez."

---

[93] Ebû Halef'ten şöyle bir rivayet bulunmaktadır: Ebû Halef, Ubeyd b. Umeyr ile birlikte Hz. Âişe'nin yanına girer. Ubeyd b. Umeyr ona Hz. Peygamber'in (s.a.) bu âyeti nasıl okuduğunu sorar. Hz. Âişe ona, "Sana hangisi daha sevimli?" diye sorar. O da: "Vallahi onlardan biri bana şundan şundan daha sevimlidir?" der. Hz. Âişe: "Hangisi?" der. "الَّذِينَ يَأْتُونَ مَا أَتَوْا" şeklindeki okuyuş cevabını verir. Bunun üzerine Hz. Âişe, "Allah şahit ki Hz. Peygamber işte tam da öyle okuyordu ve tam da öyle indirildi. Ne var ki farklı kıraâtlerin olması da mümkündür" (?) der (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 144).

[94] İbn Mâce, "Zühd", 20; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24.

[Teklîf-i Mâlâyutâk ve Kitap]

Biz hiç kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü kılmayız. (وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا) Caizdir ki Allah Teâlâ, sözü edilen kâfirler helâl ve caiz olmayan amelleri işleyince ve de üstelik işledikleri şeyleri kendilerine Allah'ın emretmiş olduğunu söylediklerinde[95] Allah şöyle buyurdu: **Biz hiç kimseyi caiz olmayan şeyle yükümlü kılmayız.** Yani onun için caiz ve helâl olanı ancak emreder, onunla yükümlü tutarız. Bu haliyle âyet, "Allah kötülüğü emretmez"[96]. Yani onların sözlerine bir reddiye olarak ve onları yalanlayarak başka türlü bir yorum da mümkündür: Amellerden ancak gücünüzün yettiğini size yükleriz. Bu da iki şekilde olabilir: Birincisi: Biz hiçbir kimsenin takatini tüketecek, gücünü aşacak bir amel ile yükümlü kılmak gibi bir yol tutmayız, söz gelimi zengine zenginliğini tükettirecek bir infak yükümlülüğü, her canlının hayatına kastedecek ve ona hayatını sonlandıracak şekilde gücünü aşacak bir yükümlülük yüklemeyiz, biz ancak kişinin gücü dâhilinde ve normal şartlarda yapabileceği durumdaki yükümlülüklere hükmederiz. Eğer bu böyle ise bu şuna işaret eder: Allah amelin takatini ve kudretini değil, lâkin fiillerden önce olması mümkün olan hallerin takatini kastetmiştir. *En doğrusunu Allah*
42 *bilir.* İkincisi bu onların "Bize yüklenenlere güç yetiremedik!" [S]şeklinde bir mazeret ileri sürememeleri için olur. Onlar emrolundukları amelleri terketmişlerdi ve terketmiş oldukları amellerin dengi olan amelleri ise yapmışlardı ki bunlar işledikleri mâsiyetlerdi. Emrolundukları ameller, işlemiş oldukları amellerden daha meşakkatli değildi, belki sadece onların emsali bir meşakkat içermekteydi. Bu itibarla onların buradan hareketle bir mazeret üretmeleri mümkün olamayacaktır.

Katımızda hakkı söyleyen bir kitap vardır. Bazıları bu beyana dair şöyle demişlerdir: Bu kitaptan maksat, insanların hayır, hasenat ve seyyiât olarak işlemiş oldukları her türlü amellerinin yazıldığı kitaptır. Onların hepsi bu kitapta korunmaktadır ve kendilerine bir bir sayılıp dökülecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın"[97]. Eğer mâna böyle ise o takdirde "bi'l-hak" ifadesi "bi's-sıdk" anlamındadır. Bazıları da bu beyanı şöyle açıklamışlardır: Kitaptan maksat bize indirilen kitaptır ki o da Kur'ân'dır. O Allah'ın bizim üzerimizde olan

---

95 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: 'Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?'" (el-A'râf, 7/28).

96 el-A'râf, 7/28.

97 Kâf, 50/18.

hakkını, keza insanlar olarak birbirimize karşı olan hak ve ödevlerimizi açıklar. Bu husus şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: "Bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır, biz bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik, denilecek"[98]. Buna göre murat, O'nun bizler üzerinde olan hakkı ile insanlar olarak birbirimiz üzerinde olan haklarımız olmaktadır. Kitaptan maksadın levh-i mahfûz olması da mümkündür. Bu takdirde âyette şu işaret de bulunmaktadır: Allah, ezelde olmuş ve gelecekte olacak her ne var ise hepsini bilir.

Onlara haksızlık edilmez. Eğer kitaptan maksat amellerin yazılmış olduğu kitap, yani amel defteri ise o takdirde **onlara haksızlık edilmez** meâlindeki beyanın anlamı şöyle olur: Yapmış oldukları hayır amellerinden hiçbir şey eksik bırakılmaz, kötülükleri üzerine de ekleme yapılmaz, aksine her ne işlemişlerse onlar olduğu gibi muhafaza edilir. Ya da **onlara haksızlık edilmez** meâlindeki beyan, amellerinin karşılığı olan sevap ya da ceza her ne ise tam olarak verilir, artırılma ya da eksiltme yoluna gidilmez, diye yorumlanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

بَلْ قُلُوبُهُمْ فِى غَمْرَةٍ مِنْ هٰذَا وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ هُمْ لَهَا
عَامِلُونَ ﴿٦٣﴾

63. "Hayır! O inkârcıların kalpleri bu hususta tam bir bilgisizlik karanlığı içindedir, onların bunlar dışında da hep yapıp durdukları nice (kötü) ***işleri vardır."***

Hayır! O inkârcıların kalpleri bu hususta tam bir bilgisizlik karanlığı içindedir. O inkârcıların kalpleri bu hususta tam bir bilgisizlik karanlığı içindedir. Bunun körlük, cehalet ve gaflet karanlığı olduğu söylenmiştir. Bazıları şöyle demişlerdir: **Bundan** anlamındaki beyandan maksat amellerinin yazıldığı ve muhafaza edildiği ve kendilerine okunduğu kitaptan demektir. Bazıları da şöyle demişlerdir: **Hayır! O inkârcıların kalpleri bu hususta tam bir bilgisizlik karanlığı içindedir.** Yani Hak söyleyen bu Kur'ân'dan... Yani onların kalpleri bu Kur'ân'dan körlük ve gaflet üzeredirler.

[§]**Bundan.** anlamına gelen "min hâzâ" (من هذا) kelimesinden maksa- 43
dın daha önce sözü edilen müminlerin amellerinden... diye yorumlanması da mümkündür. Şu ilâhî beyan bu kabildendir: "Rab'lerine olan derin say-

[98] el-Câsiye, 45/29.

gılarından dolayı sorumlu davrananlar; Rab'lerinin âyetlerine inananlar; (Rab'lerine ortak tanımayanlar; verdiklerini, Rab'lerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri ürpererek verenler; İşte bunlar iyiliklere koşup, bu uğurda yarışırlar)"[99]. Bu beyanda Allah haber verdi ki kâfirlerin kalpleri, özellikleri anlatılan şu müminlerin işlemiş oldukları amellerden gaflet ve körlük içerisindedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların bunlar dışında da hep yapıp durdukları nice (kötü) işleri vardır. Bu beyanın yorumunda ihtilaf edilmiştir: Bazıları şöyle açıklamışlardır: **O kâfirlerin işlemekte oldukları sözü edilen amellerinin dışında...** Şu ilâhî beyan bu kabildendir: "Şimdi sen onları bir süre için gaflet ve dalâletleri içinde kendi hallerine bırak! Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar"[100]. Nitekim bu husus belirtilmişti. Sonra haber verdi ki, onların bu anılanların da dışında birtakım kötü amelleri vardır. Bazı kimseler de bunu şöyle izah etmişlerdir: **Onların birtakım amelleri vardır** derken kastedilen husus, yaptıkları işlerden bahsedilen müminlerdir. Yani onların bu sözü edilen ameller dışında (güzel) amelleri de vardır.

حَتَّىٰٓ إِذَآ أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْـَٔرُونَ ﴿٦٤﴾ لَا
تَجْـَٔرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُم مِّنَّا لَا تُنصَرُونَ ﴿٦٥﴾

64. "İçlerinden refah ve bolluk içinde olanları, sonunda cezalandırmaya başladığımızda bakarsın ki onlar feryadı basarlar."

65. "Bugün boşuna sızlanmayın! Çünkü siz, bizden yardım göremeyeceksiniz!"

İçlerinden refah ve bolluk içinde olanları, sonunda cezalandırmaya başladığımızda bakarsın ki onlar feryadı basarlar. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu âyet Mekke halkının daha dünyada iken mâruz kaldıkları azap hakkındadır. Şöyle ki onlar kıtlık sebebiyle şiddetli açlık çekmişler, bunun sonunda leş ve kemiklere varana kadar ne buldularsa yemek durumunda kalmışlardı. Ancak öyle gözüküyor ki âyet âhiret azabı hakkındadır. Görmez misin ki âyetin sonunda şöyle denilmiştir: **Bakarsın ki onlar feryadı basarlar,** yal-

---

[99] el-Mü'minûn, 23/57-61.

[100] el-Mü'minûn, 23/54-56.

varır yakarırlar. Aynı şekilde onlara, "âyetlerimiz size okunurdu da ona arkanızı dönerdiniz"[101] denileceğinden bahsedilmektedir. Bu onların dünyada iken yaptıklarına bir gönderme olmaktadır. **Bakarsın ki onlar feryadı basarlar** denilmesi onların dünyada iken Allah'a tazarru ve niyazda bulunup da sonra onlardan bu durumun kabul edilmemesi veya Allah'ın onlara "Bugün boşuna sızlanmayın!" kavl-i celîlinde belirtildiği şekilde tazarruda bulunmayı yasaklaması ihtimal dâhilinde değildir. Bu da gösteriyor ki söz konusu azap âhirette olacaktır. Nitekim şu beyanda da bu husus dile getirilmiştir: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, ('Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır)"[102].
Böyle bir durum ancak âhirette söz konusu olabilir. [S]Dünyada ise şu ilâhî 44
beyanda anılan durum söz konusu olur: "Andolsun biz onları ağır sıkıntılara soktuk da yine Rab'lerine boyun eğmediler, hâlâ da O'na yakarmıyorlar"[103]. Bu beyanda onların dünya azabı karşısında yalvarıp yakarmadıkları ifade edilmiştir. Dünyada iken azabın tam geldiği sırada yalvarıp yakarışta bulunmaları ve onlardan bu tazarrularının ve sığınışlarının kabul edilmeyişi şeklinde bir yorum da pek muhtemel değildir. Dolayısıyla bizim sözünü ettiğimiz anlam isabetli olanıdır. Dikkat edilirse görülecektir ki **Bugün boşuna sızlanmayın!** denilmiş ve yalvarış ve yakarışta bulunmaları yasaklanmıştır. Böyle bir şeyin [dünyada] yasaklanması muhtemel değildir.

Siz, bizden yardım göremeyeceksiniz! Yani onun azabından alıkonulmayacaksınız.

Ebû Avsece şöyle demiştir: (إِذَا هُمْ يَجْأَرُونَ) **bakarsın ki onlar feryadı basarlar,** yani imdat çığlığı atarlar. "Yec'erûn" (يَجْأَرُونَ) aslında çığlık atmak demektir. Bazıları bağırıyorlar, çağırıyorlar gibi anlamlara geldiğini söylemişlerdir.

قَدْ كَانَتْ اٰيَاتٖي تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ ﴿٦٦﴾

66. *"Zira âyetlerim size okunurdu da ona arkanızı dönerdiniz."*

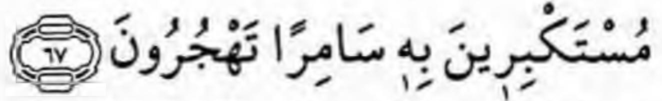
---

101 Bir sonraki âyet.
102 el-Mü'min, 40/84-85.
103 el-Mü'minûn, 23/76.

[İnkârcılığın Sebepleri]

Zira âyetlerim size okunurdu da ona arkanızı dönerdiniz. Topuklarınız üzere dönerdiniz. Yani dönerdiniz. Buradaki ifade mecazî olup gerçek anlamında değildir. Çünkü topukları üzere döndükleri zaman o takdirde önleri arkaları olur. Sanki onlar onu arkalarına atmış gibi olurlar. Ya da topukları üzere dönen kimse yüzü üzere kapanan gibi olur. Yüzü üzere kapanma onu o halde gören ve ona bakan herkesçe yerilen bir duruş şeklidir. İşte bu yüzden ona benzetilmiş ve temsilî bir ifade olarak kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Tenkisûn" (تنكصون) kelimesini bazıları "terciûn" (ترجعون), yani dönerdiniz, bazıları "teste'hirûn" (تستأخرون), yani ötelerdiniz anlamında ve "nekesa 'alâ akıbeyhi" (نكص على عقبيه)[104] ifadesi gibi olduğunu söylemişlerdir ki her ikisi de anlam bakımından aynıdır.

45 [§]67. *"Gece sohbetleri yaparken büyüklük taslayarak onun hakkında hezeyanlar savururdunuz."*

Büyüklük taslayarak. Müfessirlerin geneli bu beyan hakkında şöyle demişlerdir: "Bihî" (به)deki zamirden maksat el-Beyt, yani Kâbe'dir ve izahı şöyledir: Onlar kendilerini Beytullah'ın yanı başında Allah'ın hareminde güven içinde yaşamakta olduklarını, sair yerlerdeki insanların ise korku içinde olduklarını görünce bunun kendilerinin üstünlüğü ve Allah katındaki itibarları sebebiyle olduğunu sandılar. Bu kuruntu onları Resûlullah'a ve onunla birlikte olan müminlere karşı tavır almaya ve onlara yukarıdan bakmaya itti.

Büyüklük taslayarak. Bazıları ise bu beyanda geçen "bihî" zamirinden maksadın Kur'ân olduğunu söylemişlerdir. Bunun da izahı şöyledir: Kur'ân indiği zaman Allah'a ve resûlüne karşı büyüklük taslayıp tavır aldılar. "İstikbâr"ın Kur'ân'a izafe edilmesi, onun nüzûlü sebebiyle Allah'a büyüklenmeleri yüzündendir. Allah Teâlâ onların büyüklük taslamalarını Kur'ân'a nispet etti, çünkü Kur'ân onların büyüklük taslamalarının sebebi idi. Bu husus şu ilâhî beyanda dile getirilmiştir: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin

---

104 "O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve 'Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım' demişti. Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı ve 'Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah'tan korkuyorum, Allah'ın cezası çetindir' dedi" (el-Enfâl, 8/48).

imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar sevinç içindedirler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir"[105]. Onların pisliklerinin artmasını sûreye nispet etti, çünkü sûrenin gelişi onların pisliklerinin artmasının sebebi olmaktadır. Her ne kadar gerçeklikte böyle bir pislik artışı olmasa da mânevî anlamda bir kullanım söz konusu olmaktadır.

Gece sohbetleri yaparken... hezeyanlar savururdunuz. Zeccâc şöyle demiştir: es-Semer (السمر), ayın ışığıdır. Onlar ay ışığında bir araya gelip eğleniyorlar ve hezeyanlarda bulunuyorlardı. es-Semer, gece laflaması ve eğlencesi demektir. "Tehcurûn" (تَهْجُرُونَ) kelimesine bazıları saçmalama, hezeyanda bulunma anlamı vermişlerdir. Bazıları da Kur'ân'ı terkediyorlar diye açıklamışlardır. Yani onlar onunla amel etmiyorlar, onu kale almıyorlardı. Bu da "hecr" (هجر), yani terketme demektir. Bir başka kırâat şekli de vardır: "Tuhcirûn" (تُهْجِرُونَ)[106]. Bu takdirde mâna müstehcen konuşuyor ve bozgunculuk yapıyordunuz, demek olur.

"Sâmiran tehcurûn" (سَامِرًا تَهْجُرُونَ) ifadesi belirttiğimiz gibi gece sohbeti demektir. (تَهْجُرُونَ) uykuda olan ya da şiddetli hasta olan bir kimsenin sayıklaması gibi sayıklamak ve hezeyanda bulunmak demektir. el-Hecr (الهجر) "ehcere, yuhciru" (أهجر، يُهْجِر) kökünden ise müstehcenlik, çirkin söz söylemek demektir.

"Heccera, yuhecciru" (هَجَّرَ، يُهَجِّرُ) ise gündüzün şiddetli sıcağında yürüdü demektir.

أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾

[§]*68. "Onlar bu söz* (Kur'ân) *üzerinde hiç düşünmezler mi? Yoksa kendilerine, daha önce atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?"* 46

Onlar bu söz üzerinde hiç düşünmezler mi? Denildi ki söz anlamına gelen "el-kavl" (القول) kelimesinden maksat Kur'ân'dır. Şöyle bir anlam vermek de mümkündür: Âhirette dünya için söyleyecekleri söz üzerinde düşünselerdi ya! O söz de şu temenni ve yakarışlarıdır: "Keşke ... (dünyaya) geri döndürül-

---

[105] et-Tevbe, 9/124-125.

[106] "Ehcera bihî ihcâran" (أهجر به إهجارا) Onunla alay etti ve kötü/çirkin söz söyledi, demektir. "Hücr" (الهُجْر) hezeyan demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hcr" md.).

sek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!"[107] Ve de yakarışlarını ifade eden şu sözdür: "İzâhum yec'erûn" (إِذَا هُمْ يَجْأَرُونَ), yani "bakarsın ki onlar feryadı basarlar"[108] Şöyle bir yorum da mümkündür: **Onlar bu söz üzerinde hiç düşünmezler mi?** Yani onlar elbette söz üzerinde durup düşündüler fakat inatlaştılar, tavır aldılar ve büyüklük tasladılar. Sırf kibir ve inatları yüzünden ona kulak verip de boyun eğmediler. Onların kulaklarına şu ilâhî beyanların çalındığını görmez misin: "Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!"[109]: "De ki: 'Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar'"[110]. İmdi bu âyetleri duyup da üzerinde düşünmemeleri mümkün değildir. Buradan da anlaşılıyor ki onlar Kur'ân üzerinde düşündüler, onun Allah kelâmı olduğunu anladılar, ne var ki sırf kibirleri ve böbürlenmeleri yüzünden ona tâbi olma ve boyun eğme yolunu tutmayıp ondan yüz çevirdiler inat edip, büyüklük tasladılar ve tavır aldılar.

Onlar bu söz üzerinde hiç düşünmezler mi? Bahsettiğimiz gibi bunun iki farklı izahı mümkündür: Birincisi onun üzerinde düşünmeyi, tefekkürü terketme ve ondan yüz çevirme mânası, yani onun üzerinde durmadılar ve düşünmediler. İkincisi onun üzerinde durup gerçek bir tefekkürde bulunmanın gerekliliği anlamında olabilir. Yani onlar onun üzerinde durup tefekkür ettiler, düşündüler, onun hak olduğunu ve Allah katından indirilmiş olduğunu anladılar, ancak sırf inatları ve taşkınlıkları yüzünden, riyasetlerini kaybedecekleri endişesinden, ellerindeki söğüşleme imkânlarının sürdürülmesini istediklerinden dolayı ona tâbi olmadılar. Hangi anlam olursa olsun her ikisinde de sırt çevirmek ve üzerinde düşünmeye yanaşmamak suretiyle kavrayamadıkları Allah'ın hüccetleri ve burhanları kendilerini susturucu mâhiyettedir. Bu haliyle onlar, bilgilenme imkânları olduğu halde onları kullanmayarak cehalet içinde kalmaları ve üzerinde tefekkürü terketmeleri yüzünden Allah'ın azabı-

---

107 "(Fakat) onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Gerçekleştiği gün, önceden onu yok sayanlar derler ki: 'Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!' Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden uzaklaşıp kayboldu" (el-A'râf, 7/53).

108 el-Mü'minûn, 23/64.

109 el-Bakara, 2/23.

110 el-İsrâ, 17/88.

nı ve gazabını hak etmişlerdir. **Onlar bu söz üzerinde hiç düşünmezler mi?** Bu lafzın zâhiri soru olmaktadır. Ancak hakikat anlamı onun gereklilik bildirmesidir. Zira Allah'ın herhangi bir kimseye bilgilenme için soru sorması caiz değildir, çünkü o Allâmü'l-guyûb'dur; her şeyi bilir. O itibarla bu lafız soru için değil gereği yapılması içindir. [Yani "Düşünmezler mi? değil, "Düşünsünler!" şeklinde emir anlamındadır.]

[§]**Yoksa kendilerine, daha önce atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?** 47
Yani onlara daha önceki atalarına gelen peygamber geldi. Onlara gelen her şey atalarına da gelmiştir. Peygamber gelmesi sadece kendilerine özgü bir olay değildir, bu itibarla onu nasıl inkâra kalkışırlar. Görmez misin ki onlar şöyle demişlerdi: "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. (Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece [haktan] uzaklaşmalarını arttırdı.)"[111] Bu beyanlardan da anlaşılıyor ki onlar daha önceki ümmetlere resûl gönderildiğini itiraf etmekteydiler: Şu âyet de buna göre anlaşılır:

أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٦٩﴾

69. "Yahut kendi peygamberlerini daha tanımadılar da, o yüzden mi onu inkâr ediyorlar?"

[Peygamberi Tanıma]

Yahut kendi peygamberlerini daha tanımadılar da... Yani onlar resûllerini tanımışlar ve onda cinnet namına hiçbir şey olmadığını görmüşlerdir. Ne var ki Kur'ân hakkında sözünü ettiğimiz inatçılıkları ve kibirleri, bir de eldeki makam ve mevkilerini kaybetme endişesi yüzünden onu inkâr etmişler ve ona tâbi olmayı terketmişlerdir. Görmez misin ki Allah şöyle buyurmaktadır: "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar"[112]. Aşağıdaki âyet de bu şekilde bir anlam içerir:

أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٠﴾

70. "Veya onda bir çeşit cinnet bulunduğunu mu söylüyorlar? Bilakis o, kendilerine gerçeği getirmiştir, ama onların çoğu gerçeği sevmiyorlar."

---

111 Fâtır, 35/42.

112 el-Bakara, 2/146.

Veya onda bir çeşit cinnet bulunduğunu mu söylüyorlar? Bu beyanın mânası şöyledir: Onlar bilmektedirler ki onda herhangi bir cinnet hali yoktur. "Yoksa kendilerine, daha önce atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?"[113] Bunlara atalarına gelmeyen bir şeyin gelmiş olması ve bunların ataları için söz konusu olmayan bir hususiyete sahip olmaları da mümkündür. Nitekim İbn Abbâs da bu doğrultuda şöyle demiştir: Yemin olsun ki bunlara önceki atalarına gelmeyen şeyler gelmiştir. Şu da mümkündür: "Onlar bu söz (Kur'ân) üzerinde hiç düşünmezler mi?" kavl-i celîlinin **onda bir cinnet bulunduğunu mu söylüyorlar** meâlindeki beyana kadar devam etmesi de mümkündür. Çünkü bu söz onun üzerinde tefekkür edilmesi, peygamberin tanınması ve onda herhangi bir şekilde cinnet durumu olmadığının görülmesi konusunda emir konumunda gelmiş olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Düşünmediler mi ki [yıllarca beraber oldukları o peygamberde delilikten eser yoktur; o ancak
48 kesin bir uyarıcıdır.]"[114] [§]Onda, onların nitelediği gibi hiçbir şekilde cinnet alâmeti yoktur ya da bahsettiğimiz gibi onlar üzerinde durup düşündüler ve onun hak resûl olduğunu, onda delilik namına hiçbir şeyin bulunmadığını anladılar, fakat makam ve mevkilerini kaybetmemek için kendi tâbilerinin ve ayak takımlarının kafalarını onun hakkında karıştırmak istediler.

Bazıları şöyle demişlerdir: "Yoksa kendilerine, daha önce atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?"[115] meâlindeki beyanda azaptan muaf olmaktan bahsedilmiştir. **Bilakis o, kendilerine gerçeği getirmiştir.** "Hak" (الحق) kelimesinden maksat Allah katından risâleti (peygamberlik) ve Kur'ân'ı getirmesi, tapınmakta oldukları putlara değil sadece Allah'a ibadet yapılması esasını yerleştirmesidir.

Ama onların çoğu gerçeği sevmiyorlar. Hakkı sevmiyorlar çünkü mutlak Hakk'ı tanıyıp ona tâbi oldukları zaman ellerinden riyasetin gideceğinden, halk üzerindeki birtakım çıkarlarından mahrum kalacaklarından endişe ediyorlardı. Ya da hakkı bilmeleri sonucunda olacak şeyleri sevmiyorlar. Yoksa akıl sağlığı yerinde olan hiçbir kimsenin Hakk'ı öğrendikten sonra ondan hoşlanmaması ve ona uymaktan kaçınması söz konusu olamaz. Ancak sözünü ettiğimiz bu iki sebepten dolayı olması hali müstesnadır.

---

113 el-Mü'minûn, 23/68.
114 el-A'râf, 7/184.
115 el-Mü'minûn, 23/68.

وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ
فِيهِنَّ بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ

71. "Eğer hak (hukuk ve düzen) *onların keyfî arzularına uysaydı muhakkak ki gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu. Hayır! Biz onlara şan ve şereflerini getirdik, fakat onlar kendi şereflerine sırt çevirmektedirler."*

[Hak]

Eğer hak (hukuk ve düzen) onların keyfî arzularına uysaydı. Müfessirlerin büyük çoğunluğu şöyle söylemiştir: Burada Hak'tan maksat Allah'tır. Yani eğer Allah, küfürleri ve şirklerine bağlı olarak onların keyfî arzularına uyacak olsaydı o takdirde gökler, yer ve bunlar arasındaki her şey fesada gider, düzen bozulurdu. Bunun yorumu şöyledir: Küfür ve şirk sonucu olmayan bir şeydir. Akıbeti olmayan şey de akıl ve hikmete göre boş, bozuk ve hoş görülmeyen şeylerdir. Bazıları şöyle demiştir: Burada Hak'tan maksat Allah'ın kitabıdır ki o da Kur'ân'dır. Mâna şöyle olur: Eğer bu Kur'ân, onların hevâ ve hevesleri doğrultusunda gelseydi o takdirde sözü edilen yer ve gökler tümüyle fesada giderdi. Çünkü o takdirde bilgece olmaz, hikmetten uzak olurdu. **Eğer hak (hukuk ve düzen) onların keyfî arzularına uysaydı.** Bu ilâhî beyanın sözü edilen Hak ile bağlantılı olması da mümkündür ki o da şu beyandır: "Bilakis o, kendilerine gerçeği getirmiştir, ama onların çoğu gerçeği sevmiyorlar"[116]. Yani sözü edilen Hak, risâlet yahut Kur'ân, ya da her türlü hayır ise -çünkü Hak her türlü hayrın, akıl ve hikmetçe güzel görülen şeyin adıdır- [§]ve sözü edilen Hak, 49
onların arzu ve heveslerine tâbi olursa ve onların keyfi arzuları istikametinde düzenlemelere gidip, Allah'tan başkasına ibadet etmeleri, bu taptıkları şeyleri ilâhlar diye isimlendirmeleri, ölümden sonra dirilmeyi ve âhiret hayatını yalanlamaları, tevhide yanaşmamaları ve benzeri ihtiyar ettikleri ve yaptıkları fiilleri tasvip edecek olsaydı o takdirde gökler, yer ve sözü edilen diğer varlıklar helâk olur, düzen bozulurdu. Zira onların ve bahsedilen göklerin, yerin ve bunlar arasında olan nesnelerin yaratılışı hikmetin ve aklın gereği olarak yaratılmamış olurdu. Çünkü onları ve andığı nesneleri onların yapmakta olduğu fiillerine bağlı olarak yaratmıştır. Eğer onların fiilleri hikmet ve aklın gereği olmaktan çıkar, aksine sefihlik ve cehalet üzere olursa o takdirde kendileri için

---

116 el-Mü'minûn, 23/70.

yaratılmış ve inşa edilmiş olan şeyler de aynı şekilde hikmet ve aklın gereği olmaktan çıkar. Zira Allah'ın bir şeyi yaratması ve yapması, belli bir amaca dayanmıyorsa o takdirde hikmetten uzak olur. *En doğrusunu Allah bilir.* Hak'tan maksadın Resûlullah olması da mümkündür. Yani Allah'ın peygamberi onların hevâ ve heveslerine uyacak olursa o takdirde bahsedilen varlıklar fesada uğrar ve bozulur demektir.

[Zikir; Şan ve Şeref]

Hayır! Biz onlara şan ve şereflerini getirdik. Müfessirler şöyle demişlerdir: Buradaki "zikr" (ذكر) kelimesinden maksat şerefleri, ünleri demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ve muhakkak ki o, hem senin için, hem kavmin için bir şereftir ve ileride ondan mesul olacaksınız"[117].

Fakat onlar kendi şereflerine sırt çevirmektedirler. Buradaki "zikr" (ذكر) şeref anlamındadır. Zikrin az yukarıda sözü edilen Hak olması da mümkündür. Yani eğer onlar sözü edilen Hakk'ı kabul etselerdi ve ona yönelselerdi, o takdirde Hz. Peygamber'in ashabının ölümleri ardından hayırla yâd edilmeleri gibi ölüp gittikten sonra arkalarından hayırla yâd edilirler ve bu onlar için bir şeref olurdu. Görmez misin ki çocuklar, atalarının adlarıyla yaşamaktadırlar ve "Ben falanca oğullarındanım!" demektedirler. İnsanlar da bundan ötürü o kimseye iyilik etmekte, saygı göstermektedirler. Ama onlara (kâfirlere) gelince onlar hiçbir zaman bu şekilde anılmayacaklardır. Bu da bizim dediğimizin doğruluğuna delil olur. **Biz onlara şan ve şereflerini getirdik.** Bunun, şayet inanmış olsalardı onlar için bir övgü olması da muhtemeldir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"[118]; "İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık..."[119]; "Muhacirlerin ve ensarın ilkleri ile (onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O'ndan razıdırlar)"[120]. Bu ve benzeri ilâhî beyanlarda olduğu gibi Allah iman edenleri övmektedir. Eğer
50 onlar da inanacak olurlarsa, onlar da övgüye hak kazanacaklardır. [§]**Biz onlara şan ve şereflerini getirdik.** Şu anlamı vermek de mümkündür: Yani onlar için hayır dua ile. O da müminler için melekler ve Allah'ın peygamberi tarafından yapılmış olan dualardır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "[Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler,

117 ez-Zuhruf, 43/44 (Meal, Elmalılı Muhammed Hamdi'ye aittir).
118 Âl-i İmrân, 3/110.
119 el-Bakara, 2/143.
120 et-Tevbe, 9/100.

O'na iman ederler] ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: "Ey Rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!)"[121]; "Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah'tan af dile!"[122] ve Nuh'un duası : "Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zâlimleri ise daima helâk et"[123]. Keza İbrahim peygamberin sözü ve duası[124] gibi. Eğer onlar inanmış olsalardı o takdirde tüm meleklerin ve resûllerin duasını hak edeceklerdi. Yahut onlar iman ve tasdik etmiş olsalardı o takdirde diğer iman edenler gibi onların da ünlerini kıyâmet gününe kadar bâki kılacaktık. Bütün bunlar, müfessirlerin de dediği gibi onlar için şeref ve şan olarak yazılmış olacaktı. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٧٢﴾

72. "Sen onlardan bir karşılık mı istiyorsun ki! (İstemezsin, çünkü) ***Rabb'inin vereceği karşılık daha hayırlıdır; O, rızık verenlerin en üstünüdür."***

Sen onlardan bir karşılık mı istiyorsun ki! (İstemezsin, çünkü) Rabb'inin vereceği karşılık daha hayırlıdır. Bu beyanın daha önce geçen (68-70.) âyetlerle bağlantılı olması mümkündür. Şöyle ki: "Yoksa kendilerine, daha önce atalarına gelmeyen bir şey mi geldi? Yahut kendi peygamberlerini daha tanımadılar mı?" Elbette tanıdılar. "Veya onda bir çeşit cinnet bulunduğunu mu söylüyorlar?"[125] Elbette onda öyle bir cinnet belirtisi yoktur. Yani ki onda, kendilerini ona inanmaktan ve iman etmekten alıkoyacak, iman etmemelerini mâzur gösterecek hiçbir bahane bulunmamaktadır. Buna göre **Sen onlardan bir karşılık mı istiyorsun ki!** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Sen onlardan davet ettiğin şeye karşılık herhangi bir ücret de istemiyorsun ki ücretin altından kalkamadıkları için icabette bulunup tasdik edememiş olsunlar. Nitekim şu âyette de benzer bir anlam vardır: "(Resûlüm!) Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, onlar bunun ağırlığı altında mı

---

121 el-Mü'min, 40/7.

122 Muhammed, 47/19.

123 Nûh, 71/28.

124 Muhtemelen şu âyetlere işaret edilmektedir: "Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; Rabbimiz! Duamı kabul et! Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!" (İbrâhim, 14/40-41).

125 el-Mü'minûn, 23/68-69.

eziliyorlar?"[126] Allah, sözünü ettiği bu hüccetle, icabette bulunmamaları için gerçekte herhangi bir mazeret ve hüccetleri olmamakla birlikte onların kendi kuruntularınca ileri sürmeye yeltendikleri bütün bahaneleri ve sözde kanıtları kesip atmış ve hepsini geçersiz kılmıştır. Bazıları şöyle demişlerdir: "el-Harâc" (الخراج) rızık demektir. Yani o sizden herhangi bir şekilde rızık istemiyor, demektir. Sonra da bildirdi ki Rabb'inin ecri ve rızkı daha hayırlıdır ve O rızık verenlerin en hayırlısıdır.

وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٣﴾

51 [§] *73. "Gerçek şu ki sen onları dosdoğru bir yola çağırıyorsun."*

Gerçek şu ki sen onları dosdoğru bir yola çağırıyorsun. Âyet ve hüccetlerle sabit dosdoğru yola, onların âyetsiz, hüccetsiz, burhansız körü körüne girdikleri yol gibi bir yola değil.

وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ﴿٧٤﴾

74. "Âhirete inanmayanlar ise ısrarla yoldan sapmaktalar."

Âhirete inanmayanlar ise ısrarla yoldan sapmaktalar. Bu âyetin iki farklı izahı söz konusu olabilir: Birincisi onların ölümden sonra dirilmeyi ve âhiret hayatını inkâr etmeleri bizzat onların sırât-ı müstakimden sapmalarının sebebi olmaktadır. İkincisi dünyada iken doğru yol üzere olmak esas itibariyle âhiret için tutulmuş yol demektir. Onlar şehevî arzularının peşine düşerek o yola girmeyi terkedince bunun sonucu olarak âhireti inkâra kalkışmışlardır. Ya da bu anlamda bir şey. **Sapanlar:** Hak ve hakikatten sapanlar, yüz çevirip uzaklaşanlar ve bâtıla meyledenler anlamındadır.

وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَجُّوا فِي طُغْيَانِهِمْ
يَعْمَهُونَ ﴿٧٥﴾

75. "Eğer onlara merhamet edip de içine düştükleri sıkıntıyı gidersek yine de taşkınlıklarına dalıp bocalamaya devam ederler."

---

[126] et-Tûr, 52/40.

Eğer onlara merhamet edip de içine düştükleri sıkıntıyı gidersek yine de taşkınlıklarına dalıp bocalamaya devam ederler. Bu beyanda "durrin" (ضُرٍّ) kelimesi kullanılmış ancak onun ne olduğu belirtilmemiştir. Bu durumda bizim herhangi bir delil olmadan, ondan maksat açlıktır, ya da şudur budur dememiz doğru değildir. Bu konuda muteber iki izah vardır: Birincisi Allah'ın imtihan vesilesi kıldığı belâ ve musibetlerin kaldırılması elbette ki sırf O'nun rahmet ve lütfunun bir sonucu olmaktadır. Bu hiçbir zaman bazılarının iddia ettiği gibi bir hak etmenin bir karşılığı değildir. Zira sıkıntının giderilmesi, merhamet ile irtibatlandırılmış olmaktadır. İkincisi bu âyette Hz. Muhammed'in (s.a.) risâletinin ispatına dair delil bulunmaktadır. Çünkü Allah, bildirdi ki eğer içinde bulundukları sıkıntıyı onlardan giderirse **taşkınlıklarına dalıp bocalamaya devam edeceklerdir.** Vakıa öyle de oldu; Allah onların sıkıntısını giderdi ve onlar bildirdiği gibi taşkınlıkları içine gömülüp azgınlıklarını sürdürdüler. Bu da gösterdi ki sözü edilen hususu Allah Teâlâ'nın bildirmesiyle bilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ ﴿٧٦﴾ حَتّٰى إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٧﴾

76. "Andolsun biz onları ağır sıkıntılara soktuk da yine Rab'lerine boyun eğmediler, hâlâ da O'na yakarmıyorlar."

77. "En sonunda üzerlerine çok şiddetli bir azap kapısı açtığımızda bir de görürsün ki onlar bu durumda tam bir şaşkınlık ve ümitsizlik içine düşmüşlerdir."

Andolsun biz onları ağır sıkıntılara soktuk da yine Rab'lerine boyun eğmediler, hâlâ da O'na yakarmıyorlar. Allah onların beyinsizliklerini, Allah'ı bilmemelerini, kalplerinin katı, inatçı ve şirret olduklarını bildirmektedir. Çünkü onlar başlarına azap gelse bile tazarru ve niyaz ile Allah'a yönelmezler, O'na boyun eğmezler. Zira Allah'ın azabından gaflet ve cehalet üzeredirler.

[§]**En sonunda üzerlerine çok şiddetli bir azap kapısı açtığımızda bir** 52
de görürsün ki onlar bu durumda tam bir şaşkınlık ve ümitsizlik içine düşmüşlerdir. "Mublisûn" (مُبْلِسُونَ) kelimesi hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları

"müblis"i, her türlü hayırdan umudu kesilmiş kimse diye açıklamışlardır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir"[127]; "İnsan, iyi şeyleri istemekten usanmaz; başına bir kötülük geldiğinde ise büsbütün ümitsiz ve karamsardır"[128]. Zeccâc şöyle demiştir: "Müblis", ne yapacağını bilmeksizin şaşkın bir halde nutku duran kimsedir. Buna göre onlar kendilerine indirilen azap sebebiyle şaşkın halde ve onu savmaya dair ne yapacaklarını bilmez bir vaziyette idiler. Kisâî ise "el-Müblis", suizan sahibi ve umudu kesilmiş kimsedir, demiştir. İblis'e İblis denilmesi de bu mâna ile irtibatlıdır. Çünkü o Allah'ın rahmetinden umudunu kesmiş ve O'ndan hiçbir beklentisi kalmamıştır. Ebû Avsece şöyle demiştir: "el-Müblis", umutsuz ve üzgün kimse demektir. Kişi umudunu yitirip üzüldüğü zaman "Eblese'r-racül" (أَبْلَسَ الرجل) denilir. Geçişli olmak üzere "Eblese gayrahû" (أَبْلَسَ غيره) da denilir. İblis'e "İblis" denilmesi Allah'ın rahmetinden ümidini kesmesi ve bundan dolayı üzgün olması sebebiyledir.

Rab'lerine boyun eğmediler. Rab'lerine, itaat etmek ve teslim olmak suretiyle boyun eğmediler, demektir.

وَهُوَ الَّذِى أَنْشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ

78. "Sizi gözler, kulaklar ve akıllarla donatan O'dur. Ne de az şükrediyorsunuz!"

Sizi gözler, kulaklar ve akıllarla donatan O'dur. Ne de az şükrediyorsunuz. Allah, onlara lütufta bulunduğu nimetlerini hatırlatmak suretiyle buna mukabil kendisine şükürde bulunmalarını talep buyurmuştur. Ancak nimetler içerisinden bütün nimetlerin esasını teşkil edecek olanlarını saymış diğerlerini saymamıştır. Bunlar da işitme, görme ve akletme yetileridir. Çünkü bir şeyin yararlı mı zararlı mı, hoş mu iğrenç mi, yumuşak mı sert mi, kolay mı zor
53 mu, tatlı mı acı mı olduğu ancak bunlarla bilinebilir. [§]İnsan doğası itibariyle yararlı, hoş, yumuşak, kolay olanlara yatkınlık duyar ve bunları zıtlarına tercih eder; her türlü zararlı, eza verici ve sözü edilen kabule yatkın olduğu hususların zıtlarından da kaçınmaya çalışır. Allah onları yararlıyı zararlıdan, hoş

127 Hûd, 11/9.
128 Fussılet, 41/49.

olanı iğrenç olandan ayırdedecekleri yetilerle donatmış olduğunu kendilerine bildirmiştir. Kaldı ki bunun bilgisini kendi gözlemleri ve haber yoluyla elde edebilmektedirler. Bunu şundan ayırdedebilecekleri, kendilerine göre tercih edilecek olanları seçecekleri, faydalı olanı zararlıdan ayıracakları donanımları bildirdi ki karşılığında kendisine şükretsinler. Onlara hatırlatmada bulunmakta ve şöyle buyurmaktadır: "Sizi yeryüzünde yaratıp yayan da O'dur. Nihayet O'nun huzurunda toplanacaksınız"[129].

Müfessirler "Sizi gözler, kulaklar ve akıllarla donatan O'dur. Ne de az şükrediyorsunuz!" meâlindeki beyanın kâfirlere yönelik olduğunu söylemişlerdir. Onlar Allah'ın andığı nimetleri inkâr ederek nankörlük yapmakta, bunların karşılığında Allah'a şükürde bulunmamaktadırlar. Onlarla ilgili "ne de az şükrediyorsunuz" meâlindeki beyanla kastedilen onların nadir de olsa bazı hallerde şükretmeleri ve O'na tazarruda bulunmalarıdır. Şu beyanda olduğu gibi: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[130]. Bu ve benzeri beyanlarda onların kendilerine bir musibet ve zarar dokunması halinde Allah'a dua ve yakarışta bulundukları ifade edilmektedir ki bu da onlar açısından bir tür şükür sayılmaktadır. Ya da şöyle denilebilir: "Ne de az şükrediyorsunuz" meâlindeki beyan, hiç şükretmiyorsunuz anlamında kullanılmıştır. Bu aynen birinin, diğerine "Şunu hiç yapmıyorsun!" anlamında "Şunu ne kadar az yapıyorsun!" demesi gibidir. Buna göre eğer bu âyetlerin muhatabı kâfirler ve maksat da sözü edilen husus ise yorum böyle olmalıdır. Aksi takdirde hitabın müminlere yönelik olması söz konusudur. Zira nimetlere karşı, olması gerekenden az olsa bile şükreden müminlerdir. Kâfirler ise esas itibariyle inkâr ederler ve nankörlük yaparlar. Onların az da olsa şükretmeleri düşünülmez.

وَهُوَ الَّذٖى ذَرَاَكُمْ فِى الْاَرْضِ وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٩﴾

[§]*79. "Sizi yeryüzünde yaratıp yayan da O'dur. Nihayet O'nun huzurunda toplanacaksınız"* 54

Sizi yeryüzünde yaratıp yayan da O'dur. Yani O, gücü ve kudreti ile sizi yeryüzünün sakinleri kıldı ve sizi boş yere yaratmadığını bildirdi, aksine ölümden sonra dirilmek ve mahşerde O'nun huzurunda toplanmak üzere yarattı.

---

[129] Bir sonraki âyet.

[130] "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" (el-Ankebût, 29/65).

Birçok yerde tekrarlayarak söylediğimiz gibi insanların varlık amacı öldükten sonra diriltilmek ve yeni bir hayata başlamaktır. Böyle bir amaç olmaksızın sırf ölüp yok olmaları için yaratılmış olmaları anlamsızdır ve bir eğlenceden ibarettir. Allah güç ve kudretinden bahisle şöyle buyurmuştur:

وَهُوَ الَّذ۪ي يُحْي۪ي وَيُم۪يتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٨٠﴾

80. "Yaşatan da öldüren de O'dur. Gece ile gündüzün yer değiştirmesi de O'nun eseridir. Artık aklınızı kullanmayacak mısınız?"

Yaşatan da öldüren de O'dur. Gece ile gündüzün yer değiştirmesi de O'nun eseridir. Şüphesiz ki ölüleri diriltmeye, dirileri öldürmeye mâlik ve kādir olan elbette ki öldükten sonra diriltmeye de kādirdir. Gündüzün alâmeti gittikten sonra ardından onun yerine geceyi, gecenin alâmeti bittikten sonrada yerine gündüzü yaratmaya kādir olan elbette ki öldükten sonra tekrar diriltmeye de kādirdir. Sonra buyurdu ki: **Artık aklınızı kullanmayacak mısınız?** Yani bunun böyle olduğu konusunda hiç aklınızı kullanıp düşünmeyecek misiniz? Hal böyle iken nasıl olur da siz öldükten sonra kül ve toprak olduğunuzda sizi yeniden yaratmaya kādir olduğu konusunda O'nun güç ve kudretini inkâra kalkışır ve başkalarına tapmak suretiyle O'nun dışındaki birtakım güçlere minnet duyar, nimetlerin gerçek sahibi olan Allah'a şükrü yerine getirmeye yanaşmazsınız.

بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْاَوَّلُونَ ﴿٨١﴾ قَالُٓوا ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَاٰبَٓاؤُ۬نَا هٰذَا مِنْ قَبْلُ اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿٨٣﴾

81. "Buna rağmen onlar hâlâ eskilerin dediklerine benzer şeyler söylüyorlar."

82. "Diyorlar ki: 'Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mi, yeniden mi diriltilecekmişiz?'"

83. "Doğrusu daha önce de hem bize hem atalarımıza böyle bir vâdde bulunulmuştu. Ama bu, geçmiştekilerin masallarından başka bir şey değildir."

**Buna rağmen onlar hâlâ eskilerin dediklerine benzer şeyler söylüyor-
lar. Diyorlar ki: "Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmiş-
ken mi, yeniden mi diriltilecekmişiz?"** Allah önceden belirttiği "Sizi göz-
ler, kulaklar ve akıllarla donatan O'dur".; "Sizi yeryüzünde yaratıp yayan da
O'dur. Nihayet O'nun huzurunda toplanacaksınız"; "Yaşatan da öldüren de
O'dur"[131] meâlindeki beyanında yaratılmasındaki ve donatılmasındaki hikme-
ti, inkârcılara yaptığı lütfu ve verdiği nimetleri hatırlatması, güç ve kudretini
belirtmesinin akabinde, resûlüne kavminin beyinsizliğini ve kendisi hakkında
etmiş oldukları sözlerini bildiriyor. [§]Onlara bu beyanlarda hatırlattığı yara- 55
tılışlarındaki hikmetini, onları donatma kudretine atıfta bulunuyor ve bütün
bunları anlasınlar diye onlara bildiriyor.

Sonra onların beyinsizliklerini, resûle vermiş oldukları cevapları üzerinden açıklıyor ve şöyle buyuruyor: **Buna rağmen onlar hâlâ eskilerin dediklerine benzer şeyler söylüyorlar**. Allah, resûlüne bildiriyor ki, bu inkârcılar, peygamberleri yalanlayan ilk kimseler değillerdir, aksine onların yalanlama konusunda ortakları ve birlikte hareket ettikleri adamları vardır. Bunlar işte o ilkleri taklit etmişlerdir. Böylece Allah, resûlünü, onların beyinsizliklerine ve verdikleri eziyetlere karşı resûlünü sabırlı olmaya davet etmekte, daha önce geçen peygamber kardeşleri nasıl sabır ve tahammül göstermişlerse kendisinin de o şekilde metanetli olmasını istemektedir. Ya da bunu onların icabette bulunmaya yanaşmamaları ve kendi helâklerini gerektirici davranışların içine girmeleri sebebiyle hissetmiş olduğu sıkıntılara karşı teselli etmiş olmak için bu haberi vermiştir. Çünkü Hz. Peygamber bu sebeple üzüntüsünden neredeyse kendisini helâk edecekti. Nitekim bu durumu ifade etmek üzere Allah şöyle buyurmuştur: "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[132]; "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[133]

Sonra onların şöyle dediklerini açıkladı: **Diyorlar ki: "Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mi, yeniden mi diriltilecekmişiz? Doğrusu daha önce de hem bize hem atalarımıza böyle bir vâdde bulunulmuştu. Ama bu, geçmiştekilerin masallarından başka bir şey değildir.** Onlar diyorlar ki: Bizim atalarımıza da bize vâdedilenin benzeri vâdedilmişti. Vâdolundukları azap başlarına gelmiş değildir ki bizim de başımıza gelsin. Bunlar geçmişlerin uydurdukları masallardan/mitolojilerden başka bir şey de-

[131] el-Mü'minûn, 23/78-80.
[132] Fâtır, 35/8.
[133] eş-Şuarâ, 26/3.

ğildir. Sonra Allah, resûlüne emretti ve onların inkâr etmekte oldukları hususları ikrar ve itiraf etmelerine mecbur kılacak şu soruyu onlara sormasını istedi:

قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ
قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾

84. "De ki: 'Biliyorsanız söyleyin, bu dünya ve onda bulunanlar kime aittir?'"

85. "'Allah'a' diyecekler. 'O halde düşünmez misiniz?' de."

[Müşrikler Yaratıcı Olarak Allah'ı Tanıyorlardı]

De ki: Biliyorsanız söyleyin, bu dünya ve onda bulunanlar kime aittir?
Bu soru karşısında elbette ki çaresiz bir şekilde "Allah'a aittir!" diyecekler ve
O'nu ikrar edeceklerdir. Çünkü eğer bunu dahi inkâr edecek olsalar o takdirde
resûl onları cahillikle suçlayacak ve herkesçe cahillikleri ortaya çıkacaktı. O
56 yüzden "Allah'a!" dediler. [§]Bu kez o diyecek ki: Madem ki bütün bunlar O'na
aittir ve onların yaratıcısı O'dur, öyle ise niye ona itaat etmeyi terketmektesiniz.
Ben sizi başka bir şeye değil sadece yeryüzünü ve onda olan her şeyi Allah'a
özgü kılmanızı istemekteyim. Hal böyle iken ibret almaz ve benim sizi davet
ettiğim şeyi kabul etmez misiniz?!

Şu ilâhî beyan da buna göre anlaşılır:

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٨٦﴾
سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾

86. "'Peki yedi göğün Rabb'i, yüce arşın Rabb'i kimdir?' diye sor."

87. "'Bunlar Allah'ın' diyecekler. 'O halde Allah'a saygınız yok mu?' de."

Peki yedi göğün Rabb'i, yüce arşın Rabb'i kimdir?" diye sor. "Yedi göğün Rabb'i, yüce arşın Rabb'i kimdir?" diye sorulunca illa ki ikrar ederek "Bunlar Allah'ın" diyeceklerdir. Mademki bunu biliyor ve aynen ikrar ediyorsunuz (أفلا تتقون) **O halde Allah'a saygınız yok mu?** O'na muhalefet etmekten korkmaz, gazabına uğramaktan sakınmaz mısınız? Şu âyet de aynı şekildedir:

قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ
كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ فَأَنّٰى تُسْحَرُونَ ﴿٨٩﴾

88. "'Biliyorsanız söyleyin, bütünüyle varlığın yönetimi elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan kimdir?' de."

89. "'Yönetim Allah'ın' diyecekler. 'O zaman nasıl oluyor da böyle büyülenmiş gibi davranıyorsunuz?' de."

Biliyorsanız söyleyin, bütünüyle varlığın yönetimi elinde olan... kim? Madem ki bunu biliyor ve bunun cevabının Allah olduğunu ikrar ediyorsunuz, **o zaman nasıl oluyor da böyle büyülenmiş gibi davranıyorsunuz?** Şöyle de denildi: Bu gerçeklikten nasıl oluyor da yüz çeviriyorsunuz?! Bazıları da şöyle demişlerdir: Bütün bunların Allah'a ait olduğunu bildiğinize göre nasıl oluyor da bu konuda aldatılıyor ve gururunuza yenik düşüp yanlış yapıyorsunuz? Şöyle bir yorum da mümkün olabilir: **O zaman nasıl oluyor da böyle büyülenmiş gibi davranıyorsunuz** meâlindeki beyan Hz. Peygamber'e ilişkin tavırlarını ifade etmekte ve "Nasıl oluyor da onun sâhir, yani bir sihirbaz ve yalancının biri olduğunu söyleyebiliyorsunuz? Oysaki o sizi sadece, sizin ikrar ve itiraf ettiğiniz bir gerçekliğe davet etmektedir. Hal böyle iken nasıl olur da onu sihirle ilişkilendirebilirsiniz! *En doğrusunu Allah bilir.*

Bütünüyle varlığın yönetimi. Bu beyanı daha önce açıklamıştık. **Kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan.** Yani her korku sahibini teskin edip onu güvende kılan ve O'nun korku saldığı kimseye asla güven veren kimsenin olmayacağı yüce varlık. Bu şu âyetteki ifade gibidir: "Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur ve eğer sana bir hayır verirse bilesin ki O her şeye kādirdir"[134]. Ebû Avsece şöyle demiştir: O önleyen, kendisinden hiçbir kimseyi engelleyebilecek biri asla olmayan ise gururunuza yenilir ve aldanırsınız anlamındadır. "Suhirtü" (سُحِرْتُ) denilir ve bununla büyülendim, gururuma yenik düştüm ve aldandım anlamı kastedilir. "Tüsharûn" (تُسْحَرُونَ) kelimesiyle aldatılır ve bundan vazgeçirilirsiniz, denilmiştir. Büyüye de bu anlamdan hareketle "sihir" denilmiştir.

---

[134] el-En'âm, 6/17.

بَلْ اَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٩٠﴾

57 ***[§]90. "Doğrusu biz onlara hakkı bildirdik, onlar ise kesinlikle yalancıdırlar."***

Doğrusu biz onlara hakkı bildirdik. Daha önce de belirtildiği üzere[135] hakkın çeşitli anlamları vardır. Birincisi **hak**tan maksat Allah'ın birliği, ulûhiyeti ve ortaklardan, çocuktan ve onların nitelemekte oldukları diğer özelliklerden yüce olmasıdır. Yahut **hak**tan maksat Kur'ân'dır. Onlara hak ve Allah katından olduğunu bildikleri Kur'ân'ı getirdik. Veya **hak**tan maksat Hz. Muhammed'dir. Onlar, onun hak olduğunu ve onun Allah'ın kendilerine göndermiş olduğu resûlü olduğunu bilmektedirler. Yahut da **hak**tan maksat kendileri ile ilgili olarak zikredilmiş olan makam, mevki ve şerefleridir. Ya da **hak**tan maksat kulları olarak onlar üzerindeki Allah'ın hakkı ve keza birbirleri üzerindeki hak ve hukuklarıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar ise kesinlikle yalancıdırlar. Onlar, Rab'lerini lâyık olmadığı bir şekilde nitelemeleri konusunda **kesinlikle yalancıdırlar.** Yahut Kur'ân'ın Allah katından indirilme olmayıp uydurma ve düzmece olduğu şeklindeki iddialarında kesinlikle yalancıdırlar. Yahut onlar, peygamberin sihirbaz yahut cinlenmiş olduğu ve onun bir peygamber olmadığına dair iddialarında yalancıdırlar. Onlar inkâra kalkıştıkları her konuda yalancıdırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا اتَّخَذَ اللّٰهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ اِلٰهٍ اِذًا لَذَهَبَ كُلُّ اِلٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٩١﴾ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٩٢﴾

91. "Allah asla çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı. Doğrusu Allah o müşriklerin yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir."

92. "Allah görünmez âlemi de duyularla algılanan âlemi de bilmektedir. O, putperestlerin kendisine ortak saydığı şeylerden çok uzaktır."

---

135 Bu sûrenin 71. âyetinin tefsirine bakınız.

Allah asla çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı. Mümkündür ki bu ifadelerin her biri, daha önce geçtiği üzere birbiri ile bağlantılıdır. Yine mümkündür ki bu ifadelerden her biri tek başına, birbirinden bağımsız olarak bir anlam ifade etmek üzere sevkedilmiştir. Eğer birinci ihtimal söz konusu ise o takdirde **Allah asla çocuk edinmemiştir** meâlindeki beyan şu anlamı ifade içindir: Eğer Allah bir çocuk edinmiş olsaydı onun da aynı şekilde ilâh olması gerekirdi. Çünkü çocuk babanın cinsinden ve onunla aynı özden olur. Çocuk babadan başkasının özünden ya da onunkinden ayrı bir cinsten olmaz. Yaygın olarak bilinen husus böyledir. Eğer çocuk da sözünü ettiğimiz şekilde ilâh olsaydı [§]**O takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekerdi.** Eğer birbiri ile bağlantılı olmaz ise o takdirde bütün bunların bozulmasını belirten durum ortaya çıkar. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: Eğer onların kuruntuları doğrultusunda O'nunla birlikte başka bir tanrı olsaydı o takdirde her tanrı hayır ve şerden yarattığı ve ulûhiyetine işaret eden her bir şeyi alır bir tarafa çekerdi **ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelirdi.** Yani yeryüzünde nasıl hükümdarlar birbirine galebe çalmak için uğraş verirlerse onlar da öyle yaparlar, birbirlerine galebe çalar ve üstünlük kurarlardı. Onların bu dedikleri de olduğu zaman o takdirde ulûhiyet ve rubûbiyete (tanrılık ve rablık) işaret edecek bir durum kalmazdı. Eğer bu olmaz ise o takdirde bu durum O'nun bir ve asla ortağı ve hiçbir şekilde çocuğu olmadığını gösterir. Zira evrendeki düzenin varlığı ve sürdürülmesi ve her bir şeyin belli bir sınır ve esas üzere varlığını sürdürüyor olması, birden fazla değil tek bir olan yaratıcı Tanrı'nın ulûhiyetine delil olur. Zira birden fazla olması tasavvur edilecek olsaydı, o takdirde mutlaka biri diğerine galebe çalmaya ve üstünlük kurmaya çalışacaktı ve sonra da haliyle şu âyette bahsedilen durum olacaktı: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu"[136].

Sonra mâlum olduğu üzere böyle bir istidlâl biçimi Allah'ın ulûhiyetini inkâr eden ve putlara tapan kimselere yönelik olmaz. Bunlar Arap müşrikleri ve Mekke kâfirleridir. Böylesi bir delil getirme usulü, Allah'ın ulûhiyetini tanıyan, ancak duyduğu bir ihtiyaca binaen O'na şerik koşan kimseler için söz konusu olur. Bunlar da Seneviyye, Dehriyye[137] ve Mecûsîlik inancı taşıyan, şerri

136 el-Enbiyâ, 21/22.

137 [Âlemin ezelî olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını savunan materyalist felsefe akımı].

yaratanı hayrı yaratandan ayrı gören, bunun yaratıcısının onun yaratıcısından başka olduğunu kabul eden kimselerdir. Bu takdirde **Allah onların yakıştırdıkları ortaklardan münezzehtir** kavl-i celîli yarattığı varlıkları yaratmada onların sözünü ettikleri ihtiyaç duyma ve yarar sağlama gibi nitelemelerden yücedir. **Onların kendisine ortak saydığı şeylerden çok uzaktır** meâlindeki beyan da aynı şekildedir. Zâhiri itibariyle bahsi geçen çocuk ve ortakları bulunduğu iddiasına gelince hâşâ O, onların çocuk edinme ve ortak sahibi olma şeklindeki isnatlarından, O'nu lâyık olmadığı bir şekilde nitelemelerinden ve hakkındaki uygunsuz sözlerinden uzaktır. Ya da **Allah onların yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir,** yani yaratılmış ve sonradan olmuş bir varlığın nitelenmesi gibi anılmaktan uzaktır. Çünkü onlar Allah'ı çocuk edinme ile niteliyorlardı. Çocuk ise bilinen şekliyle ancak bir baba ve anneden peydahlanır. Bu şekilde olan üreme insanlar arasında bilinen (ve mûtat olan) bir durumdur. Hal böyle iken Allah'ı çocuk edinmekle nitelerlerse, sözünü ettiğimiz yönden O'nu yaratılmış ve sonradan olmuş bir varlığa benzetmiş olurlar ki Allah böyle bir konum sahibi olmaktan kendi zatını tenzih etmiştir.

قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِيَنِّي مَا يُوعَدُونَ ﴿٩٣﴾ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٩٤﴾

93. "De ki: 'Rabbim! Eğer onların tehdit edildiği hali bana göstereceksen;"

94. "Bu durumda beni zâlimler topluluğunun içinde bulundurma Rabbim!'"

De ki: Rabbim! Eğer onların tehdit edildiği hali bana göstereceksen; bu durumda beni zâlimler topluluğunun içinde bulundurma Rabbim! Eğer onların tehdit edildiği hali bana göstereceksen. Bu ifade iki ihtimal içerir:
59 Birincisi: Yâ Rabbi, onların tehdit edildiği durumu [§]ister bana göster ister gösterme, her hâlükârda beni zâlimler güruhundan eyleme! Çünkü Allah, onların tehdit edildiği durumdan bir kısmını resûlüne göstereceğini şu âyette vâdetmişti. "Sen şimdi sabret; Allah'ın vâdi mutlaka gerçekleşecek. Muhakkak ki biz, onlara vaktiyle bildirip uyarıda bulunduğumuz azabın bir kısmını sana göstereceğiz, bir kısmını da görmeden seni vefat ettireceğiz; ama onlar da sonunda bize dönecekler!"[138] Buna göre azabın bir kısmı gösterilecek bir kısmı

---

[138] el-Mü'min, 40/77.

gösterilmeyecek. Peygamber demiş oluyor ki: Yâ Rabbi! Onların tehdit edildiği azabı bana ister göster, ister gösterme ne olur beni zâlimler güruhundan eyleme!.

İkincisi: Şüphesiz sen, onlara tehdit olarak vâdettiğin şeyi her ne kadar tahkik üzere bana gösterecek olsan da yâ Rabbi beni o zâlimler güruhundan eyleme!

Sonra **Bu durumda beni zâlimler topluluğunun içinde bulundurma Rabbim!** Bu beyanın iki farklı anlama gelmesi ihtimali vardır: Birincisi: Onlara tehdit olarak indirmeyi vâdetmiş olduğun azaba dûçar olmada beni zâlimler güruhundan eyleme. Çünkü ona azap etmesi de ona ehl-i adlin muamelesi gibi muamele etmesi de adalettendir. Sanki şöyle demiş gibi olur: Yâ Rabbi! Her ne kadar bana da onlara yaptığın muamele gibi muamele etmen adaletin bir gereği ise de bana onlara yaptığın muamelede bulunma. Çünkü Hz. Peygamber, her ne kadar âşikâr zellelere sahip olmasa da Allah'ın kendisine o kadar lütuf ve ihsanı var ki eğer Allah ondan bu nimetlere karşı şükür vazifesini ifa etmesini istese, o bunların tümüne şükretmek bir tarafa onlardan tek birinin şükrünü dahi ifaya güç yetiremez. Dikkat edilecek olursa görülecektir ki Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle bir rivayet nakledilmektedir: "Hiçbir kimse Allah'ın rahmeti olmaksızın cennete giremez". Denildi ki: "Sen de mi yâ Resûlallah!" O, "Evet, ben de! Ancak Rabb'imin rahmet ve merhametinin beni bürümesi sonucu bu mümkün olabilir!" buyurdu[139]. İkincisi: **Bu durumda beni zâlimler topluluğunun içinde bulundurma Rabbim!** Bu beyanın sapkınlık ve azgınlık hakkında olması da mümkündür. Hz. Peygamber, zâlimler güruhunun özellikleri olan sapkınlık ve azgınlığa düşmekten kendisini korumasını istemiş olabilir. Bu Hz. İbrahim'in Rabb'ine dua etmesi ve O'ndan kendisini sapıklıktan korumasını istemesi gibi olur. Onun duası şöyledir: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!"[140] Allah'ın onu özel koruması (ısmet) altına almış olması onun bu şekilde dua etmesine engel değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَإِنَّا عَلَىٰٓ أَن نُّرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَٰدِرُونَ ﴿٩٥﴾

***95.** "(Resûlüm!) Onları tehdit ettiğimiz durumu sana göstermeye elbette ki kādiriz."*

---

139 Buhârî, "Merdâ", 19; "Rikâk", 39; Müslim, "Sıfatü'l-kıyâme", 18.

140 İbrâhim, 14/35.

(Resûlüm!) Onları tehdit ettiğimiz durumu sana göstermeye elbette ki kādiriz. Bu âyet de iki şekilde izah edilebilir. Birincisi: Allah, resûlüne bildiriyor ki, onlara tehdit olarak vâdetmiş olduğu azabı ertelemek bir acziyete sebep değil, aksine hilim ve affının bir sonucudur. Bu durum tıpkı şu beyanda
60 belirtildiği gibidir: [§]"Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, (o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış; başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar.)"[141] Görüldüğü üzere burada tembih ve uyarı vardır. Bu âyette de benzeri bir durumun ihtimal dâhilinde olması söz konusudur. İkincisi: Allah, resûlünü onların eza ve işkencelerine karşı teselli ediyor ve onu sabırlı olmaya çağırıyor ve şöyle buyurmuş oluyor: Ben, onların tepesine azabı indirmeye ve onlardan intikam almaya kādir olmama rağmen onlara karşı hilmimle muamele edip, azaplarını erteliyorum. Hal böyle iken sen içinde bulunduğun zaaf haliyle elbette ki onların eza ve işkencelerine sabır ve tahammül göstermelisin.

Şu âyet de bu esas üzerine oturur:

ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾

96. "Sen kötülüğü en güzel bir tutumla sav. Onların yakıştırdıkları şeyleri biz çok iyi biliyoruz."

[Kötülüğü İyilikle Savma]

Sen kötülüğü en güzel bir tutumla sav. Yani onların sana yapmış oldukları eza ve işkencelere karşılık vermeye kalkışma, onları cezalandırmak gibi bir tavır içine girme, sen onları en güzel biçimde sav ve onlara, yaptıklarının karşılıklarını verme işini bana bırak ki ben de onların hak ettikleri karşılığı vereyim. **Onların yakıştırdıkları şeyleri biz çok iyi biliyoruz.** Onların yakıştırdıkları yalan, dolan ve sana reva gördükleri işkenceler gibi her ne varsa biz onların hepsini en iyi şekilde bilmekteyiz. İkinci izah şöyledir: **Sen kötülüğü en güzel bir tutumla sav,** yani onların işlemiş oldukları kötülükleri onlara iyilik yapmak suretiyle sav ki kısa vadede senin dostların ve kardeşlerin olsunlar. Bu anlam şu ilâhî beyanda belirtilene benzer: "İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!"[142]

---

[141] İbrâhim, 14/42-43.

[142] Fussılet, 41/34.

وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ﴿٩٧﴾ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ
أَنْ يَحْضُرُونِ ﴿٩٨﴾

97. "Ve de ki: 'Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım."

98. "Onların yanımda bulunmalarından da sana sığınırım Rabbim!'"

[Şeytanların Kışkırtmalarından Allah'a Sığınmak]

Ve de ki: Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım. Onların yanımda bulunmalarından da sana sığınırım Rabbim! Başka bir beyanda da Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah'a sığın!"[143] Allah, resûlüne şeytan fitlemesi halinde o lânetlinin şerrinden derhal Allah'a sığınmasını öğretmiş ve emretmiştir. Şeytanın fitlemesi onun vesvese vermesidir. Allah, resûlüne şeytanın dürtüklemesinden de sığınmasını öğretmiş ve emretmiştir. "Hemz" (همز) de şeytanın yönelmesi ve kişiye yanlış telkinlerde bulunmak üzere ona kilitlenmesidir. Aynı şekilde şeytanların vesvese mahallinde kişinin yanında bulunmalarından da Allah'a sığınmasını emretmiş ve böylece onları başından savsın ve bulunduğu yerde bulunmasınlar. Onların fit vermelerinden Allah'a sığınmak, onları
kendisinden uzaklaştırması içindir. [§]Böylece onlar, beraberinde olsalar ve 61
vesvese verseler bile resûl üzerinde etkin olamayacaklardır. Şeytanların kışkırtmalarından (hemezât) sığınmanın anlamı, onların yapmak istediği şeyden alıkoymaları için kışkırtma ve dürtme gibi iğvalarını savmaktır. Onların yanında hazır bulunmaları ise, vesvese mekânı olmaktadır. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Hemzu'ş-şeyâtîn", "el-mûte" (الموتة)[144] demektir ve bunun anlamı kalbin bürünmesidir. Gelen bir rivayette ifade edildiğine göre Hz. Peygamber, taşlanmış olan şeytandan; onun dürtmesinden, pohpohlamasından ve içine üflemesinden Allah'a sığınmıştır.[145] Bazıları, şeytanın hemezatı ile 'nezeât'ı, yani dürtmesi ve fit vermesi aynıdır, demişlerdir. İbn Kuteybe şöyle bir açıklama

143 el-A'râf, 7/200.

144 Mûte, insana arız olan bir tür cinnet/delilik ve sara halidir. İyileştiği zaman uykudan uyanan ve baygın iken ayılan kimsenin durumunda olduğu gibi aklı tekrar başına gelir. Aynen ölüm gibi bir sessizliğe sebebiyet verdiği için bu hale ölüm ile aynı kökten olan (الموتة) adı verilmiştir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "mvt" md.).

145 İbn Mâce, "İkâme", 2; Ebû Dâvûd, "Salât", 123-124; Tirmizî, "Salât", 67. Hadisteki "Hemz" bir tür cinnet hali, "nefh" kibir, "nefes" de şiir olarak açıklanmıştır.

yapar: "Hemezâtü'ş-şeyâtîn" tabiri şeytanın fitlemesi ve dürtmesi demektir. Onu bunu ayıplayan kimseye "hümeze" denir, çünkü o yaptığı işle sanki onu dürtmüş ve ayıplamış olmaktadır[146]. Ebû Avsece ise "Hemezâtü'ş-şeyâtîn", şeytanların vesveseleri demektir, demiştir. "Hemeze, yehmizü, hemzen" (همز، يهمز، همزا) fiili "vesvese verdi" anlamındadır. Başka bir anlamı ise ayıpladı demektir. "İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay haline!"[147] meâlindeki "hümeze" kelimesi alay etme anlamında kullanılmıştır.

Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım... Bu beyanda ve devamında Mûtezile aleyhinde iki izah şekli vardır: Birincisi: Hz. Peygamber'e, burada bahsedilenlere karşı Allah'a sığınması emredilmiştir. Bu da gösteriyor ki Allah katında olup da resûlüne vermediği bir lütuf vardır. Eğer onu resûlüne vermiş olsaydı o takdirde verilen o lütufla burada bahsedilen hususları savabilirdi. O lütfun sahibi de Allah'tır. Eğer o, bu lütuflara mâlik olmasaydı o takdirde söz konusu lütufları vermesini istemek O'nunla dalga geçmek kabilinden olurdu. Zira bir kimseden, onda olmadığını bildiği bir şey isteyen kişi, onunla eğlenmiş olur. Burada da durum öyledir.

İkincisi: Şeytandan Allah'a sığınması emrolunan herkese, Allah kötü durumdan onu korumuş olmaktadır. İşte bu iki husus birlikte Mûtezile'nin aslah görüşünü geçersiz kılar. Zira onlar, Allah herkese, dini konusunda aslah, yani en yararlı olanı verir ve herkese her türlü sapıklık ve dalâletten korunma imkânı verir, demektedirler.

حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ ﴿٩٩﴾

99. "Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, 'Rabbim! Beni geri gönder' der."

[Müşriklerin Yeni Bir Şans İstemesi]

Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, Rabbim! Beni geri gönder der. Bu ifadenin zâhirine göre **Rabbim! Beni geri gönder** sözü kâfirlerce öldükten sonra, âhiret korkularını ve onun dehşetengiz sahnelerini gördükten
62 sonra söylenmiş olmalıdır. [§]Çünkü ölüm bir mekândan başka bir mekâna intikal değildir. Aksine ölüm kendilerinde bulunan hayatı alıp götüren bir olgudur. Ne var ki tefsirciler şöyle demişlerdir: Bu söz, onların ölüm meleğini

---

146 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 300.
147 el-Hümeze, 104/1.

gördükleri ve bütün korkunçluklarıyla canlarını almak üzere üzerlerine abandığı andadır. İşte o anda dünya hayatına yeniden başlamaya döndürülmek isterler. Birinci izah bizce daha uygun ve kabule daha yakındır.

Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca. Bu beyan "Ve de ki: 'Rabbim!' Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım. Onların yanımda bulunmalarından da sana sığınırım Rabbim!"[148] meâlindeki âyetle bağlantılı ve onun cevabı değildir. Çünkü aynı türden değildir, cinsleri de farklıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu "Doğrusu biz onlara hakkı bildirdik, onlar ise kesinlikle yalancıdırlar"[149] meâlindeki âyetle bağlantılıdır ve "... ama onların çoğu gerçeği sevmezler!"[150] meâlindeki âyetlerin cevabıdır. Şöyle demiş oluyor: Onlar bu halde yaşantılarına devam ederler. **Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca,** işte o zaman Hakk'a döner ve tasdik eder. Lâkin artık bu dönüş ve tasdik ona o vakitte bir yarar sağlamaz.

Rabbim! Beni geri gönder! "Rabbi'r-ciûni" (رَبِّ ارْجِعُونِ) diye söyledi de tekil kipiyle "Rabbi'rci'nî" (رَبِّ ارْجِعْنِي) şeklinde söylemedi. Bu durum iki şekilde izah edilebilir: Birincisi: O hengamedeki kişi krallardan talepte bulunur ve onlara hitap eder gibi bir istekte bulunmuş ve bu yüzden tekil kipiyle değil de çoğul şekliyle seslenmiştir: Zira hükümdarlara "Ekselansları, şunu yapar mısınız!" şeklinde çoğul kipiyle hitap edilmesi âdettendir. Nitekim Allah'ın kelâmında da cevap olmak üzere "Biz şunu yaptık!" "Şunu yapacağız!" şeklinde bir kullanım bulunmaktadır.

İkincisi de bu cümlenin sözünün şöyle yorumlanmasıdır: Kişi, Rabb'inden ruhlarını almakla görevli meleklere, kendisini dünyaya geri göndermelerini emretmesini ister. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ
وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾

100. "'Geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım' der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır."

---

[148] el-Mü'minûn, 23/97-98.

[149] el-Mü'minûn, 23/90.

[150] el-Mü'minûn, 23/70.

Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım. Bazıları **geride bıraktığım** meâlindeki beyandan maksadın "yalanladığım şey" demek olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da dünyada terkettiğim ve işlemediğim salih amelleri yapayım, şeklinde yorumlamışlardır. Şu da mümkündür: Dünyada bıraktığım mallardan senin hakkın olanı ödeyeyim... Çünkü kâfirlerden kimi de vardı ki onların inkârlarının sebebi zekâtı vermemek ve onu inkâr etmekti. Nitekim âyette şöyle denilmektedir: "Ki onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar; onlar âhireti de inkâr ederler"[151]. Böyleleri Rabb'inden ister ki geride bıraktığı mala dönmesine izin versin de o da gitsin
63 ve daha önce malının engel olduğu hakkını, yani zekâtını ödesin. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Her birinize ölüm gelip, "Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam!"[152] âyetteki "gönüllü yardımlarda bulunsam" daha önce engellediğim malın sadakasını ödesem demektir. Çünkü âyetin bağlamı zekât hakkındadır ve "size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın" diye başlamaktadır. Bu itibarla bu yorum daha uygun gözükmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Kellâ" (كَلَّا) kelimesi **Hayır! Asla!** demektir ve onların dönüş taleplerini reddetmek içindir. **Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir.** Bazıları şöyle demişlerdir: **Sözden** maksat "Allah, eceli gelince hiç kimsenin ölümünü ertelemez"[153] meâlindeki âyette beyan edilen sözdür, bu sözü diyen de Allah'tır. Yani Allah buyurdu ki eceli gelince hiç kimsenin ölümü ertelenmez. Bazıları da bu beyanın, (إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا) kâfirin, azabı baş gözüyle gördüğü anda söylediği sözüdür, demişlerdir ve maksadın da **Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım** meâlindeki âyet olduğunu ifade etmişlerdir. Bu duruma göre "kellâ" (كَلَّا) kelimesi şu iki ihtimale açık olur: Birincisi: Onun salih amel işlemek üzere geri döndürülmesi talebinin gerçekliği yok, yani farz etsek ki böyle bir talep üzerine gönderildi, onun gene yapacağı bir şey yok demek istenmiş olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Yoksa geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir"[154]. İkincisi: Onların geri dönme talebinde bulunmalarında kendileri için bir yarar yoktur. Zira eğer onlar geri döndürülecek olsalar gene umdukları şeyi elde edemeyeceklerdir. Çünkü onlar iman etmek için bu talepte bulundular. İmanın yolu ise istidlâl ile benimsenen bir kalbi tasdik olmasıdır. Bunlar gü-

---

[151] Fussılet, 41/6-7.

[152] el-Münâfikûn, 63/10.

[153] el-Münâfikûn, 63/11.

[154] el-En'âm, 6/28.

ven içinde ve geniş bir zamanda yaşamakta iken düşünmemişler, kendilerini imana ulaştıracak istidlâllerde bulunmamışlar da bu korku hengâmesinde mi bunu yapabilecekler. Hayır, hayır! *En doğrusunu Allah bilir.*

Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır. Bazıları "verâihim" (ورائهم) kelimesi "önlerinde" anlamına gelir, demişlerdir. Ebû Muâz şöyle demiştir: Bu kelime senden gizlendim anlamındaki "tevâreytü anke" (تواريت عنك) kelimesinden türetilmiştir. Bu itibarla senden gizli kalan her şey -ister önün olsun ister arkan- "verâ" anlamındadır. Bazıları da "verâ" arka anlamında hakikat olarak kullanılmıştır, demişlerdir. **Yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır.** Bazıları şöyle demişlerdir: **Berzah,** iki sûra üfleyiş arasında olan zamandır. Bazıları da "Berzah" ölüm ile yeniden diriltilme arasında geçecek olan zamandır, demişlerdir. Bu, Kelbî ve Katâde'nin görüşleridir[155]. Mücâhid ise şöyle demiştir: "Berzah, ölüm ile dünyaya yeniden dönme arasına konulan engeldir"[156].

[§]İbn Kuteybe ve Ebû Ubeyde ise şöyle demişlerdir: Berzah, dünya ile 64
âhiret arasında olan dönemdir. Onlar iki şey arasında kalan her şey berzahtır demişlerdir. Ebû Avsece: "İki sınır, yani dünya ile âhiret arasında kalan zamana berzah denir, demiştir. Yine o, berzah, düz araziye denir, demiştir. Berzahın aslı, hâciz, yani iki şeyi birbirinden ayıran engel demektir. Nitekim şu âyette bu anlamda kullanılmıştır: "(Biri tatlı ve susuzluğu giderici, diğeri tuzlu ve acı olan iki denizi karışacak şekilde salıveren ve) ikisi arasına bir engel, aşılmaz bir perde koyan O'dur"[157]. Buna göre kavl-i celîlin[158] yorumu şöyledir: Yani temenni edip ulaşmayı arzuladıkları durumdan kendilerini alıkoyan bir zamana ulaştılar. Bu mâna, şu âyetteki kullanım gibidir: "Artık kendileriyle arzuladıkları arasına bir set çekilmiştir; tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi"[159]. Onlar iman etmeyi ve salih amel işlemeyi arzu ve temenni ediyorlardı. Şu da mümkündür: **Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır.** Yani onların içinde iman etmeyi mümkün kılan hallerinin ardından arzu ve temenni ettikleri imana ve salih amel işlemeye ulaşmaları mümkün olmayan birtakım halleri olacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

155 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 53.
156 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 150.
157 el-Furkân, 25/53.
158 "Önlerinde… bir berzah vardır" kavl-i celîlinin.
159 Sebe, 34/54.

Bu âyette Bâtıniyye'nin görüşlerine reddiye vardır. Çünkü onlar şöyle derler: Ba's, yani yeniden diriltilmeden maksat, mümin için işlemiş olduğu salih amellerin birer ruhanî surete büründürülmesi ve ebedî olarak o ruhanî suretlerle sevaplanması, kâfir için de işlemiş olduğu kötü işlerin kötü ruhanî şekillere bürünmesi ve onların ebedî olarak o kişiye azap vermeleri. Onlar, ölümden sonra diriltmeyi böyle telakki etmektedirler. Allah Teâlâ bildirdi ki onların ölümleriyle yeniden diriltilmeleri (ba's) arasında bir berzah, yani engel vardır ki o da belirttiğimiz gibi belirlenen süredir ya da engeldir. Bu da gösteriyor ki âyet, onların "Ba's (öldükten sonra diriltilme) birtakım ruhanî suretlerin ortaya çıkmasından ibarettir" şeklindeki inançlarını çürütmüş olur.

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ ﴿١٠١﴾

101. "Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!"

Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler! Eğer **Artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler** ifadesi bütün insanlar ile ilgili ise o takdirde -tefsircilerden İbn Abbâs ve diğerlerinin de ifade ettiği gibi- âyet mekân ve zaman farklılıkları ile ilgilidir. Yani şu mekânda ya
65 da şu zamanda soramazlar, [S]ama başka bir mekân ve zamanda sorabilirler, anlamındadır. Görmez misin ki bir ilâhî beyanda şöyle buyurulmuştur: "Biri diğerine yönelir, karşılıklı birbirini sorumlu tutup suçlarlar"[160]. Benzer âyetler de vardır. Eğer âyet özellikle kâfirler ile ilgili ise o takdirde iki farklı izahı söz konusudur: Birincisi şöyledir: **Artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler.** Çünkü onlar dünyada iken başkalarına karşı birbirleriyle yardımlaşıyorlar, birbirlerinden yardım istiyorlar ve birbirlerine destek oluyorlar, şefaatçi ve yardımcı oluyorlar, arka çıkıyorlardı. Allah bildirdi ki âhirette bu durum kesilecektir ve aralarındaki bu yardımlaşma ve dayanışma orada olmayacaktır. Özellikle Araplar, birbirlerine karşı soy soplarıyla (nesep) öğünürler ve nesebe bağlı olarak birbirleriyle yardımlaşma içinde olurlardı. Allah bildirdi ki âhirette bu durum da olmayacak, soy sop bağları tamamen kopacak.

---

160 es-Sâffât, 37/27.

İkincisi: **Aralarında nesep bağı** ve bahsedilen diğer hususlar **o gün** için **olmayacak**, çünkü o günün dehşetinden ve korkusundan herkes kendi başının derdine düşecek, birbirlerini unutacaklar ve birbirlerinden kaçışacaklar. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar"[161]; "İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. O gün her kişinin işi başından aşkındır"[162]; "Onu göreceğiniz gün, (her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir). Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin..."[163]. Bütün bunlar kıyâmetin şiddeti, dehşeti ve bundan duyulan korkular yüzünden olacaktır. Herkesin kendisiyle ilgili bir derdi olacak, bu nedenle hiç kimse yakını da olsa başkasının durumuyla ilgilenemeyecektir. Eğer bu durum (müslüman - kâfir) bütün insanlar için söz konusu ise o takdirde burada sözü edilen birbirlerine soru sorma belli bir zaman ve mekân itibariyle olacaktır; belli bir zamanda soramayacaklar, başka bir zamanda ise sorabileceklerdir, yine belli bir yerde soramayacaklar, başka bir yerde ise sorabileceklerdir, ya da bir konuyla ilgili sorabilecekler, başka bir konu hakkında ise soramayacaklardır.

[§]Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mevcut olan 66
her nesep o gün kesilecektir, benim nesebim hariç". Ya da bu mealde bir söz.[164] Buradaki "Benim nesebim hariç" sözü iki şekilde izah edilebilir. Birincisi: Nesebi ile ilgili olarak şefaati, nesebi dışındakiler için olmaz. Eğer bunu murat etmiş ise o takdirde nesebin hakikat mânasında kullanılması söz konusu olmuştur. İkincisi ise "benim nesebim"den maksadın "benim müntesiplerim" anlamında olmasıdır. Çünkü onun dininden olup da ona uyan herkes ona intisap etmiş olmaktadır. O takdirde sanki şöyle demiş gibi olur: Benden başkasına ait her türlü şefaat kesilecek, dinimi kabul etmek suretiyle bana intisap eden ve uyan kimselere olmak üzere sadece benim şefaatim kalacaktır.

---

161 İbrâhim, 14/43.

162 Abese, 80/34-37.

163 el-Hac, 22/2.

164 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 323; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 142; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 64. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin nâşirleri bu hadisin sahih olduğunu söylemişler, (وإن الأنساب يوم القيامة تنقطع غير نسبي، وسببي، وصهري) lafzının ise şevâhid ile birlikte hasen olduğunu belirtmişlerdir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXI, 207-209).

فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَنْ خَفَّتْ
مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿١٠٣﴾

102. "O zaman kimlerin tartıları ağır gelirse işte bunlar kurtuluşa ermiş olacaklar."

103. "Tartıları hafif gelenler ise kendilerini ziyan etmişlerdir ve bunlar cehennemde ebedî kalacaklardır."

O zaman kimlerin tartıları ağır gelirse işte bunlar kurtuluşa ermiş olacaklar. Tartıları hafif gelenler ise kendilerini ziyan etmişlerdir ve bunlar cehennemde ebedî kalacaklardır. O zaman kimlerin tartıları ağır gelirse... Bu beyan şöyle yorumlanabilir: Her kim ki, işlemiş olduğu salih ameller ve yaptığı hasenat vesilesiyle Allah katındaki değeri ve şerefi artar ve ağır gelir, o kişi kurtuluşa (felâh) erenlerdendir. **Tartıları hafif gelenler.** Yani çirkin işler yapmış olması yüzünden kimin de Allah katındaki değeri ve şerefi eksilirse onlar da kendilerine haksızlık edip kaybedenler olacaklardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Daha önce tefsircilerin "mevâzîn" tartılar, ölçütler hakkındaki görüşlerini zikretmiş idik[165].

تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ ﴿١٠٤﴾

104. "Ateş yüzlerine vuracak, orada dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar."

Ateş yüzlerine vuracak, orada dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar. Bazıları şöyle demişlerdir: Ateşin iyice yalayıp da kemik üzerinde et namına bir şey bırakmaması halinde Araplar bu durumu "lefehati'n-nâru lefhaten" (لفحت النار لفحة) sözüyle ifade ederler. **Dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar.** Bazıları "kâlihûn", "âbisûn",
67 yani somurtanlar anlamındadır demişlerdir. Bazıları da [§]"telfehu" (تَلْفَحُ) "tenfuhu" anlamındadır, yani "üflüyor" demektir demişlerdir. Bazıları da "telfehu" (تَلْفَحُ)'nun kızartıyor ve yakıyor anlamında olduğunu söylemişlerdir. Ebû Avsece ise şöyle demiştir: "Telfehu" (تَلْفَحُ) vuruyor demektir, "lefh" çarpmak, vurmak anlamındadır. "Lefehathu'n-nâru, telfehu, lefhan, fehiye lâfihatün" (لَفَحَتْهُ النار تَلْفَحُ لفحا فهي لافحة) denilir ve ateş vurdu ve yüzünü yaktı mânasına gelir. "Kâlih" (كَالِحٌ) ise "Âbis", yani yüzü buruşuk, asık anlamındadır.

165 bk. A'râf sûresi, 7/8-9. âyetlerin tefsiri.

أَلَمْ تَكُنْ اٰيَاتٖى تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٠٥﴾

105. "Size âyetlerim okunurdu da onları yalanlardınız değil mi?"

Size âyetlerim okunurdu da onları yalanlardınız değil mi? Evet, onlar öyle yalanlarlardı ki durumlarını pek çok yerde açıklamış bulunuyoruz.

قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالّٖينَ ﴿١٠٦﴾

106. "Derler ki: 'Rabbimiz! Kötü yanımıza yenildik; biz bir sapkınlar topluluğu olduk.'"

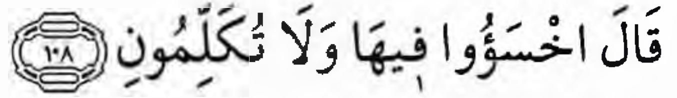
Derler ki: "Rabbimiz! Kötü yanımıza yenildik... Müfessirlerin "şıkve" (شقوة) ile ilgili "bahtımıza yazılan şekavet hali" şeklindeki izahları pek uygun değildir. Çünkü onlar bu sözlerini kendilerinde bulunan Allah'ın emrine karşı gevşeklikleri ve onu zayi etmeleri sebebiyle özür dileme sadedinde söylemişlerdir. Onların kendilerinden kaynaklanan bir eylemin mazeret olarak görülmesini talep etmeleri muhtemel değildir. Zira eğer onların bahsettikleri durum söz konusu olsaydı o takdirde kendileri için özür talebi olurdu oysa onlar o vakitte kendileri için bir özür beyanında bulunmuyorlar, aksine kendilerinde mevcut bulunan özelliği ikrar ediyorlar; "Böylece günahlarını itiraf etmiş olurlar. O alevli ateşin mahkûmları artık rahmetten mahrumdurlar"[166] meâlindeki âyette olduğu gibi. Ancak iki izah şekli mümkündür. Birincisi: Onlar şöyle diyorlar: Yâ Rabbi! Biz işlemiş olduğumuz amellerimiz yüzünden bedbahtlardan olduk ve kendimize zulmettik. Biz sapıtmış bir kavim olduk. İkincisi: Öyle birtakım ameller işledik ki bu ameller yüzünden cezayı hak ettik. Biz bu cezaya lâyık bir haldeyiz. Bu amellerin karşılığı olan cezalar bize galebe çaldı... Ya da buna benzer açıklamalar. Ancak müfessirlerin "galebet" (غَلَبَتْ) fiiline yazıldı anlamını vermeleri uzak bir ihtimaldir, kabul edilemez. Çünkü yazılan şey kulun yaptığı ve Allah'ın da onu tercih edeceğini bildiği fiildir. Allah'ın, kulun yapacağını ve tercih edeceğini bildiği fiilin dışında başka bir şey yazılmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ ﴿١٠٧﴾

[S]*107.* ***"Rabbimiz! Bizi buradan çıkar; eğer*** (çıkar da) ***bir daha eskiye dönersek, artık belli ki biz zâlim insanlarız."*** 68

[166] el-Mülk, 68/11.

Rabbimiz! Bizi buradan çıkar; eğer (çıkar da) bir daha eskiye dönersek, artık belli ki biz zâlim insanlarız. Biz âşikâre ve açıkça zulüm işleyen zâlimleriz. Yoksa onlar "Böylece günahlarını itiraf etmiş olurlar"[167]. "Biz bir sapkınlar topluluğu olduk" meâlindeki âyetlerde belirtilen sözleriyle zaten zulüm işlediklerini itiraf etmişlerdi. Ancak itiraf ettikleri zulüm işitmeye ve habere dayalı bir zulümdü, bizzat gözlem yoluyla bilinen zulüm değildi. **Rabbimiz! Bizi buradan çıkar; eğer (çıkar da) bir daha eskiye dönersek, artık belli ki biz zâlim insanlarız** derken alenen göz önünde işlenen zulmü kastetmişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

108. "Allah buyurur ki: Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin!"

Allah buyurur ki: "Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin! Bazıları "ihseû" (اخْسَؤُوا) kelimesine sesinizi kesin, bazıları da orada (rahmetten) uzak olun anlamı vermişlerdir. Ebû Avsece şöyle der: "Hase'tü fulânen ve ahse'tühû" (خسأت فلانا و أخسأته) denilir "Onu uzaklaştırdım o da defolup gitti", yani uzaklaştı, anlamı kastedilir.

Ve artık bana bir şey söylemeyin! Burada iki farklı izah mümkündür. Birincisi onların oraya atıldıkları ilk anda bu talebi dile getirmeleri mümkündür ve onlara cevaben, yıkılın karşımdan ve bana tek bir kelime bile etmeyin, çünkü siz orada kalıcılarsınız, denilmiştir. Yahut bu istek onlardan "Ey Mâlik, Rabb'in bizim işimizi bitirsin! diyecekler..."[168] meâlindeki beyanda ifade edildiği üzere cehennem meleği Mâlik'ten ölümü istemeleri sonrasında olacaktır; o da "Burada kalıcısınız" cevabını verecektir"[169]; "Ateşte bulunanlar cehennemdeki görevlilere, "Rabb'inize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin!" diye seslenirler"[170]. Ondan umutlarını kesince o anda Rab'lerinden kendilerini oradan çıkarmasını ve sınamaya yeniden göndermesi isteğinde bulunurlar. Allah da **Yıkılın!** yani orada uzak olun! der. **Artık bana bir şey söylemeyin,** yani azabın şiddetinden konuşamayacak bir hale gelin. Cehennemliklerin dehşetle burunlarından solumaları ve hasretle iç çekmeleri işte tam da o esnada olur.[171]

167 el-Mülk, 68/11.

168 ez-Zuhruf, 43/77.

169 ez-Zuhruf, 43/77.

170 el-Mü'min, 40/49.

171 Muhtemelen şu âyete işaret edilmiştir: "Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler" (Hûd, 11/106).

إِنَّهُۥ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْ عِبَادِى يَقُولُونَ رَبَّنَآ ءَامَنَّا فَٱغْفِرْ لَنَا وَٱرْحَمْنَا
وَأَنتَ خَيْرُ ٱلرَّٰحِمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَٱتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتَّىٰٓ أَنسَوْكُمْ
ذِكْرِى وَكُنتُم مِّنْهُمْ تَضْحَكُونَ ﴿١١٠﴾

[S]***109. "Kullarım arasında, 'Rabbimiz! Biz iman ettik; bizi affet, bize*** 69
acı! Sen merhametlilerin en üstünüsün' diyen bir kesim de şüphesiz vardı."

110. "Ama siz (ey müşrikler), ***işte onları alaya aldınız; sonunda bu tutumunuz size beni hatırlamayı unutturdu. Hep gülerdiniz onlara."***

Kullarım arasında, 'Rabbimiz! Biz iman ettik; bizi affet, bize acı! Sen merhametlilerin en üstünüsün' diyen bir kesim de şüphesiz vardı. Ama siz (ey müşrikler), işte onları alaya aldınız; sonunda bu tutumunuz size beni hatırlamayı unutturdu. Hep gülerdiniz onlara. Allah Teâlâ, kendilerini ateşten çıkarmasını isteyen o kâfirlere bildiriyor ki: Siz kullarımdan bana iman etmiş bir grubu alaya alıyordunuz ve onlara gülüyordunuz. Allah bunu onlara hasret ve nedâmetlerinin daha da artması ve ilâve bir azap olması için söyledi.

"Sihriyyen" (سِخْرِيًّا) kelimenin kırâati ve yorumu hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları "sin" harfinin kesri ile (سِخْرِيًّا) şeklinde okumuşlardır. Bazıları da ref'i ile "suhriyyen" (سُخْرِيًّا) şeklinde okumuşlardır. Ebû Muâz şöyle demiştir: Kim "sin" harfinin ref'i ile okursa kelime kulluk, kölelik anlamındadır[172]. Yani "Onları kul, köle yapıyordunuz!" demek olur. "Sin" harfinin kesri ile okunması halinde ise alay etme ve aşağılama anlamında olur. Kisâî ise gerek "sin" harfinin kesri ile gerekse ref'i ile olsun her ikisi de istihza, yani alaya alma anlamındadır, demiştir. Kulluk, kölelik anlamında sadece "sin" harfinin ref'i ile olan "suhriyyen" (سُخْرِيًّا) şekli kullanılır. Bazıları da her ikisi de aynı anlamdadır, demişlerdir[173].

---

[172] "Havelu'r-racül" (خول الرجل) kişinin horantası (ailesi) anlamındadır. Tekili "hâil" gelir. Köle ve câriye için kullanılan bir isimdir. "el-Havel" köleler ve câriyeler ve diğer horantalar demektir. Tekili, çoğulu, müzekkeri, müennesi aynıdır (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hvl" md.).

[173] Görüşler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 154. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*'da şöyle demiştir: "Damme ile (سُخْرِيّ) "es-suhrîyyu", boyun eğdirmek anlamındaki "teshîr" kelimesinden gelmekte, kesreli şekliyle (سِخْرِيّ); "es-Sıhriyye" ise "alay etme" anlamına gelmektedir (bk. "shr" md.).

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Sin" harfinin kesri ile "sihriyyen" (سِخْرِيًّا) Onlarla alay ediyorsunuz demektir. Ref'i ile "suhriyyen" (سُخْرِيًّا) şekli ise onları boyunduruğunuz altına alıyor, kul köle ediyorsunuz anlamındadır. **Sonunda bu tutumunuz size beni hatırlamayı unutturdu.** Yani onların durumları sizi beni anmaktan alıkoydu[174]. İzahı daha önce belirttiğimiz şekildedir.

70 [§]**Sonunda bu tutumunuz size beni hatırlamayı unutturdu.** Bazıları şöyle demişlerdir: Onlarla alay ile meşgul olmanız, bana itaat ile amel etmeyi size unutturdu. Şöyle bir yorum da yapılmıştır: "Unutturma" fiili, zikre isnat edilmiştir. Çünkü onlar Allah'ı anmaya çağrılmaları yüzünden onlarla alay etmekteydiler. Bu yüzden isnat zikre yönelik olarak yapılmıştır. Bu aynen pisliğin artışının sûreye isnat edilmesi gibidir[175]. Çünkü onların pislik ve çirkeflikleri yanlarında sûre okunduğu zaman artmaktaydı. Onların pisliklerinin artışına sebep olan sûrenin okunuşu olduğu için nispet sûreye yönelik olmuştur. Yoksa sûre ile pisliğin artışı arasında bir ilişki düşünülemez. İşte aynen onun gibi burada da unutturma O'nu zikretmeye yönelik olarak belirtilmiştir. Çünkü onlar, O'nun zikredildiği ve O'nun zikrine davet edildikleri anda zıvanadan çıkmaktaydılar. Sebep oluşu yüzünden - *En doğrusunu Allah bilir-* böyle bir isnat yapılmıştır.

إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿١١١﴾

111. "Bugün de ben onlara sabretmelerinin karşılığını veriyorum. Onlar hakikaten muratlarına ermişlerdir."

Bugün de ben onlara sabretmelerinin karşılığını veriyorum. Yani bugün ben onları, dünyada iken şu kâfirlerin revâ gördükleri eza ve işkenceler ya da emrolundukları hayır işleri yapmaları ve yasaklanan şeylerden uzak durmaları sadedinde göstermiş oldukları sabır ve tahammüllerine karşı mükâfatlandırdım. Yahut bunun olması kastedilmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şahitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz"[176]. Allah'ın onlara yardımı, akıbetin kendi lehlerine olmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

174 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 296.

175 Muhtemelen müellif şu âyete işaret etmektedir: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar sevinç içindedirler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir" (et-Tevbe, 9/124-125).

176 el-Mü'min, 40/51.

قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِى الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ
بَعْضَ يَوْمٍ فَاسْأَلِ الْعَادِّينَ ﴿١١٣﴾

112. "Allah, 'Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?' diye sorar."

113. 'Bir gün veya günün bir bölümü kadar kaldık; işte, saymakla görevli olanlara sor' derler."

[Kabir Azabı]

Allah, "Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?" diye sorar. "Bir gün veya günün bir bölümü kadar kaldık" derler. Bu konuda ihtilaf edilmiştir. Mukātil b. Süleyman bu kalmanın kabirlerde olduğunu söylemiştir. Ebû Muâz ise, "Mukātil, hata etmiştir. Bu görüş kabir azabını inkâr eden Cehmiyye'nin görüşü olmaktadır. Çünkü Cehmiyye'ye göre şiddetli azap ve sıkıntı içinde olan bir kimsenin bu kadarcık bir zaman için orada eğleştiğini ve "Bir gün veya günün bir bölümü kadar kaldığını" söylemesi söz konusu olamaz. Aksine öylesi birinin azap
içinde geçireceği bir günlük süre, ona bir sene ve daha fazla gibi gelir. [§] Ancak 71
o (Mukātil) iki nefha (sura üfleyiş) arasında olanı, ruhlara izin verilip onların da uykuya geçmesini kasdediyorsa o başka. Yeniden diriltildiklerinde ise onlar kabirlerinde uyumadan önce görmüş oldukları azabı hâlihazırdakine nispetle bir kıyaslama yaparak sözü edilen uyku halini süre itibariyle azımsarlar. Bazı müfessirler âyeti işte bu şekilde yorumlamışlardır.[177]

Mukātil ve Muhammed b. İshak'ın bunun kabirde olduğu şeklindeki izahları bizce de mümkün olabilir ve bu "az bir süre" ifadesi, kabir azabının inkârına götürmez. Çünkü onlar kabirlerde, âhirette görecekleri azabı görmemektedirler. Onların, âhiret azabını görünce onun şiddet ve dehşeti karşısında ona nispetle kabirde gördükleri azabın çok az ve kısa olduğunu söylemeleri mümkündür. Tecrübî olarak bilinir ki bir belâ ve musibet içinde olan kimse, o belâ ve musibetin artması sonucu, an itibariyle katlanmak durumunda olan belâ ve sıkıntıların şiddeti karşısında daha önce gördüklerini küçük görmeye

---

177 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, tefsirinde (XII, 155) şöyle demiştir: Azabın şiddeti onlara kabirlerde kaldıkları sürenin ne kadar olduğunu unutturur. Denildi ki: Çünkü azap iki nefha (sura üfleyiş) arasında onlardan kaldırılır ve kabirlerinde iken çekmiş oldukları azabı unuturlar. İbn Abbâs şöyle demiştir: Birinci nefhadan ikincisine kadar içinde bulundukları azap onlara unutturulur. Denildi ki: Dünyada ve kabirlerde kaldıkları süreyi azımsarlar ve elan içinde bulundukları vahametten ötürü geçen süreyi az görürler.

başlar. İşte onların durumu da böyledir. Hal böyle olunca onların kabirlerinde iken azap görmeleri, ancak âhiret azabını bizzat görünce onun şiddet ve dehşeti karşısında kabir azabını hafif saymaları ve azımsamaları mümkündür.

Yahut kabir azabının hissedilmesi, uyku halinde iken vücuttan ayrılan idrak edici ruhun (nefs-i derrâke) bir halet-i ruhanîye şeklinde hissetmesi olup, insanın biyolojik canlılığını sağlayan ruhun hissetmesi şeklinde değildir. Bu aynen uyku halindeki birinin rüyasında kendisini bir belâ ve sıkıntı içinde görmesi ve şiddetli korku içinde olması ve kendisini daha önce bilmediği, hakkında bir haber duymadığı bir mekâna atılmış görmesi gibi olur ve onda canlıların belirtileri olur. Buna göre kabir azabının insana hayat veren biyolojik canlılık anlamına gelen ruh ile değil de eşyayı idrak edici/kavrayıcı ve hissedici ruh ile olması söz konusudur.

Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bu dünya hayatındadır. Onlar âhiret hayatına nispetle dünya hayatını az görürler. Şu ilâhî beyanda belirtilen husus bunun gibidir. "Halbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır"[178]. Dikkat edilecek olursa (فَاسْأَلِ الْعَادِّينَ) "saymakla görevli olanlara sor" denilmiştir. Bu da göstermektedir ki âyetteki ifadelerin dünya hayatı diye yorumlanması daha uygun gözükmektedir. Çünkü "sayı sayanlara sorulması" emredilmiştir. Bu ise âhirette değil, dünyada olur.

Sonra da **saymakla görevli olanlar** meâlindeki "âddîn" (الْعَادِّينَ) kelimesi hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları onlar, bu dünyada iken insanların amellerini yazan ve onları hep kontrol altında tutup gözeten yazıcı meleklerdir, demişlerdir. Bazıları da onların Ölüm Meleği ve yardımcıları olduğunu söylemişlerdir.

قَالَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١٤﴾

72 [§] *114. "Allah buyurur: Pek kısa bir süre kaldınız; keşke bunu* (dünyada iken) *bilmiş olsaydınız.*

[Âhiret Âleminin Aklî Delili]

Allah buyurur: Pek kısa bir süre kaldınız; keşke bunu (dünyada iken) bilmiş olsaydınız. Yani sadece kısa bir süre kaldınız, keşke bunu biliyor olsaydınız. Ne yazık ki bilmiyorsunuz.

---

[178] "Ey iman edenler! Size ne oldu ki, 'Allah yolunda seferber olun' denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz? Halbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır" (et-Tevbe, 9/38).

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾

115. "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"

Sizi sırf boş yere yarattığımızı mı... sandınız? Bu beyan (أَفَحَسِبْتُمْ) iki şekilde izah edilebilir: Birincisi: Gerçekten sizi boş yere yarattığımızı mı sandınız? anlamındadır. İkincisi: Sakın bizim sizi boş yere yarattığımızı, sizin bize döndürülmeyeceğinizi sanmayın! takdirindedir. Buna göre Allah, insanları, ölümden sonra diriltmesini ve mahşerde kendine dönmeleri söz konusu olmaksızın yaratmasını abesle iştigal saymıştır. Buna da iki izah getirilmiştir: Birincisi şudur: Çünkü Allah'ın halkı beklenilen bir akıbet ve kasdedilen bir fayda olmaksızın sırf helâk etmek ve böylece yok olup gitmelerini sağlamak için yaratmış olması anlamsızdır. Bu bir binayı herhangi bir maksada ve kendisinden yararlanmaya yönelik bir amaç olmadan, sırf yıkmak ve yok etmek için yapmak gibi bir eylemdir ve böyle bir fiil dünyada anlamsız olmaktadır. Bu bir başka âyette buyurduğu gibi akla ziyan bir şeydir: "Sakın, ...ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın"[179]. Allah, herhangi bir yararlanma amacı olmaksızın ipliğini büküp de sonra onu geri çözen kadının durumunu beyinsizlikle nitelemiş ve bizlere de onun gibi yapmayı yasaklamıştır. Eğer insanların yaratılması belli bir amaca yönelik olmaksızın sadece ölmeleri ve yok olup gitmeleri için olsaydı bu saçma ve anlamsız bir durum olurdu.

İkincisi: Allah bildirdi ki insan dışındaki bütün evreni insan için yaratmış ve hepsini insanın emrine âmâde kılmıştır. Nitekim şöyle buyurmuştur: "Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır"[180]. İnsan türü dışında kalan cinler, melekler vb. gibi başka varlıkların, beşer için yaratmış olduğu bu nimetlerden yararlanma gibi bir durumları yoktur. Zira onların insanlar gibi güneş, ay ve benzeri nimetlere herhangi bir ihtiyaçları yoktur. Bu nimetler sadece insanlar içindir ve onlar olmaksızın insanın varlığını düşünmek mümkün değildir. Hal böyle iken bütün bu nimetlerin kendisinin emrine âmâde edildiği insanın onlara karşı şükretme ile sınanmayacağı, birtakım

---

179 "Sakın, bir grubun diğer gruptan daha güçlü olması sebebiyle yeminlerinizi aranızda (güçsüzler aleyhine) bir kandırma aracı yaparak, ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın. Allah bu şekilde sizi imtihan etmektedir. Ve O, hakkında görüş ayrılığına düştüğünüz şeyleri kıyâmet gününde size mutlaka açıklayacaktır" (en-Nahl, 16/92).

180 el-Câsiye, 45/13.

emirlerle yükümlü, birtakım yasaklardan da kaçınmasının gerekli olmaması ihtimal dâhilinde değildir. Bütün bu nimetlerin kendisi için yaratılmış ve emrine âmâde kılınmış olması gösteriyor ki insanlar ölümden sonra diriltilecekler ve Allah'ın huzuruna toplanacaklar ki kendileri için yaratılan bu dünyanın hesabını versinler, tümü hesaba çekilsin; iyilik yapanlar iyilik görsün, kötülük yapanlar cezasını bulsun. Zira akıl dost ile düşmanın, iyi ile kötünün, şükreden ile nankörün, mümin ile kâfirin arasında ayırım yapmak gerektiğine hükme-
73 der. [§]Sonra onları bu dünya hayatında görmekteyiz ki kimi varlık ve bolluk içinde yaşamakta kimi de darlık ve yokluk içinde hayatını idame ettirmeye çabalamaktadır. Hal böyle iken dünya hayatında dost ile düşmanı, iyilik yapan ile kötülük yapanı, şükreden ile nankörlük edeni birbirlerinden ayırdedecek bir mekanizma yoktur. Bu da gösteriyor ki bu saydıklarımız arasında bir ayırım yapma mademki dünya hayatında yoktur öyle ise bunun olacağı, herkesin yaptığının karşılığını göreceği mutlaka bir âhiret hayatı olacaktır ve işte orada bu sözünü ettiklerimiz arasındaki fark ortaya konulacaktır. *Muvaffakiyet ancak Allah'tandır.*

Huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız? Ölümden sonra diriltilmeyecek, yapmış olduğunuz amellerinizle bize döndürülmeyeceksiniz mi sandınız? gibi mânalar verilmiştir. Şu âyetlerde de benzer bir durum vardır: "Ey insan! Sen Rabb'ine doğru büyük bir çaba içindesin; sonunda kuşkusuz O'na kavuşacaksın da"[181]; "Doğruca O'na yönelin, O'ndan bağışlanma dileyin... "[182]

فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾

116. "Gerçek egemenliğin sahibi olan Allah yüceler yücesidir. O'ndan başka tanrı yoktur. O, şerefli arşın sahibidir."

Gerçek egemenliğin sahibi olan Allah yüceler yücesidir. Yani Allah, yarattığı halkı anlamsız olarak yaratmaktan yücedir. Yahut insanları yaratmasının, bir hikmetten yoksun olmasından yücedir. ""el-Melikü'l-hak" (الْمَلِكُ الْحَقُّ) hakkında Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Hak, Allah'ın isimlerinden biridir. "el-Melikü'l-hak" (الْمَلِكُ الْحَقُّ) ise evreni bir hikmete binaen yaratan demektir.

O'ndan başka tanrı yoktur. Onların söyledikleri her bir sözden Allah'ı tenzih etmek ve O'nu uzak bilmek gerekir, demektir.

---

181 el-İnşikâk, 84/6.

182 Fussılet, 41/5-6.

O, şerefli arşın sahibidir. Bu da öncesi gibi tenzih içindir. Hak Melik ve arşın kerem sahibi yüce Rabb'i, onları bir hikmete mebni olmaksızın boşuna yaratmış olmaktan uzaktır.

Bâtıniyye şöyle demiştir: **Arş** kıyâmettir. Biz de diyoruz ki "arş"ın, onların
görüşleri karşısında kıyâmet olması uygun gözükmektedir. [§]Lâkin onlar di- 74
yorlar ki, "O, zamanın sahibidir". Biz ise diyoruz ki: Hayır, bilinen kıyâmettir ki saat diye de anılır. "Kıyâmetin Rabb'i" demek de bizim sözünü ettiğimiz anlamda Melik olmasıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bugün mülk (hükümranlık) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır"[183]. Allah, her ne kadar her iki cihanda da Mâlik ise de kendisini özellikle "Din gününün sahibi" diye nitelemesi, o gün mülkünde hiç kimsenin kendisine ortak çıkmasının söz konusu olamayacağı içindir. Dünyada iken mülkte ortaklığa yeltenenler olabilir. Ama o günde mülkün sadece ve sadece O'na özgü olması böyle bir nitelemeyi hikmetli kılmıştır.

Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Arş, taht demektir. Allah katındaki değeri ve şerefi sebebiyle Allah onu kendisine nispetle anmıştır. "el-Kerîm", tahtın sıfatı olmaktadır ve güzel anlamındadır. Nitekim "makâmin kerîm", yani iyi bir konum[184] örneğinde de benzer bir kullanım vardır. Örneklerde de görüldüğü gibi değerli, iyi olan her bir şey "kerîm" olarak nitelenebilmektedir. Bazıları ise "kerîm" Rabb'in sıfatıdır ve "af ve bağışlama sahibi olan Rab" anlamındadır, demişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِه۪ فَاِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّه۪
اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿١١٧﴾

117. "Her kim Allah ile birlikte başka bir tanrıya taparsa -ki bu hususta hiçbir kanıtı olamaz- muhakkak surette o kişinin hesabı Rabb'inin katında görülecektir. Şu bir gerçektir ki inkârcılar iflah olmayacak!"

Her kim Allah ile birlikte başka bir tanrıya taparsa... Bu âyetin zâhiri sanki başka bir tanrı daha varmış gibi bir anlam çağrıştırıyor. Çünkü "Her kim Allah ile birlikte başka bir tanrıya taparsa" deniliyor. Vakıa öyle değildir. Çünkü bunun iki izahı vardır: Birincisi: Bu âyetin şu âyetlerdekine benzer bir

183 el-Mü'min, 40/16.
184 eş-Şuarâ, 26/57-58.

üslup taşıması söz konusudur: "Allah ile birlikte başka bir tanrı edinme, yoksa kınanmış ve yalnızlığa itilmiş olarak kalırsın"[185]; "Allah ile beraber başka bir ilâh edinmeyin. Gerçekten ben size Allah tarafından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım"[186].

İkincisi: **Her kim Allah ile birlikte başka bir tanrıya taparsa...** Yani her kim Allah ile birlikte başka bir tanrının adını anarsa... demektir. Çünkü onlar tapınmakta oldukları birtakım putlara tanrılar diyorlardı. İşte bu iki izaha göre âyetin anlaşılması gerekir.

Ki bu hususta hiçbir kanıtı olamaz. Yani onların buna dair bir delilleri
75 yoktur. Çünkü delil üç şekilde olur: [§]Ya doğruluğuna ve sıhhatine tanıklık edilen haberler yoluyla olur. Ya da tanıklık eden akıl yoluyla olur. Ya da buna işaret eden duyu yoluyla. Bu üç yoldan hiçbiri onlar için mevcut değildir. Sonra duyunun delil oluşu iki şekilde olur: Bir: Duyunun, bir nesneyi açıkça algılaması. İki: Ya da bir şeyin ulûhiyete işaret eden birtakım izler taşıması yoluyla olur. Duyuların algıladığı bir şeyin ilâh olduğu bilinmez. Duyularla bir varlığın ilâh olduğuna dair bir iz elde edilemez. Aksine duyularla algılanan varlıklarda kulluğun ve boyun eğmenin izleri vardır. Bu konuda onların herhangi bir mazeretleri de olamaz. Çünkü bir başkasına ibadet ancak birkaç sebeple olur: Ya ondan kendisine nimetler ve ihsanlar ulaşması sebebiyle olur ve kendisine nimetler vermesi ve ihsanda bulunması sebebiyle ona şükreder. Ya katında karşılanmasını umduğu birtakım ihtiyaçlara tamah sebebiyle olur. Yahut kendi özünde onun ulûhiyetine yönelik birtakım izler görür ve bundan dolayı ona tapınır. Bu sözünü ettiğimiz sayılan hususlardan herhangi biri bulunmadığı zaman, onların o putlara tapınma konusunda herhangi bir mazeretleri kalmaz. Eğer bu konuda bizim burhan ve hüccetimiz vardır, derlerse onlara şöyle cevap verilir: Sizin kanıtlarınızı (Allah) şu ve benzeri beyanlarla yok etmiştir: "Andolsun, eğer onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan elbette, '(Allah', derler. De ki: 'Peki söyleyin bakalım? Allah'ı bırakıp da ibadet ettikleriniz var ya;) eğer Allah bana herhangi bir zarar dokundurmak isterse, onlar Allah'ın dokundurduğu zararı kaldırabilirler mi? (Yahut Allah bana bir rahmet dilese, onlar onun rahmetini engelleyebilirler mi?' De ki: 'Allah bana yeter. Tevekkül edenler ancak O'na tevekkül ederler')"[187]; "(De ki: 'O'nu bırakıp da ilâh diye ileri sürdüklerinizi çağırın.) Onlar, başınızdaki sıkıntıyı ne kaldırabilirler ne de

---

[185] el-İsrâ, 17/22.

[186] ez-Zâriyât, 51/51.

[187] ez-Zümer, 39/38.

değiştirebilirler"[188], Ve benzeri başka ilâhî beyanlar: Bunlarla onların kanıtları yok edilmiş oldu. Hafsa'nın mushafında âyet "lâ burhâne lehû bihî" (لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ) şeklindedir, yani onun ilâh olduğuna dair herhangi bir delili yoktur.

Muhakkak surette o kişinin hesabı Rabb'inin katında görülecektir. Birtakım kimseler şöyle demişlerdir: "Hesabı Rabb'inin katındadır" meâlindeki âyetten maksat **Şu bir gerçektir ki inkârcılar iflah olmayacak!** beyanıdır. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Hisâbuhu" (حِسَابُهُ) kelimesinden maksat yaptığının karşılığı Rabb'inin yanındadır, demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Kuşkusuz onların dönüşü ancak bizedir. Daha sonra onları sorgulamak da ancak bize aittir"[189].

وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١١٨﴾

[§]*118.* "(Resûlüm!) ***De ki: 'Bağışla ve acı Rabbim! Sen merhametlilerin en üstünüsün.'"*** 76

(Resûlüm!) De ki: Bağışla ve acı Rabbim! Sen merhametlilerin en üstünüsün. Şöyle bir yorum mümkündür: Bu, Allah'tan herkese yönelik mağfiret ve rahmet talebinde bulunmasına dair bir öğretimdir. Bunun sade Hz. Peygamber (s.a.) için olduğunu söyleyenler de vardır. Bu durumda iki izah şekli vardır: Her ne kadar Allah'ın fazlı ve rahmeti gereği merhamet ve mağfiret etmesi söz konusu ise de hikmeti ve adli gereği hiçbir kimseye merhamet ve hiç kimseyi mağfiret etmemesi de söz konusudur. İkincisi bu dua ile koruma altına alma (ısmet) ve rahmetini ona has kılması yahut ısmetin korku halinde iken artması. Nitekim Hz. İbrahim'in duası böyledir. "İbrahim şöyle dua etmişti: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!'"[190] 'Rabb'imiz! Bizi doğru yola eriştirdikten sonra kalplerimizi saptırma, bize tarafından bir rahmet bağışla. Hiç kuşku yok, lütfu bol olan yalnız sensin"[191].

Sen merhametlilerin en üstünüsün. Çünkü O'nun rahmeti bir kimseyi bürüdüğü zaman onu başkalarının merhametinden müstağni kılar. Başkalarının merhameti ise O'nun rahmetinden müstağni kılmaz.

---

188 el-İsrâ, 17/56.
189 el-Ğâşiye, 88/25-26.
190 İbrâhim, 14/35.
191 Âl-i İmrân, 3/8.

[§]en-NÛR SÛRESİ[1]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

سُورَةٌ اَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَاَنْزَلْنَا فِيهَا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١﴾

1. "Bu, indirdiğimiz, hükümlerini belli ve kesin kıldığımız bir sûredir. Düşünesiniz diye onun içinde apaçık âyetler gönderdik."

[Sûre ve âyet]

Bu... indirdiğimiz bir sûredir. Bu beyanı Allah, "sûre" diye isimlendirmiş ve tilâvetini farz kılmıştır. Bunun dışındaki diğer sûrelerle ilgili olarak, bu sûrede olduğu gibi "tilâvetin sûre kılınması" gibi bir durum söz konusu edilmemiştir. Bu şekilde bir isimlendirme, bu sûrenin içinde çok sayıda hükümler ve dinî yükümlülükler, âdaba ilişkin ve insanların ihtiyaç duydukları kabilden beyanlar içermesi sebebiyle olabilir. Yahut bahsedilmeyen bir sebepten dolayı, yahut belli bir amaca müstenit olmaksızın da, burada görüldüğü biçimde belirtilmiş olabilir. Sonuçta yaratma da buyurma da (halk ve emr) O'na aittir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Sûre", her bir şeyin parçası demektir. Bir şeyi kestiğin zaman "Sevvertü'ş-şey'e" dersin. Bazı âlimler "Kur'ân'a Kur'ân denmesinin sebebi sûreleri bir araya getirmiş olmasındandır. Sûreye "sûre" denmesi de birinin diğerlerinden ayrılmış olmasındandır. Sûreler birbirine bağlanmış olunca hepsine birden "Kur'ân" denildi. Nitekim "Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et"[2] meâlindeki âyette de "Kur'ân" kelimesi "toplamak, bir araya getirmek" anlamındadır. Yani onları birbirine telif etmek bizim uhdemizdedir. Biz onu telif edip, bir araya getirip okuduğumuzda sen okunana, yani cem ve telif edilip bir araya getirilene uy ve emredilen ve yasaklanan her bir şeyin gereğini

---

1 Nûr sûresinin tamamının Medenî olduğu nakledilmiştir.
2 el-Kıyâme, 75/16-18.

yerine getir. "Leyse li şi'rihi kur'ân" (ليس لشعره قرآن) denir ve bununla şiirinde bir nazım ve telifin olmadığı kasdedilir. Karnında hiç döl tutmayan kadın için de "Mâ karaet selen kattu" (ما قرأت سلى قط) tabiri kullanılır[3].

78 [§]Bazıları şöyle demişlerdir: Hemzesiz olarak "sûre" (سورة) kelimesi, şeref ve yükseklik demektir. Hemzeli olarak "sü're" (سؤرة) ise artık anlamındadır. Hayvanların artıklarını ifade için "Sü'rü'l-kelb, Sü'rü'l-hirra, Sü'rü't-tâir" (سؤر الكلب، سؤر الهرة، سؤر الطائر) şeklinde bu kelime kullanılır, arta kalan ve ondan bir parça anlamına gelir.

Bu, indirdiğimiz bir sûredir. "Sûre" (سُورَةٌ) kelimesi hem merfû hem de mansûb okunmuştur. Merfû okunuşu daha açık kırâat şekli olmaktadır. Kim "sûreten enzelnâhu" (سورةً أنزلناه) şeklinde mansub okursa fiili onda âmil kılmış olmaktadır. Fiil isim üzerinde âmil olursa onu nasbeder, isimden önce ya da sonra gelmesi farketmez. Meselâ "Zeyden darabnâhu" (زيداً ضربناه) ya da "Darabnâ Zeyden" (ضربنا زيدا) dersin. Bazıları ise, gizli bir fiil ile mansub olmuştur ve takdiri "İttebi'û sûraten" (اتبعوا سورة) ya da "üzkurû sûraten enzelnâhâ" (اذكروا سورة انزلناها) şeklindedir. "Nâkata'llâh" (ناقة الله) kelimesinin[4] mansup oluşu da bu şekildedir ve "İhzerû nâkatallâh" (احذروا ناقة الله) takdirindedir, demişlerdir.

Kim de merfû okursa mübtedâ olmak üzere ref etmiş olur. Söze kendisi ile başlanan her isim merfû olur. Bazıları da gizli bir mübteda takdiri ile haber olmak üzere merfûdur ve takdiri "Hâzihî sûratun" (هذه سورة) şeklindedir, demişlerdir. Bu takdirlerin hepsi de dil açısından caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Feradnâhâ" (فَرَضْنَاهَا) kelimesinde râ harfi şeddesiz ve şeddeli şekilde okunmuştur.

Zeccâc şöyle demiştir[5]: "Farradnâ" şeklinde şeddeli okunması halinde iki izahı vardır: Birincisi onda feraiz ve ahkâmı çoğalttık anlamı, ikincisi de çokça açıkladık anlamı. Yani onda bulunan ve işlenen ile sakınılan, emredilen ile ya-

---

3 "Kara'tü'ş-şey'e kur'ânen" (قرأت الشيء قرآنا) dersin ve o şeyi toplayıp üst üste eklediğini ifade etmek istersin. Deve hiç döl tutmadığı, rahminde hiçbir zaman yavru oluşmadığında da aynı fiil kullanılır ve "Ma karaet hâzihi'n-nâkatü selen kattu" (ما قرأت هذه الناقة سلى قط) denir. İnsanların çoğu şöyle demişlerdir: Bunun mânası "Devenin rahmi hiçbir şekilde döl tutmadı" demektir. İmam Şâfiî'den rivayet edildiğini göre o Kur'ân'ı İsmail b. Kustantîn'e okumuş, o şöyle dermiş: "Kur'ân" isimdir ve hemzeli değildir. Okudum anlamındaki "Kara'tu" fiilinden alınmış değildir. O, aynen Tevrat ve İncil gibi Allah'ın kitabının adıdır. "Kara'tu" derken hemzeli olur, "Kur'ân" ise hemzeli değildir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "kara-e" md.).

4 eş-Şems, 91/13.

5 Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, s. 27.

saklanan işler arasını detaylarıyla açıkladık demek olur. "Feradnâhâ" şeklinde şeddesiz okunması halinde ise içinde bulunan feraiz ve âdaba ilişkin hükümlere yapışın, anlamına gelir[6]. İbn Kuteybe şöyle der: "Feradnâhâ" şeklinde şeddesiz okunması halinde mâna şöyle olur: Onda feraizi ve yerine getirilmesi gereken yükümlülükleri açıkladık[7]. Ebû Avsece ise şöyle demiştir: Her kim "Feradnâhâ" şeklinde şeddesiz okursa onda değişik farîzaları indirdik anlamı vermiş olur. "Ferradnâhâ" şeklinde şeddeli okunması halinde ise çokluk bildirme babından, hem size hem de sizden sonra gelenlere farz kıldık, anlamı çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] **Ve onda apaçık âyetler indirdik.** Buradaki **apaçık âyetler**den maksat 79
âşikâr olduğu için ve düşünmek suretiyle herkesin anlayıp açıkça bilebileceği kanıtlardır. Yahut âyetlerden maksat, terkip edilmiş ve tilâvet olunur hale getirilmiş Kur'ân âyetlerdir. Zira tek bir kelime ya da tek bir harf âyet olarak isimlendirilmez. Ya da sûrede belirtilen ve işlenen ile sakınılan, helâl olan ile haram kılınan şeyler demektir ki bütün bunlar orda açıklanmış olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Düşünesiniz diye... Yani umulur ki sûrede belirtilen öğütlerden ders alırsınız, (birtakım kötü) alışkanlıklardan önleyici mahiyette açıklanmış olan hadlerden sakınırsınız. Zira insanlar iki şeyden etkilenirler: Birincisi vâz ve nasihattir, ondan öğüt alırlar. İkincisi de caydırıcı nitelikte olan cezalardır (had, çoğulu hudûd).

اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانٖى فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا
تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فٖى دٖينِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ
الْاٰخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَٓائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٢﴾

2. "Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun."

6 İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 494.
7 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 301.

[Zina ve Cezası]

Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Eğer bazılarının zannettiği gibi âyetin zâhiri ve genel ifadesi ile amel edilecek olsaydı o takdirde **her birine yüz sopa vurun** meâlindeki beyandan hareketle herkesin had cezası uygulamaya kalkışması mümkün olurdu ve niye öyle yaptın diyene de **vurun** ifadesiyle "Bunu bana Allah emretti" derdi. Ya da tek bir zinakârı **vurun** buyruğunun "feclidû" (فاجلدوا) şeklinde çoğul olması sebebiyle hep birlikte cezalandırmaya kalkışırlardı ve bu durumda her birinin yüz değnek vurması halinde Allah'ın koymuş olduğu had cezası kat kat artırılmış olurdu. Buradan da anlaşılıyor ki zâhirden hareketle bu şekilde bir genelleme anlayışı yanlıştır. Yahut birileri çıkar ve şöyle derdi: Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edildiği üzere "Gözler zina eder, eller zina eder, ayaklar zina eder. Cinsel organ da bütün bunları ya tasdik ya da tekzip eder"[8]. İmdi hadiste kendisine helâl olmayan birine bakan kimse, helâl olmayan birini elleyen kimse, zinakâr addedilmiştir. Öyle ise **Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun** meâlindeki âyet gereğince bunlara da zina haddi gerekir.

80 [§]**Zina eden kadın ile zina eden erkek** meâlindeki beyandan, bu anlattıklarımızın tümü anlaşılmıyorsa bu da gösteriyor ki lafzın zâhiri üzere sevkinden hareketle herkese yönelik bir hitapmış gibi bir anlam çıkarma yoluna gitmek yanlıştır. Dolayısıyla **Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun** meâlindeki âyet hususilik arzetmekte ve haddi uygulayıcı olan ile zina edenin belli evsafta olması gereği anlaşılmaktadır. Buna göre zina eden, zina fiilini bütün vücudu ile işleyen kimse, yani hem gözü hem eli ayağı hem cinsel organı ve bütün bedeni ile yapmış olan zinakârdır. Ayrıca buradaki hitap hür ve bekâr olanlarla dul olup da muhsanlık şartını tam olarak bulundurmayan zinakârlara yöneliktir. Muhsanlık şartını tam olarak bulunduran zinakârların cezası ise bütün âlimlerin icmaı ile recimdir. Ne var ki bir kısım âlimler[9] evliler için recm ile birlikte sopa (celde), bekârlar için de sopa (celde) yanında bir yıl sürgün cezasını da gerekli görmektedirler. Burada söz konusu edilen yüz celde cezasının bekârlara ve muhsanlık şartını tam olarak bulundurmayan dullara yönelik olduğunun delili şudur: Birincisi sözünü ettiğimiz icma delili. Diğeri de "Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir"[10] meâlindeki âyettir. Bu âyet, câriyelerin fuhuş irtikap

---

8 Hadis değişik ifadelerle gelmiştir (bk. Buhârî, "Kader", 9; Müslim, "Kader", 5; Ebû Dâvûd, "Nikâh", "Edeb", 52).

9 İmam Şâfiî'nin görüşü bu doğrultudadır (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 520).

10 en-Nisâ, 4/25.

etmeleri halinde kendilerine muhsan kadınlara verilen cezanın yarısının verilmesini emretmektedir. Bu da, burada sözü edilen kadınların muhsanlık şartlarını tam olarak bulundurmayan kadınlar olduğunun ve **Zina eden kadın ile zina eden erkek** meâlindeki beyandan maksadın sözünü ettiğimiz hür bekâr kimseler olduğunun delilidir. [Zira recm cezasının yarısı düşünülemez].

Zinada ceza, fiilin kendisi ile işlendiği cinsel organa uygulanmazken, hırsızlık suçunda fiilin kendisi ile işlenmiş olduğu organa, yani ele, kesme cezası uygulanmaktadır. Bu ayrım, *en doğrusunu Allah bilir ya,* şu sebebe müstenit olabilir: Had cezaları, işlenen yasak fiilin alışkanlık şeklinde tekrarlanmasına engel olmayı amaçlar. O fiilin bir daha işlenmesini temelden imkânsız hale getirecek şekilde bir ceza öngörülmez. Zinada cezanın cinsel organa tatbiki bundan böyle cinsel ilişkide bulunma imkânını tamamen yok eder. Hırsızlıkta el kesme cezası ise öyle değildir. Zira kalan öteki eli ile tutma, kavrama işini yapabilecektir. Bu yüzden aralarında farklılık vardır ve bundan dolayı da hükümde ayrılmışlardır. Ya da şöyle denilebilir: Cezanın cinsel organa tatbik edilmesinde kişinin hayatını kaybetmesi riski vardır. Oysa el kesme cezasında genelde böyle bir endişe yoktur ve ceza uygulanan kişi umumiyetle hayatta kalır. Daha önce de belirttiğimiz gibi hadler, helâk ve yok edici şekilde konulmamış, aksine o fiili yeniden yapmayı önleyici olarak belirlenmiştir. O yüzden de zina ile hırsızlık cezaları farklılık arzetmiştir.

[§]**Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun** 81
ifadesinde "sürgün"ün zina edenler için belirlenmiş bir azap ya da ceza olmadığına dair delil vardır. Çünkü şöyle buyrulmaktadır: **Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.** Sürgün haline şahitlerin tanıklık etmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bu durum, sürgünün cezanın bir parçası olmadığını gösterir. Ayrıca şu beyan da bu hususa delil teşkil eder: "Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır"[11]. Çünkü icma ile sabittir ki zina etmeleri halinde câriyeler için sürgün cezası söz konusu değildir. Onlara zina etmeleri halinde gerekli görülen ceza muhsan olanlara verilen cezanın yarısıdır. Eğer sürgünün sabit olduğunu farzedersek o takdirde iki izah şekli vardır: Birincisi işlemiş olduğu zina fiili sebebiyle kendisine arız olan kirlenmişliğin giderilmiş olması. Çünkü yasak fiiller içerisinde işleyenini kötü duruma düşüren zinadan daha çirkef ve şiddetli başka bir fiil-i şenî yoktur. Bu itibarla zina edenin sürgüne gönderilmesinde onun içinde bulunduğu kötü durumdan uzaklaştırma iradesi söz konusu

11 en-Nisâ, 4/25.

olur. Yahut zina edeni uzak yerlere sürmekle mâruz kalacağı yolculuk ezikliği ve gurbet zilleti yüzünden, kendilerini zinaya sürükleyen şehvetin kırılması amaçlanmış olabilir. Yahut da dövme cezasının ağırlaştırılmasından dolayı mensuh sayılması söz konusudur. Âyetin **Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın** meâlindeki kısmı sözü edilen cezanın ağırlaştırılmasının delili olmaktadır. Hz. Peygamber "Senin şu oğluna gelince ona yüz celde (sopa) ve bir yıl sürgün gerekir"[12] buyururken sürgünün "şiddet"inden bahsetmemiş sadece dayaktan söz etmişti. Şu da caizdir ki sopa hafif iken ek olarak sürgün de vardı. Sopa cezası ağırlaştırılınca sürgün de kaldırılmış oldu. Haberde geldiğine göre Hz. Ömer bir adamı sürmüştü. O da gittiği yerde irtidat etti; İslâm'dan çıkarak Bizanslılar'a iltica etti. Bunun üzerine Hz. Ömer "Fitne olarak sürgün yeterlidir!" dedi. Ve gene o, "Bundan sonra asla kimseyi sürmeyeceğim!" dedi. Aynı şekilde Hz. Ali'den de benzer sözler nakledilmiştir[13]. *En doğrusunu Allah bilir.*

82 [§] **Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın.** Bazıları şöyle bir izahta bulunmuşlardır: O ikisine karşı merhamet duygusuna kapılıp da Allah'ın hadlerini iptale götürecek bir tavır içinde olmayın ve cezaları uygulamazlık etmeyin. Bazıları da onlara acıyacağınız tutarak zina cezasını hafifletme gibi bir tavır içinde olmayın, zira zina günahlar içerisinde en büyüğü ve en utanç verici olanıdır.

Mûtezile'nin **Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın** meâlindeki âyetin zâhirine sarılması söz konusu olmuştur. Şöyle diyorlar: Allah kendi zatını "Raûf Rahîm"[14] kavl-i celîlinde rahmet ile nitelemiştir. Öbür taraftan da müminlerin kendi aralarında birbirlerine karşı merhametli, kâfirlere karşı ise şiddetli olduklarını "Onunla be-

[12] Buhârî, "Sulh", 5, "Şurût", 9. Olayın tamamı şöyle: Ebû Hureyre ve Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (r.a.) anlatıyorlar: Bir bedevî geldi ve "Yâ Resûlallah! Bizim aramızda Allah'ın kitabı ile hükmet!" dedi. Adamın hasmı kalktı ve "Evet, doğru söyledi. Bizim aramızda Allah'ın kitabı ile hükmet!" dedi. Bedevî şöyle anlattı: Benim oğlum bu adamın yanında uşaklık yapmakta idi. Karısı ile zina etmiş. Bana: "Oğluna recim gerekir!" dediler. Ben de yüz koyun ile genç bir câriye karşılığında bu adamla anlaştım ve oğlumu kurtardım. Sonra ilim ehline sordum. Onlar bana "Oğluna yüz celde ve bir yıl sürgün cezası vardır!" dediler. Hz. Peygamber (s.a.) onlara: "Aranızda elbette Allah'ın kitabı ile hükmedeceğim. Câriye ve yüz koyun sana geri iade edilecek. Oğluna yüz celde ve bir yıl sürgün cezası verilecek. Ey Üneys -ordaki bir adam için- sana gelince, sabah bu adamın karısına git ve onu recmet!" dedi. Üneys kadına gitti ve onu recmetti (bk. Müslim, "Hudûd", 5; Tirmizî, "Hudûd", 8).

[13] Her iki görüş için bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XVIII, 81.

[14] en-Nûr, 24/20.

raber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler"[15] meâlindeki âyette bildirmiş olmaktadır. Hal böyle iken Allah, zina edenlere karşı cezanın uygulanması sırasında merhamet edilmesini yasaklamıştır. Bu da gösteriyor ki zina edenler işledikleri fiil yüzünden imandan çıkmış bulunmaktadırlar. Çünkü müminlere merhamet edilmesini emreden Allah onlara acınmamasını emir buyurmuştur.

Bize göre âyette Mûtezile'nin lehine bir delil yoktur aksine şöyle bir delil vardır: Zina eden kişi eğer zina sebebiyle imandan çıkmış olsaydı o takdirde **o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın!** denmesine ihtiyaç duyulmazdı. Çünkü müminler, "onlar kâfirlere karşı şiddetlidirler"[16] meâlindeki beyanla mümin olmayanlara karşı şiddetli olmakla nitelenmişlerdir. Bu da gösteriyor ki zina kişiyi imandan çıkarmış değildir. Bu yüzden cezanın tamamen kaldırılması ya da hafifletilmesi konusunda iman ve din sahibi olmaları yüzünden merhamet duygusuna mağlup olmamaları emredilmiştir. Yahut zina edenlere karşı merhamet gösterilmesinin yasaklanması, onların cezalarını bu dünyada iken tam olarak çekmelerini temin içindir. Aksi takdirde âhirette bu dünyada çektiği had cezasından ötürü bir fayda temin edemeyecektir ki bu fayda da orada azap görmemesidir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak **Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız** buyurmaktadır. Bunun faydası sözünü ettiğimiz şu husustur: Haddin uygulanmaması konusunda merhamet duygusuna yenilmeyin ki âhirette onlardan azap savılmış olsun. Zira kişi âhirette elde edeceği yarar sebebiyle dünya hayatında nice şiddetli ve külfetli durumlara tahammül edebilir. Bu durum, sağlığını yeniden elde edebilmek ve ileriye yönelik yararını
görmek amacıyla acı ilaç içen, hacamat olan, kan aldıran [§]kimsenin duru- 83
mu gibidir. Buna göre zina cezasının uygulanması sırasında merhamet gösterilmesinin yasaklanmış olması, haddin tam olarak kendisine uygulanması ve yeterince acı çekmesi, bu şekilde âhiret hayatında azap görmekten kurtulmuş olması olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun. Bazıları "Tâife" (طائفة) bir iki ve daha fazla kimse demektir, demişler, "Eğer müminlerden iki grup (tâifetân) birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin..."[17] meâlindeki âyet hakkında da aynı şeyi söylemişlerdir. Orada geçen "Tâifetân"dan maksat birbiriyle kavga eden iki kişidir. Buna, "öyleyse

[15] el-Feth, 48/29.
[16] el-Feth, 48/29.
[17] el-Hucurât, 49/9.

iki kardeşinizin arasını düzeltin"[18] meâlindeki (bir sonraki) âyet de işaret eder. Bunlar zâhirde iki kişidir. Ancak kavga eden her iki kişiye aşiretlerinden başkalarının da katılması ve bu şekilde iki kişinin iki topluluğa dönüşmesi de mümkündür. Bazıları da "Tâife" on ve daha fazla kişiden oluşan topluluk demişlerdir.

Sonra suçlar arasından neden zina suçunun cezasına tanıklık yapılması istenmiştir? Bunun üzerinde düşünmek gerekir. Bu konuda, *en doğrusunu Allah bilir ya,* birkaç farklı izah yapılabilir: Birincisi imtihan amacıdır. Cezaya tanıklık eden kimselerin sınanması (ve ibret alması) murad edilmiş olabilir. Zira kişi, bir başkasının dövülmesinden ve onun başına gelenlerden ıstırap duyup etkilenebilir ve bu nedenle de benzer bir duruma düşmekten sakınır. İkincisi insanlar arasında haberin yayılmasını temin etmek ve böylece benzer bir duruma düşmekten kaçınmalarını sağlamaktır. Üçüncüsü celladın ve cezayı tatbik edecek olan kimsenin belirlenmiş olan cezanın infazı sırasında aşırılığa kaçma ihtimalinin önlenmesi. Böyle bir durum olması halinde cezaya tanık olmak üzere orada hazır bulunanlar, müdahale ederler ve aşırılığa kaçılmasını önlerler. Dördüncüsü, hâkimin, belli bir suç ve sebep olmaksızın cezayı kesmiş olabileceği şeklinde bir ithamın altında kalmaması arzusu. Eğer cezanın infazı sırasında bir taifenin hazır bulunması sayılan bu üç vecih nedeniyle ise -ki onlar haberin yayılması, töhmet altında kalınmasına fırsat verilmemesi ve ölçünün aşılması endişesi idi- o takdirde "taife"den maksadın bir topluluk olması gerekecektir. Çünkü tek bir kişinin bu gerekçeler için yeterli olması mümkün değildir. Eğer amaç birincisi, yani orada hazır bulunanların bir tür sınanması (ve ibret almalarının sağlanması) ise o takdirde bir ve daha fazla kişi, haddin infazı sırasında kendi özünde acı çekmesi için imtihan edilmiş olur [yani bu izaha göre "Tâife" ile bir ve daha fazla kişinin kastedilmesi mümkün olur].

84 [S]Belirttiğimiz gibi bazı ilim adamları şöyle demişlerdir: Recm ile birlikte sopa (celde) cezası da uygulanır. Buna Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen şu hadisi delil olarak kullanmışlardır. O dedi ki: "Evlinin evli ile zinası halinde yüz celde ve taşla recmedilme vardır. Bekârın bekârla zina etmesi halinde ise yüz celde ve bir yıl sürgün vardır"[19]. Celdenin bekârlar için ceza olduğunda ihtilaf yoktur. Sürgüne gelince o ihtilaf ettikleri konulardandır. Kimileri onu da (had olarak) gerekli görmüş, kimileri de onu onlara uygulanacak cezaya eklenen bir (tazir) ceza(sı) görmüştür. Biz bu konuda -bahsedilen rivayetler eğer

18 el-Hucurât, 49/10.

19 Müslim, "Hudûd", 17; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 23; Tirmizî, "Hudûd", 8.

sabitse- nasıl anlaşılması gerektiğini belirtmiştik, dolayısıyla onu burada tekrar etmeye ihtiyaç yoktur. Burada bir nükte daha eklemek istiyoruz. O da şudur: Hadler (hudûd) miktar olarak belli bir sonu ve sınırı olan düzenlemelerdir. O yüzden sınırlar anlamına gelen "hudûd" diye isimlendirilmiştir. Çünkü bir sonu ve sınırı vardır. Şöyle denilmesi gibi: "Bu, konağın sınırıdır (had)" Bununla konağın alanının nihayeti ve son bulduğu sınırı kastedilir. Sürgün için, zina edenin gönderileceği böylesine (sınırı) belli bir yerin olmaması onun bir had (cezası) olmadığına dair delil olur. Ancak bununla bahsettiğimiz hususlar [yani onun bir tazir cezası olduğu] murad edilmiş olur. Buna göre ya tövbe etmesi için bâğînin hapsedilmesi gibi hapis olur yahut sürülsün ki kin ve öfke dinsin, insanların dedikoduları kesilsin ve sonuçta unutulsun ve terkedilsin, ya da yolculuk ve gurbet ezikliği ile onları zinaya sevkeden şehvetlerinin kesilmesi sağlansın. Ya da şöyle denir: Bu uygulama başta böyle idi ama darb/sopa cezasının şiddetlendirilmesi ile neshedilmiş oldu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hanefî âlimlerimizin -Allah Teâlâ onlara rahmet eylesin- evli olana celde (sopa) cezasını uygulamayıp sadece recm cezası vermeleri Hz. Peygamber'in (s.a.) şu hadisi sebebiyledir: "Ey Üneys! Şunun karısına git, eğer itiraf ederse recmet!"[20] Hz. Peygamber (s.a.) hadisinde celdeden bahsetmemiştir. Onlar ayrıca Mâiz b. Mâlik hadisini de delil olarak kullanmışlardır. Hadise göre Hz. Peygamber (s.a.) onu itirafından ötürü recmetmiştir. Hadiste onun ayrıca celde ile cezalandırıldığı bildirilmemiştir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ebû Bekir (r.a.) (Mâiz) üç defa itiraf edince kendisine demiş ki:

[§]"Eğer dördüncü defa itiraf edecek olursan elbette (peygamber) seni 85
recmeder!"[21] demiş, "Sana celde cezası uygular!" dememiştir. Buradan da anlaşılıyor ki recim ile birlikte celde cezası yoktur. Hz. Ömer'den de rivayet edildiğine göre o, zina eden bir kadının recmedilmesini emretmiş, ayrıca celde vurmamıştır[22]. İbn Ömer'den de (babası) Hz. Ömer'den benzer bir rivayet gelmiştir. Hanefî imamları bu haberler doğrultusunda görüş oluşturmuşlar ve "Bir kimse üzerinde aynı fiilden dolayı iki had tatbik edilemez: Nasıl ki diğer

---

20 Buhârî, "Vekâlet", 13, "Şurût", 9; Müslim, "Hudûd", 5; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 25.

21 Asıl nüshadaki kayıt dikkate alınarak gaib sîgasıyla çevrilmiştir (Mütercim).

22 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 441. Burada Âmir b. Ubeyd b. Nadle'den nakledilir. Hz. Ömer'in huzuruna iddeti içinde iken evlenen bir kadın mahkemeye çıkarılır. Hz. Ömer ona: "İddet içinde iken evlendiğini biliyor muydun?" diye sorar. O da: "Hayır!" der. Kocasına sorar: "Sen biliyor muydun?" O da "Hayır!" der. Hz. Ömer; "Eğer biliyor olsaydınız her ikinizi de recmederdim" der. Sonra onlara birkaç kırbaç cezası verir. Mehri alır ve Allah yolunda sadaka yapar. "Nikâhını caiz görmediğim bir mehri tecviz edemem!" der. Ve (adama) "O (kadın) sana ebediyen helâl olmaz!" diye ekler.

suçlarda tek bir fiil için iki had ya da ceza uygulanamıyorsa zinada da recm ve celde birlikte uygulanamaz. Hz. Peygamber'in (s.a.) "Evlinin evli ile zinası halinde yüz celde ve taşla recmedilme vardır"[23] sözü, muhsan olmayan evliye celde, muhsan olan evliye ise recim ya da bir durumda evliye celde, başka bir durumda da evliye recim uygulanır şeklinde yorumlanmaya ihtimali vardır. Biz bu konuyu Nisâ sûresinde[24] zikretmiştik.

اَلزَّانِي لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةًۘ وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَٓا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌۚ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾

3. "Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadınla da ancak zinakâr veya müşrik bir erkek evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır."

Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadınla da ancak zinakâr veya müşrik bir erkek evlenir. Âyetin zâhirine göre zina eden bir erkek ancak zina eden mümin bir kadınla ya da müşrik bir kadınla evlenebilir. Aynı şekilde zina eden mümin bir kadını da iffetli bir mümin erkek nikâhlayamaz; onu ancak erkeklerden zina eden biri ya da müşrik biri nikâhına alabilir. Âyetin zâhirine göre zina eden erkeğin iffetli kadınları nikâhlamasının yasak olduğu, onların zina eden kadınlarla ya da müşrik kadınlarla evlenmelerinin mübah olduğu hükmü bulunmaktadır. Eğer durum böyle ise o takdirde "Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin"[25] meâlindeki âyetten "sizden zinakâr olanlar" müstesna olur. Çünkü onların müşrik kadın-
86 ları nikâhlamaları helâl olur. [§] Aynı şekilde "Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin" meâlindeki kelâm-ı ilâhîsiyle müşrik erkeklerle nikâhlanmaları yasaklanan kadınlardan da gene zina eden kadınlar müstesna olur. Çünkü bu da helâl olur. Âyetin zâhiri budur. Fakat âlimler şunda icma etmişlerdir: Mümin bir erkek için -zina eden biri de olsa- müşrik bir kadını nikâhlaması caiz değildir. Aynı şekilde müşrik bir kadın için de iman ehli zina eden bir erkekle nikâhlanması helâl değildir.

---

23 Müslim, "Hudûd", 17; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 23; Tirmizî, "Hudûd", 8.

24 Nisâ sûresi, 4/15-16. âyetlerinin tefsiri.

25 "İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin. Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir. Onlar insanları ateşe çağırırlar, Allah ise izni ile cennete ve bağışlanmaya çağırır, gerektikçe hatırlasınlar diye insanlara âyetlerini açıklar" (el-Bakara, 2/221).

Sonra müfessirler âyetin yorumu hakkında ihtilaf ettiler. Mukātil, Muhammed b. İshak ve birtakım kimseler şöyle dediler: Ehl-i Kitap'tan **zina eden bir erkek**, Ehl-i Kitap'tan **zina eden bir kadın** ya da Ehl-i Kitap dışında **müşrik olan bir kadından başkasını nikâhlayamaz,** yani evlenemez. Ehl-i Kitap'tan zina **eden bir kadın**, Ehl-i Kitap'tan **zina eden erkekten** ya da Ehl-i Kitap dışındaki **müşrik bir erkekten başkası ile evlenemez**. (Bunlar) alenen zina edenlerdir. İbn Abbâs'tan (r.anhuma) şöyle rivayet edilir: Âyet Medine'ye hicret etmiş olan Mekkeli bir grup hakkında inmiştir. Bunlar maddî yönden çok sıkıntı içinde idiler. Medine'de kendilerini âşikâre pazarlayan birtakım fahişeler vardı. Bunlar hali vakti yerinde, bolluk içindeydiler. Sıkıntı içindeki bu muhacirler, onların maddî imkânlarından ve içinde bulundukları bolluktan yararlanmak için bu fahişelerle evlenmeyi düşündüler ve bunu Hz. Peygamber'e (s.a.) açtılar ve bu konuda izin istediler. Âyet işte bu olay üzerine indi: Zinası âşikâr olmuş Ehl-i Kıble'den biri, yahudi ya da müşrik zina eden kadından başkasıyla evlenemez...[26].

Bu, yani onların nikâhı **müminlere haram kılınmıştır.** Ancak bu yorum sözü edilen muhacirlerin de onlar gibi zina etmiş kimseler olması halinde uygun bir izah olur. Öyle değil de muhacirler ehli iman ve iffet sahibi kimseler idiyse o takdirde onlar için **Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir** denilmesi uygun olmaz. Çünkü onlar zinakâr kimseler değillerdir. Bu ancak başlangıç cümlesi olmak üzere, onun öyle yapmayacağı söylenmiş olabilir.

[§]Bazıları şöyle dedi: **Zina eden nikâhlamaz,** yani cinsel ilişkiye girmez 87
ve zina etmez ancak zina eden bir kadınla, ancak kendi gibi zina eden biriyle (bunu yapar). Aynı şekilde zina eden kadın da ancak kendisi gibi zina eden bir erkekle ya da zinanın haramlığına inanmayan bir müşrik ile zina edebilir. Bu Dahhâk ve birtakım müfessirlerin görüşüdür. Saîd b. Müseyyeb dedi ki: "İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin"[27] meâlindeki âyet **Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir** meâlindeki âyeti neshetmiştir. İbn Mesûd'a (r.a.) soruldu: Bir erkek bir kadınla zina eder sonra da onunla evlenir? O şöyle dedi: Onlar bir oldukları sürece zanidirler[28].

---

26 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 75; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 208.

27 en-Nûr, 24/32.

28 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 75.

Zinakâr kadın ve erkeğin nikâhını yasaklamadan maksadın nikâh değil de bizzat zinanın kendisini yasaklama olması da muhtemeldir. Sanki şöyle demiştir: Zina etmeyin, çünkü siz eğer zina ederseniz ve zina ile tanınan biri olursanız o takdirde kendinize nikâhlayacak zina etmiş bir kadın ya da zinanın haramlığına inanmayan bir müşrik kadından başkasını bulamazsınız. Çünkü iffetli kadınlar zina ile tanınan biriyle evlenmeyi arzu etmezler. Arzu etmeyince de ancak sözü edilen kişileri bulabilirler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Siz sarhoş iken namaza yaklaşmayın"[29]. Burada yasaklık, namaz kılınmasına yönelik değil, aksine içki içilmesine ve sarhoş olunmasınadır. "İtaat dairesinden çıkmış serkeş kadının ve evinden kaçan kölenin namazı yoktur"[30] derken de yasağın hedefi namaza değil kadının serkeşliği (nüşûz) ve kölenin evden kaçmasıdır. Buna göre **Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadın ancak zinakâr veya müşrik bir erkekle evlenir** meâlindeki ilâhî beyanın bizzat zinayı yasaklamış olması mümkündür. Yani mümin kadınlar sizlerden iffetli olanları arzu edeceği için zina etmeyin. Keza mümin erkekler iffetli kadınları arzu edeceği için kadınlar da zina etmesinler. Çünkü eğer siz zina eder ve zina ile tanınmış kimseler olursanız ve bu haliniz herkesçe bilinir olursa o takdirde siz evlenmek için sözü edilen zinakâr
88 ve müşrik kadınlardan başkasını bulamazsınız. [§]Ya da belirttiğimiz şu şekilde olur: Zina eden erkek ancak zina eden bir kadın ya da müşrik bir kadının nikâhını arzu eder, zina eden bir kadın da aynı şekilde ancak zina eden ya da müşrik bir erkeğin nikâhını arzu eder. Ya da zina eden erkek, zinada ancak kendisi gibi zina eden bir kadını ya da zinanın haramlığına inanmayan müşrik bir kadını arzu eder. Aynı şekilde zina eden kadın da ancak kendisi gibi zina eden bir erkekle ya da zinanın haramlığına inanmayan bir müşrikle evlenmeyi arzu eder.

Bu müminlere haram kılınmıştır. Yani zina müminlere haram kılınmıştır. Ya da maksat eğer nikâh ise o takdirde **haram kılınmıştır** meâlindeki beyanın yorumu şöyle olur: Bu müminlere yasak edilmiştir. Bundan maksat zina eden kadınların ve zina eden erkeklerin nikâhlarıdır.

---

[29] en-Nisâ, 4/43.

[30] Bu lafızla hadise rastlanılamamıştır. Ancak Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde Ebû Ümâme'den şöyle bir rivayet gelmiştir: Üç kişi vardır ki onların namazı kabul olmaz: Dönünceye kadar kaçak köle, kocası kendisine kızgın olarak geceleyen kadın, bir topluluğun kendisinden nefret edilen imamı". Ebû Îsâ (Tirmizî) Bu hadis bu şekliyle hasen garibdir, demiştir (bk. Tirmizî, "Salât", 154; krş. Müslim, "Îmân", 124).

Ebû Avsece dedi ki: "ez-Zânî" (الزَّانِي) ve "ez-zâniye" (اَلزَّانِيَةُ) kelimeleri "zenâ, yeznî, zinen, zinâen" (زنى، يزنى، زنىً، وزِناء) fiilindendir. "Zenee, yezneu, zunûen" (زنأ، يزنأ، زُنُوءاً) şeklinde olursa mânası "irtekâ, yertekî" (ارتقى، يرتقى), yani yükseldi şeklinde olur. Denilir ki: "Zina" (الزناء) "dar" demektir. Denilir ki: "Zenentühû, ezünnühû, zennen" (زَنَنْتُهُ، أَزُنُّهُ، زَنًّا) onun hakkında zanda bulundum mânasındadır. "Kazf" (القذف) töhmet demektir. "Ramy" (الرمى) ise kaziften daha ağırdır.

Âyeti zina eden müslümanlar hakkında kabul edenlerin ve "lâ yenkihu" (لَا يَنْكِحُ) kelâm-ı ilâhîsini de evliliğe hamledenlerin, zina eden müslüman kadının zina eden müslüman erkekle ya da müşrikle evlenmesini başta da söylediğimiz üzere caiz görmeleri gerekir. Bunu ise hiçbir kimse söylememektedir. Bu görüşün sakatlığı şöyle açıklanır: Eğer âyetten murat nikâh akdi ise âyet -Mersed hadisinde[31] de belirtildiği gibi- müslüman birinin evlenmek istediği zina eden müşrik bir kadın hakkında inmiştir. Eğer onunla nikâhın zikrinden maksat cinsel ilişki ise ki iki görüşünden birine göre İbn Abbâs'ın "o cimadır" dediği bilinir. Âyet bu iki halin dışında başka bir şeye yorulamaz. Bunlardan neyi kastetdiğini *en doğru şekilde Allah bilir.*

Bir grup müfessir, zina ettiği zaman kadının artık kocasına haram olacağını zannetmiştir. Sanki onlar kocanın onunla zina sebebiyle ilişkiye girmesi helâl olmayınca, zevcesi olduğu halde zina etmesi halinde onunla bir arada yaşaması da haram olur diye düşünmüş olmalılar. Ne var ki âyetin yorumu bu grubun sandıklarının aksi doğrultuda ve belirttiğimiz şekildedir. Zina eden kadını kocasına haram kılmanın bir izahı yoktur. [§]Eğer âyetin yorumu on- 89
ların sandıkları gibi olsaydı o takdirde zina eden kadın kocasına -evlenmesi yasaklanmış olması hasebiyle- haram olurdu. Görmez misin ki bir erkeğin başkasının iddetini bekleyen bir kadınla evlenmesi caiz değildir. Şayet bir erkek, başka birisinin karısıyla şüphe yoluyla ilişkiye girse kadının bundan dolayı iddet beklemesi gerekir ve bu durumda kadının kocasına haram olması gibi bir sonuç gerekmez. Onların delil olarak kullandığı diğer bir husus da bir kimsenin karısına iftira etmesi halinde aralarında liân uygulanması ve arkasından da aralarının ayrılmasıdır. Fakat doğrusu bizim zikrettiğimiz şekildedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

31 Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 25; Nesâî, "Nikâh", 12.

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

4. "İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. "İşte onlar yoldan çıkanların tâ kendileridir."

5. "Bundan sonra tövbe edip hallerini düzeltenler müstesna. Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir."

[Kazf: İffete İftira]

İffetli kadınlara iftira atan kimseler... Bu beyanda "atanlar" denildi, fakat neyi attıkları söylenmedi. Bunun ne olduğu olay (nazile) ile bir de **sonra da dört şahit getiremeyen** meâlindeki beyanla bilinmektedir. Burada dört şahitten söz etmektedir. Dört şahit aranan had ise, diğer hadleri gerektiren suçlar arasında sadece zinadır. Atmanın hemen ardından bunu belirtmesi söz konusu atmadan maksadın zina suçu atmak (iftira) olduğunu göstermektedir.

Muhsan kadınlardan maksat burada iffetli değil hür olanlardır. Çünkü câriyeye zina iftirasında bulunan kimseye tazir cezası gerekmektedir. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Bir fuhuş yaparlarsa"[32] Görmez misin ki Allah Teâlâ câriyelere muhsan kadınlara verilen cezanın yarısını vermiştir. Onlar, hür kadınlardır. Ve yine biz **Muhsan kadınlar** kavl-i celîlini hürler değil de iffetli kadınlar anlamında alırsak o takdirde şahitlerin şahitliklerini düşürmüş oluruz, çünkü iffetli olma onu (şahitliği) yalanlar. Aynı şekilde şu ilâhî beyan da buna işaret eder: "İffetli ve (haklarında uydurulan kötülüklerden) habersiz mümin kadınlara zina isnat edenler..."[33]. Bu beyanın metninde

---

[32] "Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır" (en-Nisâ, 4/25).

[33] İffetli ve (haklarında uydurulan kötülüklerden) habersiz mümin kadınlara zina isnat edenler, gerçekten dünya ve âhirette lânetlenmişlerdir. İşlemiş oldukları günahtan dolayı dillerinin, ellerinin ve ayaklarının kendi aleyhlerine şahitlik edecekleri günde onlara çok büyük bir azap vardır (en-Nûr, 24/23).

geçen "ğâfilât" (الْغَافِلَاتِ) kelimesi iffetli kadınlar demektir. Bu da gösteriyor ki burada muhsan kadınlardan maksat hür kadınlardır. Sonra muhsan olan erkekler, gerek remy gerek kazf ve diğer hususlarda her ne kadar ayrıca anılmamış olsalar da bu âyetin hükmüne dâhildirler.

[§]Allah Teâlâ, zina konusunda, işi sıkı tutmuş ve diğer suçlardakinin 90
aksine zina hakkında ağır düzenlemeler getirmiştir. Bunlardan biri **Allah'ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın**[34] buyurmak suretiyle haddin iptali, zayi edilmesi ve hafifletmeye gidilmesinin yasaklanmasıdır. İkincisi zina edenin muhsan olması halinde köpek gibi taşlanarak recmedilmesi ve öldürülmesi. Bir diğeri, dört şahit getirememesi halinde iftira edene had cezasını gerekli kılması. Zina, diğer suçlardan ayrı olarak bu niteliklere sahip özellikli bir suç olmaktadır. Bu da *-en doğrusunu Allah bilir ya-* hem akıl hem de tabiat itibariyle bu filin çirkin oluşu sebebiyledir. Şeriat nazarında da aynı şekildedir. Hem akıl hem de tabiat itibariyle çirkin oluşunun delili müslüman olan herkesin doğasının bundan nefret edişidir, aklıselim sahibi herkesin keza nefret edişidir.

Eğer denilirse ki: Eğer gerçekten nefret ediyor olsaydı o takdirde onu irtikap etmez ve işlemezdi.

Buna şu cevap verilir: Ondan nefret eder, lâkin özüne yerleştirilen ve varlığının bir parçası kılınan nefsi iradesine galebe çalar ve nefret etmesini engeller. Görmez misin ki o, şayet benzeri bir fiili kendi annesi, kızı ve diğer mahrem yakınları gibi ilgili olduğu biriyle yapılmış olduğunu düşünse kalbi buna tahammül edemez. Nitekim benzer bir durum Hz. Peygamber'den (s.a.) nakledilmiş bulunmaktadır. Bir adam ona geldi ve dedi ki: "Bana zina konusunda izin ver!" Hz. Peygamber ona: "Ne dersin, bu iş senin kızın ile, annen ile yapılacak olsa, bundan rahatsız olmaz mıydın?" Adam, "Evet!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Kendin için hoşlanmadığın bir şeyi başkaları için de kötü gör!"[35] buyurdu. Bu da gösteriyor ki zina hem tabiat hem de akıl itibariyle çirkindir, ne var ki şehvet baskın gelmekte ve ondan kaçışa engel olmaktadır.

Zinada neseplerin ve insanların birbirleriyle olan tanışıklıklarının karışıklığı vardır. Sonunda hiçbir kimse hikmeti, âdabı ve genel geçer yasaları öğretecek bir muallime eremeyecek, insanları babalarıyla çağırma olmayacak, bu durumda bağlantılar kopacak, insanların birbirlerine karşı korumaları ge-

---

34 en-Nûr, 24/2.

35 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 161.

reken hukuk yok olacak, büyüklerin küçükleri eğitmek için birbirlerine karşı
91 göstermeleri gereken şefkat ve merhamet yok olacak, [§]mahrem yakınların ve diğerlerin hukuku ziyan olacaktır. İşte o yüzden bütün beşer (insanlık) ve küçük âlem (insan[36]) bununla imtihan olmuşlardır. Bu evrenin yaratılışı ve göklerde ve yerde olan her şeyin insanlığın emrine âmâde kılınışı gene bundan dolayı tarumar olacaktır. Bütün bunlar zinanın çirkinliğini ve onun ne kadar kötü ve iğrenç olduğunu gösterir. Ne var ki onun çirkinliğini ve ne denli iğrenç bir şey olduğunu bu (süflî) âlem bilemez; onu ancak şehvete esir olmamış ve onunla sınanmamış ruhanî âlem bilir. Özlerinde şehvetin yer tuttuğu bu (süflî) âleme gelince, onlar zinanın çirkinliğinin ve iğrençliğinin ölçüsünü, şehvetin kendilerine galebe çalması ve ondan kaçmayı ve onun çirkinliğini anlama konusunda düşünmeyi önlemesi yüzünden bilemez. İşte bundan dolayıdır *-en doğrusunu Allah bilir ya-* zinanın durumu ile ilgili olarak Cenâb-ı Hak diğer suçların işlenmesi halinde verdiği hükümden farklı hüküm vermiş, onun durumunu ağırlaştırmış, diğer günahlar arasında onun daha büyük olduğunu belirtmiştir.

Sonra hür kadınlarla ilgili olarak belirttiğimiz bu hususlar aynısıyla hür erkekler için de geçerlidir. Çünkü onlar şayet daha fazla değilse az da değildir. Çünkü kadınların anılması hakkında mazeret daha fazladır ki o da galebe çalan ve zinadan nefreti önleyen şehvettir. Erkeklerde ise daha azdır, buna göre onlara nispetle mazeret de daha azdır. Görmez misin ki Allah Teâlâ câriyelerle ilgili olarak hadden bahsetmiş ve "Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır"[37] buyurmuştur. Âyette erkek kölelerle ilgili hiçbir şey dememiştir. Bununla birlikte aynı suçu işlemesi halinde ona da aynı ceza gerekli olmaktadır. Buna göre kadınlar hakkında söz konusu edilen zina ve kazif (iffete iftira) ile ilgili hususlar aynısıyla erkekler için de geçerlidir.

92 [§]Sonra icma etmişlerdir ki câriyeye kazifte bulunan kimseye tâzir cezası gerekir, had gerekmez. Allah Teâlâ zevceyi muhsan bile olsa "eme", yani câriye diye isimlendirmiştir. "Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir" ve "Elinizin altında bulunan câriyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı..."[38] buyurmuştur. Bu örneklerde gö-

---

36 Muhtemelen müellif bu sözüyle Hz. Ali'nin -kerremallâhu vecheh- şu sözüne telmihte bulunmuştur: "Sen kendini küçük bir cirim sanırsın, oysaki sende en büyük âlem saklıdır". Müellif küçük âlem ile insanı -insan cinsi- anlamında kastediyor olmalıdır.

37 en-Nisâ, 4/25.

38 en-Nisâ, 4/24.

rülüyor ki Allah Teâlâ milk-i yemîn ile sahip olunan câriyeyi, "uhsınne" (أُحْصِنَّ), yani evlendiklerinde "muhsan" diye isimlendirmiştir. "Fe aleyhinne nısfu mâ ale'l-muhsanâti mine'l-azâb" (فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ) âyetinde ise "muhsanât" hür kadınlar anlamındadır. Bu âyetlerden de anlaşılıyor ki muhsanlık bazan hürriyetle olmakta bazan da câriye bile olsa kocası olması halinde eş ile olmaktadır. Kadınlardan bir zümreyi de "muhsan" olarak isimlendirdi. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "İffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla"[39]. Buradaki muhsan ifadesinden maksat da iffetli kadınlardır. Buna göre muhsanlığın üç şekli vardır. Had cezası ise hür, müslüman erkek ya da hür müslüman kadına kazifte bulunulması halinde gerekli olmaktadır. Eğer kazifte bulunan kimse hür erkek ya da hür kadın ise o takdirde onlara seksen kırbaç cezası verilir. Eğer köle ya da câriye ise o takdirde onlara da belirttiğimiz gibi kırk kırbaç cezası uygulanır.

İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun. Âyetin zâhiri bunun kazif anında olması gerekmediğini, umudun tükendiği ana kadar -ki o da ölümdür- şahitleri getirme hakkı bulunduğunu gösterir[40]. Bunun örneği şudur: Belli bir vakit tayin etmeden yemin eden şahıs gereğini yerine getirme umudunun tükendiği ana kadar hânis (yeminden dönmüş) olmaz, ne zaman ki umudu tükenir işte ancak o zaman yemininde hânis olur. Aynen onun gibi burada da kazifte bulunanın şahitleri kazfin yapıldığı anda değil de ölene kadar getirebileceği anlaşılıyor. Ancak âyetin ye's anına kadar zamanın devam edeceği şeklinde anlaşılması, haddin düşmesi anlamına gelir. Çünkü ölümden sonra had uygulanamaz. Yahut şöyle denilir: Dört şahidi belirtmekle muhsan kadınlara iftira atılmasını önlemeyi murad etmiştir. Çünkü o hale tanıklık edecek şahitleri bulamaz. En gizli ve en saklı olan (zina fiilinin ispatı) da daha uzaktır.

[§]İkincisi had cezası, kazif ile gerekli olmuştur. Onu düşürmeyi istediği 93
zaman bu ancak o anda getirilen beyyine (şahitler) ile mümkün olur. Meselâ bir kimse kısas ya da başka bir hak ikrarında bulunsa, sonra da o eylemden affını iddia etse ya da ikrar etmiş olduğu suçun ıskatını ya da ondan temize çıkışını istese, o esnada ortaya konulan beyyine olmadan tasdik olunmaz. **Sonra da dört şahit getiremeyen kimselere.** Bu beyanda istenilen de aynı şekilde kazfin yapıldığı anda olması gerekir; eğer getirirse ne âlâ aksi halde kendisine had cezası uygulanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[39] en-Nisâ, 4/25.

[40] Yani kazf cezasının iftiranın atıldığı anda hemen uygulanması gerekmez, şahit getirmesi için kendisine mühlet verilir.

Sonra şöyle bir mesele var: Kazifte bulunan kimse dört tane fâsık şahit getirse bize göre kendisinden had cezasını savmış olur. Genel kurala göre âdil şahitlerin istenmemesidir. Çünkü âdil kimseler o gibi mekânlarda bulunmazlar ve o haldeki kimselere bakmazlar. Bu gibi hallere ancak fâsıklar tanık olur. Bu durumda fâsıklarla had cezasının savulması âdil olanlardan daha da lâyık olur. Bu, zina suçuna had cezasının uygulamasına tanıklık yapmak gibi değildir. Çünkü onların o mekâna bakmalarındaki kasıtları şahitlik görevini yerine getirmeleri ve fiili işleyene haddin gerekli kılınmasıdır. Bu yüzden onlar fâsık olamazlar. Ve bir de onlar bu tanıklıkta kendilerinden olan tövbeden dolayı ancak şahitlik yapmaktadırlar. Çünkü kendilerinin tövbe etme imkânları vardır. Hem fâsık kimseler esas itibariyle şahitlik yapmaya ehildirler; kâfirler ve köleler gibi değillerdir. Her ne kadar onlar (fasıklıkları sebebiyle) şahitlikleri kabul edilmese de şehâdete ehildirler. Görmez misin ki bir fâsıka kazifte bulunan kimse yahut kadın olsa da kocası fâsık olduğu halde kendisine kazifte bulunsa bu durumda biz fâsıka kazifte bulunana had cezası vermekte, koca ile karısı arasında liân uygulamaktayız. Bir müslümanın bir kâfire kazifte bulunması yahut bir hürün köleye kazifte bulunması halinde ise had cezası uygulanmaz. Bunlardan biri kendi zevcesine kazifte bulunsa aralarında liân uygulanmaz. Bu liân konusunda bize muhalefet eden, hürün köleye, müslümanın kâfire kazifte bulunması halinde onlara had cezası uygulanmayacağı konusunda bize muhalefet etmemektedirler. Bütün bunlar da gösteriyor ki fâsıklar ehl-i şehâdettendir (şahitlik yapacak kimseler); kâfir, köle ve kazf sebebiyle kendisine had cezası uygulanan kimse ise şehâdet ehli değillerdir. Bunlar şehâdet ehlinden olduklarına göre -her ne kadar diğer konularda şahitlikleri
94 kabul edilmese de- bu konuda bir şüphe doğurur. [§]Hadler ise şüpheler ile düşürülür. O yüzden de had o kimseden savılmış olur. Kâfir, köle ve kazif sebebiyle had cezasına çarptırılmış kimseler ise şehâdet ehli olmadıklarından, onların tanıklıkları haddin düşürülmesi için bir şüphe uyandırmaz, o yüzden aralarında fark vardır.

Sonra bir mesele de şudur: Şahitler ayrı ayrı gelseler kendilerine had uygulanır ve şahitlikleri kabul edilmez. Genel kural bize göre had cezasına çarptırılmamalarıdır. Çünkü onlar şahitlikte hisbe görevi görmekteler, o kimseye kazif ya da hakaret gibi bir şeyi amaçlamamaktadırlar. İftirayı atan ise, o kişiye küfür ve hakaret etmeyi kasdediyordur. Çünkü şahit "Ben şunu yaparken gördüm" diyor. İftira atan ise: "Sen şöylesin!" diyor. Bu durumda başka birine "İnkâr ederken gördüm!" diyen gibidir ve böyle birine bu sözü sebebiyle dayak cezası atılmaz. Ama "Bre kâfir!" diyecek olsa o takdirde ceza verilir. Çünkü

bu küfretme bağlamında söylenmiş olmaktadır. Birinci ise öyle değildir. Buna göre evvelki (kazfe şahit olanlar) de öyledir. Ancak onlar ayrı ayrı gelmeleri halinde şahitlere had uygulamışlardır. Çünkü Allah Teâlâ zinaya şahitliği iki durumla teyit etmiştir. Birincisi dört kişiden az sayıda olması halinde şahitliklerini kabul etmemiştir. Ve de şahitler "Onunla zina etti!" demedikçe kabul etmemiştir. Sonuç itibariyle şahitler bu lafızla şahitliklerini ifa ederler; nikâh ve diğer akitlerdeki şahitlikte olduğundan daha fazla tavsifte bulunurlar. Bu itibarla zina şahitliği, şahitlerin aynı mekânda bulunmaları, nikâh akdinde birlikte bulunma şartından daha önemlidir. Onlar (fakihler) "Nikâh, ayrı ayrı (bir arada olmayan) iki şahidin şahitliği ile sahih olmaz" derler. Zina ki onun durumu daha bir teyitlidir ve ona olan ihtiyaç daha fazladır ve daha çoktur. Bu haliyle (şahitlerin ayrı ayrı olması durumunda) kabul edilmemesi daha yerinde bir hüküm olacaktır.

[§]İkincisi: Hz. Ömer'den nakledilen şu olaydır: Üç kişi bir adamın zina 95
ettiğine dair tanıklık etmişlerdi. İçlerinde Ebû Bekre de vardı. Hz. Ömer, dördüncü kişi onlar gibi şahitlik yapmayınca üçüne de celde cezası uyguladı. Bu olay Hz. Peygamber'in ashabının huzurunda gerçekleşmişti ve içlerinden hiç kimse buna karşı çıkmamıştı. Bu şekilde icma oluşmuştu. Görmez misin ki Ebû Bekre radıyallahu anh daha sonra "Ben şahitlik ederim (ki o yaptı)" diye sözünü tekrarlayınca Hz. Ömer ona (yeniden) celde cezası vurmak istedi. Bunun üzerine Hz. Ali (r.a.) "Eğer (iki defa şahitlik yapmış gibi sayıp) buna celde vuracaksan o zaman (şahitlik dörde tamamlanacağı için) adamını da recmet!" dedi[41]. Hz. Ali, şahitlerin dörde tamamlanmaması halinde onlara celde cezası

---

[41] Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 235. Katâde anlatıyor: Ebû Bekre, Nâfi b. Hâris b. Kelede, Şibl b. Ma'bed, Muğîre b. Şu'be aleyhinde şahitlik ettiler ve onu sokup çıkarırken gördüklerini söylediler. Ziyâd ise dördüncüleriydi ve onların işini bozan da o oldu. Üçü gördükleri gibi tanıklıkta bulundular. Ebû Bekre: "Vallahi ben kadının uyluğundaki çiçek eserini bile gördüm" dedi. Hz. Ömer Ziyâd'ı gördüğünde ona şöyle dedi: "Ben seni gerçekten, haktan başkasını söylemez, benden hiçbir şeyi gizlemez akıllı bir genç olarak görüyorum". Ziyâd: "Ben bunların dediklerini görmedim. Ancak ben bir şüphe gördüm ve yüksek bir soluma duydum" dedi ki: Bunun üzerine Hz. Ömer onlara celde cezası uyguladı, Ziyâd'ı da serbest bıraktı.
Başka bir yoldan mevsul olarak da rivayet ettik. Şöyle ki: Ali b. Zeyd'in Abdurrahman b. Ebû Bekre'den rivayetine göre Ebû Bekre, Ziyâd, Nâfi ve Şibl b. Ma'bed bir odada idiler. Mugîre ise alt katta bir odada idi. Bir rüzgâr esti, kapıyı açtı ve perdeyi kaldırdı. Bir de baktılar ki Mugîre kadının bacakları arasında. Birbirlerine dediler ki: "Belâyı bulduk!" Sonra olayı anlattı. Dedi ki: Ebû Bekre, Nâfi ve Şibl şahitlik ettiler. Ziyâd ise: "Bilmiyorum nikâh etti mi etmedi mi?" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) Ziyâd hariç onlara celde cezası uyguladı. Ebû Bekre dedi ki: "Siz bana celde cezası uyguladınız mı?" Onlar" Evet!" dediler. O: "Allah'ı şahit tutarım ki o bunu yaptı!" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer ona yeniden

uygulamasına tepki göstermedi; onların tamam olması halinde *-en doğrusunu Allah bilir ya-* tepki göstermiştir. Bu yüzden biz dedik ki: Onlar tek tek ve ayrı ayrı gelmeleri halinde iftiracı olurlar ve bu durumda kendilerinden geride kalanın gelmesi beklenmez. Nitekim Hz. Ömer de beklememiştir.

Sonra bir başka mesele daha vardır: Dört şahit gelir ve içlerinden biri koca olursa bize göre kabul edilir ve kendisinden had cezası düşürülür. İbn Abbâs'tan (r.a.) ve seleften daha başkalarından bu şekilde nakledilmiştir. Çünkü karısı üzerine şahitlik aleyhinedir. Kocanın karısı aleyhine şahitliği ise kabul edilir. Reddedilmesi karısı lehine şahitlik yapması durumundadır. Görmez misin ki koca borçlar ve kısas, hırsızlık ve diğer hukuk davalarında karısı aleyhine şahitlik yapsa, şahitliği kabul edilmektedir. Burada da böyledir.

96 [§]Şayet şöyle bir itiraz yapılırsa: Koca burada kendi lehine şahitlik yapmaktadır ve onda kendi çıkarı vardır. Çünkü onun had cezası, kazifte bulunması halinde liândır. O tanıklık yapmak suretiyle kendisinden liânın düşürülmesini istemiş olmaktadır.

Buna şöyle cevap verilir: Kocanın kazifte bulunması halinde had cezasının liân olması, hâkime murafaa olmadan öncedir. Ama mahkemeye verip sonra diğer üç kişi ile birlikte şahitlik yapması halinde şahitliği caiz değildir. Ama ilkin yaptığı iş, diğer üç kişi ile birlikte gelip kadının aleyhine zina şahitliği etmek olursa o takdirde şahitliği ile kendi aleyhine vacip olmuş olan bir şeyi iptal ediyor değildir. Görmez misin ki yabancı biri bir kadına kazifte bulunsa, sonra üç kişi ile beraber kadının aleyhine olarak bu duruma dair şahitlik etmeye kalkışsa onun bu şahitliği caiz değildir. Çünkü had cezası kendisi aleyhine sabit olmuştu, o şahitliği ile kendisi üzerine vacip olan had cezasını düşürmeye çalışmaktadır, o yüzden de şahitliği kabul edilmemektedir. Şayet o üç kişi ile daha baştan gelseydi ve ilkten yaptıkları iş de kadının aleyhinde zinaya şahitlik etmek olsaydı o takdirde şahitlikleri caiz olurdu ve "Onlardan biri, kendi üzerine gerekli olan bir şeyi düşürmeye çalışıyor" denilmezdi. Kocanın durumu da işte böyledir.

Ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların tâ kendileridir. Onlara fâsık denilmesi şu iki şıktan birine dayanır: Ya attıkları iftiradan uzak olan mâsum bir kimseye iftira etmiş olmaları ya da

---

kazifte bulunduğu gerekçesiyle bir ceza daha vermek istedi. Hz. Ali: "Eğer Ebû Bekre'nin şahitliği iki adamın şahitliği olacaksa o zaman adamını recmet yoksa zaten sen onlara celde vurdun!" dedi. Yani kazfin yenilenmesi yüzünden ikinci defa celde vurulmayacağını ifade etmiş oldu (Ayrıca bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 545).

o kişi kendi aleyhine olan bir sırrını ifşa etmeleri sebebiyledir[42]. Eğer birincisi ise onu Allah'tan başka kimse bilemez. Bu takdirde de tövbesi bize zâhir olmaz. O ancak kendisi ile Rabb'i arasında olur. Sanki şöyle demiş gibi olur: **Onlar** Allah katında **fâsıktırlar tövbe edenleri hariç.** Eğer ikincisi ise o takdirde biz bilebiliriz. Bu durumda da sanki şöyle demiş gibi olur: Sizin katınızda **onlar fâsıktırlar; tövbe edenleri hariç.** Lâkin onun tövbesi bizim nazarımızda açık
olmaz. Çünkü onun tövbesi [§]bir daha başkasının gizli kapaklı sır perdelerini 97
yırtmayacağına ya da zinadan uzak olan kimselere iftira atmadan sonsuza dek uzak kalacağına dair azmetmesidir. Onlardan hangi veche göre fâsıklık nitelemesi söz konusudur [bilinmez]. Çünkü tövbe insanlarca açık olmaz. O yüzden de tövbeleri kabul edilmez. İbn Abbâs da aynı şeyi söylemiş, "Onun tövbesi ancak ve ancak kendisi ile Allah arasındadır. Eğer tövbe ederse Allah Teâlâ onun iftira günahını affeder"[43] demiştir. Aynı şekildeki izah Hasan-ı Basrî, İbrahim (en-Nehaî) ve emsalleri gibi birçok seleften de rivayet edilmiştir. Onlar şöyle demişlerdir: "Onun tövbesi Rabb'i ile kendisi arasındadır"[44].

Artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. Ortada hâkime götürülmüş bir şahitlik yok ki o da onu reddetmiş olsun. O itibarla maksat onların hâkimlere götürecekleri şahitlikleri kabul etmeyin, demektir. Tenkit, bundan böyle onların yapmak isteyecekleri her şahitlik için söz konusudur. Sonra kazifte bulunduktan sonra, hâkimin celde cezasından önce şahitlik etse kazifte bulunan biri olduğu halde şahitliği kabul edilir. Bu da gösteriyor ki onun şahitliğinin kabul edilmemesi celde cezasından sonra hâkimin ithamı sebebiyledir. Bir töhmete binaen dinlenilmeyen her şahitlik ebediyen kabul edilmez. Kazifte bulunan kimsenin celde cezasına sebep olan töhmet sonsuza dek ortadan kalkmaz. Ya da onun tövbesi "Kazifte bulunduğum hususta ben yalan söyledim, iftira ettim" demesi şeklinde olur. Bu takdirde de biz onun şahitliğini yalancılık töhmetinden dolayı kabul etmeyiz. Kişi kendisini yalanladığı zaman, yalanı gerçekleşmiş olduğu için tövbesini kabul edeceğiz, öyle mi? Bu uzak bir durumdur.

---

42 Müellif müzekker zamirini kullanmaktadır. Oysaki yorumu sadedinde olduğumuz âyetin beyanı muhsan kadınlar içindir. Çünkü müellif -rahimehullâh- zina iftirasına uğrayanların erkekler olması halinde de kazif haddinin gerekeceğine kail bulunmaktadır. Âyetin yorumu sırasında da nitekim bu husus geçmişti.

43 Abdürrezzak'ın *el-Musannef*inde (VII, 387) geldiğine göre Ma'mer'den, o da Katâde'den Hasan-ı Basrî ve başkalarının şöyle dedikleri nakledilmiştir: "Kazifte bulunan kimsenin şahitliği ebedî olarak kabul edilmez. Onun tövbesi Rabb'i ile kendisi arasındadır" Şüreyh de böyle demiştir (Ayrıca bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 324).

44 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 80-81, 104-105; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 181, 209.

Meselenin aslı şudur: Temkinden (yakalanmadan) sonra olan her tövbe, o kişi için verilmiş hükmü ve had cezasını kaldırmaz. Temkinden evvel yapılmış olan her tövbe cezaları düşürür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ancak onları yenip ele geçirmenizden önce tövbe edenler müstesna!"[45]. Bu durumda iken eğer tövbe eden kimseden cezaları kaldırmazlarsa o zaman onlar yeryüzünde bozgunculuk yapmaya devam ederler. Bizim sözünü ettiğimiz konuda ise böyle bir mütemadilik yoktur.

98 [§]İmam Şâfiî sandı ki onun (kâzif) durumu had cezasından önce de sonra da aynıdır. Bu Allah Teâlâ'nın beyanının aksinedir. Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun..."[46] ve "Şahit getiremiyorlarsa onlar, Allah nezdinde yalancıların tâ kendileridir"[47] Allah Teâlâ onları şahit getiremeyince "yalancılar" olarak niteledi. Daha öncesinde ise durumları beklemede (mevkuf) idi. Buna göre vacip olan iddialarının doğruluğuna şahitlik yapacak kimseleri bulamayınca onların yalancılar olarak nitelemesidir. Bu da Allah Teâlâ'nın onları yalancılar kıldığı haldir. Anlattıklarımızdan da ortaya çıktı ki kazifte bulunan kimsenin had cezası uygulandıktan sonraki hali ile had cezası uygulanmadan önceki halini aynı gören hatalıdır. Gene anlattıklarımız gösterdi ki celde vurulmadan önce şahitliğinin caiz oluşu ile, celde vurulduktan sonra tövbe etmesi halinde şahitliğinin caiz olacağına istidlâlde bulunmak -belirttiğimiz gibi- gerekmez. Çünkü biz onun kazifte bulunmuş biri olduğunu, celde cezası uygulamasıyla öğrenmiş olduk, celde cezasından önce kadına atmış olduğu şeyle değil. Bu iki halin farklı oluşuna delil şudur: Hz. Ömer, Ebû Bekre'ye celde vurunca ona "Eğer tövbe edersen, şahitliğini kabul ederim!" dedi ve celde vurmadan önce onun şahitliğini reddetmedi[48]. Çünkü eğer o sırf kazf ile mecruh (şahitlik yapamaz) olsaydı o takdirde şahitliğini zaten dinlemezdi. Ben ilim ehli arasında kazifte bulunan kimsenin celdeden sonra tövbe etmedikçe şahitliğinin kabul edilmeyeceğine dair görüş ayrılığı olduğunu

---

45 el-Mâide, 5/34.

46 "İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların tâ kendileridir" (en-Nûr, 24/4).

47 "Bu iddialarına dört şahit getirseler ya! Şahit getiremiyorlarsa onlar, Allah nezdinde yalancıların tâ kendileridir" (en-Nûr, 24/13).

48 Rivayet Buhârî'de şöyle gelmiştir: Hz. Ömer Ebû Bekre, Şibl b. Ma'bed ve Nâfi'i, Mugire'ye zina isnadında bulunmaları sebebiyle kazif cezası (celde) uyguladı. Sonra onların tövbe etmelerini istedi ve dedi ki: "Kim tövbe ederse, şahitliğini kabul ederim" (bk. Buhârî, "Şehâdât", 8).

bilmiyorum. Onların ihtilafı sadece tövbeden sonra şahitliğinin kabul edilip edilmeyeceği konusundadır. Keza celdeden önce makbul olduğu konusunda da hemfikirdirler. Hal böyle iken bu anlatılanlarla birlikte bu iki durum nasıl birbirine karıştırılır.

Başkaları şöyle dedi: Tövbe onun fâsıklığını giderir ama şahitliği caiz değildir. Dediler ki: Kelâmın sonundaki istisna, hemen öncesine aittir. Hz. Peygamber'den (s.a.) onun tövbe etse bile şahitliğinin geçersizliğine işaret edecek hadis rivayet edilmiştir. Şöyle ki: Amr b. Şuayb, babasından ve dedesinden
rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: [§]müslümanlar bir- 99
birlerine (şahitlikte) âdildirler. Ancak kazif sebebiyle kendisine had uygulanmış kimse hariç"[49].

İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir: İbn Abbâs "Vellezîne yermûne'l-muhsanâti sümme lem ye'tû bi erbaati şühedâe feclidûhum semânîne celdeten" (وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً) kelâm-ı ilâhîsi inince diye başladı ve uzunca bir hadis nakletti. İçinde şu da vardı: Çok geçmedi ki Hilâl b. Ümeyye geldi -ki o Allah Teâlâ'nın tövbelerini kabul ettiği üç kişiden biridir- ve "Yâ Resûlallah! Ben falancayı ailemle birlikte gördüm!" dedi. Hz. Peygamber ona "Sen ne söylüyorsun be Hilâl!" dedi. O, "Vallâhi Yâ Resûlallah! Onu elbette gördüm ve kulaklarımla da onu duydum". dedi. Dedi ki: Onun bu dedikleri Hz. Peygamber'in ağırına gitti sonra dedi ki: "Hilâl'e celde vurulur ve müslümanlar arasında şahitliği de kabul edilmez öyle mi?!" Vaziyet Hz. Peygamber'e çok ağır geldi ve şöyle demeye başladı: "Hilâl'e celde vurulur ve müslümanlar arasında şahitliği de kabul edilmez öyle mi?!" Hz. Peygamber'in "Hilâl'e celde vurulur ve müslümanlar arasında şahitliği de kabul edilmez öyle mi?!" demesi, bu yüzden kederlenmesi ve tedirgin olması gösteriyor ki kendisine had cezası uygulanan bir kimsenin şahitliği tövbe ettikten sonra da kabul edilmez. Çünkü eğer onun tövbesi kabul edilecek olsaydı ve kazif de diğer tövbe edilen günahlar gibi olsa ve yapanın şahitliği kabul edilecek olsa idi o takdirde Hz. Peygamber "müslümanlar arasında şahitliği de kabul edilmez ancak tövbe etmesi hali müstesna!" derdi. Çünkü günahlardan hiçbiri için "Falan şunu şunu işledi de müslümanlar arasında şahitliği kabul edilmez oldu". denilmez ki hemen arkasından "tövbe etmedikçe" kaydı getirilmesin. Daha önce biz İbn Abbâs'tan **tövbe edenleri hariç** meâlindeki beyan hakkında şöyle dediğini belirtmiştik: Allah Teâlâ, tövbe etmesi halinde onun fâsıklığına sebep güna-

---

[49] bk. Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III. 273.

hını affeder. Şahitliği ise caiz değildir. Aynı şekilde seleften birçok kimsenin "Onun tövbesi Rabb'i ile kendisi arasındadır"[50] dedikleri rivayet olunmuştur.

100 [§]Konu ile ilgili bir başka izah daha vardır, o da şudur: Kazifte bulunan kimse, kendisine had cezası uygulandığında sözünden dönmedikçe o şöyle diyordur: "Ben kendime göre doğruyum, benimle Rabb'im arasında bana had cezası gerekmez. Bana sadece (zâhirde) bu hüküm gerekli olur. O tövbe ettiği zaman ise şöyle demiş olur: Had cezası bana, hem Rabb'im ile benim aramda hem de (zâhir) hükümde gerekli idi. Buna göre uygulanan had cezasından dolayı şahitliğini iptal etme hükmünün kendisinden kalkmaması daha yerinde olur.

Bir başka açıklama da şöyledir: Kazifte bulunan kimsenin şahitliği "Falan zinakârdır" demesiyle iptal edilmemiştir. Çünkü o, bu sözüyle gerçek olması mümkün olan bir şey iddia etmektedir. Ancak delil getirmekten aciz kalıp da hâkim kendisine had cezası uyguladığında ancak o zaman gerçekten kazifte bulunmuş olduğu ortaya çıkacaktır. Şahitliğinin geçersiz kılınışı hâkimin hükmü sonucu olduğuna göre, bu hüküm, şahitliğinin cevazına dair hâkimin yeni bir hüküm ihdasına kadar geçerliliğini sürdürecektir.

Şayet denilirse ki: Bu durumda sizin şöyle demeniz kaçınılmaz olur: Hâkim "ben senin her şeyde şahitliğinin geçerliliğini onaylıyorum" dese, onun bu sözünün caiz olması gerekir. Çünkü hâkim evvelki hüküm ile şahitliğin geçersizliğini gerektiren hükmü kaldırmış olur.

Buna şöyle cevap verilir: Hâkimin "Ben onun şahitliğini onayladım" demesi bir hüküm değil, sadece bir fetvadır. Hüküm, ancak delil getirilmesi ya da ikrarın bulunması halinde verilir.

Yine şöyle bir soru sorulursa: Ne dersiniz? Bir adam zina etse ve hâkim ona had cezası verse, tövbe etmesi halinde şahitliği makbul müdür? Bunun cevabı şöyledir: "Evet makbuldür!"

Bir başka soru sorulursa ve denilirse ki: Onun şahitliği başka bir hükümle bâtıl oldu, tövbesi ise hâkimin hükmü olmaksızın makbul oldu. Bu durumda kazfin de aynı şekilde olması gerekmez mi? Aralarında ne fark var ki?

---

50 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 80-81, 104-105; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 181, 209.

Buna da şöyle cevap verilir: Zina açık bir fiildir ve had cezası uygulanmasa bile kişinin fıskı onunla bilinir. Kazifte bulunanın ise doğru mu yoksa yalan mı olduğu bilinmez. [§]Çünkü o başka biri hakkında bir iddiada bulunmaktadır. 101
Onun kazfinde yalancı olduğu ancak kendisi üzerine hâkimin verdiği hükmün uygulanması sonucu bilinir. O yüzden de aralarında fark vardır.

Kazifte bulunanın şahitliği, kendisine had cezası tatbik edilmesi halinde tövbe etse bile kabul edilmeyeceğine dair bir başka delil de şudur: O "Ben falan kimseye bulunduğum kaziften dolayı tövbe ettim ve ben bu konuda yalancı idim" dese, biz onun "ben bu konuda yalancı idim" sözü konusunda acaba doğru mu söyledi yoksa bu sözünde yalancı mı idi bilemeyiz. Çünkü kendisine kazifte bulunulan kimse gerçekte zina eden bir kimse idiyse o takdirde kazifte bulunan kimsenin "Ben ona yaptığım isnatta yalancı idim" sözü yalan olur ve bu haliyle o günahkâr olur. Biz onun kendisini tekzip etmesi sebebiyle onun doğrusundan yalanını ayırmaya muttali olamayınca onun bu sözünü tövbe sayamayız. Çünkü tövbe ancak hâkimin yanında fiillerden özü itibariyle taat olduğu bilinen fiilin zâhir olmasıyla ve önceki halde kendi içinde zâhir olanın hilafına bir durumun belirmesiyle olur. Kendini tekzip eden kimsenin kendi içinde yalanını doğrusundan ayırmak kabil olmayınca onun bu hali tövbe sayılmaz. Bir de dedik ki: "Onun tövbesi kendisi ile Rabb'i arasındadır. Çünkü Allah Teâlâ onun kendisini tekzip konusunda yalan mı yoksa doğru mu söylediğini bilir. Biz ise bilemeyiz. Bu itibarla zâhirde bizim için onun hakkında bir delil bulunmamaktadır. O yüzden de tövbesini hükümde tövbe kılmadık ve dedik ki: Senin şu andaki halin, daha önceki halin gibidir.

Başka bir delil şudur: Biz onun yalanını[51] "...onlar, Allah nezdinde yalancıların tâ kendileridir" meâlindeki ilâhî beyanla bilmekteyiz. O "Ben kazifte yalan söylemiştim" dediğinde biz ona dedik ki: Sen kendini tekzip etmekle bize önceden bilmediğimiz bir faide sağlamadın. Sen bu vakitte yalancısın ve sen ilk vakitte kendinin yalancı olduğunu bildiriyorsun. Bu itibarla şahitliğin konusunda senin şu andaki halin zikrettiğimiz üzere öncesindeki halin gibidir.

Kaldı ki İmam Şâfiî şöyle diyor: Mülâane yapan kadın kocasına tövbe etse bile dönemez". Kocanın tövbesi kendisi için, ona dönmesine dair bağlayıcı olan hükmü ortadan kaldıramadığına göre aynı şekilde burada da şahitliğinin geçersizliğine ilişkin sabit olan hükmü de geçersiz kılamaz. *En doğrusunu Allah bilir...*

---

[51] "Bu iddialarına dört şahit getirseler ya! Şahit getiremiyorlarsa onlar, Allah nezdinde yalancıların tâ kendileridir" (en-Nûr, 24/13).

102 [§]**Onlara seksen sopa vurun.** Eğer celde cezası "cild"den alınmışsa o zaman vurmanın ölçüsünün buradan çıkarılması mümkündür. O da cildi, yani deriyi aşmamasıdır. Ancak elem duyacak ve acı çekecek ölçüde vurulacaktır. Cildi paralayacak ve yırtacak ölçüde celde vurulmayacaktır. Gene bu isimlendirmeden hareketle bütün aza ve organlara dağıtılacak şekilde vurulması sonucu çıkarılabilir. Çünkü o sayıda sopanın aynı yere vurulması halinde cildi yırtar ve parçalar. Organlardan baş, yüz ve cinsel organlara da vurulmaz. Çünkü buralara vurulması halinde etkisi fazla ve ölçüsü aşılmış olur.

Eğer durum böyle ise o takdirde bu, İmam Ebû Hanîfe'nin şu görüşünü destekleyen bir kanıt olur: Şahitler bir had cezasına tanıklık etseler, devlet başkanı da had cezasını uygulasa ve bundan dolayı birtakım yaralamalar oluşsa, sonra şahitler tanıklıklarından rücu etseler, meydana gelen yaralamalar sebebiyle herhangi bir bedel tazmini yoluna gitmezler. Çünkü onlar had cezasına tanıklık ederlerken, yaralayıcı ve bereleyici, normalden ziyade etkileyici bir had cezasının uygulanması için tanıklık etmediler. O yüzden de tazmin etmezler.

Hz. Ömer'in Ebû Bekre'ye "Eğer tövbe edersen, şahitliğini kabul ederiz!"[52] sözü muhtemelen şu anlamda söylenmiştir: Yani Hz. Peygamber'den (s.a.) yapacağın rivayetlerini ve hazır bulunduğun olaylarla ilgili müşahedelerini kabul ederiz.

Belirttiğimiz gibi **İffetli kadınlara iftira atanlar...** meâlindeki âyet ile sözü edilen hüküm ve had muhsan erkeklere değil sadece muhsan kadınlara yönelik kazf hakkındadır. Ancak muhsan erkeğe kazifte bulunmak ve ona küfretmek, karalama yönünden daha çok, günahta daha büyük olmasa da ondan daha az değildir. Bahis konusu her ne kadar muhsan kadınlar olsa da, muhsan kadınlar için sözü edilen mâna aynısıyla muhsan erkekler için de varittir. O da şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: "İmanlı, saf (haklarında uydurulan kötülüklerden habersiz) ve namuslu kadınlara zina isnat edenler, gerçekten dünya ve âhirette lânetlenmişlerdir"[53]. Burada belirtilen hususlar iman, muhsanlık ve iffet olmaktadır. O yüzden muhsan kadınlar için söz konusu hüküm aynısıyla erkekler için de gereklidir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi köle ya da câriyeye ya da kâfir bir kadına kazifte bulunan kimseye celde cezası uygulanmaz. Köleye gelince o da şu ilâhî beyandan dolayıdır: **İffetli kadınlara iftira atanlar...** Daha önce zikretmiştik

---

52 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 76.

53 en-Nûr, 24/23.

ki "muhsan kadınlar"dan maksat başkaları değil sadece hür kadınlardır. [§]O 103
yüzden köleye kazifte bulunan kimseye had cezası uygulanmaz. Ayrıca biz eğer erkek köleye kazifte bulunan kimseye celde cezasını gerekli görecek olsak ona ceza olarak seksen kırbaç vereceğiz. O zina fiili işlese elli kırbaç ceza verilmektedir. Bu durumda zina isnadında bulunan kimseye bizzat zina fiilini işlemiş olana verilen cezadan daha fazla bir ceza vermemiz caiz değildir. Bu itibarla erkek köleye kazifte bulunan kimseden celde cezası düşer. Kâfir olan erkek ve kadına gelince onlara zina isnadında bulunan kimseden de had cezası düşer. Bunun delili de şu ilâhî beyandır: "İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar..."[54]. Burada Allah Teâlâ ceza için iman, muhsanlık ve iffet şartlarını ileri sürmüştür. Bu şartlardan biri bulunmadığı zaman ceza da düşer. Eğer biz had cezasını gerekli görsek de onu uygulasaydık, onu Allah düşmanına kazifte bulunduğu için uygulamış olacaktık. Allah düşmanlarından birine kazifte bulundu diye bir müslümanı cezalandırmak caiz değildir. Kaldı ki bahsettiğimiz meseleler hakkında icma da bulunmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذ۪ينَ يَرْمُونَ اَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَٓاءُ اِلَّٓا اَنْفُسُهُمْ
فَشَهَادَةُ اَحَدِهِمْ اَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِ اِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٦﴾
وَالْخَامِسَةُ اَنَّ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٧﴾ وَيَدْرَؤُا
عَنْهَا الْعَذَابَ اَنْ تَشْهَدَ اَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِ اِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِب۪ينَ
﴿٨﴾ وَالْخَامِسَةَ اَنَّ غَضَبَ اللّٰهِ عَلَيْهَٓا اِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٩﴾

6-7. "Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere, doğru söylediğine Allah'ı tanık göstermesi; beşinci olarak da, 'eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetine uğramasını' söylemesidir."

8. "İftiraya uğrayan kadının dört kere, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna Allah'ı tanık göstermesi kendisini ceza görmekten kurtarır."

9. "Kadının beşinci tanıklık ifadesi, eğer kocası doğru söyleyenlerden ise kendisinin Allah'ın gazabına uğramayı dilemesi olacaktır."

---

[54] "İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar dünyada ve âhirette lânetlenmişlerdir, onlara büyük bir ceza vardır" (en-Nûr, 24/23).

[Liân: Mülâane]

Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere, doğru söylediğine Allah'ı tanık göstermesi... İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet inince ensardan Âsım b. Adî[55] dedi ki: Bizden biri evine girdi ve hanımının karnı üzerinde bir adam buldu. Duruma tanıklık etmeleri için çıkıp dört şahit getirmek istedi. Bu durumda adam işini bitirip çıkıp gitmez mi? Buna mukabil adam harekete geçse ve öldürse, bundan dolayı öldürülür mü? Şayet o "Ben falanı falanca ile birlikte gördüm!" dese bundan dolayı ona kazif haddi uygulanır ve karısı (olması halinde de) aralarında liân uygulanır mı? Yok, (bunları yapmayıp) susacak olsa kin ve öfke ile dolmaz mı? Bunları dedikten sonra Âsım insanlar arasında kendisinin başına böyle bir şeyin geldiğini söyledi ve hemen
104 Hz. Peygamber'e geldi ve durumu ona haber verdi. [S]ve "Ben falanı onun (karımın) karnı üzerinde buldum!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) karısını ve falancayı çağırttı, onları ve Âsım'ı yüzleştirdi. Kadına "Yazıklar olsun sana! Kocan ne söylüyor öyle?!" dedi. Kadın şöyle cevap verdi: "Yâ Resûlallah! O elbette yalancıdır. Dediği sahneyi görmemiştir. Ne var ki o kıskanç bir adamdır. Bu söylediklerine onu iten sebep de kıskançlıktır. Falanca onun yanında konuk idi, onun bilgisi dâhilinde o yanıma girer çıkardı. Gece olsun gündüz olsun bir an bile olsun, onun benim yanıma girmesini bana yasaklamadı". Bunun üzerine Âsım'a sordu ve "Yâ Âsım, helâlin hakkında Allah'tan kork ve doğrudan başka bir şey söyleme!" dedi. O: "Yâ Resûlallah! Allah'a yemin ederim ki ben doğrudan başka bir şey demedim. Ben onu, (karımın) karnı üzerine yumulmuş halde gördüm. Hem o şimdi hamile ve ben ona falanca zamandan beri de yanaşmadım". dedi. Bu durumda Hz. Peygamber (s.a.) onlara aralarında liân yapmalarını emretti. Dedi ki: "Yâ Âsım! Kalk ve dört kez Allah'ı şahit tutarak olayın dediğin gibi olduğuna ve senin ona yönelttiğin isnat hakkında doğru söylediğine şahitlik et. Sonra beşinci olarak da, "eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetinin senin üzerine olmasını iste! dedi. Âsım, dediğini yaptı. Sonra aynısını kadına söyledi. O da dört kez Allah'a yeminle şahitlik etti "Onun elbette kendisine isnat ettiği konuda yalancı olduğunu söyledi ve beşincide de "Eğer doğrulardan ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını"

---

55 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 477. Orada özet bir bilgi vardır: Âsım b. Adî el-Ensârî el-Medenî el-Evsî el-Aclânî. Bedir savaşına katılmıştır. Ebû Âsım Mâlik'ten, Mâlik Abdullah b. Ebû Bekir'den, o da babasından, Ebû Bekir de Ebu'l-Beddâh b. Âsım'dan, o da babasından rivayetle dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.) deve çobanları için Nahr günü şeytan taşlama konusunda iki gün geciktirmelerine, sonra remy-i cimârda bulunmalarına dair ruhsat verdi.

diledi. Aralarında lânetleşip liân işi bitince Hz. Peygamber onların aralarını ayırdı. Sonra kadına: "Doğurduğun zaman onu bana getirmeden emzirme!" dedi. Yanlarından ayrılınca Hz. Peygamber (s.a.): "Bu kadın, hurma usaresi gibi siyaha çalan kızılca saçlı bir çocuk doğurursa nesebini nefyeden babasına benzer olacaktır. Yok, siyah, kısa ve kıvırcık saçlı bir çocuk doğurursa o takdirde kendisine isnat edilen kimseye benzer olacak!" dedi. Kadın çocuğu doğurunca Hz. Peygamber'e getirdi. Ona baktı bir de gördü ki o, Hz. Peygamber'in evsafını belirlediği şekilde siyah, kısa ve kıvırcık saçlı, kendisine nispet edilen adama benzer bir çocuk. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) şöyle dedi: "Eğer liân ve yapılan yeminler olmasaydı, benim kadın hakkında yapacağım vardı!"

[§]Bazı haberlerde şöyle gelmiştir: Hz. Peygamber onları yüzleştirip liân 105
uygulamış, iş tamamlanınca: "Hiç şüphe yok ki Allah Teâlâ ikinizden birinin yalancı olduğunu biliyor. Sizden tövbekâr olanınız var mı?" diye sordu ve "Âhiret azabı dünya azabından daha şiddetlidir" diye ekledi. Bazı haberlerde "âyet, Hilâl b. Ümeyye'nin liânı hakkında inmiştir" şeklinde bir bilgi gelmiş ve bizim bahsettiğimiz hususları belirtmiştir[56]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra bu konuda birtakım meseleler vardır: Birincisi: Kocaların kazfi ve yeminlerin bir beyanda belirtildiği görülmemiştir. Âyetin zâhirine göre koca ve karı; kâfir ya da müslüman, hür ya da köle ya da her ne olurlarsa olsunlar hep aynıdır. Bize göre eşlerden biri hür ve diğeri köle olursa yahut her ikisi de köle olurlarsa aralarında liân olmaz. Liân, ancak her ikisi de şahitliğe ehil olanlar arasında olur. Bu konudaki bizim delilimiz şudur: Allah Teâlâ yabancı hür bir adamın, yabancı hür bir kadına zina isnadında bulunması halinde had cezası olarak seksen kırbaç cezası belirledi. Her ikisi de müslüman olması halinde kocanın karısına zina isnadı halinde de liân hükmünü koydu. Sonra biz daha önce hür bir kimsenin câriye ya da yahudi bir kadına zina isnadında bulunması halinde kendisine had cezası uygulanmayacağı konusunda icma olduğunu belirtmiştik. Hür olup da câriyeye zina isnadında bulunan erkeğe, hür olup da hür bir kadına zina isnadında bulunan erkeğe gereken had cezası gerekmediğine göre o takdirde câriyenin kocası olan erkeğe hür kadının kocasına gerektiği şekilde liân gerekmez. Meselenin aslı şudur: Allah Teâlâ muhsan yabancı kadına zina isnadı halinde ispatı için dört şahit getirilmesini ve onları getirmesi halinde kendisinden had cezasını savacağını belirtti ve şahit getirememe halinde ise ona had cezası uygulanmasını emretti. Sonra yabancı

---

[56] Hadis, farklı ifadelerle gelmiştir (bk. Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24/3; "Talâk", 29, 33-35; Ebû Dâvûd, "Liân", 27; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24/25.

kadınlara zina isnadına şahitlik konusundan kişinin karısına zina isnadında bulunması halinde onların şahitliklerini istisna etti ve **kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere Allah'ı tanık göstermesi...** buyurdu. Karı koca, her ikisi de köle ya da kâfir olmaları, ya da ikisinden birinin öyle olması durumunda bu âyetin kapsamına girmediğine göre, bu âyetteki istisnanın da kapsamına girmezler. Çünkü istisna, müstesna minh olan bir topluluktan çıkarma yapma ve (gayrısını) tahsilde bulunma demektir.
106 O yüzden (onlar hakkında) liân bâtıl olur. [§]Kâfir kadın hakkında bir başka durum vardır. O da şudur: Kadın, beşinci defada eğer koca isnadında doğrulardan ise Allah'ın gazabının üzerine olmasını ister. Oysa kâfir kadın için Allah'ın gazabı herhangi bir şarta bağlı olmaksızın onun üzerindedir. Bu durumda hâkimin Allah'ın gazabı her an onun üzerinde olduğunu bildiği halde ona: "Koca eğer isnadında doğru ise Allah'ın gazabı üzerine olsun!" diye yemin verdirmesi muhaldir. O yüzden de kadının kâfir olması halinde liân olmaz.

Bize muhalif olanların, hür ile câriye, müslüman ile zimmî kadın arasında liânın olamayacağını söylemeleri daha da önceliklidir. Çünkü onlar cana can kısasta ve organlara yönelik işlenen müessir fiillerde kölenin hürre, keza kâfirin müslümana denk olmadığını iddia etmektedirler. Hal böyle iken onların yeminlerini müslüman hürlerin yeminlerine denk görürler. Onların söylemesi gereken cümle "Kâfirin yemini müslümanın yeminine denk düşemez" demek idi ve aralarında asla liân olmayacağını ifade etmekti. Bu konuda (doğru) izah başta söylediğimiz şekildedir.

Sonra yeminlerden kaçınma meselesi var: Eşlerden biri yeminlerden kaçındığı zaman ilim ehlinden bir kısmına göre kendisine had cezası uygulanır. İmam Şâfiî'nin görüşü budur. Bize göre ise kaçınma sebebiyle had cezası uygulanmaz. Kaçınma ile had cezasının uygulanacağı görüşünde olanlar "sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun"[57] meâlindeki beyanın zâhirini esas almışlardır. Cenâb-ı Hak yabancıya zina isnadı halinde, iddiasını ispat için dört şahit getirmekten aciz kalana had cezası verilmesini gerekli kılmıştır. Tanıklık yapan dört şahit getirmesi halinde ise ondan had cezasını savmıştır. Aynı şekilde her birinin dört kez yeminle Allah'ı tanık kılması halinde eşlerden de haddi savmıştır. Bu durumda onlardan birinin yeminden
107 kaçınması halinde had cezası gerekir, [§]çünkü had cezasının düşürülmesi ve liânın gerekli olması yeminlerle olmaktadır. İkincisi de şudur: "İftiraya uğra-

---

[57] "Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir" (en-Nûr, 24/4).

yan kadının dört kere, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna Allah'ı tanık göstermesi kendisini ceza görmekten kurtarır" meâlindeki ilâhî beyanın, yeminleri zevceden had cezasının düşürülmesine sebep kılmasıdır. Bu durumda kadın yemine yanaşmadığı zaman had cezası gerekli olur.

Bize göre yemine yanaşmamak had cezasının uygulanmasını engeller. Çünkü yeminden kaçınma halinde yalanın ortaya çıkması gibi bir durum yoktur. Yemine yanaşmayan herkesin yalanı ortaya çıkar denilemez. Kazifte had cezası uygulanması ancak yalanın ortaya çıkması halinde olur. Yeminden kaçınma durumunda bu ortaya çıkmaz. Yabancı kadına zina isnadı halinde, dört şahit getiremediği takdirde ancak o zaman kendisine had cezası uygulanır. Çünkü zâhire göre insanlar nazarında o kimse yalancıdır. Zira kendisi ile yabancı kadın arasında bahsettiği olayı ortaya çıkarmaya kendisini sevkedecek bir saik yoktur. Oysa kendisi ile zevcesi arasında ise yaptığı isnadı ortaya çıkarmaya kendisini sevkedecek bir özellik ve sebep mevcut bulunmaktadır ki o da eşini kıskanma güdüsüdür. Hal böyle olunca koca, insanlara göre karısına yaptığı zina isnadında zâhir halde sözünü ettiğimiz saik sebebiyle doğru sözlüdür. Çünkü o, "Döşeklerini kocaların hoşlanmadığı kimselere çiğnetmezler"[58] meâlindeki hadise binaen karısı tarafından yerine getirilmesi gereken hukukunun peşinde olmaktadır. Bu itibarla yemine yanaşmasa bile doğru sözlü olma hali devam eder. Ama yabancı bir kadına zina isnadında ise o, kendisini böyle bir şeyi ortaya çıkarmaya itici saik olmadığından zâhirde yalancıdır. Bu durumda o zâhiren yalan olan bu iddiasını ispat edici bir şey getirmedikçe -ki o da dört şahittir- zâhiren yalan üzere olması hali devam edecektir. Karısına zina isnadında ise, yalanı zâhir olmadıkça zâhiren doğru olmaktadır. Yalan halinin ortaya çıkması ise yeminden kaçınmakla olmaz. Bu yüzden iki mesele arasında fark vardır. Hem had cezası yeminden kaçınma sebebiyle hiçbir şekilde uygulanmaz. Çünkü yeminler hiçbir durumda âdil şahitlere karşılık tutulamaz. Görmez misin ki bir kimsenin aleyhine iki adil şahit bir konuda tanıklık etse, kendisi de onların şahitliğine karşı bir sürü yemin etse hakkın düşmesi konusunda bu yeminler sözü edilen şahitliğe karşı tutulamaz.

---

[58] Hadis şöyle gelmiştir: "Elbette sizin kadınlarınız üzerinde döşeklerinizi hoşlanmadığınız kimselere çiğnetmemeleri hakkınız vardır" (bk. Müslim, "Hac", 19; İbn Mâce, "Menâsik", 84; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 58).

[Liânda Yemine Yanaşmama]

108 **[§]İftiraya uğrayan kadının dört kere, Allah'ı tanık göstermesi kendisini ceza görmekten kurtarır.** Bu âyetin, hakkında nâzil olduğu kadının durumuyla ilgili olması muhtemeldir. Hz. Peygamber (s.a.) onun yalanını vahiy yoluyla öğrenmiştir. Görmez misin o şöyle demiştir: "Eğer şöyle şöyle bir çocuk doğurursa o şuna aittir, şöyle şöyle olursa o takdirde de şuna aittir". Sonra kendisine nisbet edilen adama benzer bir çocuk doğurduğunda da şöyle buyurmuştu: "Eğer liân ve yapılan yeminler olmasaydı, benim kadın hakkında yapacağım vardı!"[59]. Hz. Peygamber onun yalanını "Eğer liân ve yapılan yeminler olmasaydı, benim kadın hakkında yapacağım vardı" derken biliyordu. O kadın kendisinden azabı, yeminlerle defetmişti. Ya da kendisinden defedilen azap hapis cezasıdır. Zira bizim görüşümüz içinde yer alan hususlardandır: "Onlardan hangisi yemin etmekten kaçınırsa hapsedilir, tâ ki dört kez Allah'ı tanık gösterinceye kadar ya da zina itirafında bulununcaya kadar, ya da kendisini tekzip edinceye kadar". Bu durumda ondan hapis cezasının defi belirtilen yeminlerledir. Yemine yanaşmama sebebiyle had cezası verilmez çünkü yeminden kaçınma ikrar gibi yalanı ortaya çıkarmaz. Ve esasen yeminden kaçınma bir tür mübah kılmadır. Bir insan meselâ hâkime, kendisine had cezası uygulamasını mübah kılsa hâkim onu uygulayamaz. Burada da durum öyledir. Belki de kişi kendisini bahsedilen gazap ve lânetten korumak için yeminlerden kaçınmış olur. Bu itibarla da sözünü ettiğimiz sebep yüzünden kendisine had cezası uygulanmaz.

[Liânın Sonucu ve Çocuğun Nesebi]

Sonra burada iki mesele daha vardır ki her ne kadar âyetin zâhirinden anlaşılmıyorsa da onları burada belirteceğiz: Birincisi: Çocuğun nesebinin annesine verilmesi. Diğeri de liân yaptıklarında hâkimin eşlerin arasını ayırması.
109 Bazı ilim adamları demişlerdir ki: [§]Koca yeminlerini tamamladığı zaman -hâkim ayırmasa bile- aralarında ayrılık gerçekleşir. Biz ise şöyle diyoruz: Karşılıklı lânetleşmeyi tamamlayıp hâkim da aralarını ayırmadıkça aralarında ayrılık gerçekleşmez. Diğeri de çocuğun nesebinin (velâyetinin) kime verileceği konusudur. Onlar yine koca liân yeminlerini tamamladığı zaman -anne liâna yanaşmasa bile- çocuk kendiliğinden annesinin nesebine (velâyetine) dâhil olur, görüşündedirler.

---

[59] bk. Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24/3; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24/25.

Genel kural (kıyas) "koca liân yeminlerini tamamladığı zaman çocuk kendiliğinden annesinin nesebine katılır" diyenlerin görüşüdür. Genel kural, ayrılığın meydana gelmesi konusunda bizim imamlarımızın "Karşılıklı lânetleşmeyi tamamlayıp da hâkim aralarını ayırmadıkça ayrılık gerçekleşmez" şeklindeki görüşleri doğrultusundadır. Çünkü koca kendisinin isnadında doğrulardan olduğuna dair dört kez Allah'ı tanık tutunca zâhirde karısına yaptığı zina isnadında onu ilzam etmiş olur. Bu ortaya çıkınca çocuğun da kendisinden olmadığı ortaya çıkar. Bu durumda çocuğun nesebinin kocanın liânı tamamlamasıyla birlikte annesine katılması caiz olur. Ayrılığa gelince o, ancak zinanın zâhir olmasıyla gerçekleşir. Görmez misin adamın karısı zina etse sırf zina yapmasından ötürü aralarında ayrılık meydana gelmez. Görmez misin ki kadının kocanın yeminleri tamamlamasından sonra davası bâkidir, bu yüzden iki mesele birbirinden farklıdır.

Hz. Peygamber'e isnat edilen haberler, her iki meselede de bizim imamlarımızın görüşlerini teyit etmektedir. Çünkü Nafi -İbn Ömer'den rivayet etmiştir ki bir adam Hz. Peygamber (s.a.) zamanında karısı ile arasında mülâanede bulundu ve kadının çocuğunun kendisinden olmadığını söyledi. Hz. Peygamber onların arasını ayırdı ve çocuğun nesebinin kadına ait olduğunu söyledi. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (Âsım b. Adî ile karısı arasında) liân uygulayınca aralarını ayırmıştır. Yine haberlerde rivayet edilmiştir ki Hz. Peygamber (s.a.) onlara: [§]"Allah Teâlâ biliyor ki ikinizden biriniz yalancıdır. Bu itibarla sizden tövbekâr olanınız var mı?" dedi ve bunu üç kez tekrarladı. Onlar yanaşmadılar. Bunun üzerine de aralarını ayırdı. Bazı haberlerde şöyle buyurmuştur: "Hesabınız Allah'adır. İkinizden biri yalancıdır. Artık senin için onunla birlikte evli olarak yaşamaya bir yol yoktur"[60]. 110

Şöyle bir itiraz yapılırsa: Hz. Peygamber (s.a.) onların arasını ayırdı çünkü ayrılık aralarında vuku bulmuştu. Hz. Peygamber ona karısının artık kendisine helâl olmadığını bildirmiş oldu ve "Artık senin için onunla evli kalmana bir yol yoktur" dedi.

Buna şöyle cevap verilir: "Aralarında liân sebebiyle ayrılık zaten vuku bulmuştu" sözünüz, bizim katılmadığımız bir iddiadan ibarettir. Haberlerin zâhiri bizim lehimize, karşı görüşte olanların da meseleyi yanlış anladıklarına tanıklık etmektedir. Sonra onlara denilir ki: Îlâ yapan kişi müddet geçtikten sonra (eşiyle) hâkime başvurarak mahkemelik olsalar koca karısına yanaşma-

---

60 Hadis farklı lafızlarla gelmiştir (bk. Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24/3; "Talâk", 29, 33-35; Ebû Dâvûd, "Liân", 27; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24/25).

ya ya da boşamaya yaklaşmaması halinde kadı "Aranızı ayırdım!" demedikçe aralarında ayrılık olmayacağını söyleyen siz değil misiniz? Eğer denilirse ki îlâ sebebiyle ayrılık talâktır, liân sebebiyle ayrılık ise talâk değildir. Buna şu cevap verilir: Bize göre her ikisi de talâktır.

Şöyle bir soru da sorulabilir: Siz îlâ sebebiyle ayrılık, îlâ süresinin geçmesiyle kendiliğinden gerçekleşir, kanaatindesiniz. Hal böyle iken karşılıklı yeminleşmenin tamamlanması halinde liân sebebiyle ayrılığın gerçekleşmesine engel nedir?

Buna da şu cevap verilir: İlâda hâkimin herhangi bir şekilde dahli yoktur. O yüzden de hükmüne ihtiyaç duyulmamaktadır. Diğerinde ise liân ancak kadı ile tamam olabilmektedir. O yüzden de onun hükmü olmadan ayrılık gerçekleşmez. Onlara şöyle denilir: Ne dersiniz? Bir adam bir hak iddia etse ve bir kadının huzurunda davasına iki şahit getirse, kadı "Şuna şöyle hükmettim" demeden önce hüküm kendiliğinden bağlayıcı olur mu? Eğer cevaben derlerse ki "Kadı hükmettim demedikçe bağlayıcı olmaz", o takdirde onlara şu cevap verilir: "Peki, liânda benzer duruma engel nedir?".

Onlara yine şu soruyu sorarız: Hâkimin bir yıl süre vermiş olduğu "innîn" (iktidarsız) kişi hakkında ne dersiniz? Sürenin dolmasıyla innîn ile karısı arasında ayrılık gerçekleşir mi yoksa kadın seçimli kılınır ve (onun seçimi doğ-
111 rultusunda) hâkim aralarını ayırır mı? Eğer cevaben derlerse ki: [§]Hâkim aralarını ayırmadıkça ayrılık kendiliğinden gerçekleşmez" o zaman da onlara "Liânda ayrılık konusunda da aynı durumun olmasına engel olan nedir?!" denilir. Eğer şöyle bir itiraz yaparlarsa: İnnîn ve îlâda bulunan kimseler hakkında hâkim aralarını ayırmadıkça ayrılık gerçekleşmez, çünkü hâkim adama "ya boşa ya da ona dön!" der. İnnîn'in karısına da "İster ayrılmayı seç ister birlikte yaşamayı!" der. Hâkim îlâda bulunanın cevabını ve innînin karısının tercihini bekleme durumunda olduğu için bizzat hâkimin kendisi ayrılığa hükmetmedikçe ayrılık kendiliğinden gerçekleşmez. Liânda ise hâkimin bekleyeceği bir şey yoktur. O yüzden aralarında fark vardır. Bu itiraza da şöyle cevap verilir: Aksine hâkim liânda kadının kendisini tekzip etmesini bekler ve ona had uygular ve adamın karısı olmaya devam eder. Aynı şekilde koca kendisini tekzip etmesi halinde ona had cezası uygular ve kadını karısı olarak bırakır.

Konunun aslı şudur: Liânda ayrılık ancak tarafların lânetleşmeleri ve hâkimin aralarını ayırması ile birlikte gerçekleşir. Çünkü her ikisi de lânetleşmede bulunduğu zaman içlerinden biri -hangisi yalancı ise o- lânetli olur. Lânetli birinden yararlanmak ise haramdır. Görmez misin ki haberde

geldiği üzere onlar birlerine lânet okuyunca (beşincide) "Şüphesiz o gerektiricidir (mûcibe)" demiştir. Yani bahsedilen lâneti kastetmiştir. Lânetin eşlerden birine erişmesi, ancak her ikisinin de lânet okuması ve işlemin tamama ermesi halinde olur. Sadece kocanın liân şehâdeti ile vuku bulmaz. Hal böyle olunca da aralarını hâkimin ayırmasına ve onlardan birini diğerinden tardetmesine ihtiyaç duyulur. Zira "el-La'n" (اللّعن) kelimesi sözlükte tardetmek, kovmak anlamına gelir. Liân bize göre feshi kabil akitler gibidir. (Tefrik sebebi olarak kocanın) iktidarsız (innîn) olması ve (gayrimüslim eşlerden kadının müslüman olup kocanın) İslâm'ı kabule yanaşmaması ve benzeri durumlarda ayrılık ancak hâkimin hükmü ile olur. Burada da öyledir. Hz. Ömer'den şöyle dediği rivayet olunmuştur: Liânda tarafların araları ayrılır ve onlar bir daha asla bir araya gelemezler"[61].

[§]Sonra bir diğer mesele şudur: Hâkim liân sonrası eşlerin arasını ayırsa, koca yaptığı zina isnadında kendisini tekzip etse eşiyle tekrar evlenebilir mi evlenemez mi? Bazı ilim adamlarına göre tekrar onunla evlenemez. Bunlar, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin "Liânda taraflar asla bir araya gelemezler"[62] diye hükmetmelerini delil olarak kullanırlar. Abdullah'tan da benzer bir görüş nakledilmiştir. İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e (rahimehumallah) göre, koca kendisini yalanladığı zaman ayrıldığı eşi ile tekrar bir araya gelebilir. Haberde "Liânda taraflar asla bir araya gelemezler" denirken "tövbe etse ve kendisini tekzip etse de!" denilmiyor ki. Bu itibarla "Bir araya gelemezler" diye hükmetmelerinin her ne kadar "tövbeden önce ve sonra anlamına gelme imkânı içermesi itibariyle karşı taraf için delil olma ihtimali varsa da "karşılıklı liân yeminlerinde sebat ettikleri ve kocanın isnadında ısrarlı olup, kendisini tekzip etmediğinde" şeklinde kayıtlı olması da mümkündür. Bizim bu yaklaşımımıza Allah Teâlâ'nın şu beyanı delil olur: "Çünkü onlar eğer sizi ele geçirirlerse ya taşlayarak öldürürler ya da kendi dinlerine döndürürler; işte o zaman ebediyen kurtuluşa eremezsiniz"[63]. Burada geçen "işte o zaman ebediyen kurtuluşa eremezsiniz" meâlindeki söz, "dinlerinde devam ettikleri sürece" diye kayıtlıdır. Ama onlar dinlerinden çıkar ve İslâm'a girerlerse kurtuluşa ererler. "Liânda taraflar asla bir araya gelemezler" denilirken de durum aynıdır. Yani liânda yeminlerinde sabit oldukları ve kocanın ithamını sürdürdüğü sürece demektir. Ama koca kendisini tekziple ithamından dönerse o takdirde bir araya gelebilirler. İcma etmişlerdir ki koca kendisini tekzip ve çocuğun kendisinden ol- 112

---

[61] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 194.

[62] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 194.

[63] el-Kehf, 18/20.

duğunu iddia ettiğinde, çocuğun nesebi kendisine katılır. Aynı şekilde burada da öyle olmalıdır. İkincisi koca kendisini liândan sonra ve hâkim ayırmadan önce tekzip etse bu durumda kocaya had cezası vermek gerekir ve her ikisi de nikâhları üzere olmaya devam ederler.

Sonra liân sebebiyle ayrılık bize göre talâktır; bir bâin talâk verilmiş olur. Delili, Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen şu olaydır: Uveymir ve karısı arasında liân yapıldıktan sonra Uveymir: "Eğer tutarsam ona yalan söylemiş olurum! [Ey Allah'ın resûlü!] O üç talâkla boştur!" dedi ve bu, liân yapanlar için uygulanması istenilen bir yol oldu[64]. Liân yapanlar arasındaki ayrılık, Uveymir'in verdiği talâkın aynı olunca o takdirde liân sebebiyle meydana gelen her ayrılığın talâk olması gerekir. Bunun delillerinden biri şudur: Kocanın kaziftte bulunması, bu ayrılığın sebebi olmaktadır. Koca tarafından olan ya da kocanın sebebiyet verdiği ve sözü ile gerçekleşen her ayrılık talâk olmaktadır. İnnîn (iktidarsız), hal', îlâ vb. gibi. Buna göre liân ile gerçekleşen ayrılık bir
113 bâin talâktır. [§]Çünkü buna koca sebep olmuştur ve ayrılık kendisi yüzünden vuku bulmuştur. Bu mânaya işaret etmek üzere selef-i salihten gelen ve erkek tarafından bir sözle vuku bulan her ayrılık talâk olduğunu ifade eden haberler vardır; İbrahim, Hasan-ı Basrî, Saîd, Katâde ve diğerleri gibi. Bizim mezhep imamlarımız da bunun aynısını söylemektedirler: "Erkek tarafından bir sözle vuku bulan her ayrılık bir talâktır". Eğer itiraz edilir ve erkek tarafından işlenen cinsel ilişki vb. gibi birtakım fiillerle de ayrılık ve haramlık hükmü doğmaktadır, denilirse bu durum bizim belirttiğimiz hususla çelişmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

10. "Allah'ın size lütfu ve rahmeti ulaşmasaydı ve Allah tövbeleri devamlı kabul eden hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı haliniz nice olurdu?"

Allah'ın size lütfu ve rahmeti ulaşmasaydı... "Levlâ" (لولا) kelimesi cevabı gerektiren bir edattır. Sonra (mukadder) cevabının şöyle olması muhtemeldir: Allah'ın size lütfu ve rahmeti ulaşmasaydı onlardan yalancı olanı doğru olandan, günahkârı mâsum olandan ayırır ve durumu ortaya çıkarırdı. Şöyle bir takdirde bulunmak da muhtemeldir: Allah'ın lütfu ve rahmeti size ulaşmasaydı onlardan melûn olanı diğerinden ayırır ve onu ortaya çıkarırdı. Lâkin ondan yararlanılamazdı. Zira onlardan birine, sözü edilen lânet erişmiş olurdu

---

64 Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 24, 1, "Talâk", 4; Müslim, "Liân", 1.

ve melûndan yaralanma ise helâl değildir. Görmez misin ki haberde rivayet edildiğine göre bir kadın devesine binmiş ve ona lânet etmişti. Hemen icabet bulmuştu da kendisine üzerindeki elbiselerini kaldırması ve deveyi salıvermesi emredilmişti[65]. Lâkin Allah Teâlâ fazlı ve keremi ve rahmetiyle melûn olanı gizledi ki diğerinin ondan yararlanması caiz olsun. Her ne kadar onlardan birine, üzerindeki lânet devam ettiği sürece diğerinden yararlanması caiz olmasa da. Bir başka izahın daha olması da mümkündür: O da şöyle denilmesidir: **Allah'ın size lütfu ve rahmeti ulaşmasaydı...** onlardan melûn olanı ortaya çıkarırdı. Öyle olmasaydı eşler arasındaki had cezasını, birbirine yabancı olan kimseler arasındaki had cezası gibi yapardı ve zina edeni ortaya çıkarırdı. Lâkin lütuf ve keremi ile öyle yapmadı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Allah tövbeleri devamlı kabul eden hüküm ve hikmet sahibi olan.** 114
"Tevvâb" (تَوَّابٌ) kelimesinin tövbe etmesi ve kendisini tekzip etmesi halinde tövbesini kabul eder anlamında olması mümkündür. Allah Teâlâ onlardan tövbe sonucu lâneti kaldırır. Lânet kaldırılınca da eşlerin birbirinden yararlanması ve yeniden bir araya gelmeleri caiz olur. Bunda İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in, kocanın kendisini tekzip etmesi halinde yeniden nikâhlanmalarının caiz olduğuna dair görüşlerine delil vardır. "Hakîm" (حَكِيمٌ) liânda bulunanlar arasında hikmetle hükmetmesi hasebiyle **hakîmdir** ya da her şeyi yerli yerine koyması itibariyle o **hikmet sahibidir.**

Bu ifade Mûtezile'nin, şüphesiz Allah Teâlâ, bir kimse hakkında ancak onun için dinde en yararlı (aslah) ve en hayırlı olandan başkasını yaratmaz şeklindeki görüşünü reddeder. Zira Allah Teâlâ'nın kulları hakkında yaptığından başka bir şeyi yapması mümkün olmasaydı o takdirde onlara yaptığını lütuf ve rahmet olarak isimlendirmesinin bir anlamı olmazdı. Bu da gösteriyor ki Allah Teâlâ dinde aslah olmayanı da yapabilir.

إِنَّ الَّذِينَ جَاؤُ بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ
خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى
كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١﴾

[65] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XVIII. 189, 199. İmrân b. Husayn'dan: Hz. Peygamber (s.a.) devesine lânet eden bir kadını duymuştu. Hemen "Eşyalarınızı (deveden) alın, ona (lânet) vacip olmuştur!" dedi. İmrân dedi ki: Sanki ben o deveye bakmaktayım: Boz bir deve idi (Ayrıca bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, IX, 166).

11. "O iftirayı atanlar içinizden bir gruptur. Bunu kendiniz için kötü sanmayın, aksine bu, hakkınızda hayırlıdır. Onların her biri işlediği günahı yüklenecektir. İçlerinden günahın büyüğünü üstlenen için ise büyük bir azap vardır."

O iftirayı (yalanla) **atanlar içinizden bir usbe,** yani cemaattir. Sonra "Sizden" (مِنْكُمْ) kelimesi üzerinde ihtilaf edilmiştir. Birtakım müfessirler "Onlar Hz. Âişe'nin adamlarındandı ve âyette bahsedilen iftirada bulunmuşlardı, demişlerdir. Bazıları da onların münafıkların başı Abdullah b. Übey ve Hassân b. Sâbit ve diğerleri gibi münafıklar olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da onların her iki gruptan, yani hem Hz. Ebû Bekir'in adamlarından hem de münafıklardan olduklarını söylemişlerdir. Eğer Hz. Âişe'nin adamlarından ve yakınlarından olmuşsa, bu onlardan öç alma, kin ve haset duygularından değil gaflet ve sürçmeleri sonucu ağızlarından çıkmış olur. Çünkü yakın akrabalar ve kan bağıyla birbirine bağlı olanlar birbirlerine karşı intikam duygusu, kin ve öfke taşımazlar. Hal böyle olunca eğer onlardan böyle bir söz çıkmışsa o takdirde bu, gaflet sonucu ve sürçme şeklinde olmuştur, öç alma şeklinde değil. Eğer münafıklardan idiyse o takdirde bu isnadın intikam ve müslümanlara yönelik karalama amaçlı olduğu anlaşılır.

115 [§] Âyetin zâhirinde sözü edilen iftiranın ilk kez münafıklar tarafından başlatılmış olduğuna, sonrasında ise müminlerin birbirinden duymaya, kulaktan kulağa birbirine dolaştırmaya başladıklarına işaret vardır. "Bunu işittiğiniz zaman mümin erkekler ve kadınların birbiri hakkında hüsnüzan beslemeleri... gerekmez miydi?"[66] meâlindeki ilâhî kelâm bunu işaret etmektedir. Eğer durum böyle olmuş idiyse, o takdirde bizim anlattığımız şekilde olacaktır. Yani bu durum, müminlerden bir gaflet ve sürçme sonucu, münafıklardan ise karalama amaçlı olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunu kendiniz için kötü sanmayın, aksine bu hakkınızda hayırlıdır. Bazıları şöyle demişlerdir: **Bunu kendiniz için kötü sanmayın** çünkü siz âhirette hakkınızda söylenen bu çirkin söz ve uydurdukları iftira sebebiyle ecir alacak, sevap elde edeceksiniz. **Aksine bu** âhirette sözünü ettiğimiz sevaptan dolayı **hakkınızda hayırlıdır. Aksine bu hakkınızda hayırlıdır** meâlindeki ilâhî beyandan maksadın dünyada hayırlı olması da muhtemeldir. Çünkü Allah Teâlâ onları kendilerine atılan iftiradan temize çıkaracak ve kendilerine yönelik yapmak istedikleri kötülüğün gerçekleşmesine imkân vermeyecek ve onlara "Onlar, iftiracıların kendileri hakkında söylediklerinden uzaktırlar; on-

66 en-Nûr, 24/12.

lar için bir bağışlama, değerli bir nasip vardır"[67] meâlindeki beyanla cennet vâdedecektir. Oysa bu âyetin inmesinden önce bu fiilin olabilirlik ihtimali insanlarca vehmedilebilir bir durum idi. Görmez misin ki başka bir âyette Allah şöyle buyurmuştur: "Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır" ve şöyle buyurdu: "Sizden kim de Allah'a ve resûlüne itaat eder..."[68]. Her iki durum da peygamber hanımları için insanlar nazarında vehmedilebilir bir durum idi. Ne zaman ki atılan bu iftira gerçekleşti o zaman Allah Teâlâ insanlar nazarında daha öncesinde vehmedilebilir olan durumu kaldırdı ve onlara "Onlar, iftiracıların kendileri hakkında söylediklerinden uzaktırlar; onlar için bir bağışlama, değerli bir nasip vardır"[69] meâlindeki beyanıyla değerli ecir ve güzel rızık vâdinde bulundu. Hiç kuşku yoktur ki bu durum onlar için dünyada ve âhirette hayırlı, iftirayı atan o kimseler için de kötü bir durum oldu. [§]Öyle ki bundan böyle onlardan hiçbir 116
kimse böyle bir şeye cesaret edemeyecek ve onun hakkında kötü bir şey söylemek şöyle dursun suizan dahi besleyemeyecektir. Hz. Âişe (r.anha) hakkındaki ifk olayı uzundur. Ancak biz burada ihtiyaç duyacağımız kadar olanı anlatıyoruz. Yahut şöyle denilir: **Aksine bu, hakkınızda hayırlıdır.** Çünkü Allah Teâlâ onlar hakkında, kendilerine atılan iftiradan beraetlerini bildiren ve kıyâmete kadar okunacak olan âyetler indirmiştir. Haliyle bu onlar için elbette daha hayırlıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların her biri işlediği günahı yüklenecektir. Yani irtikap ettiği iftiranın günahını çekecektir. **İçlerinden günahın büyüğünü üstlenen için ise büyük bir azap vardır.** Sözü edilen kimse, iftira olayını insanlar içinde başlatan münafıktır. **Ona büyük bir azap vardır** meâlindeki beyan o kişinin münafık olarak öleceğine işaret etmektedir. Aynen de öyle oldu ve o nifakı üzere öldü ve tehdit ona erişmiş oldu. Denildi ki: O Abdullah b. Übey b. Selûl'dür. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları dediler ki: "Vellezî tevellâ kibrahu" (وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ), yani günahın büyüğünü üstlenen demektir ki onunla Abdullah b. Übey b. Selûl'ü kastetmiştir. **Ona büyük bir azap vardır** çünkü o münafık idi.

---

[67] en-Nûr, 24/26.

[68] "Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır, bu Allah için kolay bir şeydir. Sizden kim de Allah'a ve resûlüne itaat eder, güzel şeyler yaparsa onun hak ettiği karşılığı iki kere veririz, ayrıca onun için değerli bir nasip de hazırladık" (el-Ahzâb, 33/30-31).

[69] en-Nûr, 24/26.

لَوْلَٓا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِاَنْفُسِهِمْ خَيْرًاۙ
وَقَالُوا هٰذَٓا اِفْكٌ مُب۪ينٌ ﴿١٢﴾

12. "Bunu işittiğiniz zaman mümin erkekler ve kadınların birbiri hakkında hüsnüzan beslemeleri ve 'Bu apaçık bir iftiradır' demeleri gerekmez miydi?"

[İftiralar Karşısında Tavır Nasıl Olmalı]

Bunu işittiğiniz zaman mümin erkekler ve kadınların birbiri hakkında hüsnüzan beslemeleri gerekmez miydi? Bazıları şöyle açıkladı: Hz. Âişe'ye, Safvân ile iftira atıldığını duyduğunuz zaman o iftiracıları yalanlamalı değil miydiniz?! Diyor ki: Onların birbirleri hakkında hayırhah olmaları gerekmez miydi? Onların **Bu apaçık bir iftiradır** demeleri gerekmez miydi? Allah Teâlâ "İftira, apaçık bir yalandır demeleri gerekmez miydi?" buyuruyor. Buna göre "levlâ câû aleyhi bi erbeati şühedâ" (لَوْلَا جَٓاؤُ۫ عَلَيْهِ بِاَرْبَعَةِ شُهَدَٓاءَ) kelâm-ı ilâhisi de aynı şekildedir. Yani "Onlara yönelik isnadınıza karşılık dört şahit getirin" deseydiler ya! "Bu iddialarına dört şahit getirseler ya! Şahit getiremiyorlarsa onlar, Allah nezdinde yalancıların tâ kendileridir"[70]

117 [§]Bu beyan şöyle de yorumlanabilir: **Bunu işittiğiniz zaman** onlar hakkında hüsnüzan beslemediniz ya! "Bu apaçık bir iftiradır" demeden mümin erkeklerin ve mümin kadınların kendileri için düşündüğü tarzda hüsnüzan beslememeleri olmaz. Ya da yorum şöyle olabilir: Eğer sizden biri, Hz. Peygamber'in hanımlarıyla birlikte kendisi için böyle bir şeyi düşünemiyorsa o takdirde Safvân ile onun zevceleri hakkında nasıl böyle bir şey düşünebilir ki? Yahut şöyle denilebilir: Sizden biri kendi anneleri ve yakınları için bunu düşünemez iken, böyle bir çirkin fiili hem sizin hem de bütün müminlerin anneleri olan Hz. Peygamber'in hanımları için nasıl düşünebilir ki?! *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları "bi enfusihim hayran" (بِاَنْفُسِهِمْ خَيْرًا) kavl-i celîli için kendi emsalleri hakkında hüsnüzan beslemeleri gerekmez miydi şeklinde bir açıklama getirmişlerdir. Yorumu şöyledir: Mümin erkek ve mümin kadınlar kendi emsalleri hakkında suizanda bulunmak yerine hayır düşünselerdi ya!

---

70 Bir sonraki âyet.

لَوْلَا جَٓاؤُ۫ عَلَيْهِ بِاَرْبَعَةِ شُهَدَٓاءَۚ فَاِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَٓاءِ فَاُو۬لٰٓئِكَ عِنْدَ اللّٰهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٣﴾

13. "Bu iddialarına dört şahit getirseler ya! Şahit getiremiyorlarsa onlar, Allah nezdinde yalancıların tâ kendileridir."

Bu iddialarına dört şahit getirseler ya! Yani iftira ettikleri konuda şahitleri yoktur ve buna şahitler de bulamazlar. "Levlâ" (لَوْلَا) kelimesinin yoktu anlamına gelmesi de mümkündür, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sizden önceki toplumlar içinde yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli kimseler bulunsaydı ya!"[71] Yani sizden önceki toplumlar içinde yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek yeterince birikimli çok kimse yoktu, sadece az kimse vardı. Böyle değil de "hellâ" (هَلَّا) anlamına gelmesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü onların bu konuda şahitleri yoktu, bu itibarla onları nasıl getirsinler ki?!

Şahit getiremiyorlarsa onlar, Allah nezdinde yalancıların tâ kendileridir. Onlar Hz. Âişe'nin durumuyla ilgili şahitler getirseler bile yalancıdırlar. Bu da gösterir ki **Bu iddialarına dört şahit getirseler ya!** meâlindeki beyan şöyle anlaşılabilir: Şahitleri yoktu, hal böyle iken nasıl iftirada bulundular?

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَٓا اَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٤﴾

[§]*14. "Eğer dünyada ve âhirette Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı içine daldığınız günah yüzünden size büyük bir azap gelecekti."* 118

Eğer dünyada ve âhirette Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı içine daldığınız günah yüzünden size büyük bir azap gelecekti. Bu iki şekilde izah edilebilir: Birincisi: **Eğer Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı...**Şöyle ki Hz. Âişe'ye Safvân ile attığınız iftira hakkında onların mâsumluğuna dair birtakım âyetler indirip de bunun sonucunda siz tövbe etmemiş olsaydınız bundan dolayı muhakkak size âhirette azap dokunurdu. İkincisi: **Eğer Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı** size azap eri-

[71] "Sizden önceki toplumlar içinde yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli kimseler bulunsaydı ya! Onlardan, kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kesim bunu yaptı. Zulmedenlerse içinde şımartıldıkları refahın peşine düşüp günahkâr oldular" (Hûd, 11/116.)

şirdi ve Hz. Âişe'ye attığınız iftira sebebiyle sizi dünyada iken cezalandırırdı. Bu yoruma göre tehdit edilen (vaîd) azap, dünyadadır. İlk tevile göre ise vaîd âhirettedir. Ne var ki Allah Teâlâ lütfu ve rahmetinin sonucu olarak onu sizden defetti. *En doğrusunu Allah bilir.* "Fîmâ efadtüm fîhi" (فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ) kelâm-ı celîlinden maksat düşünmeden içine daldığınız fiil demektir.

İffete iftira etme konusunda Allah Teâlâ'nın diğer konulardan farklı bir şekilde ağır ifadelerle hükümler düzenlemede ve vaîdde bulunması farklı şekillerde açıklanabilir: Birincisi, muhsan kadınlar ve saygın kimselerin evlatlarına herhangi bir şekilde itham edici yakıştırmalarda bulunmalarına dair fısk ve fücûr ehlinin beklentilerini tamamen kesmek, böylesi çirkin bir fiile yeltenmelerine şiddetle mukabele etmek suretiyle cüretkârlıklarının önünü almaktır. İkincisi, çünkü insanlar (iftira sonucu) muhsan kadınlar ve saygın kimselerin evlatlarıyla nikâhlanmaya arzulu olmazlar. Üçüncüsü de iftirada bulunanlarla kendisine iftira atılanın irtibatlandırıldığı kimseler arasında kin ve düşmanlık meydana gelir.

Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı şöyle şöyle olurdu. Bu Allah Teâlâ açısından olumlu anlamda olup Allah'ın rahmeti insanlarla birliktedir. Yani O rahmetini insanlara hep lütfetmiştir. Mahlûkata izafetle kullanılacak olsaydı öyle olmadığı anlamı çıkardı. O yüzden "Levlâ" (لولا) kelimesini "hellâ" (هلا) diye tevil etmişlerdir. "Bunu işittiğiniz zaman mümin erkekler ve kadınların birbiri hakkında hüsnüzan beslemeleri gerekmez miydi?"[72] meâlindeki beyan hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Müminlere diyor ki: "Bunu işittiğiniz zaman", yani size Hz. Âişe ile Safvân'a atılan iftira haberi ulaştığında mümin erkekler ve mümin kadınlar olarak birbirleriniz hakkında hüsnüzan beslemeniz gerekmez miydi? Şöyle diyor: Âişe ile ilgili kendi özünüz hakkındaki hüsnüzannınızı onun için de korusaydınız ve bilseydiniz ki anneniz onu asla yapmaz, aynı şekilde mümin bir kadın da yapmaz. Ve "Bu apaçık bir iftiradır" deseydiniz ya! "Bu iddialarına dört şahit
119 getirseler ya"[73]. Burada da "Levlâ" kelimesi "hellâ" anlamındadır. [§]Sözlerine dört şahit getirselerdi de onlar iddiaları konusunda kendilerini doğrulasalardı ya demektir. Şahit getiremiyorsanız, ona yalan isnat etmiş oldunuz. "Allah nezdinde onlar yalancıların tâ kendileridir"[74]. Bu, daha önce sözünü ettiğimiz yoruma yakındır.

---

[72] en-Nûr, 24/12.
[73] en-Nûr, 24/13.
[74] en-Nûr, 24/12.

إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾

15. "Çünkü siz, iftirayı dilden dile yayıyor, hakkında bilgi sahibi olmadığınız bir şeyi ağızlarınızla söylüyorsunuz; bunu da önemsiz sanıyorsunuz; halbuki Allah katında o büyük bir şeydir."

"İz telakkavnehû" (إذ تلقّونه) kelimesi şeddelidir, yani kabul ediyorsunuz demektir. "Telikûnehû" (تَلِقُونَه) şeklinde şeddesiz de okunmuştur: O takdirde de "Alıyorsunuz" anlamındadır. "el-Velku" (الوَلْق) kökündendir ve "yalan" demektir. Hz. Âişe de öyle okumuştur[75]. Ebû Avsece dedi ki: "İz telakkavnehû" (إذ تلقّونه), yani onu söylüyorsunuz. "Telakkaytü'l-kelâm" (تلقّيت الكلام), "lekınet" (لقِنت) ve "telakkanet" (تلقّنت) hepsi aynıdır. Sonra "iz telakkavnehû bi elsinetiküm" (إذ تلقّونه بألسنتكم) başkalarından **dillerinizle alıyorsunuz** ve "ve tekûlûne bi efvâhiküm" (وتقولون بأفواهكم), yani aranızda **ağızlarınızla söylüyorsunuz**. Her ikisinin de aynı anlamda olması da mümkündür. Yani dillerinizle konuşuyor ve **hakkında bilgi sahibi olmadığınız bir şeyi ağızlarınızla söylüyorsunuz.** Yani yaydığınız iftiranın aslının olup olmadığını bilmeden yayıyorsunuz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunu da önemsiz sanıyorsunuz. Bazıları dedi ki: Zina isnadını basit bir günah sanıyorsunuz. **Halbuki Allah katında o** günah olmak açısından **büyük bir eylemdir. Bunu da önemsiz sanıyorsunuz** meâlindeki kelâm-ı ilâhînin din konusunda olması da mümkündür. Çünkü zina isnadı dinde noksanlık doğurur. Dinde noksanlık ise Allah Teâlâ katında çok büyük bir meseledir. Oysa siz onu önemsiz sayarsınız.

Sonra Hz. Âişe'ye atılan iftiranın büyük bir bühtan olduğu ve **bunu da önemsiz sanıyorsunuz; halbuki Allah katında o büyük bir şeydir** meâlindeki beyanın iftiraya uğramış her mâsum kimse hakkında genel olması, sadece Hz. Âişe'ye mahsus olmaması da mümkündür. Bu aynen muhsan kadınlara zina isnadı ile ilgili "İffetli kadınlara iftira atanlar..."[76] meâlindeki âyette olduğu gibidir.

---

[75] Ferrâ dedi ki: Hz. Âişe'nin "iz telakkavnehû bi elsinetiküm" (إذ تلقونه بألسنتكم) şeklinde okuduğu rivayet olunmuştur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "vlk" md.).

[76] en-Nûr, 24/4.

وَلَوْلَٓا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَٓا اَنْ نَتَكَلَّمَ بِهٰذَا سُبْحَانَكَ
هٰذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ ﴿١٦﴾

16. "O kulağınıza geldiğinde 'Bunu konuşmak bize yakışmaz, fesübhânallah, bu apaçık bir iftiradır' deseydiniz ya!"

Sonra Hz. Âişe'ye atılan iftiraya dalanlara öğüt vererek buyurdu ki "velevlâ"
120 "hellâ" (هلّا) anlamında bir kelimedir. Onu duyduğunuzda [$]yani iftira olayı **kulağınıza geldiğinde** demeliydiniz ki bizim **bu durumu konuşmamız bize yaraşmaz. Fesübhânallah,** onun hakkında dediklerinin büyüklüğü sebebiyle **bu apaçık bir iftiradır deseydiniz ya!** "Bühtân" (بهتان) şaşkınlık veren sözdür. İftira ya da başka aslı olmayan bir sözü söylemek demektir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Bühtân" (بهتان) yalan demektir. "Behete" (بهت) denilir, "kezebe" (كذب) anlamına gelir.

يَعِظُكُمُ اللّٰهُ اَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِه۪ٓ اَبَدًا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ
اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿١٨﴾

17. "Eğer gerçek müminlerseniz Allah size, bir daha asla böyle bir şey yapmamanızı öğütlüyor."

18. "Allah size âyetleri açıklıyor; Allah ilim ve hikmet sahibidir."

Allah size, bir daha asla böyle bir şey yapmamanızı öğütlüyor. Yani asla iffete iftirada bulunmamanızı öğütlüyor. **Eğer gerçek müminlerseniz.** Onun beyanı ve temize çıkmalarını açıklama konusunda **Allah size âyetleri açıklıyor.** Ya da emirlerini ve yasaklarını açıklıyor, demektir. **Allah ilim ve hikmet** sahibidir. "Alîm"dir (عليم), yani söz ve fiilden oluşan her şeyi bilendir "Hakîm"dir (حكيم); her şeyi yerli yerine koyandır.

اِنَّ الَّذ۪ينَ يُحِبُّونَ اَنْ تَش۪يعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ
اَل۪يمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٩﴾

19. "Müminler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını isteyenlere dünyada ve âhirette can yakıcı bir ceza vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz."

[Ahlâksızlığın Yaygınlaşması]

Müminler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını isteyenlere... Ahlâksızlığın yayılmasını isteyen kimseler nifak ehli idi, çünkü müslümanlar bunu istemez. Sonra **Müminler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını** anlamındaki beyanın Hz. Âişe (r.a.), babası ve Safvân hakkında olması muhtemeldir. Yahut müminlerden olup da Hz. Âişe'ye ve Safvân'a iftira atmayı sevenler olabilir. Münafıklar bu iftirayı müminler arasında çıkaran ilk kimselerdi. **Onlara** âhirette nifakları ve Hz. Âişe'ye zina isnadında bulunmaları sebebiyle **can yakıcı bir ceza vardır.**

Müminler için olan ise Allah'ın şu buyruğudur: "Eğer gerçek müminlerseniz Allah size, bir daha asla böyle bir şey yapmamanızı öğütlüyor"[77]. Amre'den rivayet edildiğine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: Benim mâsumiyetimi belirten âyetler inince Hz. Peygamber minberin üzerine çıktı, durumu anlattı ve Kur'ân'ı okudu. İnince iki erkekle bir kadının cezalandırılmalarını emretti ve onlara hadleri vuruldu[78]. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber Abdullah b. Übey, Hassân ve Mistah b. Üsâse'ye had uyguladı. Bazı haberlerde Hamne adlı bir de kadına da had cezası uygulandı. Her birine seksen celde vuruldu[79].

[§]**Müminler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını isteyenlere.** Bu 121
beyan iki şekilde açıklanabilir: Birincisi, ahlâksızlığı müminlerin arasında yayanlar ve onu herkese duyurmaya çalışanlar. Onlar ahlâksızlığın inananlar arasında yayılmasını ve şüyû bulmasını üstlenen kimselerdir. Onlara sözü edilen can yakıcı bir azap vardır. İkincisi, ahlâksızlığın inananlar arasında yayılmasını arzu ediyorlar ki bu kendileri için bir bahane olsun da "Sizin dininiz sizi ahlâksızlıklardan ve çirkinliklerden alıkoymuyor!" diyebilsinler. **Onlara dünyada ve âhirette can yakıcı bir ceza vardır.** Çünkü onlar münafık idiler, zina iftirasını ilk kez onlar ortaya atmıştı ve onlar yüzünden yayılmıştı. O yüzden bu ceza tehdidi (vaîd) onlar içindir.

Allah bilir, siz bilmezsiniz. Yani Allah Teâlâ işlerin hakikatlerini bilir ve siz onların gerçekliklerini bilemezsiniz. Burada hükmün, ancak Allah'ın bilebileceği hakikatlere değil de nasların zâhirlerine (zevahir) bağlandığına dair bir delil vardır.

---

[77] en-Nûr, 24/17.

[78] bk. İbn Mâce, "Hudûd", 15; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 35; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24/25.

[79] bk. Buhârî, "Meğâzî", 36; "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24/12; Müslim, "Tevbe", 10.

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ رَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ ﴿٢٠﴾

20. "Ya Allah'ın size lütfu ve rahmeti ulaşmasaydı, ya Allah çok şefkatli, çok merhametli olmasaydı!"

Ya Allah'ın size lütfu ve rahmeti ulaşmasaydı, ya Allah çok şefkatli, çok merhametli olmasaydı! Allah şart cümlesinin cevabını belirtmedi. Onun cevabı (bir sonraki) "Allah'ın lütfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı" meâlindeki âyette belirtilen husustur. Arınan kendi marifetiyle değil O'nun lütfu ile arınır, kendisini düzeltip ıslâh-ı nefs eden de O'nun rahmetiyle bunu başarır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ وَمَنْ يَتَّبِعْ
خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَاِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ وَلَوْلَا فَضْلُ
اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَدًاۙ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ
يُزَكّ۪ي مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢١﴾

21. "Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytana ayak uydurursa bilsin ki, o edepsizliği ve kötülüğü emreder. Allah'ın lütfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı, fakat Allah dilediğini arındırır; Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir."

[Şeytana Uymama]

Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytana ayak uydurursa bilsin ki, o edepsizliği ve kötülüğü emreder. Cenâb-ı Hak müminlere şeytanın adımlarına tâbi olmalarını yasakladı, ancak şeytanın adımlarının neler olduğunu açıklamadı, buna mukabil şöyle buyurdu: **Kim şeytanın adımlarına uyarsa bilsin ki o edepsizliği ve kötülüğü emreder.** Aslında bu-
122 nun cevabı: [S]"Onun adımları şudur..." demesiydi. Aynı şekilde **Kim şeytanın adımlarını takip ederse** o da edepsizlik yapar" da demedi. Buna mukabil **bilsin ki, o edepsizliği ve kötülüğü emreder** buyurdu. Aslında bunun cevabı başka bir ilâhî beyanda söylediği husustur: "Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan maddelerin helâl ve temiz olanlarından yiyin; şeytanın peşinden gitmeyin, çünkü o apaçık düşmanınızdır. O size ancak kötülüğü, çirkinliği, [Allah hak-

kında bilmediğiniz şeyler söylemenizi] emreder"[80]. Allah Teâlâ bildirdi ki kim şeytanın buyruğuna uyarsa o hayâsızlığı ve kötülüğü... emreder. "Hutuvât" (الخطوات) adımlar demektir. "Hutve" (الخُطوة) ve "hatve" (الخَطوة) kökünden gelir. Her ikisi de ayağı kaldırıp koymak anlamından alınmıştır. Buyruğun esası, onun ayak izlerini takip etmeyi ve ona uymayı yasaklamaktır.

Allah'ın lütfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı, fakat Allah dilediğini arındırır... Tezkiye, yani arındırma, tevfik ve koruma altında bulunmakla olabilir, onlar Allah Teâlâ'nın kendilerine tevfiki (yardımı) ve koruma altına alması sonucu olarak arınırlar. Yahut kendilerine gönderilen kitaplar ve resûller sayesinde arınırlar. Allah'ın tevfiki ve koruma altına alması sayesinde arınmış olmalarına dair yorum daha uygundur.

Âyette Mûtezile'nin görüşünü reddeden delil vardır: Çünkü Allah Teâlâ bildiriyor ki kendisini arındıran ancak Allah'ın lütfu ve rahmeti sonucu arındırır. Oysa onlar demektedirler ki Allah onlara, yaptığının dışında başka bir şey yapsa zâlim olur. Onların iddiasına göre Allah Teâlâ mufdıl, yani lütufta bulunan değil, aksine âdildir. Çünkü o yapması gerekeni yapmıştır. Bu durumda onların görüşüne göre Allah Teâlâ mufdıl, yani lütufta bulunan değildir. Çünkü dünyada bir kimse yapması gerekeni yaptığı zaman "mufdıl", yani lütufta bulunmuş sayılmaz. Onların görüşüne göre Allah Teâlâ herkese kendilerini arındıracak ve hallerini düzeltecek imkânları verdi, fakat onlar kendi ihtiyarları ile arınmadılar. Onların görüşüne göre arınan Allah'ın lütfu sayesinde arınmadı, lâkin arınan ancak Allah'ın kendisine verdiği iradesi sayesinde arındı. Oysa Cenâb-ı Hak bildiriyor ki arınan ancak Allah sayesinde arınmış, kullarına vermesi halinde arınmalarını sağlayacak lütfunu katında tutmuş, vermemiş, arınan ve nefsini ıslah edene de lütfunu vermiş, arınmayana ise vermemiştir.

Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir. Onların sözlerini **işiten**, fiillerini **bilendir.** Bunun aslı da "Gizlediklerini de açığa vurduklarını da Allah bilmektedir!"[81] meâlindeki âyette belirtilen husustur.

---

80 el-Bakara, 2/168-169.
81 el-Bakara, 2/77.

وَلَا يَأْتَلِ اُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ اَنْ يُؤْتُوا اُولِي الْقُرْبٰى
وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا
اَلَا تُحِبُّونَ اَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢﴾

123 [§]22. *"İçinizden yardım sever ve zengin olanlar akrabaya, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere artık bir şey vermeyeceğiz diye yemin etmesinler. Bağışlasınlar, hoş görsünler; Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir."*

[İyilik Yapmamak İçin Yemin Etme]

İçinizden yardım sever ve zengin olanlar yemin etmesinler... Bazı tefsirciler dediler ki "ve lâ ye'teli" (وَلَا يَأْتَلِ) yemin etmesinler demektir; "îlâ" (الإيلاء) kökünden "yefte'ilu" (يفتعل) babındandır. Ebû Avsece şöyle dedi: "Lâ ye'teli" (لَا يَأْتَلِ) acizlik göstermez ve ihmal etmez, demektir. "İ'telâ, ye'telî" (ائتلى، يأتلي) ve "elâ ye'lû elven" (ألا يألو ألوًا) denilir. Taksîr, yani ihmal ve kusur göstermek ve mübalağayı terketmek anlamındadır. Sonra "ulü'l-fadli minküm" (أولُو الفَضْلِ مِنكُمْ) kavl-i celîli lütuf ve kerem sahibi, bolluk içinde olan kimse demek olabilir. "Ulü'l-fadli" (أُولُو الفَضْلِ) kelimesinden maksat ihsan ve iyilik sahibi olan, yakınlara, yoksullara ve Allah yolunda muhacir olanlara yardım ve iyilik eden kimse demek de olabilir.

Müfessirlerin belirttiklerine göre Hz. Ebû Bekir, Mistah'a -ki yakın akrabasıydı- Hz. Âişe'ye atılan iftirayı yayanlardan olması sebebiyle hiçbir yardımda bulunmayacağına yemin etmişti. Bunun üzerine Allah Teâlâ bunu yasaklayan âyetini indirdi ve **İçinizden yardım sever ve zengin olanlar yemin etmesinler** buyurdu. Ancak âyet her ne kadar Hz. Ebû Bekir ile ilgili bir olay ve vaziyet için inmiş olsa da benzer durumda olan diğer insanlar da âyetin anlamında ve söz konusu yasakta müşterektirler. Bir başka âyette buyurduğu husus da aynı şekildedir, o da şudur: "Yeminlerinizden dolayı Allah'ı, [iyilik etmeye, kötülükten sakınmaya ve insanların arasını düzeltmeye] engel kılmayın"[82]. Anlatıldığına göre bir topluluk insanlara iyilik ve ara buluculuk yapmamak üzere yemin ederler ve bu şekilde yeminlerinin, harcama yapmaktan, yardımlaşmaktan ve arabuluculuktan geri durmalarına bir bahane olmasını isterlerdi.

---

82 "Yeminlerinizden dolayı Allah'ı, iyilik etmeye, kötülükten sakınmaya ve insanların arasını düzeltmeye engel kılmayın. Allah her şeyi işitir ve bilir" (el-Bakara, 2/224).

Onlara bu yasaklandı. Bu yasaklama sadece onlara özgü değil, hem onlara hem de onlar gibi olan diğer insanlaradır. Buna göre **İçinizden yardım sever ve zengin olanlar yemin etmesinler** âyet-i celîlesi her ne kadar Hz. Ebû Bekir hakkında inmiş olsa da bu hem onun hem de onun durumunda olan diğer insanlar içindir. Her ne kadar o, kendisine kötülük yapmaları sebebiyle onlara infakta bulunmamaya yemin etmişse de. Birinci yorum ise kendilerine yönelik bir kötülük olmaksızın başlı başına ortaya çıkan müstakil bir durumla ilgilidir.

[§]Aynı şekilde bu âyetler de Hz. Âişe ile Safvân'ın başına gelen olay üze- 124
rine inmiştir. Bu âyetler bu olay üzerine inerken Hz. Âişe ya da Hz. Ebû Bekir olduğu için değil, aksine belli bir maksat için inmiştir. Bu itibarla aynı mâna her kimde varsa onlar da o konuda ortak olurlar ve sanki bütün bu âyetler o kimse hakkında inmiş gibi olur. O da Allah Teâlâ'nın "İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar..." buyurmasıdır. Buna göre her namuslu (muhsan), mümin, hiçbir şeyden habersiz bir kadın, kendisine atılan iftiradan uzak olursa âyetin kapsamına girer. Yine her muhsan mümine, hiçbir şeyden habersiz kendisine atılan şeyden uzak bir kadına iftira atan kimse de âyetin kapsamına girer. Yine her muhsan mümin, hiçbir şeyden habersiz kendisine atılan şeyden uzak bir erkeğe zina iftirasında bulunan kimse âyetin kapsamına girer. Çünkü âyetin inmesine sebep olan mâna aynısıyla bunlarda da mevcuttur. Buna göre Kur'ân'ın tamamı kişideki bir durum sebebiyle yahut bir olaydaki bir maksattan dolayı inmişse, o durum ve maksatta müşterek olan herkes o hükümde de ortak olur[83]. Buna göre Hz. Ebû Bekir hakkında inmiş olan yakınlara infakta bulunmayı ve öteden beri yapmakta olduğu iyiliği kesmesini yasaklamak üzere inen âyet kendisine yönelik bir kötülük yapılmasına binaen idi. Sonra **Bağışlasınlar, hoş görsünler** meâlindeki beyanla affetmeyi ve görmezden gelmeyi, bağışlamayı ona emretti. Yani size kötülük yapanın yaptığını unutun ve bağışlayın, hatta onun yaptığı kötülüğe karşı sizin onu bağışlamanızı da anmayın, onun hatasından bahsetmeyin. Çünkü affın belirtilmesi başa kakmak gibi görülmüştür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa çıkarmayın"[84]. Çünkü başa kakma ve bu şekilde incitme sadakayı boşa çıkarır. Hatanın belirtilmesi ayıplama ve azarlama kabilinden gelmiştir. Allah Teâlâ affı emretmiştir ki o anlam bakımından açıktır. "Safh" (الصفح) ise belirtildiği üzere affetmeyi, hata etmeyi ve kötülük yapmayı anmanın tümüyle terkedilmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

83 [Yani sebebin özel olması hükmün genel olmasına engel değildir].

84 el-Bakara, 2/264.

125 **[§]Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz?** Siz Allah Teâlâ'nın kendisine karşı yaptığınız kötü davranışlarınız sebebiyle sizi affetmiş olmasını elbette severseniz. Madem bunu seviyorsunuz o zaman siz de size karşı kötülük işleyenleri affedin. **Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir.**

إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾

23. "İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar dünyada ve âhirette lânetlenmişlerdir, onlara büyük bir ceza vardır."

[İftira Lâneti Gerektirir]

İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar... Daha önce de belirttiğimiz gibi burada **muhsan kadınlar**dan maksat hür kadınlardır. "Ğâfilât" (الْغَافِلَاتِ) **saf olanlar** ise fuhuştan uzak olan kadınlardır. **İmanlı kadınlar** ise açıktır.

Onlar dünyada ve âhirette lânetlenmişlerdir, onlara büyük bir ceza vardır. Sanki bu beyan, zina iftirasını ilk kez atan ve insanlar arasında onu yayan münafıklar hakkında inmiş gibidir. O yüzdendir ki haklarında lânet ve büyük ceza zikredilmiştir. Şu âyette olduğu gibi: "Müminler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını isteyenlere dünyada ve âhirette can yakıcı bir ceza vardır".[85] Mümin olan kimse, inananlar arasında fuhuşun yayılmasını istemez, bu olsa olsa münafıkların âdetidir. Sonra dünyada iken lânet, kendisine uygulanan had cezasıdır. Can yakıcı azap ise âhirettedir. Allah Teâlâ sanki lâneti ve can yakıcı azabı tövbe etmeden ve nifak üzere ölmeleri halinde söz konusu etmiştir. Bu hal üzere olmaları durumunda onlar için bahsedilen (lânet ve azap) vardır. Âyetin münafıklar hakkında olması da bu sözünü ettiğimiz hususa işaret eder.

يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾

24. "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir."

---

[85] en-Nûr, 24/19.

O ceza gününde dilleri... aleyhlerine tanıklık edecektir. Bu organlar dil ile inkârı sebebiyle kâfire karşı tanıklık edecektir. Mümin ise bütün bunları ikrar edeceği için onun organlarının kendisine tanıklık etmesine ihtiyaç yoktur. Burada işaret edilen hususa şu ilâhî beyanda ve benzerlerinde temas edilmiştir: "O gün onların ağızlarını mühürleriz..."[86]. Sanki onlar dünyada inkâr ettikleri gibi âhirette de inkâra kalkışacaklar. "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -yararlı bir iş yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler".[87] Allah Teâlâ bildirdi ki onlar âhirette dünyada iken Hz. Peygamber'e yemin ettikleri gibi Allah'a da yemin edecekler.
[§]Dillerinin aleyhlerine tanıklık etmesi, onlar inkâr ettikten sonra, diğer or- 126
ganlarının aleyhlerine tanıklık etmesinden sonra da olabilir. Bu da başka bir ilâhî beyanda buyurduğu şu husustur: "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, [gözleri ve derileri] onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" diye sorarlar..."[88]. Dillerin tanıklığı, onların önce inkâr etmeleri ve yemin etmeleri sonrasında olur. İşte o anda dilleri onların aleyhinde tanıklık eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللّٰهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ

25. "O gün Allah onlara hak ettikleri cezayı tastamam verecektir ve onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır."

O gün Allah onlara hak ettikleri cezayı tastamam verecektir... O gün hepsi iman edecekler ve hakkı ikrar edeceklerdir lâkin o günde imanları onlara fayda vermeyecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O gün iman etmesi hiçbir kimseye fayda sağlamaz"[89].

---

86 "O gün onların ağızlarını mühürleriz; yapmış olduklarını elleri bize anlatır, ayakları da tanıklık eder" (Yâsîn, 36/65).

87 "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların tâ kendileridir" (el-Mücadile, 58/18).

88 "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" diye sorarlar. "Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu" derler. İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O'na dönüyorsunuz" (Fussılet, 41/20-21).

89 "(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabb'inin gelmesini ya da Rabb'inden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz. De ki: 'Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz'" (el-En'âm, 6/158).

Ve onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır. Yani Hz. Peygamber'in kendilerini kabule davet eylediği Allah'ın tevhidi, O'nun rubûbiyet ve ulûhiyetinin ikrarı gibi hususların **apaçık gerçek olduğunu** anlayacaklardır. Yani apaçık olduğunu yahut yapılacak olan ile sakınılacak olanı, helâl olan ile haram olanı **ayıran gerçek olduğunu** bileceklerdir.

اَلْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ
لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ اُولٰٓئِكَ مُبَرَّؤُنَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ
مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾

26. "Pis şeyler pis olanlar içindir, pis olanlar da pis şeylere lâyıktır. Temiz şeyler temiz olanlar içindir, temiz olanlara da temiz şeyler yakışır. Onlar, iftiracıların kendileri hakkında söylediklerinden uzaktırlar; onlar için bir bağışlama, değerli bir nasip vardır."

[Herkes Lâyıkını Bulur]

Pis şeyler pis olanlar içindir, pis olanlar da pis şeylere lâyıktır. Bu beyanın anlamına dair ihtilaf edilmiştir: Bazı müfessirler şöyle demiştir: Sözlerden **çirkin ve müstehcen olanlar**, insanlardan **pis olanlar içindir.** İnsanlardan **pis**
127 **olanlar** da kelime ve sözlerden **pis olanlara lâyıktır.** [§]Kelimelerden **temiz olanlar** insanlardan **temiz olanlar için**, insanlardan **temiz olanlar** da kelimelerden **temiz olanlar** içindir. Mücâhid şöyle demiştir: Maksat kötü söz ve güzel sözdür. Güzel olan müminlere, kötü olan da kâfirlere mahsustur. Şöyle ki kâfirlerden çıkan güzel bir söz müminlere lâyıktır. Müminlerin söylediği kötü bir söz de kâfirlere lâyıktır. Her biri kendisine yaraşmayacak olan sözden uzaktır. İbn Abbâs diyor ki: Bu âyet Hz. Âişe ile Safvân'a iftira atan Hassân b. Sâbit ve arkadaşları hakkında inmiştir. Diyor ki: İğrenç sözler, pis erkeklere kendileri için söylenenlerden daha lâyıktır. Pis sözler ancak pis erkeklerden çıkar. Bununla iftira furyasına katılan Hassân ve arkadaşlarını kastediyor. Sonra dedi ki: Erkeklerden pis olanlar pis sözlere lâyıktır. Bununla da Hassân ve arkadaşlarının iftira sadedinde konuştukları sözler kasdediyor. Eğer onlar salih ve temiz kimseler olsalardı temiz ve güzel söz konuşurlardı. Lâkin onlar pis idiler, o yüzden de iğrenç sözler söylediler.

Onlar, yani Hz. Âişe ve Safvân o iftiracıların dediklerinden **uzaktırlar. Onlar için bir bağışlama, değerli bir nasip vardır.** Yani güzel bir rızık. İbn

Abbâs, âyetin Hz. Âişe ile Safvân ve onlara iftira atanlar hakkında olduğunu söylemiştir. Bu yorum muhtemeldir ve birinciye yakındır.

Bazıları da şöyle demişlerdir. Kadınlardan **pis olanlar**, erkeklerden **pis olanlar içindir.** Erkeklerden **pis olanlar** da kadınlardan **pis olanlar içindir.** Kadınlardan **temiz olanlar** erkeklerden **temiz olanlar içindir.** Ancak bu hem dinen hem de varlık bakımından nikâha yönelik yorum olur. Dinî yönü, Allah Teâlâ'nın müminlere müşrik kadınları nikâhlamalarını yasaklaması sebebiyledir. [§]Bunu belirten ilâhî beyanlar şunlardır: "İman etmedikleri sürece 128
Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir"[90]; "Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir..."[91]. Buna göre pislerden maksat müşrik kadınlardır, onlar, kendileri gibi pis olanlar içindir ki onlar da müşrik erkeklerdir. Aynı şekilde zina eden kadınlar gene onlardan zina eden erkekler içindir. Temiz olanlardan maksat da mümin hanımlardır ve onlar mümin olan erkekler içindir. Aynı şekilde muhsan ve mâsum iffetli kadınlar temiz olanlardır ve onlar iffetli ve salah ehli muhsan erkekler içindir. Dinen dediğimiz yön budur. Varlık bakımından dediğimize gelince münafıkların ve kâfirlerin karılarının kocalarının küfrüne, Resûlullah'a küfretmelerine, ona eza ve işkence yapmalarına katlanmalarıdır. Bu onların pis oluşları, küfürleri ve kocaları ile uyum içinde olmaları sebebiyledir. Eğer onlar temiz kadınlar olsalardı o takdirde aynen mümin bir kadının kocasının küfrüne, kocanın da karısının küfrüne katlanamaması gibi içinde bulunduğu bu duruma katlanamazdı. Bu duruma katlanıp sabreden, sırf pisliğinden katlanır. Sonuçta onlar birbirlerinin dengidir. Pis kadınlar pis erkekler için, pis erkekler de pis kadınlar içindir. Aynı şekilde temiz kadınlar ile temiz erkekler de öyledir, (onlar da birbirleri içindir). *En doğrusunu Allah bilir.*

Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir. Dedi ki: Kötü söz salih adamın içinden geçer, ama bir türlü kalbinde yer edemez ve hemen onu dışarı atar. Pis adam onu duyar ve kendi yanında bulunan şerre onu da katar. Güzel söz pis adamın içinden geçer, ama bir türlü kalbinde yer edemez ve onu hemen dışarı atar. Salih adam onu duyar ve yanında bulunan hayra onu da katar. Sonra Abdullah bu âyeti okudu: **Pis şeyler pis olanlar içindir, pis olanlar da pis şeylere lâyıktır. Temiz şeyler temiz olanlar içindir, temiz olanlara da temiz şeyler yakışır**[92].

---

[90] el-Bakara, 2/221.

[91] en-Nûr, 24/3.

[92] bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 269; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 168.

Pis olanlardan kastedilenin dünyada iken pis ameller işleyenlerin gireceği cehennemdeki aşağı tabakalar olması da mümkündür. **Temiz olanlar**dan maksadın da dünyada iken güzel ameller işlemiş olan temiz insanlar için
129 hazırlanmış cennet mertebeleri olması mümkündür. [§]Cennetteki dereceler dünyada iken güzel ameller işleyen temiz insanlar içindir. Cehennemdeki aşağı tabakalar ise dünyada iken pis işler işleyen ve günahlar kazanan kimseler içindir.

Bazıları dedi ki: "İnnellezîne yermûne'l-muhsanâti (إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ) ifadesinden başlayarak "ve ya'lemûne ennellâhe huve'l-hakku'l-mubîn" (وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ) kısmına kadar olan kelâm-ı ilâhî[93] Hz. Âişe'ye iftira atan münafıklar hakkında inmiştir. Bunlar Abdullah b. Übey ve adamlarıdır. Ona zina isnadında hem münafıklar hem de birtakım müminler bulunmuştu. Müminler belirttiğimiz gibi ona iftirayı kastetmemişlerdi, bilakis bu yaptıkları onlardan sudur etmiş bir hata ve gaflet haliydi. Münafıklar ise onlar bile bile iftirada bulunmakta ve attıkları iftirayı kasten yapmaktaydılar. O yüzden Allah Teâlâ münafıklara belirtildiği gibi had, lânet ve büyük azabı gerekli kıldı (ve onlar hakkında) şöyle buyurdu: "İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar dünyada ve âhirette lânetlenmişlerdir, onlara büyük bir ceza vardır"[94]; "Dünyada ve âhirette can yakıcı bir ceza vardır"[95] buyurdu. Müminler hakkında ise şöyle buyurdu "Eğer dünyada ve âhirette Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı içine daldığınız günah yüzünden size büyük bir azap gelecekti"[96]. Bir müfessir şöyle dedi: Allah'ın lütfu İslâm, rahmeti de Kur'ân'dır. Yani eğer bunlar olmasaydı onlara azap ettiği gibi size de azap ederdi. Sonra da sözü edilen doğrultuda dedi ki: Sözün pis olanı insanlardan pis olanlar içindir. Ancak "sözden ve amelden olan" kaydını ilâve etti ki bunların hepsi birbirine yakın izahlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir müfessir de şöyle dedi: Salih adam şaşı bir laf eder. Onu nakleden "Falanca şöyle şöyle dedi" der. Diğeri "Bu onun sözünden değildir!" diye tepki gösterir (ve ona yakıştıramaz). Kâb'ten de Abdullah b. Mesûd'un dediklerine benzer bir söz nakledilir: Şöyle demiş: "Pis kelime bir şekilde kulun ağzından
130 çıkar ve göğe yükselir, fakat ona göğün kapıları açılmaz. [§]Oradan geri yere döner, hiçbir yerde karar kılamaz. Denizlere gider orada da kendisine bir yer

---

93 en-Nûr, 24/23-25.

94 en-Nûr, 24/23.

95 en-Nûr, 24/19.

96 en-Nûr, 24/14.

bulamaz, sonunda şöyle der: Kendime, çıktığım yerden başka edinecek bir yer bulamadım [bari oraya geri döneyim!]" der ve sahibine geri döner. Kâb sonra bu âyeti okudu: **Pis şeyler pis olanlar içindir...**

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا
وَتُسَلِّمُوا عَلٰٓى اَهْلِهَاۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾

27. "Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız."

[İzin İsteme Âdabı]

Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Abdullah b. Abbâs'ın "hatta teste'zinû ve tüsellimû alâ ehlihâ" (حتى تستأذنوا وتسلموا على أهلها) diye okuduğu[97] ve "teste'nisû" (تَسْتَأْنِسُوا) diye yazılması kâtip hatasıdır dediği nakledilmiştir. Bazı müfessirler isti'nâs (الاستئناس) ile "isti'zân"ın (الاستئذان) izin istemek anlamında aynı olduğunu söylemişlerdir.

Bazısı ise "isti'nâs" (الاستئناس), kendi varlığından haberdar etmek ve girmek için ev halkından izin istemek, "isti'zân" (الاستئذان) ise girmek için onlardan izin istemek demektir demiştir. Ebû Eyyûb'tan rivayet olunur: O dedi ki: Biz "Yâ Resûlallah!"; "Şu selâmı anladık da istîzan da nedir?" dedik. Buyurdu ki: "Girmeye izin vermesi için sesini "el-Hamdulillah" yahut "Sübhânallah" yahut "Allahu ekber" diye yükseltmektir".[98] Eğer bu rivayet sabit ise bu "isti'lâm"a yakın bir mânadır. O şu kavl-i celîlinde beyan edilen husustur: "Eğer onlardan biraz rüşd sezerseniz"[99], "fe in ânestüm" (فَاِنْ اٰنَسْتُمْ), yani bilirseniz demektir. Sonra biri şöyle demiştir: "Hatta teste'nisû ve tüsellimû alâ ehlihâ" (حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰٓى اَهْلِهَا) kavl-i celîlinde takdim tehir vardır. Yani "selâm verip ünsiyet peyda etmedikçe..." demektir. O da söze selâm ile başlar ve "es-Selâmu aleyküm ve

---

97 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 202.

98 İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde ("Edeb", 17) geldiğine göre Ebû Eyyûb şöyle anlattı: Dedim ki: Yâ Resûlallah! Şu selâm verme işini anladık. İsti'nâs nedir?" Dedi ki: "Adam el-Hamdulillah yahut Sübhânallah yahut Allahu ekber diye sesini yükseltir yahut öksürür gibi yaparak ses çıkarır ve varlığını ev halkına bildirmiş olur" (Ayrıca bk. Mâlik, *el-Muvatta*, III, 375; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 184).

99 "Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin..." (en-Nisâ, 4/6).

rahmetullah! Gireyim mi girmeyeyim mi!" der ve sonra izin ister. "es-Selâm kable'l-kelâm (السلام قبل الكلام), yani "Selâm kelâmdan öncedir"[100] şeklinde rivayet edilen hadis de bu doğrultudadır. Ancak bize göre "istîzân", girmek içindir. Girmek için izin verildiğinde girer ve girdiğinde de onlara selâm verir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Evlere girdiğinizde, [Allah katından mü-
131 barek ve güzel] bir selâmlama ile kendinize selâm verin"[101]. [§]Burada selâm, girdikten sonra emredilmiştir. Buna göre önce girmek için izin ister, kendisine izin verilince girer, girdikten sonra da onlara selâm verir. Çünkü önce selâm verecek olsa, sonra da izin istese girdikten sonra ikinci kez selâm vermeye ihtiyaç duyar. Bizim belirttiğimiz bu yorum, insanların uygulamasına ve âyetin zâhirine daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Âyet mescit ve benzeri yerleri içine almıyor, aksine içinde yaşanılan evleri kastediyor. Bu durum, bizim "Bir kimse hiçbir eve girmeyeceğine dair yemin etse ve mescide girse yeminini bozmuş olmaz" şeklindeki görüşümüze dair bir delil olur.

Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız. Yani bu izin isteme ve selâm verme, izin istemeyi terketmenizden sizin için daha hayırlıdır. Çünkü terkeden, bizzat Allah Teâlâ'nın tedip ettiği ve öğrettiği bir davranış kuralını terketmiş olur. **Umulur ki düşünüp anlarsınız,** yani Allah'ın öğrettiği edep ile edeplenmiş ve ondan öğüt almış olursunuz. Bazı haberlerde rivayet edildi ki bir kimse izinsiz olarak bir eve girdiği zaman, o ev için müvekkel olan melek ona "İsyan ettin ve eziyet verdin!" der. Onun bu sesini ins ü cin hariç bütün mahlûkat duyar, sesi dünya semasına çıkar gök melekleri onun için "Falana yuh olsun; Rabb'ine isyan etti ve rahatsızlık verdi!" derler.

فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ

---

[100] Câbir b. Abdullah'tan: Dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.) "Selâm kelâmdan öncedir" buyurdu. Gene bu isnatla Hz. Peygamber'den şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Selâm vermedikçe hiç kimseyi yemeğe buyur etmeyin!" (Tirmizî, "İsti'zân", 11).

[101] en-Nûr, 24/61.

28. "Eğer o evlerde bir kimse bulamazsanız -size izin verilmedikçe- oralara girmeyin. Size 'Kabul edemiyoruz, dönün' denirse hemen dönün; bu sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir."

Eğer o evlerde bir kimse bulamazsanız -size izin verilmedikçe- oralara girmeyin! Bu âyet gösteriyor ki evlere girmek için izin talebi sadece insanlar için değil, aksine hem insanlar için hem de evlerde bulunan mallar içindir. Çünkü Allah Teâlâ "Eğer o evlerde bir kimse bulamazsanız oralara girmeyin!" buyurmakta ve oraya içinde hiç kimse olmasa bile ev ve konak sahipleri müsaade etmedikçe girmelerine izin vermemekte ve girme yasağının hem can hem de mal emniyeti için olduğunun bilinmesini istemektedir. Çünkü insanlar ev ve konakları hem can hem de mal emniyeti için edinirler. [§] İnsanlar evlerin- 132
de kendilerinin ve ailelerinin başkaları tarafından görülmelerini istemedikleri gibi mallarının ve eşyalarının da başkaları tarafından görülmesini hoş karşılamazlar. O yüzden sahibinin izni olmadan evlere girilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kabul edemiyoruz, dönün denirse hemen dönün... Bazı haberlerde "isti'zân", yani izin talebi üç defadır; kendisine izin verilmeyen kimse geri dönsün, denilmiştir. Bu üç talepten birincisi mahallenin duyması, ikincisi ev halkının önlem almaları, üçüncüsü ise dilerlerse izin vermeleri ve dilerlerse geri çevirmeleri içindir. Denildi ki: Seni kapılarından geri çeviren bir topluluğun kapısına asla oturma! Çünkü insanların ihtiyaçları, işleri güçleri vardır. Allah mazeretleri kabul etmekte en yücedir. Bazı rivayetlerde de: Ey âdemoğlu! Hoşlanmadığın her bir şey senin için daha nezihtir[102].

Bu sizin için daha nezih bir davranıştır. Çünkü girmek için izin verilmediği takdirde oradan ayrılmayıp kapılarının önünde oturur beklerse bu hiç hoş olmadık birtakım mânalara gelir. Birincisi: Ev halkına karşı bir töhmet uyandırır. Güvenlik görevlisi ve benzeri kimselerin töhmet ehlinin kapılarında beklemesi vb. gibi durumlar insanlarca hoş görülmez. İkincisi: İnsanların evlerinin içinde ve dışında birtakım meşgaleleri ve ihtiyaçları olur. Kişi orada bekler ve kapılarına oturursa bundan dolayı içindekiler rahatsız olup sıkılırlar ve bu durum onların kalplerini meşgul eder. Onunla meşgul olmaları yüzünden belki de ihtiyaçları görülememiş olur. Bu sebeple dönmek, onun için kapıda oturup beklemekten daha nezih ve hayırlı bir davranış olur. *En doğrusunu Allah bilir.* Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle rivayet edilmiştir: İzin isteme üç defadır. Eğer

---

102 Muhtemelen müellif şunu kastediyor: Bir talebinde geri çevrildiğin zaman onda ısrarcı olma. Bil ki o senin için sonuçta daha hayırlıdır.

sana onlarda izin verilirse ne âlâ, aksi takdirde dön!"[103] Bazıları şöyle demişlerdir: **Size 'Kabul edemiyoruz, dönün' denirse hemen dönün** meâlindeki beyanın mânası şudur: Eğer bir cevap verilmez ve sükût edilirse size izin verilmemiştir ve size her ne kadar bunu dilleri ile söylemeseler de size "dönün" denilmiş olur.

Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir. Bu bir azap tehdididir (vaîd). Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir"[104].

133 [§]Sonra izin isteme nikâh düşmeyen mahrem yakınlar için de gereklidir. Her ne kadar mahrem olan kişi, yakının saçına, yüzüne bakması caiz ise de bunun dışında kalan diğer avret yerlerine bakması yasaktır. O yüzden eğer izinsiz içeri giriverirse kadının avret yerinin açık olması endişesiyle izin istemesi gerekir. Rivayete göre bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.) sordu: "Ben anneme hizmet ediyorum, yatağını seriyorum. Ben onun yanına girerken izin alıyor muyum?". Buyurdu ki "Evet!" Adam üç kez sordu ve Hz. Peygamber (s.a.) ona "Onu çıplak olarak görmen hoşuna gider mi?" dedi. Adam "Hayır!" deyince Hz. Peygamber "Öyle ise yanına girerken izin iste!" buyurdu[105]. Aynı şekilde Huzeyfe'den gelen bir rivayette bir adam "Kız kardeşimin yanına girerken izin istiyor muyum?" dedi. Buyurdu ki: "Eğer izin almazsan seni üzecek şeyler görebilirsin". Aynı şekilde İbn Mesûd ve İbn Abbâs'tan da birinde anne diğerinde kız kardeş hakkında benzer rivayetler bulunmaktadır. Ancak bunların yanına girerken izin isteme emri, yabancıların yanına girerken izin isteme emrine nispetle daha yumuşaktır ve onun kadar katı değildir. Zira kişinin, mahreminin saçlarına ve yüzüne bakması kendisi için serbest kılınmış bulunmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

103 bk. Mâlik, *el-Muvatta*, "İsti'zân", 2-3; Müslim "Âdâb", 7; İbn Mâce, "Edeb" 17; Tirmizî, "İsti'zân", 3.

104 en-Nahl, 16/19.

105 Atâ b. Yesâr'dan: Bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.) gelip sordu: "Yâ Resûlallah! Annemin yanına girerken izin istiyor muyum?". "Evet!" buyurdu. Adam: "Ben evde onunla birlikteyim" dedi. Hz. Peygamber: "Onun yanına girerken izin iste!" dedi. Adam: "Ben onun hizmetkârıyım" dedi. Hz. Peygamber "Onun yanına girerken izin iste! Onu çıplak görmen hoşuna gider mi?" dedi. Adam "Hayır!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Öyle ise yanına girerken izin iste!" buyurdu (*el-Muvatta*, "İsti'zân", 1; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 97).

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ
لَكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٢٩﴾

29. "İçinde kimsenin oturmadığı ve kendinize ait eşya bulunan evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur. Allah açıkladığınızı da bilir, gizlediğinizi de!"

İçinde kimsenin oturmadığı evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur. İçinde kimsenin oturmadığı evler kavl-i celîli iki şekilde anlaşılabilir: Birincisi içinde oturma imkânı olmayan evler anlamındadır; bunlar harabeler ve def-i hacet yapılan yerlerdir. Hafsa'nın mushafında âyet "buyûten ğayre ma'mûratin fîhâ menâfiu" (بيوتا غير معمورة لكم فيها منافع) şeklindedir. Yani içinde sizin için birtakım menfaatler bulunan ve mâmur olmayan evler. İkincisi: İçinde oturulabilir halde olan, ancak başkalarının konaklaması için sahiplerinin içinde bulunmadığı evler. [§]Bunlar gelip geçen yolcular için hazırlanmış hanlar, 134
ribatlar gibi yerlerdir. Buna göre haberde geldiği üzere istîzan âyeti indiğinde Hz. Ebû Bekir: "Yâ Resûlallah! Mekke ile Medine arasında, Medine ile Şam arasında bulunan evlerin durumu nasıldır? Oralarda sakin olan kimse yoktur" dedi de bunun üzerine Allah Teâlâ "İçinde kimsenin oturmadığı ve kendinize ait eşya bulunan evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur" meâlindeki âyeti indirdi[106]. İbn Mesûd'un mushafında âyet şöyledir: "Leyse aleyküm cünâhun fî buyûtin leyse fîhî sâkinun en tedhulûhu" (ليس عليكم جناح في بيت ليس فيه ساكن أن تدخلوه) içinde sakin kimse olmayan eve girmenizde sizin için bir sakınca yoktur.

Kendinize ait eşya bulunan evler... Eğer evlerden maksat yolcuların konakladığı hanlar ve evler ise o takdirde bu beyan kavl-i celîli orada sizin için kış günü ısınma, yazın gölgelenme, sıcak günlerde serinleme, soğuk günlerde soğuğu savma gibi birtakım hizmetler vardır anlamında olur. Yok, evlerden maksat harabeler ve yol kenarlarına def-i hacet için yaptıkları türden kulübeler ve kabinler ise o takdirde de bu beyandan maksat tuvalet ihtiyacını giderme gibi bir mâna olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[106] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 213; Âlûsî, *Rûhu'l-mânî*, XVIII, 137.

Allah açıkladığınızı da bilir, gizlediğinizi de! Âşikâre kıldığınız ve gizlediğiniz selâmı ya da her bir şeyi. Şu âyette olduğu gibi: " Allah, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir"[107]. Allah Teâlâ bunu anlatıyor ki her an daima tetikte ve korku üzere olsunlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذٰلِكَ
اَزْكٰى لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾

135 [§]*30. "Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır."*

[Irzın Korunması]

Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Ey Ali! Senin için cennette bir hazine var ve sen onun iki ucuna[108] sahipsin. Bu itibarla bakışı bakışın arkasına düşürme. İlki senin için ama arkasından gelen bakış senin için değildir[109]. Enes'ten (r.a.): Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Ey âdemoğlu! İlk bakış senin içindir. İkincisinden aman ha sakın!"[110] Cerîr'den şöyle rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber'e (s.a.) ani bakışı sordum, bana gözümü çevirmemi emretti"[111]. İbn Abbâs'tan: O şöyle dedi: Allah'ın hoşlanmadığı hususlarda şehvetlerine sahip olup gözlerini indirsinler.

Sonra **gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar** meâlindeki beyan üç şekilde yorumlanabilir: Birincisi: İffetlerini ve cinsel organlarını korumak için gözlerini indirsinler. Çünkü cinsel organın korunması ancak gözlerin yere doğru indirilmesi ve korunması ile olur. İkincisi kendilerine helâl olmayan yabancı kadınlara bakmaktan gözlerini yere doğru indirsin-

---

107 en-Nahl, 16/19.

108 Hz. Peygamber (s.a.) Hz. Ali'ye şöyle buyurdu: "Senin için cennette bir ev var ve sen onun (cennetin) iki ucuna sahipsin!" Hadiste "zû karneyhâ" tabiri geçmektedir ve bu cennetin iki yakası ve iki tarafı demektir. Ebû Ubeyd dedi ki: "Ben sanıyorum ki o ümmetin iki neslinin sahibi demeyi kastetti ama bunu gizlemiş oldu. Denildi ki: Hasan ve Hüseyin'i kastetti (İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*, "krn" md.).

109 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 159; Ebû Dâvûd, "Nikâh" 44; Tirmizî, "Edeb", 28.

110 Benzer bir rivayet için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 352.

111 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 177.

ler. Çünkü mahrem olanlara bakmak helâldir. Cinsel organlarını hem mahrem olanlara ve hem de yabancı kadınlara karşı korusunlar, bundan sadece bir başka âyette istisna ettikleri hariçtir[112]. [§]Üçüncüsü insanların ellerinde olanlara karşı gözlerini indirsinler, gözlerini onların elinde olan şeylere dikmesinler. Şu âyette olduğu gibi. "Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Rabb'inin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır".[113] 136

Bu onlar için daha arındırıcıdır. Yani bakmaktan daha temiz ve iyi halli olmaya daha davetkârdır. Âyet işte bu izahlar üzere gelmiş olmaktadır:

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ
وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى
جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ اِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ اَوْ اٰبَائِهِنَّ اَوْ اٰبَاءِ
بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اَبْنَائِهِنَّ اَوْ اَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اِخْوَانِهِنَّ اَوْ بَن۪ٓي
اِخْوَانِهِنَّ اَوْ بَن۪ٓي اَخَوَاتِهِنَّ اَوْ نِسَٓائِهِنَّ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّ
اَوِ التَّابِع۪ينَ غَيْرِ اُو۬لِي الْاِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ اَوِ الطِّفْلِ الَّذ۪ينَ لَمْ
يَظْهَرُوا عَلٰى عَوْرَاتِ النِّسَٓاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِاَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا
يُخْف۪ينَ مِنْ ز۪ينَتِهِنَّ وَتُوبُٓوا اِلَى اللّٰهِ جَم۪يعًا اَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ
تُفْلِحُونَ

---

112 Allah Teâlâ tahrim âyetinin sonunda şöyle buyurmaktadır: "Elinizin altında bulunan câriyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı; Allah'ın size emri budur. Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla, mallarınızla (mehir ile) istemeniz size helâl kılındı" (en-Nisâ, 4/24) "İffetlerini koruyanlar -ki eşleri ve câriyeleri bunun dışında olup bundan dolayı kınanmazlar; ama kim bunun ötesine geçmeye kalkışırsa böyleleri sınırı aşanların tâ kendileridir-" (el-Meâric, 70/29-31).

113 Tâhâ, 20/131.

31. "Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kadınları, hizmetlerinde bulunan köleleri ve câriyeleri, cinsel arzusu bulunmayan erkek hizmetçiler, kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar dışında kimseye süslerini göstermesinler. Yürürken, gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler! Hepiniz Allah'a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz!"

[Mahremiyet, Örtünme ve Başörtüsü]

Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Abdullah b. Mesûd'dan rivayet edildiğine göre o, **açıkta kalanlardan başka** meâlindeki beyan hakkında rida (pelerin) ve giysi demiştir. İbn Abbâs **Açıkta kalanlardan başkaya** sürme ve yüzük demiştir. Bir başka rivayette de el ve yüzdür. Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre "açıkta kalanlardan başka"yı bilezik ve yüzük (kulb ve fetha[114]) diye açıklamıştır[115]. Fetha ayak parmağına takılan yüzük de-
137 mektir. [§]Abdullah'tan şöyle nakledilmiştir: Zînet iki çeşittir: İç zînet ki onu kocadan başka kimse göremez, dış zînet ise elbisedir. İç zînet taç, bilezik ve yüzüktür[116]. Eğer âyetin yorumu İbn Mesûd'dan rivayet edildiği şekilde **açıkta kalanlardan başka** meâlindeki beyan elbise ve başkası ise o takdirde âyette, yabancı kadının yüzüne bakmanın helâl olmayacağına işaret vardır. Yok, İbn Abbâs'ın dediği gibi ise o takdirde âyet kadının yüzüne şehvet olmaksızın bakılabileceğini gösterir. Eğer Hz. Âişe'nin dediği gibi bilezik ve yüzük ise, o takdirde kadının ellerine ve ayaklarına bakmanın caiz olduğunu gösterir. Çünkü bu iki uzuv açıkta olan uzuvlardır. Görmez misin ki abdestin yıkanması farz kılınan el ve ayak zâhir olan organlardandır. Eğer durum böyle ise o takdirde kadının ayakları açık iken namazının caiz olacağına dair bir delil vardır. Kadının yüzüne şehvet olmaksızın bakmak caizdir. Ancak gözü yere doğru indirmek ve bakmamak daha uygun ve daha nezihtir. Şu âyette ifade edildi-

[114] Kulb, tek kat burma şeklindeki beleziktir. Kadın bileziğidir de denilmiştir. Feteha ya da fetha ise el ve ayakta olan yüzüktür ki kaşlı ya da kaşsız olması farketmez. Câhiliye kadınları on yaşlarında bunları takınırlardı. Hz. Âişe hadisinde "وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا" âyetinin tefsiri hakkında "القُلْب والفَتَخَة" demiştir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "klb" ve "fth" md.).

[115] Bütün görüşler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 117-120; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XVI-II, 140-141.

[116] bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 117.

ği gibi: "Ey peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle,
dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, [onların hür kadınlar olduğunun]
tanınıp [câriyeler gibi] rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır"[117]. Ka-
dının yüzünü örtmeyebileceği ve erkeğin de kadının yüzüne bir ihtiyaç olma-
dan bakmasının uygun olmayacağına işaret eden delil, Hz. Peygamber'in (s.a.)
Hz. Ali'ye söylediği şu sözüdür: "İlki senin için ama arkasından gelen senin
için değildir"[118]. Bazı rivayetlerde de "Birincisi senin için, arkasından geleni
ise senin aleyhinedir". Çünkü sanki o ikinci defasında bakışını kalbinde mey-
dana gelen bir şehvete vesile yapmış olmaktadır. Bir kadınla evlenmek isteyen
kimseye ona bakmasına izin verilmiştir. Bu da gösteriyor ki erkeğin kadının
yüzüne bakması haram değildir. Çünkü eğer haram olsaydı o takdirde Hz.
Peygamber (s.a.) kimseye izin vermezdi. *En doğrusunu Allah bilir ya,* biz şuna
kaniyiz ki kadının yüzüne bakmanın haram olmaması erkeğin kalbinde bun-
dan dolayı bir şehvetin ortaya çıkmamasına bağlıdır. Eğer bunda bir şehvet
duyarsa ve bunun hoşlanmadık bir duruma götüreceğinden de emin olmaz
ise o takdirde kadının yüzüne bakması ona yasaktır. Ancak evlenmek için onu
tanımak istiyorsa o takdirde bu konuda kendisine ruhsat verilmiştir. [§]Riva- 138
yete göre Mugîre bir kadınla evlenmek istemişti. Hz. Peygamber (s.a.) ona "Git
ve ona bak. Çünkü bu aranızda muhabbet ve ünsiyetin[119] oluşması için daha
uygundur"[120] buyurdu. Bazı haberlerde de şöyle buyurmuştur: "Sizden biri bir
kadına talip olduğu zaman ona bakmasında bir sakınca yoktur!"[121] Sakınca ol-
maması ancak onunla evlenmek istemesi halinde -kadın bilmese bile- böyledir.

Genç kadın için en güzel ve üstün olanı erkeklere karşı yüzünü ve ellerini örtmesidir. Bu haram ve günah olduğu için değil, aksine bu konuda şehvetin hâsıl olması ve fitneye mâruz kalması endişesindendir. Eğer bakan kimse açısından bir şehvet kaygısı yoksa erkeğin iyice yaşlı olması, kadının çirkin olması ya da kocakarı olması gibi bir durumda bu gibilerine bakmada herhangi bir sakınca yoktur. Böyle olmayanlara ise bakılmaz.

---

117 el-Ahzâb, 33/59.

118 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 159; Ebû Dâvûd, "Nikâh" 44; Tirmizî, "Edeb", 28.

119 Hadis metninde geçen "أن يؤدم بينكما" ifadesi sevgi ve uyumun oluşması şeklinde açıklanmıştır (bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*, "edm" md.).

120 İbn Mâce, "Nikâh", 9; Tirmizî, "Nikâh" 5; Nesâî, "Nikâh" 17.

121 Muhammed b. Seleme'den: Dedi ki: "Bir kadına talip oldum. Ona ait bir hurmalık içinde kendisine bakabilmek için saklandım". Dediler ki: "Sen Hz. Peygamber'in (s.a.) sahâbîsi olarak bunu yapıyor musun?!" Dedi ki: Ben Hz. Peygamber'i şöyle derken duydum: "Allah Teâlâ bir kişinin kalbine bir kadına talip olma duygusu verdiği zaman ona bakmasında bir sakınca yoktur" (İbn Mâce, "Nikâh", 9. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Hudûd", 19, Tirmizî, "Nikâh"5).

Bu konuda asıl delil Allah Teâlâ'nın şu buyruğudur: "Ey peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır"[122]. Ellerin ve yüzün avret olmadığını gösteren hususlardan biri de kadının avret yeri açık iken namaz kılamamasıdır. Oysaki kadın yüzü, elleri ve ayakları açık iken namaz kılabilmektedir. Mademki öyle bu durum, şehvet bulunmaması halinde kadının bu organlarına bakmanın caiz olduğunu gösterir. Eğer şehvet olacaksa o takdirde onun bu fiili Hz. Peygamber'in şu buyruğuna dâhil olur: "Gözler zina eder!"[123] Çünkü gözlerin zinası ancak şehvetle bakmak suretiyle olur. Bakış şehvet ile olduğu zaman o takdirde Hz. Peygamber'in ifadesinin kapsamına girer.

139 [§]Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen haberde yüzün ve ellerin avret olmadığına dair işaret vardır. O da Hz. Âişe'den gelen şu rivayettir. Hz. Âişe dedi ki: Kız kardeşim Esma benim yanıma girmişti. Üzerinde ince Şam üretimi bugün sizin "sıfâk"[124] dediğiniz türden şeffaf bir elbise vardı. Hz. Peygamber (s.a.) dedi ki: "Bu, Nûr sûresinin sevmediği bir elbisedir" Ona emretti de çıkardı. Dedim ki: "Yâ Resûlallah! Kız kardeşim beni ziyaret etti ve siz ona dediklerinizi dediniz". Buyurdu ki: " Ey Âişe! Hür kadın âdet görmeye başladı mı onun yüzünden ve elinden başka bir yerinin görünmesi uygun olmaz!"[125] Eğer bu hadis sabit ise o bizim sözünü ettiğimiz hususu beyan etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Yukarıda belirtmiştik ki kadının, mahremleri olmayan erkeklere bakması mekruhtur. Nitekim erkeğin de yabancı kadına bakması mekruhtur. Görmez misin ki rivayete göre iki kör Hz. Peygamber'in yanına girmişlerdi. Eşlerinden bazıları da onun yanında idiler; Âişe ve bir diğeri. Hz.

---

[122] el-Ahzâb, 33/59.

[123] Ebû Hureyre'den: Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Âdemoğlunun zinadan nasibi üzerine yazılır; o illa ki kendisini bulur. Gözler zina eder; onların zinası bakmaktır. Kulaklar zina eder; onların zinası dinlemektir. Dilin zinası sözdür. Elin zinası kavramaktır. Ayağın zinası adım atmaktır. Kalp arzu eder, temennide bulunur. Cinsel organ onu ya tasdik eder ya da tekzip eder" (Müslim, "Kader", 21; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 89).

[124] Sevbun safîk: Sağlam, sık dokunmuş kumaş. Safuka safâkaten: Dokuması sık oldu demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "skf" md.).

[125] Hz. Âişe'den (r.a.): (Kız kardeşim) Esma bt. Ebû Bekir Hz. Peygamber'in (s.a.) yanına girmişti. Üzerinde şeffaf bir elbise vardı. Hz. Peygamber (s.a.) yüzünü ondan çevirdi ve: "Ey Esma! Kadın adet görmeye başladı mı onun şurasından ve şurasından başka bir yerinin görünmesi elverişli olmaz! dedi ve yüzüne ve ellerine işaret etti (Ebû Dâvûd, "Libâs" 33; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 226, VII, 86).

Peygamber onlara "Kalkın!" dedi. Onlar "Adamlar kör yâ Resûlallah!" dediler. Hz. Peygamber onlara: "Onlar her ne kadar kör iseler de sizler kör değilsiniz ya!"[126] dedi. Ya da buna benzer bir söz söyledi. Bu bizim söylediklerimize delildir. Bu minvalde başka haberler de vardır. Halid b. Ma'dân'dan rivayet edilmiştir. Dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Allah'a ve âhiret gününe inanan mümin bir kadının yanında bir mahremi yok iken bir erkeğin nefesini duyduğu bir yerde gecelemesi helâl değildir. Allah'a ve âhiret gününe inanan bir erkeğin, yanında mahremi olmayan bir kadının nefesini duyduğu bir yerde gecelemesi helâl değildir"[127]. Gelen bazı haberlere göre Hz. Peygamber (s.a.) kadının, kendisine mahrem olanlar dışında kimseye yüzü, elleri ve kendiliğinden açıkta olan kısımları hariç başka bir yerini göstermesine ruhsat vermemiştir. [§]Hz. Peygamber Âişe'nin bileğini tutmuştu ve burası demişti[128]. **140**

Açıkta kalanlardan başka meâlindeki beyan hakkında Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Yüz ve elbisenin gözüken kısmı demiştir. Eğer sözünü ettiğimiz diğer organlar arasından istisna ederek "Yüz ve el hariç" şeklinde Hz. Peygamber'den rivayet edilen yüz ve ele bakmaya ruhsat verdiğine dair hadis sabit ise o takdirde bu **açıkta kalanlardan başka** meâlindeki beyanın tefsiri olur. Sanki o şöyle demiş gibi olur: Yabancılara zînetlerini göstermesinler **açıkta kalanlardan başka** ki o da sürme ve yüzüktür. Sonra sürme yüzde, yüzük de elde olur. Zînetin belirtilmesi, yerinden kinâyedir. Çünkü zînetin kendisine bakmak -eğer zînetten maksat takı eşyası ise- herkese helâldir. Bundan da kimse bahsetmemiştir. Buradan da anlaşıldı ki zînetin belirtilmesinden maksat zînetin kendisi, takılan takı değil takıldığı yerdir. Sonra yabancı erkeklere bazı zînet yerlerine bakma ruhsatı verdi o da yüz ve el gibi **açıkta kalan** yerler olmaktadır. Bunların dışında görünmeyen ve kapalı yerlerde olan zînet yerleri için ruhsat vermedi.

Sonra onlardan mehârimi istisna etti ve **Kocaları, babaları ... dışında kimseye süslerini göstermesinler** buyurdu. Bu beyanla onlara bakma ruhsatı getirdi. Sonra kadının gizli zînet yerlerinden olan organları göğüsleri, kulakları -ki onlar baştandır-, baldırıdır. Sonra Allah Teâlâ baba ve birlikte saydığı

---

126 Benzer bir rivayet için bk. Ebû Dâvûd, "Libâs" 36. Ümmü Seleme'den. Dedi ki: Hz. Peygamber'in yanındaydım Meymûne de vardı. İbn Ümmü Mektûm öteden beri geldi. Bu bize hicab emredildikten sonra idi. Bizim yanımıza girdi. Hz. Peygamber (s.a.) bize "Onun yanında örtünün!" dedi. Biz: "Yâ Resûlallah! O bir kör değil mi bizi görmez de tanımaz da?" dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) "Siz de kör değilsiniz ya? Siz onu görmüyor musunuz?" buyurdu. (Ayrıca bk. Tirmizî, "Edeb", 29).

127 Benzer bir rivayet için bk. Buhârî, "Cezâu's-sayd", 26, "Cihâd", 140.

128 Benzer bir rivayet için bk. Ebû Dâvûd, "Libâs", 33.

diğerlerini koca ile bir araya getirmiştir. Oysa babanın kızının başından başka avret yerlerine bakmasının helâl olmadığı konusunda ihtilaf yoktur. Başta da kulaklar vardır. Kulaklarda da küpe vb. olabilir. Babanın kızının başına başörtüsü olmadan bakması caiz olduğuna göre zînet yeri olan göğsüne de bakabilir, çünkü orası da başörtüsünün örttüğü yerdir. Kollarına ve ayaklarına, ayaklarındaki halhal takılan yerlerine de bakabilir. Bunlar, yabancıların bakmalarının caiz olmadığı gizli zînet yerleridir.

141 [§]Sonra yüze bakmanın yabancıya haram olması baştan ve diğer zînet yerlerinden daha uygundur. Çünkü yüz bütün güzelliklerin toplandığı yerdir. Diğer zînet yerleri ise yüz gibi güzellikleri bir araya getirmez. Ancak yüz dışında diğer zînet yerlerine bakmanın haram olması bizâtihî avret yerleri olmasındandır. Avret yerine bakmak ise yabancıya haramdır. Çünkü oralara, yani zînet yerlerine bakmak sadece şehvet amaçlı olur. Şehvet ile bakmak ise haramdır. Kadınlara mahrem olan erkeklere gelince onlar, bu yerlere şehvetle bakmazlar ve böyle bir şeyi akıllarından geçirmezler. O yüzden de onlara ihtiyaç sebebiyle zînet yerlerine bakmaları mübah kılınmıştır. Mahrem olduğu halde bakarken şehvet endişesi taşıyan kimseler de bakamazlar. Aynı şekilde yabancı erkeğin de görünen zînet (yerlerine) bakması mübah olmakla birlikte şehvet endişesi halinde bakamaz.

Diğer zînet yerlerine baba ve diğerleri dâhil hiçbir kimsenin bakması helâl olmaz, bunlara sadece kadının kocası ile câriyenin efendisinin bakması helâl olur. Bu, Allah Teâlâ'nın şu buyruğunda açıklık kazanır: "Onlar ki, ırzlarını korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan câriyeleri bunun dışındadır"[129] Allah Teâlâ diğerlerinden kocaları ve câriye sahiplerini istisna etmiştir. Çünkü buralara bakmak sırf şehveti giderme amaçlı olur. Diğer mahremlerin, buralara bakmak için bir ihtiyaç da yoktur. O yüzden de buralara bakmak sadece şehvetini gidermek ve cinsel ilişkide bulunma hakkı olan kimselere mübah kılınmıştır ki onlar da koca ve câriyenin sahibidir. Buna göre avret iki kısımdır. Birinci kısım, mahrem olanlara duyulan bir ihtiyaca ve zarurete binaen bakmaları helâl olan kısım. İkincisi ise sadece kocalara helâl olup diğer mahrem yakınlara bir ihtiyaç ya da zaruret bulunmayacağı için bakmaları helâl olmayan kısımdır. Görmez misin ki câriyeye yabancı erkek, onu satın almak istediği zaman saçlarına, kollarına, baldırlarına ve göğüslerine bakabilmekte,
142 başka yerlerine ise bakamamaktadır. [§]Yabancı bir kimse için câriyenin belirtilen organlarına bakması caiz olduğu gibi mahrem yakını için de sözünü

---

[129] el-Mü'minûn, 23/5-6.

ettiğimiz ihtiyaca binaen kadının sözü edilen organlarına bakması caiz olur [diğer yerlerine bakamaz].

Sonra âyette mahrem yakınlar tamamen belirtilmiş sadece amcalar ve dayılardan söz edilmemiştir. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bu âyette amcalar ve dayılardan bahsedilmedi, çünkü kadın, amca ve dayı çocuklarına nikâh ile helâldir. Hal böyle olunca Allah Teâlâ bunların kadının niteliklerini kendi çocuklarına anlatmasını hoş görmedi. Yine buna bundan dolayıdır ki bazı âlimler müslüman kadının gizli zînetlerini yahudi ve hıristiyanlardan kâfir kadınlara açmasını mekruh görmüşlerdir, ola ki müşrik kadınlar müslüman kadınların hallerini müşriklere anlatırlar da onlar da o kadınlara karşı arzu duyarlar ve başlarına iş çıkarırlar. "Kadınları" anlamına gelen "nisâihinne" (نسائهن) ifadesi müslüman kadınlar demektir. Lâkin bize göre şu da mümkündür: Amca ve dayıyı Allah'ın âyette zikretmeyişi sayılanların çok olması ve sözün uzaması yüzünden de olabilir. Ya da cins ve emsallerinden bahsedilenlerle yetinilerek onlardan söz edilmemiş de olabilir. Emsalleri ile ilgili ruhsatın belirtilmiş olması yeterlidir.

Yahut kadınları. Bu beyan farklı birkaç yoruma açıktır. Kadınlarından maksat bazı müfessirlerin izahına göre onlarla içli dışlı, devamlı birlikte olduğu kadınlar olabilir. Yahut yakınlarının ve mahremlerinin kadınlarıdır. Ya da kendisi ile aynı dinden olan kadınlardır ki onlar müslüman hanımlardır.

Sağ ellerinin mâlik olduğu. Birtakım müfessirler bunun aynen "Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan câriyeleri bunun dışındadır"[130] meâlindeki ve benzeri âyetlerde geçen ifade gibi olduğunu söylemişlerdir. Birtakım müfessirler de hem câriyeler hem de erkek kölelerdir demişlerdir. Eğer murad-ı ilâhî câriyeler ise o açıktır. [§]Yok, maksat câriye ve erkek köleler birlikte ise 143
o takdirde bazı yorumcuların dediği gibi erkek kölenin kadın sahibesinin saçlarına bakması caizdir. Daha uygun gözükeni *-en doğrusunu Allah bilir ya,* erkek kölelerin değil sadece câriyelerin kastedilmiş olmasıdır. Bu tercihi âyetin sonunda belirtilen **erkeklerden cinsel arzusu bulunmayan buyruğu altında olanlar** meâlindeki beyan da destekler. Buradaki köle erkeklerdendir. Veya buyruğu altında olanları belirtmiştir. Buyruk altında olan kimse, -iğdiş edilmiş, iktidarsız ya da bunak (mâtuh) olsa bile- dediklerine göre bunların kadının sözü edilen yerlerine bakmaları hiçbir şekilde caiz değildir. Buna göre köle de öyledir. Onların yanına girme meselesi âyetin kapsamında gizlenmiş olarak (muzmar) vardır. Kadınlar, kölelerin ve buyruk altındakilerin yanlarına

---

130 el-Mü'minûn, 23/5-6.

girmeleri halinde hazırlıklı olurlar. Çünkü Allah "buyruk altında olanlar" diye beyan etmiştir. Onlar kocaların buyruğu altında olanlardır. Bunların yanlarına girme vakti kadınlar tarafından bilinir ve ona göre de hazırlıklı olurlar ve örtünürler. *En doğrusunu Allah bilir.* Görmez misin ki bir kadının kendi erkek kölesi ile yolculuğa çıkması helâl olmamaktadır. Bu da gösteriyor ki erkek kölesi kadının mahremi değildir. O yüzden de kölelerin hanımefendilerinin saçlarına bakmaları helâl değildir.

Şöyle bir itiraz yapılırsa: Câriyelerini ve kadınlarını belirtmenin mânası nedir o zaman? Her kadının diğer kadınların sözünü ettiğimiz yerlerine bakması caizdir.

144 [§]Buna şu cevap verilir: Allah Teâlâ'nın, kadının câriyelerini ve yabancı kadınları değil de müslüman kadınlarını özel olarak anması yasak olduğu için değil âdab öğrenmek içindir. Şöyle ki kadının câriyesine ve aynı evdeki diğer kadınlara karşı örtünmesi onları çokça görmesi sebebiyle sıkıntı verebilir. Yabancı kadınları ise az görmesi sebebiyle güzelliklerini ve zînetlerini onlara karşı örtebilir. Görmez misin ki Allah Teâlâ kadına, gizli zînetleri bilinsin diye ayağını yere vurmasını yasaklamıştır. Bunda hem erkeğin hem de kadının korunması ve Allah Teâlâ'nın kendilerini uyarıp sakındırdığı haramdan onları uzak tutması vardır. Kadına bunu yasaklamanın şundan dolayı olması da uzak bir ihtimal değildir: Kadın, zînetini ve güzelliklerini yabancı kadına açarsa, yabancı kadının ona karşı kalbinde bir bozukluk olması ve şehvet duyması endişesi olabilir. Hem erkekleri hem de kadınları birlikte korumak amacıyla onlara zînetlerini göstermeyi yasaklamış olabilir. Çünkü onun güzelliklerini gören kadın gider bir erkeğe anlatır, o da bundan dolayı baştan çıkar ve ona ulaşabilmek için zorlamaya kalkışır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar. Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "Bu âyet indiği zaman kadınlar izarlarını aldılar ve eklenti yerlerinden bölerek onlarla başlarını örtmeye başladılar". **Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar** meâlindeki beyan hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Başörtülerini hiçbir yeri görünmeyecek biçimde göğüs ve gerdan üzerine sarkıtsınlar. İbn Abbâs şöyle devam etti: Bu âyet inmeden önce kadınlar başörtülerini Nabatlılar'ın[131] yaptığı gibi arka-

---

131 en-Nebît ve en-Nabat takdirde el-Habîş ve el-Habeş gibidir: Sevad'a yerleşmiş olan bir topluluk. *el-Muhkem*'de Irak Sevadı'na (Mezopotamya) yerleşmiş olan topluluk denilmiştir. Çoğulu el-Enbât gelir. Nisbesi en-Nebatî şeklindedir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "nbt" md.).

larına salıverirlerdi. Bu âyet inince başörtülerini gerdan ve göğüslerin üzerini örtecek şekilde bağladılar[132].

Âyette kadınların "dir'" (الدِّرْع) adındaki üst elbiselerinin yakaları bulunduğuna dair bir işaret vardır. Çünkü yaka sadece üst elbisede olur. O zamanki kadınların elbisesi böyle idi. Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edildiğine göre
kadınlara ait giysiyi giymeyi erkeklere yasakladı [§]ve kadınlara benzemeye 145
çabalayan erkeklere de lânet etti. Yine rivayet edildiğine göre o (s.a.) kadının giyinişi[133] gibi giyinen erkeğe, erkeğin giyinişi gibi giyinen kadına lânet etmiştir[134]. İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.) erkeklerden kadınlara özenenlere, kadınlardan da erkeklere özenenlere lânet etti"[135]. Ve sanki *-en doğrusunu Allah bilir ya,* erkekler için tek başına altta gömlek olmadan ferace[136] giymeleri mekruhtur. Çünkü bu elbise kadın giysisidir. Ancak eteğinde yırtmaç olursa o takdirde kadın elbisesi olmaktan çıkar ve erkeklere mekruh olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Velâ yubdîne zînetehunne illâ mâ zahera minhâ" (وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا) kelâm-ı ilâhîsindeki "illâ mâ zahera minhâ" kısmının, yüze bakmak ancak ihtiyaç için mübah olabilir, ihtiyaç yoksa mübah olmaz diye anlaşılması mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Dış giysilerini üzerlerine bürüsünler..."[137] ve "Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygunudur"[138]. Buna göre kadının yüzüne bakmayı ter-

---

132 bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 274.

133 Hz. Peygamber (s.a.) iki türlü giyim şeklini yasakladı. Libse durum, tarz demektir. Lübse şeklinde masdar olarak da rivayet olunmuştur. Birinci izah daha uygundur (bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*, "lbs" md.).

134 bk. Buhârî, "Libâs", 61; Nesâî, "Nikâh", 22.

135 bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, II, 176; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 319.

136 ed-Dürrâ'a ve el-Midra' bir tür giysidir. Önü yırtmaçlı cübbe olduğu da söylenmiştir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "dr'a" md.).

137 "Ey peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allah ziyadesiyle bağışlamakta ve çok esirgemektedir" (el-Ahzâb, 33/59).

138 "Ey iman edenler! Peygamberin evine size yemek için izin verilmediği vakit asla girmeyin, fakat çağrıldığınızda -erkenden gidip yemeğe hazırlanmasını beklemeksizin- girin, yemeğinizi yiyince hemen dağılın, söze dalıp oturmayın; bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor, size söylemeye çekiniyor, oysa Allah hak olanı açıklamaktan çekinmez. Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygunudur. Resûlullah'ı üzmeye hakkınız yoktur, kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz, sizin bunu yapmanız Allah katında büyük bir günahtır" (el-Ahzâb, 33/53).

ketmek hem kadınlar hem de diğer insanlar için daha nezih olacaktır. İhtiyaç halinde ise bunda bir günah yoktur. O da erkeğin, şahitlik için tanıma amacıyla ona bakmasıdır.

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Tedavi için yabancı erkeğin kadının gizli zînet yerlerine bakması caiz değil midir?

Buna şu cevap verilir: Bu ancak zaruret halinde caiz olur, bakma ihtiyacı durumunda ise caiz olmaz. Bizim buradaki meselemiz zaruret dışı hallerle ilgilidir, zaruretle ilgili değildir.

Kocaları... dışında kimseye süslerini göstermesinler. Kocayla ve sonuna kadar belirttiği diğer kimselerle ilgili olarak söz konusu edilen bakma ruh-
satı zînet mahallindeki zînet yerlerine değil de zînetin bizzat kendisine bakma
146 ruhsatı da olması mümkündür. [§]O takdirde bu ruhsata, erkeklerden kadı-
na karşı bir şehvet duymayan buyruk altındaki kimseler de dâhil olur. Çünkü
zînet göğüstedir. Burada belirtilen zînet, elbisenin ardındaki göğüste olur.

Mahrem yakınlar için gizli zînet yerlerine bakabilmelerine ilişkin ruhsat, bu âyetten başka bir delil ile verilmiş olur. Yahut mahrem yakınlar ve onların dışında sahip olunan köleler ve erkeklerden kadına ihtiyaç hissetmeyen kimseler için verilen bakma ruhsatı aslında onların yanına girme ruhsatı olabilir. Bu durumda "ed-Dühûl" kelimesi gizli olarak âyette (muzmar) olmuş olur. Sanki şöyle demiş gibidir: **Zînetlerini kocaları** ve mahrem yakınlardan sözü edilenler **hariç kimseye açmasınlar.** Onların yanlarına köleler ve erkeklerden buyrukları altındakiler ve kadınlara karşı bir arzu duymayanlardan başka kimse girmez. Bunların yanlarına girerken kadınlar tedbirli olsunlar ve örtünsünler. Onların giriş vakitleri kadınlarca mâlumdur ve ona göre de hazırlıklı olurlar. Çünkü erkek köleler efendilerinin ve sahiplerinin yanına onların kendilerine ihtiyaç duydukları zamanlarda girerler. Buyruk altında olanlar kocaları yanlarında olduğu zaman yanlarına girerler, onlar da buna göre [örtünme için] hazırlıklı olurlar. Böylesi bir gizleme (izmâr) kelâmda caizdir ve bu istisna sebebiyle ortaya çıkar. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki "en'âm" (انعام) denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder"[139]. Burada "ğayra muhilli's-saydi" kavl-i celîli göstermektedir ki av tekraren belirtilmiş olmaktadır. Zira eğer belirtilmiş olmasaydı o takdirde ondan istisna edilmezdi. Buna göre birincide zînet yer-

[139] el-Mâide, 5/1.

lerine bakmak kendilerine caiz olmayanlar hakkında olmak üzere, yanlarına girmek zikredilmeyip gizlenmiş olarak var sayılması (izmâr), açma ruhsatının sadece mahrem yakınlar için öngörülmesi ihtimalini akla getirir. Ya da yukarıda geçtiği üzere bizim belirttiğimiz şekilde olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cinsel arzusu bulunmayan erkek hizmetçiler. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Bunlar, artık kadınlara ihtiyaç duymayan iyice yaşlı kimselerdir. Bazıları da "Kadınlara karşı arzu duymayan ve kocaların da kıskanmayacağı bunamış kimsedir, demişlerdir.

[§]Bazıları ise şöyle demiştir: "İnnîn" iktidarsız ve iğdiş edilmiş ve cinsel 147
ilişkiye muktedir olamayan kimselerdir" demişlerdir. Ancak bize göre iktidarsız ya da iğdiş edilmiş bir erkeğin yabancı bir kadınla baş başa kalması caiz değildir. Hasan-ı Basrî dedi ki: **Cinsel arzusu bulunmayan erkekler** kadın tabiatlı (muhannes) kimselerdir. Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlarının yanına kadın tabiatlı (muhannes) biri girer çıkardı. Onu kadınlara karşı arzu duymayanlardan sayarlardı. Devamında şöyle dedi: Bir gün Hz. Peygamber (s.a.) o kişinin bir kadını tasvir etmesi anında yanıma girmişti. Hz. Peygamber: "Bunun bu işlere aklı ermez sanıyordum. Bundan böyle sizin yanınıza asla girmeyecek!" dedi ve onun, yanlarına girişini engellediler. Nakledildiğine göre Ümmü Seleme anlatmıştır: Hz. Peygamber'in (s.a.) kendisinin yanına geldiğini ve o sırada kendi yanında kadın tabiatlı (muhannes) biri bulunuyordu. O sırada bu adam Ümmü Seleme'nin kardeşine döner ve ona: "Yâ Abdullah! Eğer Allah size yarın Taif'in fethini nasip ederse ben sana Gaylân'ın kızını göstereceğim, o var ya [semizliğinden] dört kıvrım ile gelir sekiz kıvrım ile döner..." der. Bunu duyunca Hz. Peygamber "Bunun bu gibi şeyleri bilmediğini sanıyordum. Sizin yanınıza bir daha asla girmeyecek!" dedi[140].

Cinsel arzusu bulunmayan. Bazıları dediler ki: Bunlar karınlarından başka bir şey düşünmeyenler ve kadınlara dair endişe duyulmayan kimselerdir. Bu izahların hepsi de birdir ve bunlar sonuçta kadınlara ihtiyaç duymayan kimselerdir.

[140] bk. Buhârî, "Meğâzî", 58, "Nikâh", 114; "Libâs", 62; Müslim, "Selâm" 33; Ebû Dâvûd, "Edeb", 61.

Ebû Avsece dedi ki: "el-İrbe" (الإربة) ihtiyaç demektir. "el-İrab" (الإرب) çoğuludur. İbn Kuteybe de böyle söylemiştir[141]. İbn Abbâs ise "Kadınların kendisinden çekinmediği kimsedir" demiştir[142].

Kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Burada maksat "ıttılâ", yani farkına varma, anlama demektir. Küçüklükten henüz neyin ne olduğunun farkına varamayan, anlamayan, kavramayan demektir. Bazıları ise **Kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar** meâlindeki beyanı henüz ergenlik çağına ulaşmayan çocuklar diye yorumlamıştır. Bize göre önceki yorum uygun olanıdır. Şöyle ki henüz ergenlik yaşına gelmemiş çocuklar, yerine göre bazı vakitlerde izin isteme ile memurdurlar. Şu ilâhî beyan bunu gerektirmektedir: "Ellerinizin altında bulunanlar (köleleriniz) ve sizden henüz büluğ çağına ermemiş olanlar (yanınıza
148 girecekleri zaman) sizden izin istesinler"[143]. [§]Burada izin istemesi emredilen henüz ergenlik çağına gelmemiş çocuktur. Bu çağda kadınların avret yerlerine muttali olabilir. İzin isteme ile emrolunmayan ise, ondan daha küçük olan çocuktur ki o da küçüklüğü sebebiyle henüz kadınların avret yerlerinin farkında olmayan çocuktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yürürken, gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Yani halhalların birbirine çarparak ses çıkarmasını sağlamak için ayaklarını birbirine vurmasın. **Gizledikleri süsleri bilinsin diye.** Yani elbisenin gizlemiş olduğu zînetin bilinmesi için ki o da elbisenin örtebileceği halhaldır. Kadına, gizlediği zînetini erkeklerin bilmesi için ayaklarını vurması yasaklanmıştır. Bu onun için mahzurludur çünkü bu erkekleri kendisine karşı tahrik ve teşvike yol açar. Zira zînet esas itibariyle kendilerine karşı bir arzu uyandırmak ve dikkat çekmek içindir. O, bakmaya ve şehvet duymaya davetiye çıkarır. Onun terkinde ve kadının varsa zînetini göstermemesi hem kendisini koruması hem de erkeklerin korunmasını sağlar, bu şekildeki bir tutum onları zînetten ve onun uyandıracağı arzudan uzak tutmayı temin eder. Genç kadının yüzünü açmasının, erkeğin de şehvetle ona bakmasının erkek için sakıncalı ve yasaklanmış olması daha doğru gözükmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

141 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 303.

142 İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 275.

143 "Ey iman edenler! Ellerinizin altında bulunanlar (köleleriniz) ve sizden henüz büluğ çağına ermemiş olanlar, günde üç defa; sabah namazından önce, öğleyin elbiselerinizi çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza girecekleri zaman) sizden izin istesinler" (en-Nûr, 24/58).

Ey müminler! Hepiniz Allah'a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz! Bunun iki izaha ihtimali vardır: Biri şudur: **Allah'a tövbe edin** meâlindeki beyan itaat etmek ve boyun eğmek suretiyle Allah'a dönün ki felaha eresiniz. Ya da şöyledir: **Allah'a tövbe edin**, yani işlemiş olduğunuz günahlardan ve mâsiyetlerden vazgeçin onların yerine ona itaat edin ki Allah işlemiş olduğunuz mâsiyetleri affetsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَأَنكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِن
يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٢﴾

[§]32. ***"İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da*** 149
elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir, her şeyi bilmektedir."

[Bekârların Evlendirilmesi]

İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin. Evlendirme emri her ne kadar zâhirde tek bir emir şeklinde gelmiş olsa da gerçekte birkaç kısma ayrılır: Câriye ve kölelerin evlendirilmesi emri terğib ve teşvik anlamındadır. Hürlerin evlendirilmesi emrinde yardım etme ve destek verme anlamı vardır. Çünkü bir kimsenin çocuğu, erkek olsun kız olsun, evlenme çağına geldiği zaman yakınlarına, neseb bilginlerine, kendisi ile alakası olanlara danışır ve onlardan bu konuda kendisine yardımcı olmalarını ister. Köleler konusunda efendileri öyle değildir. Bu da gösteriyor ki bu ikisinden birinde evlendirme emri yardım ve destek için diğerinde ise teşvik içindir.

Sonra erkek kölenin evlendirilmesi sanki bir tür bilinen bir eylem gibi olmaktadır. Çünkü bunda kendi lehine bir karşılık olmaksızın ona (efendiye) külfet yükleme vardır. Görmez misin ki ona vasî, baba, mükâteb ve ticarete mezun köle gibi karşılıksız iyilik yapabilme yetkisi bulunanlar ancak mâlik olabilirler. Câriyeyi evlendirmek ise öyle değildir. Zira ona bu sözü edilenler ve kendisi ya da bir başkası için iktisabda bulunabilen herkes ona (câriyeyi evlendirmeye) maliktir. Sonra âlimler, efendinin, istese de istemese de câriyesinin iznini almadan evlendirme yetkisinin bulunduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Efendinin erkek kölesini bir kadınla evlendirme konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, kölenin rızası olmadan buna yetkisi yoktur, demişlerdir. Bazıları da köle istese de istemese de sahibi onu evlendirebilir, demişlerdir.

Sonra **içinizden evli olmayanları... evlendirin** meâlindeki beyan hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "eyâmâ" (الأيامى) kelimesine hür erkekler değil sadece kadınlar anlamı vermiş ve velinin izni olmadan yapılan nikâhın bâtıl ve fasit olacağını söyleyip görüşlerine bu âyeti delil getirmişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ velilere hitap etmekte ve onlara -aynen efendisinin câriyesini evlendirmesini emretmesi gibi- onları evlendirmelerini emretmektedir. Böylece her ne kadar ikisi arasında velâyet konusunda farklılık varsa da veli için, aynen köle üzerinde sahibi için tesis ettiği gibi bir velâyet tesis etmiştir.

150 [§]Ancak bize göre karşı taraftakilerin görüşü doğrultusunda "ve enkihu'l-eyâmâ minküm" (وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ) âyetini sadece kadınlarla ilgili olarak yorumlamak söz konusu olsa, o takdirde âyette onların tezlerini doğrulayan bir delil yoktur. Buradaki evlendirme emri birkaç şekilde yorumlanabilir: Birincisi kadınlar hayâ sebebiyle evlenme işini üstlenemeyeceklerinden ve bunu dile getirmeyi ayıp sayacaklarından, hatta bunu yapan kadın diğer kadınlarca yerileceğinden, onların evlendirilmesini velilerin üstlenmesinin teşvik sadedinde emredilmiş olmasıdır. Yahut bu emrin, belirttiğimiz gibi, onlara yardım anlamında olması. Görmez misin ki Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Bir kimsenin çocuğu evlilik çağına gelir ve onu nikâhlama imkânı bulunmasına rağmen onu evlendirmez de çocuğu bir günah işlerse günah aralarında ortak olur"[144]. Bu da gösteriyor ki burada söz konusu olan emir *en doğrusunu Allah bilir ya*, babanın ergenlik çağına gelmiş oğlunu evlendirmesi konusunda yardım etme anlamındadır. Baba, edep kurallarından olmak üzere oğlunu evlendirme konusunda ona yardım etmekle memur ise ve bu şekilde emrolunmuşluğu, istememesi halinde oğlunu nikâha zorlama velâyetini gerekli kılmıyorsa kızı için de durum aynıdır; onu evlendirmesi ona yardımcı olmak yahut hayâsı sebebiyle nikâhını kendisi üstlenmek şeklinde olur. Ya da karşı görüşte olanların dedikleri gibi kadının üzerinde veli lehine velâyetin gerekliliği şeklinde olabilir.

Sonra biz gördük ki kadın nikâha arzulu olur ve rıza gösterir, fakat velisi buna yanaşmazsa o takdirde veli onu evlendirmeye zorlanır. Ama kadın nikâhı istemez ve yüz çevirir, ama veli ister ve arzu ederse kadın o nikâhı kabul etmeye zorlanamaz. Bu da gösteriyor ki evlenme konusunda hak, velinin aleyhine kadının lehinedir, velinin lehine kadının aleyhinde değildir. Evlenme yetkisi kadının velisi aleyhine geçerli olacak şekilde kadının kendi hakkı olduğuna göre kadının nikâhı bizzat üstlenmesi halinde bu evlilik caiz olur. Çünkü bu

[144] bk. Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XVI, 597 (45337).

âyetteki evlendirme emrine ilişkin hitap, belirttiğimiz gibi farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[S]Kaldı ki bu âyette erkeklerin değil sadece kadınların belirtilmesi söz 151
konusu ise böyledir. Hem âyette erkekler olmaksızın sadece kadınların belirtilmesi nasıl söz konusu olabilir ki. Bir kere "eyyim" (الأيم) ismi hem kadınlara hem de erkeklere birlikte işaret eder[145]. Görmez misin ki Hz. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre bu âyet inince o şöyle demişti: "Bu âyetten sonra zenginlik aramak üzere bekârları evlendirmek için bekleten hiçbir kimse görmedim!"[146] Necde'den rivayet edilen "Hz. Ömer bekârlarımızı evlendirmek üzere bizi çağırdı" şeklindeki sözde de "eyyim" kelimesi kadın ve erkek için müşterek kullanılmıştır. Şiirde[147] de şöyle gelmiştir:

"Lillâhi derru benî Aliyyin … eyyimin minhum ve nâkihin"

لِلّٰهِ دَرُّ بَنِي عَلِيٍّ … أَيِّمٍ مِنْهُمْ وَنَاكِحِ

Alioğullarının Allah hayrını versin, onlardan bekârının da evlisinin de!

Bazısında da beyit şöyledir:

"Ve eyyimin te'bâ mine'l-kavmi eyyimâhu"

وأيم تأبى من القوم أيماه

Nice bekâr, kavmin bekârından kaçar…

Görüldüğü gibi "eyyim" (الأيم) ismi bu örneklerde hem erkekleri hem de kadınları içine almaktadır. Buna dair delillerden biri de devamındaki **ve köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları** anlamına gelen beyandır. Bu da gösteriyor ki emir hür olanlardan, erkek olsun kadın olsun, ergenlerin evlendirilmesini teşvik amaçlıdır.

---

145 "Eyâmâ" (الأيامى) erkek olsun kadın olsun eşi olmayan kimselerdir. "Raculün eyyim" demek, ister daha önce evlenmiş olsun, ister hiç evlenmemiş olsun halihazırda eşi olmayan erkek demektir. Bâkire olsun dul olsun, kocası olmayan kadına da, karısı olmayan erkeğe de "eyyim" denir. Kur'ân-ı Kerîm'de "ve enkihu'l-eyâmâ minküm" (وَأَنكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنكُمْ) diye geçer ve kapsamına eşi olmayan dişi olsun erkek olsun bâkire veya dul olsun hepsi girer (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "eym" md.).

146 Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 320.

147 Bu beyit, Ümeyye b. Ebu's-Salt'a aittir (bk. Ümeyye b. Ebü's-Salt, *Dîvan*, s. 350). Semerkandî'nin ibaresi şöyledir: Bu Araplar'ın sözlerinde ve şiirlerinde meşhurdur. Bir söyleyici Bedir sonrasında Hz. Peygamber (s.a.) ile savaşmaya Kureyş'i kışkırtmak üzere böyle söylemiştir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 527a).

Şöyle bir soru sorulursa: Erkekleri evlendirmeyi emretmenin, işler zaten kendilerine havale edilmişken ne mânası vardır? Bunun cevabı belirttiğimiz gibi bekârların evlendirilmelerine yardımcı olmak ve teşvik etmektir.

152 [$]**Köleleriniz... arasından da elverişli olanları.** Âyetin metninde sözü edilen **Salihlerden** maksadın müminler olması mümkündür. Salihlerin sizden iyi halli (salah) ve iffetli olmak isteyen anlamına gelmesi de caizdir. Ya da Allah Teâlâ salihlerden söz etti, bu hükümdarların adet üzere salah ve hayır ehli olanlara hitap etmeleri gibidir. Bu hitabın hükmünden öyle olmayanları dışarıda tutmak için değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. İnsanlardan bir kısmı kölenin mülkiyet sahibi olabileceğine bu âyeti delil getirmiştir. Çünkü Allah Teâlâ hem köleleri hem de hürleri birlikte belirttikten sonra arkasından onları zengin kılacağından bahsetti ki bu kölenin de mülkiyet sahibi olabileceğini gösterir. Onlar şu ilâhî beyanı da delil olarak kullanmıştır: "Sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini de güzelce verin"[148]. Burada Allah Teâlâ mehirleri ve verme fiilini câriyelere nispet ederek kullanmıştır. Bu da gösteriyor ki câriyeler de mülkiyet sahibi olabilirler.

Ancak bize göre köleler tevessu' ve tasarruf mülkiyetini haizdirler. Onlar için varlıklı olmaya bağlı zenginlik ve tasarrufa bağlı zenginlik söz konusu olur. Onlar temlik yetkisini haiz değillerdir, gerçek anlamda maliyetlikleri de olmaz. Buna Allah Teâlâ'nın şu ilâhî beyanı işaret eder: "Allah rızık konusunda kiminizi kiminizden üstün kıldı. Üstün kılınanlar rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki rızıkta hep eşit olsunlar. Şimdi Allah'ın nimetini mi inkâr ediyorlar?"[149] Şayet ellerinin altındakiler (yani köleler) efendilerin ve köle sahiplerinin mülk edindiği gibi mülk edinebilselerdi o takdirde köleler mülkte efendilerin üstüne çıkarlardı. Çünkü işlemleri yapanlar, malı kazananlar kölelerdir, efendileri değildir. Rızık konusunda kiminin kimine üstün kılınması gösteriyor ki onlar efendilerin sahip oldukları gibi mülkiyet hakkına sahip değillerdir. İkinci delil şudur: "Allah, birbiriyle çekişen ve ortak sahipleri bulunan bir (köle) adam ile, yalnızca bir kişiye ait olan bir (köle) adamı örnek verdi"[150]. Eğer köleler de aynen efendileri gibi mülkiyet hakkına sahip olsalardı

148 en-Nisâ, 4/25.

149 en-Nahl, 16/71.

150 "Allah, birbiriyle çekişen ortak sahipleri bulunan bir (köle) adam ile, yalnızca bir kişiye ait olan bir (köle) adamı örnek verdi. Bu iki adamın durumu hiçbir olur mu? Hamd Allah'a mahsustur. Hayır, onların çoğu bilmiyorlar" (ez-Zümer, 39/29).

o takdirde onlarla ortak olurlardı. Bu da gösterir ki onlar gerçek anlamda mülkiyet hakkına sahip değillerdir, sadece varlıklı olmaya bağlı zenginlik ve tasarruf zenginliğine sahiplerdir. Yahut **Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır** meâlindeki beyanın onlardan kölelere değil de sadece hürlere yönelik olması
mümkündür. [§]Bu, dilde caiz olan bir şeydir. Sonra Ebû Hureyre'den rivayet 153
edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Üç kimse vardır ki Allah Teâlâ'nın onları zengin kılması bir vâddir: Allah yolunda cihat eden kimse, iffetli olmayı isteyerek evlenen kimse, borcunu ödemeye niyetli sözleşmeli köle (mükâteb)"[151]. Hz. Ömer'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah Teâlâ **Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır** buyuruyorken zenginliği evlenmede aramayan adam gibisini görmedim"[152]. Haberde geldi ki Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Ey gençler topluluğu! Sizden evlenmeye gücü yeteniniz hemen evlensin! Çünkü o gözü daha iyi sakındırır ve iffeti daha iyi korur. Kimin de gücü yoksa o zaman oruç tutsun. Çünkü oruç onun için kalkan olur"[153]. Yine rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) Hz. Ömer'e "Kızlarını ne yaptın?" dedi. "Onlar yanımdalar yâ Resûlallah!" diye cevap verdi. Hz. Peygamber "Onlar ergenlik yaşına geldiler mi?" dedi. O, "Evet!" dedi. Hz. Peygamber "Sen onlardan birini dengi olan birinden alıkoyar ve evlenmesini geciktirirsen mutlaka her gün sevabından bir kırat eksilir!" buyurdu. Bazı haberlerde de şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Bir kimsenin çocuğu evlilik çağına gelir ve onu nikâhlama imkânı da bulunur, buna rağmen onu evlendirmez de çocuğu bir günah işlerse günah aralarında ortak olur"[154].

وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتّٰى يُغْنِيَهُمُ اللّٰهُ مِنْ
فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ
اِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَاٰتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللّٰهِ الَّذ۪ٓي اٰتٰيكُمْ وَلَا
تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَٓاءِ اِنْ اَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِتَبْتَغُوا عَرَضَ

151 İbn Mâce, "Itk", 3; Tirmizî, "Fedâilü'l-cihâd", 20; Nesâî, "Cihâd", 12, "Nikâh", 5.

152 bk. Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XVI, 786 (45587); Âlûsî, *Ruhu'l-meânî*, XVIII, 149. *Kenzü'l-ummâl*'in ibaresi şöyle: "Allah Teâlâ vâd buyurduğunu vâdetmiş ve 'Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır' buyurmuş iken zenginliği evlilikte aramayan bir adam gibisini görmedim.

153 Buhârî, "Savm", 10; "Nikâh", 2; Müslim, "Nikâh", 1, 3.

154 bk. Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XVI, 597 (45337).

الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَاِنَّ اللّٰهَ مِنْ بَعْدِ اِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٣﴾

154 [§]33. *"Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar. Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin -kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin. Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin. Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle bağışlayıcıdır, esirgeyicidir."*

[Fuhşa Sürükleme Yasağı]

Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar... "İsti'fâf" (الاستعفاف) iffetli olma isteği demektir. Sanki şöyle buyurmuştur: Evlenme imkânı olmayan kişi kendisini zinadan alıkoyan ve kendisini iffetli kılan sebepleri arasın, tâ ki Allah lütfundan onun ihtiyaçlarını giderecek zenginlik verinceye kadar. İffetli olabilmenin vasıtaları şunlardır: Birincisi Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu husustur: "Ey gençler topluluğu! Sizden evlenmeye gücü yeteniniz hemen evlensin! Çünkü o gözü daha iyi sakındırır ve iffeti daha iyi korur. Kimin de gücü yoksa o zaman oruç tutsun. Çünkü oruç onun için kalkan olur"[155]. Ve benzeri hadisler. [İkincisi] iffetli olmak için eğer evlenmeye gücü yoksa Allah kendisini zengin kılana kadar gerekli sebepleri arasın ki zinaya düşmesin. Şu hadiste olduğu gibi: "Kim iffetli olmak isterse Allah Teâlâ onu iffetli kılar!"[156] "Velyesta'fif" (وَلْيَسْتَعْفِفِ) kelimesinin nikâh imkânı bulamayanlar iffetli olmak için çabalasın şeklinde anlaşılması da mümkündür.

---

155 Buhârî, "Savm", 10; "Nikâh", 2; Müslim, "Nikâh", 1, 3.

156 Umâre b. Gaziyye, Abdurrahman b. Ebû Saîd el-Hudrî'den, o da babasından rivayet edilmiştir ki o (Ebû Saîd el-Hudrî) şöyle anlatmıştır: Annem beni Hz. Peygamber'e (s.a.) (erzak istemek üzere) gönderdi ve ona geldim ve oturdum. Beni karşıladı ve: "Her kim ki müstağni davranırsa Allah onu zengin kılar. Kim iffetli olmak için çabalarsa Allah onu afif kılar. Her kim ki Allah'a güvenirse Allah ona kâfi gelir. Kim ki bir ukıyye (kırk dirhem = 28,3 gr) değerinde bir malı var iken isterse o ısrarcılık etmiş olur" buyurdu. Ben kendi kendime dedim ki: "Benim Yakute adlı devem bir ukıyyeden daha değerlidir" Bunun üzerine hemen döndüm ve istekte bulunmadım" (bk. Nesâî, "Zekât" 89; bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 3).

Allah Teâlâ nikâh imkânından aciz kalma halinde, mallarda ve diğer hususlarda ihtiyaç ve zaruret halinde başkasının mülkünden bedelini ödemek kaydı ile yararlanmayı mübah kıldığı halde, cinsel alanda helâl olmayanları mübah ve onlardan yararlanmayı caiz görmemiştir. [§]Bunun birkaç gerekçesi 155
vardır: Birincisi, başkasının mülkünden alıp yemek ancak zaruret halinde caiz olur. Cinsellikte ve bir şekilde kadından cinsel yararlanmada ise zaruret hali olmaz. O yüzden de mübah kılınmamıştır. İkincisi, kadınlardan cinsel yönden yaralanma aslında sanki sırf üreme ve neslin devamını sağlama amacıyla mübah kılınmış gibidir. Yoksa kişilerin kendi ihtiyaçları ve şehvetlerinin giderilmesi için değil. Kişinin kendi imkânı dâhilinde nikâhlayabileceği bir kadın olmayınca, ondan üreme ve neslin bekasını sağlama sorumluluğu düşer. Üçüncüsü, bolluk içinde olma, zenginlik ve türlü nimetlere sahip olma kadınlara karşı arzuyu ve cinsel ihtiyacı doğuran unsurlardır. Kişi nikâhlayacak bir kadın bulma imkânına sahip olmayacak şekilde fakir olduğu zaman kendisinde şehevî arzuları doğuracak imkânlar bulunmaz. O yüzden de mübah kılınmamıştır. Ama ihtiyaç, zaruret ve belirttiğimiz unsurlara gelince bunların tamamı mallarla ilgili olarak gerçekleşir. Bunlarda ihtiyaç duyulan malı almak kişilerin bizzat kendileri içindir ve onları hayatta tutabilmek amacını taşır. O yüzden aralarında fark vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar... "Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır" meâlindeki ilâhî beyanda Mûtezile'nin görüşünü nakzeden iki yön vardır: Birincisi, Allah Teâlâ, zengin kılmayı kendi zatına nispet etmiştir. O hiç kimseye kendi zatından kaynaklanan bir sebep olmaksızın bir şeyi kimsenin eline atmaz ve koymaz. Lâkin yarattığı birtakım sebeplere bağlı olarak o kimseyi zengin kılar ve ona verir. Zengin kılma fiilini kendi zatına nispet etmesi gösteriyor ki kulların zenginliğine sebep olan vasıtaların oluşmasında Allah'ın dahli ve yaratması vardır. Bu itibarla Mûtezile'nin "kullarının fiillerinde Allah'ın hiçbir dahli yoktur" şeklindeki iddialarına burada bir delil yoktur. İkincisi âyette bulunan şu delildir: Kulların zenginliği ve bolluk içinde olmaları Allah Teâlâ'nın bir lütfu ve rahmetinin eseridir. Bu, kulların bizzat kendilerinin önceden yaptıkları iyiliklere karşılık olarak hak ettikleri bir şey değildir. [§]Aksine o şey Allah Teâlâ'dan 156
onlara bir lütuf ve ihsandır. Eğer bu Allah Teâlâ'nın üzerine gerekli olsaydı o takdirde bu Allah'ın adli olur, lütuf ve keremi olmazdı. Allah'ın lütuf ve ihsanı diye isimlendirmesi gösterir ki Allah Teâlâ her kime verse, onun için şöyle denilir: Allah Teâlâ nimetini o kimseye lütuf ve kereminden, nimet bahşetmesinin sonucu olarak verdi, yoksa kişi verilmesini gerekli kıldığı ve hak ettiği için değil. Bu da onların dinde aslah görüşlerine dair bir reddiyedir.

Sonra insanlardan bir kısmı, "Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır"[157] ve **Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar...** meâlindeki beyanlarla zenginliğin fakirlikten daha üstün kılındığına istidlâlde bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: Çünkü Allah Teâlâ zenginliği "min fadlihî" (مِنْ فَضْلِهِ) diye lütuf ve ihsan diye isimlendirmiştir. Kur'ân'da bunlardan başka birçok âyette de zenginliği rahmet, hasene diye isimlendirmiş, pek çok yerde onu hayr diye anmıştır. Fakirliği ve darlığı ise bir defasında belâ, ikincisinde kötülük, üçüncüsünde zahmet ve sıkıntı diye adlandırmıştır: " Onları güzellikler ve kötülükler ile sınadık"[158]; "Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz"[159]; "Allah'ı bırakıp da ibadet ettikleriniz var ya; eğer Allah bana herhangi bir zarar dokundurmak isterse, onlar Allah'ın dokundurduğu zararı kaldırabilirler mi? Yahut Allah bana bir rahmet dilese, onlar onun rahmetini engelleyebilirler mi?"[160] ve daha başka ilâhî beyanlarda olduğu gibi. Bunlarda Allah Teâlâ'nın belâ, şiddet, şer, zarar, kötülük diye isimlendirdiği her bir şeyden maksat darlıktan ve yoksulluktan kinâye olmaktadır. Buna mukabil bahsetmiş olduğu hayır, hasene, rahmet vb. benzeri isimlendirmeler de bolluk ve zenginlikten ibaret olmaktadır. Bu da gösteriyor ki zenginliğin hayır, güzellik ve rahmet olarak isimlendirilmesi onun fakirlikten daha üstün olduğunu göstermektedir. Zira hiç şüphe yoktur ki hayır, güzellik ve rahmet şer, kötülük ve sıkıntıdan daha hayırlıdır. Bu yüzden zenginlik fakirlikten daha üstündür.

Bu görüş sahiplerine şöyle denilir: Sizin dediğiniz gibi, zenginlik sözü edilen olumsuz durumlardan hayırlıdır. Ancak bahsettiğiniz sebepler, bizzat fesada çağıran, ihtiyaçların ve şehvetlerin yerine getirilmesi için harekete geçiren, envâi çeşit günahları işlemeye, her türlü haramı irtikâp etmeye sevkeden durumlar olmaktadır. Oysa darlık, yoksulluk ve şiddetli sıkıntı öyle değildir, aksine bunlar içinde bulunduğu kimseyi envâi çeşit mâsiyet ve haramları iş-
157 lemeye iten bir sebep olmak şöyle dursun onlardan alıkoyan hallerdir. [§]Bizim o daha üstündür derken kastettiğimiz sözünü ettiğimiz mâna itibariyledir, yoksa bizzat sizin anladığınız anlamda değildir. Yahut hayır diye bahsedilen ve isimlendirilen durum -ki zenginliği kastediyorum- insanlara nispetle öyle gö-

157 en-Nûr, 24/32.

158 el-A'râf, 7/168.

159 el-Enbiyâ, 21/35.

160 "Andolsun, eğer onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan elbette, 'Allah', derler. De ki: 'Peki söyleyin bakalım? Allah'ı bırakıp da ibadet ettikleriniz var ya; eğer Allah bana herhangi bir zarar dokundurmak isterse, onlar Allah'ın dokundurduğu zararı kaldırabilirler mi? Yahut Allah bana bir rahmet dilese, onlar onun rahmetini engelleyebilirler mi?' De ki: 'Allah bana yeter. Tevekkül edenler ancak O'na tevekkül ederler'" (ez-Zümer, 39/39).

rünüyor, aynı şekilde darlığın da şer diye isimlendirilmesi gene onlara nispetle öyledir. Çünkü bu hakikatte öyle oldukları için değil insanlar arasında öyle telakki edildiği içindir. Çünkü zenginlik ve bolluk fesada, darlık ve yoksulluk da fesattan alıkoymaya sebep olabilir. Yahut bunlardan birinin diğerine üstünlüğü konusunu hiç ele almamak gerekir. Zira her ikisi de kulların kendisi ile sınandığı hallerdir: Şunlar fakirlik ve darlık yüzünden sabır ile ötekiler de zenginlik ve bolluk yüzünden şükür ile sınanmaktadırlar. Bu itibarla bunlardan birinin diğerine üstünlüğünü konuşmak lüzumsuz bir kelâm etmektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin -kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin. Yani onlarla yazışın. Âyetin zâhiri yazışma akdine değil aksine "mâruf Kitab"a yönelik olmalıdır ki o da Allah Teâlâ'nın Kitab'ıdır: Çünkü kitap mutlak olarak kullanıldığı zaman onunla Allah'ın Kitab'ı kastedilir. Köle ve câriyeler, efendilerinden Kitab'ın kendilerine de öğretilmesini isterler demektir. Ne var ki insanlar, bundan bu mânayı anlamadılar, aksine köle ve câriyelerle yapılan mükâtebe akdini anladılar ve âyeti o şekilde yorumladılar. Sonra "fe kâtibûhum" (فَكَاتِبُوهُمْ) kavl-i celîli vücup ve ilzam (bağlayıcılık) için değil, aksine tergip ve teşvik içindir. Bunun da delili, ümmetin Hz. Peygamber (s.a.) zamanından günümüze değin mirasçılarına mükâtebe akdi yapmadan öldükten sonra arkalarından mirasçılarına miras bırakmalarıdır. Eğer vücup ve ilzam için olsaydı onlar üzerlerine vacip ve gerekli olan bir fiili terketmezlerdi. Onların mükâtebe akdini terketmeleri bu âyetteki emrin vücup için değil tergip ve teşvik için olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendilerinde hayır görürseniz tekliflerini kabul edin. Bu ilâhî beyan hakkında ihtilaf edilmiştir: Bazı müfessirler demişlerdir ki: Eğer onların hayrın her türlüsü hakkında, namazı kılmada, iyi hal göstermede arzulu olduklarını görürseniz ve onlar da kendilerini buna hazırlamışlarsa onlarla bedelli âzatlık sözleşmesi yapın. Bazıları da **kendilerinde hayır görürseniz** demek, vefa, emanet (güvenilirlik) ve iyi hal görürseniz anlamına gelir demiştir. Bu Hasan-ı Basrî'nin izahıdır. Bu ifadenin yorumu şöyledir: Eğer onların yazıştıkları bedele güçleri olduğunu ve ödemeyi yapmaya kādir olduklarını görürseniz onlarla bedelli âzatlık sözleşmesini yapın. Bazıları hayrı hile, çare diye yorumlamıştır. Bir kısmı da ondan maksadın mal olduğunu söylemişlerdir. Diğerleri hayırdan maksat meslek sahibi olmak diye açıklamıştır. Hz. Peygamber'den -Yahyâ b. Kesîr tarafından tefsiri de yapılan- bir haber rivayet etmişlerdir ki onda Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kendilerinde hayır görürseniz

-ki hayır zanaat demektir- âzatlık sözleşmesi yapın. Onları insanların başına belâ olarak sarmayın!"[161]

158 [§]Eğer bu mâna sabitse o takdirde başka bir yoruma ihtiyaç yoktur. Eğer Allah Teâlâ "in alimtüm lehum hayran" (إن علمتم لهم خيرا) buyursaydı o takdirde burada "hayır"dan maksat maldır demek mümkün olurdu. Ancak Allah Teâlâ "in alimtüm fîhim hayran" (إن علمتم فيهم خيرا) buyurdu. Mal onların içinde olmaz, mal ancak onlara ait olur. Bu yapılan izahlar içerisinde en uygun olanı *en doğrusunu Allah bilir ya,* hayırdan maksadın haberde de geldiği gibi meslek olması ya da vefa ve güvenilirlik olmasıdır.

Sonra bu âyette kölelerin mülkiyet sahibi olamayacaklarına dair delil vardır. Çünkü onlar eğer mülkiyet sahibi olabilselerdi o takdirde Allah Teâlâ onları bedelli âzatlık sözleşmesi yapmadan (ellerindeki mallarına karşılık) âzat etmelerini tavsiye ve teşvik ederdi. Allah Teâlâ'nın insanları sözleşmeye teşvik etmesi gösterdi ki köleler, bu sözleşmenin onların kazançlarını ve hizmetlerini efendileri için değil de kendileri için kılana dek mülkiyet hakları yoktur. Hem mükâtebe akdinde efendilerin hukukunu da kollama durumu vardır. Çünkü köleler, eğer ödemeyi kabul ettikleri meblağı ödeyebilirlerse ne âlâ, aksi takdirde efendilerin, onları yeniden kendi hizmetlerine almaları hakkı vardır. Eğer bu sözleşme âzatlık demek olsaydı, onları tekrar kendi elleri altına almaları mümkün olmazdı ve hakları kendilerine ulaşan bir karşılık olmaksızın elden çıkmış olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendilerinde hayır görürseniz tekliflerini kabul edin. Bu ilâhî beyanda sebeplerin gerçekliğini tahkik ile değil de sadece zâhirine bakarak amel etmenin caizliği görüşüne de bir işaret vardır: Şöyle ki Allah Teâlâ **kendilerinde hayır görürseniz** buyurmuştur. Burada sözü edilen hayr hakkındaki bilgiye onlarda olan birtakım sebeplerle ulaşılır ki bunlar da sözü edilen zanaat, vefa, eda, güvenilirlik vb. gibi şeylerdir. Bunlar birtakım sebeplerdir ki bunlarla hayra ulaşılır. Ancak bu gerçeklik üzere bir bilgi oluşturmaz, sadece galip bir zan ve bilgi ifade eder. Gene bu beyanda esbabın zâhiri sonucu oluşan içtihatla amel etmenin cevazına da delil bulunmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[161] Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 317. [Metinde "Köpekler gibi başıboş salıvermeyin!" ifadesi vardır. Bu şekilde gelen rivayetler de vardır. Ancak rivayetlere bakıldığında kilâb yerine yük, belâ, sıkıntı anlamındaki "kell" kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. Uygun olan mâna da budur. O yüzden tercümede o rivayet esas alınmıştır].

Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin. Bunun muhatabı hakkında
ihtilaf edilmiştir: Hasan-ı Basrî ve daha başkaları dediler ki: O, kölenin efendisi
de dâhil olmak üzere Allah Teâlâ'nın genel olarak insanları teşvik ettiği bir fiil-
dir. Bu durumda iki şekilde izah edilebilir: Birincisi, Allah Teâlâ'nın zekât fon-
larından olmak üzere birini mükâteb köleler için tahsis etmesi. [§]"İnneme's- 159
sadekâtü li'l-fukarâi" (إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ) diye başlayan ve "fi'r-rikābi" (وَفِي الرِّقَابِ)
ifadesine kadar devam eden âyet[162] bunu gerektirmektedir. Burada sözü edi-
lenler mükâteb kölelerdir. Allah Teâlâ mal sahiplerine zekâtlarını mükâteb kö-
lelere vermesini emretmiştir ve onları zekât verilecek bir zümre olmaya lâyık
kılmış, böylece bedelli âzatlık sözleşmesi gereği üstlendiği borcun ödemesinde
insanların onlara yardımcı olmalarını amaçlamıştır. Eğer bu böyle ise o tak-
dirde zekât onlar için bir haktır. İkincisi, muhtemeldir ki Allah Teâlâ insanla-
ra zekât haricinde mallarından mükâteb kölelere borçlarını ödeyebilmeleri ve
böylece boyunlarını kölelik ve kesb zilletinden kurtarabilmeleri için vererek
yardımcı olmaları emrini vermiştir.

Bazı tefsircilere göre ise burada hitap özellikle efendilere yöneliktir. Çünkü bedelli âzatlık sözleşmesi ile ilgili hitabın baş tarafı köle sahiplerine yöneliktir; burada da öyle olmalıdır. Sonra da bu konuda ihtilaf ettiler. Hz. Ali'den (r.a.) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Bedelli âzatlık sözleşmesinde meblağın üçte birini efendi almaz". Ondan "dörtte biri" diye de rivayet edilmiştir. Hz. Ömer'den gelen rivayete göre ise o kendisine ait bir köle ile mükâtebe akdi yapmıştı. Onun ilk taksidini düşürdü. Köle ona "Benden son taksidini düşür!" dedi. Hz. Ömer: "Belki o zamana yetişemem!" dedi ya da buna benzer bir kelâm etti. Sonra da âyeti okudu: **Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen...**[163] Hz. Osman'ın (r.a.) kölesi şöyle anlatır: Hz. Osman benimle bedelli âzatlık sözleşmesi yaptı. Benden hiçbir şey indirmedi". Hz. Osman'ın sözleşme bedelinden hiç indirim yapmadığı şeklindeki rivayet, mükâteb kölelere mallardan verilmesini ve indirim yapılmasını emreden âyetin tercihe bağlı ve fazilet şeklinde olduğunu, bunun vücup ve gereklilik içerecek şekilde bir emir olmadığını gösterir. Çünkü bu eğer vacip olsaydı Hz. Osman gibi birinin sözleşme bedelinden bir indirimde bulunmaması gibi bir tavır düşünülemezdi. Bunu efendiye malından vermesini ve ona peşinen ödeme yapmasını vacip gören

---

162 "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir" (et-Tevbe, 9/60).

163 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 192.

kimse bunu sahâbeden (r.a.) gelen rivayetlere aykırı olarak yapmış olur. Çünkü onlardan bir kısmının, kendi malından vermek şeklinde değil de (alacağın-
160 dan) indirimde bulunduğu ve vazgeçtiği rivayet olunmuştur. [§]Bazılarından da belirlenen meblağı indirimde bulunmadan, ona mal vermeden tam olarak aldığı rivayet edilmiştir. Bu durumda onlara mükâtebe bedeli dışındaki mallarından vermelerini emreden kimsenin görüşü sahâbenin tamamının görüşünün dışında olmaktadır.

Sonra bu izah iki açıdan yanlış olur: Birincisi: Bir kimse kölesine "Şu kadar meblağı ödediğin zaman sen hürsün!" dese ve onun bir miktarını indirse, köle de diğer (bir) kısmını ödese, tamamını ödemedikçe âzat olmaz. Bu da gösteriyor ki **Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin** meâlindeki beyan vücup için değil, ihtiyari olarak yapılması istenen bir fiildir. İkincisi: Köle, meblağı ödedikten sonra artık ona hâlâ "mükâteb" denilmez. O artık bir hürdür. Onlara mal verilmesi emri ancak onlar mükâteb halinde ikendir. Nitekim önce "âzatlık sözleşmesi yapın" buyurmuş sonra da **onlara verin** demiştir. Eğer onların dediği gibi olsaydı sözünü ettiğimiz iki gerekçeden dolayı bu bâtıl olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Namuslu yaşamak isterlerse, câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Âyetin metninde geçen "in eradnâ tehassunen" (إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا), yani "Namuslu yaşamak isterlerse" meâlindeki beyan uyulması gerekli bir şart (kayd-ı ihtirazî) değildir. Çünkü câriyeler namuslu yaşamak istemeseler bile fuhuş yapmaya zorlanamazlar. Bu da gösteriyor ki bu kayıt bir şart değildir. Onlar itaat etseler bile onların fuhuş yapmaya zorlanması mümkün değildir. Bu itibarla bu kayıt bağlamda mevcut bir öge (kayd-ı ittifâkî) olarak resmedilmiştir. Şöyle ki: Onlar para kazanmak için câriyelerini fuhuş yapmaya zorlarlardı. Oysa onlar namuslu yaşamak isterlerdi. Bu itibarla hitap ve yaptıkları işin yasaklanması onların durumunu hikâye etmek üzere geldi, yoksa amaç onu bir şart olarak belirtmek değildi. Yahut bu onların gönüllü olması halinde de zorlama olmasıdır. Bu ifadede, müt'a nikâhının bâtıl ve fasit olduğuna dair delil vardır. Çünkü onlar câriyelerini kendileri için istedikleri ücret mukabilinde para karşılığında başkalarıyla yatmaya zorluyorlardı. Müta da bundan başka bir şey değildir. Müfessirler dediler ki: Bu âyet münafıklardan Abdullah b. Übey ile falan ve filan hakkında inmiştir. Onlar câriyelerini dünya metaı elde etmek için zinaya zorluyorlardı[164]. Eğer dedikleri gibi ise o takdirde âyette zinanın bütün dinlerde haram olduğuna dair delil vardır.

---

164 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 192.

[§]**Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.** Bu iki şekilde izah edilebilir: Birincisi, câriyelere yönelik olarak gelmiş olmasıdır. Yani **Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle** o câriyeleri **bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.** Nitekim bazı kırâatlerde de bu doğrultuda "fe innellâhe min ba'di ikrâhihinne lehunne ğafûrun rahîm" (فإن الله من بعد إكراههن لهن غفور رحيم) şeklinde okunmuştur. İkincisi, efendilere yönelik olmasıdır. Yani Allah, tövbe etmeleri ve hallerini düzeltmeleri durumunda onları bağışlayıcıdır, esirgeyicidir. *En doğrusunu Allah bilir.* 161

وَلَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكُمْ اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَمَثَلًا مِنَ الَّذ۪ينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٣٤﴾

34. "Size, gerektiği gibi açıklayan âyetler, sizden önce gelip geçenlerden misaller ve kötülükten sakınanlar için öğütler indirdik."

Size, gerektiği gibi açıklayan âyetler... indirdik. Âyetin metninde geçen "mubeyyinât" (مُبَيِّنَاتٍ) kelimesi "yâ" (ى) harfinin kesri ve nasbı ile okunmuştur. Sonra âyetlerden maksadın Kur'ân âyetlerinin tamamı olması mümkündür. "Mubeyyinât"ın (مُبَيِّنَاتٍ) kesre ile okunması halinde insanlar için haklarını ve ödevlerini, Allah'ın kendi üzerindeki hakkını, kulların birbirleri üzerindeki haklarını açıklayan âyetler demektir. Bu kelimenin nasb ile "mubeyyenât" diye okunması halinde ise onların Allah katından oldukları açıklanmış demektir. Âyetlerden maksadın deliller ve kanıtlar olması da mümkündür. Eğer böyle ise o takdirde "mubeyyinât" (مُبَيِّنَاتٍ) kelimesi kesreli olacaktır. Yani Allah Teâlâ'nın vahdâniyetini, resûlünün risâletinin bilgisini açıklayan âyetler demektir. "Mubeyyenât" (مُبَيَّنَاتٍ) şeklinde nasb ile okunması halinde ise onların hüccet ve kanıtlar olduğuna dair apaçık âyetler demek olur.

Sizden önce gelip geçenlerden misaller ve kötülükten sakınanlar için öğütler indirdik. Yani size aynı zamanda sizden önce gelip geçenlerden misalleri, onların başlarına gelenleri ve yalancıların üzerlerine inen azabı anlattık. "Ve mevizaten" (وَمَوْعِظَةً), müttakîlerin kendisinden ibret alacağı öğüt olmak üzere indirdik. Yahut size indirmiş olduğu âyetlerde, ibret almanız için öncekilerin hallerinden örnekler verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ مَثَلُ نُورِهٖ كَمِشْكٰوةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ اَلْمِصْبَاحُ فٖى زُجَاجَةٍ اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضٖٓيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلٰى نُورٍ يَهْدِى اللّٰهُ لِنُورِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ

35. "Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciyi andıran bir yıldızdır; (bu kandil) *doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nur üstüne nur. Allah nuruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."*

[Allah Göklerin ve Yerin Nurudur]

Allah göklerin ve yerin nurudur. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Allah göklere ve yere yolu gösteren ve yoluna koyandır. Sonra söz kesilmiş ve Hz. Muhammed'in (s.a.) niteliklerini anlatmaya ve onun için getirdiği
162 temsili beyana başlamış ve buyurmuştur ki: [§]**Onun nurunun misali.** Yani Muhammed'in nuru babasının sulbunda iken **kandillik** gibi idi. "Mişkât" (مشكاة) Habeş dilinde taka, yani duvardaki oyuk, sağır pencere demektir. **İçinde bir kandil,** yani lamba vardır. **Lamba** *en doğrusunu Allah bilir ya,* ışığı aydınlatan o kandil **bir cam fanus içindedir.** Cam tam anlamıyla saf şeffaf haldedir. "Mişkât" (المشكاة), yani babası Abdullah'ın sulbüdür. Cam ve onun berraklığı Muhammed Resûlullah'tır. Allah onu her türlü kirden ve günahlardan arındırmıştır. Kandilin ışığı ve berraklığı Resûllullah'ın (s.a.) kalbi ve orda olan iman, hikmet ve nübüvvettir. **Cam inciyi andıran bir yıldızdır,** yani Hz. Muhammed. Allah onu katındaki levh-i mahfuzda diğer nebîlerin ve resûllerin adları ile birlikte andı. Onun Allah Teâlâ katındaki diğer nebî ve resûllere olan üstünlüğü inci gibi parlak olan Zühre (Venüs) yıldızının diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir.

Mübarek bir ağaçtan yakılır. Yani diyor ki *en doğrusunu Allah bilir ya,* Hz. Muhammed'in nuru, Hz. İbrahim'in nurundan aydınlanır. Çünkü Hz. Muhammed Hz. İbrahim'in dini, sünneti ve usulü üzeredir. Hz. İbrahim'in meseli mübarek ağacın meseli gibidir. Hz. Muhammed'in aslı Hz. İbrahim soyundandır. Hepsine salat ve selâm olsun!

(Bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan bir zeytin ağacından... "Zeytûne" (زيتونة) kelimesinden maksat güzellikler ve Hz. İbrahim'in Rabbine olan taatidir. Allah Teâlâ onu kıyâmet gününde ve diğer yerlerde taatinin güzelliği sebebiyle, aynen zeytin ağacının dünyada sahibine yarar vermesi gibi onu yararlandıracaktır. Zeytin hem meyve hem hazır yemektir. O katıktır, boyamada, yağ üretiminde ve deri tabaklamada kullanılır. Yani **zeytin ağacı; doğuya da batıya da ait olmayan** bir ağaç. Diyor ki: Hz. İbrahim peygamber (s.a.) hıristiyanların iddia ettiği gibi hıristiyan değildi. [§]Onlar "O 163
hıristiyan'dı; namazını hıristiyanların kıblesi olan doğuya doğru kılardı" diyorlardı. O yahudilerin dedikleri gibi yahudi de değildi. Onlar: "O bizim dinimiz üzere idi namazını batıya Beyt-i Makdis'e doğru kılardı" diyorlardı. Allah Teâlâ buyurdu ki o onların iddia ettikleri gibi değildi. Lâkin o hanifti, müslümandı, namazını Kâbe'ye doğru kılardı. Kâbe onun kıblesiydi ve hacca oraya gitmişti.

Yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık verir. Diyor ki *en doğrusunu Allah bilir ya,* Hz. İbrahim şayet nebî olmasaydı bile o dünyada iken Allah'a olan hüsn-i taati sebebiyle diğer nebî ve resüllerle birlikte fazilete erer, âhirette de yüce mertebelere nail olurdu.

Nur üstüne nur. Çünkü Hz. Muhammed ve onun getirdiği din ve kitap asıl itibariyle nurunu Hz. İbrahim'den alıyor, çünkü Hz. Muhammed onun dini, sünneti, kitabı ve usulü üzere bulunuyor. Sonra buyurdu ki:

Allah nuruna dilediğini kavuşturur. Yani Allah Teâlâ, Muhammed'in (s.a.) getirmiş olduğu nura -ki o Kur'ân'dır- ilm-i ezelîsi ile said olduğunu bildiği kimselerden dilediğini hidâyet eder, ilm-i ezelîsinde şekavet ehlinden olduğu belli olan kimselerden de dilediğini o nurdan uzak eder. Sonra şöyle buyurdu:

Allah insanlar için misaller veriyor. Yani Allah Teâlâ yüce zatına, O'nun vahdâniyetine iman etsinler, O'nun yaptıklarından rubûbiyetini anlasınlar, Hz. İbrahim'i ve Hz. Muhammed'i (s.a.) tasdik etsinler, onların Allah'ın resûlleri olduklarına inansınlar diye insanlara bu misalleri getiriyor. Bu yorum Mukātil'e aittir.

Kelâm âlimleri derler ki: **1. Allah göklerin ve yerin nurudur** demek Allah Teâlâ, gökleri ve yeri aydınlattı demektir. O'nun aydınlatan nurunun misali, "mişkât" misali ile anlatılan kandilin aydınlatması gibidir.

2. Allah göklerin ve yerin nurudur. Bu beyanın şu anlama gelmesi şöyle mümkündür: Yani göklerin ve yer ehlinin nuru Allah iledir. Görmez misin ki O şöyle buyurmuştur: **Onun nurunun misali** demiştir de "O'nun misali" de-
164 memiştir. Eğer nur bir grubun da anladığı gibi Allah olsaydı o takdirde [S]"Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun misali şöyledir..." derdi de "O'nun nurunun misali" demezdi. Buna göre "Onun nurunun misali" meâlindeki "meselü nûrihî" (مثل نوره) gösterdi ki O bu şekilde nur ile zatını da kastetmemiştir. Lâkin bizim belirtmiş olduğumuz gök ve yer ehlinin nuru onun sayesinde vardır anlamını murat etmiştir. Görmez misin ki sonunda şöyle buyurmuştur: **Allah nuruna dilediğini kavuşturur.** Buradan da anlaşılıyor ki O, nur ile onların anladığı mânayı kastetmemiştir. "Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur"[165]. Bu da gösteriyor ki O, onların anladığı gibi gördükleri ve gözlemledikleri sair nurlar gibi bir nur değildir. Bu görüşü dillendirenler Müşebbihe olmaktadır. İbn Abbâs'ın yaptığı yorum da bu anlamdadır: "Allah Teâlâ gökler ve yer ehlinin yol göstericisidir (hâdi)".

Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciyi andıran bir yıldızdır... âyetin metninde geçen "meselü nûrihî" (مَثَلُ نُورِهِ), yani **Onun nurunun misali** meâlindeki ifadeyi kalbinde, içinde kandil bulunan ve mişkâta benzeyen müminin nurunun misali... şeklinde yorumlamak da mümkündür. Çünkü mişkât içeri ışığın sızacağı herhangi bir menfezi olmayan oyuk demektir ve haliyle karanlık olur. Oraya kandil koyduğu zaman her yerini aydınlatır, kendisini de aydınlatır. Öyle ki nur ve ışığın aydınlatmadığı hiçbir yer kalmaz. Kalp de böyledir. O karanlıktır, çünkü oraya dışarıdan ışık girecek bir menfez yoktur. Allah Teâlâ, kalbini imanı ile aydınlatınca bu nur ve eseri her tarafında ve bütün organlarında zâhir olur. Şu ilâhî beyanda buna temas etmiştir: "Allah'ın, göğsünü İslâm'a açtığı, böylece Rabb'inden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir?"[166] Allah Teâlâ bildirdi ki yüce zatının, göğsünü İslâm'a açtığı kimse

---

165 "Yahut (inkârcıların küfür içindeki halleri) derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. (Bir deniz ki) onu dalga üstüne dalga kaplıyor, üstünde de bulutlar var. Karanlıklar üstüne karanlıklar. İnsan elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez. Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur" (en-Nûr, 24/40).

166 "Allah'ın, göğsünü İslâm'a açtığı, böylece Rabb'inden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir? Allah'ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay haline! İşte onlar açık bir sapıklık içindedirler" (ez-Zümer, 39/22).

Rabb'inden bir nur üzere bulunur. Bu da gösterir ki "meselu nûrihî" (مَثَلُ نُورِهِ) ifadesi müminin nurunun misali anlamındadır. Übey b. Kâb'ın mushafı da bu şekildedir. [§]O âyeti şöyle okudu: "Meselu nûri'l-mu'mini kemişkâtin" (مثل نور 165
المؤمن كمشكاة). İbn Mesûd'un mushafında da "meselu nûrihi fî kalbi'l-mu'min" (مثل نوره في قلب المؤمن) şeklindedir. Hasan-ı Basrî "Müminin kalbinde Kur'ân'ın **misali içinde kandil olan** bir taka **gibidir** diye yorumlamıştır.

3. Yahut "Allahu nûru's-semâvâti ve'l-ard" (اللّٰهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ) kavl-i celîlinin yorumu şöyle olabilir: Onunla karanlıklar yok olur, perdeler ve engeller açılır. Çünkü ışığa "nur" denilmesi kendisiyle karanlıkların dağılması, perdelerin ve örtülerin açılması sebebiyledir, yoksa Allah gerçekten ışık olduğu için değil. Görmez misin ki Allah Teâlâ Kur'ân'ı da resûlü de "nur" diye isimlendirmiştir. Çünkü şüpheler ve karanlıklar onlarla dağılır, gerçeklik üzerindeki perdeler, örtüler onlarla kaldırılır ve açılır. Bunlar her ne kadar özleri itibariyle ışık saçan nesneler değiller ise de, sözünü ettiğimiz şekilde eşyanın gerçekliklerinin bunlarla aydınlanması, üzerindeki perdelerin bunlarla kalkması gerçekleştiği için onlar "nur" diye isimlendirilmişlerdir. Buna göre Allah Teâlâ'nın da "nur" diye isimlendirilmesi caizdir. Çünkü karanlıkların dağılması, şüphelerin izalesi, hakikatlerin üzerindeki perdelerin açılması, örtülerin kaldırılması O'nunla olur. Yoksa O'nun zatının nur olmasından ötürü değil.

Bazıları **Onun nurunun misali** meâlindeki beyan hakkında daha önce anlattığımız üzere müminin nurunun misali anlamına geldiğini söylemiştir. Kimileri bunun "müminin göğsündeki nurunun misali" demek olduğunu belirtmiştir. Bazıları ise onu "Muhammed'in nurunun misali" diye yorumlamıştır. Mukātil ve daha başkaları böyle yorumlamıştır. Kimi de onu "Kuran'ın nurunun misali" diye açıklamıştır.

Kandillik gibi. Daha önce belirttiğimiz üzere ışığın dışarıdan girebileceği bir menfez olmayan taka (oyuk, sağır pencere) demiştir. Kimisi kandildeki fitil yeridir açıklamasını yapmıştır. Kimisi kandilin asıldığı demir askılar demiştir.

Doğuya da batıya da ait olmayan... Bazıları şöyle demiştir: Bu bir düz arazi[167] ağacıdır ki güneş doğduğu zaman üzerinden doğar, battığı zaman da üzerinden batar. O(nun yağı) en kaliteli yağdır. [§]Bazısı da kuytuda bir ağaç- 166
tır ki üzerine doğduğu zaman güneş doğmaz, battığı zaman da üzerinden batmaz demiştir. Kimisi de batısı olmayan doğulu değil, doğusu olmayan batılı

---

[167] Ashara'l-mekân: Mekân geniş oldu, demektir. Ashara'l-kavm: İnsanlar gölge edecek hiçbir şeyin olmadığı açık araziye çıktılar, anlamındadır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "shr" md.).

değil; lâkin o hem doğulu hem batılı demiştir. Her nasıl olursa olsun yağın belirtilmiş olması saf ve katkısız olması sebebiyledir. Bu itibarla ehline sorulması gerekir. Şöyle denir: Hangi yağ daha kaliteli ve saftır: Güneş gören mi yoksa hiç güneş değmeyen mi? Ya da bir vakitte güneş görüp de bir vakitte de güneş görmeyen mi?

4. Bazıları şöyle demişlerdir: O Allah sübhanehu ve teâlâ gökler ve yer ehline gideceği yolu gösterendir (hâdî). O'nun hidâyeti müminin kalbini saf yağın sanki ateş dokunmadan hemen aydınlatması gibi aydınlatır. Ona ateş dokunduğunda ise ışığı ışık üzerine artar. Müminin kalbi de aynı şekildedir ve ona ilim gelmeden önce hidâyet onda etkin olur, ilim de gelince hidâyet üzere hidâyeti artar, nur üzerine nur olur. Übey b. Kâb'dan rivayet edilmiştir ki "meselu nûrihî" (مَثَلُ نُورِهِ) hakkında, daha önce belirttiğimiz üzere o şöyle diyor: Müminin **nurunun misali** ve aynı şekilde de "meselu nûri'l-mü'min" (مثل
نور المؤمن) diye okuyor. O şunları söylemiş: O, Allah Teâlâ'nın kalbine Kur'ân'ı ve imanı koymuş olduğu bir kuldur. **Mişkât** onun göğsüdür. **Misbâh**, Allah Teâlâ'nın onun kalbine koymuş olduğu Kur'ân ve imandır. **Zücace** (cam) kalbidir. **Cam inciyi andıran bir yıldızdır.** "Işık veren yıldız" **Şecere-i mübareke** onun aslıdır. **Mübarek**, sırf Allah için ihlas demektir ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamaktır. Onun misali öyle bir ağaçtır ki diğer ağaçlar etrafını sarmıştır ve o yeşil yumuşak bir ağaçtır, ona ne doğarken ne de batarken hiçbir hal üzere güneş değmez. Mümin de işte aynen böyledir; kendisine fitnelerden hiçbir şey dokunmadan ecir kazanabilir, bazan da fitnelerle imtihan edilir de Allah onu sabitkadem kılar. O şu dört hal üzere bulunur. Belâya mâruz kalırsa sabreder, verilirse şükreder, söyledi mi doğru söyler, hükmetti mi adaletle hükme-
167 der. [§]O diğer insanlar arasında ölülerin kabirleri arasında yürüyen bir diri gibidir. **Nur üstüne nur.** O beş nur içinde döner dolaşır; sözü nurdur, ilmi nurdur, girişi nurdur, çıkışı nurdur, kıyâmet gününde cennete varışı nurdur. Sonra kâfirin misalini verdi ve şöyle buyurdu: "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir"[168]. O Allah katında hayır bekler ama onu bulamaz. Allah Teâlâ onu cehenneme sokar. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) kaplı büyük

---

168 "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah'ın hesabı pek çabuktur" (en-Nûr, 24/39).

bir denizdeki karanlıklar gibidir; birbiri üzerinde karanlıklar!"[169] O karanlıklar içinde bocalar durur.

5. Bazıları **Allah göklerin ve yerin nurudur** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Yani Allah Teâlâ nuru ile göklerde ve yerde olanlara belirttiğimiz gibi hidâyet eder. Onun müminin kalbindeki **nurunun misali mişkât gibidir.** "Mişkât", sözünü ettiğimiz gibi deliği olmayan oyuk veya taka demektir. **Orda bir misbâh,** yani lamba vardır. İnci gibi **ışık** saçıcı **yıldız** demektir. "Dür" (الدُّر), yani inci kelimesinden ismi mensubdur. Bu İbn Kuteybe'nin izahı olmaktadır. Ebû Avsece şöyle dedi: **Mişkât** duvarda olan oyuktur (taka), çoğulu "meşâk" (مَشَاك) gelir. Oyuk anlamındaki "küvve"nin (الكوة) çoğulu da "küven" (كُوَى) gelir. **Işığı pek fazla yıldız** demektir. "Dürriyyun" (دُرِّيٌّ) de gene ışıktandır: Her ikisinin aslını da inci anlamındaki "dür" (دُرّ) kelimesi oluşturur. "Kevâkib derârin" (كواكب دَرَارِ) ışık saçan parlak yıldızlar demektir.

Kâb'tan rivayet edilmiştir: **Onun nurunun misali** hakkında şöyle demiştir: Allah Teâlâ Hz. Muhammed'in misalini "ke mişkâtin fîhâ misbâh el-misbâhu fî zücâcetin ez-zücâcetü keennehâ kevkebun dürriyyun" (كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ) şeklinde ortaya koymuş; onun dilini, göğsünü ve kalbini temsil yoluyla anlatmıştır. **Işık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır** meâlindeki beyanda Muhammed konuşmasa bile (duruşuyla ihtiyaç duydukları hususları) insanlara neredeyse açıklıyor anlamına gelir[170].

Dahhâk b. Müzâhim'in şöyle dediği nakledilmiştir: **Cam inciyi andıran bir yıldızdır** meâlindeki beyan şu anlama gelir: Yıldızlar ateşten yaratılmışlardır, onlara "dürrî" (دُرِّيٌّ) denilir[171]. Bu mânadan olmak üzere Allah Teâlâ "kevkebun dürriyyun" (كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ) buyurdu. Onların mişkât hakkındaki sözlerini aktarmıştık.

---

169 "Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar gibidir; birbiri üzerinde karanlıklar! Neredeyse elini çıkarsa onu göremeyecek. Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur" (en-Nûr, 24/40).

170 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 199.

171 Hz. Peygamber'in (s.a.) dili, göğsü ve kalbi "yekâdü zeytühâ yudîu" (يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ) ifadesindeki gibi sanki kendiliğinden yağı yanacak gibidir. Dedi ki: Muhammed neredeyse konuşmasa bile (duruşuyla ihtiyaç duydukları hususları) insanlara açıklıyor. Dahhâk b. Müzâhim'den de onun hakkında "keennehâ kevkebun dürrıyyun" (كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ) sanki inci gibi ışık saçan yıldız benzetmesi gelmiştir.

168 [§]Bazıları dedi ki: "Mişkât", menfezi olmayan oyuktur (taka). Bazısı fitil, bazısı "bizzat kandilin içindeki fitil", bazısı "kandilin ortasında duran ve fitil takılan şey", bazısı "kandillerin asıldığı demir askılar" demişlerdir. "ez-zücâcetü" (الزجاجة) ise kandil olmaktadır.

Sonra eğer "meselü nûrihî" (مَثَلُ نُورِهِ) onun nurunun misalinden maksat müminin nuru ise, bu sıradan her müminin vasfı ve özelliği değildir. Aksine kendisinde iman şartlarının tümü, güzel huyların ve âdabın tamamı bulunan kâmil müminlerdir. Çünkü özü, bedeni, kalbi ve tüm amelleri ve fiilleri itibariyle temiz olması şeklinde nitelemiştir. Çünkü O "كَمِشْكَاةٍ" buyurmuştur. Mişkâttan maksat kalbidir. "Fîhâ misbâh" (فِيهَا مِصْبَاحٌ) orda bir lamba vardır. Bu da kalbinin içinde bulunduğu göğsüdür. **Lamba cam içindedir.** Bu da göğsündeki imanıdır. Sonra camı (zücace) nitelemiş ve şöyle buyurmuştur: **Sanki o ışık saçan bir yıldız gibidir.** Bazıları "inciden" demişlerdir. Hepsi de ışık, nur, iç ve dış temizliği ve safiyeti olarak yorumlamışlardır. O da kendisinde her türlü aranan güzel şartları ve hasletleri toplayan mümindir. Sıradan her müminin böyle olması mümkün değildir. Bu yorum daha uygundur. Görmez misin ki Allah Teâlâ daha sonra kâfirin niteliğini anlatmış ve onun pisliğini belirtmek üzere şöyle buyurmuştur: "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir"[172]. Eğer nur âyetinde söz konusu edilen Hz. Muhammed'in vasfı ise onda bahsedilen ve nitelenen bütün özellikler mevcuttur. Eğer maksat Kur'ân idiyse onda da durum gene öyledir.

Yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren... Bahsettiğimiz nitelemelerin tümü mümin için olabilir, Hz. Muhammed için olması da mümkündür. Bunlarla Kur'ân da kastedilmiş olabilir. Hz. İbrahim'in kastetilmesi de muhtemeldir. **Nur üstüne nûr** ve **Allah nuruna dilediğini kavuşturur** meâlindeki beyanın şu mânalara gelmesi muhtemeldir: Allah Teâlâ Muhammed'in nuruna hidâyet eder. Kur'ân'a, yahut imana ve hidâyete erdirmeyi murad etmesi de muhtemeldir. Bazıları **Nur üstüne nur** hakkında şöyle demiştir: Yağ nurdur, misbâh (lamba) nurdur, kandil nurdur. Mukabili olarak mümin nurdur, onun ameli nurdur, sözü nurdur. "Yehdillâhu li nûrihî men yeşâu" (يَهْدِي اللهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ) lafz-ı celîlinde "lâm" harfi "bâ" anlamında da olabilir[173].

Bazıları **Allah göklerin ve yerin nurudur** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Belirttiğimiz üzere gökler ve yer Allah Teâlâ'nın nuru ile aydınlandı. **O'nun misali nurunun**, yani müminin kalbindeki **O'nun nurunu-**

---

172 en-Nûr, 24/39.

173 Yani nuruna değil de nuruyla hidâyet eder.

nu misali. O İbn Mesûd'un (r.a.) kırâatinde de [§]"Meselu nûrihî fî kalbi'l- 169
mümin" (مَثَلُ نُورِهِ فى قلب المؤمن) şeklindedir. Bu bir misaldir ve iman, Kur'ân ve içine iman ve Kur'ân'ın girmesi halinde kalp hakkında getirilmiştir. Kur'ân **mişkât**, yani içinde lamba olan oyuk (taka) gibidir. Oradaki lamba iman ve Kur'ân'dır. O cam fanus içindedir, cam kalbi temsil eder. "Mişkât" da göğüsün sembolüdür. Nasıl ki lamba şişenin içine girince ışık verirse, aynı şekilde kalp de (içine iman/Kur'ân girince) ışık verir. Sonra ışık cam fanustan çıkar ve takayı aydınlatır. Kalp de göğsü aydınlatır. Sonra ışık takadan yansır ve evi aydınlatır. Aynı şekilde nur da göğüsten iner ve içini tümüyle aydınlatır da oraya asla haram girmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah insanlar için misaller veriyor. Onlar için misal getirmenin iki izahı olabilir: Birincisi: Onların fiilleri ve sözleri ile ilgili misaller (kıstaslar): Böylece onların güzellikte ve iyilikte değerlerini, onların ceza ve sevap olarak karşılığının ölçüsünü bilsinler. Ya da Allah her türlü hayrı kendilerinde toplamış saygıdeğer ulu kimseleri misal getirdi. Böylece inananların da onlar gibi olmalarını, onlarda bulunan özellikler gibi özelliklere kendilerinin de sahip olabilmesi için çabalamalarını istesinler. İmanın yahut Kur'ân'ın ya da Hz. Muhammed'in ya da ihtilaflı olsa da *en doğrusunu Allah bilir ya,* iman, Kur'ân ve Muhammed üzerine getirilen deliller ve kanıtların güzellikte, parlaklıkta, ışık saçmada, değerli oluşta nurlar gibi oluşları sebebiyle Allah Teâlâ tarafından onlar nurlara benzetilmiş ve onlar sebebiyle herkesin bu nurların güzelliğini ve değerini bilmeleri istenmiştir. Buna göre sözü edilen hususlara dair anlatımda getirilen misaller, delil ve kanıtlarla, güzelliği ve değeri hiç kimseye gizli kalmayan, inatçı ve sabit fikirlilerden başka kimsenin inkâra kalkışamayacağı nurlar gibi olmuştur.

Küfrün ve muannitliğin çirkin, bozguncu ve bâtıl oluşunun misali de üst üste binmiş olduğu belirtilen karanlıklar[174], serap ve ilâhî beyanda bahsedilen köpüktür. Allah şöyle buyurmuştur: "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir"[175]. Karanlıklar hakkında şöyle buyurmuştur: "Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar

---

174 "Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar gibidir; birbiri üzerinde karanlıklar! Neredeyse elini çıkarsa onu göremeyecek. Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur" (en-Nûr, 24/40).

175 en-Nûr, 24/39.

gibidir"[176] ve şöyle buyurmuştur: "Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur"[177].

170 [S]**Cam inciyi andıran bir yıldızdır.** Bu beyan hakkında şöyle demiştir: Beş yıldızın beşi de dürrîdir: Zühre (Venüs), Utarid (Merkür), Müşteri (Jüpiter), Behram (Merih) ve Zühal (Satürn). Katâde ise şöyle dedi: Dürrî, iri ve parlak yıldızdır. Kisâî ise şunu söylemiştir: Kim "derie" (درىء) şeklinde hemzeli okursa o yıldızın güzelliği, açıklığı ve yüksekliğidir. "Derae'n-necmu" (درأ النجم) dersin ve Arap dilinde yaygın ve açık mânasına gelir. Kim de "dâl"in dammesiyle ve hemzesiz olarak "dürriyyun" (دُرِّيٌّ) şeklinde okursa o takdirde de inci anlamındaki "dürr"e nispet etmiş olur. Kimi de "dâl"i damme ile ve de hemzeli olarak okumuştur ki sanırım bu da bir lügattir[178]. Ebû Amr b. Alâ şöyle dedi: "Dürrî" (الدرى) sanki bir gidip bir geliyormuş gibi ışıl ışıl parladığını gördüğün yıldızdır. Haberde Hz. Peygamber'den (s.a.) geldiğine göre o şöyle buyurmuştur: "İlliyyîn ehlinden adam cennet ehline şöyle yukarıdan bir bakar da onun ışıl ışıl parıldayan sanki bir yıldız gibi onun sayesinde cennet aydınlanır. Şüphesiz Ebû Bekir ve Ömer onlardandır. Ve onlar bundan da fazlasını hak ederler"[179]. Aynı şekilde merfû olarak "Dürriyyun" (دُرِّيٌّ) şeklinde de rivayet olunmuştur. Başka bir haberde ondan şöyle nakledilmiştir: "Cennete ilk giren zümrenin yüzleri dolunay gibi parlak olur. Onların arkasından girenlerin yüzleri gökte parlayan yıldızların ışığı gibi aydınlık olur. Onlardan her birinin insan soyundan olan iki zevcesi vardır ki onların baldırlarının iliği tenin arkasından görülür (öylesine şeffaftır). Muhammedin canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki orada bekâr kimse yoktur"[180].

---

176 en-Nûr, 24/40.

177 en-Nûr, 24/40.

178 Abdülâl Sâlim Mekrem ve Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 373. "Keennehâ kevkebun dürriyyun" (كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ). Âsım'dan rivayete göre o dâl'in dammesiyle okumuştur. Nahivcilerin tamamı onun okuyuşuna karşı çıkmışlar ve kesre ile ve hemzeli olarak "دِرِّيء" şeklinde "فِعِّيل" vezninde olması gerektiğini söylemişlerdir. Yıldızlardan bir kısmı vardır ki onlar "derârî"dir, yani batarlar ve gezerler (gezegen) (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "dre" md.). "كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ" ve "كَوْكَبٌ دِرِّيٌّ" ışığı çok parlak ve aydınlatıcı yıldız demektir. Ebû İshak dedi ki: Kim hemzesiz okursa berraklığı, güzelliği ve beyazlığı bakımından "dürr"e, yani inciye nispet etmiş olur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "drr" md.).

179 bk. Ebû Dâvûd, "Hurûf ve kırâât", 1; Tirmizî, "Menâkıb", 14.

180 Müslim, "Cennet", 14. Amr b. Nâkıd ve Yâkub b. İbrahim ed-Devrakî her ikisi İbn Uleyye'den rivayetle -lafız Yâkub'a aittir- dediler ki: Bize İsmail b. Uleyye anlattı, ona Eyyûb ona da Muhammed. O dedi ki: "İster öğünün ister müzakere edin? Cennette erkekler mi daha çoktur yoksa kadınlar mı?" Ebû Hureyre dedi ki: Ebu'l-Kâsım (s.a.) demedi mi: "Cennete ilk giren zümrenin yüzleri dolunay gibi parlak olur. Onların arkasından girenlerin yüzleri gökte parlayan yıldızların ışığı gibi aydınlık olur. Onlardan her birinin

[§]Mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Bu beyanda geçen "yûkadu" 171
(يوقَدُ) hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları onu "yûkadu" (يُوقَدُ) şeklinde "ya"lı, dammeli ve "kaf"ın fethi ile okumuşlardır: "el-Mısbâhu yûkadü" (المصباح يوقد), yani lamba yakılır anlamında[181]. Bunlar "tâ" ile, "dâl"ın refi ve "tâ"nın nasbı ile "zücâce"ye raci kılarak "tevakkadü" (تَوقَّدُ) şeklinde okumuş ve aslı "tetevakkadü" (تتوقد) iken sonra "tâ"lardan biri atılmıştır[182]. "Tûkadü" (تُوقَدُ) "tâ" ve refi ile okuyanlar "tutuşturulan zücâce" şeklinde bir takdirde bulunmuşlardır. Rivayete göre Hasan-ı Basrî onu "tûkadü" (تُوقَدُ) okumuştur: Yani "ez-zücâcetü'l-letî tûkadü" (الزجاجة التي توقد) takdirinde[183]. Mekke ehli "tâ"nın nasbı ve "kaf"ın şeddesi ile "tevakkade" (توقَدَ) şeklinde okumuşlardır; "el-misbâhu tevakkade" (المصباح توقد) takdirinde. O yüzden de mansub okumuşlardır. "Yûkadü" (يُوقَدُ) okuyan ise öznesini yıldız ya da lamba olarak "yûkadu'l-kevkebu evi'l-misbâhu" (يُوقَدُالكوكب أو المصباح) şeklinde bir takdirle okumuşlardır.

(Bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan. Müfessirlerin bazı görüşlerini daha önce geçen yerde belirtmiştik. Ancak onlara bir şey eklemek istiyoruz: Bir yorumcu dedi ki: O güneşin doğuşundan batışına kadar gölgesi olmayan bir yazı (alaz) ağacıdır. Onun ne doğuya ne de batıya düşen bir gölgesi vardır. Onun yağı en saf, en tatlı ve en hoş olanıdır. Başka bir yorumcu şöyle demiştir: Batısı olmayan şarkî değil, doğusu olmayan garbî değil; lâkin o sahrada gözüken bir ağaçtır ya da bir tepe üzerindedir, güneş gündüz boyu ona değer. Bu da evvelki gibidir. Kisâî şöyle demiştir: Ne tek başına şarkî ne de tek başına garbîdir. Fakat o aynı anda hem şarkîdir hem garbîdir. Bu şöyle demen gibidir: "Lâ âtîke ve lâ âtî fulânen" (لا آتيك ولا آتى فلانا). Bunun iki anlamı vardır: Eğer dilersen mânası, onlardan hiçbirine gelmiyorsundur. Eğer dilersen de o takdirde mânası onlara birlikte geliyorsundur. Bunun örneği şudur: "Vallâhi lâ âkülü ve lâ ye'külü zeydün" (والله لا آكل ولا يأكل زيد). Bunun iki anlamı vardır: Aynı şekilde şöyle denilir: "Raculün lâ yercû el-cennete ve lâ yehâfu'n-nâra ve yuhibbu'l-fitnete, innehû racul sâlih" (رجل لا يرجو الجنة ولا يخاف النار ويحب الفتنة إنه رجل صالح), yani bir adam ki cenneti ummuyor, cehennemden korkmuyor ve fitne-
yi seviyor. O salih bir adamdır. [§]Fitne mal ve çocuk demektir. Allah Teâlâ 172
şöyle buyuruyor: "Mallarınız ve çocuklarınız sizin için ancak bir imtihandır

insan soyundan olan iki zevcesi vardır ki onların baldırlarının iliği etin arkasından görülür (öylesine şeffaftır). Muhammedin canı elinde olana yemin ederim ki orada eşsiz kimse yoktur" (bk. Tirmizî, "Sıfatü'l-cenne", 5-7).

181 Bu Nâfi, İbn Âmir, Hafs kıràatidir (bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 500).

182 Bu da İbn Kesîr, Ebû Amr kırâatidir (bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 500).

183 Bu da Hamza, Kisâî, Ebû Bekir kırâati olmaktadır (bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 500).

(fitne)..."[184]. O cenneti umuyor ve cehennemden korkuyor. Bu bizim yorumladığımız gibidir.

Bazıları "lâ şarkıyyetin" (لَا شَرْقِيَّةٍ) hakkında şöyle demiştir: Günün başından sonuna kadar güneşe mâruz olmaz. "Ve lâ ğarbiyyetin (ولا غربية) günün başından sonuna kadar üzerinde sade gölge de var olmaz. Lâkin hem "şarkıyye" hem "garbiyye"dir, yani ona gün boyu güneş ve gölge birlikte isabet eder (hem doğu hem batı güneşini alır). Araplar şöyle der: "Lâ hayra fî şeceratin fî madvâtin ve lâ hayra fî şeceratin fî madhâtin" (لا خير فى شجرة فى مَضْواة، ولا خير فى شجرة فى مَضْحاة), yani hiç güneş görmeyen yerdeki bir ağaçta hayır yoktur, hiç güneş batmayan yerdeki bir ağaçta da hayır yoktur. Birileri şöyle demiştir: Güneş ne doğar ne de batar. Biri de demiş ki: O Şam bölgesinde bir ağaçtır; ne doğudadır ne de batıdadır. Hasan-ı Basrî ise şöyle demiştir: Vallahi eğer bu zeytûne ağacı yeryüzünde olsaydı illa ki ya doğuda ya da batıda olacaktı. Vallahi o yeryüzünde değildir. O Allah Teâlâ'nın nurunu -ki o Kur'ân'dır- açıklamak üzere getirmiş olduğu bir meseldir[185].

Nur üstüne nur. Bu ilâhî beyana gelince bazıları ona dair şöyle dedi: Müminin imanı nurdur, ilmi nurdur, o nur üzerine nurdur. Bazıları şöyle söyledi: Ateşin nuru yağın nurunun üzerinedir. Böylece nur üzerine nur olur. O kalitesiyle -yağı kasdediyor- bir nurdur. Bazısı da şöyle dedi: Ateşin nuru ile yağın nuru bir araya gelince aydınlatırlar. Bunlardan hiçbiri, diğeri olmadan aydınlatamaz. Aynı şekilde Kur'ân'ın nuru ve imanın nuru da bir araya geldi mi aydınlatır, bunlardan biri olmadan diğeri aydınlatmaz. Bazısı da sözünü
173 ettiğimiz imanın ve ilmin nuru demiştir. [§]Bazısı da bahsettiğimiz imanın ve amelin nuru demiştir. Sonra yağ ile yaptığımız teşbihin mânası şudur: Çünkü yağ lamba için en saf, en temiz ve en hoş ve en aydınlatıcı unsurdur; onda katık, ilâç vb. gibi her türlü yararlanma özelliği vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

184 et-Teğâbun, 64/15.

185 Arap dili uzmanlarından Ferrâ ve başkaları "min şeceratin mubâraketin zeytûnetin lâ şarkıyyetin ve lâ ğarbiyyetin" (مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ) âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: Bu ağaç güneşin sadece doğarken ya da sadece batarken üzerine düştüğü bir ağaç değildir. Aksine şarkıyye ve garbiyye, yani hem sabah güneş doğarken hem de akşam batarken her daim güneş alan bir ağaçtır. O daha bir yeşil ve zeytini ve yağı bakımından daha bir kalitelidir. Tefsir ehlinin çoğunluğunun görüşü budur. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Lâ şarkıyyetin ve lâ ğarbiyyetin" (لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ) özellikli bu ağaç dünya ehlinin bildiği ağaçlardan değildir. O cennet ehlinin ağaçlarındandır. Ezherî şöyle demiştir: Birinci görüş daha uygundur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "şrk" md.).

فِى بُيُوتٍ اَذِنَ اللّٰهُ اَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا
بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ

36. "Allah'ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar."

Allah'ın yapılmasına... izin verdiği evlerde... Bu beyan hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: "En türfea" (أَنْ تُرْفَعَ) kelimesi mescitlerin meskun diğer evlerden farklı tutularak içinde Allah'ı zikretmek, tesbihte bulunmak, kir pastan, maddî pisliklerden temiz, diğer dünyevî meşgalelerden uzak tutmak suretiyle saygı gösterilmesi ve kadrinin yüceltilmesidir. Bazısı ise "en türfea" (أَنْ تُرْفَعَ) kelimesinin inşa edilmesi ve mabet yapılması anlamına geldiğini söylemiştir. Eğer maksat bu ise o takdirde âyette mescitlerin inşa ve imarı, oraların mâbet edinilmesi emredilmiş olmaktadır. Eğer maksat birincisi ise o takdirde de içinde Allah'ı anlamak, tesbih etmek gibi belirtilen yollarla mescitlere saygı gösterilmesi emredilmiş olmaktadır.

Sonra bu konuda izin iki sebeple olur: Birincisi, şu bilinen namazların cemaatle kılınabilmesi için doğan hak sebebiyledir. Zira yeryüzünün tümü esas itibariyle mescittir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Yeryüzü bana mescit ve temiz kılındı"[186]. Buna göre yeryüzünün tümü namazın caiz olması açısından mescittir. O yüzden buradaki emir namazın cemaatle kılınabilmesi için mescit yapımı ile ilgili olmaktadır.

İkincisi, Allah Teâlâ bununla özellikle mescitlere yönelik olarak buyurmuştur. Zira içinde oturulan diğer evler izin ve ibâha yollu edinilmiş ve yapılmıştır. Allah Teâlâ yapımına özel izin vermekle mescitleri ayrıcalıklı kılmıştır. Zira eğer mescitlerin inşası genel ibaha ilkesi üzere verilmiş izne dayalı olsaydı, o takdirde mescitler ve diğer evler eşit olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

İçinde isminin anılmasına... Eğer "en türfea" (أَنْ تُرْفَعَ) kavl-i celîlinin yorumu saygı göstermek ve kadrini yüceltmek ise o takdirde **Ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar** meâlindeki beyan, emredilen o tâzimi ve emredilen değerini yüceltmenin tefsiri olur. Yani içlerinde Allah'ın adını zikretmek ve tesbihte bulunmak suretiyle onlara saygı gösterilmesi ve değerlerinin yüceltilmesi emrolundu. Eğer maksat

---

186 bk. Buhârî, "Teyemmüm", 1, "Salât", 56; Tirmizî, "Salât", 124, "Siyer" 5; Nesâî, "Gusl ve teyemmüm", 26.

174 maddî anlamda mescitlerin yapılması ise [§]o takdirde "ve yüzkera fihesmuhû yüsebbihu lehû" (وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ) cümlesi de başlangıç cümlesi, yani yeni bir cümle olur: Yani evler, yani mescitler yapılması emredildi ve orada sabah akşam O'nun adının anılması ve tesbih edilmesi emrolundu.

Sonra okunuşu hakkında da ihtilaf edilmiştir. "Yüsebbihu" (يُسَبِّحُ) kelimesini bazıları "bâ"nın nasbı ile "yüsebbehu" (يُسَبَّحُ) şeklinde, bazısı da "bâ"nın kesri ile "yüsebbihu" (يُسَبِّحُ) şeklinde okumuşlardır[157]. Nasb ile okuyanlar "Orada ismi sabah akşam tesbih edilerek anılır" şeklinde bir takdirle onu evveline bağlamış, sonra da arkadan gelen "ricâlun lâ tülhîhim" (رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ) kısmını yeni bir cümle başı yapmış olur. Kesre ile okuyanlar ise onu öncesinden koparmış ve "yüsebbihu lehû fihâ ricâlün bi'l-ğuduvvi ve'l-âsâl" (يسبح له فيها رجال بالغدو والآصال), yani "Orada onu sabah akşam tesbih eden birtakım adamlar vardır" şeklinde söz başı yapmış olur:

Sonra "ve yüzkera fihesmuhû" (وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ) kelâm-ı ilâhîsinde sözü edilen "adının anılması"ndan maksat namaz olur, aynı şekilde tesbih etmek de öyledir. Adının anılmasından maksat her türlü güzel zikirler olabilir. Sabah akşam tesbih etmekten maksat farz namazlar da olabilir.

Sonra bazıları "el-ğudüvvu" (الغدو) sabah namazı, "âsâl" (الآصال) da öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarıdır. "Asîl" (الأصيل) bu namazların, vakitlerinde kılınmasından ibaret sayılır, demişlerdir. Bazısı da "âsâl" (الآصال) özellikle ikindi namazıdır, diğer namazlar ise bu ifadeden anlaşılmaz, onlar başka delillerle bilinir. "Ğudüv" (الغدو) de sabah namazıdır, demiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَاِقَامِ الصَّلٰوةِ
وَاِيتَاءِ الزَّكٰوةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْاَبْصَارُ ﴿٣٧﴾

175 [§]37. ***"Ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı kişiler, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkarlar;"***

[Allah Erleri]

Ticaretin de satımın da kendilerini ... alıkoyamadığı kişiler. Yani onları ne ticaret ne de alışveriş alıkoymaz. Allah Teâlâ ticareti ve alışverişi zikretmiştir. Oysa alışveriş de bir ticarettir. Ancak ticaret ismi her türlü işlemi içerirken

157 bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 501.

alışveriş (bey‘) ismi sadece onun bir türüne işaret eder. Aynı şekilde her türlü ticarî faaliyette bulunan kimseye "tâcir" denirken sadece bir şey satana bâyi denilir... Allah Teâlâ bildirdi ki onları ne ticaret ne de alışveriş Allah'ı anmaktan alıkoymaz. Sonra **Ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan... alıkoyamadığı kişiler** meâlindeki beyanın şöyle anlaşılması da muhtemeldir: Onlar ticaretle ve alışverişle meşgul olmazlar, kendilerini tamamen Allah'ı zikretmeye, namaz kılmaya ve diğer belirtilen hususları yerine getirmeye adarlar. Şu anlama gelmesi de mümkündür: Onlar ticaret yaparlar, alırlar satarlar, lâkin onların ticaretleri ve alışverişleri onları Allah'ı zikretmekten meşgul etmez ve alıkoymaz. Onlar her daim Allah'ı zikrederek yaşarlar (Allah'ı hiç unutmazlar).

Ayrıca "an zikrillâh" (عَنْ ذِكْرِ اللهِ) kelâm-ı ilâhîsinden maksat namaz da olabilir. "Ve ikāmi's-salâti" (وَإِقَامِ الصَّلَاةِ) namazın ikamesi ise namazın rükuu, secdesi, kırâati ile ve tüm erkân ve şartlarına riayet ederek tam bir şekilde kılınması demektir. "An zikrillâhi" (عَنْ ذِكْرِ اللهِ) kelimesinden maksat zikirlerin her çeşidi, "ikāmi's-salâti" (وَإِقَامِ الصَّلَاةِ) kelimesinden de bizzat namazın kendisinin kılınması ve zekâtın verilmesi... anlaşılabilir. Bazı kimseler "an zikrillâhi" (عَنْ ذِكْرِ اللهِ) kelimelerinden maksat hutbe "ikāmi's-salâti" (وَإِقَامِ الصَّلَاةِ) kelimelerinden maksat da ise cuma namazı olabilir demiştir. Çünkü Allah Teâlâ "ve izâ raev ticâraten" (وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً), yani "Onlar bir ticaret veya eğlence gördüklerinde..."[188] buyurmuştur. Yine "izâ nûdiye li's-salâti" (إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ), yani "Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında ..."[189] buyurmuştur ki maksat hutbedir. Bu yorum, müfessirlerden duyulmuş değildir, fakat mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkarlar. O gün kıyâmet günüdür. Allah Teâlâ o günün dehşetinden ve korkusundan haber vermektedir. Zira ki o günün korkusundan ve dehşetinden kalpler ve gözler yerinde duramayacak, yerinden oynayacaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Başları yukarıya kalkık..."[190], [§]"Çünkü dehşet içinde yut- 176
kunurlarken yürekleri ağızlarına gelmiş olacak..."[191]. **Gözlerin ve gönüllerin**

---

[188] "Onlar bir ticaret veya eğlence gördüklerinde ona yönelip seni ayakta bırakıverdiler. De ki: 'Allah'ın nezdinde olan, eğlenceden de ticaretten de üstündür. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır'" (el-Cuma, 62/11).

[189] "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır" (el-Cuma, 62/9).

[190] "Başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar" (İbrâhim, 14/43).

[191] "Yaklaşan gün konusunda onları uyar; çünkü dehşet içinde yutkunurlarken yürekleri ağızlarına gelmiş olacak; zâlimlerin ne bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaatçisi olacaktır" (el-Mü'min, 40/18).

dehşetle sarsılacağı bir günden korkarlar... Bu ilâhî beyanın şöyle yorumlanması da mümkündür: Bir defasında anlarlar bir defasında cahil kalırlar. O günde, dünyada iken önem vermedikleri hususlara önem verirler, kabul etmediklerini kabul ederler. **Gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkarlar...** Bu beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: Yani kalpleri göğüslerindeki yerinden koptuğu ve boğazlarında hançerelerine takılıp kaldığı zaman... Sonra dedi ki: **Ve gözler**, yani değişip de gözleri göğerdiği zaman. Bu Mukātil'in görüşü olmaktadır.

لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ
مَنْ يَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٨﴾

38. "Çünkü (o günde), ***Allah onları, yaptıklarından daha güzeli ile ödüllendirecek, daha fazlasını da lütfundan verecek. Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır."***

Allah onları, yaptıklarından daha güzeli ile ödüllendirecek... Yaptıklarından daha güzeli ile ödüllendirmesi şöyle olabilir: Allah Teâlâ onları yaptıkları iyiliğin karşılığı ile ödüllendirir, günahlarını örter ve onlara karşılık kendilerini cezalandırmaz. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Yaptıklarının güzelini kabul ederiz"[192] ve "ve onları yaptıkları en güzel işlere göre ödüllendirecektir"[193].

Onların iyilikleri ölçüsünde kendilerine **lütfundan daha fazlasını da verecek. Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır.** Bazıları bunu şöyle yorumlamıştır: Kendinden üst konumda bir melik yok ki hesaba çeksin. O yüzden O, dilediğini hesapsız olarak rızıklandırır ve kendisini hesaba çekecek hiçbir kimseden korkmaz. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: " Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir"[194]. "Biğayri hisâb" (بِغَيْرِ حِسَابٍ), yani hesapsız ifadesi şöyle de yorumlanabilir: Yaptıkları amellerin hesabına bağlı olmaksızın onlara verir ve hesapsız kitapsız onları cennete koyar. Şu yorum da muhtemeldir: "Biğayri hisâbin" (بِغَيْرِ حِسَابٍ), yani onlara amellerinin

---

192 "İşte cennetlikler arasında alan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir" (el-Ahkâf, 46/16).

193 "Çünkü Allah onların geçmişte yaptıkları en kötü şeyleri bile bağışlayıp silecek ve onları yaptıkları en güzel işlere göre ödüllendirecektir" (ez-Zümer, 39/35).

194 el-Enbiyâ, 21/23.

ölçüsü kadar değil aksine kat be kat sayılamayacak kadar fazla verir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً
حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ
وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٣٩﴾

39. "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah'ın hesabı pek çabuktur."

[Kâfirlerin Amelleri]

İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir. Bu beyanda kâfirlerin amellerini, sözü edilen seraba benzetmesi iki açıdan olabilir: Birincisi onlar görünüşte birta-
kım ameller yaptılar [§]ve onların âhirette kendilerine ulaşmasını ve onlardan 177
yararlanmalarını umdular; verdikleri sadakalar, yaptıkları harcamalar, sıla-i rahim vb. gibi bakılınca görünüşte hayır işleri olarak görünen ameller gibi. Bir de ne görsünler onlar yaptıkları bu amellerin ecrinden tamamen mahrum kalmışlardır ve hiçbir şey bulamamışlardır. Uzaktan serabı görüp de su zannederek ona gitmesi, varınca da orada su namına hiçbir şeyin bulunmadığını görmesi ve gördüğü şeyin bir serap olduğunu anlaması gibi.

İkincisi: Onların amellerini sözünü ettiği serap meseli ile açıkladı; çünkü onlar âhirette şefaatlerine nail olacakları umuduyla putlara (asnâm ve evsân) tapınmaktaydılar. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "-ki onlar sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz" diyorlar-"[195]; "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız" diyorlar"[196]. Onların putlara tapmaları, sözünü ettikleri şefaatleri içindi. Onlar orada taptıkları putlardan yararlanamayınca serabı görüp de su sanan, ama yanına vardıkça onun sandığı gibi şey olmayıp bir serap olduğunu gören susuz kimse gibidir. Meselin tamamı buraya kadardır.

---

[195] ez-Zümer, 39/3.

[196] Yûnus, 10/18.

Sonra (yeni bir söze) başladı şöyle buyurdu: **Ve Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir.** Yani amelinin hesabını ve onun karşılığını eksiksiz olarak görür. Ya da şöyle yorumlanır: Kıyâmet gününde amelinin yanına gelir, dünyada iken işlemiş olduğu amelinden, aynen susuz kimsenin seraba varıp da bir şey bulamayışı gibi hiçbir şey bulamaz. **Ve Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir.** Yani Allah'a gelir ve O'nu amelinin hesabını eksiksiz görüyor olarak bulur.

Bazıları şöyle demiştir: Bu misal, kâfirler için getirilmiştir. Şöyle ki onlar kıyâmet gününde diriltilirler, boyunları susuzluktan kopmuş haldedir. Onlara geniş bir düzlükte bir serap gösterilir. Ona bakınca onu su zannederler, ondan
178 içmek için [§]oraya koşarlar ve hiçbir şey bulamazlar. İşte orada yakalanırlar ve hesaba çekilirler. Aynı şekilde kıyâmet gününde onların amelleri yok olur da onlar için hiçbir karşılık bulamazlar.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Serap", gün ortasında güneşten ötürü su gibi gördüğün şeydir. "Âl" ise günün başında ve sonunda gördüğün ve her şeyin görüntüsünü ortadan kaldıran seraptır. "Kī'a" (قِيعَة) ise düzlük demektir. Ebû Avsece ise şöyle demiştir: Sıcağın sebep olduğu serabı sanki akan bir su gibi görürsün. O, gündüzün ortasında göğe doğru uzanır gibi olur. "Âl" (الآل) ise gündüzün ilk vaktinden başlayarak gün ortasına yakın bir zamana kadar olan seraptır. "Kī'a" (قِيعَة) düz arazidir; düz, kurak ve temiz arazi olup batak olur, su birikir. "Kā'" (قاع) tekil "kīân" (قيعان) çoğuldur. "Zam'ân" (الظمآن) susuz demektir. Şöyle denilir: Susamış topluluk (قوم ظِماء), susamış kişi (إمرأة ظَمأى), susamış kadın (نسوة ظِماء). "Azme'tühû" (أظْمَأته) "Onu susuz bıraktım" demektir. "Zamme'tühû" (ظَمَّأته) da aynı mânadadır.

Kisâî şöyle dedi: "Zam'ân, sadyân, atşân" (الظمآن والصديان والعطشان) kelimelerinin üçü de aynı mânadadır. "Serap" zeval vaktinden önce olur. "el-Âl" (الآل) zevalden öncedir (kuşluk vakti) ve o seraptan daha yüksektir. "Rakrâk"[197] (الرقراق) ise ikindiden sonra olur.

أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِى بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشٰيهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهٖ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهٖ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ اِذَٓا اَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرٰيهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ ﴿٤٠﴾

[197] Yaldır yaldır eden ve parlak olan her şey "rakrâk"tır. Serap için kullanılır ve "terakraka's-serâbu (ترقرق السراب) denir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "rkk" md.).

40. "Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) ***kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar gibidir; birbiri üzerinde karanlıklar! Neredeyse elini çıkarsa onu göremeyecek. Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur."***

Yahut dalga kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar gibidir. Bu kâfirlerin durumunu, bildirmek üzere Allah Teâlâ'nın getirmiş olduğu bir başka misaldir. Karanlıklara benzetilen bir ceset. Şöyle ki: Deniz derin olduğu zaman daha çok karanlık olur. Karanlık deniz (فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ), kâfirin kalbidir. "Yağşâhu mevcun" (يَغْشَاهُ مَوْجٌ), yani onun üzerinde bir dalga onu bürür. [§]**Üstünde bir** 179
dalga, onun üstünde de bir bulut (öylesine) karanlıklar... Karanlıklardan maksat dalganın karanlığı, gecenin karanlığı, bulutun karanlığı... Bu karanlıklar **birbirleri üzerine binmiş** haldedir. Kâfir de böyledir: Onun kalbi karanlıktır, karanlık bir göğüste ve karanlık bir cesettedir. O imanı göremez. Hani denizdeki kimse öylesine bir karanlıkta elini çıkarsa nasıl onu göremezse o da öyle. **Neredeyse onu göremeyecek**, yani onu asla göremez. Yahut şöyle bir mâna verilebilir: Hallerinin karanlığı üst üste binmiş üç karanlığa benzetilmiştir. Onun küfrünün karanlığı -belirtilen karanlıklar gibi- işlediği amellerle her an artmaya devam eder. Bu haliyle bu misal, müminin hallerinin nurlarına getirilen tersinden misal gibidir. Mişkât ya da nur benzetmesi[198] (nur üstüne nur), müminin bedenidir, göğsüdür ve kalbidir.

Yahut karanlıklar gibi. "Ev kezulümâtin" (أَوْ كَظُلُمَاتٍ) kelimesindeki "ev" harfi şek için değildir. Lâkin sanki şöyle buyurmuş gibidir: Eğer kâfirin amelini seraba benzettiysen o yerindedir. Ve onu sözü edilen karanlıklara benzettin ise o da yerindedir ve doğrudur. Hangi misali getirdiysen o yerindedir. Şudur veya budur şeklinde değildir. Kâfirlerin amelleri hakkında iki misal getirdi, biri serap ikincisi de karanlıklardır. Mümin için aynı şekilde iki misal olabilir: Kâfir için belirtilen karanlık mümin için zikredilen nura mukabildir. Kâfirlerin amelleri için sözü edilen serap ise müminlerin amellerinin gerçekliğine mukabildir. O şöyle buyurmuştur: "Allah'ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar..." ve bu beyanın şu kısmına kadar: "Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır..."[199]

---

[198] en-Nûr, 24/35.

[199] "Allah'ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar... Çünkü (o günde), Allah onları, yaptıklarından daha güzeli ile ödüllendirecek, daha fazlasını da lütfundan verecek. Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır" (en-Nûr, 24/36, 38).

Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur. Bazıları bunu şöyle yorumlamıştır: Allah kime iman nasip etmezse onun inanma imkânı yoktur. Şöyle de denilmiştir: Allah kime hidâyet etmediyse artık onun için hidâyete erme imkânı yoktur. Her iki izah da aynıdır.

Âyet Mûtezile'nin aleyhinedir. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Allah mümin için yarattığı her nurun aynısını kâfir için de yaratmıştır. Âyette ise Allah Teâlâ'nın kâfirler için nur var etmediği haber veriliyor. Eğer kâfir için de mümin için var edildiği gibi nur var edilseydi o takdirde **Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur** meâlindeki beyanın bir anlamı olmaz. Bu da gösteriyor ki kâfir için bir nur var edilmemiştir.

180 [S]**O da eksiksiz olarak hesabını görüverir.** Buyuruyor ki: Ona amelinin karşılığını verir ve ona haksızlık etmez. **Allah'ın hesabı pek çabuktur.** Bunun mânasını bir çok yerde açıklamıştık.

Ebû Avsece "bahrin lücciyyin" (بَحْرٍ لُجِّيٍّ) kelimeleri hakkında şöyle dedi: "el-Lücciyyu" suyu çok olandır. Lücce denizin ortasıdır. "Yağşâhu mevcun" (يَغْشَاهُ مَوْجٌ), yani dalga onun üzerinde olur. "el-Mevc" ise rüzgarın esmesi sonucu denizin üstünde oluşan dalgalar ve onların arasında açılan yollardır. Bazıları **Neredeyse elini çıkarsa onu göremeyecek** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: "Göz ona yaklaşmadı bile!", "er-Raculü lem yusıb ve lem yukârib" (الرجل لم يصب ولم يقارب), yani "Adam (hedefe) isabet etmedi, yaklaşmadı bile!" denilmesi örneğinde olduğu gibi.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٤١﴾

41. "Görmez misin ki, göklerde ve yerde olanlar, havada kanatlarını açarak hareketsiz gibi duran kuşlar Allah'ı tesbih ederler. Hepsi duasını ve tesbihini bilmekte, Allah da onların bütün yaptıklarını bilmektedir."

[Kevnî âyetler]

Görmez misin ki, göklerde ve yerde olanlar... Allah'ı tesbih ederler. "Elem ta'lem" (أَلَمْ تعلم) ve "elem tera" (أَلَمْ تَرَ) gibi ifadeler zâhirde taaccüp ve istifham harfidir. Biri diğerine hayretini ifade etme ya da soru sorma ama-

cıyla "elem tera kezâ, ve elem ta'lem kezâ" (ألم تر كذا. وألم تعلم كذا), yani "Görmez misin?!" ve "Bunu bilmez misin?" der. Ancak bu Allah Teâlâ hakkında şu iki anlamda kullanılır: Birincisi "kad raeyte ve alimte" (قد رأيت وعلمت), yani elbette gördün ve bildin! anlamındadır. Çünkü Allah Teâlâ için istifham, yani bir şeyi öğrenmek için soru sormak caiz değildir. İkincisi de emir anlamıdır. Yani "i'lem ve ra" (اعلم و ر) "Bil ve gör!" takdirindedir. Nitekim bu hususu birçok yerde belirtmiştik.

Göklerde ve yerde olanlar Allah'ı tesbih ederler. Sözü edilen nesnelerin tesbihi iki şekilde olabilir: Birincisi yaratılış ve yapıları itibariyle tesbih etmeleri: Zira her bir varlığın hilkatinde Allah Teâlâ'nın vahdâniyetine ve eşi benzeri olmaktan yüceliğine, her türlü noksanlıklardan uzak olduğuna, rubûbiyetine şehâdet ve ulûhiyette eşsiz ve tek olduğuna işaret eden deliller vardır. İkincisi Allah Teâlâ kuşlar, hayvanlar ve diğer varlıkların bünyelerine öyle bir özellik koyar ki onunla Allah'ı tesbih ederler ve bunu kendileri de anlarlar, her ne kadar başkaları anlamasalar da onlar, onun bir tesbih olduğunu bilirler. Hz. Süleyman kıssasında anlatılan dağların ve kuşların tesbih etmesi işte böyle bir şeydir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de!" dedik"[200]. Bir başka ilâhî beyanda da şöyle buyurmuştur: "Her sabah ve her akşam Allah'ın yüceliğini dile getirirken dağları ve çevresinde toplanmışken kuşları Dâvûd'a eşlik ettirdik. Hepsi de Allah'a yönelmişlerdi"[201].
[§]Eğer sözü edilen varlıkların zikretmesi hilkaten, yani yaratılışta bulunan bir 181
özellik itibariyle olsaydı o takdirde Hz. Süleyman ve diğer insanlar bu konuda şer'an eşit olurlardı. Aynı şekilde vakit itibariyle de akşamın bir ayrıcalığı olmaz diğerleri ile eşit olurdu. Hz. Süleyman'ın bu konuda ayrıcalıklı kılınması, sair vakitler arasında belli vakitlerin özel sayılması gösteriyor ki bu nesnelerin tesbihi, yaratılışları itibariyle kendiliğinden ortaya çıkan bir tesbih değil aksine bir şekilde onların içine koyduğu anlamda bir ibadet tesbihidir. Her ne kadar diğer yaratıklar onların tesbihini anlamasalar da. Görülmez mi ki Allah Teâlâ karıncanın sözünü haber vermiştir: "Bir karınca şöyle dedi: 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin'..."[202] Sonra mâlumdur ki onun sözünün gerçekliği her ne kadar mümeyyiz ve muhatap kabul edilerek sınanan kimsenin sözü gibi

---

200 " Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk. 'Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de!' dedik ve onun için demiri yumuşattık" (Sebe, 34/10).

201 Sâd, 38/18-19.

202 "Nihayet Karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!'" (en-Neml, 27/18).

olmasa da bir mâna idi ve ondan o mânayı anlamışlardı. Birinci kabilinden olmak üzere görmez misin Allah Teâlâ organların konuşmasından ve o günde kişiye aleyhinde tanıklık etmesinden haber vermiştir. Şöyle buyurmuştur: "O ceza gününde dilleri... aleyhlerine tanıklık edecektir"[213]; "...aleyhine şahitlik eder"[214]. Bunlar organlarının kendi aleyhlerine yapmış olduğu tanıklığı, her ne kadar başkaları anlamasa da kendileri anlarlar, hatta o yüzden onların tanıklığını yadırgarlar. Bu da gösteriyor ki durum, bizim dediğimiz doğrultudadır. Bu muhtemeldir ki kendilerinde bulunan bir özellik sebebiyle oluyordu ve onu kendileri anlıyorlardı ama başkaları anlamıyordu. Görmez misin ki Allah Teâlâ suyun tabiatına öyle bir özellik koymuştur ki onun isabet ettiği ve ulaştığı her şey hayat buluyor. Bu özelliği ancak Allah Teâlâ biliyor, ya da Allah Teâlâ'nın ona muttali kıldığı ve kendisine elçi olarak seçtiği kimse biliyor[215]. Göklerde ve yerde olanların, kuşların vb. tesbihi işte buna göre anlaşılır. Onların tabiatlarına öyle bir özellik koymuştur ki onlar bununla kendilerinden hâsıl olan bu durumun -başkaları anlamasa bile- tesbih ve tenzih olduğunu anlarlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Tıpkı şu ilâhi beyanda olduğu gibi: "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız"[216].

182 [§]**Göklerde olanlar Allah'ı tesbih ederler** "Men" (مَن) harfi temyiz gücü olan (akıllı) varlıklar için kullanılır. "Mâ" (ما) ise hem temyiz kabiliyeti olan akıllı hem de olmayan akılsız varlıklar için ortak kullanılır.

Havada kanatlarını açarak hareketsiz gibi duran kuşlar. Yani uçuş sırasında kanatlarını sıralayan kuşlar. Ebû Avsece benzer şey söylemiş ve şöyle demiştir: Yani havada kanatlarını sıralar ve hareket ettirmezler.

Hepsi duasını ve tesbihini bilmekte... Bazıları dedi ki: Orada olan meleklerden ve diğerlerinden her kim varsa -insan ve cin kâfirleri hariç- kendi dili ve lisanı ile duasını ve tesbihini bilir. **Hepsi duasını ve tesbihini bilmekte...** meâlindeki beyanı şöyle yorumlamak da mümkündür: Belirttiğimiz gibi onlardan her biri bilir ve anlar ki -başkası anlamasa bile- kendisi O'nu tesbih etmektedir. Sanki Allah Teâlâ saltanatını, mülkünü ve onların ibadet ve tesbih etmelerinden zatının müstağni olduğunu belirtmiş olmaktadır. Çünkü göklerde ve yerde olan her ne varsa kendisini zikretmekte olan zata nisbetle onların

213 "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir" (en-Nûr, 24/24).
214 "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder" (Fussılet, 41/20).
215 bk. Âl-i İmrân, 3/179; el-Cin, 72/26-27.
216 el-İsrâ, 16/44.

ibadet etmiş olmaları ile ibadeti terketmiş olmaları aynıdır; ne yarar verir ne de zarar. Yahut şöyle diyordur: Göklerin ve yerin mülkü kendisine ait olan yüce zatın, hiçbir kimsenin ne itaatine ne de ibadetine ihtiyacı vardır. İtaat ve ibadete dair ihtiyar ve fayda Allah'a değil kullara aittir. Bu yüzdendir Allah Teâlâ onun arkasından şöyle buyurmuştur: "Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir"[207].

Allah da onların bütün yaptıklarını bilmektedir. Bunun evvelki yoruma yönelik olması muhtemeldir. Yani sözü edilen kimselerin yapmış oldukları tesbihi ve daha başka yaptıklarını bilir. Ya da bu ifade iptidaen genel insanlık için bir vaîd olur. Yani Allah Teâlâ herkesin yaptıklarının tümünü bilendir (ve onlardan hesaba çekecektir).

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَص۪يرُ ﴿٤٢﴾

42. "Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir, dönüş de Allah'adır."

Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir, dönüş de Allah'adır. Birçok yerde bunun yorumunu belirttik.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُزْج۪ي سَحَاباً ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَاماً
فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِه۪ۚ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ جِبَالٍ ف۪يهَا
مِنْ بَرَدٍ فَيُص۪يبُ بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَٓاءُۜ يَكَادُ سَنَا
بَرْقِه۪ يَذْهَبُ بِالْاَبْصَارِ ﴿٤٣﴾

[§]43. "Görmez misin ki, Allah bulutları yürütür, sonra onları birleşti- 183
rir, sonra onları üst üste binip yoğunlaşmış bulut kümesi haline getirir. Bu sırada bulut aralıklarından çakan şimşeği görürsün; gökten, oradaki bulut dağlarından dolu yağdırır da bunu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden de onu uzaklaştırır, bu arada şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri kör edecek."

Görmez misin ki, Allah bulutları yürütür. Yani sürükler **sonra onları birleştirir.** Yani birbirinin üstüne ekler, **sonra onu bulut kümesi haline getirir.** Bazıları, burada takdim tehirin bulunduğunu söyledi. **Sonra onu bulut**

---

[207] Bir sonraki âyet.

kümesi haline getirir. Yani bir kısmını diğerinin peşinden taşıdığı parçalar halinde (onları yığar). **Sonra onları birleştirir.** Yani parça parça bir araya geldikten sonra onları üst üste istif eder. Bazıları dedi ki: **Bulutları yürütür**, yani yerden çıkarır ve onu yer ile gök arasında emrine âmâde kılar, sonra da onu küme halinde istifler.

Bu sırada "el-vedk" (الودق), yani **yağmuru görürsün;** "Yahrucu min hılâlihî" (يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ) **arasından çıkıyor** "Hılâlihî" (خِلَالِهِ) kelimesi "hılelihî" (خِلله) şeklinde de okunmuştur[208]. Yani bulutların arasından.

Gökten, oradaki bulut dağlarından dolu yağdırır... Bazıları şöyle demiştir: Kardan (buzdan) dağlar var, Allah Teâlâ karı ve doluyu o dağlardan bulutlara indirir. Bazıları da bu beyanı şöyle yorumlamıştır: (Söz konusu olan) Allah Teâlâ'nın gökte doludan yarattığı ve sonra da (kendisinden) bunları indirdiği birtakım dağlardır. Âyette Allah Teâlâ'nın gökten indirdiğini belirttiği dağların kar ve doludan oluştuğuna dair bir açıklama yoktur. Sadece Allah Teâlâ orada dolunun bulunduğunu bildirmiştir. Nesneler dağlara benzetilir ve ona nispet edilebilir. Bu ya çokluk sebebiyle ya da ikinci olarak şiddeti, katılığı ve cesameti sebebiyle olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Dağları görürsün, onların durduğunu sanırsın..."[209] Bu beyanda anılan dağların, Allah Teâlâ'nın kendisinden indirmiş olduğunu bildirdiği gökteki kar ve dolu dağları olması mümkündür. Zira onların nerede olduğu, gökte mi, gök ile yer arasında mı? bilinmez.

Bunu dilediğine isabet ettirir. Yani insana yahut ekinine yahut meyvesine ve ona zarar verir. **Dilediğinden de onu uzaklaştırır ve ona isabet ettirmez.** Eğer bu şekilde ise o azap verme şeklinde olur. Aynı şekilde dolunun etkisi de
184 öyledir; bir yerde her şeyi yok eder, başka bir yerde zararlı olmaz. [§]Her yere aynı şekilde yağmaz, bir yere isabet eder, başka bir yere ise isabet etmez. Bunu bereketinden **dilediğine isabet ettirir ve onun** bereketini **dilediğinden de uzaklaştırır** diye yorumlamak da mümkündür. **Bu arada şimşeğinin parıltısı neredeyse** gözleri kör edecek. **Şimşeğinin parıltısı.** Denildiki: Şimşeğin ışığı, parlaklığının şiddetinden neredeyse gözleri alıp götürecek, yani kör edecek.

---

208 bk. Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 381.

209 "Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır" (en-Neml, 27/88).

İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle dediler: "Yuzcî" (يُزْجِي) sürüklüyor; "rukâmen" (رُكَامًا) üst üste istif, küme; "vedk" (الْوَدْقَ) yağmuru (görürsün); "yahrucu min hilâlihî" (يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ) arasından çıkar; "senâberkıhî" (سَنَا بَرْقِهِ) şimşeğinin ışığı[210]. Ebû Avsece şöyle de açıklama yapmıştır: "الركام" Birbiri üstüne yığılmış, istif edilmiş çok şey demektir. Bir şey üst üste bindiği zaman "irtekeme'ş-şey'u" (ارتكم الشيء), yani istif oldu denir. Bir şeyi üst üste koyduğunu ifade etmek için de "rakemtü'l-metâ'a-erkemuhû rakmen" (ركمت المتاع أركمه ركما) dersin. "Vedk" (الْوَدْقَ) yağmur demektir. Yağmur yağdığı zaman "vedekati's-semâu tediku vedkan" (ودقت السماء تدق ودقا) denilir. "Yahrucu min hilâlihî" (يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ), yani arasından çıkar demektir. "Hılâl"in (خِلَالِ) tekili "halel" (خلل) gelir. "Yekâdü senâberkhî" (يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ) kelâm-ı ilâhîsindeki "سَنَا" maksur bir isimdir ve ışık demektir. Onun ateş olduğu da söylenmiştir ki o da aynı mânadadır.

يُقَلِّبُ اللّٰهُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَۜ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِاُو۬لِي الْاَبْصَارِ ﴿٤٤﴾

44. "Allah geceyi gündüze, gündüzü geceye çevirir; gören ve düşünenler için bunlardan alınacak ibretler vardır."

Allah geceyi gündüze, gündüzü geceye çevirir. Gecenin ve gündüzün çevrilmesi birbirinin arkasından gelmesi demektir; bunu getirir ötekini götürür. Allah Teâlâ bunu *-en doğrusunu Allah bilir ya* - "Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir"[211] meâlindeki beyanla irtibatlı olarak zikrediyor ve egemenliğini, kudretini, tedbirini, ilim ve hikmetini ve vahdâniyetini bildiriyor. Egemenliği ve kudreti sözünü ettiği bulutların yer ve gök arasında sevkedilmesi, onu emrine âmâde kılması, onları üst üste istiflemesi... Bütün bunlara O'nun zatı ile kādir olduğunu ve hiçbir şeyin O'nu aciz bırakamayacağını gösterir. Yağmurun yağması, bir yere isabet ederken başka bir yere yağmaması, bulutların birbirine ekli olması ve üst üste istiflenmesi hep aynı olduğu halde belli bir yere yağdırırken başka bir yere yağdırmaması bütün bunlar bulutların tabiatı sayesinde ya da tesadüf eseri olmadığına, O'nun yüce tedbiri ve ilmi ile olduğuna delil olmaktadır. Keza belirttiğimiz gibi emir ve yönetiminin işle-
mesi, yeknesaklığı ve ahengi, [§]gündüz ve gecenin yer değiştirmesi, onların 185
uzatma ve kısaltma şeklinde halden hale dönüştürülmesi, göğün menfaatlerinin yerin menfaatleri ile aralarındaki mesafenin uzaklığına rağmen uyum içinde birbirine bağlı olması, bütün bunlar çoklu değil tek elden bir tedbirin

---

210 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 306.

211 en-Nûr, 24/42.

olduğunu gösterir. Zira çoklu bir tedbir olsaydı onlardan bir kısmı diğerinin yapmak istediği tedbir ve faydaya engel olurdu. Bu da gösteriyor ki O birdir, âlimdir, kādirdir, müdebbirdir; hiçbir şey onu aciz bırakamaz. Bu yüzdendir ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Gören ve düşünenler için bunlardan alınacak ibretler vardır.** Belirttiğimiz gibi bunda nice istidlâl yönü ve ibret almayı gerektiren husus vardır.

وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَٓابَّةٍ مِنْ مَٓاءٍۚ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖي عَلٰى بَطْنِهٖۚ وَمِنْهُمْ
مَنْ يَمْشٖي عَلٰى رِجْلَيْنِۚ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖي عَلٰٓى اَرْبَعٍۜ يَخْلُقُ اللّٰهُ
مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٤٥﴾

45. "Allah hareket eden her canlıyı bir sudan yarattı. Bunlardan kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimi de dört ayak üzerinde yol alır. Allah dilediğini yaratıyor, Allah her şeye kādirdir."

Allah hareket eden her canlıyı bir sudan yarattı. Bu beyan *-en doğrusunu Allah bilir ya-* "Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir"[212] meâlindeki âyette bağlantılıdır. Allah Teâlâ bulutu ve onda olan tedbiri, ilmi, hikmeti andı, ayrıca gecenin ve gündüzün kısaltılmasını ve onlarda bulunan tedbir, ilim, hikmet ve kudreti andı. Buna göre **Allah hareket eden her canlıyı bir sudan yarattı** meâlindeki âyet de O'nun kudretini, egemenliğini, ilmini ve tedbirini anlatıyor. Allah Teâlâ bildirdi ki bütün mahlûkatı bunca cinslerinin farklı ve özlerinin ayrı ayrı olmasına rağmen bu sudan, aynı unsurdan yarattı. Onlar tabiatları gereği kendiliklerinden öyle olmadı. Keza sonradan elde edilmiş bir ilim ve tedbir ile değil, aksine tek ve zatı ile âlim olan birinin yönetim ve düzenlemesi ile oldu. Zira eğer tabiatları gereği kendiliklerinden olsaydı o takdirde tek bir takdir ve tek bir özellikte ortaya çıkarlardı. İkincisi insanlar içinde bilge kimselerden hiçbiri, bu âlemin inşasının nasıl olduğunu ve bu yaratıkların bu sudan nasıl yaratıldıklarını bir türlü kavrayamamıştır. Çünkü Allah Teâlâ öyle yaratmıştır ve onları yaratmış olduğu sularda ne bir özellik ne de o yaratıkların cevherinden herhangi bir unsur vardır. Onların inşa edilmiş olması gösteriyor ki Allah, zatı ile kādirdir. O'nu hiçbir şey aciz yapamaz. O sebep aracılığıyla da sebep olmaksızın yaratır. Zira O mahlûkatı bir hikmete göre yaratmıştır. Onu hiçbir bilge insan kavrayamamıştır. Bu mahlûkatın yaratılmış olması bu

---

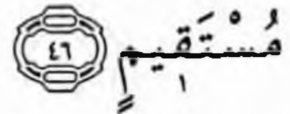
[212] en-Nûr, 24/42.

hikmetlere ve sebeplere işaret eder [§]ve O, onlara emirler ve yasaklar koyma- 186
dan başıboş bırakmak için hiçbir şeyi öylesine gelişigüzel yaratmaz. Mademki emirler ve yasaklar vardır, öyle ise yapılanlara karşılık verilmesi için ölümden sonra yeniden diriltilme de olacaktır. Bu varlıkları sudan yaratmaya kādir olan kudreti, onları yeniden canlandırmaya da kādir olduğuna ve O'nu hiçbir şeyin aciz kılamayacağına da delâlet eder. Çünkü buna kādir olan sözünü ettiğimiz hususa da kādir olur.

Bunlardan kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, Allah Teâlâ bunu *en doğrusunu Allah bilir ya,* iki sebepten dolayı belirtmiştir: Ya onlara vermiş olduğu nimetlerini, iyiliklerini ve onlara ihsanda bulunduğu lütuf ve keremini hatırlatmak içindir. Çünkü O bildirdi ki bu âlemi kendilerinde bir ihtiyar olmaksızın ya da onu gerekli kılacak herhangi bir hak etmişlikleri olmaksızın mutedil ve düzgün olarak yarattı. Buna mukabil kendilerinin dışında kalan hayvanları ise yüzleri üzerine kapanık halde, karınları üzerinde sürünür vaziyette yarattı. Bu tamamen O'ndan bir lütuf ve ihsandır ve nimettir. Ya da O, bunu kâfirin âhiretteki hallerine misal olsun diye anlattı. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Şimdi (düşünün, önünü görmeden), yüzüstü sürünen mi hedefe erişir, yoksa doğru yolda düzgün yürüyen mi?"[213] Ve bildirdi ki kâfirler kıyâmet gününde yüzüstü kapanmış halde sürünür bir vaziyette olacaklardır. müslümanlar ise ayakta dik ve düz halde yürüyor olacaklardır.

Allah dilediğini yaratıyor. Sebep vasıtasıyla ve sebepsiz olarak her ne dilerse onu yaratıyor. **Allah her şeye kādirdir.** Çünkü O, zatı ile kādirdir, kudreti başkasından elde ettiği bir güç ile değil.

لَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَاللّٰهُ يَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ

46. "Kuşkusuz (açıkladıklarını) *tam anlamıyla açıklayan âyetler indirdik; Allah dilediğini doğru yola iletir."*

Kuşkusuz (açıkladıklarını) tam anlamıyla açıklayan âyetler indirdik Daha önce yorumunu anlattık[214].

---

213 el-Mülk, 67/22.
214 en-Nûr, 24/34.

وَيَقُولُونَ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالرَّسُولِ وَاَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَرِيقٌ مِنْهُمْ
مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَمَٓا اُو۬لٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٧﴾ وَاِذَا دُعُٓوا اِلَى اللّٰهِ
وَرَسُولِه۪ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ اِذَا فَر۪يقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾ وَاِنْ
يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُٓوا اِلَيْهِ مُذْعِن۪ينَ ﴿٤٩﴾ اَف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ اَمِ
ارْتَابُٓوا اَمْ يَخَافُونَ اَنْ يَح۪يفَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ بَلْ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الظَّالِمُونَ ﴿٥٠﴾

47. "'Allah'a da, resûle de inandık ve boyun eğdik' diyorlar, bunu söyledikten sonra da içlerinden bir grup yan çiziyor. Bunlar inanmış kimseler değildir."

48. "Aralarındaki anlaşmazlıklar hakkında karar versin diye Allah'a ve resûlüne çağırıldıklarında bir de bakıyorsun içlerinden bir grup buna karşı çıkmış!"

49. "Haklı çıkacaklarını bilirlerse koşarak ona geliyorlar."

50. "Bunların kalplerinde çürüklük mü var, yoksa şüpheye mi düştüler ya da Allah'ın ve resûlünün kendilerine haksızlık etmesinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl haksızlık edenler kendileridir."

[Münafıkların Özellikleri]

Allah'a da, resûle de inandık ve boyun eğdik" diyorlar, bunu söyledikten sonra da içlerinden bir grup yan çiziyor. Bu beyanın yorumu hakkında ihtilaf edilmiştir: İbn Abbâs ve daha başka bazı müfessirler şöyle demiştir:
187 Hz. Ali (r.a.) ile Hz. Osman (r.a.) arasında [§]Hz. Osman'ın Hz. Ali'den satın almış olduğu bir arazi yüzünden bir husumet olmuştu[215]. Bu konuda Hz. Peygamber'e (s.a.) giderek aralarında hükmetmesini istediler. Hz. Peygamber (s.a.) Hz. Ali'nin lehine Hz. Osman'ın aleyhine araziyi ona vermeye hükmetmişti. Osman'ın kavmi dediler ki: "Ne olacak?! Nasıl olsa o amcasının oğlu

---

[215] Bu olay sadece Kurtubî'de rivayet edilmiştir. Orada bu husumetin Hz. Ali ile Benî Ümeyye'den Muğîre b. Vâil arasında vuku bulduğu belirtilir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 293).

ve onun yanında senden daha değerli. O yüzden senin aleyhine onun lehine hükmetti". Ya da buna benzer sözler söylediler. Bunun üzerine bu âyet ve devamı Hz. Osman'ın kavmi hakkında indi. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü Hz. Osman'ın ve kavminin Hz. Peygamber (s.a.) hakkında akıllarından böyle şeyler geçirmiş olmaları mümkün değildir. Bazıları dedi ki: Bu âyet münafıklardan Bişr hakkında inmiştir. Şöyle ki: Yahudilerden bir adam ile Bişr arasında bir husumet vardı. Yahudi Bişr'e Hz. Peygamber'e başvurmaları konusunda çağrıda bulundu. Bişr ise Kâb b. Eşref'e gitmelerini istedi ve "Şüphesiz Muhammed bize haksızlık eder!"[216] dedi ya da buna benzer laflar etti. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Ancak biz, âyetin özel olarak kimin hakkında indiğini bilmesek de münafıklar hakkında indiğine dair bir beyan bulunmaktadır. Âyetin zâhirinde onların Hz. Peygamber'in (s.a.) haklarında haktan gayrısıyla hükmetmeyeceğini bildiklerine dair delil vardır. Görmez misinki Allah Teâlâ âyetin devamında **Haklı çıkacaklarını bilirlerse koşarak ona geliyorlar** buyurmaktadır. Yani koşarak ve itaat ederek. Eğer onlar bilselerdi ki Hz. Peygamber (s.a.) kendileri hakkında, haklı bile olsalar hep haksız hüküm verir, o takdirde mahkemeleşmek için, onun kendilerine zulüm ve haksızlık edeceği endişesiyle ona hiç gitmezlerdi. Ancak bu âyetin bağlamında belirtilen husus, böylesi bir yorumu imkânsız kılmaktadır. O da şu ilâhî beyandır: **Bunların kalplerinde çürüklük mü var, yoksa şüpheye mi düştüler ya da Allah'ın ve resûlünün kendilerine haksızlık etmesinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl haksızlık edenler kendileridir.** Bu beyanda şu anlama işaret vardır: Onlara göre Hz. Peygamber kendilerinin lehine hükmetmez ve haksızlık eder. Çünkü şöyle buyurulmuştur: **Bunların kalplerinde çürüklük mü var, yoksa şüpheye mi düştüler ya da Allah'ın ve resûlünün kendilerine haksızlık etmesinden mi korkuyorlar?** Her kim bu niteliğe sahip olursa, o kimsenin haksızlık etmesinde ve zulmünden korkulur. Ancak âyetin münafıklardan bir fırka hakkında olduğunun kabul edilmesi meseleyi açıklayabilir. Onlardan bir fırka Hz. Peygamber'in haktan başka asla bir şeyle hükmetmeyeceğini biliyorlardı. Onlardan bir grup ise kalplerinde bir hastalık taşıyorlardı, bir fırka da kuşku duyuyordu ve bir fırka da zulmünden korkuyordu. Onlar birçok fırka halindeydiler. Görmez misin ki şöyle buyurmuştur: "Onların içinde öyleleri var ki, 'Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse' diye Allah'a söz vermişlerdi"[217]. Kimi vardı şöyle derdi, kimi de vardı böyle derdi. Ya da âyetin yorumu şöy-

---

[216] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 293.

[217] "Onların içinde öyleleri var ki, 'Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz' diye Allah'a söz vermişlerdi" (et-Tevbe, 9/79).

188 le olmalıdır: [§]**Haklı çıkacaklarını bilirlerse koşarak ona geliyorlar.** Yani hak, kendi lehlerine hükmedilecek olursa boyun eğerek ona gelirler. Yani eğer bilirlerse ki o kesinlikle kendi lehlerine hükmedecek o takdirde ona gelirler, aksi halde ona gelmezler. Eğer böyle ise o takdirde akabinde belirtildiği gibi kalplerinde çürüklük oluşu, risâleti hakkında kuşku duymaları, kendilerine haksızlık yapacağı korkusu taşımaları yerinde olacaktır. Âyetin tevilinin işte bu iki ihtimale göre olması muhtemeldir. Başka türlü olmasına gelince öyle bir ihtimali biz bilmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunlar inanmış kimseler değildir. Çünkü onun risâleti hakkında kuşku ya da şüphe duyan ve onun kendilerine zulmedeceği endişesi taşıyan kimse kâfirdir, mümin değildir.

Bunların kalplerinde çürüklük mü var, yoksa şüpheye mi düştüler ya da korkuyorlar mı? Zâhiri itibariyle her ne kadar şek içerse de bunun iki izahı vardır: Birincisi soruya verilecek cevabın olumlu ve kesinlik ifade etme (tahkik) üzere olmasıdır. Buna göre mâna şöyle olur: Bunların kalplerinde kesinlikle çürüklük vardır, şüpheye düşmüşlerdir ve korkmaktadırlar. Nitekim istifham harfi hakkında zâhirde her ne kadar soru olsa da tahkik için olduğunda onun bilme ve olumlu anlama geldiğini belirtmiştik. Buna göre kendisi hakkında soru yöneltmek kabil olmayan şeyler hakkında istifham, sen elbet bildin ve gördün... vb. anlamında olmaktadır. Burada da öyledir. İkincisi: Sözü edilen hususların belirttiğimiz gibi farklı fırkalar hakkında olduğudur. Fırkalardan biri bildi ki o ancak hak ile hükmeder, onlardan diğer bir fırka kuşku duyar, bir başka fırka da onun haksızlık etmesinden ve zulmünden korkar. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Müz'inîne" (مُذْعِنِين) kelimesi boyun eğenler anlamındadır[218]. Ebû Avsece ise onu koşanlar ve itaat edenler diye yorumlamıştır. Nitekim "nâka miz'ân" (ناقة مذعان) tabiri serî giden deve anlamında kullanılır. Çoğulu "nûk mizâ'în" (نوق مذاعين) şeklindedir. "Hayf" (الحيف) ise cevr, yani haksızlık ve zulüm etmek demektir. "Hâfe, yehîfu, hayfen fehuve hâifun" (حاف يحيف حيفًا فهو حائف) şeklinde kullanılır.

Aralarında karar versin diye Allah'a ve resûlüne çağırıldıklarında... Allah'a çağırıldıklarında... Çağrının Allah'a izafe edilmesinin iki yoruma ihtimali vardır: Birincisi, Allah'ın kitabına ve resûlüne çağrılmalarıdır. **İçlerinden bir grup yan çiziyor.** Şu âyette olduğu gibi: "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin' denildiği zaman münafıkların senden iyice uzaklaştık-

---

218 İbn Kuteybe, *Tefsiru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 306.

larını görürsün”[219]. [S]İkincisi, Allah'a yapılan nispetin bizzat resûlüne yapıl- 189
masıdır. “Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur”[220] meâlindeki âyette olduğu gibi resûle itaat eden Allah'a itaat etmiş sayılır. Buna göre Allah'a yönelik çağrıyla resûlüne çağrı yapılması mümkündür ve bu kastedilmiş olabilir. Şu halde **Bunların kalplerinde çürüklük mü var, yoksa şüpheye mi düştüler ya da Allah'ın ve resûlünün kendilerine haksızlık etmesinden mi korkuyorlar?** meâlindeki âyette bahsedilen korkularından maksat Allah'ın kendilerine haksızlık ve zulüm yapması değil, aksine resûlünün ya da kitabının haksızlık etmesi olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾

51. “Aralarındaki anlaşmazlıkları çözüme bağlasın diye Allah'a ve resûlüne çağrıldıklarında müminlerin sözü, ‘Dinledik ve boyun eğdik’ demekten ibarettir. İşte kurtuluşa erenler de bunlardır!

[Müminin Özelliği ve Tavrı]

Allah'a ve resûlüne çağrıldıklarında müminlerin sözü. Münafıkların durumunun ve onların niteliklerinin anlatımında Allah'a çağrının O'na nispet edilmesini anlatmıştık. Müminlerin özellikleri ile ilgili söylenecek söz de aynıdır.

‘Dinledik ve boyun eğdik’ demekten ibarettir. Dinledik meâlindeki sözün “çağrıyı işittik ve itaat ettik” anlamına gelmesi muhtemeldir. **Dinledik** demek icabet ettik ve emre uyduk anlamında da kullanılmış olabilir. **Dinledik ve boyun eğdik** meâlindeki söz onlardan sadır olan gerçek anlamda söz ve ifade olmayıp, aksine onların içinde bulunduğu durumu ve itikatlarını Allah Teâlâ'nın bildirmesi anlamında olması mümkündür. Zira her mümin inancının temeli olarak Allah'a ve resûlüne itaatin iman esasları arasında yer aldığını bilir. Bu durumda bu beyan başka bir ilâhî beyanda belirtilen hususa benzer: “(Ve şöyle derler:) ‘Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz’[221]. Bu onların doyurmalarını hikâye etmektir.

---

[219] en-Nisâ, 4/61.

[220] en-Nisâ, 4/80.

[221] el-İnsan, 76/9.

Yoksa bunu onlar bizzat kendileri "Biz sizi şunun için doyuruyoruz" şeklinde dilleriyle söylemiş değillerdir. Aksine âyette onların kalplerinde olanın haber verilmesi söz konusudur. Burada da durum aynıdır.

190 [S] **İşte kurtuluşa erenler de bunlardır!** "el-Muflih" (المفلح), yani **kurtuluşa eren** ister dünyevî olsun ister uhrevî ihtiyaç duyduğu şeyi elde eden kimsedir. "Fulanun efleha" denir, yani "ihtiyacını elde etti, amacına ulaştı" demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللّٰهَ وَيَتَّقْهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٥٢﴾

52. "Allah'a ve resûlüne itaat eden, Allah'a itaatsizlikten korkan, O'na saygısızlıktan korunanlar var ya, işte asıl kazananlar bunlardır!"

[Allah'a ve Resûlüne İtaat]

Allah'a ve resûlüne itaat eden, Allah'a itaatsizlikten korkan, O'na saygısızlıktan korunanlar var ya... Allah'a itaatsizlikten korkmadan (haşyet) maksat geçmiş günahlarına yönelik Allah'tan korkma, **O'na saygısızlıktan korunma (ittikâ)** da ömründen geri kalan dönemde günahlardan sakınma olabilir. Yahut **Allah'a itaatsizlikten korkma** kendinden sadır olan ifrat ve tefrit, ihmal ve aşırılık hakkında olabilir. **O'na saygısızlıktan korunma** ise bununla birlikte Allah'a karşı her türlü mâsiyet ve muhalefetten sakınma olabilir. **İşte asıl kazananlar bunlardır!** İbn Mesûd, Übey ve Hafsa mushaflarında "fe ulâikehumu'l-mu'minûn" (فأولئك هم المؤمنون) şeklindedir. **İşte asıl inananlar bunlardır!** İkisi de (yani müflihûn ve müminûn) aynıdır.

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ اَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لَا تُقْسِمُوا طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾

53. "Emir verirsen çıkacaklarına dair büyük yeminler ettiler. De ki: 'Boşuna yemin etmeyin, itaat belli bir şeydir; Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.'"

Allah'a büyük yeminler ettiler. Bazıları şöyle dedi: Allah adına yapılan her yemin büyük yemindir. Çünkü onların her büyük ve önemli işte mutlaka Allah adına yemin etmeleri âdetlerindendi. Önemsiz konularda ise başka şeylere yemin ederlerdi. Buna göre Allah adına edilen her yemin büyük yemin olmaktadır. İnsanların yeminlerinde pekiştirme için kullandıkları şekilde ağır ve şiddetli yeminler yapmış olmaları da muhtemeldir. Belki de bu "cehdü'l-yemîn", yani **büyük yemin** diye adlandırılmıştır. Yahut büyük yemin akabinde belirtilen husustur ki o da "lein emertehum le yehrucunne" (لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ) âyetidir. **Emir verirsen çıkacaklarına dair büyük yeminler ettiler** meâlindeki beyan işte o büyük yemin olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Emir verirsen çıkacaklarına ilâhî beyanı hakkında birkaç yorum yapmak mümkündür. Hakkında kendisine dava ettikleri topraklarından **çıkmalarını emir verirsen,** yani o takdirde elbette oradan çıkacaklar ve onu hasımlarına teslim edeceklerdir. Şu da muhtemeldir: [§]Emrine saygı ve tâzim için bütün 191
mülklerinden ve sahip oldukları malvarlıklarından **çıkmaları emrini verirsen.** Hal böyle iken nasıl olur da senin verdiğin karara uymazlar, hükmüne boyun eğmezler. Bunu bütün aileleri ve çevreleriyle birlikte başka bir beldeye gitmek üzere Medine'den **çıkmaları emrini verirsen** diye yorumlamak da mümkündür. Bazıları da şöyle demişlerdir: **Çıkmaları emrini verirsen,** yani onlara cihada çıkmalarını emredersen elbet çıkarlar, çünkü onlar arkada kalıyorlardı. Sonra Allah, peygamberine yemin etmelerini onlara yasaklamasını emretti ve şöyle buyurdu:

Boşuna yemin etmeyin, itaat belli bir şeydir. Yorumu hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Boşuna yemin etmeyin Çünkü ne kadar çabalasanız da Allah'a ulaşamazsınız. Sonra da **itaat belli bir şeydir** buyurdu. Allah buyuruyor ki resûlüne itaat edin ve ona mâruf olanı söyleyin. Bazıları da şöyle dedi: **Emir verirsen çıkacaklarına dair büyük yeminler ettiler. De ki: "Boşuna yemin etmeyin!** Burada söz tamam oldu. Sonra da **itaat belli bir şeydir** buyurdu. Bu sözde icaz için hazif vardır ve zâhiri ile onun ne olduğu bilinir. Sanki kavim münafıklık yapıyorlardı ve içlerinde gizlediklerinin aksine zâhirde farklı yemin ediyorlardı. Onlara denildi ki: **Boşuna yemin etmeyin! İtaat belli bir şeydir.** Yani o, içinde nifak olmayan sahih mâruf bir taattir, içinde nifak olan bir itaat değildir. Bazıları da şöyle dedi: Yemin etmeyin! Bu sizden peygambere güzel ve mâruf bir itaat olsun. Bazıları ise şunları söylemiştir: **İtaat belli bir şeydir.** İtaatin, gerçek anlamda itaat olduğu hem sözle hem de eylem ile bilinir. Siz o konuda eylem yapmadan sadece söz ve iddia ile yalancılar durumunda olmayın. Yorumlar birbirine yakındır.

Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır. Dolayısıyla yemin etmeyin. Bu beyanda Hz. Peygamber'in (s.a.) risâletinin ispatına dair delil vardır. Çünkü onlar hükmüne yanaşmama ve verdiği karara uymama kararını kendi aralarında gizli tutuyorlar ve açığa çıkarmıyorlardı. Sonra o (peygamber) bunu onlara bildirdi. Anladılar ki o, bu bilgiyi Allah'ın bildirmesi yoluyla bilmektedir.

قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ
وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ وَاِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا
الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٥٤﴾

54. "De ki: 'Allah'a itaat edin, resûle itaat edin.' Yine de (ey müşrikler!), ***söz dinlemezseniz onun*** (peygamberin) ***sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır."***

De ki: 'Allah'a itaat edin, resûle itaat edin.' Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz, yani Allah'a itaate ve resûlüne itaate yanaşmazsanız **onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir.** Yani peygambere ait olan sorumluluk sadece risâletin tebliğine dair emrolunduğu
192 fiildir. Sizin göreviniz ise size yüklenilen [§]Allah'a ve resûlüne emrolunduğunuz itaattir. Şu da muhtemeldir: Ona gerekli olan, üzerine yüklenen ve gereği ile emrolunduğu görevleri (farzlar) yerine getirmektir. Sizin üzerinize düşen de size yüklenen görevleri yerine getirmeye ve gereğini yapmaya memur olduğunuz fiilleri ifa etmektir. **Onun (peygamberin) sorumluluğu ona...** sözünün mânası şu da olabilir: Yani o sizin sorumluluklarınız sebebiyle hesaba çekilip sorgulanmaz. Aynı şekilde siz de onun sorumlulukları sebebiyle hesaba çekilip sorgulanmazsınız. Herkes kendi üzerindeki görevden sorumludur. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları yanından uzaklaştırıp da zâlimlerden olasın"[222]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; Hiç kuşku yoktur ki onlar peygambere itaat ederlerse doğru yolu bulurlar. **Resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır.** Bu beyanın anlamı açıktır.

---

[222] el-En'âm, 6/52.

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ
فِي الْاَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ
د۪ينَهُمُ الَّذِي ارْتَضٰى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ اَمْنًا
يَعْبُدُونَن۪ي لَا يُشْرِكُونَ ب۪ي شَيْـًٔا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ
هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾

55. "Allah, içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vâdetti ki, kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde iktidar verecek, onlar için hoşnutluğuna vesile kıldığı dinlerinin yerleşip yayılmasını sağlayacak, şu andaki korkularını güvenliğe çevirecektir; çünkü onlar bana hiçbir şeyi ortak koşmaksızın kulluk etmektedirler. "Bütün bunlardan sonra kim inkâra saparsa yoldan çıkmış kimseler işte bunlardır."

[İman ve Amel-i Salih]

Allah, içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vâdetti ki, kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde iktidar verecek. Bazıları şöyle dedi: Hz. Peygamber (s.a.) Mekke'de kendisine vahiy geldikten sonra ashabı ile korku içinde insanları senelerce Allah'a gizli ve âşikâre davet ettiler. Sonra Medine'ye hicret etmesi emrolundu. Orada da korku içinde idiler, silâh ile sabahlarlar, silâh ile akşamlarlardı. Ashabından bir adam dedi ki: "Yâ Resûlallah! Bize de güven içinde olacağımız ve silâhı elimizden bırakacağımız bir gün gelecek mi?" Hz. Peygamber (s.a.) ona: "Çok sürmez göreceksiniz ki sizden biri büyük topluluk içinde kaykılarak oturacak da yanlarında tek bir silâh olmayacak". Allah bu âyeti, sözü edilen bu olayın hemen akabinde indirdi[223].

[§]Bazıları şöyle dedi: Müşrikler Hudeybiye gününde Resûlullah ve 193
ashabın(ın umre yapmaların)a engel olunca Allah müslümanları üstün kılacağı ve kendilerine Mekke'yi onlara açacağı vâdinde bulundu. Dediler ki: Bunun doğrulayıcısı Fetih sûresinde belirtilen şu beyandır: "İnkâra sapan, sizi

[223] İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 291; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 215.

Mescid-i Haram'a sokmayan... başkaları değil, onlardır..."[224] Hatta sonunda şöyle buyurdu: "Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resûlünü doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur"[225]. Allah, resûlüne Kur'ân'da vâdetti ki kendinden öncekileri nasıl yerleştirmiş ve yeryüzünde iktidar sahibi kılmışsa aynı şekilde onları da yeryüzünün halifeleri kılacak ve onları oraya yerleştirecektir. Birtakım kimseler dediler ki: Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Zebur'da onlara vâdi kendilerinden öncekileri nasıl yerleştirdi ise onları da öylece yeryüzüne yerleştirecek ve iktidar sahibi kılacak. Ancak gerek Kur'ân'da ve gerek diğer önceki kitaplarda onlar için belirtilen bu vâd nasıldı?! Bunda iki durum vardır: Birincisi, müslümanlar için müjde (ikincisi de) kâfirler için aleyhlerinde hüccet olmasıdır. Çünkü onlara, bırakın yeryüzüne hükümran olmayı, kendileri için hoşnut olduğu dini -ki İslâm'dır- diğer dinlere karşı üstün kılmasını akıllarından geçirmek, hiç ummadıkları ve kurtuluşu dahi düşünemedikleri bir zaman içinde onlara güven içinde olacakları ve zafer elde edecekleri vâdinde bulunmuştur. Böyle bir vâd, böyle bir müjde öylesi bir vakitte ve korku içinde asla umulmaz ve beklenemez olunca anlaşıldı ki o, onlara bu müjdeyi ancak ve ancak Allah'tan bir vahiy ile ve O'ndan bir vâd ile vermiştir. Onun bu vâdde bulunması gösterdi ki o Allah'ın bildirmesi ile bu vâdde bulundu ve müjdeledi. Dolayısıyla bu onlar aleyhinde delil olurken, müminler için de müjde oldu. *En doğrusunu Allah bilir.*

194 [S]**Bütün bunlardan sonra kim inkâra saparsa yoldan çıkmış kimseler işte bunlardır. Bütün bunlardan sonra kim inkâra saparsa...** Bu bir şart değildir. Çünkü bundan önce inkâr etse de o fâsık olur. Sonra insanlardan bir kısmı dedi ki: Kim Allah'ın onlara nimet vermesi ve ihsanda bulunmasından **sonra nankörlük eder** ve onlara karşı şükür ifa etmezse o da aynı şekilde itaatten çıkmış biridir. **Bütün bunlardan sonra kim inkâra sapar ki?!** Bu beyanın hayret ifadesi olması ve cevabının bulunmaması da mümkündür.

وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾

56. "Namazı hakkıyla kılın, zekâtı verin ve resûle itaat edin ki esirgenesiniz."

---

224 el-Feth, 48/25.
225 el-Feth, 48/28.

Namazı hakkıyla kılın, zekâtı verin ve size emrettiği ve yasakladığı konularda **resûle itaat edin ki esirgenesiniz.** Yani merhamet edilesiniz. Mânası açıktır. Daha önce birçok yerde bundan bahsetmiş bulunuyoruz. Sonra buyurdu:

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِى الْاَرْضِ وَمَأْوٰيهُمُ النَّارُ وَلَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٥٧﴾

57. "İnkârcıların yeryüzünde Allah'ı aciz bırakabileceklerini zannetme, onların gideceği yer ateştir, bu gerçekten kötü bir son!"

İnkârcıların yeryüzünde Allah'ı aciz bırakabileceklerini zannetme! Bazıları şöyle demiştir: **Aciz bıraktıklarını zannedenler** azabından kaçıp da Allah'ın kendilerini yakalayamayacağını sananlardır. Bazıları da aynı şekilde, inkârcılıklarından dolayı cezalandırılamayacak şekilde yeryüzünde kaçarak öne geçenlerdir (sâbikîn), demişlerdir. Bu iki izah aynıdır. **Onların gideceği yer ateştir, bu gerçekten kötü bir son!** Bunu da daha önce açıklamıştık (meselâ bk. el-Hac, 22/72).

Zannetme. Hz. Peygamber (s.a.) onların asla kaçıp kurtulabilecek durumda olmadıklarını, keza Allah'ın üstesinden gelemeyeceklerini biliyordu. Bununla birlikte bundan zan diye bahsedildi. Bu, aynen şu âyetteki kullanım gibidir. "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma!"[226] İkisi de aynıdır. İbn Mesûd, Übey ve Hafsa'nın mushaflarında "ihsebe'l-lezîne keferû en yu'cizullâhe fi's-semâvâti ve'l-ard" (احسب الذين كفروا أن يعجزوا الله فى السماوات والأرض) şeklindedir[227]. Kırâatlerde her ne kadar harfler itibariyle farklılık olsa da mâna aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلٰثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ الْعِشَٓاءِ ثَلٰثُ

[226] İbrâhim, 14/42.

[227] Tüm nüshalarda fiil "hasibe" şeklindedir. Bu sadece İbn Mesûd kırâatidir (bk. İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 66).

عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ
عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلٰى بَعْضٍ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ
عَلِيمٌ حَكِيمٌ

195 [§]58. *"Ey iman edenler! Elinizin altındaki hizmetçilerle içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar. Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı* (istirahata çekilirken) *elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir. Bunlar dışında ne size ne de onlara bir sakınca vardır. Bunlar sıkça yanınıza girip çıkan, birbirinizle iç içe olduğunuz kimselerdir. Allah size âyetleri işte böyle açıklar, Allah her şeyi bilir, yerli yerinde yapar."*

[Üç Mahrem Vakit ve Küçüklerin de İzin İstemesi]

Ey iman edenler! Elinizin altındaki hizmetçilerle içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar. Bazıları şöyle dedi: Anlatıldığına göre bir adam ile Esma bint Mersed adlı karısı Hz. Peygamber'in (s.a.) yemesi için yemek yapmışlardı. İnsanlar izinsiz girmeye başladılar. Esma dedi ki: "Adamın ve karısının yanına, onlar tek bir örtü içinde iken erkek kölenin izinsiz girmesi ne kadar çirkin yâ Resûlallah!" Bunun üzerine Allah Teâlâ **Elinizin altındaki hizmetçiler... yanınıza gelmek için sizden izin alsınlar** meâlindeki âyeti indirdi. Bazıları da şöyle dedi: Bu âyet Hz. Ömer hakkında inmiştir. O, "Rabb'ime üç yerde muvafakat ettim" dediği yerlerdendir. Anlatıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.) ensardan Müdlic denilen bir oğlanı (gulâm) öğle vakti çağırması için Hz. Ömer'e gönderdi. Oğlan çağırmak için ona gitti. Onu kapıyı üzerine örtmüş kaylule yapmakta olduğu halde buldu. Oğlan, Hz. Ömer'i sordu, kendisine onun evde olduğu söylendi. Oğlan kapıyı itti ve selâm verdi, Ömer uyanmadı. Oğlan döndü kapıyı araladı, arkasına dikildi ve onu salladı. Hz. Ömer gene uyanmadı. Oğlan: "Allah'ım! Onu benim için uyandır!" dedi. (Râvi) dedi ki: Kapıyı itti
196 sonra ona seslendi ve içeri girdi. Hz. Ömer uyandı. Oturdu [§]bu arada üzeri açıldı ve oğlan onu gördü. Hz. Ömer açılan yerini oğlanın gördüğünü anladı. Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: "Vallahi Allah'ın oğullarımızın, kadınlarımızın, hizmetçilerimizin bu saatlerde izinsiz yanımıza girmelerini yasaklamasını

çok arzu ederim". Sonra onunla Resûlullah'a (s.a.) gitti ve onu kendisine bu âyet inmiş halde buldu ve o bu saatlerde yanlarına girmek için izin istenmesi emrini verdi[228]. Ancak bizim âyetin falan ya da filan hakkında inmiş olduğu yahut falancanın durumu hakkında olduğu konusunda bilgilenmemiz çok önemli değildir. Bizim için önemli olan onun bize getirdiği, ahlâk kuralı ve ahkâma dair içeriğidir.

Sonra izin istenmesi emri ile ilgili hitap izin isteyene değil, kendisinden izin istenilen kimseye, efendilere, babalara ve küçükleri uhdesinde bulunduranlara aittir. Şöyle buyurmuştur: **Elinizin altındaki hizmetçilerle içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar.** Bu hitap *-en doğrusunu Allah bilir ya-* dinî konuların öğretilmesi, ihtiyaç duydukları şeylerin yerine getirilmesi, eğitimlerinin sağlanması, kabule yanaşmamaları halinde tedip edilmeleri gibi yollarla babalara ve efendilere yöneliktir. Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen şu hadiste de durum aynıdır: O şöyle buyurmuştur: "Yedi yaşına geldiklerinde çocuklarınıza namazı emredin. On yaşına geldiklerinde gerekirse onları cezalandırın ve yataklarını birbirinden ayırın"[229]. Hadiste Hz. Peygamber (s.a.) babalara ve velilere hitap etmiş, onlara normal olarak dinî konuların öğretilmesi, talim edilmesi ve kaçınmaları halinde de cezalandırılmalarını emretmiştir. Bizzat onların kendilerine hitap etmemiştir, çünkü onlar henüz işin farkında değillerdir ve kendi durumları hakkında bilgileri yetersizdir. Onlar ergenlik çağına ulaşıp da emri ve emri vereni anlayacak hale gelince artık izin isteme hitabı bizzat kendilerine yönelmiş olacaktır. Nitekim şöyle buyurmuştur: "Çocuklarınız ergenlik çağına gelince... izin alsınlar"[230]. Allah, ergenlik çağına ulaşmaları halinde izin istemelerine dair bizzat kendilerine yönelik hitapta bulunmuştur. Onlar henüz küçük iken emir konusunda hitap babalara ve velilere yönelik olmuştur. Çünkü küçükler üzerinde henüz kalem yürümemektedir. Hitabın yönelik olması, emir ve yasak ancak üzerlerinde kalemin oynatılmasının, yani yürümesinin sorumlu tutulmalarının bir sonucudur. [§]Emrin ve hitabın ol- 197
mayışı üzerlerinde kalemin devreye girmemesi sebebiyledir. Bununla, onların yerine babaların memur edilmeleri ise onlara şefkatlerinin gereği ve bazı ihtiyaçlarının karşılanması anlamındadır. Bu ise caizdir.

---

228 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 302, 304.

229 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 180; Ebû Dâvûd, "Namaz", 1.

230 Bir sonraki âyet.

Sonra ellerimizin altında olanlar hakkında ihtilaf edilmiştir. Bir grup, onlar erkekler değil, kadınlardır, demiştir. Çünkü erkekler her vakitte izin istemek durumundadırlar. Bazıları, onlar hem kadınlar hem de erkeklerdir, demişlerdir. Yasak, bu üç vakitte yanlarına girmeye dairdir. Çünkü bu vakitler hem erkekler hem de kadınlar için uygunsuz halde olma ve gaflet anlarıdır. Onlardan kimi de şöyle demiştir: Onlar, erkeklerden küçükler değil de büyüklerdir. Doğruya en yakın görüş, erkek çocuklar hakkında olmasıdır. Çünkü erkeklerden büyükler ve hür olanlar avret yerine bakmanın haramlığı ve mübahlığı konusunda aynıdırlar. Görmez misin ki Allah şöyle buyurdu: **İçinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar...** Onlar hür olanlar ve küçüklerdir. Buna göre **Elinizin altındakiler... izin alsınlar** meâlindeki âyetten maksat onlardan küçük olanlardır. Allah, efendilere sözünü ettiğimiz durumların öğretilmesini emretmiş olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İçinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar... Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir: **Ergenlik çağına gelmemiş olanlar,** yani (fizyolojik olarak) henüz ergen olmayanlar. **Ergenlik çağına gelmemiş olanlar,** yani küçükler için üç ayrı dönem olduğu esasına göre henüz üçüncü dönem olan ergenlik çağına gelmeyenler... Birinci hal çocukların henüz emir ve yasağa muhatap olmadıkları dönemdir. Bu daha avret yerlerini öyle olmayan yerlerden ayırdedemedikleri çocukluk dönemidir. Şu ilâhî beyan bu dönemi ifade eder: **Kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar...**[231] Yani avret yerini, diğerlerinden ayırdetmezler. İkinci dönem, avret yerlerinin farkındadırlar,
198 ancak cinsel anlamda onlara ihtiyaç duymazlar. [S]Onlara karşı örtünme ile emrolunurlar. Üçüncü dönem ise ihtiyaç duyma ve cinsel arzusunu giderebilme çağı. Bu dönemde onlara karşı örtünme ve yataklarının ayrılması ile emrolunurlar.

Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı (istirahata çekilirken) elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir.

Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir. Bu beyanın iki yoruma ihtimali vardır: Sizin için üç vakit ve saatleridir. "Selâsü avrât" (ثلاث عورات) avret yerlerinin açılabileceği üç vakit anlamında olabilir. "İnne büyûtenâ avre" (ان بيوتنا عورة) "Evlerimiz açıktır!"[232], yani hırsızların oraya girip çalmalarını önleyecek bir engel yoktur meâlindeki âyet bu anlamdadır.

---

231 en-Nûr, 24/31.
232 el-Ahzâb, 33/13.

Bu âyette[233] zann-ı galip ve ağır basan görüşlerde içtihat yaparak amel etmenin ve emrin hakikat mânasında olmamasının caiz olduğuna dair delil vardır. Çünkü Allah üç vakit zikretmiş ve bu vakitlerde izinsiz girilmesini yasaklamıştır. Oysaki bu vakitlerde avret yerlerinin örtülü olması mümkündür. Diğer vakitlerde ise izin istemeden girilmesini mübah kılmıştır. Oysa o anda avret yerlerinin açık olması da mümkündür. Nitekim şöyle buyurmuştur: **Bunlar dışında ne size ne de onlara bir sakınca vardır.** Yani üç vakit dışında. **Bunlar sıkça yanınıza girip çıkan, birbirinizle iç içe olduğunuz kimselerdir.** Ancak Allah gerçek durumu değil galip ve çoğunluk durumu dikkate alarak emretmiş ve yasaklamıştır. İctihat ile amel etmek de böyle bir şeydir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunlar sıkça yanınıza girip çıkanlardır. Yani bu üç vakit dışında diğer zamanlarda sizin hizmetinizde bulunurlar, izinsiz olarak yanınıza girip (çıkarlar).

Birbirinizle iç içe olduğunuz kimselerdir. Hizmet sebebiyle içli dışlı olacağınızdan onların diğer vakitlerde izin almaları gerekmez. Çünkü belirttiğimiz gibi bu üç vakit dışında genelde insanların avret yerleri örtülü olur, ama üç vakitte ise örtülü olmaz.

[§]İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Ellerinizin altındakiler**den maksat köle- 199
ler ve câriyelerdir[234]. **Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir.** Soyunma ve mahrem yerlerin açığa çıkacağı üç vakti murad ediyor. Sabah namazından öncesi, uyku elbisesinden çıkıp gündüz elbisesini giyme zamanıdır. Öğle vakti kaylule için elbisenin çıkarılacağı zamandır. Yatsı namazından sonrası ise uyku elbisesini giymek için soyunma vaktidir. **Bunlar dışında**, yani belirlenen vakitler dışında. Sonra şöyle buyurdu: **Bunlar sıkça yanınıza girip çıkan**lardır. Onların hizmetkârlar olduğunu kastediyor. Onların girmelerinde bir sakınca yoktur. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Çevrelerinde sonsuza dek hizmet sunacak gençler dolaşır"[235]. Yani hizmet için etraflarında dönerler. Ebû Avsece şöyle dedi: "Zahîre" (الظهيرة) gündüzün ortasıdır. "Zahâir" (ظهائر) onun çoğuludur. "Azhertu" (أظهرت) gün ortasına (öğle vaktine) girdim, demektir.

---

[233] Bu paragraf, bağlam ve nüsha farklılıkları dikkate alınarak bir önceki paragrafın devamı olarak değil, ayrı olarak ve bir sonraki ile birleştirilerek, "câriyen" kelimesinin de "caiz" olması gerektiği dikkate alınıp çevrilmiştir (Mütercim).

[234] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 306.

[235] el-Vâkıa, 56/17.

وَاِذَا بَلَغَ الْاَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٩﴾

59. "Çocuklarınız ergenlik çağına gelince, onlardan önceki ergenler nasıl izin alıyorlarsa onlar da öyle izin alsınlar. Allah âyetlerini işte size böyle açıklıyor; O her şeyi bilir, yerli yerinde yapar."

Çocuklarınız ergenlik çağına gelince, onlar da öyle izin alsınlar. Önce de belirttiğimiz gibi Allah bu beyanında âdabın ve dinî işlerin öğretilmesi konusunda velilere hitap etmiştir, bizzat çocuklara hitap etmemiştir. Nitekim şöyle buyurmuştur: **Elinizin altındaki hizmetçilerle içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar sizden izin alsınlar.** Ne zaman ki ergenlik çağına ulaşırlar, o zaman bizzat kendilerine hitap etmektedir: Nitekim şöyle buyurmuştur: **Çocuklarınız ergenlik çağına gelince, onlar da öyle izin alsınlar.** Sonra **İçinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar...** ifadesi iki şekilde yorumlanabilir: (Fizyolojik olarak) ergen olanlar kastedilebilir. Ergenlik çağına gelmiş olanların kastedilmesi de muhtemeldir. Birincisi, bilfiil ihtilam olma, ikincisi ise ergenlik çağına yaklaşma anlamındadır. Birinci ihtimal daha uygun gözükmektedir. Çünkü bizzat onlara hitap etmiş ve izin istemelerini onlara emretmiştir. Eğer onlar ergen olmasalardı o takdirde onlara hitap etmezdi, aksine birinci âyette onlara hitap ettiği gibi, gene velilere hitap ederdi. Âyette çocuğun ergenlik çağına ulaşmasının ihtilam olmasıyla bilineceğine dair delil vardır. Bu konuda tam bir görüş birliği vardır. Görmez misin şöyle
200 buyurdu: [§]**Çocuklarınız ergenlik çağına gelince, onlardan önceki ergenler nasıl izin alıyorlarsa onlar da öyle izin alsınlar.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, şöyle diyor: Bu âyetten önce nasıl ergen olanlara ev halkından izin almadan haneye girmemelerini emretti ise onlara da aynısını emrediyor. Ya da **onlardan öncekiler nasıl izin alıyorlarsa**, yani büyükler. Çünkü büyükler hakkında izin isteme bilinen bir şeydir ve açıktır. Küçükler hakkında ise öyle değildir. Bu yüzden de ergenlik çağına gelince, onlardan büyüklerin izin istemesi gibi onların da izin istemelerini emretti. Hz. Peygamber'den (s.a.) âyetin zâhiriyle örtüşen hadis de rivayet edilmiştir, o da şudur: "Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır? Onlardan biri de ergen oluncaya kadar çocuktur". Bilfiil ihtilam olmaz da on beş yaşına ulaşırsa bu Hanefî imamlarımızın ihtilaf ettiği konulardandır. İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed onun ergen olacağı görüşündedirler. Delili de İbn Ömer'den (r.a) nakledilen hadis rivayetidir. Hz.

Peygamber (s.a.) kendisine on beş yaşında iken savaşa katılma izni vermiştir. On dört yaşında iken ise izin vermemişti. Ancak onun bu izni ergen olduğu için verdiğine, izin vermeyişini de henüz ergen olmayışına bağladığına dair bir delil yoktur. İkinci yılki izninin savaşa katılmak için yeterince güçlü kuvvetli oluşu, bir önceki sene izin vermeyişi de bünye itibariyle savaş yapmak için zayıf, güçsüz ve çelimsiz oluşu sebebiyledir. Bazı fakihlerimiz Ebû Hanîfe'nin ihtilam olmaması halinde ergenlik yaşının on sekiz olarak belirleme şeklindeki görüşünü destekleme bağlamında şöyle demişlerdir: Çünkü oğlan çocuklarında ihtilam olma ortalama on beş yaşına ulaşmaları halindedir. Onlar belki bu yaştan önce ihtilam olurlar, belki de ergen olmaları bu yaştan daha sonra olur.
[§]Mâruf olana göre âlimler on iki yaşından küçük olanların ihtilam olmama- 201
sı, on iki yaşına ulaşınca da ihtilam olmasının ihtimal dâhilinde kabul ettiler. Bu durumda ihtilaf edenler arasında ortalama yaş olarak kabul edilen on beş senenin üzerine, on iki yaşında ergen olma ihtimaline binaen nasıl ki üç sene ilâve varsa üç sene eklediler. Bu görüş, onun istihsan ile hükmettiği görüşlerindendir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah âyetlerini işte size böyle açıklıyor; O her şeyi bilir, yerli yerinde yapar.

Allah âyetlerini işte size böyle açıklıyor. Yani belirtilerini. Yani sizin ihtiyaç duyacağınız belirtileri, alâmetleri. Sizin için caiz olanları caiz olmayanlardan, işleyeceklerinizi sakınacaklarınızdan ayıracağınız ölçütleri. Bazıları dedi ki: Buradaki âyetlerinden maksat emri ve nehyidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الّٰتِى لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ
جُنَاحٌ اَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَاَنْ يَسْتَعْفِفْنَ
خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٦٠﴾

60. "Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların, cinsel cazibelerini sergilemeksizin giysilerini çıkarmalarında onlar için bir sakınca yoktur, bununla beraber iffetlerini korumaya özen göstermeleri kendileri için daha hayırlıdır. "Allah, işiten bilendir."

[Yaşlı Kadınların Örtünmesi]

Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların. Müfessirler şöyle dediler: **Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınlar**, yani nikâhı arzulamayanlardır. Ancak daha uygun olan anlam ileri yaşlarından dolayı erkeklerin kendilerine karşı bir arzu duyacaklarından **umudunu kesmiş yaşlı kadınlar** olmasıdır. Yoksa kadınlar yaşlansalar ve acûze olsalar bile nikâh arzulayabilirler.

Cinsel cazibelerini sergilemeksizin giysilerini çıkarmalarında onlar için bir sakınca yoktur. Bazıları şöyle dedi: "Siyâbuhunne" (ثيابهن), yani giysilerinden maksat üst elbiseleridir (ridâ). İbn Mesûd'un mushafında da onun "en yeda'ne min siyâbihinne" (أن يضعن من ثيابهن) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir[236]
202 ki maksat üst elbisesidir (ridâ). [§]Bazıları o cilbaptır, yani dış elbisesidir, demişlerdir. Şöyle de denilmiştir: Cilbap, başörtüsü üzerinden alınan dış elbisesidir. Onu yabancı ya da başka bir erkeğin olduğu yerde üzerinden çıkarmasında -başında sıkıca örtüsü olduktan sonra- bir sakınca yoktur. **Cinsel cazibelerini sergilemeksizin** *en doğrusunu Allah bilir ya*, şöyle diyor: Üst elbisesi (ridâ) ya da cilbabın çıkarılmasında cinsel cazibenin ya da zînetin sergilenmesi gibi bir amaç taşımaksızın.

Bununla beraber iffetlerini korumaya özen göstermeleri kendileri için daha hayırlıdır. Yani sözünü ettiğimiz dış elbiselerini çıkarmamaları. Bazıları şöyle demiştir: "Siyâb" (ثياب), yani elbiseden maksat başörtüsüdür. Ancak bu yorum uygun değildir. Çünkü mâlumdur ki kadın ne kadar yaşlı ve düşkün olsa da örtünmesi gereken yerlerini hiç kimseye açamaz.

Sonra zînet (kadının süsü) mahrem olan yakınları yanında açılabilirken yabancı yanında açılamaz. Bundan maksat da baş, göğüs ve benzeri yerleridir. Kadın artık kendisine cinsel arzu duyulmayacak bir yaşa gelse bile süslenemez. O bunu yapmasa bile yabancının onun saçına, göğüslerine, baldırına bakması helâl olmaz. O kadın şayet açıkbaşlı olarak namazını kılsa, namazı olmaz. Hal böyle iken âyette sözü edilen "elbiseyi çıkarma"dan maksadın başörtüsü olarak yorumlanması sözünü ettiğimiz sebep yüzünden caiz olmaz. Buna mukabil evlerinden çıkarken giydikleri ridâ (pardösü vb.) ya da cilbap, yani dış elbisesi şeklinde anlaşılmalıdır.

Eğer şöyle bir itiraz yapılırsa: Bu âyet ile kadının, kimsenin kendisini görmemesi halinde başından başörtüsünü çıkarması izni verilmiştir.

---

236 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 66.

Buna şu cevap verilir: Genç kadın bile evde tek başına olduğu zaman başörtüsünü çıkarması caizdir. Bu da gösteriyor ki yaşlı kadının üst elbisesini -ki
o cilbap ya da dışarı çıktığında yüzünü örttüğü çarşaftır- [§]çıkarması caizdir. 203
Yaşlı kadın için durum böyle olunca genç kadının görevi şehvet duyulması halinde ne yüzünü ne de ellerini göstermesi olacaktır. Hal böyle olunca "Açıkta kalanlardan başka zînetlerini göstermesinler"[237] meâline gelen âyetteki açıkta olan zînetten maksat, hiçbir şekilde örtülmesi mümkün olmayan zînet olacak ki o da sürmedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cinsel cazibelerini sergilemeksizin. Bazıları şöyle dedi: Güzelliklerini göstermeksizin. Bazıları da **Cinsel cazibelerini sergilemeksizin,** yani herhangi bir takı ile süslenmeden. "Müteberrice" (متبرّجة) zînetini göstermek için süslenen demektir. Zînet, kadına bakma ve onunla cinsel arzusunu giderme düşüncesini kamçılayan görüntüdür. Sanki Allah, yaşlı kadına süslenmeksizin üst elbisesini çıkarmasını mübah kılmıştır; süslenmiş halde iken ise mübah kılmamıştır. Aynı şekilde onun arzulanan birtakım güzellikleri olmaması halinde hüküm böyledir. Eğer öyle değilse çıkarması mübah değildir.

Bununla beraber iffetlerini korumaya özen göstermeleri kendileri için daha hayırlıdır. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir: **Bununla beraber iffetlerini korumaya özen göstermeleri,** güzelliklerini başkalarına açmamaları **kendileri açısından** açmalarından **daha hayırlıdır.** İkincisi de **Bununla beraber iffetlerini korumaya özen göstermeleri** ve elbiselerini giyiyor olmaları hür ve köle kadınların ayrımında bir işaret olması itibariyle, onu çıkarmalarından **kendileri açısından daha hayırlıdır.** Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp (câriyeler gibi) rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır"[238]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah, işiten bilendir. Sanki bu ilâhî kelâm **Elinizin altındakiler... izin alsınlar** meâlindeki âyetle bağlantılı gibidir. Aksi takdirde bu âyette bir bağlantı kurulacak ya da cevap mahiyetinde gelecek bir unsur yoktur.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "el-Kavâidü mine'n-nisâ" (القواعد من النساء) beyanı acûzeler, yani ileri yaşlı ihtiyar kadınlardır. Tekili "Kâ'id" (قاعد)'dir. **Otu-
ran** denilmesi, âdetten kesilip çocuk doğuramaz hal almasındandır. [§]Böyle 204
biri nikâh ummaz, yani böyle bir arzusu olmaz. Bu belirtilen husustan ötürü

---

237 en-Nûr, 24/31.

238 "Ey peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allah ziyadesiyle bağışlamakta ve çok esirgemektedir" (el-Ahzâb, 33/59).

"kâ'id" denilmiş olmasını sanmıyorum. Çünkü kadın iyice yaşlandığı zaman iş yapmaktan ve fazla hareket etmekten aciz kalır ve ömrünün sonuna doğru uzun süre evde oturur. İşte bundan dolayı ona "kâ'id" oturan denilir. Kelimenin sonuna tenis "tâ"sı gelmez, bu haliyle kelime yaşlılık sebebiyle oturan olma halini ifade eder. Aynen "tâ"sız olarak "imraetün hâmil" (إمرأة حامل) denilmesi gibi. Bu şekliyle kelime (hâmil) gebe anlamını ifade eder. Böyle değilse o takdirde kadın için dişilik "tâ" harfi ile "kâ'idetün fî beytihâ" (قاعدة فى بيتها), yani evinde oturan kadın "hâmiletün alâ zahrihâ" (حاملة على ظهرها), yani sırtında yük taşıyan kadın şeklinde kullanılır. Araplar yaşlılık sebebiyle üst elbiselerini giymeyen kadın için "imraetün vâdı'" (امرأة واضع) derler. Bu ise sadece yaşlı kadın için söz konusu olur. Ebû Avsece şöyle dedi: **Cinsel cazibelerini sergilemeksizin** demek güzelliklerini (mehâsin) göstermeksizin demektir. "Müteberrice" (مُتَبَرِّجَةٌ) kelimesi, zînetini göstermek suretiyle süslenmiş kadın demektir.

Sözün özeti şudur: **Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların, cinsel cazibelerini sergilemeksizin giysilerini çıkarmalarında onlar için bir sakınca yoktur,** iki şekilde izah edilir: *En doğrusunu Allah bilir.* Birincisi: **Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların, cinsel cazibelerini sergilemeksizin** sözünün anlamı her iki harften birinin diğerinin mânası olmasıdır; "muhsanâtin gayra müsâfihât" (مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ) âyetinde[239] olduğu gibi. Onlar şayet iffetli (muhsan) olurlarsa zinakâr olmazlar, zinakâr olmazlarsa iffetli (muhsan) olurlar. Aynı şekilde "lâ yercûne nikâhan" (لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا) kelâmı da öyledir; eğer onlar nikâhı ummazlarsa açılıp saçılanlardan olmazlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* çünkü kadınların süslenmeleri, onların nikâha arzulu olmalarının sonucudur. İkincisi nikâha tamahı olmamakla beraber süslenir ve güzelliklerini göstermeye çalışır. İşte onlar hakkında şöyle buyurdu: **Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların,** zînetlerini göstermeksizin **giysilerini çıkarmalarında onlar için bir sakınca yoktur.** İşte bu iki şekil üzere âyetin bu iki şekilde yorumlanması mümkündür.

---

239 "İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Birbirinizden türeyip gelmektesiniz. Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri, gizli dost tutmamaları şartıyla ve ailelerinin de izniyle onları nikâhlayıp alın, mehirlerini de âdete uygun olarak verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir. Bu (câriye ile evlenmek), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir; sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir" (en-Nisâ, 4/25).

Bununla beraber bütün bunlardan **iffetlerini korumaya özen gösterme-leri kendileri için daha hayırlıdır.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah, işiten bilendir.

لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى
الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَنْ تَاْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ
اٰبَٓائِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اُمَّهَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اِخْوَانِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَخَوَاتِكُمْ
اَوْ بُيُوتِ اَعْمَامِكُمْ اَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَخْوَالِكُمْ اَوْ
بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ اَوْ مَا مَلَكْتُمْ مَفَاتِحَهُٓ اَوْ صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ
جُنَاحٌ اَنْ تَاْكُلُوا جَمِيعًا اَوْ اَشْتَاتًا فَاِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا
عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ
لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾

[§]61. "Gözleri görmeyen için bir sakınca yoktur, topal için bir sakınca 205
yoktur, hasta için de bir sakınca yoktur. Sizin için de kendi evlerinizden, babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden, anahtarı elinizde bulunan evlerden ve arkadaşınızdan yiyip içmenizde bir sakınca yoktur. Birlikte veya ayrı ayrı yemenizde sizin için bir günah yoktur. Evlere girdiğinizde, Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin. Düşünesiniz diye Allah size âyetlerini işte böyle açıklıyor."

[Eve Giriş İçin İzin Konusunda Ruhsat ve Girişte Selâm Verme]

Gözleri görmeyen için bir sakınca yoktur, topal için bir sakınca yoktur, hasta için de bir sakınca yoktur. Bu beyanın tefsiri konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Sağlıklı kişi görme özürlü, topal ve hasta ile birlikte yemek yemeyi, onlara acıması sebebiyle istemiyor, bundan sıkıntı duyuyor ve şöyle diyordu: O, yemeğin iyisini göremiyor, belki de iyi olmayan yerinden yi-

yor, ben ise iyi kısmını yiyorum. Şöyle diyordu: Topal, oturduğu zaman doğru dürüst oturamıyor ve dolayısıyla benim uzandığıma o uzanamıyor. Hasta olan ise sağlıklı kişinin yediği gibi yiyemiyor. Keza kişi babasının evinden, annesinin evinden orada olmadıkları zaman yiyemiyordu. Aynı şekilde âyette sözü edilen kimselerin evinde de onlar olmadıkça yemiyordu. Dostla bu sayılan kişilerin durumu da öyle idi. Bunun üzerine Allah bütün bunlarda ruhsat olmak üzere bu âyeti indirdi.

Bazıları şöyle dedi: Bu engelliler, körler, topallar, hastalar ve onlardan ihtiyaç sahibi olanlar var ya bunları kişi evine davet ediyor ve onları ağırlıyordu. Evinde onlar için yemek ya da yiyebilecekleri bir şey bulamadığı zaman onları babalarının ve onlarla birlikte âyette sayılan kimselerin evlerine götürüyorlardı. Götürülenler bundan hoşlanmıyorlardı. Yani davet edilmeksizin ve daha önceden verilmiş bir izin olmaksızın götürüldükleri başkalarına ait bu evlerde karınlarını doyurmaktan sıkıntı duyuyorlardı. Bunun üzerine Allah, onlara bunu mübah kılmak üzere ruhsat olarak bu âyeti indirdi ve onlara bu sayılan yerlerde buldukları yiyeceği helâl kıldı. Bazıları şöyle dedi: Kör, topal,
206 hasta ve kendilerinde engellilik bulunan (engelliler) şu kimseler [§]sağlıklı kimselerle birlikte yemek yemekten, isteyerek yemeyecekleri ve kendilerinden tiksinti duyabilecekleri endişesiyle sıkıntı duyuyorlardı. Topal şöyle diyordu: Ben insanlarla birlikte yemeyi arzu etmiyorum, çünkü ben sofrada iki kişilik yer kaplıyorum ve onlara sıkıntı veriyorum. Kör şöyle diyordu: Ben onların yemeklerini ifsat ediyorum. Aynı şekilde hasta da benzer şeyler söylüyordu. Bunun üzerine yüce Allah bu konuda ruhsat indirdi ve onların sağlıklı kimselerle birlikte yemek yemelerinde herhangi bir günah olmayacağını bildirdi. Onlara şöyle demiş oluyordu: Onların vazifesi, içinde bulunduğunuz engellilik hali sebebiyle size merhamet etmeleri ve başınızdaki bu sıkıntının kaldırılması için dua etmeleridir, yoksa sizinle birlikte yemekten isteksiz olmaları ya da tiksinti duymaları değil.

Bazıları şöyle dedi: Varlıklı kimse yoksul ve engelli kimsenin yanına giderdi, o da onu yemeğine davet ederdi. Varlıklı olanı şöyle derdi: Vallahi gerçekten ben varlıklı biri ve sen de fakir iken senin yemeğini yemeyi günah görüyor[240] ve bundan sıkıntı duyuyorum[241]. Bunun üzerine Allah bu konuda **Sizin için de günah yoktur** meâlindeki âyeti indirdi.

---

[240] Yetim malı hakkındaki İbn Abbâs hadisinde şöyle deniyor: "Ben ondan yemeyi gerçekten günah addediyorum". Metinde geçen "Cünâh", günah demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "cnh" md.).

[241] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 172.

Bazıları da şöyle dedi: Bu âyet cihat yapanlar içindi. Kişi cihada çıkıyor diğerini de malını, ailesini koruması ve onların işlerini görmesi için evinde halef bırakıyordu. Arkada kalan kişi, günah sayıyor ve önceden bir izin olmadığı için onun ne malından ne de yiyeceğinden hiçbir şey yemiyordu. Bunun üzerine Allah bu âyeti ruhsat olmak ve onun yemesini mübah kılmak üzere indirdi. Tefsir ve tevil ehlinin izah ve yorumları bunlardan ibarettir.

Bizce âyetin en uygun olan yorumu onların açıklamalarından farklıdır. **Gözleri görmeyen için bir sakınca yoktur, topal için bir sakınca yoktur, hasta için de bir sakınca yoktur** meâlindeki âyetin mânası şudur: Bu sayılan kimselerin babalarının yahut annelerinin evlerinde yahut erkek kardeşlerinin evlerinde yahut kızkardeşlerinin evlerinde [§]yahut amcalarının evlerinde... 207
yahut teyzelerinin evlerinde yemelerinde bir günah yoktur. Çünkü onlar haksız yere değil hakları olduğu için yemektedirler. Çünkü engelli olan kimsenin burada sayılan kimselerden babaların, annelerin ve yakın akrabaların mallarından yemeleri haklarıdır. Çünkü onlar için mallarında nafaka takdir edilir. Bu âyet bu haliyle onların mallarında nafaka yükümlülüğünün vacip olduğuna işaret eder. **Sizin için de kendi evlerinizden... yahut anahtarı elinizde bulunan evlerden ve arkadaşınızdan yiyip içmenizde bir sakınca yoktur** meâlindeki âyetin mânası şudur: Yani kendi evlerinizden yahut anahtarına sahip olduğunuz evlerden yahut arkadaşınızın evlerinden yemenizde size bir günah yoktur. Çünkü kişinin kendi malından yahut arkadaşının evinden mazeret halinde yemesi, sağlıklı ve esenlik halinde iken yiyememesi gibi bir durum olmaz. Aksine her durumda kendisine mübah olur. Bu da gösteriyor ki bizim sözünü ettiğimiz yorum daha uygundur. Buna göre engelli olanların, yakınlarının mallarından alması nafaka hakkı olarak kendi hakkına yorulur, engelli olmayanın malından ve arkadaşının malından yemesi ise mülkiyet ve dostluk hakkına yorulur. Çünkü engellilik, aralarındaki dostluğu kaldırır, aynı şekilde dostun malından nafakanın vacip olması da dostluğu kaldırır. Aynı durum akrabalığı kaldırmaz ve yakınlık bağı yok olmaz.

Sizin için de kendi evlerinizden... yiyip içmenizde bir sakınca yoktur. Bu beyan hakkında bazıları "Çocuklarınızın evlerinden" demiştir. Bazıları da "Eşlerinin ve kadınlarının evlerinden" yorumunu yapmıştır. Bazıları "Kendi evlerinden" demiştir. Şöyle ki kişi kendi evinde bir yiyecek bulması halinde onu yemesinde bir sakınca yoktur. Aynı şekilde kişinin karısının evinde yemesinde de bir sakınca yoktur. Çünkü âyette çocuğun evi ve karının evi işaret ve açıklama yoluyla belirtilmemiştir. Dolayısıyla **Sizin için de kendi evlerinizden... yiyip içmenizde** meâlindeki beyanda onların kastedildiği anlaşılır.

Yahut anahtarı elinizde bulunan evlerden, yani kileri. Bu beyanın kölelerle ilgili olması muhtemeldir. Çünkü efendi kölenin malına da sahip olur. Vekil ya da kâhya (kilerci) olması da mümkündür. Onlar da efendinin izni olmadan yemeğinden ve katığından yiyebilir. **Yahut anahtarı elinizde bulunan evlerden** maksadın kilerin sahibi ve maliki olarak bizzat efendinin kendisinin olması da mümkündür.

208 [§]Sonra sözü edilen kimselerin evlerinde bahsettiğimiz anlamda "yeme"den bahsetti. Sözü edilen engellilere bahsettiğimiz yakın akrabaların mallarından nafaka takdirinin gerekliliğine istidlâlde bulunduğumuz üzere bu iki şekilde izah edilebilir: Birinci husus evlerin belirtilmesidir. Çünkü onlar engelli olunca onlara nafaka ile birlikte konaklama hakkının da gerekli kılınması icab eder. Evlerin belirtilmesi onların içinde olmaları ve sahipleriyle birlikte oturuyor olmaları hasebiyledir. İkincisi, onların evlerinde yemek yemelerinden bahsedilmesi yemek yemeden, almanın kastedilmediğinin anlaşılması içindir. Çünkü birçok âyette yemek fiili, yani "ekl" (أكل) kelimesi belirtilmiş ve onunla "almak" anlamı kastedilmiştir. Şöyle ki: "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin..."[242]; "Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler..."[243]; "Faiz yemeyin![244] gibi. Bu âyetlerde geçen "ekl" (أكل) fiilinden kastedilen mâna bizzat yemek değil "almak"tır. Burada "onların evlerinden yemek yemek"ten bahsetti ki diğer âyetlerde olduğu gibi "almak" mânası anlaşılmasın. Müfessirlerin yorumuna göre evlerin belirtilmesi doğru ve açıktır. Çünkü sözü edilen yemek yemeyi ve ondan almayı bir hak mukabilinde yemek ve almak olarak görmemektedirler.

Birlikte veya ayrı ayrı yemenizde sizin için bir günah yoktur. Bazıları şöyle dedi: Bu belirtildi, çünkü birtakım insanlar vardı ki onlar tek başlarına yemezlerdi ve bunu ahlâkî bulmazlardı. Beraberlerinde bir başkası bulunmadıkça tek başlarına yemekten sıkıntı duyarlardı. Yüce Allah onlara bu konuda ruhsat getirdi ve onlardan sıkıntıyı giderdi. Ve **Birlikte veya ayrı ayrı yemenizde sizin için bir günah yoktur** buyurdu. Bu beyan şöyle de yorumlanmıştır: Onlar birtakım insanları misafir ettiler ancak evlerinde yiyecek hiçbir şey

242 "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir" (en-Nisâ, 4/29).

243 "Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir" (en-Nisâ, 4/10).

244 "Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz" (Âl-i İmrân, 3/130).

bulamadılar. Onları bu sayılanların evlerine götürdüler. Ancak götürülen misafirler o evlerde, sahipleri orada hazır olmaksızın yemekten sıkıntı duydular. Allah onlara bu konuda ruhsat getirdi. Şöyle bir yorum da yapılmıştır: O, körler ve diğer sayılanlarla birlikte, onlara şefkat ve merhametlerinden dolayı yemekten sıkıntı duyuyorlardı. Çünkü onlar yemeğin iyi kısmını göremiyor, sağlıklı bir kimsenin yediği gibi yiyemiyorlardı. Allah işte bu sıkıntıyı onlardan giderdi ve bu konuda onlara ruhsat verdi. Şöyle diyenler de olmuştur: [§]On- 209
lar isteksizlik gösterme ve tiksinti duyma endişesiyle birlikte yemekten sıkıntı duyuyorlardı. Onlarla birlikte yemeleri teşvik ediliyor ve bundan tiksinti duymanın terki isteniyordu. Birinci yoruma dair delil Hz. Peygamber'in ashabı hakkında anlatılan şu hadistir: Muhammed b. Ali'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'in (s.a.) ashabı, kendilerinin ellerindeki dinar ve dirhemlere müslüman kardeşlerinden daha çok hak sahibi olduklarını görmezlerdi[245]. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelir ki dinar ve dirhem kişiye müslüman kardeşinden daha sevimli gelir"[246]. İbn Ömer'in şöyle dediği nakledilir: "Bize öğretildiğini gördüm ki müslüman kişi dinar ve dirhemine müslüman kardeşinden daha çok hak sahibi değildi"[247].

Evlere girdiğinizde, Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin. Kendinize selâm verin Bu beyanın birbirinize selâm verin mânasına gelmiş olması muhtemeldir. Bütün müslümaları birbirlerine nispetle sanki kendileri gibi kıldı. "Kendinizi öldürmeyin"[248], yani birbirinizi öldürmeyin meâlindeki âyette olduğu gibi. "Sonra işte şimdi sizler birbirinizi öldürüyorsunuz; içinizden bir kesimi yurtlarından sürüyorsunuz"[249]. Benzeri başka âyetler de vardır. Onların birbirlerine karşı olan durumlarını sanki kendileri gibi saydı. Çünkü onlar tek bir vücut gibi, birbirlerinin acısından ıstırap duyarlar, biri diğerinin üzüntüsü ile hüzünlenir. Birbirlerinin sevinci ile sevinirler. Onlar hepsi tek bir varlık gibi, hepsi tek bir can gibidirler. O yüzden birbirlerine verdikleri selâmı, tek bir selâmlama yaptı.

---

245 bk. Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 336.

246 Benzer bir ifade ile İmam Ahmed rivayet etmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 84).

247 bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 84. Tercüme tahkik edilerek "لَقَدْ رَأَيْتُنَا وَمَا الرَّجُلُ الْمُسْلِمُ أَحَقُّ بِدِينَارِهِ وَدِرْهَمِهِ مِنْ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ" şeklindeki asıl metine uygun olarak yapılmıştır (Mütercim).

248 "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir" (en-Nisâ, 4/29).

249 el-Bakara, 2/85.

Bir başka yorum yapmak da mümkündür. Şöyle ki: Onlar birbirlerine
210 selâm verdikleri zaman karşıdaki kişi aynı selâm ile mukabele eder. [§]Bu
şekliyle o bizzat kendisine selâm vermiş gibi olur. Aynı şekilde "Kendinizi öldürmeyin"[250] meâlindeki âyette de durum aynıdır. Yani hiç kimse bir başkasını öldürüp de kendisi de öldürülmesin. Aksi takdirde kendi kendisinin katili olur. Zira kendisi öldürmemiş olsaydı kendi de öldürülmeyecekti. "Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin!"[251] meâlindeki âyet de aynı şekildedir. Şöyle ki kişi başkasının malını rızası olmaksızın yerse onu tazmin eder. Tazmin edince de sanki kendi malını haksız olarak yemiş gibi olur.

Selâm ile kendilerine selâm verilmesini murad etmiş de olabilir. Yani herkes hiç kimse olmasa bile kendisine selâm verir. İbn Abbâs'tan da aynı mahiyette bir söz rivayet edilmiştir. O mescitleri kastederek: "Oraya girdiğin zaman 'Selâm üzerimize ve Allah'ın salih kulları üzerine olsun!' de!" demiştir[252]. Hz. Peygamber'e nispet edilen haberler de bu minval üzere rivayet edilmiştir. "Kim bir eve yahut mescide girer ve orada kimse olmazsa şöyle desin: Selâm Rabbimizden bizim üzerimize olsun. Ve selâm Allah'ın salih kulları üzerine olsun!"[253] Buna göre "Kendinizi öldürmeyin"[254] meâlindeki âyetin mânası kendinize gerekli harcamaları yapmayarak ya da bir başka yolla kendinizi öldürmeyin, demektir. "Enfüs" (أنفس) kelimesinden maksadın aileniz olması da mümkündür. Yani "ailenize selâm verin!" Bu yorum en uygun olanıdır.

Ayrıca "selâm" (السلام) kelimesi üzerinde de ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demişlerdir: Selâm, "selâmet" (السلامة), yani esenlik kelimesindendir. Yani her türlü âfetten ve sıkıntıdan esenlik senin üzerine olsun, anlamındadır. Bazıları da: "Selâm" Allah'ın (güzel) isimlerinden biridir. Tevili de şöyledir: Anıldığında hiçbir şeyin zarar vermeyeceği, hiçbir sıkıntının sana erişemeyeceği Allah'ın ismi senin üzerinde olsun. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Anıldığında yerde gökte hiçbir şeyin zarar veremeyeceği Allah'ın ismi ile..."[255]

Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama ile. Selâmlama, sanki keramet ve saygınlık demektir. Sanki Allah şöyle demiş olmaktadır: Allah katından saygınlıkla... "Mübâreke" (مباركة) kendisiyle her türlü hayra ve iyiliğe

250 en-Nisâ, 4/29.
251 en-Nisâ, 4/29.
252 bk. İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 270; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 227-228.
253 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 173.
254 en-Nisâ, 4/29.
255 bk. İbn Mâce, "Duâ", 14; Ebû Dâvûd, "Edeb" 110; Tirmizî, "De'avât", 13.

erişilen şeydir. Yahut mübareke, bir şeyin kendisiyle neşvü nema bulduğu şeye
verilen addır. "Tayyibe" (طيبة) kelimesi herkesin hoş ve helâl bulduğu şeydir.
Bazıları "tayyibe", yani güzel (hasene) demektir diye açıklamışlardır. [§]Tevili 211
de herkes tarafından güzel bulunan şey şeklindedir. Bazıları da şöyle yorum
yapmışlardır: **Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama,** Allah'ın emri
olaraktan size selâm, ecri sebebiyle mübarek, mağfirete vesile olması hasebiyle
de güzelliktir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Düşünesiniz diye Allah size âyetlerini işte böyle açıklıyor. Yani Allah'ın size âyetlerini açıkladığı gibi, umulur ki düşünürsünüz. Yani neyin lehinize ve neyin de aleyhinize olduğunu, Allah'ın sizin üzerinizdeki hakkını, keza birbiriniz üzerindeki haklarınızı bilesiniz diye. "Büyût" (البيوت) kelimesinden maksat belirttiğimiz hususlardır. Bazıları ondan maksadın mescitler olduğunu, bazıları ise "meskun evler" olduğunu söylemişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Kendi evlerinizden başka evlere girmeyin"[256].

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَاِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلٰٓى
اَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتّٰى يَسْتَاْذِنُوهُ اِنَّ الَّذِينَ يَسْتَاْذِنُونَكَ
اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ فَاِذَا اسْتَاْذَنُوكَ لِبَعْضِ
شَاْنِهِمْ فَاْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ﴿٦٢﴾

62. "Müminler ancak Allah'a ve resûlüne iman edenlerdir ve onunla ortak bir iş için toplanmış iken kendisinden izin almadan çekip gitmeyenlerdir. Senden izin isteyenler, evet işte onlar Allah'a ve resûlüne hakkıyla iman edenlerdir. Bazı özel işlerinden dolayı senden izin istediklerinde onlardan dilediğine izin ver ve Allah'tan onların bağışlanmasını dile. Kuşkusuz Allah çok bağışlar, çok esirger."

---

256 "Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız" (en-Nûr, 24/27).

Müminler ancak Allah'a ve resûlüne iman edenlerdir ve onunla ortak bir iş için toplanmış iken kendisinden izin almadan çekip gitmeyenlerdir. Başka bir ilâhî beyanda da Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Müminler ancak, Allah'a ve resûlüne iman eden, sonra şüpheye düşmeyen... kimselerdir"[257]. Bir başkasında şöyle buyurmuştur: "Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır"[258]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* izin isteme, şüpheye düşmeme, tilâvet ile imanın artması ve benzeri belirtilen hususlar imanın şartından değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* doğrusu müminlere lâyık olan şudur: Resûlünden izin almadıkça gitmemeleri, kuşku duymamaları, mücahade etmeleri ve tilâvet ile imanlarının artmasıdır. Bunların imanın şartı kılınması söz konusu değildir, ancak bu belirttiğimiz hususlar onlar için daha uygun ve mezkûr hususların onlar tarafından ihtiyar edilmiş olması daha yerinde davranışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Allah bu beyanda şunları belirtti: Müminlerin gitmeleri ve ondan ayrılmaları ancak onların Resûlullah'tan izin almaları ile olur. Münafıklar ise gizlice sıvışarak onu terkedip giderler. Nitekim (bir sonraki âyette) şöyle buyurdu: "Aranızdan gizlice sıvışıp gidenleri Allah elbette bilir".

212 [§]Sonra bir başka ilâhî beyanda şöyle buyurdu: "Allah'a ve âhiret gününe iman edenler, senden izin istemezler"[259]. Bu beyanda şunları belirtti: Müminler senden izin istemiyorlar, sadece münafıklar (mazeret uydurup) izin istiyorlar. "Senden izin isteyenler sadece, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler ve şüpheye kapılmış olanlardır; onlar şüpheleri içinde bocalayıp dururlar"[260]. Her ne kadar mânaları bir olsa da bu beyanlar zâhiri anlamlarına göre anlaşıldıkları takdirde farklılık arzederler. Bu da gösteriyor ki zâhirî mânayı esas alarak yapılan delillendirme bâtıldır, ona inanmak da fasit ve hayaldir. Zira mülhitler şöyle diyebilirler: Bu Kur'ân zâhirde birbirinden farklıdır ve bunun sebebi de Allah'tan başkasına ait bir söz olmasıdır. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki

---

[257] el-Hucurât, 49/15.

[258] el-Enfâl 7/2.

[259] "Allah'a ve âhiret gününe iman edenler, kendilerini mallarıyla ve canlarıyla cihat etmekten muaf tutman için senden izin istemezler. Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilir" (et-Tevbe, 9/44).

[260] "Senden izin isteyenler sadece, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler ve şüpheye kapılmış olanlardır; onlar şüpheleri içinde bocalayıp dururlar" (et-Tevbe, 9/45).

bulurlardı!"[261] Bu da göstermektedir ki nassın zâhiri ile delil getirmek bâtıl, ona inanmak da yanlış ve gerçek dışıdır.

Sonra şu da mümkündür. Bahse konu olan meselede, Resûlullah'ın yanından çıkış için müminlerin izin istemeleri, münafıkların ise izin almamaları, müminlerin onun yanından çıkmaları için izin istemelerinin ancak bir mazerete mebni olduğunu, ötekilerin ise herhangi bir mazeret olmaksızın izin istedikleri şeklinde de yorumlanabilir. Nitekim şöyle buyurulmuştur: "Onlardan bir bölük de, aslında açıkta olmadığı halde, 'Evlerimiz açıkta ve korumasız' diyerek peygamberden izin istiyorlardı..."[262]. Müminler ise sadece mazerete binaen izin istiyorlardı. Yahut bu birtakım yeni olaylar ya da fırkalar için olabilir. Yahut müminler, mazeretlerini Resûlullah'a açıklayıp, durumun değerlendirilmesi konusunda işlerini ona havale etmiş oluyorlar. Eğer o, onların ayrılmasının doğru olduğuna hükmederse ayrılırlar, yok onların yanında kalmalarının doğru olduğuna karar verirse o takdirde de onları yanında bırakır. Münafıklar ise böyle değiller, onların yaptıkları gibi yapmıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanların yorumunun bu şekilde olması mümkündür.

Sonra **onunla**, yani Hz. Peygamber (s.a.) ile **ortak bir iş için toplanmış iken kendisinden izin almadan çekip gitmeyenlerdir** meâlindeki âyet hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları cuma günü ve bayram günü demişlerdir. Bazıları ise Allah yolunda gaza ve cihada çıkmak meselesinde demişlerdir. Allah bildiriyor ki müminler Hz. Peygamber (s.a.) ile birlikte olurlar, izni olmadan ondan asla ayrılmazlar. Münafıklar ise ondan gizlenerek gizlice sıvışırlar yahut (kendi keyiflerine göre) yanında otururlar ve çıkarlar. [§]Aslı şudur: **Mümin-** 213
ler ancak Allah'a ve resûlüne iman edenlerdir ve onunla ortak bir iş, yani bir taat işi **için toplanmış iken kendisinden izin almadan çekip gitmeyenlerdir.** Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bu beyan Tövbe sûresindeki "Allah seni affetti... niçin onlara izin verdin?[263] meâlindeki âyeti neshetmiştir. Nûr sûresinde de "onlardan dilediğine izin ver!" buyurmuş ve bu âyette onlara izin verme müsadesi vermiştir. Ancak uygun olan izah bizim belirttiğimiz yorum olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[261] en-Nisâ, 4/82.

[262] "Onlardan bir grup, 'Ey Medineliler! Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün' diyorlardı. Onlardan bir bölük de, aslında açıkta olmadığı halde, 'Evlerimiz açıkta ve korumasız' diyerek peygamberden izin istiyorlardı; bunların istediği kaçmaktan başka bir şey değildi" (el-Ahzâb, 33/19).

[263] "Allah seni affetti de doğru söyleyenler sence belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu bilmeden niçin onlara izin verdin?" (et-Tevbe, 9/43).

Ve Allah'tan onların bağışlanmasını dile. Kuşkusuz Allah çok bağışlar, çok esirger. Onlar hakkında bağışlanma talebinde bulunması onlara şefaat etme emrinin verilmesi anlamına gelir.

لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا قَدْ يَعْلَمُ
اللّٰهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ
اَمْرِهٖ اَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ اَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٦٣﴾

63. "Resûlün çağrısını aranızda, birinizin diğerini çağırması gibi görmeyin. Aranızdan gizlice sıvışıp gidenleri Allah elbette bilir. Onun emrine aykırı davrananlar başlarına ya bir belânın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarpılmaktan korksunlar!"

Resûlün çağrısını aranızda, birinizin diğerini çağırması gibi görmeyin. Bu beyanın iki şekilde yorumlanması muhtemeldir: Birincisi, Resûlullah'ın (s.a.) size yaptığı çağrıyı, birinizin diğerinize olan çağrısı gibi görmeyin; bazan olur icabet edersiniz, bazan olur kulak asmazsınız. Aynen içinizden birinin diğerini çağırdığı zaman bazan icabet edip bazan aldırmaması gibi. Aksine Resûlullah'ın (s.a.) yaptığı her davette ve içinde bulunduğunuz her halde ona icabet ediniz.

İkincisi Resûlullah'ı çağırdığınız zaman, içinizden birinin diğerini çağırdığı gibi "Bre falan! Bre Filan!" diye çağırmayın. Aksine onun sizin gibi biri değil, aksine aranızdan seçilmiş bir elçi olduğuna imanınız doğrultusunda onu kendisine ait olan isimlerle çağırın: "Yâ Resûlallah! Ya Nebiyyallah!" gibi. Buna göre çağrıda ve icabette ona saygı göstermek için, şanını ve faziletini yüceltmek için ona karşı ayrıcalıklı davranın. Bu bir başka ilâhî beyanda sözü edilen husustur: "Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın!"[264]

214 [§]**Aranızdan gizlice sıvışıp gidenleri Allah elbette bilir.** Bazıları bu beyan hakkında şöyle dediler: Münafıklar bir toplantı halinde oldukları ve Hz. Peygamber'den (s.a.) kendilerinin rezilliklerini, kötülüklerini, kusurlarını duyduklarında, duyduklarından hoşlanmamaları sebebiyle birbirlerini siper edinirler. Bazıları da şöyle demiştir: Bu âyet kendisinden izin istemeksi-

---

[264] el-Hucurât, 49/2.

zin Hz. Peygamber'in yanından sıvışarak çıkan münafıklar hakkında inmiştir. "Livâzen" (لِوَاذًا), yani bir şeyin arkasına saklanırlar, birbirlerinin ardına gizlenir, birbirlerini siper edinirler ve sıvışırlar.

Onun emrine aykırı davrananlar... korksunlar! Bu beyan şu ihtimali içerir: "Yuhâlifûne an emrihî" (يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ) cümlesi "yuhâlifûne emrahû" (يُخَالِفُونَ أَمْرَهُ) anlamındadır. "An" (عن) harfi zâiddir (sıla). "Yuhâlifûne an emrihî" (يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ) belirtildiği şekilde zâhirî anlamı üzere olması da caizdir. Eğer böyle ise o takdirde sanki şöyle demiştir: **Onun emrine aykırı davrananlar,** yani onun emrinden sapıyorlar ve yan çiziyorlar. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Onlardan kim buyruğumuzdan sapsa, ona yakıcı ateşin azabını tattırırdık"[265].

Başlarına ya bir belânın gelmesinden... Burada "fitne" (فتنة) kelimesinden maksat inkârcılık olabileceği gibi dünyada iken savaş ve işkence de olabilir. **Yahut** âhirette **can yakan bir cezaya çarpılmaktan** korksunlar! *En doğrusunu Allah bilir.*

أَلَآ إِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَآ أَنْتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٤﴾

64. "Evet, göklerde ve yerde olan her şey şüphesiz Allah'a aittir. O şu andaki durumunuzu da, O'na götürüldükleri zamandaki durumu da iyi bilir. O zaman kendilerine de yapıp ettiklerini bir bir haber verecektir. Allah her şeyi bilmektedir."

Evet, göklerde ve yerde olan her şey şüphesiz Allah'a aittir. Burada **Evet, göklerde ve yerde olan her şey şüphesiz Allah'a aittir** meâlindeki beyanla bağlantılı olmaya elverişli bir durum yoktur. Olsa olsa "Kim ona çocuk ve ortak kılıyor?!" meâlindeki sözün yahut "Bu adam, içinizde üstün olmak isteyen, sadece sizin gibi sıradan bir insandır"[266] anlamındaki âyetin bağlantısı (sıla) olabilir. Allah şöyle demiş oluyor: Gökler ve yer kendisine ait olan zatın [§]çocuk ya da ortağa ihtiyaç duyması mümkün değildir. Yahut gökler ve yerin mülkü kendisine ait olan peygamberlik için ister beşer olsun ister melek kendi dilediğini seçer, bu konuda hiç kimsenin sözü olamaz. *En doğrusunu Allah bilir.* 215

---

[265] Sebe, 34/12.

[266] "Kavminin inkâra sapmış ileri gelenleri dediler ki: 'Bu adam, içinizde üstün olmak isteyen, sadece sizin gibi sıradan bir insandır. Eğer Allah (elçi göndermek) isteseydi herhalde bir melek gönderirdi. Biz geçmiş atalarımızdan böyle bir şey duymadık'" (el-Mü'minûn, 23/24).

O şu andaki durumunuzu da... iyi bilir. Bu Allah'ın bir tehdididir (vaîd) ve her an sakınmaları için O'nun kendilerini murakabe etmekte olduğunu, her türlü hallerinde onlardan haberdar olduğunu bildirmektir. Çünkü üzerinde devamlı bir gözcü ve koruyucu olduğunu bilen kimse, bunu bilmeyen kimseden daha uyanık, daha dikkatli ve daha korungan olur. Yahut O sizin hallerinizi ve emrine muhalefet ettiğiniz durumları bilir olmasıdır. O sizi yarattı, size resûl gönderdi, bütün bunları cehil ya da gafletle değil bilerek yaptı. Yahut size gelecek azabı vâdedilen güne ertelerken bunu bir yanılgı ya da gafletle değil bilerek yaptı. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma!"[267]. Buna göre **O şu andaki durumunuzu da, O'na götürüldükleri zamandaki durumu da iyi bilir. O zaman kendilerine de yapıp ettiklerini bir bir haber verecektir.** Allah her şeyi bilmektedir. Yani bunu onlara bildirmeyi kendilerine dönecekleri güne erteliyor. O anda işlediklerini onlara haber verecektir. Ve Allah her şeyi bilendir.

Ebû Avsece şöyle dedi: "Yetesellelûn" (يتسلَّلون), yani gizlenerek **sıvışıyorlar.** Şöyle denir: "İnselle'r-racül" (انسَلَّ الرجل) insanlardan sıvıştı, yani onlardan haberleri olmadan ayrıldı. "Tesellül" (تَسَلُّل), yani [gizlenme durumu olduğunda] toplumdan sıvışma anlamındadır. "Livâzen" (لِواذا) ise "Lâze minnî", yani "Benden gizlendi ve saklandı" demektir. "Lâze bî" (لاذ بي) denir, "Beni siper edindi" demektir. İbn Kuteybe şöyle dedi: Aranızdan gizlice sıvışıp gidenleri. Yani arkadaşını sıvışmasında kendisine siper edinip çıkanları. "Lâze fulan bi fulân" (لاذ فلان بفلان), yani falan filancayı kendisine siper edindi" demektir. "Livâz" (لِواذ) kelimesi mastardır[268].

---

267 "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış..." (İbrâhim, 14/42).

268 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 309.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

تَبَارَكَ الَّذِى نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰى عَبْدِهٖ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًاۙ ﴿١﴾

1. "Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkān'ı indiren Allah aşkındır, cömerttir."

Allah aşkındır, cömerttir. Bu beyan hakkında müfessirler şöyle dediler: "Tebârake" (تبارك) "tefâ'ul" veznindedir. "Teâlâ" (تعالى) kelimesinin anlamından gelmektedir. Teâlâ ise yüce oldu anlamındadır. Çünkü "berekât" (اَلْبَرَكَة) her türlü yücelik, erdem ve şerefin adıdır. Buna göre "tebârake"nin yorumu yükseklik mânası da içeren "teâlâ" kelimesinin anlamıyla aynıdır, yani yüce ve aşkın oldu demektir. Edebiyatçılar dediler ki "Tebârake" berekettendir. Bereket ise her türlü fazilet, erdem, iyilik ve hayrın ismidir. Yani her türlü fazilet, şeref ve iyilik ancak onunla elde edilebilir. Ebû Avsece şöyle demiştir: Bu bir tenzih ifadesidir ve "Teâlâ" sözü gibidir. Kisâî ve İbn Kuteybe "teâlâ" kelimesinin "bereket" kelimesi hakkında belirttiğimiz anlama geldiğini bildirmiştir.

Kuluna Furkān'ı indiren... Allah Kur'ân'a "Furkān" adını verdi. Bazıları dediler ki: Çünkü o hak ile bâtılın arasını, helâl ile haramın arasını, işlenebilen fiiller ile kaçınılması gereken fiiller arasını ayırır. Buna göre Allah'ın peygamberlerine indirmiş olduğu bütün semavî kitapların "Furkān" diye isimlendirilmesi mümkündür. Çünkü onların hepsi hak ile bâtılın arasını, helâl ile haramın arasını, yapılması ve kaçınılması gereken fiillerin arasını ayırmaktaydı. O yüzden Tevrat "Andolsun ki, Mûsâ ve Hârun'a, Furkān'ı verdik"[1] meâlindeki âyette "Furkān" diye isimlendirilmişti. "Kur'ân" ismi ise "nesneleri birbirine ekledi" anlamındaki "Karene" (قَرَنَ) kökündendir. "Birbirine ekledim" anlamında "Karentü'ş-şey'e ile'ş-şey" (قَرَنْتُ الشَّيْءَ إلى الشيء) denir: Çekimi "karane, yakrinu,

[1] "Andolsun ki, Mûsâ ve Hârun'a, günahtan sakınan, görmedikleri halde Rab'lerinden korkan ve kıyâmetin kaygısını taşıyanlar için bir ayırma ölçütü, bir ışık, bir hatırlatıcı kaynak (kitap) verdik" (el-Enbiyâ, 21/48).

218 karnen" (قرن، يقرن، قرنا) şeklindedir. [§] Bazıları da Kur'ân'a "Furkân" denilmesinin sebebi parçalara bölünmüş halde ayrı ayrı olarak indirilmiş olmasından dolayıdır, demişlerdir. Diğer semavî kitaplar ise toptan indirilmişti. Uygun olan yorum, başta belirttiğimiz yorumdur. O kabule daha yakın ve daha yerinde bir izahtır.

İbn Kuteybe şöyle dedi: "Tebârake" (تبارك), bereket kelimesinden türetilmiştir. Kisâî de aynı görüşleri beyan etmiştir, biz bunu daha önce belirtmiştik. Ebû Avsece de şunları söyledi: "Tebârake" (تبارك) daha önce de sözünü ettiğimiz gibi "Teâlâ" (تعالى) sözcüğü gibi tenzih içindir. "el-Furkân" Hak'tır; hakkı bâtıldan ayırır. Kur'ân ise birbirine yakın etmek, bir araya getirmek anlamındaki "Karane" (قرن) fiilindendir. "Zebûr" ise (kutsal) bir kitabın adıdır; "Zübür" onun çoğuludur. "Zebertü" (زبرت) yazdım demektir. "Züber" ise demir filizleri demektir. "Bana demir filizleri getirin!"[2] meâlindeki âyette olduğu gibi. Tekili "Zübre" gelir. "Tevrat" (bir kutsal) kitap ismidir, onun Arapça olduğunu sanmıyorum.

Âlemlere uyarıcı olsun diye... Bu beyanı şöyle yorumlamak mümkündür: Kuluna indirdiği Kur'ân, sözü edilenler için uyarıcı olur. Bunu şöyle de yorumlayabiliriz: Muhammed, kendisine indirilen Kur'ân ile **âlemlere uyarıcı olsun diye...** Tıpkı şu beyanlarda olduğu gibi: "Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun"[3]; "Bu Kur'ân bana, hem sizi hem de ulaştığı herkesi onunla uyarmam için vahyedildi"[4]. Yani insanlardan her kime Kur'ân ulaşmış ise Resûlullah (s.a.) onun uyarıcısıdır.

Âlemlere. "Âlemler" anlamına gelen "âlemîn" (العالمين) kelimesinden maksat insan ve cin türleri olabilir. Sonra uyarmadan söz etmiş, müjdelemeden ise bahsetmemiştir. Eğer bu böyle ise o takdirde âyet Ebû Hanîfe için delil olur. Ona göre cinler itaat ettikleri takdirde sadece azaptan kurtulmuş olurlar, ayrıca sevap almazlar. Günah işlemeleri halinde ise onlara ceza vardır. Çünkü Allah Teâlâ Kitap'ta onlar için sevaptan söz etmedi, sadece isyan etmelerinden ötürü görecekleri azaptan bahsetti: "Ey halkımız! Allah'ın davetçisine uyun ve ona

2 'Bana, demir kütleleri getirin'. Nihayet (vadiyi demirle doldurup) iki dağın arasını aynı seviyeye getirince, 'Ateşi körükleyin!' dedi. Artık onu kor haline getirdiği vakit, 'Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim' dedi" (el-Kehf, 18/96).

3 "Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun" (el-Fâtır, 35/24).

4 el-En'âm, 6/19.

iman edin ki, Allah günahlarınızı bağışlasın ve sizi acılı azaptan korusun"[5]. [§]Onların sevaplarını, yakıcı bir azaptan kurtulmaları kıldı. Uyarıda müjde- 219
nin de içkin olması mümkündür. Hem de geçmiş ve kıyâmete kadar da geleceğe ait müjdenin olması mümkündür. Çünkü onlar Allah'a muhalefetten ve O'na isyan etmekten korunurlarsa o takdirde akıbet kendilerinin olur. Bunda da onlar için hem müjde hem de uyarı vardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Biz seni başka değil, ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik..."[6]

اَلَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ
شَر۪يكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْد۪يرًا

2. "O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah'tır."

O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan... Bu beyanın **göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan** meâlindeki kısmı **Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkān'ı indiren Allah aşkındır, cömerttir** anlamındaki âyetle bağlantılı olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın yorumu şöyledir: Allah, insanlara gönderdiği elçiyi -aynen yeryüzü hükümdarlarının kendi ihtiyaçlarını karşılamak; bir yararı sağlamak ya da bir zararı savmak için elçiler göndermesi gibi- kendi yüce zatına bir yarar sağlamak ya da kendisinden bir zararı savmak için göndermiş olmaktan münezzeh ve yücedir. O uyarıcı ve müjdeleyici elçiyi sadece ve sadece insanlara kendi yararları için gönderir. Zira göklerin ve yerin hükümranlığı kendisine ait olan bir zatın başkasına ihtiyaç duymaktan münezzeh olması sebebiyle müjdeleyici ve uyarıcı elçiyi kendi yararı ve ihtiyacı için göndermiş olması ihtimal dışıdır. Yeryüzü hükümdarları ise öyle değildir, onlar elçiler gönderme durumunda aynı müstağni konuma sahip değillerdir. Onlar elçileri bizzat kendi çıkarları ve ihtiyaçları için gönderirler; ya bir zararın savılmasını ya da bir yararın sağlanmasını amaçlarlar.

---

5 el-Ahkāf, 46/31.
6 Sebe, 34/28.

Aşkındır meâlindeki beyanın, kendisine çocuk ve ortak edinme nispetine reddiye olmak üzere "bir çocuk ya da mülkünde ortak edinmekten münezzehtir" anlamında olması da mümkündür. Şöyle demiş olur: Allah, çocuk ya da mülkünde bir ortak edinmekten yücedir. Zira O, bütün göklerin ve yerin hükümranlığına sahiptir. Dünyada çocuk -sözünü ettiğimiz- üç hasletten dolayı edinilir. Hem sonra dünyada çocuk ancak babanın cinsinden, aynı cevherden ve aynı şekil üzere olur. Her şekil ve cins sahibi olanda mutlaka bir noksanlık ve kusur bulunur. Ortak (şerik) da aynı şekilde ortak edinenin cinsi ve şekli üzere olur. Çocuğa ihtiyaç ya acizlikten ya da bir eksiklikten dolayı olur. Şanı yüce Allah yaratıcı olarak göklerin ve yerin hükümranlığına sahip olduğuna göre O'nun bir çocuk ya da ortağa ihtiyaç duyması nasıl mümkün olabilir?!

220 [§]**Her şeyi yaratan.** Bu beyanda Mûtezile'nin görüşüyle çelişen bir delil vardır. Çünkü Allah kendisinin "her şeyin yaratıcısı" olduğunu bildirdi. Onlara göre hareket, sükûn, toplanma, dağılma ve bütün arazlar gibi şeylerin çoğu Allah tarafından yaratılmamıştır. Çünkü onlar şu görüştedirler: Bu fiiller Allah tarafından yaratılmış değildir ve Allah'ın bu fiillerde bir yaratması yoktur.

Yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren. Bu beyanı şöyle yorumlamak mümkündür: Yani hikmeti yahut Allah'ın vahdâniyeti (birliği) ve ulûhiyeti sayesinde **yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren.** Ya da yarattığını belli bir ölçüye göre düzenledi, yani onlara öyle bir sınır koydu ki bütün yaratıklar bir araya gelse asla onun ölçüsünü bilemezler. Öyle ki yararlılık vb. konular bakımından -şayet o takdir yapılmamış olsaydı- mahlûkatın cümlesi fesada uğrardı. İşte öyle bir takdir yaptı.

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهٖٓ اٰلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا
يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيٰوةً وَلَا
نُشُورًا ﴿٣﴾

3. "Oysa onlar, Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratamayan, aksine kendileri yaratılmış bulunan, bizzat kendilerine bile bir zarar ya da faydaları dokunmayan, ölüm, hayat ve ölümden sonra yeniden diriliş de ellerinde olmayan (sahte) ***tanrılar edindiler."***

Ondan gayrı tanrılar edindiler. Yani mâbut edindiler. Onların tapmakta oldukları putların "âlihe" (آلهة), yani tanrılar olarak isimlendirilmesi onların içinde bulundukları duruma itibarla ve kendi kuruntularına göre onların tanrı kabul edilmesi sebebiyledir. "el-İlâh" Araplar'a göre mâbut, yani kendisine tapınılan tanrı demektir. Onlar her türlü mâbuda "ilâh" derler. Şu ilâhî beyanlardaki kullanım da aynı şekilde onların bâtıl inançlarına dair bir ifadedir: "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı..."[7]. Hz. Mûsâ'nın (Sâmirî'ye) "Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak...!"[8] demesi de gene onların telakkileri itibariyledir. Onlara göre her tapınılan varlık tanrıdır. Eğer öyle olmasaydı (Hz. Mûsâ) putlara tanrılar dedikleri için onları ayıplardı.

Sonra yüce Allah onların putlara tapınmaları ve onları tanrılar olarak isimlendirmelerine dair beyinsizliklerini ve kıt anlayışlı oluşlarını ortaya koymak üzere şöyle buyurdu: **Hiçbir şey yaratamayan, aksine kendileri yaratılmış bulunan...** Yani her şeyin yaratıcısı olarak bildikleri Allah'a tapınmayı bırakıyorlar ve buna mukabil hiçbir şey yaratamadığını, aksine kendilerinin yaratılmış bulunduğunu bildikleri putlara tapıyorlar. Yarar sağlama ve zarar verme imkânı elinde bulunan varlığa tapınmayı bırakıyorlar, kendileri için ne bir yarar sağlayabilecek ne de bir zarar savabilecek putlara tapıyorlar.

[§]**Ölüm, hayat ve ölümden sonra yeniden diriliş de ellerinde olma-** 221
yan. Yani onlar şayet tapınırlarsa kendilerine bir yarar sağlayamayacağını, tapınmayı terkederlerse de kendilerine hiçbir zarar veremeyeceğini, hatta bizzat kendi kendilerine de bir zararları ya da hayırları olmadığını bildikleri putlara tapıyorlar. Bunu şöyle ifade ediyor: **Bizzat kendilerine bile bir zarar ya da faydaları dokunmayan, ölüm, hayat ve ölümden sonra yeniden diriliş de ellerinde olmayan (sahte) tanrılar edindiler.** Bu beyanın zâhirine göre öyle anlaşılıyor ki onlar putları değil kendilerini ilâhlar diye isimlendiriyor olmaktadır. Çünkü onlar putlara zarar verme ve onlardan yarar sağlama imkânına sahiptiler. Putlar ise ne onlar için ne de kendileri için böyle bir özelliğe sahip değillerdi.

Bazıları şöyle dedi: **Ölüm ellerinde olmayan,** yani insanların yaratılmasından evvelki ölüm (cansız halleri). Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz?

---

7 es- Sâffât, 37/91.

8 "(Mûsâ) şöyle dedi: 'Haydi git! Artık hayatın boyunca sana düşen 'Bana dokunmak yok!' demekten ibarettir. Ve bil ki asla kaçıp kurtulamayacağın bir hesap günü de seni beklemektedir. Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak; biz onu iyice yakacağız sonra da un ufak edip denize savuracağız!'" (Tâhâ, 20/97).

(Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz.)"[9] ve de (ellerinde olmayan) **hayat:** Buyuruyor ki: Kendileri için belirlenmiş olan ecel geldiğinde onlar yaşantılarına bir ilâvede bulunamazlar. **Ve ölümden sonra yeniden diriliş de** ellerinde değildir. Yani ölümden sonra tekrar diriltme imkânları da yoktur. Bazıları dediler ki: Onlar, hayatta olanı eceli gelmeden öldürmeye kādir olamazlar. **Ve lâ hayâten,** yani ölünün eceli gelmesi halinde de onu yaşatamazlar. **Ve lâ nüşûrâ,** yani belirttiğimiz üzere ölüleri de tekrar diriltemezler. *Hatadan korunmak ancak Allah'ın yardımı sayesinde mümkündür.*

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ
آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا ﴿٤﴾ وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ
اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٥﴾

4. "İnkâr edenler, 'Bu Kur'ân, onun uydurduğu, birilerinin de bu konuda kendisine yardım ettiği bir düzmeceden ibarettir' dediler; böylece onlar açık bir haksızlık ve iftirada bulunmuş oldular."

5. "Yine dediler ki: 'Bunlar, onun başkalarına yazdırdığı, sabah akşam kendisine okunan eskilerin masallarıdır!'"

İnkâr edenler, "Bu, onun uydurduğu... bir düzmeceden ibarettir" dediler. Bununla Resûlullah'a (s.a.) indirilen ve onun tarafından kendilerine okunan Kur'ân'ı kastediyorlardı. Şöyle diyorlardı: Bu bir düzmeceden başka bir şey değildir. Yani bizzat kendisinin uydurduğu ve icat ettiği bir yalandır. Müşrikler kendilerine gelen haber ve bilgileri, onların doğru ya da yalan olduğu sonucuna götüren kaynaklara bakmaksızın yalanlarlardı. Bu, onların âdetleri ve tavırları idi. Haberlerin doğruluğunu ya da yalan olduğunu ortaya koyan kaynaklar semavî kitaplardır ve gökten inen vahiyle konuşan resûllerdir. Mek-
222 ke kâfirleri bu iki kanaldan da yoksundu. Hal böyle iken nasıl olur da [§]bu Kur'ân'ın bizzat peygamberin kendi düzmecesi ve uydurması olduğunu iddia edebilirlerdi? Kendileri haberin doğru ya da yalan olduğunu ortaya koyacak bir ölçütten yoksun bulunmaktayken nasıl olur da onun bir düzmece (iftira) olduğunu söyleyebilirlerdi? Kaldı ki kendileri için onun risâletinin delilleri ve verdiği haberlerdeki doğruluğunun alâmetleri apaçık ortada idi. Öyle ki onun

---

[9] el-Bakara, 2/28.

asla yalan söylediğini görmemişlerdi, Ehl-i Kitap'tan hiçbir kimse ile ilişkisi olmamıştı, kendisi okuma yazma da bilmezdi. İşin başından tâ nihayetine kadar böyle bir mesajı asla duymamışlardı ve kendileri bir meydan okuma ile karşı karşıyaydılar: Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Onun benzeri bir sûre de siz getirin"[10]; "Siz de haydi onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!"[11] Bu meydan okuma karşısında aciz kalmaları ve herhangi bir teşebbüse kalkışamamaları göstermektedir ki onlar bu düzmece dedikleri mesajın Allah katından olduğunu ve kendilerinin "onun bir düzmece olduğu" şeklindeki iddialarında yalancı olduklarını biliyorlardı.

Birilerinin de bu konuda kendisine yardım ettiği. Dediler ki: O bir düzmeceden ibarettir ve uydurmasında birileri ona yardım etmektedir. Kastettikleri Ehl-i Kitap'tan müslüman olmuş kimselerdir. Onlar Tevrat ve İncil'de peygamberin niteliğini ve özelliğini buluyorlardı. Hz. Peygamber geçmiş kavimlere ait haberleri ve olayları haber verince, müşrikler onları Ehl-i Kitab'a soruyorlardı, onlar da onu tasdik edip "Aynen onun dediği gibidir, verdiği haberlerin hepsinde o doğru söylemektedir, biz onları aynen kendi kitaplarımızda bulmaktayız" şeklinde cevap veriyorlardı. Müşrikler onların verdiği bu tasdik edici cevap karşısında hemen harekete geçip dediler ki: **Birileri de bu konuda** (o düzmecesinde) **kendisine yardım etmektedir.**

Sonra Allah onların **böylece açık bir haksızlık ve iftirada bulunmuş olduklarını** bildirdi. Allah buna **haksızlık ve zulüm** dedi çünkü onlar ona yalan söylediler; yalan ya da doğru oluşunu bilebilecekleri herhangi bir dayanak olmadan onun düzmece olduğunu ileri sürdüler. Bu yaptıkları onu, lâyık olduğu kendi yerine koymadıkları için zulüm ve haksızlık olmaktadır. [§]**Yalan** 223
ve iftira oluşuna gelince çünkü onlar onun düzmece olduğunu[12], onun sihir/büyü olduğunu[13], onun bir beşer tarafından kendisine öğretilmekte olduğunu[14]

---

[10] "Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!" (el-Bakara, 2/23)

[11] "Yoksa 'Kur'ân'ı kendisi uydurdu' mu diyorlar? De ki: 'Eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da, siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!'" (Hûd, 11/13)

[12] "Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik; bu uydurmadan başka bir şey değil" (Sâd, 38/7).

[13] bk. el-En'âm, 6/67; Sebe, 34/43; es-Sâffât, 37/15.

[14] "Hiç kuşkusuz, 'Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır" (en-Nahl, 16/103).

ve bu konuda birilerinin ona yardım etmekte olduğunu söylediler. **"Bunlar, onun başkalarına yazdırdığı, sabah akşam kendisine okunan eskilerin masallarıdır!" dediler.** Aslında bununla onların kendi aralarında yalancı oldukları ortaya çıkmış oldu. Çünkü onlar onun Ehl-i Kitap'tan birinin yanına gidip geldiğini hiç görmediler, onun bir şeyler yazdığını ya da onun yazı yazabildiğini asla görmediler. Buna rağmen onlar onun hakkında eskilerin masallarıdır dediler. O, eski kitaplarda anlatılan daha önce gerçekleşmiş olan haberleri ve olayları bildiğine göre -ki hiç kuşkusuz o kitaplar kendi diliyle değildi, bizzat onların lisanında yazılmış idi- onların kitaplarında olanı kendi lisanı ile haber vermiş olması gösterdi ki o, bütün bunları Allah'ın kendisine öğretmesi yolu ile bilmektedir.

Bunlar, sabah akşam kendisine okunan... Müfessirler şöyle dedi: Âyetin metninde geçen "Bükraten ve asîlen" (بُكْرَةً وَاَص۪يلاً) sabah akşam demektir. Eğer öyle olsaydı sabah akşam onun yanında olurlar ve onu işitirler, kendisine yazdırılanı müşahede ederlerdi. Çünkü vakit, hazır olma vaktidir. Ancak bize göre sanki onlar "Bükraten ve asîlen" sözüyle hazır bulunma ve oturma vakitleri olmayan gecenin başı ile sonunu kastetmişlerdir. Onlar şöyle demekteydiler: Ona gizlice geliyor, yazdırıyor ve öğretiliyor. Eğer onların dedikleri gibi olsaydı gene de vaziyeti öğrenmek ve duruma tanık olmak için gizlice tarassut edip onu gözetlerlerdi. Bunu yapmadıklarına göre bu onların peygamberin doğruluğunu ve kendi isnat ettikleri yakıştırmalarında yalancı olduklarını bildiklerini gösterir. Ne var ki onlar buna rağmen küstahça tavır alıyorlar, inat edip diretiyorlardı.

Sonra Kur'ân'ı ona indirenin, göklerde ve yerde her ne sır varsa bilen Allah olduğunu haber verdi ve şöyle buyurdu:

قُلْ اَنْزَلَهُ الَّذ۪ي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِنَّهُ كَانَ غَفُوراً رَح۪يماً ﴿٦﴾

224 [§]*6. "De ki: Onu, göklerin ve yerin sırlarını bilen Allah indirdi. Doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."*

De ki: Onu, göklerin ve yerin sırlarını bilen Allah indirdi. O, ne peygamberin bir uydurması ne de bir iftirasıdır. **Göklerin ve yerin sırlarını bilen.** Yani gökler ve yer ehlinin işlemiş oldukları gizli amelleri ve onların sırlarını bilir. Yani göklerde ve yerde olan her türlü gizli kapaklı olan şeyleri, sırları bilir.

Bazıları şöyle dedi: "De ki: Onu, göklerin ve yerin sırlarını bilen Allah indirdi" meâlindeki kelâm-ı celîlin yorumu şöyledir: Yani: Ey Muhammed! Onlara **de ki:** Bu Kur'ân'ı **sırrı bilen indirdi.** Şöyle ki onlar Mekke'de iken kendi aralarında bir sır olarak "Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir?"[15]; "O olsa olsa şairdir".[16]; "Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?"[17] demekteydiler. Bunda Hz. Peygamber'in risâletini ispat etmeye dair delil vardır. Çünkü onlar bunu kendi aralarında gizlice söylemekteydiler. Sonra o bunu onlara haber vermişti. Bu da gösterdi ki bunları o, Allah'ın bildirmesiyle biliyor.

Onlardan azabın ertelenmesi konusunda **Doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.** "Rahîm" (رحيم) oluşu -belirttiğimiz gibi- azabı hemen vermeyerek onların tövbe etmesi ve yalanlamaktan tasdik etmeye dönmeleri imkânını vermesi anlamında çok merhametli olmasıdır. **Doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir. "Gafûr ve rahîm"** oluşu muhtemeldir ki tövbe etmeleri, ona inanmaları ve Hakk'a dönmeleri halinde önceden işledikleri günahlar yüzünden onları cezalandırmaması anlamındadır. Yahut hemen cezalandırmaması itibariyle çok bağışlayıcı ve çok merhametli olmasıdır. Yani O, onlara rahmeti ve lütfu ile muamele ederek belki tövbe ederler diye cezalarını hemen vermez.

Ebû Muâz dedi ki: "Esâtîr" (اساطير) mitolojik anlatılar demektir. Tekili "Ustûre"dır. Ürcûze çoğulu erâcîz, uhdûse çoğulu ehâdîs, u'cûbe çoğulu e'âcîb kelimeleri gibidir. Hafsa'nın mushafında "fe hiye tümellu aleyhi" (فهى تُمَلُّ عليه) şeklindedir[18]. "Esâtîr" ve "ehâdîs" kelimeleri iki lehçedir. Bakara sûresinde ise (أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ)[19] şeklindedir.

---

15 "Ne zaman Rab'lerinden kendilerine yeni bir ihtar gelse, onlar bunu, akılları başka yerde, kendileri oyun ve eğlence içinde iken dinlemişlerdir. O zâlimler, 'Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?' diye gizlice fısıldaşmaktalar" (el-Enbiyâ, 21/3). Bu söz Kur'ân'da Nuh'un kavmine nispet edilmektedir. Müddessir sûresinde ise (74/23-25) Velîd b. Mugîre'den hikâye yoluyla bahsedilmiştir. "En sonunda sırtını dönüp gitti ve kibrine yenildi. 'Bu' dedi, 'Olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir. Bu, insan sözünden başka bir şey değildir'" (el-Müddessir, 74/23-25; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 157).

16 "'Hayır' dediler, 'Bunlar karma karışık düşlerdir; hayır, onu kendisi uydurmuştur. O olsa olsa şairdir'" (el-Enbiyâ 21/5).

17 el-Enbiyâ 21/3.

18 Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 394.

19 "Eğer borçlu akılca zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın" (el-Bakara, 2/282).

وَقَالُوا مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْاَسْوَاقِ لَوْلَٓا
اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذِيرًا

225 [§]7. ***"Dediler ki: 'Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?'"***

Dediler ki: Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Kâfirler, Hz. Peygamber'i (s.a.) iki şeyden dolayı dillerine doluyorlardı: Birincisi, onun bir insan olduğunu söylüyorlardı. Şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?"[20]; "Siz de bizim gibi sadece insansınız; bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz"[21]. Onlar beşerden resûl olamayacağına inanıyorlardı. Nitekim, "Ona bir melek indirilseydi ya!" dediler[22]; **Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?** meâlindeki ilâhî beyanlarda ve benzeri âyetlerde buna değinilmiştir. İkincisi onu yoksulluk, ihtiyaç içinde olma ve sıfırı tüketmiş züğürt biri olarak dillerine doluyorlardı. O yüzden şöyle demişlerdi: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[23] Buna göre **yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor** meâlindeki sözlerle yoksullar gibi yemek yiyor, fakir fukaranın ihtiyaçlarını görmek için çarşı pazarlarda dolaşması gibi dolaşıyor; eğer o peygamber olsaydı mal mülk sahibi zengin biri olurdu, hükümdarların yedikleri yemekleri yer, ihtiyacını görmek için öyle ulu orta çarşı pazar yerlerinde dolaşmazdı, demiş oluyorlardı. Allah, müşriklerin onun kendileri gibi bir beşer olduğunu, beşerden de peygamber olamayacağına ilişkin ilgili eleştirilerini çeşitli şekillerde cevaplamıştır: Birincisi şu ilâhî beyandır: "Ona bir melek indirilseydi ya!" dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi"[24]. *En doğrusunu Allah*

---

20 el-Enbiyâ, 21/3.

21 "Peygamberleri, 'Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında bir şüphe mi var? O, günahlarınızı bağışlamak için size bir çağrıda bulunuyor ve size belli vakte kadar da süre veriyor' dediler. Onlar, 'Siz de bizim gibi sadece insansınız; bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz. O halde bize, açık bir delil getirin!' diye cevap verdiler" (İbrâhim, 14/10).

22 el-En'âm, 6/8.

23 ez-Zuhruf, 43/31

24 el-En'âm, 6/8.

bilir ya, bunun mânası şudur: Melek indi mi ancak azapla iner. Eğer melek inmiş olsaydı azap ile birlikte gelirdi ve helâk edilirlerdi.

[§]İkincisi şu beyandır: "Şayet peygamberi bir melek yapsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam şekline sokar, (onları yine halen içinde bulundukları kuşkuya düşürürdük)"[25]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* yorumu şöyledir: Allah, meleklerin oldukları hal ve durum üzere görme gücünü insanlara vermemiştir. Çünkü berikinin cinsi ile öbürününki farklıdır, özleri birbirinden tamamen farklıdır. Bununla birlikte biz bir melek peygamber gönderecek olsaydık, önde gelenlerin kendilerine tâbi olanları iğfal edip yanılttıkları gibi gene onları çıkmaza sürüklerdik, onlar gene "O bir büyücüdür"[26], "O yalancının tekidir"[27], "O bir cinlenmiş biridir"[28] gibi yaftalarla inkârlarını sürdürürlerdi. 226

Üçüncüsü: "De ki: Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek gönderirdik"[29]. Yani eğer yeryüzünde yaşayanlar melekler olsaydı o takdirde peygamber olarak onlara da kendi türlerinden ve aynı özden yaratılmış olan melek peygamber gönderirdik. Çünkü onlar onu daha iyi tanırlar, kendilerince doğruluğu kendi türlerinden ve aynı özden yaratılmış olmayana nispetle daha açık olurdu. Kalpleri ona, kendi cinslerinden olmayana nispetle daha çok meylederdi.

Yeme içmesi ve çarşı pazarda dolaşması ile ilgili eleştirilerini ise şöyle cevaplandırdı: "Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, (ihtiyaçları için) çarşıda pazarda dolaşırlardı"[30]. Yani sizin kabul ettiğiniz onun dışındaki diğer peygamberler de aynı şekilde yoksul idiler, yemek yerlerdi, kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere çarşı pazarda dolaşırlardı. Hal böyle iken onların bu halleri peygamber olmalarına bir engel olmamıştı. Hz. Muhammed'in durumu da aynı şekildedir. Hem yoksul ve ihtiyaç sahibi biri peygamberlik görevine liyakatte zengin ve varlıklı kimselerden daha elverişlidir. Çünkü insanlar zengin, mülk ve saltanat sahibi kimselere zaten tâbi olurlar. Eğer Hz. Peygamber (s.a.) zengin, varlıklı, mülk ve saltanat sahibi biri olsaydı o takdirde sırf Hakk'a hak olduğu için uyanlarla araları ayırdedilemezdi. Fakir ve kendisi muhtaç biri olması halinde bu ayırım kolaylıkla yapılabilir.

---

25 el-En'âm, 6/9.

26 Yûnus, 10/2; Sâd, 38/4.

27 Hz. Peygamber'i yalancılıkla itham etmeleri ile ilgili âyetler pek çoktur (Örnek için bk. Sâd, 38/4).

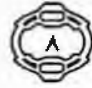
28 bk. el-Hicr, 15/6; es-Sâffât, 37/36.

29 el-İsrâ, 16/95.

30 el-Furkân, 25/20.

Ancak sahip olduğu mal mülk ve saltanat peygamberliğinin alâmeti ise -Dâvûd ve Süleyman peygamberlerde olduğu gibi- o takdirde hükümranlık -duasında da olduğu gibi- onun risâletinin mûcizesi olur. "Rabbim!" dedi, "Beni bağışla; benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver bana"[31]. *En doğrusunu Allah bilir.*

227 **[§]Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?** Sanki onlar bunu "Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkān'ı indiren Allah aşkındır, cömerttir"[32] meâlindeki âyet inince söylemişlerdir.

اَوْ يُلْقٰٓى اِلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَاْكُلُ مِنْهَا وَقَالَ الظَّالِمُونَ اِنْ
تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا

8. "Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı. Bu zâlimler** (inananlara), **'Siz sadece kendisine büyü yapılmış bir adamın peşinden gidiyorsunuz' dediler."

Onlar "O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan..."[33] meâlindeki âyeti işitince **veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı** dediler. Yani dediler ki: Eğer Muhammed dedikleri gibi göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan Allah'ın elçisi ve bütün âlemlere gönderilmiş bir uyarıcı olsaydı o takdirde kendisiyle birlikte uyarıcı bir melek de indirilmeliydi ya da kendisine bir hazine, yani (çok) mal verilmeliydi. Yahut aynen yeryüzü hükümdarları elçilerinin olduğu gibi **zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı.** Ancak onlara verilen cevap sözü edilen şu ilâhî beyan olmuştur: "Allah, öyle aşkın ve cömerttir ki, eğer isterse sana bundan daha hayırlısını, içinden ırmakların aktığı şirin bahçeler verir; (senin için saraylar yapar)"[34]. Yani eğer Allah dileseydi sana, başkalarına verdiği şekilde bahçeler, saraylar gibi onların istediklerinden daha hayırlısını verirdi. Ancak esirgediğinde senin için bir noksanlık, onlara verdiklerinde de bir fazilet bulunmamaktadır.

---

31 Sâd, 38/35.
32 el-Furkān, 25/1.
33 el-Furkān, 25/2.
34 el-Furkān, 25/10.

Bu zâlimler (inananlara), "Siz sadece kendisine büyü yapılmış bir adamın peşinden gidiyorsunuz" dediler. Onların peygambere büyü, cinlenmiş olma hali (cünun) ve yalan isnat etme âdetleri devam edegelmektedir.

انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٩﴾

9. "Gör işte, senin hakkında ne tür yakıştırmalarda bulundular! Bu şekilde yoldan çıkmış bulunuyorlar, artık bir daha da doğru yolu bulamayacaklar."

Gör işte, senin hakkında ne tür yakıştırmalarda bulundular! Bu şekilde yoldan çıkmış bulunuyorlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyan şöyledir: Bak gör onların beyinsizliklerini ki sana nasıl yakıştırmalarda bulunuyorlar ve seni onlara benzetiyorlar. Bir keresinde büyüye nispetle sana "Elbette
sen büyücüsün" dediler. [§]Bir keresinde cinlenme haline nispetle "Elbette sen 228
cinlenmiş birisin" dediler. Bir başka seferinde şiir söylemeye nispetle "Sen şairsin" dediler. Bir keresinde de yalana nispet ettiler ve "Hayır o, yalancının, küstahın biri!"[35] dediler. Bu ve benzeri ona birtakım asılsız isnatlarda bulundular. *En doğrusunu Allah bilir ya,* O şöyle buyuruyor: Bak onların beyinsizliklerine **senin hakkında ne tür yakıştırmalarda bulundular** ve belirtilen özellikleri sana nispet ettiler. Oysa onlar senin öyle olmadığını, o yakıştırmalardan uzak olduğunu, senin hak yolda kendilerinin ise bâtıl ve yalan üzere olduklarını bilmekteydiler. Yahut **senin hakkında ne tür yakıştırmalarda bulundular** meâlindeki beyandan maksat "Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi? Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı"[36] ve benzeri talepte bulundukları hususlar olmalıdır. İnkârcılar diyorlar ki: Eğer kendisinin resûl olduğunu söylemesi doğru olsaydı bu taleplerinin yerine getirilmesi risâletinin alâmetleri ve doğruluğunun emareleri olurdu. Ancak onlar bilir ki mûcizeler ve alâmetler inatçıların pespaye istekleri ve kuruntuları doğrultusunda gelmez. Ancak ve ancak hikmetin gerektirdiği şekilde gelir, o da şöyle olur: Getirdiği mûcizeler iddiasının doğruluğunu gösterir ve inatçılık yapıp yüz çevirenin de yalanını ortaya koyar. Ve fiilen de Allah'a hamdolsun ki risâlet ve nübüvvet

---

35 "İlâhî mesaj içimizden ona mı gönderilmiş? Hayır, o yalancının, küstahın biri!" (el-Kamer, 54/25).

36 el-Furkān, 25/7-8.

davasında bulunan peygamberin doğruluğunu ortaya çıkaracak deliller ve kanıtlar vermiştir. Ne var ki onlar deliller karşısında inat etmişler, tavır almışlar, riyasetlerini kaybetme korkusuyla onları kabule yanaşmamışlardır.

Bu şekilde yoldan çıkmış bulunuyorlar... Hiç kuşku yoktur ki onlar hevâ ve heveslerine tâbi olduklarından sapıtmış ve yoldan çıkmış oluyorlar. Yahut ona birtakım yakıştırmalarda bulunmaları ve nispet ettikleri birtakım asılsız yaftalarda bulunmaları sebebiyle yoldan çıkmışlardır. **Artık bir daha da doğru yolu bulamayacaklar.** Yani hidâyete eremeyeceklerdir. Yahut istediklerine erişemeyeceklerdir. Hafsa'nın mushafında âyet "felâ yehtedûne sebîlâ" (فلا يهتدون سبيلا) şeklindedir. Bazıları da sana yakıştırmakta oldukları yaftalardan kendilerine bir çıkış bulamayacaklardır, diye yorumlamışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَٰلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ
تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلْ لَكَ قُصُورًا ﴿١٠﴾

229 [§]*10. "Allah, öyle aşkın ve cömerttir ki, eğer isterse sana bundan daha hayırlısını, içinden ırmakların aktığı şirin bahçeler verir; senin için saraylar yapar."*

Allah, öyle aşkın ve cömerttir ki, eğer isterse sana bundan daha hayırlısını yapar... Daha önce de belirttiğimiz gibi bu beyanı onların hükümranlık, hazine, bahçe gibi taleplerine ve ona nispet ettikleri yaftalara cevap olmak üzere getirmiştir. Yani eğer Allah dileseydi onların taleplerinden daha iyilerini sana verirdi. Sonra onları bu kabil taleplere iten sebebin kıyâmeti inkâr etmeleri olduğunu beyanla Allah şöyle buyurdu:

بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴿١١﴾

11. "Fakat onlar kıyâmeti yalanladılar. Biz de kıyâmeti yalanlayanlar için alevli bir ateş hazırladık!"

Fakat onlar kıyâmeti yalanladılar. Şöyle ki işlerinin bir sonu olduğunu ve iyi ya da kötü oluşlarına göre sevap alacaklarını ya da azap göreceklerini kabul etmiyorlardı. Sonra Allah kıyâmeti inkâr etmeleri sebebiyle onlara hazırlamış olduğu şeyi bildirdi: **Biz de kıyâmeti yalanlayanlar için alevli bir ateş hazırladık.** Sonra da alevli ateşin niteliğini belirtti ve şöyle buyurdu:

إِذَا رَأَتْهُم مِّن مَّكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ﴿١٢﴾

12. "O ateş uzak bir yerden kendilerine görününce homurdanmasını ve uğultusunu işitirler."

O ateş uzak bir yerden onları görünce homurdanmasını ve uğultusunu işitirler. O ateş uzak bir yerden onları görünce ifadesi iki ihtimal içerir: Birincisi Allah onun için birtakım esbap hazırlar ve insanlar nasıl onu görüyorsa o da o sayede onları görür. İkincisi onlar onun görebileceği yere vardıklarında sanki onları görmüş gibi sayılır.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Tağayyuzan ve zefîrâ" (تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا), yani onlara cehennemin **homurdanmasını.** Müfessirler de böyle demişlerdir. Bazıları da şunları söylemiştir: Aksine onlar orada azap görmekte olan kimselerin homurtularını ve uğultularını işitirler. Bunu da şu ilâhî beyana itibarla söylemişlerdir: "Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler"[37] Birinci yorumu yapanlar ise "Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak!"[38] meâlindeki âyetle istidlâlde bulunmuşlardır. Bu, inşallah iki yorumdan daha uygun olanıdır. Çünkü "semiû lehâ" (سَمِعُوا لَهَا) demiş, "semiû fîhâ" (سمعوا فيها) ya da "minhâ" (منها) dememiştir. O anda onlar "sübûr" diye feryat ederler ve helâk olmaları için çığrışırlar. Aynen şunu diyen gibi: "Vâ helkâh!" (واهلكاه), yani "Ey helâk neredesin, gel kurtar gayrı!" *En doğrusunu Allah bilir.*

وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُّقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا ﴿١٣﴾

[§] ***13. "Zincirlerle sımsıkı bağlı olarak onun dar bir yerine atılınca oracıkta yok olmayı isterler."*** 230

Onun dar bir yerine atılınca... Denildi ki: Cehennem ateşi harlanır, alevlerini yükseltir ve içindekileri kaynatır, üsttekiler alta iner, alttakiler üste çıkar Hepsini bir araya getirir, o anda mekân onlara iyice dar gelir ve azapları iyice artar. Mekân her ne zaman daralsa azapları daha şiddetli olur.

Sımsıkı bağlı olarak. Bazıları şöyle dedi: Birbirlerine bağlı olarak. Ayrıca bazıları şöyle söyledi: Şeytan bağlanır, bukağıya vurulur. Herkes kendisini çağıran ve uyduğu şeytanı ile birlikte olur. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Allah'ın

---

37 Hûd, 11/106.

38 "Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak! Oraya her bir grup atıldıkça, muhafızları onlara, 'Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?' diye sorarlar" (el-Mülk, 67/8).

mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; (artık bu onun arkadaşıdır)"[39]. Denildi ki: Allah'tan gayrı kendisine tapılan -ki onlar taptıkları putlardı- ile tapan birbirine bağlanır. "Toplayın o zâlimleri..."[40] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi.

Bazıları **sımsıkı bağlı olarak onun dar bir yerine atılınca** ifadesi hakkında dedi ki: Yani zincirlerle bağlı olarak. Şöyle ki onlar cehenneme atılınca, aynen mızrak ucundaki temrenin mızrağı kavrayıp sıkması gibi onları sıkar. En alttakileri üste çıkarır, üsttekileri alta indirir. O dar kapılarda iyice sıkışırlar, cehennem de onları olabildiğince sıkar. İşte o zaman helâk için neredesin gel gayrı diye çığrışırlar ve "Yâ sübûrâ ve yâ veylâh!" (يا ثبوراه ويا ويلاه) diye bağrışırlar. Aynısı Abdullah b. Ömer'den nakledilmiştir. O şöyle derdi: "Cehennem kâfiri, mızrak temreninin mızrak ucunu kavrayıp sıkması gibi sıkar!"

231 [§]**Oracıkta yok olmayı isterler.** Yani şöyle der: "Veylen ve helâken!" (ويلا وهلاكا). Allah Teâlâ (bir sonraki âyette) şöyle buyurur: "Bugün boşuna bir defada yok olmayı istemeyin! Defalarca yok olmak için yalvarın!"[41] Sonra o esnada şöyle denilir: De ki: "Bu mu (yani zikrolunan mı) daha iyidir, yoksa Allah'a saygılı olanlara vâdedilen ebedî cennet mi?" İşte bunlar için cennet bir ödül ve nihaî durak (konak) olacaktır"[42]. Ebû Avsece şöyle demiştir: "et-Tegayyuz" (تغيظا) "gayz"dandır (الغيظ). "Zefîr" (زفيرا) şehîk (شهيق), yani homurtu demektir, boğazda olur. Çekimi şöyledir: "Şeheka, yeşheku, şehîkan ve şehkan" (شهق يشهق شهيقا وشهقا) şeklindedir. Boğazdaki nefestir ve şiddetli bir sesi olur. "Sübûr" (ثبورا) ise helâk demektir. Çekimi şöyledir: "Sebere, yesburu, sebran, sübûran" (ثبر يثبر ثبرا وثبورا فهو ثبور).

Oracıkta yok olmayı isterler. Yani helâk olmayı isterler, "sübûr" (ثبور) helâk demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik (mesbûr)!"[43] Yani helâk olmuşsun demektir. "es-Sübûr" (الثبور) ve "el-veyl" (الويل) helâk ve şiddet içinde olan kimsenin kendisiyle ilendiği iki tabirdir. Allah sonra şöyle buyurdu:

---

39 ez-Zuhruf 43/36.

40 "(Allah, görevlilere buyurur:) 'Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!'" (es-Sâffât, 37/22-23).

41 el-Furkān, 25/14.

42 el-Furkān, 25/15.

43 "Mûsâ şöyle dedi: 'Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi. Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik!" (el-İsrâ, 17/102).

لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا ﴿١٤﴾

14. "Bugün boşuna bir defada yok olmayı istemeyin! Defalarca yok olmak için yalvarın!"

Bugün boşuna bir defada yok olmayı istemeyin! Defalarca yok olmak için yalvarın! Yani boşuna bir kez helâk olup da dünyada olduğu gibi ikinci kez helâk olmayacağınızı düşünerek yok olma çağrısında bulunmayın. Cehennemde, cehennemliklerin helâk olması sayısız kere yenilenecek bir durumdur. "Ona her taraftan ölüm gelecek..."[44], yani her taraftan ölüm sebepleri onu kuşatacak ve fakat bir türlü ölmeyecektir[45]. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar"[46]. Onlar yok olmak isteğiyle kendilerine helâkin gelmesini çağırmaları o azaptan bu şekilde kurtulacaklarını umma kuruntuları yüzündendir. Aynı şekilde şiddetli bir belâ ve sıkıntıya müptela olan da helâk olmayı ve ölüp de kurtulmayı ister.

قُلْ اَذٰلِكَ خَيْرٌ اَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَۜ كَانَتْ لَهُمْ جَزَٓاءً وَمَصِيرًا ﴿١٥﴾

[§]15. "De ki: 'Bu mu daha iyidir, yoksa Allah'a saygılı olanlara vâdedi- 232
len ebedî cennet mi?' İşte bunlar için cennet bir ödül ve nihaî durak olacaktır."

De ki: Bu mu daha iyidir, yoksa Allah'a saygılı olanlara vâdedilen ebedî cennet mi? Öyle gözüküyor ki bunu onların "Dediler ki: Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi? Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı"[47] sözleri üzerine buyurmuş olmaktadır. Talepte bulunduğunuz **bu mu daha iyidir, yoksa Allah'a saygılı olanlara vâdedilen ebedî cennet mi?**

---

44 "Onu yutmaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecektir, ona her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir; ardından da oldukça ağır bir azap vardır" (İbrâhim, 14/17).

45 İbrâhim, 14/17.

46 "Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir" (en-Nisâ, 4/56).

47 el-Furkân, 25/7.

Yahut bunu onlara dünyada iken verilen bolluk ve nimetlerinden dolayı kendileri için bir erdem ve yüksek bir paye görmeleri üzerine buyurmuştur: Bu dünyada iken size verilen zenginlik mi yoksa müttakîlere verilen ebedî cennet mi daha hayırlıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاؤُنَ خَالِدِينَ كَانَ عَلَى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْؤُلًا

16. "Orada kendileri için sonsuza kadar istedikleri her şey vardır. Bu, Rabb'inin, gerçekleşmesi istenen bir vâdidir."

Orada kendileri için sonsuza kadar istedikleri her şey vardır. Bu, Rabb'inin, gerçekleşmesi istenen bir vâdidir. Âyetteki **gerçekleşmesi istenen bir vâdidir.** (وَعْدًا مَسْؤُلًا) ifadesinde sözü edilen vâd onlar için melekler tarafından yapılan talebe yönelik bir vâdolabilir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Onları... kendilerine vâdettiğin adn cennetlerine kabul buyur"[48]. Resûlün talebi sonucu verilmiş bir vâd olması da muhtemeldir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vâdettiklerini ver bize; kıyâmet gününde bizi rezil etme"[49]. Ya da **gerçekleşmesi istenen vâdi** bizzat cennetliklerin, Rab'lerinden talep ettikleri, O'nun da onlara vâdde bulunduğu şey olabilir. Bu da gösterir ki cennetlikler cennete amelleri karşılığında hak etmişlikleri sebebiyle değil talepleri, kendilerine şefaatte bulunulması ve yalvar yakarışları sonucu girerler.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَقُولُ ءَاَنْتُمْ اَضْلَلْتُمْ
عِبَادٖي هٰؤُلَٓاءِ اَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبٖيلَ

17. "O gün Allah, onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak, sonra 'Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?' diye soracak."

O gün Allah, onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak, sonra "Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?" diye soracak. Âyet hakkında ihtilaf edilmiş ve bazıları şöyle demiş-

---

48 "Rabbimiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vâdettiğin adn cennetlerine kabul buyur. Kuşkusuz sen sınırsız izzet ve hikmet sahibisin" (el-Mü'min, 40/8).

49 "Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vâdettiklerini ver bize; kıyâmet gününde bizi rezil etme. Sen asla sözünden caymazsın" (Âl-i İmrân, 3/194).

tir: Allah'tan başkasına tapanları ve onların tapındıkları mâbutları bir araya toplayacak. Onlar meleklerdir. [§]Çünkü Araplar'dan bir kısmı meleklere tapı- 233
nıyorlardı. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklere soracak: "Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?" Melekler şöyle cevap verecekler: "Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velîmiz onlar değil sensin. (Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı)"[50]. Bazıları da şöyle demişlerdir: Söz konusu olan Hz. Îsâ'dır, Allah onu ve kendisine tapanları bir araya toplar. Çünkü o da Allah'tan gayrı olarak kendisine tapınılanlardandı. Allah sözü edilenleri Îsâ'ya da soracak, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?'..."[51] Bazıları da putlar ve onlara tapanlar bir araya getirilir demişlerdir. Sonra onlara konuşma izni verilir ve şöyle der: **Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?** Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, "Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz" diyeceğiz, böylece aralarını böleceğiz ve yakıştırdıkları ortaklar onlara, "Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir" diyecekler[52]. Eğer sözü edilen Hz. Îsâ ya da melekler olsaydı onlar kendilerine taptıklarını bilirlerdi, durumdan gaflet halinde olmazlardı. Bu da gösteriyor ki burada kastedilen, onların Allah'tan gayrı tapınmakta oldukları ve kendilerinden talepte bulundukları putlardır. Bu yorumların hepsi de muhtemeldir. Zira hepsi bu insanlardan vuku bulmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar? Azîz ve Celîl olan Allah onlarla ilgili olup biteni biliyordu. Bununla birlikte onlara soru yöneltmesi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* o kâfirlere yönelik bir azarlama ve ayıplama kabilinden olmaktadır. Çünkü onlar Allah'tan gayrı sözü edilenlere tapınmaktalardı ve bunu kendilerine onların emrettiklerini söylemektelerdi. Onlar kendilerince sözleri kabul edilenlerdi ve haber verdikleri ve söyledikleri hususlarda sözleri doğru ve güvenilir idiler. Allah bütün mahlûkatın huzurunda onların yalanlarını ortaya çıkarmak istedi. Allah onlarla ilgili her

---

50 Sebe, 34/40-41.

51 "Allah 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?' buyurduğu zaman o şu cevabı verir: 'Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zatında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin'" (el-Mâide, 5/116).

52 Yûnus, 10/28.

şeyi bilmekteydi, ancak sözünü ettiğimiz üzere onların hallerini ortaya çıkar-
234 mayı irade etti. [§]Sonra onları lâyık olmadıkları durumların tümünden uzak tuttu (tenzih) ve onları, en doğrusunu kendisi bildiği halde kendilerine nispet ettikleri herhangi bir şeyin onlarda bulunmasını reddetmekle onları temize çıkardı. Onlar dediler ki:

قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ وَلَٰكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَآبَاءَهُمْ حَتَّىٰ نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا ﴿١٨﴾

18. "Onlar, 'Seni tenzih ederiz! Senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Sen bunları ve atalarını nimetler içinde yüzdürdün; nihayet onlar da seni anmayı unuttular ve böylece uçurumu boylayan bir topluluk oldular' diyecekler."

Onlar, Seni tenzih ederiz! Senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Müfessirler şöyle dediler: "Evliyâ" (اولياء) "erbâb" (ارباب), yani rabler demektir. Onlar Allah'tan gayrı bir Rab edinmediler. Ancak bize göre şu iki durum söz konusu olmalıdır: Senin dostlarının dışında dostlar edinmemiz bize yaraşmaz. Senin dostların da müminlerdir. Ya da şöyle olur: Senin dostluğun dışında başka bir dostluk arayışı içinde olmamız bize yaraşmaz. Bazı kırâatlar da nûnun refi ile "en nuttehaze min dûnike evliyâ (أن نُتَّخذ من دونك أولياء) şeklindedir. Ancak edebiyatçılar onun hatalı olduğunu söylemektedirler.

Sen bunları ve atalarını nimetler içinde yüzdürdün; nihayet onlar da seni anmayı unuttular. Bunun muhtemel iki izahı vardır: Birincisi: Onların atalarına gerçekten bu dünyada iken mühlet verilmiş ve nimetler içinde yüzdürülmüşlerdir. Sonunda kendilerine bu dünyada iken kitaplarında vâdedilen azap (vaîd) ya da tercih etmiş oldukları dine ve yapıp ettiklerinden dolayı peygamberlerin korkutmuş olduğu azap ve helâk isabet etmeden ölmüşlerdir. Bunun sonucunda kendilerine kitaplarında vâdedilen azaplardan ya da helâkten bir şey dokunmamıştır diye kendilerinin hak üzere oldukları kuruntusuna kapılmışlardır. Bu tevile göre unutmuş oldukları "zikr" onların kitaplarıdır ya da resûllerinin vâdetmiş olduğu şeydir. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer böyle ise o takdirde âyet onlardan Ehl-i Kitap hakkındadır. Âyetin firavunlar ve kâfir önderler hakkında olması da mümkündür. Onlar bu dünyada mal ve yöneti-
235 cilik verilerek nimete gark edildiler, [§]o kadar ki onlar insanları ve tâbilerini Resûlullah'ı ve ona indirileni yalanlamaya çağırmışlar, karşılık olarak kendile-

rine ellerindeki mallar verilmiş, bunun sonucunda da Kur'ân'da yer alan vaîdi (azap tehdidini) unutmuşlardır.

Ve böylece uçurumu boylayan bir topluluk oldular. Buradaki "kânû"nun (كَانُوا) "sârû" anlamında olması muhtemeldir. Ya da "onlar Allah katında uçurumu boylayan bir topluluk **idiler**" anlamındadır. el-Bûr" (البور) bazılarına göre helâk demektir. Bazılarına göre ise "el-bûr" (البور) "fesad" (الفساد), yani bozukluk demektir.

فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا وَمَنْ
يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا

*19. "**İşte** (ey müşrikler), **bu taptığınız şeyler, sizin söylediklerinizin yalan olduğunu ortaya koydu. Artık ne cezanızı savabilirsiniz ne de kendinize bir yardım sağlayabilirsiniz. İçinizden kim haksızlık yoluna sapmış ise ona büyük bir azap tattırırız!**"*

İşte (ey müşrikler), bu taptığınız şeyler, sizin söylediklerinizin yalan olduğunu ortaya koydu. Yani şu tapmakta olduklarınız var ya onlar, "Bize onlar bunu emretti" şeklindeki iddianızı yalanladılar. Onlar o vakitte doğru idiler.

Artık ne cezanızı savabilirsiniz ne de kendinize bir yardım sağlayabilirsiniz. Bu ifade birkaç ihtimal içerir: Birincisi: O kâfirler var ya onlar kendilerine tapmış oldukları şeylerin sözlerini ve kendilerini yalancıya çıkardıkları andaki tekziplerini savmaya muktedir olamazlar. "Velâ nasran" (وَلَا نَصْرًا), yani onların kendilerini tekzip etmeleri halinde onlardan öç alma yoluna da gidemezler. "Femâ testetîûne" (فَمَا تَسْتَطِيعُونَ) şeklinde tâ harfi ile okuyanların kırâati işte bu yoruma uygun düşer. İkincisi: Kendilerine tapılan mâbutlar onlardan Allah'ın azabını ve gazabını savmaya kādir olamazlar. Bu mâbutlar aynı zamanda onlar için yardımcı da değillerdir. Oysa onlar şöyle demişlerdi: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır".[53]; "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye

---

53 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur'" (Yûnus, 10/18).

onlara tapıyoruz".[54] Üçüncü yorum ise **artık ne fidye ile kendinizi kurtarabi-**
236 **lirsiniz ne de kendinize bir yardımcı bulabilirsiniz** şeklindedir. [§]Yani onlardan ne fidye kabul edilir, ne de onlar başlarına gelecek azabı defedecek bir yardımcı bulabilirler. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez..."[55]

İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle demektedirler: Bazıları "es-sarf"ın (صَرْف) çare (hîle) olduğunu söylemişlerdir. "İnnehû yetesarrafu" (إنه يتصرف), yani o tasarrufta bulunur[56] demek, çare arar demektir[57]. Bazıları ise "Sarf"ın nafile demek olduğunu söylemişlerdir. "Nafile"ye sarf denmesi vacip üzerine ziyade oluşundandır. "Adl" (العدل) ise farîza demektir. Şöyle bir hadis rivayeti gelmiştir: "Kim insanların teveccühünü kazanmak için lafı eveleyip gevelerse (sarfa'l-hadîs) o kimse cennetin kokusunu bile alamaz!"[58] Yani lafı uzatmak suretiyle güzelleştirmeye çabalarsa. Bazıları "sarf" diyettir demişlerdir. "Adl" ise kendisi gibi bir adam demektir. Sanki şöyle demek istiyor: Ondan kendisi gibi bir adamı fidye ya da dengini vererek kurtarması kabul edilmez, kendisine erişecek azabı bir diyetle savamaz. Sayrafî (sarraf) kelimesi, "Dirhemleri dinarlarla sarf ettim/bozdurdum", yani karşılıklı değiştirdim ifadesi de bu anlamdandır. Çün-

---

54 "Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez" (ez-Zümer, 39/3).

55 "Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz" (el-Bakara, 2/123).

56 Sarf, altını üstüne getirme, çabalama, çare arama demektir. Şöyle denir: Fulân yasrif ve yetesarrafu ve yastarifu li 'ıyâlihî = Falan ailesini geçindirebilmek için çabalar, çareler arar. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "srf" md.).

57 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 311.

58 Bu lafız ile hadise rastlayamadık. Ancak İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde (el-Mukaddime, 45) şöyle bir rivayet vardır: Her kim ayak takımına hava atmak için yahut ulemaya karşı öğünmek için yahut insanların itibarını kazanmak için ilim öğrenirse o kişi ateştedir". Ebû İdris el-Havlânî'nin "Kim insanların teveccühünü kazanmak için lafı eveleyip gevelerse o kimse cennetin kokusunu bile alamaz!" hadisindeki 'sarf-ı hadîs'ten maksat insanın tekellüfle ihtiyaç miktarından fazla lafı eveleyip gevelemesi demektir. Bu hoş görülmez çünkü riya girer, yapmacıklık olur, içine yalan yanlış söz karışır. "Fulânun lâ yuhsinu sarfe'l-kelâm" denir, yani sözün hangisinin daha üstün olduğunu seçemez. Bu kullanım şekli "sarfü'd-derâhim" dirhemlerin sarfı, harcanması, birbirine nispetle değerlendirilmesi ifadesinden alınmıştır. Ebû İdris'den *Kitâbü'l-ğarîb*'de böyle geçmektedir (bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "srf" md.).

kü bozdurmada ikisinden birini diğerine karşılık tutarsın. Bunun aslı sözünü ettiğimiz mânadır.

İbn Kuteybe ve Ebû Ubeyde şöyle dedi: "Kavmen bûrâ" (قوما بورا) tabiri "helkâ" (هلكى), yani helâk olanlar anlamındadır. Helâk olmak, yok olmak anlamında "Bâra yebûru" (بار يبور) fiilinde mevcut bir anlamdır. Yemek bozulduğu zaman "Bâra't-taâm" (بار الطعام) denir. Kızın talibi olmayıp evde kaldığı zaman da "Bârati'l-eyyim" (بارت الأيم) denilir. Hadis rivayetinde nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) "kadının evlenemeyip evde kalmasından istiazede bulunurdu"[59]. Ebû Ubeyde dedi ki: "Raculün bûr ve kavmün bûr" (رجل بور وقوم بور) denilir;, yani bûr kelimesinin ikil ve çoğul şekli yoktur[60].

[S]Ebû Avsece şöyle dedi: "Kavmen bûrâ" (قوما بورا), yani onlarda hayır yok demektir. "Raculün bâir" (رجل بائر) hayırsız adam demektir. Ebû Zeyd de böyle demiştir. "bûrâ" (بورا), yani onlarda hayır namına bir şey yok demektir. Katâde, Ehl-i Ummân'ın lügatine göre "fâsidîn" (bozuklar) anlamındadır demiştir. O dedi ki: Eğer bir kavim Allah'ı anmayı unutursa mutlaka değersiz olurlar ve bozulurlar!" 237

İçinizden kim haksızlık yoluna sapmış ise ona büyük bir azap tattırırız! Bazı Hâricîler'in görüşüne göre her kim ki haksızlık yapar onların mezheplerine göre o kimse bu âyette geçen azap vâdini (vaîd) hak eder. Mûtezile'nin görüşüne göre ise her büyük günah (kebîre) işleyen kimse bu vaîde dâhil olur. Ama (Ehl-i Sünnet) müslümanlarının görüşüne göre ise bu âyette sözü edilen azap vâdi (vaîd), küfür ve şirk zulmü işleyen kimselere yöneliktir. Eğer öyle değilse (yani işlediği günah küfrü ve şirki gerektirmiyorsa) o takdirde o günahkârın durumu Allah Teâlâ'nın dilemesine kalmıştır; dilerse ona azap eder, dilerse de affeder.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ اِلَّٓا اِنَّهُمْ لَيَاْكُلُونَ الطَّعَامَ
وَيَمْشُونَ فِى الْاَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً اَتَصْبِرُونَ
وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا ﴿٢٠﴾

[59] "Neûzü billâhi min bevâri'l-eyyim". Yani kadının evlenemeyip evde kalmasından/bozulmasından Allah'a sığınırım! Pazarda revaç olmadığı zaman da "Bârati's-sûk" denir. Eyyim, kocası olmayan buna rağmen kendisine yönelik herhangi bir talep de bulunmayan kadın demektir (bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "bvr" md.).

[60] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 311.

20. "Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda dolaşırlardı. Biz kiminizi kiminiz için imtihan vesilesi yaptık ki bakalım sabredecek misiniz! Rabb'in her şeyi görüp gözetlemektedir."

Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda dolaşırlardı. Daha önce belirttik ki bu ilâhî beyan, onların şu sözlerine cevap olmak üzere gelmiştir: "Dediler ki: 'Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor'"[61]. Allah bildirdi ki Hz. Muhammed'den önce gelen peygamberler de aynen onun yemesi ve çarşı pazarda dolaşması gibi yemek yiyorlardı, çarşı ve pazarlarda dolaşıyorlardı.

Bu âyete sebep çarşıda hayvana binmeyi mekruh gören birtakım insanlar olmuştur. Onlar şöyle derler: Allah Teâlâ bildirdi ki bütün nebî ve resûller çarşılarda yürürlerdi, onlar hakkında binmeden hiç bahsetmedi. Bu da binmenin mekruh ve yasak bir şey olduğunu gösterir. Bunların dile getirdikleri bu görüş sanki şöyle izah ediliyor: Çarşı pazarda binmek mekruhtur, çünkü bu tavır ululuk satma ve öğünme anlamı taşır. müslüman olan herkesin görevi İslâm ile, Allah'ın seçmiş olduğu dini ile izzet arayışı içinde olmasıdır. Özellikle de ulemanın izzet arayışı ve onur duyması Allah'ın kendilerine bahşetmiş olduğu
238 ve ona sebep kendilerini saygın kıldığı ilim ile olmalıdır. [§]Zira ilim öyle bir izzettir ki onunla asla zillet bir arada bulunmaz, o sahibine asla horlanma ve kahır getirmez. Sözünü ettiğimiz izzet dışında kalan her izzet çok sürmez hemen zillete dönüşüverir; eğer düşünülecek olsa onların gerçekte izzet değil bir tür zillet olduğu anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz kiminizi kiminiz için imtihan vesilesi (fitne) **yaptık ki bakalım sabredecek misiniz!** "Fitne" (الفتنة) içinde şiddet ve belâ olan sıkıntı (el-Mihne) demektir. Bazı müfessirler şöyle dediler: Abdullah (b. Mesûd), Ebû Zer, Ammâr, Bilâl, Suheyb ve emsalleri müslüman olunca Kureyş'in Ebû Cehil, Velîd ve benzeri firavunları şunları söyledi: "Muhammed'e tâbi olan şunlara bakın! Ona tâbi olanlar bizim kölelerimiz ve bizim bedevîlerimiz, her kabilenin ayak takımı kimseler. Onlara haddini bildirin, işkence edin, onlarla alay edin". İşte bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e (s.a.) tâbi olan bu yoksul müslümanların, müşriklerin eza ve işkencelerine sabır göstermeleri için bu âyeti indirdi ve buyurdu ki: **Biz kiminizi kiminiz için imtihan vesilesi** (fitne) **yaptık ki bakalım sabredecek misiniz!** Yani sabredin! Bu ifade soru şeklinde olmakla birlikte emir anlamındadır. Bu yorum muhtemeldir. Hasan-ı Basrî dedi ki: **Biz**

---

[61] el-Furkān, 25/7.

kiminizi kiminiz için imtihan vesilesi (fitne) **yaptık** Allah belâ ve musibet içinde olanları diğerleri için, belâ ve sıkıntı içinde olmayanları da diğerleri için imtihan vesilesi kıldı. Görme özürlü der ki: "Eğer Allah dileseydi beni de falan gibi gören biri olarak yaratırdı". Fakir der ki: "Eğer Allah dileseydi beni de falanca gibi zengin biri yapardı". Hasta olan da aynı şekilde "Eğer Allah dileseydi beni de filan gibi sağlıklı yapardı" der. Ancak öyle değil; Allah belâ ve sıkıntı içinde olanlara belâ ve sıkıntı verdi ve onlara içinde bulundukları zor duruma karşı sabretmelerini emretti. Nimet sahiplerine de bolluk verdi ve onlara da bu nimetlere karşılık şükretmelerini emretti.

Bundan farklı bir yorum yapmak da mümkündür ki aslında o da buna yakındır. Şöyle ki: Allah insanlardan bir kısmına nimet ve bolluk verdi, diğerlerini ise darlık ve şiddetli sıkıntı içinde kıldı. Sonra bu iki kesimden her birini diğerine muhtaç etti. Zengin ve varlıklı olan kimseyi, bazı işlerinin görülmesinde fakir ve yoksul olan kimseye muhtaç kıldı, fakiri de zenginliğine sebep zengine muhtaç kıldı. Her bir kesimi diğerine karşı ihtiyaç içinde eyledi. Öyle ki eğer fakirin yoksulluğu olmasaydı zengin varlığının kıymetini, yoksul da yoksulluğunun değerini bilemezdi ve hiç kimse bir başkasının ihtiyacını karşılama yoluna gitmezdi. Sonra Allah her bir kesime diğer kesimin yükünü üstlenme konusunda sabırlı olmaları emrini verdi ve **sabredecek misiniz!** buyurdu. Yani sabredin, demiş oldu. Bu cümle zâhiri itibariyle her ne kadar soru ve talep şeklinde olsa da hakikatte emir anlamındadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Rabb'in her şeyi görüp gözetlemektedir.** Yani onları birbirleri ile sı- 239
naması bir sehiv ve gaflet eseri değil, görmesi ve bilmesi üzeredir.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰٓئِكَةُ أَوْ نَرٰى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فٖٓي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبٖيرًا ﴿٢١﴾

21. "Bizim huzurumuza çıkarılacaklarını hiç beklemeyenler, 'Bize melekler gönderilmesi veya Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?' diyorlar. Gerçek şu ki onlar içlerinde derin bir kibir duygusu besliyor, azgınlıkta sınır tanımıyorlar."

Bizim huzurumuza çıkarılacaklarını hiç beklemeyenler... Müfessirler şöyle dedi: Beklemeyenler anlamına gelen "lâ yercûne likāenâ" (لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا) cümlesi, bizimle karşılaşmaktan korkmayanlar, endişe etmeyenler demektir. Yani ölümden sonra Allah'ın diriltilmesi konusunda endişe duymayanlar. Dil-

ciler ise şöyle dedi "Recâ" ummadır, korku değildir. Ancak bu umma içinde bir endişenin (havf), endişe içinde de ummanın (recâ) olması da mümkündür. Çünkü içinde endişe olmayan recâ (umma) güven (emn) demektir. İçinde umut taşımayan korku de ümitsizliktir (iyâs). Her ikisi de, yani hem emn hem de ye's yerilen sıfatlardır. (Umut ve korkunun birlikteliği esastır).

Bize melekler gönderilmesi veya Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi? Bize melekler gönderilmesi gerekmez miydi? sözleri bize beşer peygamberler gönderilmek yerine melek peygamberler gönderilmesi gerekmez miydi? anlamında olabilir. Çünkü onlar beşer peygamberlerin olabileceğini inkâr etmektedirler. Tıpkı "Bu adam, sadece sizin gibi sıradan bir insandır"[62] meâlindeki âyette de olduğu gibi. **Bize melekler gönderilmesi gerekmez miydi?** sözlerinin meleklerin vahyi ve risâleti sana değil bize getirmeleri gerekmez miydi? Çünkü biz başlarız, hükümranlarız ve önderleriz şeklinde anlaşılması da muhtemeldir. Onlar şöyle diyorlardı: Eğer senin dediğin hak olsaydı, senin resûl olduğun, sana vahiy ve melek geldiğine dair iddian doğru olsaydı, o takdirde biz risâlete senden daha lâyık olurduk, çünkü biz reisleriz, hükümranlarız. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!" diye de eklediler"[63]. Ve emsali ilâhî beyanlar. Çünkü onlar dünyalık konusunda kendilerinden daha alt seviyede olan birilerinin peygamber olmasını kabul edilebilir bulmuyorlardı. Ya da onların şu sözleri gibi olması da mümkündür: "Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?"[64] O melek onun peygamber olduğuna tanıklık ederdi. **Veya Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?** Âşikâr olarak O'nu gözlerimizle görmemiz, O'nunla konuşmamız ve onu O'na sormamız gerekmez miydi? *En doğrusunu Allah bilir.*

Gerçek şu ki onlar içlerinde derin bir kibir duygusu besliyor. "İstikbâr" (إستكبار) kibir besleme, başkasını özünde, işinde gücünde, şeklinde şemailinde
240 kendi gibi biri [§]ve dengi görmemek demektir. Onun böyle olması onların Resûlullah'ı sıfırı tüketmiş[65] züğürt biri olarak görmeleri, onun ihtiyaç içinde

62 "Kavminin inkâra sapmış ileri gelenleri dediler ki: 'Bu adam, içinizde üstün olmak isteyen, sadece sizin gibi sıradan bir insandır. Eğer Allah (elçi göndermek) isteseydi herhalde bir melek gönderirdi. Biz geçmiş atalarımızdan böyle bir şey duymadık'" (el-Mü'minûn, 23/24).

63 ez-Zuhruf, 43/31.

64 el-Furkān, 25/7.

65 "Safira'l-inâ mine't-taâm ve'ş-şerâb". Kap yiyecek ve içecekten hali kaldı, yani boşaldı, içindeki tükendi demektir. Çekimi "Yasferu, safiran ve sufûran ve huve safirun" (يصفر، صفيرا، صُفُوراً وهو صَفِرٌ) şeklindedir. "Raculün sıfru'l-yedeyn" (رجل صفر اليدين) elinde avucunda hiçbir şeyi (malı, eşyası) olmayan adam, züğürt kişi demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "sfr" md.).

olduğunu düşünmeleri, bu yüzden onu risâlete ehil görmemeleri, yersiz bulmaları, buna mukabil kendilerini bunun için uygun bulmaları sebebiyledir. Onların kibir beslemeleri başkalarını kendilerine denk, şekli şemaili itibariyle benzer bulmamaları yüzündendir. Yahut kibir duygusu beslediler ve onun haklı olduğunu kendilerine gönderilmiş Allah'ın peygamberi olduğunu bildikleri halde sırf kibirleri yüzünden Resûlullah'a boyun eğmediler, ona itaat etmediler, ona tâbi olmadılar.

Azgınlıkta sınır tanımıyorlar. Bazıları şöyle dedi: "el-Utuv" (العتو) kelimesi cüretkârlık demektir. Bu, istikbâr, yani kibir duygusu beslemekten daha şiddetli bir ruh halidir. Bazıları da "el-Utuv" sözde çok aşırı gitmektir, demişlerdir. Bazıları da onun kibirin bir çeşidi olduğunu söylemişlerdir.

يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰٓئِكَةَ لَا بُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٢٢﴾

*22. "**Melekleri görecekleri gün, işte o zaman, günahlara boğulmuş olanlar için hiçbir iyi haber olmayacak ve onlar** (meleklere), **'Her şeyden mahrum olduk!' diyecekler.**"*

Melekleri görecekleri gün, işte o zaman, günahlara boğulmuş olanlar için hiçbir iyi haber olmayacak ve onlar (meleklere), "Her şeyden mahrum olduk!" diyecekler. Her şeyden mahrum olduk! meâlindeki beyan hakkında Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Bu söz Arap deyişlerindendir. Bir kimse bir şeyden hoşlanmadığı zaman "Hicran harâmun hâzâ" (حجرًا حرام هذا) der. Onlar melekleri gördüklerinde onlardan hoşlanmazlar ve "hicran mahcûran" (حِجْرًا مَحْجُورًا) derler. Bu yoruma göre bu sözü söyleyenler, melekleri ve onlarla birlikte vâdedilenleri[66] (azabı) gördüklerinde bizzat kâfirler olmaktadır.

[§]Bazıları dedi ki: Melekler cennet kapılarında müminleri müjde ile kar- 241
şılarlar ve kâfirler için de size müjde yok derler. Bu durumda **onlar "Her şeyden mahrum olduk!" diyecekler.** Yani melekler: "Günahkârlara müjde yok!", yani "onlara cennete girmeleri haram" diyecekler. Buna göre "Hicr" (الحجر) ha-

[66] Ezherî şöyle der: Leys'in (وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَحْجُورًا) âyeti hakkında yaptığı yorum şöyledir: Bu kıyâmet gününde müşriklerin meleklere söyledikleri bir sözdür. Ancak İbn Abbâs ve adamları gibi mutemed tefsir âlimleri Leys'in yorumundan farklı tefsir etmişlerdir. İbn Abbâs şöyle demiştir: Bunların hepsi meleklerin sözüdür. Onlar müşriklere (حِجْرًا مَحْجُورًا) demiş olacaklardır: Yani bugün size müjde kapısı kapanmıştır ve siz hiçbir hayırlı haber alamayacaksınız (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hcr" md.).

ram demektir. Bazıları da dedi ki: Buradaki "Hicr" (الحجر) men etmek ve yasaklamak anlamındadır. Onlar diyorlar ki: Biz meleklere ve putlara tapınmamıza, onlara yönelmemize mukabil umduğumuz beklentiden mahrum edildik ve engellendik. Hani onlar tapındıkları şeyler hakkında şöyle diyorlardı: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[67]; "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[68]. Der ki: Onlar, ibadetleriyle yöneldikleri ve umdukları şeyden engellenirler. Yahut engellenme, onların bu dünya hayatında işlemiş oldukları sıla-ı rahim, sadaka verme ve benzeri zâhirde hayır işi olarak görülen şeylerin sevaplarından âhirette mahrum kılınmalarıdır. Nitekim bu mânaya şu âyetler de işaret etmektedir: "Rabb'imin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum".[69]; "Ama, dönüp Rabb'ime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim".[70] Ve benzeri âyetler. Dedi ki: Onlar bunların hepsinden mahrum kılınırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları şöyle dedi: "Hicran muhcûran" (حِجْرًا مَحْجُورًا) sözü "avezen muâzen" (عَوَذًا مُعاذًا) demektir. Diyor ki: Günahkârlar meleklerden istiazede bulunurlar. Ebû Avsece dedi ki: "ve atev utüvven kebîran" (وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا) "tekebbür", yani kibirlenme anlamındadır. "Hilâf" (الخلاف) anlamında olduğu da söylenmiştir. Kişi muhalefet ettiği zaman "atâ, itiyyen" (عَتَا، عِتِيا) denir. Sözde de "lâ ta'tü aleyye" (لا تَعْتُ عليَّ) denir ve "bana muhalefet etme" denilmek istenir. Bazıları onun, şiddet ve kuruluk anlamında olduğunu söylemiştir. Nitekim "ve kad belağtü mine'l-kiberi itiyyen" (وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا) âyetinde[71] kuruluk anlamındadır. "Hicran, mahcûran" (حِجْرًا، مَحْجُورًا) sözü "harâmen, muharramen" (حراما، محرّم) an-

---

67 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur'" (Yûnus, 10/18).

68 "Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez" (ez-Zümer, 39/3)

69 "Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Rabb'imin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum" (el-Kehf, 18/36).

70 "Uğradığı bir sıkıntıdan sonra ona tarafımızdan bir nimet tattırsak mutlaka şöyle diyecektir: 'Bu benim hakkımdır; ayrıca kıyâmetin kopacağını sanmıyorum ama, dönüp Rabb'ime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim'. Biz, inkâra sapanlara neler yaptıklarını mutlaka açık seçik bildireceğiz ve onlara kesinlikle ağır bir azap tattıracağız!" (Fussılet, 41/50).

71 "Zekeriyya, 'Rabbim!' dedi. 'Karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?'" (Meryem, 19/8).

lamındadır. "Hacertü aleyhi mâlehü" (حجرت عليه ماله) cümlesi ise malını hacir altına aldım, yani malını ona vermedim demektir. Çekimi "ahcüru, hicran" (أحجر، حجرا) şeklindedir. "Hacertü aynehû" (حجرت عينه) cümlesi ise göz kapaklarına bir tür ilaç sürdüm, demektir.

وَقَدِمْنَٓا اِلٰى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَٓاءً مَنْثُورًا ﴿٢٣﴾

[§]23. ***"Onların yaptığı her işi ele almış ve onu savrulup giden toz toprak haline getirmiş olacağız."*** 242

Onların yaptığı her işi ele almış ve onu savrulup giden toz toprak haline getirmiş olacağız. Sözü edilen işleri, daha önce de belirttiğimiz üzere bu dünyada iken âhirette (karşılığını) bulacakları umuduyla yapmış oldukları işleridir. **Onu savrulup giden toz toprak haline getirmiş olacağız.** Müfessirler "ve kadimnâ" (وَقَدِمْنَٓا) kelimesine onların işlemiş oldukları amellere yöneldik ve onları değerlendirmeye aldık anlamı vermişlerdir. Ancak bize göre onların o amellerini temelden **savrulup giden toz toprak** (هَبَٓاءً مَنْثُورًا) yaptık, diye yorumlamak gerekir. Bazıları dediler ki: "Hebâen mensûra" (هَبَٓاءً مَنْثُورًا) hayvanların çıkardığı toz bulutu demektir. Bazıları onun elbisenin tozu olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da onun güneş ışığında uçuşan toz zerrecikleri olduğunu ve onun zerre diye isimlendirildiğini ifade etmişlerdir.

Savrulup giden toz toprak. Yani hiçbir şey değil demektir. "Hebâ" (هباء) kor ateş üzerindeki ince tabaka, yani ateşin sönmeye yüz tutması halinde üzerinde oluşan ince kül tabakasıdır. Ateşin sönmeye yüz tuttuğunu ve içindeki korların henüz sönmemiş olduğunu, küllerin ise onları örttüğünü ifade etmek için "hebeti'n-nâru tehbû, hebven" (هبت النار تهبو هبوا) denilir. Değeri olmayan her şeye "Hebâ" denilir. "Bu hebadır" dersin, yani hiçbir şey değil demek istersin. "Mensûr" (منثور) ise savrulmuş demektir.

اَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَاَحْسَنُ مَقِيلًا ﴿٢٤﴾

24. ***"O gün cennetliklere kalınacak yerlerin en iyisi, dinlenme yerlerinin en güzeli bahşedilmiş olacaktır."***

O gün cennetliklere kalınacak yerlerin en iyisi, dinlenme yerlerinin en güzeli bahşedilmiş olacaktır. Yüce Allah kâfirlerin amellerini bir keresinde

savrulmuş toz zerrecikleri, bir defasında kül[72], bir defasında serap[73], başka bir yerde kuvvetli yağmurun üzerindeki toprağı silip süpürdüğü yalçın kayaya[74]
243 benzetmiştir. Buna mukabil müminlerin amellerini de [§]sabit, sağlam ve benzeri nitelemelerle[75] anlatmıştır. Rivayete göre İbn Mesûd (r.a.), "Kıyâmet gününde gündüz yarı olmadan cehennem ehli cehenneme cennet ehli de cennete kapak atar" demiş sonra da şu meâldeki âyeti okumuştur: "O gün cennetliklere kalınacak yerlerin en iyisi, dinlenme yerlerinin en güzeli bahşedilmiş olacaktır". İbn Mesûd'un mushafında Sâffât sûresindeki "sümme inne merciahum leile'l-cahîm" (ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ) âyeti[76] de aynı kelime ile "inne makîlehum leile'l-cahîm" (إن مقيلهم لإلى الجحيم) şeklinde kaydetmiştir[77]. Öyle anlaşılıyor ki Allah bu kelâmını müşriklerin şu sözlerine mukabil zikretmiştir: "Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı".[78] Yani onlar diyorlardı ki bahçeler ve mallar bize aittir, onun hiçbir şeyi yoktur. Buna mukabil Allah buyurdu ki: **O gün cennetliklere kalınacak yerlerin en iyisi, dinlenme yerlerinin en güzeli bahşedilmiş olacaktır.**

وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلَٰئِكَةُ تَنْزِيلًا ﴿٢٥﴾

25. ***"O gün semayı örten bulutlar*** (perdeler) ***açılacak, melekler peş peşe indirilecek."***

O gün semayı örten bulutlar (perdeler) açılacak, melekler peş peşe indirilecek. Allah, semayı (göğü) o günün dehşetinden ötürü çeşitli vasıflarla ni-

---

72 "Rab'lerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıkları hiçbir şeye yaramaz. İşte bu (sonucu gerektiren davranış) derin sapkınlıktır" (İbrâhim, 14/18).

73 "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah'ın hesabı pek çabuktur" (en-Nûr, 24/39).

74 "Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa gidermeyin. O kimsenin misali, üzerinde toprak bulunan düzgün ve yalçın bir kayadır; kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış, onu çıplak halde bırakmıştır. Bu gibilerin kazandıkları hiçbir şeyden istifadeleri olmaz ve Allah, inkârcı topluluğa hidâyet vermez" (el-Bakara, 2/264).

75 "Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar; Allah zâlimleri de şaşırtır ve Allah dilediğini yapar" (İbrâhim, 14/27).

76 es-Sâffât, 37/68.

77 İbn Ebû Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 80.

78 el-Furkân, 25/8.

teledi ve onun için birtakım haller olduğunu belirtti. Bunun dışında başka ilâhî beyanlarda benzeri nitelemeler yaptı: "Gökyüzü sıyrılıp açıldığında"[79]; "Gök yarıldığında..."[80]; "Gök yüzü yarıldığında..."[81] "Göğü dürdüğümüz gün..."[82]; "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek"[83]. Bu farklı nitelemeler (çelişki değil) değişik vakitler itibariyledir. Her bir ayrı vakitte gök vasfettiği hal üzere olur. Dağlar da aynı şekilde farklı nitelemelerle anılmıştır. Bir defasında "Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiğinde"[84]; bir keresinde "atılmış yün"[85]; bir kere "savrulan kum yığınları"[86] ve bir kere-
sinde [§]"Dağları görürsün ve onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi 244
hareket ederler"[87]. Dağların nitelediği bu ve benzeri birtakım nitelikleri vardır. Bu farklı nitelemeler değişik vakitler itibariyledir. Bu vakitlerden her birinde dağlar, nitelediği ayrı bir nitelik ve hal üzere bulunur. Aynı şekilde gök de o günün dehşeti ve korkusu sebebiyle farklı nitelikler kazanır.

O gün semayı örten bulutlar (perdeler) açılacak, yani o günde bulutlardan arınıp gök ortaya çıkacak ve tamamen bulutsuz bir hal alacaktır. Tıpkı şu "Gökyüzü sıyrılıp açıldığında" [88] âyetinde de ifade edildiği gibi. Bulutlardan maksadın, yaratıkların başları üzerinde onlara gölge yapan bulutlar olması da mümkündür. Bu yorum "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini... mi bekliyorlar!"[89] meâlindeki âyette geçen gölgeden maksadın bulutla gölgelenmeleri olduğunu ortaya koyar. Eğer bu yorum doğru ise âyetteki kapalılık sorunu (iştibah) da ortadan kalkmış olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

79 et-Tekvîr 81/11.

80 el-İnşikâk, 84/1.

81 el-İnfitâr 82/1.

82 "O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz" (el-Enbiyâ, 21/104).

83 "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır" (İbrâhim, 14/48).

84 "Yer şiddetle sarsıldığı zaman; dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği..." (el-Vâkıa, 56/4-6).

85 el-Kāria, 101/5.

86 "O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır" (el-Müzzemmil 73/14).

87 "Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır" (en-Neml, 27/88).

88 et-Tekvîr, 81/11.

89 "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar! Bütün işler Allah'a dönecektir!" (el-Bakara, 2/210).

اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ وَكَانَ يَوْماً عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيراً ﴿٢٦﴾

26. "İşte o gün gerçek egemenlik Rahmân'ındır ve o gün inkârcılar için çok zor bir gün olacaktır."

İşte o gün gerçek egemenlik Rahmân'ındır. Egemenlik dünya ve âhirette aslında her gün Allah'a aittir. Böyle olmasına rağmen bu âyette **o gün gerçek egemenliğin Rahmân'ın** olduğunun ifade edilmesi değişik şekillerde izah edilebilir: Birincisi âhiret hükümranlığı ebedî ve daimîdir, yok olması söz konusu değildir. Dünya hükümranlığı ise fânidir, devamı ve bekası yoktur.

İkincisi: O gün bütün yaratıklar hükümranlığın O'nun olduğunu ikrar eder, oysa dünyada bazıları O'nun hükümranlığını kabul etmez.

Üçüncüsü: O günün hükümranlığında hiç kimse Allah'a ortak olmak iddiasına kalkışamaz. Oysa dünya hükümranlığında bazı kendini bilmezler O'nun mülkünde hükümranlık iddiasına kalkışabilir.

Yahut bu âlemin yaratılışındaki maksadın o günde halk için açık hale gelmesidir. O gün herkes bilir ki dünyada iken yaratılmış olmaları âhiret hayatı içindir, sadece dünya yaşantısı için değildir.

Bu beyanda **Rahmân** ismi zikredilmiştir. Başka bir beyanda ise "Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!"[90] denilmektedir. Bu şekildeki bir kullanım, muhatap olan Araplar'ın bu âyette sözü edilen Rahmân'ın o âyette sözü edilen Allah olduğunu bilmeleri içindir.
245 [S]Çünkü Araplar tapındıkları her şeyi "ilâh/tanrı" diye bilir ve öyle isimlendirirlerdi. Rahmân'ı ise mâbut olarak bilmez, Allah'a Rahmân denilmesini de bilmezlerdi. Allah onlara bildirdi ki kendilerine bahsettiği iki isim olan Allah ve Rahmân aynıdır.

Ve o gün inkârcılar için çok zor bir gün olacaktır. Açıktır ve bunda en ufak kuşku yoktur. Aynı şekilde de olacaktır.

---

[90] "O gün onlar, Allah'a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!" (el-Mü'min, 40/16).

وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ

سَبِيلًا

27. "O gün, (dünyada iken) *haktan sapmış kişi ellerini ısırarak şöyle diyecek: 'Keşke peygamberle birlikte aynı yolda olsaydım!'"*

O gün, (dünyada iken) haktan sapmış kişi ellerini ısırarak şöyle diyecek: Keşke peygamberle birlikte aynı yolda olsaydım! Bazı tefsirciler dediler ki: Âyet Ukbe b. Ebû Muayt hakkında inmiştir. O Hz. Peygamber'e (s.a.) kardeşlik ve dostluk gösterirdi. Hz. Peygamber kendisini yemeğe buyur ettiği zaman davetine icabet ederdi. Bir gün gene Hz. Peygamber'i yemeğe davet etmişti. Hz. Peygamber de ona: "Hayır! Allah'tan başka tanrı olmadığına ve benim de O'nun resûlü olduğuma tanıklık etmeden olmaz!" demişti. Bunun üzerine o da şehâdet getirmiş ve Hz. Peygamber de yemeğini yemişti. Bu durum, Übey b. Halef'in kulağına ulaştı. Hemen Ukbe'ye geldi ve "Ukbe! Sen Muhammed'in çağrısına icabet etmekle dinden çıktın!" dedi ve onu ayıpladı. O kadar ki Ukbe geri adım attı ve İslâm dininden çıktı. Kaynaklarda olay uzun uzadıya anlatılır.[91] Âyet işte onun bu durumu ve yaptığına pişman olup nedamet duyması üzerine inmiştir: **O gün, (dünyada iken) haktan sapmış kişi ellerini ısırarak şöyle diyecek: Keşke peygamberle birlikte aynı yolda olsaydım!** Anlatıldığına göre Ukbe ve Übey b. Halef, biri Bedir'de diğeri de Uhud'da olmak üzere ikisi de öldürülmüşlerdir. Âyet, her ne kadar belli bir kişi hakkında inmiş olsa da durumu burada sözü edilen olaya uygun olan her zâlim ve kâfir hakkında genel geçer olmaktadır.

[Kur'ân'da Kinâye]

Sonra **o gün, (dünyada iken) haktan sapmış kişi ellerini ısırarak** meâlindeki beyanın bir temsil olması ve pişmanlıktan ve üzüntüden kinâye olarak kullanılması mümkündür. Çünkü bir konuda pişmanlığı, üzüntü ve özlemi, kini şiddetli olan birinin özlediğine kavuşamamanın verdiği öfkeden dolayı ellerini ısırması olası bir şeydir. Nasıl ki infakı terketmek elin kelepçelenmesi (mağlûle), aşırı infakta bulunmak, harcamak ve ölçüyü aşmak ise

---

[91] bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 8; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 251-252, VII, 310; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 206.

246 elin açılması (bast) olarak kinâyeli biçimde ifade ediliyorsa[92] [§]gene kitaptan yararlanmama, ona bakmama ve gerekli önemi vermeme "arkaya atma, kulak ardı etme"[93] şeklinde kinâye yoluyla anlatılıyorsa, dönme ve benzeri durumdan kinâye olarak "topukları üzere döndü"[94] "sizi gerisin geri döndürürler"[95] "sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar"[96] gibi âyetlerde kinâye yöntemine dayalı anlatım varsa burada da durum aynıdır. Bütün bunlar dönmek ve sebat etmek, almak ve terketmek hakkında temsil ve kinâyeli anlatım örnekleri olmaktadır. Aynı şekilde "parmakların ısırılması" ifadesinin de şiddetli pişmanlık ve başına gelene karşı aşırı kin ve öfke duyma halinden kinâye olması mümkündür. Ellerin ısırılmasının gerçek olgu dile getiren bir ifade olarak anlaşılması da mümkündür. Buna göre ellerini ısırmaları, onların cezalarını ellerini ısırmak şeklinde vermesi ile gerçekleşir. Nasıl ki kendilerini, cehennem odunu yapmak suretiyle bizzat kendilerini kendi özleri ile cezalandırmakta ise ve onlar onunla azap görmekte ve onunla cezalandırılmakta iseler (parmaklarını ısırmak suretiyle de gerçek anlamda cezalandırılmış olurlar). *En doğrusunu Allah bilir.*

"Keşke peygamberle birlikte aynı yolda olsaydım!... Yani peygamberin çağrıda bulunduğu aynı yolda.

يَا وَيْلَتٰى لَيْتَنٖى لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا خَلٖيلًا

28. "Eyvah! Keşke falancayı kendime dost edinmeseydim!"

---

92 "Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!" (el-İsrâ, 17/33).

93 "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diye sağlam söz almıştı. Ama onlar bunu kulak ardı edip kitabı az bir dünyalıkla değiştiler. Karşılığında aldıkları ne kadar da değersiz!" (Âl-i İmrân, 3/187).

94 "O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve 'Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım' demişti. Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı ve 'Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah'tan korkuyorum, Allah'ın cezası çetindir' dedi" (el-Enfâl, 8/48).

95 "Ey iman edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi gerisin geri döndürürler de sonra hüsrana uğramış olursunuz" (Âl-i İmrân, 3/149).

96 "Evet, yeminlerinizi aranızda bir kandırma aracı yapmayın; sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar ve insanları Allah yolundan saptırmanızın acı meyvesini tadarsınız, ayrıca ağır bir azapla da cezalandırılırsınız" (en-Nahl, 16/94).

Eyvah! Keşke falancayı kendime dost edinmeseydim! Falancadan maksat insan olabilir. Şeytan olması da muhtemeldir. Yani şeytanı kendime dost edinmeseydim ve beni ayarttığı konuda ona itaat etmeseydim. Yahut yaptığına uyduğum insana tâbi olmasaydım.

لَقَدْ اَضَلَّنِى عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ اِذْ جَٓاءَنِى وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْاِنْسَانِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾

*29. "**Meğer bana uyarıcı mesaj geldikten sonra, o dost bildiğim kişi bu mesajdan beni saptırmış! İşte şeytan insanı** (böyle) **çaresizlik içinde yapayalnız bırakır.**"*

Meğer bana uyarıcı mesaj geldikten sonra, o dost bildiğim kişi bu mesajdan beni saptırmış! Âyetin metninde geçen "zikr"den maksat kişinin anıldığı şerefi olabilir. Beni o şerefimden **saptırmış.** Yahut bunun bana hatırlattığı şeyden **beni saptırmış** ya da o beni "zikir"den, yani Kur'ân'dan ve içerdiği mesajdan **saptırmış** diye yorumlanabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**İşte şeytan insanı (böyle) çaresizlik içinde yapayalnız bırakır.** Yani 247
uzaklaşarak onu terkeder. Bir başka âyette ondan hikâye yoluyla "Bilesin ki benim seninle ilgim yok"[97] demesi gibi. "Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu;"[98] da der. Yahut "Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız".[99] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi olur. Ya da şeytanın bu terki (hızlân) dünyada olur; ona birtakım kuruntular aşılar ve bazı kötü şeyleri ona güzel gösterir, vâdlerde bulunur, sonra da onu onlara ulaştırmaz.

---

[97] "Tıpkı şeytanın durumu gibi: Hani o insana 'İnkâr et' der; o inkâr edince de, 'Bilesin ki benim seninle ilgim yok, ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'tan korkarım' der" (el-Haşr 59/16).

[98] "Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: 'Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim.' Doğrusu zâlimler için elem verici bir azap vardır" (İbrâhim, 14/22).

[99] "İbrahim onlara şöyle demişti: 'Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır'" (el-Ankebût, 29/25).

وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَٰذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا ﴿٣٠﴾

30. "Resûl, 'Rabbim! Kavmim bu Kur'ân'a büsbütün ilgisiz kaldılar' dedi."

Resûl, "Rabbim! Kavmim bu Kur'ân'a büsbütün ilgisiz kaldılar" dedi. Bazıları dediler ki: "Mehcûr" (مَهْجُور), kendisinden yararlanılmayan, kendisiyle amel edilmeyen demektir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe dediler ki: "Mehcûran" (مَهْجُورًا) "Terakûhu mehcûran" (تركوه مهجورا) takdirindedir. Yani onu terkedilmiş bir halde bıraktılar demektir. Bir diğer mânası da "Mehcûran" (مَهْجُورًا), yani onu sanki saçma gibi gördüler demektir. "el-Hücr" (الهجر) isimdir. Fulânun yehcüru fî menâmihî" (فلان يهجر في منامه) denilir, "Falan rüyasında saçmalar" anlamı kastedilir. Farsça'da "belâye göften" (بلايه كفتن) diye ifade edilir[100].

وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ
هَادِيًا وَنَصِيرًا ﴿٣١﴾

31. "İşte bunun gibi her peygambere karşı, günaha batmış kimseler içinden bir düşman çıkardık. Ama yol gösterici ve yardımcı olarak Rabb'in yeterlidir."

İşte bunun gibi her peygambere karşı, günaha batmış kimseler içinden bir düşman çıkardık. Yani kâfirlerden sana düşman çıkardığımız gibi senden önceki her nebî için de aynı şekilde bir düşman çıkardık. (Bu konuda da yalnız değilsin, o yüzden tasalanma!) Sonra düşmanlık bazan dine, bazan da kişilere
248 ve hallerine yönelik olur. [S]Eğer düşman dinde düşman ise o takdirde bütün kâfirler, onlara dinde muhalif olduklarından düşman olurlar. Bu takdirde "min" harfi cerri zâid (sıla) olur. Mâna da şöyle olur: "Her nebîye günaha batmış kimseleri (mücrimleri) düşman yaptık". Eğer "min" harfi anlam katan harflerden ise (hurûf-ı meânî) o takdirde düşmanlık dinde ve kişinin hallerinde düşmanlık olur. Kasıt da resûllerin karşısında firavunlara ve onlara düşmanlık edenlere yönelik olur ve şöyle bir anlam ortaya çıkar: Hiçbir resûl yoktur ki onunla çekişen, onunla savaşan ve onu öldürmeye çalışan birtakım firavunları ve karşıtları olmasın. Sonra Allah, kendisini koruyacağına, yardım edeceğine ve düşmanlarına karşı galip getireceğine dair resûlüne müjde verdi ve şöyle buyurdu: **Ama yol gösterici ve yardımcı olarak Rabbin yeterlidir.**

---

[100] Sözün mânası: "Makul ve meşru olmayan biçimde konuştu, saçmaladı" şeklindedir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْاٰنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهٖ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْت۪يلًا ﴿٣٢﴾

32. "İnkârcılar, 'Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!' diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik."

İnkârcılar, **Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya! diyorlar.** Bazı müfessirler şöyle demiştir: Mekke halkı Hz. Peygamber'e (s.a.) geliyorlar, ona karşı katı davranıyorlar, sorular soruyorlar ve şöyle diyorlardı: "Yâ Muhammed! Sen gerçekten kendinin Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu mu sanıyorsun?! Öyle ise aynen Tevrat'ın Mûsâ'ya, İncil'in Îsâ'ya, Zebûr'un Dâvûd'a topluca indirildiği gibi sen de Kur'ân'ı topluca getirseydin ya?" Allah buyurdu ki: **Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık.** Yani bu şekilde biz onun, senin kalbine iyice yerleştirilmesini amaçladık.

Kalbine iyice yerleştirmek için. Bu beyan iki şekilde izah edilebilir: Birincisi: Onu parça parça indirdik ki kalbine iyice yerleştirelim, sen de böylece onu ezberleyesin ve hatırında tutabilesin. Çünkü bir sözün ezberlenmesi, parça parça dinlenmesi halinde, topluca dinlenmesine göre daha kolay ve daha zahmetsiz olur. Özellikle de sözün farklı konu ve türlerden oluşması halinde bu böyledir.

İkincisi: **Kalbine iyice yerleştirmek için,** yani Kur'ân'da mevcut hikmet ve mânaların kalbine yerleştirilmesini sağlamak için. Sonra **kalbin** anlamına gelen "fuâdeke" (فُؤَادَكَ) ifadesi ile dinleyenin ve işitenin kalbini kastetmesi mümkündür. Eğer böyle ise o takdirde şu ilâhî beyan gibi olur: "Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye (sûreler ve âyetlere) ayrılmış Kur'ân yaptık, peyderpey indirdik".[101] Belirttiğimiz gibi parça parça olması bir bütün olarak ezberlenmesinden daha hızlı ve daha kalıcı olur. **Kalbin** peygamberin kalbini kastetmiş olması da mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir"[102]. [§]"Sana okutacağız ve Allah dilemedikçe unutmayacaksın"[103]. 249

101 el-İsrâ, 17/106.
102 el-Kıyâme, 75/16-17.
103 el-A'lâ, 87/6-7.

Hz. Peygamber (s.a.) kendisine vahiy okunduğunda, kaçırma korkusuyla ezberlemede acele ediyordu. Allah ona bildirdi ki korkmasın, onu kalbine yerleştirecek, parça parça indirecek ki ezberleyebilsin ve hatırında tutabilsin.

Kur'ân'ın parça parça indirilmesinden ve insanlara aralıklarla okunmasından maksat onun içerdiği hikmet ve mânaların kalbinde kavranması ve yerleştirilmesi de olabilir demiştik. O takdirde de vahiy aynı şekilde *-en doğrusunu Allah bilir ya-* yeni olaylar ve ihtiyaçlar ölçüsünde inmeli ki böylece peygamber, tek bir kerede ve toptan indirilmesi durumuna göre mânaları daha iyi anlamış olsun, yerlerini daha iyi bilsin, o olaylara başka olayları kıyasla yeni değerlendirmeler yapabilsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece dedi ki: **Onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik,** yani birbiri ardı sıra, birini diğerinin peşinden indirdik, onu tek bir kerede indirmedik. "Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye (sûreler ve âyetlere) ayrılmış Kur'ân yaptık, peyderpey indirdik".[104] âyetinde de aynı mâna ifade edilmiştir. Bazıları şu yorumu yapmıştır: "Ve rattelnâhu tertîlen" (وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا) iyice açıkladık demektir.

وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ اِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاَحْسَنَ تَفْسِيرًا ﴿٣٣﴾

33. "Onlar ne zaman bir talep ileri sürseler biz sana mutlaka kesin gerçeği ve en güzel açıklamayı bildiririz."

Onlar ne zaman bir talep ileri sürseler. Yani onlar ne zaman benzer nitelikleri taşıdıklarını düşündükleri bir örnek söz (mesel) ile insanları şüpheye düşürseler mutlaka biz de onların getirdiklerinden daha gerçek bir söz getiririz de o, insanlardan şüphelerini giderir. Yahut şöyle denir: Onlar her ne zaman bâtıl bir söz getirseler biz ona karşılık sana hak olanı getiririz. Yani öyle hak bir söz ki onunla onların getirmiş oldukları bâtıl söz yok olur, yıkılıp gider. **En güzel açıklama.** Yani birinci yoruma göre öncekinden daha güzel bir açıklama (beyan) bildiririz. İkinci yoruma göre ise açıktır ve onun daha güzel ve daha gerçek olduğunda kuşku yoktur.

Bazıları dediler ki: **Onlar ne zaman bir talep ileri sürseler biz sana mutlaka kesin gerçeği ve en güzel açıklamayı bildiririz.** Onlar seninle mücadeleye girip düşmanca tavırlar gösterdiler mi biz onlara karşı sana mutlaka hak olanı getiririz, yani Kur'ân'ı. **En güzel açıklama.** Allah buyuruyor ki: Biz sana

---

104 el-İsrâ, 17/106.

onların getirdiklerinden daha güzel olan Kur'ân'ı **getiririz**. Bu yorum başta zikrettiğimize yakındır. Hafsa'nın mushafında bu âyet "illâ ci'nâke bi ehakka minhu ve ahsene tefsîran" (إلا جئناك بأحق منه وأحسن تفسيرا) şeklindedir ki zikretmiş olduğumuz bazı yorumlara yakındır.

اَلَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلٰى وُجُوهِهِمْ اِلٰى جَهَنَّمَۙ اُو۬لٰٓئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَاَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٣٤﴾

[§]*34. "Yüzüstü cehenneme sürülecek olanlar, evet işte onların yerleri en* 250
kötü yer, yolları da en yanlış yoldur."

Yüzüstü cehenneme sürülecek olanlar, evet işte onların yerleri en kötü yer... Öyle gözüküyor ki bu âyet, önceden geçen bir olaya mukabil olarak belirtilmiş gibidir. Aksi takdirde söz başı olarak zikredilmesi uygun gözükmüyor. Buna göre şu âyette bahsi geçen olaya mukabil olabilir: "O gün cennetliklere kalınacak yerlerin en iyisi, dinlenme yerlerinin en güzeli bahşedilmiş olacaktır"[105]. Orada cennet ehlinin makamını bu âyette ise ona mukabil cehennem ehlinin makamını belirtmiş ve şöyle buyurmuştur: **Yüzüstü cehenneme sürülecek olanlar, evet işte onların yerleri en kötü yer, yolları da en yanlış yoldur.** Yani mekân olarak âhirette en kötü, yol olarak da dünyada en sapık haldedirler. Ya da şu âyette sözü edilen olaya mukabil olabilir: "Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunduğu zaman inkâr edenler iman edenlere, "İki topluluktan hangimizin konumu daha üstün ve mensupları daha iyi?" diye sorarlar".[106] Buna mukabil Allah buyurdu ki: **Yüzüstü cehenneme sürülecek olanlar, evet işte onların yerleri en kötü yer, yolları da en yanlış yoldur.** Yani iman edenlerinkinden. Buna mukabil onların, yani müminlerin makamı cennettir. Kâfirlerin makamı ise cehennemdir. Kâfirlerin yeri müminlere nispetle en kötü durumdadır. Bir haberde geldiğine göre bir adam dedi ki: "Yâ Resûlallah! Kâfir kıyâmet gününde yüzüstü nasıl sürülecektir?" Hz. Peygamber (s.a.) ona: "Onu iki ayakları üzerinde yürüten, yüzüstü yürütmeye de kādirdir". cevabını verdi.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُٓ اَخَاهُ هٰرُونَ وَزِيرًاۚ ﴿٣٥﴾

---

[105] el-Furkân, 25/24.
[106] Meryem, 19/73.

35. "Gerçek şu ki biz Mûsâ'ya da kitap vermiş, kardeşi Hârun'u onun yanında yardımcı tayin etmiştik."

Gerçek şu ki biz Mûsâ'ya da kitap, yani Tevrat'ı **vermiş, kardeşi Hârun'u onun yanında yardımcı** (vezir) **tayin etmiştik.** Allah bu beyanda Harun'u yardımcı (vezir) yaptığını açıkladı. Başka bir beyanda ise "Ona gidip deyin ki: Biz senin Rabb'inin elçileriyiz"[107] buyurdu (ve ona resûl dedi.) Bir başka ilâhî beyanda "Bu kitapta Mûsâ'yı da okuyarak an. Gerçekten o ihlaslı biriydi, elçi-peygamberdi (resûl)"[108]; bir diğerinde "Rahmetimizin bir sonucu olmak üzere kardeşi Hârun'u da bir peygamber (nebî) olarak onun yanına verdik"[109]
251 buyurdu ve ona nebî dedi. [S]O, nebî ve resûl olarak anıldığı her yerde Mûsâ'ya yardımcı (vezir) idi. Vezir, yardım ve destek demektir. Sanki şöyle demiş gibi: **Kardeşi Hârun'u ona vezir tayin etmiştik.** Yani yardımcı ve destek yapmıştık. Tıpkı şu beyanlarda olduğu gibi: "Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver. Kardeşim Hârun'u. Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et"[110]. Mûsâ peygamber Rabb'inden kendisine yardım etmesini ve işine birilerini ortak etmesini istedi ve şöyle dedi: "Kardeşim Hârun benden daha açık ve düzgün konuşur. Onu da beni destekleyen bir yardımcı olarak yanımda gönder. Zira beni yalancılıkla itham etmelerinden endişe ediyorum".[111] Zeccâc şöyle dedi: Vezir, önemli olaylar karşısında kendisine sığınılan ve emrine yapışılan kimsedir. Dolayısıyla kullanımlar birdir.

فَقُلْنَا اذْهَبَا اِلَى الْقَوْمِ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمٖيرًا ﴿٣٦﴾

36. "Onlara, 'âyetlerimizi yalan sayan topluluğun yanına gidin' dedik. Ama sonunda o (söz dinlemeyen) ***topluluğu yıkıp yok ettik."***

---

107 "Ona gidip deyin ki: 'Biz senin Rabb'inin elçileriyiz. Artık İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler. Onlara eziyet etme. Sana Rabb'inden bir mûcize getirdik. Esenlik doğru yolu izleyenlerin olacaktır'" (Tâhâ, 20/47).

108 "Bu kitapta Mûsâ'yı da okuyarak an. Gerçekten o ihlaslı biriydi, elçi-peygamberdi" (Meryem, 19/51).

109 "Rahmetimizin bir sonucu olmak üzere kardeşi Hârun'u da bir peygamber olarak onun yanına verdik" (Meryem, 19/53).

110 Tâhâ, 20/29-32.

111 el-Kasas 27/34.

Onlara, "âyetlerimizi yalan sayan topluluğun yanına gidin" dedik. Ama sonunda o (söz dinlemeyen) topluluğu yıkıp yok ettik. Sanki şöyle buyurdu: Kavme gidin ve onları, Allah'ın birliğine iman etmeye çağırın. Onlar da gittiler ve onları hakka davet ettiler. Fakat halk bizim âyetlerimizi yalanladı sonra biz de **ama sonunda o (söz dinlemeyen) topluluğu yıkıp yok ettik**[112]. Yani onları toptan helâk ettik.

وَقَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ أَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ آيَةً
وَأَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣٧﴾

37. "Peygamberleri yalancı saymaları üzerine Nuh kavmini de sulara gömdük ve böylece onları insanlık için bir ibret yaptık. Biz, zâlimler için çok acı bir azap hazırladık."

Peygamberleri yalancı saymaları üzerine Nuh kavmini de sulara gömdük... Peygamberleri yalancı saymaları denilirken maksadın özellikle Nuh peygamber olması mümkündür. Çünkü Hz. Nuh'un kavmini anlatmaktadır. Eğer öyle ise o takdirde âyette tek bir olayın çoğul olarak isimlendirilmesinin mümkün olduğuna dair delil vardır. Şu da caizdir ki Hz. Nuh onları kendisine ve diğer peygamberlerin tümüne iman etmeye çağırmış onlar da peygamberlerin tümünü yalanlamışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sulara gömdük.** Allah onları Hz. Nuh'u yalanlamalarının hemen ardından sulara gömmemiştir. Onları dokuz yüz elli yıl davette bulunduktan sonra ancak sulara gömmüştür.

[§]**Ve böylece onları insanlık için bir ibret**/âyet **yaptık.** Bu ilâhî beyan 252
şöyle yorumlanabilir: Yani hem yalanlayanlara hem de tasdik edenlere ibret yaptık. Bu yalanlayıcıların hükmünün helâk etme ve köklerini kazıma, tasdik edicilerin hükmünün de necat ve helâkten kurtuluş olduğunu beyan etmek suretiyle olmuştur. Böylece o, her yalanlayan ve doğrulayanın son durumlarının ne olacağını ortaya koyması bakımından ibret olmuştur. Yalanlayanların akıbeti helâk olmak, tasdik edicilerin akıbeti de kurtuluştur.

Şayet bir itiraz yapılırsa ve şöyle denilirse: Onların hepsi helâk olmuşlardır: Hem onlardan tasdik edenler hem de yalanlayanlar.

---

112 Sanki şöyle buyurmuştur: Onlara dedik ki kavme gidin ve onları Allah'ı tevhide davet edin. Bunun üzerine onlar da gittiler ve davette bulundular. Onlar ise âyetlerimizi tekzip ettiler. Bunun üzerine biz de onları toptan helâk ettik.

Buna şöyle cevap verilir: Onlardan yalanlayanlar ceza ve azap olmak üzere helâk edilmişlerdir, doğrulayanlar ise ceza ve azap olmak üzere değil ecellerinin bitmesi suretiyle ölmüşlerdir.

Ve böylece onları insanlık için bir ibret yaptık. Bizzat insanların kendilerinin ibret yapılmasının anlamını belirtmiştik. Başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Fakat biz Nuh'u ve gemidekileri kurtardık ve bunu bütün insanlık için bir ibret yaptık"[113]. Bu beyanda ise ibret yapılan şey gemi olmaktadır. Bazıları şöyle demiştir: Geminin ibret yapılması şöyledir: Normalde gemiler doğaları itibariyle kullanım süresinin uzaması ve uzun zamanın geçmesi sonucunda bozulur, çürür ve dağılır. Oysa Nuh'un gemisi hâlâ olduğu gibi durmaktadır. Fakat o bahsedildiği gibi mi değil mi bilinmemektedir. Uygun olan yorum bizim belirttiğimiz husustur.

Biz, zâlimler için çok acı bir azap hazırladık. Zulmü, inkâr ve şirk zulmü olan her zâlimin cezası işte böyle kendisine acıklı bir azabın hazırlanmış olmasıdır.

وَعَادًا وَثَمُودَا۟ وَأَصْحَٰبَ ٱلرَّسِّ وَقُرُونًۢا بَيْنَ ذَٰلِكَ كَثِيرًا ﴿٣٨﴾

38. "Âd'ı, Semûd'u, Res halkını, bunlar arasında daha birçok nesli de (cezalandırdık)."

Âd'ı, Semûd'u, Res halkını, bunlar arasında daha birçok nesli de (cezalandırdık). Allah haber verdi ki bütün bunları yalanlamaları yüzünden helâk etmiştir. Âd kavmi, Hud peygamberin kavmidir. Semud; Salih peygamberin
253 kavmi ve Ashâbü'r-res idi. [§]Bazıları ise şöyle demiştir: Bunlara Ashâbü'r-res denilmesi peygamberlerini kuyuya defnetmeleri yüzündendir. Bazıları da dedi ki: "Res", onların etrafında konakladıkları kuyunun adıdır. Allah onlara Şuayb peygamberi gönderdi. Onlar onu yalanladılar ve o kuyunun adıyla anılıp ona nispet edildiler. İbn Abbâs'tan gelen rivayete göre o Kâb'a Ashâbü'r-ress'in kim olduğunu sormuştu. O cevabında şöyle dedi: Siz Arap halkları kuyuya res, kabre res diyor, hendeğe res diyorsunuz ya! Onlar yeryüzünde birtakım hendekler kazmışlardı ve onları, Yâsîn sûresinde bahsedilen iki peygamberi içine atmak üzere ateşlerle doldurmuşlardı: "Biz kendilerine iki kişi göndermiştik ama ikisini de yalancılıkla itham ettiler. Bunun üzerine bir üçüncüyle destekledik"[114]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

113 el-Ankebût, 29/15.
114 Yâsîn, 36/14.

وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْاَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا ﴿٣٩﴾

39. "Oysa her birine ibretli örnekler vermiştik. Nihayet hepsini kırıp geçirdik."

Oysa her birine ibretli örnekler vermiştik. Yani Mekke halkı için kendilerinden önce geçen kavimlerden örnekler verdik; kimler yalanladılar kimler tasdik ettiler, başlarına neler geldi, yalanlamakla işlerinin sonu neye vardı bunları onlara bildirdik. Şöyle buyurdu: **Nihayet hepsini kırıp geçirdik.** Yani onları kökten yok ettik. Bazıları şöyle dedi: "Tebbernâ" (تبّرنا) Nabat dilinde kırdık (kesernâ) demektir. Onlardan biri bir şeyi kırmak istediğinde "utebbiruhû" (أتبره) der.

وَلَقَدْ اَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّت۪ٓي اُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ اَفَلَمْ يَكُونُوا
يَرَوْنَهَا بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ﴿٤٠﴾

40. "Bunlar, felâket yağmuruna tutulmuş olan o beldeye gitmişlerdi; peki oraları görmüyorlar mıydı? Hayır hayır! Bunlar öldükten sonra yeniden dirilmek diye bir şeyi beklemiyorlar."

Bunlar, *En doğrusunu Allah bilir ya,* yani Mekke halkı **felâket,** yani taş **yağmuruna tutulmuş olan o beldeye gitmişlerdi;** *En doğrusunu Allah bilir ya,* yani Hz. Lût'un yaşadığı yerlere. Yani Mekke halkı ticaretleri için gelip giderlerken oraya uğrarlardı. Nitekim Allah bunu Sâffât sûresinde açıklamıştır: "Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz".[115] **Peki,** yalanlamaları yüzünden onların başlarına gelenleri **görmüyorlar mıydı** ki bundan ibret almıyorlardı. **Hayır hayır! Bunlar öldükten sonra yeniden dirilmek diye bir şeyi beklemiyorlar.** Yani ölümden sonra yeniden diriltilmeye ve yeni bir hayata döndürülmeye inanmıyorlar. Yani onlar peygamberleri yalanladılar, çünkü onlar ne ölümden sonra diriltilmeye inanıyorlar ne de hesaba çekilmekten korkuyorlardı.

وَاِذَا رَاَوْكَ اِنْ يَتَّخِذُونَكَ اِلَّا هُزُوًاۜ اَهٰذَا الَّذ۪ي بَعَثَ اللّٰهُ
رَسُولًا ﴿٤١﴾

115 es-Sâffât, 37/137.

254 [§]*41.* ***"Onlar ne zaman seni görseler, 'Bu mu Allah'ın resûl olarak gönderdiği adam!' diyerek mutlaka seninle alay ederler."***

Onlar ne zaman seni görseler, "Bu mu Allah'ın resûl olarak gönderdiği adam!" diyerek mutlaka seninle alay ederler. Onlar Hz. Peygamber'i gördükleri zaman onu alaya alırlar, birbirleri ile baş başa kaldıkları zaman kendi aralarında "Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?"[116] derlerdi. Kâfirlerin âdeti işte böyle idi; ne zaman onun yanında olsalar onunla alay ederler, onun yanından ayrıldıkları zaman da sözü edilen konuşmayı yaparlardı.

إِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا لَوْلَٓا اَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ
حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ اَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾

42. "'Eğer tanrılarımıza kararlılıkla bağlı kalmasaydık neredeyse bizi onlardan koparacaktı' derler. Ama azabı gördüklerinde yolunu büsbütün şaşırmışların kimler olduğunu anlayacaklar!"

"Eğer onlara kararlılıkla bağlı kalmasaydık neredeyse bizi tanrılarımıza ibadetten **koparacaktı" derler.** Bu da gösteriyor ki murat, peygamberin ancak kanıtlar ve âyetler yoluyla onları putlara tapınmaktan koparabileceğidir. Zira peygamberin gücü onları putlara tapınmaktan koparmaya ve alıkoymaya yetmez, bunu ancak gösterdiği mûcizeler ile getirdiği kanıtların onları zorlamasıyla yapabilir. Ne var ki onlar gösterilen mûcize ve getirilen kanıtlar karşısında inatçılık gösterdiler ve tavır aldılar, putlara ve tanrılarına tapınmaya devam ettiler. Yoksa onlar kendilerine gösterdiği mûcize ve getirdiği kanıtlar sebebiyle peygamberin hak, kendilerinin de bâtıl yolda olduğunu bilmekteydiler.

Sonra şöyle buyurdu: **Ama azabı gördüklerinde yolunu büsbütün şaşırmışların kimler olduğunu anlayacaklar!** Yani redde ve inkâra kalkışmaya takatlerinin olmadığı, azabın başlarına geldiği anda kimin, kendilerinin mi yoksa müminlerin mi daha sapkın olduğunu anlayacaklardır. Aslında onlar mûcizelere ve kanıtlara dayalı olarak onun hak, kendilerinin bâtıl üzere olduğunu biliyorlardı. Ama kendilerine vâdedilen azabı gördüklerinde onu inkâra ve redde kalkışmaya takatlerinin kalmayacağı bir biçimde bileceklerdir. Tıpkı

[116] "Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak 'Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?' şeklindeki itirazları engellemiştir" (el-İsrâ, 17/94).

şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın bir-
liğine inandık, O'na koştuğumuz ortakları da şimdi reddetmekteyiz' derler".[117];
"Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri
döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!"[118] [§]"Rab- 255
bimiz! Gördük ve işittik; bizi geri gönder de rızana uygun işler yapalım, artık kesin olarak inandık!"[119] Bu ve emsali beyanlarda bildirildiği üzere onlar dünyada iken başlarına geleceği söylenen azabı gözleriyle görünce onu ikrar etmek durumunda kalıp daha inkâra kalkışamayacaklar. Aynı şekilde **anlayacaklar** meâldeki beyan da (وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ), onların kabule mecbur kalıp inkâra ve redde kalkışamayacak şekilde bir bilgi sahibi olacaklarını ifade etmektedir: **Ama azabı gördüklerinde yolunu büsbütün şaşırmışların, kimler olduğunu anlayacaklar!**

اَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُۜ اَفَاَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَك۪يلًاۙ ﴿٤٣﴾

43. "Bayağı arzularını tanrılaştıran kişiyi gördün mü? Şimdi sen, bu adamı da doğru yola getirmekle yükümlü olabilir misin?"

Bayağı arzularını tanrılaştıran kişiyi gördün mü? Bazıları dedi ki: Onlar taş olsun başka bir şey olsun, birtakım nesnelere tapıyorlardı. Göze daha hoş, görüntüsü daha güzel olan başka bir şey bulurlarsa mevcudu bırakıp bu kez de hemen ona tapmaya başlarlardı. Bazıları da dedi ki: Her ne vakit bayağı arzuları bir şeye takılsa hemen ona tapınırlardı, her neyi arzulasalar onu yaparlardı; arzularının önüne geçecek ne bir engel ne de Allah korkusu gibi bir korku vardı. Onların belirttikleri bu yorumlardan başka iki yorum daha vardır: Birincisi şudur: Onlar mûcize ve delillerin, ulûhiyetini ortaya koyduğu

---

117 "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır" (el-Mü'min, 40/84-85).

118 "(Fakat) onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Gerçekleştiği gün, önceden onu yok sayanlar derler ki: 'Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!' Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden uzaklaşıp kayboldu" (el-A'râf, 7/53).

119 "O günahkârları Rab'lerinin huzurunda başlarını önlerine eğmiş halde şöyle derlerken bir görsen: 'Rabbimiz! Gördük ve işittik; bizi geri gönder de rızana uygun işler yapalım, artık kesin olarak inandık!'" (es-Secde 32/12).

Allah'a tapınmayı terkedip, hiçbir mûcize ve kanıta dayanmaksızın tamamen hevâ ve hevesleri doğrultusunda birtakım putlara tapıyorlardı.

İkincisi de şudur: Onlar tapındıkları putlara kendilerine yönelik bir buyruk olmadan tapıyorlardı. Oysa mutlaka tâbi olmaları gereken bir buyruk olmalıydı. Onlar tamamen bayağı arzularının gereği olarak o putlara tapınmaktaydılar. Ya da benzer izahlar.

Şimdi sen, bu adamı da doğru yola getirmekle yükümlü olabilir misin? Yani sen onlar üzerinde vekil değilsin, onlar üzerine musallat edilen biri de, onların koruyucusu da değilsin. O itibarla onların yapıp ettiklerinden sen sorguya çekilecek, onların hesabını sen verecek değilsin. Aksine yapıp ettiklerinden bizzat kendileri sorumludurlar ve onların hesabını bizzat kendileri vereceklerdir. Şu ilâhî beyanlarda ifade buyrulduğu gibi: "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[120]; "Söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[121]. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَمْ تَحْسَبُ اَنَّ اَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ اَوْ يَعْقِلُونَ اِنْ هُمْ اِلَّا كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ سَبٖيلًا

256 [§]44. ***"Yoksa sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetine kulak verdiklerini yahut doğru dürüst düşündüklerini mi sanıyorsun? Aksine onlar, başka değil, bir hayvan sürüsü gibidirler, hatta tuttukları yol bakımından daha da sapkındırlar."***

Yoksa sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetine kulak verdiklerini yahut doğru dürüst düşündüklerini mi sanıyorsun? âyet sonundaki **Düşündüklerini mi sanıyorsun?** ifadesi her ne kadar görünüş itibariyle soru olsa da aslında olumlama anlamıdır. Allah'ın kullandığı bütün soru ifadeleri ya olumlama (îcap) ya da yasaklama (nehiy) içindir. Sanki şöyle

---

[120] "Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları yanından uzaklaştırıp da zâlimlerden olasın" (el-En'âm, 6/52).

[121] "De ki: 'Allah'a itaat edin, resûle itaat edin'. Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır" (en-Nûr, 24/54).

buyurmuş gibidir: Elbette sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetine kulak verdiklerini yahut doğru dürüst düşündüklerini sandın. Ya da yasaklama (nehiy) şekliyle: Sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetine kulak verdiklerini yahut doğru dürüst düşündüklerini sanma! Yani onlar düşünüp de aklettikleri şeyden yararlanmıyorlar.

Aksine onlar, başka değil, hayvan sürüsü gibidirler. Bazıları dediler ki: Onlar hayvanlar gibidir, çünkü onların bütün kaygıları aynen hayvanların kaygıları gibidir; yemekten ve içmekten başka bir şey düşünmezler, bunun dışında başka bir dertleri yoktur. Hayvanların akıbetleriyle ilgili herhangi bir düşünceleri yoktur. Buna göre kâfirler bu yönden aynen hayvanlar gibidirler. **Hatta tuttukları yol bakımından daha da sapkındırlar.** Birtakım yorumcular **daha sapkındırlar** ifadesi hakkında dediler ki: Çünkü hayvanlar Rab'lerini ve yaratıcılarını bilir, O'nu lisân-ı hal ile anarlar, oysa kâfirler ne Rab'lerini tanırlar ne de O'nu anarlar. Yahut **onlar daha sapkındırlar** çünkü çocuk edinme, şerik (ortak) isnadı gibi Allah'a lâyık olmayan birtakım yakıştırmalarda bulunurlar, ibadette O'na başkalarını ortak koşarlar. Oysa hayvanlar bunlardan hiçbir şeyi yapmaz, bu itibarla onlar kâfirlerden daha üstündür. Bazıları dedi ki: **Onlar daha sapkındırlar** çünkü hayvanlar yola sokulduğu zaman yol boyunca giderler, oysa kâfirler kendilerine hidâyet edilip doğru yola çağrıldıkları halde hidâyeti bulup da yola girmezler, davete icabette bulunmazlar. Bu itibarla onlar daha sapkındırlar. Yahut şöyle denir: **Onlar daha sapkındırlar** çünkü kâfirler hem kendileri saparlar hem de başkalarını yoldan çıkarıp saptırırlar, oysa hayvanlar öyle değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ
جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا

45. "Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Eğer dileseydi onu elbet hareketsiz de kılardı. Sonra güneşi gölgeye yol gösterici kılmışızdır."

[Gölgenin Mahiyeti]

Görmedin mi? "Elem tera" (أَلَمْ تَرَ) birçok yerde belirttiğimiz gibi **görmedin mi?** (أَلَمْ تَرَ) ifadesi görünüşte taaccüp ve istifham içindir. [§]Ama gerçekte 257
olumlama ifade eder, yani "elbette gördün" anlamındadır. **Rabb'ini görmedin mi? Rabb'inin** tedbirini, lütfunu **görmedin mi? gölgeyi nasıl uzattığını...** Gölge öyle bir şeydir ki eza vermez, zararı olmaz, dokunmaz, kimse kendi-

sinin gölgede olduğunu hissetmez, ağırlık vermez, hafifletmez, eşyayı örtüp görünmez kılmaz, üzerini açıp görünür de kılmaz, eşyanın üzerlerini açan ve görünür kılan ışıktır. Karanlık ise örtücüdür. Bütün yaratıkları kuşatan varlıklardan bahsi çokça geçen benzer nice şey vardır ki bunlar duyularla kavranan mahsûsât içinde olmakla birlikte hakikatleri kavranamaz. Sözünü ettiğimiz gölge (zıll) bunlardandır. Gölge, hakikati idrak edilemeyen görüntülerdendir. İşitme, görme, akıl, dil vasıtasıyla konuşma ve benzeri duyularla kavranan nice şeyler vardır ki onların hakikatleri idrak edilemez. Hal böyle iken bilinme yolu ancak istidlâl olan zatın -ki O eşyanın var edicisidir- tedbiri ve lütfu ile idrak ve ihata edilememeye daha lâyık olduğu bilinsin de tedbir ve lütfu böylesine bir mertebeye erişen yüce kudretin hiçbir şey tarafından acze düşürülemeyeceği, ya da O'na hiçbir şeyin gizli kapaklı kalamayacağı anlaşılsın. O kudretini, tedbirini ve lütfunu bildiriyor ki kendisinin kâdir, müdebbir ve latif olduğu anlaşılsın.

Eğer dileseydi onu elbet hareketsiz de kılardı, yani devamlı hiçbir yere oynamayan sabit, güneşin değmediği ve kaybolmadığı bir şekilde bırakırdı. Bazıları dediler ki: "Sâkinen" (سَاكِنًا), yani cennetin gölgesi gibi kararlı ve devamlı, güneşin hiçbir şekilde gideremediği bir halde.

Sonra güneşi gölgeye yol gösterici kılmışızdır. Bazıları dediler ki: Yani
258 güneş onu takip eder, tamamını bürüyünceye kadar onu izler. [§]Bazıları dedi ki: **Sonra güneşi gölgeye yol gösterici yapmışızdır.** Allah şöyle buyuruyor: Her nerede güneş olursa gölge de olur. Esasında gölgenin gölge olduğu güneşle bilinir. Eğer güneş olmasaydı gölge diye bir şey bilinmezdi. Bu itibarla güneş, gölgenin ve onun gölge olduğunun bilinmesinin delili olmaktadır.

Ebû Muâz şöyle dedi: Mukâtil **Gölgeyi uzattı** demek sabah namazı vaktinin ilk başlangıcından güneşin doğuşuna kadar olan gölge (الفيء) demektir" demiştir. Ancak o bu tespitinde hata etmiştir. Çünkü bir kere "ez-Zıllu" (الظل) kelimesi fey' (الفيء) diye isimlendirilmez. Kisâî demiştir ki: Araplar "zıl" diye gündüzün başlangıcından gün ortasına kadar olan gölgeye der. Güneş göğün tam tepe noktasından batı ufkuna doğru meyletmeye başladı mı artık eşyanın beliren gölgesine fey' denilir. Fey' için "zıl" denir, ama günün tam ortasından önceki gölge (zıl) için fey' denilmez.

ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ﴿٤٦﴾

46. "Sonra da onu yavaş yavaş kendimize çekmekteyiz."

Sonra da onu yavaş yavaş kendimize çekmekteyiz. Bazıları dediler ki: Kolayca ve gizlice. Bu kullanımın aslı O'nun güneşle gölgeyi yakalaması ve onu azar azar yok etmesi ve sonunda güneşin onu tam olarak bürüyüp görünmez kılmasıdır.

وَهُوَ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾

47. "Sizin için geceyi bir örtü, uykuyu dinlenme hali kılan, gündüz vaktini ise bir diriliş ortamı yapan O'dur."

Sizin için geceyi bir örtü... yapan O'dur. Denildi ki: Bütün mahlûkatın içinde sükûn bulduğu bir ortam. Denildi ki: "Libâs" (لباسا), yani örtü. **Uykuyu dinlenme hali kılan.** Bazıları da şöyle dedi: Yani rahatlık. Kullanımı şöyledir: "Sebete'r-racülü, yesbütü, sübâten fe hüve mesbûtün" (سبت الرجل يسبت سباتا فهو مسبوت). Bazıları da: "es-Sebt"in aslı uzanmadır dedi. Bazılarına göre: Kişi uyuduğu zaman "Sebete'r-racül" (سبت الرجل) denilir. Şöyle bir yorum da yapılmıştır: "Racul mesbût" (رجل مسبوت) sanki ölü gibi olup aklı başında olmayan kimse demektir. **Gündüz vaktini ise bir diriliş ortamı yapan** (وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا) "sübât"a (السبات) uyku anlamı veren, "en-nehâra nüşûran" (النَّهَارَ نُشُورًا) tabirine, yaşadığınız hayata uyanma anlamı vermiştir. "Sübât" kelimesine rahat anlamı veren ise "en-nehâra nüşûran" (النَّهَارَ نُشُورًا) ifadesine geçim için, kazanmak ve rızık aramak için dağılırlar anlamı vermektedir. Bazıları şöyle demiştir: Allah kullarına olan nimetlerini, lütuf ve ihsanlarını anlatıyor, karşılığında ise kullarının kendisine kulluk edip şükretmelerini bekliyor.

وَهُوَ الَّذِى أَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا ﴿٤٨﴾

[§]48. "Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O'dur. Gökten de tertemiz su indirdik." 259

Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O'dur. Bazıları dediler ki: "Neşran" (نشرا), yani hayat[122] olarak. Bazıları da bulutları yayarak anlamı vermiştir. "Tenşüru's-sehâb" (تَنْشُرُ السحاب) bulutları yaymak demektir. Birinci yoruma göre "tenşüru" ona hayat veriyor anlamındadır.

Rahmetinin önünde. Yani yağmurun öncesinde. Yağmura rahmet denilmesi, Allah'ın rahmetinin eseri olması sebebiyledir. Aynı şekilde cennete de rahmet denilmektedir, çünkü oraya giren ancak O'nun rahmeti ile girecektir. "Beyne yedey rahmetihî" (بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ) ifadesi "el-yed" (اليد), yani el kelimesinden muradın bilinen organ anlamındaki el olmadığının delilidir. Çünkü bu yağmur için de kullanılmıştır ve yağmurun organı, yani eli yoktur. Buradan Allah Teâlâ'nın "bi yedillâh" (بيد الله)[123] ya da "beyne yedeyillâh" (بين يدى الله)[124] gibi ifadelerindeki "el-yed" kelimesinden, yani elden maksadın aynı şekilde bir organ olmadığının bilinmesi istenmiştir. *Hatadan korunma ancak Allah'ın yardımı sayesinde mümkün olur!*

Bazıları bâ ile "büşran" (بُشْرًا) diye okumuşlardır ki o takdirde müjdelemek anlamında olur ve şu beyandaki kullanıma benzer: "Müjdeler taşıyan rüzgârları göndermesi de O'nun kanıtlarındandır".[125] Yani rahmeti ve geniş lütfu ile onları müjdeler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

122 "Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O'dur". "Neşran" ve "nüşran" şeklinde okunmuştur. "en-Neşr" hayat demektir. "Enşerallâhu'r-rîha" Öldükten sonra onu tekrar hayata döndürdü ve onu müjdeci olarak gönderdi, demektir. "Nüşüran" diye okuyana göre o "neşûr"un çoğuludur; "resûl (rusül)" gibi. "Nüşran" diye okuyan kimse dilde kolaylık olsun diye şin harfini sakin kılmaktadır. "Neşran" şeklinde okuyana göre ise mâna "İçinde her canlının hayatı olan suyu bulunduran bulutları yaymak suretiyle doğaya yeniden hayat vermek için..." şeklinde olur. Zeccâc dedi ki: Kim "neşran" diye okursa takdir şöyle olur: "Bulutları yaymak suretiyle gönderen O'dur. "Nüşüran" okuyan ise "neşûr"un çoğulu olmak üzere okur. Dedi ki: Bâ ile müjde anlamındaki "beşîra"nın çoğulu olarak "büşüran" şeklinde de okunmuştur. Nitekim şu âyette de böyledir: "Müjdeler taşıyan rüzgârları göndermesi de O'nun kanıtlarındandır" (er-Rûm, 30/46; bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "nşr" md.). İbn Kesîr, Hamza ve Kisâî elifsiz olarak "yürsilü'r-rîh" şeklinde, diğerleri ise "riyâh" şeklinde elifli olarak okumuşlardır. Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr ise "neşûr"un çoğulu olmak üzere nûn ve şînin dammesi ile "nüşüran" şeklinde, diğerleri ise nûnun dammesi ve şînin sükûnu ile "nüşran" şeklinde okumuşlardır. Hamza ve Kisâî ise nûnun fethi ve şînin sükûnu ile "neşran" şeklinde okumuşlardır (bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 285, 531, 534).

123 Âl-i İmrân, 3/73.

124 el-Hucurât, 49/1.

125 er-Rûm, 30/46.

Gökten de tertemiz su indirdik. Yani görünür olan ve görünmeyen her türlü pislikleri (necaset ve atıkları) temizleyen suyu indirdik. Aynı şekilde "tahûr" (الطهور) dokunduğu her şeyi temizleyen demektir.

لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا ﴿٤٩﴾

[§]*49. "Ki onunla ölü toprağı canlandıralım ve hayvanıyla insanıyla yaratığımız nice varlıkları suya kavuşturalım."* 260

Ve hayvanıyla insanıyla yarattığımız nice varlıkları suya kavuşturalım. "Sky" kökünün biri elifli biri elifsiz iki kullanımı vardır: "Eskâ" (أسقى) ve "Sekâ" (سقى)[126]. "Sekâ bihî harsehû ve mâşiyetehû" (سقى به حرثه وماشيته), yani Onunla ekinini ve hayvanlarını suladı ve "sekaytühû" Ona içeceğini verdim denilir. Bu İbn Kuteybe'nin[127] ve Ebû Avsece'nin izahıdır.

"Ve enâsiyye kesîren" (وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا) hakkında bazıları şöyle dedi: "Enâsî" "insî" kelimesinin çoğuludur. Bazıları da "insân"ın çoğuludur demişlerdir. Aslı nûn ile "Enâsîn" (أناسين) şeklindedir; ancak "nûn" yâ'ya dönüştürülmüştür. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe[128] şöyle dedi: "Enâsiyy" (أناسيّ) şeddelidir. "Ünâs" (أناس) ve "Enâsiyyün" daha önce de belirttiğimiz üzere insan topluluğu demektir.

Sonra **ve hayvanıyla insanıyla yarattığımız nice varlıkları suya kavuşturalım** ifadesi şöyle yorumlanabilir: Gökten inen tertemiz su ile hayvanlardan pek çoğunu, insanlardan pek çoğunu sularız ve bunlar çoğu zaman da topraktan çıkarılan sularla sulanır.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٥٠﴾

---

126 Halil dedi ki: "Sekaytühû" demek "Nâveltühû fe şeribe" (Ona su verdim o da içti) demek gibidir. "Eskaytuhû" ise "Ce'altü lehû sukyen" "onu (hayvanı, ekini, ağacı vb.) suladım" demektir. Ferrâ dedi ki: Araplar: Hayvanların karınlarından (süt gibi) (el-Mü'minûn, 23/21), göğün suyundan (yağmurdan) ya da nehirden sulama işine "Eskaytü" der. Nitekim Furkân sûresinde "Ve nüskıyehû mimmâ halaknâ en'âmen" (el-Furkân, 25/49) şeklinde geçer. İçmesi için kendisine su vermesi halinde ise "Sekaytühû" der. Bu durumda başkasını kullanmaz (bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 391).

127 İbn Kuteybe'nin *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*'ında bulunamamıştır.

128 İbn Kuteybe'nin *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*'ında bulunamamıştır.

50. "Gerçek şu ki, biz bütün bunları, insanlar doğru dürüst düşünüp ders çıkarsınlar diye kendilerine tekrar tekrar anlatmışızdır; buna rağmen insanların çoğu nankörlükte direnip durmuşlardır."

Gerçek şu ki, biz bütün bunlar üzerinde, insanlar doğru dürüst düşünüp ders çıkarsınlar diye tasarrufta bulunuruz. Yani yağmuru, bulutu aralarında dağıtmada biz tasarrufta bulunmuşuzdur; bunun sonucu olarak da O, bir yerde yağdırırken, başka bir yerde yağdırmaz. Bulutu bir yere sevkederken başka bir yere sevketmez. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde... nice deliller vardır".[129] "Onu ölü bir bölgeye sevkederiz..."[130] Bu beyanlarla "Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?"[131] meâlindeki âyetten **Gerçek şu ki, biz bütün bunları, insanlar doğru dürüst düşünüp ders çıkarsınlar diye kendilerine tekrar tekrar anlatmışızdır** meâlindeki âyete[132] kadar olan ilâhî beyanlarda tedbirini, kudretini, hikmetini ve nimetlerini onlara hatırlatmaktadır.

261 [§]Tedbiri, bulutları bir yerde görmen başka bir yerde ise görmemendir. Onu ufuklarda yayılmış olarak görürsün, sonra bir yerde yağmur yağdırırken başka bir yerde yağdırmaz. Bir yere gönderirken başka bir yere göndermez. Bu, bulutun doğası itibariyle değil bizzat O'nun tedbirinin sonucu olduğunun bilinmesi içindir. Eğer doğası itibariyle olsaydı o takdirde olan gibi olmazdı ve bir yere yağdırırken başka bir yere yağdırmaması mümkün olmazdı. Bu da bütün bu olup bitenlerin bizzat O'nun tedbiri ve emri sonucu olduğunu gösterir.

Kudretine gelince, belirtildiği gibi ölü toprağın yeniden diriltilmesi ve hayatiyetinden sonra da onun öldürülmesi herkes tarafından bilinir ve bu toprağın hayatı ve ölümü olarak ikrar edilir. Buna kādir olan, insanları öldükten sonra diriltmeye de kādirdir ve onu hiçbir şey bu konuda acze düşüremez.

---

[129] "Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü haldeki toprağa can verdiği ve orada her çeşit canlının yetişmesini sağladığı yağmurda, rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır" (el-Bakara, 2/164).

[130] "Rüzgârları gönderip bulutları harekete geçiren Allah'tır. Böylece onu ölü bir bölgeye sevkeder, ölümünden sonra yeryüzüne onunla hayat veririz. İşte öldükten sonra dirilme de böyle olacaktır" (el-Fâtır, 35/9).

[131] el-Furkān, 25/45.

[132] el-Furkān, 25/50.

Hikmeti ise şudur: Allah sözünü ettiği nesnelerden yarattığı ve inşa ettiği hiçbir şeyi abes olarak yaratmış değildir. Onlara mühlet verecek hiçbir şeyi emretmeyecek, hiçbir şeyi yasaklamayacak, onları hiçbir şey ile sınamayacak, onlar için sevap ya da azap görecekleri bir akıbet belirlemeyecek, onlara in'âm ve ihsanda bulunduğu türlü nimetlerden ötürü kendilerinden şükür beklemeyecek... Bütün bunlar hikmetten uzaktır ve olacak şey değildir. Onların akılları bunları idrakten aciz, anlayışları benzer bir durumu takdir etmekte başarısız kalabilir. Ancak O, bunlara bizâtihî kādirdir ve hiçbir şey kendisini acze düşürecek değildir. Bütün bunların bilinmesi için âyetlerini serdetmiştir.

Buna rağmen insanların çoğu nankörlükte direnip durmuşlardır. Kisâî dedi ki: "Kef" harfinin refi ile "el-Küfûr" (الكُفور), küfür yani inkâr demektir. "Kef" harfinin fethi ile "el-Kefûr" (الكَفور) ise kâfir, yani inkârcı anlamındadır. "Şin" harfinin dammesi ile "eş-Şükûr" (الشكور) şükür, "şın" harfinin fethi ile "eş-Şekûr" ise şâkir, yani şükreden anlamındadır ki o da mümindir. Buna göre âyetin yorumu şöyledir: İnsanların çoğu Allah'ı inkârda ve onun nimetlerini tekzip etmede direnip durmuşlardır. Şöyle ki onlar ibadeti nimetlerin sahibinden başkasına yapmakta, fala inanmakta ve uğursuzluk telakkisine sahip olmakta; bu falan yıldızın etkisinden ("nev'" çoğulu "envâ'") ya da filan yıldızın etkisinden diye olanları Allah'tan gayrıdan bilmektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِى كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا ﴿٥١﴾

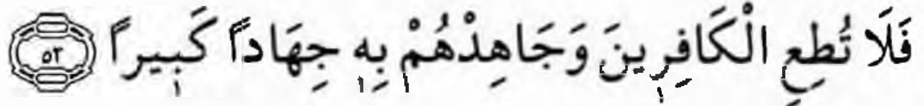
51. "Eğer isteseydik her yerleşik topluluğa bir uyarıcı gönderirdik."

Eğer isteseydik her yerleşik topluluğa bir uyarıcı gönderirdik. Bu beyanın iki izaha ihtimali vardır: Birincisi eğer dileseydik sana yüklediğimiz külfetin bir kısmını kaldırırdık; [§]tebliğ ve gereğini yerine getirme yükünün bir 262
kısmını senden alır ve bir başkasına yüklerdik. Bu durumda vazifen, hepsini yerine getirmenden daha kolay ve hafif olurdu.

İkincisi: Eğer dileseydik senin zamanında ve döneminde senden başkasını da risâlete ehil ve vahye elverişli yapar da onu bazı yerleşim birimlerine ve şehirlere gönderirdik. Fakat biz senden gayrısını bu iş için elverişli yapmadık ve insanlar arasında bu iş için sadece seni seçtik. Bu anlamda âyet bu şerefli görevin bir ayrıcalık olmak üzere ona özgü hale getirildiği belirtmiş olmaktadır. Sonra bu da şöyle olabilir: Onların içinde risâlet için ehil ve elverişli kimse vardı, ancak Allah onu göndermemiştir. Ya da onların içinde bu iş için uygun

ve elverişli kimse yoktur. Bu durumda yorumu şöyle olur: Eğer biz dileseydik onların içinde risâlete elverişli, vahiy almaya müsait olacak kimse var ederdik.

Hangi yorumu esas alırsak alalım her iki durumda da Mûtezile'nin aslah teorisine dair bir reddiye vardır. Çünkü onların içinde eğer risâlete uygun kimse var idiyse ve onu da elçi olarak gönderseydi bu o kişi için daha yararlı (aslah) olurdu. Ama göndermedi, bu durumda onun için daha yararlı ve hayırlı olanı terketmiş oldu. Yok, onlar içinde ehil kimse yok idiyse bu takdirde de onlardan ehil olabilecek birini var edebilirdi ve bu onun için daha yararlı ve hayırlı olurdu. Ama onu da yapmadı. Bu da gösteriyor ki Allah Teâlâ'nın din konusunda insanlar için daha yararlı ve hayırlı olanı terketmesi kendi takdirinde olan bir şeydir; O aslah olanı yapmak mecburiyetinde değildir.

52. "Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme, bu Kur'ân'la onlara karşı bütün gücünle mücadeleni sürdür."

Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme, bu Kur'ân'la onlara karşı bütün gücünle mücadeleni sürdür. Bu beyanın iki izahı vardır: Birincisi: Peygamberler için takıyye yapmak, kendi hayatları hakkında endişe etseler bile vazifeli oldukları mesajı onlara iletmeden ve bu uğurda onlarla mücadele etmekten kaçınmak caiz değildir. Zira şöyle buyurmuştur: **Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme, bu Kur'ân'la onlara karşı bütün gücünle mücadeleni sürdür.** O gün, Hz. Peygamber'in muhaliflerine karşılık kendisine tâbi olanların sayısı son derece azdı. Zira bu âyet Mekke'deki durum ile ilgilidir. Çünkü Furkân sûresi orada inmiştir. İkincisi de bu ilâhî beyanda Hz. Peygamber'in risâletinin ispatına dair delil vardır. Şöyle ki: Hz. Peygamber (s.a.), muhaliflerine deliller ve mûcizelerle karşı koymak ve onlarla mücadele etmekle emrolunmuştu. Onlar biliyorlardı ki kendileri gibi bir konumda olanlara karşı çıkıp mücadele etmek tek bir kişinin gücü dâhilinde bir şey değildi. Ayrıca onlar kendilerine karşı çıkanları öldürmek ve yok etmek niyetinde kararlıydılar. İşte böyle bir ortamda Hz. Peygamber'in (s.a.) mücadelesini sürdürmesi sonunda onlar bunu kendi iradesiyle yapmadığını, bunu ancak ve ancak Allah'ın emri ve desteği ile yapabileceğini anlamış oluyorlardı. Zira onun yayıp ettikleri tek bir kişinin yapabileceği kabilden bir şey değildi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَهُوَ الَّذٖى مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ
وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٥٣﴾

[§]53. ***"Biri tatlı ve susuzluğu giderici, diğeri tuzlu ve acı olan iki denizi karışacak şekilde salıveren ve ikisi arasına bir engel, aşılmaz bir perde koyan O'dur."*** 263

İki denizi salıveren. Bazıları dediler ki: "merace" (مرج), yani tuzlu suyu tatlı suyun üzerine boşalttı. Bazıları da "merace" (مرج), yani biri tatlı diğeri tuzlu iki denizi birbirine saldı, demişlerdir. Bazıları da "merace" (مرج), yani iki denizden birini diğerinin üzerine akıttı diye bir anlam vermiştir. Ebû Muâz şöyle dedi: Araplar şöyle söyler: Hayvanı serbest bırakıp istediği yere gidecek şekilde salıverdiğimde "Meractü'd-dâbbete" (مَرَجْتُ الدَّابَّةَ) derim. Valinin insanları hapisten serbest bıraktığını ifade etmek için "Merace'l-vâlî en-nâse mine's-sücûn" (ومرج الوالي الناس من السجون) dersin. Bir hayvanı çayırda otlattığın zaman "Umrictü dâbbetî ümricühâ imrâcen" (أمرجت دابتي أمرجها إمراجًا) dersin. Çayır ve çimene "merac" denilmesi bayındır olmaktan uzak yaban hayvanlarına terkedildiği içindir. "Mumric" (الممرج) ise hayvanını çayırlık alanda otlatan kimse demektir. Otlatılan hayvana da "el-Mumrace" denilir. Ebû Avsece şöyle dedi: "Merace'l-bahrayni" (مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ), yani iki denizi birbirine karıştırdı demektir. İsm-i fâili "el-mâric" gelir. Bir âyette "fe hum fî emrin merîc"[133] (فَهُمْ فٖى اَمْرٍ مَرٖيجٍ) buyrulur; "merîc" karma karışık anlamındadır. Her şeyi birbirine karıştırdığın zaman "Merictü an külli şey'" (مرجت عن كل شيء) dersin. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra iki deniz hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları iki denizden biri yer denizi diğeri de gök denizidir demişlerdir. **İkisi arasına bir engel, aşılmaz bir perde**den (berzah) maksat da birinin diğerine karışmasını önleyen engeldir ki bu hava olmaktadır. Bazıları da onlardan biri gök denizi diğeri de yer altı denizidir, aralarına konulan berzah/engel de kara parçasıdır, demişlerdir. Bazıları ise yeryüzündeki iki denizdir; biri Rum denizi diğeri de Hind denizidir. Bazıları ise onlardan birinin Şam denizi diğerinin de Irak denizi olduğunu söylemişlerdir. Onlardan biri tuzlu ve acı diğeri ise tatlıdır. Acı olanı tuzlulukta en son kerteye ulaşmış haldedir, tatlı olanı da hoşlukta ve tatlılıkta son noktadadır. Allah Teâlâ, nimet verişini, lütuf ve ihsanını öyle bir biçimde zikret-

---

133 "Ayrıca bunlar gerçeği kendilerine geldiğinde hemen yalanladılar; tam bir tutarsızlık içindeler" (Kâf, 50/5).

miştir ki bunlar asla birbirine karışmaz, aksine kıyâmete kadar onlar oldukları özellik üzere kalıcı olurlar. Kıyâmet gününde ise "Denizler kaynatıldığında..."[134] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi hepsi birbiriyle karışır ve bir olur.

264 [§]Sonra eğer iki denizden maksat biri gök denizi diğeri yer altı denizi ise aralarındaki engel arzdır. Eğer havadaki iki deniz ise o takdirde aralarındaki engel sadece ve sadece lütf-ı ilâhîdir. Eğer üçüncü izah gibiyse gene durum aynıdır. Allah böyle buyurdu ki aralarında herhangi bir engel olmadan mahza lütfu ile birini ötekinden ayırdedip korumaya kādir olan ölüleri diriltmeye ve âhiret hayatını başlatmaya da kādirdir ve O'nu hiçbir şey acze düşüremez, mutlak güç ve kudret ancak O'na aittir. Ebû Avsece şöyle dedi: "Mâun ücâc" (ماء أجاج) aşırı tuzlu demektir. Bu kelime şöyle kullanılır: "Ecce'l-mâu, yeuccu, eccen fehuve ucâc" (أجّ الماء يؤجّ أجّا فهو أجاج). Ayrıca "Mâun süccâc" (ماء نجّاج) denilir ki kandırıcı, susuzluğu giderici su[135] demektir.

وَهُوَ الَّذٖى خَلَقَ مِنَ الْمَٓاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدٖيرًا ﴿٥٤﴾

54. "İnsan türünü sudan yaratıp onların arasında soy ve sıhriyet bağı kuran da O'dur. Rabb'in üstün kudret sahibidir."

İnsan türünü sudan yaratıp... Sudan, yani nutfeden (erlik suyu). Allah bu âyette de fazlından, minnetinden, kudretinden ve lütfundan bahsediyor. Lütfu ve kudreti, insan türünü erlik suyundan yaratması itibariyledir. İnsan ırkına ait bütün hekimler bir araya gelseler, insanın nutfeden yaratıldığını anlamaya, bunun nasıllığını öğrenmeye çalışsalar buna asla güç yetiremezler. Bu gösterir ki O, zatıyla buna kādirdir ve hiçbir şey onu aciz bırakamaz. Fazlı, lütuf ve ihsanına gelince insanlar arasında kanbağı ve evlilik yoluyla akrabalık oluşturmasını bildirmesidir. Nesep (kan bağı) ile insanlar birbirlerini tanırlar ve aralarında irtibatlar oluşturur, eğer bu bağ olmasaydı ne birbirlerini tanıyabilirlerdi ne de birbirleri arasında irtibatlar kurabilirlerdi. Sıhriyet ise insanların eşleşmeleri, sevgi ile birbirine bağlanmaları ve üremeleri içindir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Allah size kendi cinsinizden eşler

---

[134] et-Tekvîr, 81/6.

[135] "Mâun riven" ve "mâun revâun" susuzluğu çokça giderici su demektir.

yarattı, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar türetti..."[136]; "Aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de..."[137] Allah fazlını ve nimet verişini hatırlatıyor ki ona mukabil kul şükür borcunu yerine getirsin. Bütün bunlar şunun bilinmesi içindir: Böyle bir yaratma asla anlamsız ve bâtıl olamaz, mutlaka bunun için bir sınanma ve karşılığını bulacağı bir akıbeti olur. Nesep, kişiler arasında nikâhlanma ve evlenme olmayan soy bağıdır. Sıhriyet ise aralarında nikâhlanma ve evlenmeyi helâl yapan ve oluşturan bir bağdır. Âyet Hafsa'nın mushafında "huvellezi haleka mine'l-mâi neseben ve sıhran" (وهو الذى خلق من الماء نسبا وصهرا) şeklindedir.

[§]Ebû Muâz dedi ki: "Sıhr" (الصهر) genç (erkek, damat) ve ailesidir. "Ha- 265
ten (çoğulu ahtân)" (الختن، أختان) ise kadının babasıdır (kayınpeder). "Hatene" (ختنة), kadının annesidir (kaynana). "Ahtân" (الأختان) kadının ailesi ve yakınlarıdır. "Ashâr" (الأصهار) ise erkeğin ailesi ve yakınlarıdır. Ebû Avsece şöyle dedi: "ve sıhran" (وَصِهْرًا) "müsâhere"den (المصاهرة) gelir her iki taraf da birbirinin "ashâr"ı, yani dünürleri olur. Bizim illerde bilinen ise kocanın akrabasına "ahtân", kadının akrabasına da "ashâr" denilmesidir. Sonuçta bu bir dil meselesidir, herkesin örfü nasıl ise isimlendirme öyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ وَكَانَ الْكَافِرُ عَلٰى رَبِّهِ ظَهِيرًا

55. *"Ama onlar, Allah'ı bırakıp kendilerine ne faydası ne de zararı dokunan şeylere kulluk ediyorlar. Zaten inkârcı kişi, Rabb'ine karşı inkârcıya arka çıkar."*

Ama onlar, Allah'ı bırakıp kendilerine ne faydası ne de zararı dokunan şeylere kulluk ediyorlar. Yani onlar ibadet ettikleri takdirde âhirette kendilerine fayda vermeyeceğini, ibadeti terkettikleri takdirde ise dünyada kendilerine zarar vermeyeceğini bildikleri Allah'tan gayrı putlara tapıyorlar. Allah, fayda ya da zarar vermeye muktedir olmadığını bildikleri putlara kulluk etmeleri, kulluk ettikleri takdirde kendilerine fayda sağlayacak, kulluğu terket-

---

[136] "Allah size kendi cinsinizden eşler yarattı, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar türetti; sizi güzel ürünlerle rızıklandırdı. Onlar yine de bâtıla inanıp Allah'ın nimetine karşı nankörlük mü ediyorlar?" (en-Nahl, 16/72).

[137] "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır" (er-Rûm, 30/21).

meleri halinde ise kendilerine zarar verecek olduğunu bildikleri Allah'a tapınmayı terketmeleri sebebiyle onların beyinsizliklerini hatırlatıyor. Bu, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi?"[138] Bu ve buna benzer daha pek çok ilâhî beyanda Allah, kâfirlerin putlara tapınmaları ve Allah'a kulluğu terketmeleri sebebiyle onların beyinsizliklerine işarette bulunuyor.

Zaten inkârcı kişi, Rabb'ine karşı inkârcıya arka çıkar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun yorumu şöyledir: Kâfir, Rabb'ine itaat edene karşı kâfirin ve onun dostunun arka çıkıcısıdır. Onlar Allah dostlarına karşı birbirlerinin yardımcısı ve destekçisi olurlar. Yoksa kâfirin bizzat Allah'a karşı arka çıkması düşünülemez, o Allah dostlarına karşı düşmanlık yapar ve kâfirlere arka çıkar. Burada Rab kelimesi belirtilmiş mecaz yoluyla bundan Rabb'in dostları kastedilmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder..."[139] "Akıllarınca Allah'ı aldatmaya kalkışıyorlar;"[140] Bu ve benzeri örneklerde Allah değil O'nun dostları kastedilmektedir.

وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّراً وَنَذٖيراً ﴿٥٦﴾

266 [§]56. ***"Biz seni sadece bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik."***

Biz seni sadece bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Kendisine itaat edene **müjdeci,** isyan edip itaate yanaşmayana da **uyarıcı.** "Bişâre" (müjdeleme), sonuçta salih ameller sebebiyle kişiye erişecek olan sevinç ve neşe halinin haber verilmesidir. "Nezâret" (uyarma) ise, sonuçta kötü ameller sebebiyle kişiye erişecek olan hoşnutsuzluk ve huzursuzluk halinin bildirilmesidir.

---

138 "Gerçek şu ki onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, tereddüt etmeden 'Allah' derler. De ki: 'O halde söyler misiniz, Allah'ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi? Yahut O bana bir rahmet dilese, onun rahmetini durdurabilirler mi?' De ki: 'Allah bana yeter! Hakkıyla tevekkül edenler yalnız O'na güvenip dayanırlar'" (ez-Zümer, 39/38).

139 "Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır" (Muhammed, 47/7).

140 "Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de kalın bir perde bulunmaktadır ve onlar için büyük bir azap vardır. İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' derler. Akıllarınca Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar; halbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar" (el-Bakara, 2/8-9).

قُلْ مَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اَنْ يَتَّخِذَ اِلٰى رَبِّه۪
سَب۪يلًا ﴿٥٧﴾

57. "De ki: Bu görevimden dolayı, dileyenin Rabb'ine giden bir yol izlemesi dışında, sizden bir karşılık istemiyorum."

De ki: "Bu görevimden dolayı... sizden bir karşılık istemiyorum. Yani sizi davet ettiğim dine karşılık sizden herhangi bir ücret talep etmiyorum. Şu âyet gibi: "(Resûlüm!) Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, onlar bunun ağırlığı altında mı eziliyorlar?"[141] Yani ben buna karşılık sizden bir ücret beklemiyorum ki siz onun ağırlığı altında kalmış olun da bu durum sizi davetime icabet etmekten alıkoysun. Buna göre **De ki: Bu görevimden dolayı, dileyenin Rabb'ine giden bir yol izlemesi dışında, sizden bir karşılık istemiyorum** meâlindeki beyan sanki ızmâr (var sayımı gerekli gizli bir ilâve) vardır: Takdiri şöyledir: "Lâ es'elüküm aleyhi ecran illâ men şâe, velâkin innemâ es'eluküm en tettehızû ilâ Rabbihî sebîlâ" (لا أسألكم عليه أجرًا إلا من شاء، ولكن إنما أسألكم أن تتخذوا إلى ربه سبيلا) Yani: De ki: "Bu görevimden dolayı, dileyen dışında sizden bir karşılık istemiyorum. Sadece kişinin Rabb'ine giden bir yol izlemesini istiyorum". Ya da bu beyan "ancak kim Rabb'ine giden bir yol izlemek istiyorsa bana tâbi olsun ve davetime icabet etsin!" takdirindedir.

İstemiyorum cümlesi şöyle de yorumlanabilir: Tebliğ, yani risâletin size ulaştırılması ve sizi davette bulunduğum din karşılığında **herhangi bir karşılık beklemiyorum, ancak kim Rabb'ine giden bir yol edinmek ister** de bana tâbi olursa **o başka.** Ya da **ancak kim Rabb'ine giden bir yol edinmek ister de** bana karşı sevgi beslerse o başka. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "De ki: 'Sizden akrabalık sevgisinden başka bir karşılık istemiyorum'"[142].

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذ۪ي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِه۪ وَكَفٰى بِه۪
بِذُنُوبِ عِبَادِه۪ خَب۪يرًاۚ ﴿٥٨﴾

58. "Asla ölmeyecek olan O diri varlığa (Allah'a) *dayanıp güven ve O'na hamdederek yüceliğini dile getir. Kullarının günahlarından haberdar olma konusunda O kendi kendine yeterlidir."*

---

141 et-Tûr, 52/40.
142 eş-Şûrâ, 42/23.

Asla ölmeyecek olan O diri varlığa (Allah'a) dayanıp güven. Yani Allah'a tevekkül et! Tevekkül, her işte Allah'a dayanmak ve güvenmek demektir.

267 [§] **O'na hamdederek yüceliğini dile getir.** Yani Rabb'ini tenzih et ve O'nu yapacağın övgü ile her türlü noksanlıklardan, kusurlardan uzak kıl. Hamd ile tesbihin anlamı budur. Tefsirciler "Rabb'inin emriyle namaz kıl!" şeklinde yorumlamışlardır. Ancak isabetli yorum bizim belirttiğimizdir.

Kullarının günahlarından haberdar olma konusunda O kendi kendine yeterlidir. Yani kullarının günahlarını bilmesi bakımından O yeterlidir. Onları O'ndan daha iyi bilen kimse yoktur.

اَلَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ
اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ اَلرَّحْمٰنُ فَسْئَلْ بِهٖ خَبِيرًا ﴿٥٩﴾ وَاِذَا قِيلَ
لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمٰنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمٰنُ اَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا
وَزَادَهُمْ نُفُورًا ﴿٦٠﴾ ۩

59. "Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O'dur. O Rahmân'dır. O'nu bilen birine (yine kendisine) ***sor."***

60. "Onlara, 'Rahmân'a secde edin' denildiğinde, 'Rahmân da neymiş! Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz?' derler ve bu istek onları haktan daha da uzaklaştırır."

Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları yaratan... Bunu daha önce belirtmiştik.

O'nu bilen birine sor. Birtakım yorumcular şöyle bir açıklama yaptı: Yani Muhammed'e sorulan şey için onu Allah'a sor! Şöyle ki: Bazı Mekkeli kâfirler şöyle dedi: "Yâ Muhammed! Eğer sen şiir öğretiyorsan biz de seninle varız?" Hz. Peygamber onlara: "Peki, bu şiir mi? Bu ancak Rahmân'ın kelâmıdır" dedi. Onlar, "Evet, Allah'a yemin olsun ki o Yemâme'deki Rahmân'ın kelâmıdır, sana o öğretmektedir". dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.): "Rahmân, gökleri, yeri ve ikisi arasında olanları yaratan Allah'tır. Bu bana O'nun katından gelmektedir". dedi. Onlar ise "Allah'ın bir olduğunu zannediyor, ondan sonra da 'Bana Allah öğretiyor, Rahmân öğretiyor' diyor. Siz bu ikisinin iki ayrı ilâh

olduğunu bilmez misiniz?" diye mukabele ettiler. Ya da buna benzer sözler söylediler[143].

[§]Rahmân da neymiş! Bu sözlerin Rahmân'ı bilmemeleri, sadece Allah'ı 268
tanıyor olmaları sebebiyle söylenmiş olması da mümkündür. Onu daha önce hiç duymamış olmalarından ötürü inkâr etmiş olabilirler. Allah onlara bunu şu beyanıyla tanıttı: "De ki: 'İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın'..."[144] Yahut şöyle olabilir: Onlar taptıkları her şeye ilâh diyorlardı. Taptıkları putları da aynı şekilde ilâhlar (âlihe) diye adlandırıyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.) onları Rahmân'a ibadet etmeye çağırınca zannettiler ki o Allah'tan gayrı bir ilâhtır. Bunun üzerine de dediler ki: "Eğer Allah'tan başkasına tapmak caiz ise biz de putlara tapıyoruz, bu durumda sen bizi bundan niye alıkoymaya çalışıyorsun?" Bunun üzerine Allah ve Rahmân aynıdır, ayrı değildir diyerek şöyle buyurdu: "Gökte yıldız kümeleri oluşturan, yine orada bir ışık kaynağı güneşi ve aydınlatan ayı yaratan Allah mübarektir, cömerttir..."[145] Bununla O, Rahmân'ın başka bir ilâh olmadığını, aksine Rahmân'ın gökte yıldız kümeleri oluşturan Allah'ın bizzat kendisi olduğunu bildirmiş oldu. Onlar biliyorlardı ki gökte burçlar -ki onlar yıldız kümeleridir- oluşturan, oraya kandiller yerleştiren -ki onlar güneş ve aydır- bizzat Allah'tır. Cenâb-ı Hak bildirdi ki Rahmân başkası değil bizzat Allah'ın kendisidir.

Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan. Bu beyanın mânası gizli ve kapalı (mektûm) olduğunu söyleyenler hakkında şunları söyleriz: Hayır, âyette onun sırlı ve kapalı (mektûm) olmadığına, aksine onun bilinebilen ve yorumlanabilen âyetlerden olduğuna dair delil vardır. Şöyle ki:

---

143 Süyûtî, İsrâ sûresinin "Dediler ki: 'Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız'" meâlindeki âyeti (90) tefsir sadedinde şunları söylemiştir. Onlar dediler ki: "Sandığın gibi eğer Rabb'in isterse yapar ise o takdirde göğü üzerimize düşür. Sen bunu yapmadıkça biz sana asla inanmayacağız". Hz. Peygamber (s.a.) dedi ki: "Bu Allah'ın bileceği bir iştir! Eğer dilerse bunu size yapar". Dediler ki: "Yâ Muhammed! Rabb'in bizim seninle birlikte oturacağımızı ve sana soracağımız soruları soracağımızı, senden birtakım taleplerde bulunacağımızı biliyor. Sonra da sana geliyor ve bizim senden istediğimiz şeyleri sana öğretiyor ve senin bize getirdiğini kabul etmememiz halinde bizim başımıza birtakım işler açacağını sana haber veriyor. Sen böyle iddia ediyorsun ama bize ulaştığına göre bunları sana Yemâme'deki Rahmân adındaki bir adam öğretiyormuş. Vallahi biz Rahmân'a asla inanmayız. Biz bu konuda sana karşı mâzuruz ey Muhammed! Allah'a yeminle söylüyoruz ki bize getirdiklerinle seni baş başa da bırakmayız, ya biz seni yok ederiz, ya da sen bizi helâk edersin!" (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 339).

144 "De ki: 'İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur'. Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut" (el-İsrâ, 17/110).

145 Bir sonraki âyet.

Bir kere **O'nu bilen birine sor!** denilmektedir. Eğer asla bilinemez türden olsaydı o takdirde bir bilene sormasını emretmezdi. Ya da ona sormayı emretmiş olsaydı haber vermemesi muhtemel olmazdı. Bu da gösteriyor ki âyet gizli ve kapalı değil aksine bilinebilecek türdendir. Ne var ki onu ancak bilen biri (habîr) bilebilir. Habîr (خبير) olan da âlimdir. Onun da Allah yahut Cebrâil olması ya da onun öğrettiği peygamber olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'nu bilen birine sor! Bazıları bileni, Allah diye tefsir etmişlerdir. Bazıları da "Sonra arş üzerine kuruldu" kavl-i celîlinde bahsi geçen Allah diye açıklamışlardır.

Onlara, 'Rahmân'a secde edin' denildiğinde, 'Rahmân da neymiş!' derler. Bunu açıklamış olduk.

Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz? Âyetin metninde geçen "Te'mürunâ" (تأمرنا) hem yâ'lı hem de tâ'lı olarak okunmuştur[146].

269 **[§]Ve bu istek onları haktan daha da uzaklaştırır.** Rahmân'a kulluk etmeye çağırması onların Resûlullah'tan uzaklaşmalarını artırır. Bazıları dediler ki: **O'nu bilen birine sor!** Allah şöyle buyuruyor: Sana haber verdiğim her bir şey, hiç şüphesiz aynen sana bildirdiğim gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

تَبَارَكَ الَّذِى جَعَلَ فِى السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا ﴿٦١﴾

61. "Gökte yıldız kümeleri oluşturan, yine orada bir ışık kaynağı ve aydınlatan bir ay yaratan** (Allah) **mübarektir, cömerttir."

Gökte yıldız kümeleri oluşturan... (Allah) mübarektir, cömerttir. Daha önce de bazıları şöyle demişlerdir: O, "Bereket"tendir (البركة). Bazıları ise onun "et-Teâlî" (التعالي), yani yüce olmak anlamından geldiğini söylemişlerdir. **Gökte yıldız kümeleri oluşturan, yine orada bir ışık kaynağı ve aydınlatan bir ay yaratan (Allah) mübarektir, cömerttir.** Bu beyan onların (bir önceki beyanda geçen) "Rahmân nedir?" sorularına cevap olmak üzere gelmiştir. Aynı şekilde şu âyet de öyledir:

---

146 İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 511-512.

وَهُوَ الَّذِى جَعَلَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يَذَّكَّرَ اَوْ اَرَادَ شُكُورًا ﴿٦٢﴾

62. "Düşünüp ibret almak ve şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbiri ardına getiren de O'dur."

Gece ile gündüzü birbiri ardına getiren de O'dur. Yani birini diğerinin ardından, biri gitti mi öbürü gelecek şekilde yaratan. **Düşünüp ibret almak ve şükretmek isteyenler için...** Yani düşünüp de ibret almak, nimetleri için şükretmek isteyen için geceyi ve gündüzü hatırlatan. Çünkü gece ve gündüz Allah'ın kudretini ve saltanatını hatırlatır. Zira onlar dünyayı bürümeleri ve isteseler de istemeseler de birbirini takip ederek gelmeleri itibariyle zorbaları, firavunları dize getirir ve onların üstesinden gelir. Onlar ise üzerlerindeki gece ve gündüzün etkilerini savamazlar. Gece ve gündüzde ölümden sonra diriltilmeye, helâk ve yok olmadan sonra yeniden varlık alanına çıkmaya dair kanıtlar vardır. Zira biri gittikten ve hiçbir izi kalmadıktan sonra öbürünü getirir, öbürünü giderir, berikini getirir. Buna kâdir olan ölümden sonra tekrar diriltmeye ve onun etkisini tamamen bertaraf ederek yeni bir hayat başlatmaya da kâdirdir. Gece ve gündüz aynı zamanda Allah'ın nimetlerini de hatırlatır. Çünkü Allah gündüzü insanların geçimlerini kazanmak, rızıklarının peşinden koşmak ve hayatlarını devam ettirmek için gerekli olan ihtiyaçlarını karşılamak üzere koşuşturma zamanı yapmıştır. Geceyi ise bedenleri için dinlenme ve huzur bulma vakti yapmıştır. Bu ikisinden biri olmadan bedenlerin varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Görmez misin ki Allah, onlardaki nimetlerini nasıl saymıştır: Şöyle buyurmuştur: "De ki: 'Hiç düşündünüz mü, eğer Allah geceyi kıyâmet gününe kadar üzerinizde devamlı kılsa, Allah'tan başka size
ışık getirecek bir tanrı var mıdır? Hâlâ söze kulak vermeyecek misiniz!' [§]De 270
ki: 'Ne dersiniz, eğer Allah gündüzü üzerinizde kıyâmet gününe kadar devamlı kılsa, Allah'tan başka size istirahat edeceğiniz geceyi getirebilecek bir tanrı var mı? Hâlâ gerçeği görmeyecek misiniz?'"[147] Allah onlara kendisine şükür görevini ifa etmeleri için gece ve gündüzdeki nimetlerinin büyüklüğünü onlara hatırlatıyor. Buna göre **Düşünüp ibret almak ve şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbiri ardına getiren de O'dur** derken kastedilen onlardaki Allah'ın nimetini düşünmek ve şükrünü ifa etmek olmaktadır.

---

[147] el-Kasas, 28/71-72.

Düşünüp ibret almak ve şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbiri ardına getiren... Yani onlardan her biri, içinde ifa edilmesi gereken hatırlatma ve teşekkürün kaçırılması halinde diğerinin halefi olur. Yani onlardan birinde hatırlama ve teşekkürden yapması gerekeni kaçıran kişi diğerinde bunu telâfi eder. Hasan-ı Basrî buna yakın bir yorumda bulunmuş ve şöyle demiştir: "Kim geceleyin yapması gereken bir işi kaçırırsa onu gündüzün telâfi eder, kim de gündüzün yapılması gereken bir işi kaçırırsa onu da geceleyin telâfi eder". Bu yoruma benzer olmak üzere Hz. Ömer'den şöyle bir rivayet gelmiştir: Adamın biri ona dedi ki: "Ey müminlerin emiri! Ben gece namazını kaçırdım!" Hz. Ömer ona: "Geceleyin kaçırdığın şeyi gündüz telâfi et, gündüzünde kaçırdığın şeyi de geceleyin telâfi et!" dedi sonra da bu âyeti okudu: **Gece ile gündüzü birbiri ardına getiren de O'dur.** Bazıları "hılfeten" (خلفة) kelimesinin "hılâf"tan geldiğini söylemişlerdir. Buna göre anlamı biri diğerine muhalefet ediyor, olur.

Sonra bu muhalefet de iki şekilde olabilir: Birincisi, belirttiğimiz üzere birinin gelmesi diğerinin gitmesi şeklinde olur. "Gece ile gündüzü birbiri ardına getiren..." meâlindeki beyanda olduğu gibi. İkincisi ise renk itibariyle beyaz ve siyah şeklinde farklı olmaları, birinin beyaz ve aydınlık diğerinin siyah ve karanlık olmasıdır.

Gökte yıldız kümeleri (burçlar) oluşturan. Bazıları dediler ki: "Bürûc" (بروج) büyük yıldızlar demektir. Tekili "burc"dur. Bu izah Ebû Avsece el-A'râbî'ye aittir. Bazıları da burçlar gökte bulunan birtakım saraylardır ki güneş her gece oralarda konaklar, demişlerdir.

Hz. Ömer'in sözüne benzer bir açıklama da Selman'dan gelmiştir. Bir adam ona gelmiş ve: "Ey Selman! Ben geceyi ihya edemiyorum!?" (ibadetle geçiremiyorum) demiş, o da cevap olarak: "Eğer geceyi ihya edemiyorsan, acziyet gösterip de gündüzü ihyadan geri kalma!" demiştir[148]. Hz. Peygamber'in
271 (s.a.) şöyle buyurduğu nakledilir: [§]"Bu geceden iki ya da dört rekâtlık bir namazla da olsa yararlanın!"[149] Yine bize Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "İrade ve kudretiyle yaşadığım Allah'a yemin ederim

---

[148] Katâde'den nakledildiğine göre bir adam gelmiş ve: "Ey Selman! Ben geceyi ihya edemiyorum!?" diye sormuş, o da cevap olarak: "Eğer geceyi ihya edemiyorsan, acziyet gösterip de gündüzü ihyadan geri kalma!" demiştir (Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VI, 271).

[149] Hasan-ı Basrî dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Geceleyin dört rekât namaz kılın, iki rekât bile olsa namaz kılın. Eğer ev halkı gece namazı kılmakla mâruf ise, illa ki bir münadi 'Ey ev halkı! Namazınıza kalkın!' diye onlara seslenir" (Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, III, 162; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 72).

ki her gecede öyle bir zaman dilimi vardır ki kişi tam o saate denk getirerek Allah'tan bir şey istesin de o şeyi Allah o gece ya da gündüzünde ona vermesin. Onlar, öyle bineklerdir ki insanları ecellerine taşır, her uzakta olanı yakınlaştırır, her yeni olanı eskitirler, vâdedilen her şeyi getirirler. Sonunda bu onları bir günü elli bin sene olan (kıyâmet) gününe ulaştırır, en sonunda da insanlar amellerine göre Allah'ın her canı kazandığına karşılık ödüllendirdiği ya da cezalandırdığı cennete ya da cehenneme giderler".[150]

وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْاَرْضِ هَوْنًا وَاِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ﴿٦٣﴾

63. "Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, câhiller onlara laf attığı zaman, 'selâm' deyip geçen kullardır."

Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen. Azîz ve Celîl olan Allah kullarından ihlas sahibi has kullarını yeryüzünde vakarla yürümekle nitelendirdi. Aslında bütün insanlar Rahmân'ın kullarıdır. Hal böyle iken O, burada içlerinden arı duru olanları, ihlas ve takvâ sahibi bulunanları belirtmiştir. **Yeryüzünde vakarla yürüyen.** Bazıları dediler ki: Taşkınlık ve şımarıklık yapmadan hilim ile ve takvâ üzere. Bazıları da "Hevnen" (هَوْنًا) böbürlenerek, kibirlenerek ve şımarıklıkla değil, tevazu ile, diye açıklamışlardır. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Sözü edilenler müminlerdir, onlar alçak gönüllülük içinde bir topluluktur, onların kulakları, gözleri ve organları öyle bir tevazu içindedir ki dışarıdan gören cahil biri onları hasta sanır. Allah'a yeminle belirteyim ki o insanlarda hastalık namına bir şey yoktur, aksine onlar kalpleri en sağlıklı ve en doğru insanlardır. Ne var ki onların içine başkalarına girmeyen öyle bir korku girmiştir (ki, bundan dolayı görenler onları kendinde değil sanırlar)". Bazı haberlerde merfû olarak Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle bir hadis gelmiştir: "Müminler oldukça mütevazı ve yumuşak huyludurlar (heyyin- leyyin). Burnunda

---

[150] Katâde'den nakledilmiştir: Bir adam Selman'a geldi ve: "Ey Selman! Ben geceyi ihya edemiyorum!?" dedi. O da cevap olarak: "Eğer geceyi ihya edemiyorsan, acziyet gösterip de gündüzü ihyadan geri kalma!" dedi. Katâde dedi ki: Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu bize rivayet edilmiştir: "İrade ve kudretiyle yaşadığım Allah'a yemin ederim ki her gecede öyle bir saat vardır ki kişi tam o saate denk getirerek Allah'tan bir şey istesin de o şeyi Allah o gece ya da gündüzünde ona vermesin". Katâde dedi ki: Bu gece ve gündüzde Allah'a hayırlı ameller sunun. Çünkü onlar, öyle bineklerdir ki insanları ecellerine taşır, her uzakta olanı yakınlaştırır, her yeni olanı eskitirler, vâdedilen her şeyi (kıyâmet) gününe ulaştırırlar (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 271).

272 yuları olan deve gibi; [§]yedildi mi gider, çöktürüldü mü kaya üzerine bile olsa çöker"[151]. Bunun aslı şudur: Onlar hiçbir kimseye eza vermeden yahut kendilerinden başkalarına herhangi bir zararları dokunmadan gayet tevazu içinde yürürler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cahiller onlara laf attığı zaman, "selâm" deyip geçen kullardır. Bazıları bunu şöyle açıkladılar: Cahiller onlara cahillik ettiklerinde, beyinsizler onlara aşağılık davranışlarda bulunduklarında o cahil ve ayak takımı beyinsizlere cahillik edip de uymazlar, aksine onlara "selâm" deyip geçerler. Bazıları da şöyle dediler: Küfür ve incitici sözler işittiklerinde "selâm" deyip geçerler, yani sözde doğruluk ve dürüstlük ve yerinde (mâruf) bir tepki gösterirler. Onların beyinsizliklerine, cahilliklerine uymazlar, onlardan yüz çevirirler, seviyelerine inip de onlara söz yetiştirmeye kalkışmazlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve 'Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size; esen kalın; bizim cahillerle işimiz yok' derler".[152] Allah Teâlâ onların cahillerle, beyinsizlerle nasıl muhatap olduklarını, onlara nasıl güzel muamele ettiklerini ve şefkatle yaklaştıklarını bildirdi. Aynı şekilde hayır ehli ve akıl sahipleri ile de nasıl bir muamele içinde olduklarını, onlarla birlikteliklerini nasıl sürdürdüklerini haber verdi. İşte bu onların yaratılmışlara karşı Allah'ın burada nitelediği şekildeki davranışlarıdır. Sonra bu kez onların Allah için yaptıklarını ve yönelişlerini bildirdi ve şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا ﴿٦٤﴾

64. "Gecelerini Rab'lerine secde ederek, huzurunda durarak geçirirler."

Gecelerini Rab'lerine secde ederek, huzurunda durarak geçirirler. Hasan-ı Basrî'den şöyle nakledildi: O dedi ki: Bu âyet indiği zaman Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Geceyi elleri dizkapaklarında (yani namazda) geçirenlere Allah lütuf ve merhametiyle muamele buyursun!" Sonra şöyle buyurdu: "Kim yatsı namazından sonra iki rekât kılarsa o geceyi Allah'a karşı secdede ve kıyamda geçirmiş olur". Hasan-ı Basrî dedi ki: "Onlar ayakları üzerinde kıyamda dururlar, Rab'lerine secde ederek yüzlerini yere sererler,

---

151 İbnü'l-Mübârek'ten: Dedi ki: Saîd b. Abdülazîz, Mekhûl'den rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.) buyurdu ki: "Müminler oldukça mütevazi ve yumuşaktırlar (heyyin, leyyin). Burnunda yuları olan deve gibi; yedildi mi gider, çöktürüldü mü kaya üzerine bile olsa çöker" (bk. İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, I, 130 (387); Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V, 180).

152 el-Kasas, 28/55.

Rab'lerinden korkularından gözyaşları yanaklarından akar"[153]. Ve şöyle dedi: "Her işinden ötürü geceleri Allah için uykusuz geçer ve yine her işinden ötürü gündüzleri de Allah için haşyet içinde geçer".

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿٦٥﴾ إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٦٦﴾

[§]65. ***"Ey Rabbimiz! derler; Bizi cehennem azabından uzak tut; çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez."*** 273

66. ***"O cehennem ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir!"***

'Ey Rabbimiz!' derler; Bizi cehennem azabından uzak tut... Bunun, Allah Teâlâ tarafından, onların dua olarak gerçekte söylemiş olduğunu bildirme değil de onların kalbinde gizli olan şeyi haber verme kabilinden olması muhtemeldir. Çünkü kullukta ve takvâda niteliklerini açıkladığı şekilde bir düzeye ulaşan kimseler, zararın savılması, yararın alınması gibi isteklerle özlerini meşgul etmezler. Bununla birlikte bildirildiği şekliyle gerçek anlamda dua ve söz olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Allah cehennem azabını haber verdi: **Çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez.** Hasan-ı Basrî dedi ki: "Garâm" (الغرام) bir şeye yapışan ve onu asla bırakmayan unsurdur. Her yapışkan yapıştığını bir zaman gelir bırakır, bunun tek istisnası cehennem azabıdır. Bazıları da "Garâm" helâk anlamındadır, demişlerdir.

O cehennem ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir! Yani cehennem ehli için orası ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir. O, cennet ehli için şu âyette belirtilen hususun mukabili olarak bildirilmiştir: "Ne güzel bir yerleşme ve kalma yeri!"[154] Bazıları "Ğarâm" (غرام) kelimesi hakkında şöyle dedi: O, dünyada peşinden koştukları zevklerin âhirette bedelini ödemektir. İbn Mesûd'un mushafında şöyledir: "Kâne ğarâmen innâ unbi'nâ ennehâ sâet müstekarran ve mukāmâ" (كان غراما إنا أنبئنا أنّها سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا) "Onun azabı bitip tükenmek bilmez ve bize haber verilmişti ki o cehennem ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir!"

---

153 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 35.

154 el-Furkân, 25/76.

Ebû Avsece şöyle dedi: "Hevnen" (هَوْنًا) "rıfk", yani yumuşaklık anlamından dandır. Çekimi "hâne, yehûnu, hevnen, fehuve hâin" (هان يهون هَوْنًا، فهو هائن) şeklindedir. Bu anlamda olmak üzere şöyle denilmiştir: "Ve izâ azze ehûke fehun" (وإذا عز أخوك فهُن), yani Kardeşin zor duruma düştüğünde ona yumuşaklık/şefkat göster. "Garâm" (الغرام) helâk anlamındadır. İbn Kuteybe de aynı şekilde "Garâm"ın helâk olduğunu söylemiştir. Ve o dedi ki: "Meşyen hevnen" (مشيا هونا) yavaş yürüyüş demektir[155]. "Selâmen" (سلاما) de doğru olan, müstehcenlik ve sataşma içermeyen söz, esenlik demektir.

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَامًا

67. "Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur."

Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de
274 **cimrilik ederler.** [§]Bazıları dediler ki: "Lem yüsrifû" (لَمْ يُسْرِفُوا) Haksız yere harcama yapmazlar; helâl kazanırlar, iktisatlı harcama yaparlar, fazlasını verirler, başarılı olurlar ve müjdeyi hak ederler. **Ne de cimrilik ederler**, yani hak olan harcamaları kısmazlar. **Harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur.** Yani harcamalarında israf ve cimrilik arasında dengeli bir yol tutarlar. Bu Mukātil'in yorumudur: Bazıları da şöyle demişlerdir: İsraf, günah olan yolda harcama yapmaktır. **İsraf etmezler**, yani Allah'a mâsiyet yolunda harcama yapmazlar. **Ne de cimrilik ederler.** Yani Allah'a itaat yolunda harcamadan geri durmazlar. **Harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur** Yani tam bir denge içinde harcama yaparlar ne hak olan harcamalardan geri dururlar ne de hak olmayan yolda harcama yaparlar, aksine harcamaları hep Allah'a itaat yolunda olur. Bazıları da dediler ki: Harcamada israf, hiçbir şekilde yararlanılmayacak şekilde yapılan harcamalardır; bahîre, sâibe ve vasîle adını verdikleri ve başıboş bırakıp da hiçbir şekilde yararlanma yoluna gitmedikleri hayvanlar[156] gibi. "İktâr" (الإقتار) ise yararlanılacak yerlerde

---

155 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 315.

156 Şu âyette işaret edilen hayvanlar: "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar" (el-Mâide, 5/103) (Mütercim).

harcamayıp malı tutmaktır. Bazıları da israf, harcamalarda azami olması gereken sınırı aşmaktır, iktâr ise harcama için belirlenen miktarı esirgemektir, demişlerdir

Harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur, yani ikisi ortası olur. Şu âyette olduğu gibi: "Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma!"[157] lâkin ikisi arası bir yol tut. Bunun esası şudur: **İsraf etmezler,** yani onlar harcamalarını ve mallarını ancak kendilerine verilen emre göre harcarlar. **Ne de cimrilik ederler,** yani mallarını harcamaları emredilen yerlere harcamaktan alıkoymazlar. **Harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur.** Yani ikisi arasında olur. Allah bildirdi ki onlar yaptıklarını ancak kendilerine verilen emir üzere yaparlar ve yine (bir sonraki âyette) bildirdi ki onlar Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar.

Ebû Avsece dedi ki: "İsrâf" fesad (bozgun) demektir. "Taktîr" ise sıkmak
anlamındadır. "Ve lem yaktürû" (وَلَمْ يَقْتُرُوا), yani ailelerine yetmeyecek şekilde
az harcamada bulunmazlar. Dedi ki: "Kıvâm" (القوام) vasat, yani ortası demek-
tir. "Lâ kıvâme lî fî hâze'l-emr" (لا قوام لي في هذا الأمر) denir, bu ona benim gücüm
yetmez anlamındadır. [§]"Ve lâ ukāvimü hâze'l-emr" (ولا أقاوم هذا الأمر), yani ben 275
ona karşı koyamam, güç yetiremem demektir. "Kıvâm", "kasd" yani denge, orta
hal demektir. Ebû Muâz dedi ki: "ve lem yaktürû" (وَلَمْ يَقْتُرُوا) kelimesi dört ayrı
şekilde okunmuştur: "Yâ" harfinin refi ve şeddesiz, "tâ" harfinin kesri ile "lem
yuktirû", şeddeli olarak "yükattirû", "yâ" harfinin nasbı ve "tâ" harfinin kesri
ile "yaktirû", "tâ" harfinin dammesi ile "yaktürû". Bu okuyuşların hepsinin de
mânası aynıdır.

وَالَّذ۪ينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّت۪ي
حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَامًا ﴿٦٨﴾

68. "Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) ***bunları işleyen kimse cezasını bulacak."***

Âyetteki "lâ yed'ûne" fiili iki şekilde izah edilebilir: **Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya yakarmazlar,** yani Allah'tan başkasına tapınmazlar. Ya da Allah'tan başkasını tanrı diye çağırmazlar. **Haksız yere, Allah'ın dokunulmaz**

---

[157] el-İsrâ, 17/29.

kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Allah, birinci âyette, yani "Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, câhiller onlara laf attığı zaman, "selâm" deyip geçen kullardır"[158] meâlindeki âyette onların mahlûkatla olan ilişkilerini, kullarla aralarında olan muameleyi bildirdi. Onların yeryüzünde vakarla yürüdüğünü, hiç kimseye rahatsızlık ve zarar vermediklerini, cahil ve beyinsiz takımının kendilerine sataşması halinde onların ezalarına bir karşılık vermediklerini, aksine onların kendilerine verdikleri sıkıntılara karşı sabır ve tahammül gösterdiklerini, onları bağışladıklarını, onlara güzel sözler söylediklerini bildirdi. Bu onların kendileri ile halk arasındaki gündüz vakti muameleleri olmaktadır. Ardından onların geceleyin Rab'leri ile olan alakalarını, O'na yakarışlarını anlattı ve şöyle buyurdu: "Gecelerini Rab'lerine secde ederek, huzurunda durarak geçirirler. "Ey Rabbimiz!" derler; "Bizi cehennem azabından uzak tut; çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez.[159] Sonra onların ellerindeki mallarına yönelik davranışlarını bildirdi ve onların mallarını ancak harcanması emredilen yerlere harcadıklarını anlattı. Onların ibadette Allah'a karşı safiyetlerini ve ihlaslarını, haramdan nasıl geri durduklarını bildirdi ve şöyle buyurdu: Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur"[160].

276 [§]**Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler.** "Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler..."[161] meâlindeki âyet de aynı şekilde bu âyetle bağlantılıdır ve o da mâna itibariyle "Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak"[162] meâlindeki âyetten öncedir. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Zina etmezler, yalancı şahitlik yapmazlar! **Bunları işleyen kimse**, yani sözü edilen haksız yere cana kıymak, zina etmek, yalancı şahitlik yapmak ve şirk koşmak gibi günahları işlerse **cezasını bulacak.** Bazıları şöyle demiştir: "Esâmen" (أثاما) cehennemde bir vadi adıdır. Bazıları da cehennem azabıdır, demişlerdir.

Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Bu âyette Hâriciler'in büyük günah işleyenleri tekfir etme inançlarına dair bir ret vardır. Çünkü bildirdi ki (hayat) zina ve adam öldürme gibi büyük günah-

---

158 el-Furkân, 25/63.
159 el-Furkân, 25/64-65.
160 el-Furkân, 25/67.
161 el-Furkân, 25/72.
162 el-Furkân, 25/68.

ları işledikten sonra da aynen irtikabından önce olduğu gibi bu filleri yapmak haramdır. **Ancak hak ile olması müstesna.** Yani Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar; hak etmesi hali müstesna. Bu da gösterir ki (günah işlemiş de olsa) kişiyi haksız yere öldürmek haram kılınmıştır, yani dokunulmazdır, kâfir değildir. Ancak haklı bir sebeple onun dokunulmazlığı kalkar. Bu da haberde bildirildiği üzere ya kısas gereği, ya zina ya da irtidat cezası şeklinde olur. "müslüman bir kimsenin öldürülmesi helâl olmaz: Ancak şu üç durum müstesna: Muhsan[163] olduktan sonra zina etme, imandan sonra küfre dönme, haksız yere cana kıyma"[164]. Eğer bu fiiller işlenince kişi kâfir olsaydı o takdirde haram kılınmazdı. Bu da bizim dediğimizi ispat eder.

يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ﴿٦٩﴾

69. "Kıyâmet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır."

Kıyâmet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır. Şayet denirse ki "Bu âyette azap kat kat verilecek" denilmektedir. Oysa "Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir..."[165] meâlindeki âyette ise ancak dengi miktarı bir ceza verileceğinden bahsedilmektedir. Buradaki "kat kat" oluşun izahı nedir?

[§]Buna iki türlü cevap verilebilir: Birincisi: Azap, "Rahmân'ın has 277
kulları..."[166] meâlindeki âyette zikri geçenlerin, Allah'ın zikretmiş olduğu dereceye ulaştıktan, belirttiği rütbeye erdikten sonra Allah'ı inkâra kalkışanlar hakkında olacaktır. Böyle birinin inkâr etmesi halinde azabı katlanacaktır. O kimsenin azabı Allah katındaki değeri ve mertebesi nispetinde katlanarak artacaktır. İsyanın ve nankörlüğün olması halinde kendisine verilmiş olan nimetin ölçüsünde azap artırılacaktır. Bu aynen Allah'ın, resûlü hakkında buyurduğu gibidir: "Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın! Ama o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın!"[167] Yani hem hayatın azabını hem de ölümün azabını kat kat artırırdık. Hz.

---

[163] Hür ve evlilik yapmış kişi.

[164] bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 461; Buhârî, "Diyât", 22; İbn Mâce, "Hudûd", 1; Nesâî, "Kasâme", 13.

[165] el-Mü'min, 40/40.

[166] el-Furkān, 25/63.

[167] el-İsrâ, 17/74-75.

Peygamber'in (s.a.) hanımları için de aynı şekilde benzer bir durumu belirtmiştir: "Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır..."[168] Her kim ki kadri yücedir ve kendisine verilen nimetler daha çoktur, Rabb'ine isyan etmesi halinde cezası da ona göre, durumu o dereceye ulaşmamış, o mevkie varamamış kimselere nispetle daha fazla ve daha şiddetli olacaktır. Buna göre verilen ceza başkalarının cezasının kat katı olacak, ama bu, kendi günahlarının dengi bir cezadır.

İkincisi: Bunun önderler için olması. Bununla kastettiğim kâfir tâbiler değil takip ettikleri önderleridir. Çünkü onlar o günahları hem kendileri işlemişlerdir hem de başkalarını onlara davet etmişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler..."[169] Ya da onlarda mevcut bulunan inatçılık ve delillere tavır almaları yüzünden olacaktır. Allah sonra onlardan tövbe edenleri istisna ederek şöyle buyurmuştur.

إِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولٰٓئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ
سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٠﴾

70. "Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."

Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır. Bu beyan eğer "Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, câhiller onlara laf attığı zaman, 'selâm' deyip geçen kullardır"[170] diye buyrulanlar hakkında ise o takdirde burada mürtedin tövbe etmesi ve İslâm'a yeniden dönmesi halinde tövbesinin kabul edileceğine dair delâlet vardır. Çünkü onlardan istisna edilmiştir.

278 **[5] Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir.** Bu iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Onların dünyada iken yapmış oldukları kötülüklerden tövbe edip, pişmanlık gösterip, yaptıkları her bir kötülüğün yerine iyilik yap-

---

168 el-Ahzâb, 33/30.

169 "Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler; düzüp koştukları iddialardan dolayı kıyâmet gününde kaçınılmaz olarak sorguya çekileceklerdir" (el-Ankebût, 27/13).

170 el-Furkân, 25/63.

mış olmaya Allah onları muvaffak kılar. Onların "seyyiâtlarını hasenâta tebdil etmesi"nin, yani kötülüklerini iyiliklere dönüştürmesinin mânası budur. Yani Allah'ın onları buna muvaffak kılmasıdır. İkincisi: Allah'ın, onların bu dünyada iken işlemiş oldukları her bir günah fiilden dolayı pişmanlıkları ve tövbeleri sebebiyle işlemiş oldukları kötülükleri âhirette hasenata çevirmesidir. Bu mânada olmak üzere Ebû Hureyre'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kıyâmet gününde birtakım kavimler gelirler, onlar keşke daha çok günah işleselermiş diye iç geçirirler". Dediler ki: "Ey Ebû Hureyre! Kim onlar?" Ebû Hureyre: "Onlar, Allah'ın seyyiâtlarını hasenâta tebdil ettiği kimselerdir" diye cevap verir.[171] Bunun bir benzeri de sanki Abdullah b. Mesûd'dan rivayet edilmiş gibidir.

وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاِنَّهُ يَتُوبُ اِلَى اللّٰهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾

71. "Evet, kim tövbe edip erdemli davranırsa bu durumda gerektiği şekilde Allah'a yönelmiş olur."

Evet, kim tövbe edip erdemli davranırsa bu durumda gerektiği şekilde Allah'a yönelmiş olur. Bu da iki şekilde izah edilebilir. Birincisi: Emir mahiyetinde olması: Sanki şöyle demiş gibidir: Her kim tövbe ediyorsa Allah'a öyle bir tövbe etsin ki asla dönüşü olmasın! Şu kelâm-ı ilâhî de aynı mânaya gelir: "Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener..."[172] Yani emir anlamında, eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa sebat göstersin ve iki yüz kişiye galebe çalsın. Bunun öyle olduğunun delili de: "Allah şu andan itibaren yükünüzü hafifletti"[173] buyurmasıdır. İkincisi: Bunun, Allah Teâlâ'nın tövbe ettiklerinde asla dönmeyeceklerini bildiği özel bir topluluk hakkında olmasıdır. Yoksa her tövbe edenin tövbesine sadık kalarak bir daha hiç dönmemesi istisnasız mümkün değildir.

وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَاِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا ﴿٧٢﴾

72. "Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler; boş ve mânasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler."

---

171 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, III, 3156; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 281.

172 el-Enfâl, 8/65.

173 "Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah'ın izniyle iki yüz kişiyi yener, sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir" (el-Enfâl, 8/66).

Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler. Bazıları dediler ki "lâ yeşhedûne'z-zûra" (لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ) cümlesinden maksat "zûr" mekânına uğramazlar demektir. "Zûr" (الزُّور) ise müziktir. Buna göre âyet "onlar müzik icra edilen mekânlarda bulunmazlar" anlamındadır. Bazıları da şöyle yorumlamışlardır: "Zûr"a şahitlik etmezler, "Zûr" da yalan demektir. Buna göre âyet "Yalancı şahitlik yapmazlar" anlamındadır.

279 [§]**Boş ve mânasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler.** "Merrû kirâmen" "Merrû mürûra'l-kirâmi", yani saygı değer vakur insanların tepkisini göstererek oradan uzaklaşırlar anlamındadır. Yani eğer gördükleri boş ve yanlış şeyleri düzeltmeye kādir iseler düzeltirler, o boş ve yanlış şeylere kendileri düşmeden oradan uzaklaşırlar. Eğer düzeltmeye muktedir değillerse o takdirde onlara aldırış etmeden, onların boş ve yanlış işlerine bulaşmadan çekip giderler. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler..."[174]

Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler; boş ve mânasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler. Bazıları dediler ki: Kendileri incitildiği zaman hoş görürler. Bazıları da onlar nikâh ve benzeri konular anıldığında açık konuşmazlar, kinâyeli sözlerle meramlarını ifade ederler, demişlerdir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: "Yelka esâmen" (يَلْقَ أَثَامًا) "yelka'l-ukûbete" takdirindedir.

Onurluca çekip giderler. Yani o boş ve yanlış şeylere dâhil olmazlar, kendi özlerine saygı ile oradan vakarla uzaklaşırlar.

وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾

73. "Kendilerine Rab'lerinin âyetleri hatırlatıldığında o âyetler karşısında körler ve sağırlar gibi bilinçsizce davranmazlar."

Kendilerine Rab'lerinin âyetleri hatırlatıldığında o âyetler karşısında körler ve sağırlar gibi bilinçsizce davranmazlar. Bazıları dediler ki: Allah buyuruyor ki: Kendilerine Rab'lerinin âyetleri hatırlatıldığında hak karşısında sağırlık ve körlük yapmazlar. Dedi ki: Onlar vallahi öyle bir kavimdir ki

---

174 "Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve 'Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size; esen kalın; bizim cahillerle işimiz yok' derler" (el-Kasas, 28/55).

Allah'ın âyetlerini anlarlar ve Allah'ın kitabından duyduklarından yararlanırlar. Hasan-ı Basrî dedi ki: "Onları kim (sadece) dili ile okursa sağır ve kör gibi okumuş olur". Sanki bildiriyor ki: Onlar, yani Allah'ın seçkin has ve ihlaslı kulları o âyetler karşısında, inatçı kâfirlerin tavırları gibi sağır ve kör gibi bir tavır takınmazlar. Aksine onlar üzerinde düşünerek (tezekkür) ve ince bir kavrayışta bulunarak, uyanık halde içinde olanları bilerek ve gereğini yerine getirerek davranırlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer"[175].

[§]**Körler ve sağırlar gibi.** Yani onlardan gaflet içerisinde olmazlar. Bazı- 280
ları dediler ki: Onlara Kur'ân ile öğüt verildiği zaman körler ve sağırlar gibi bilinçsizce davranıp da onun âyetlerine karşı duymazlık ve görmezlik etmezler. Aksine o âyetleri işiten ve gören kimselerin dikkati ile dinler, öylesine bir tavır sergilerler. Bu iki yorum da aynıdır.

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ اَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ اَعْيُنٍ
وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ اِمَامًا ﴿٧٤﴾

74. "Onlar, 'Ey Rabbimiz! Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahtan sakınanlara öncü yap!, derler."

Onlar, 'Ey Rabbimiz!', Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet. Allah, Rahmân'ın has kullarının Rab'leri ile olan ilişkilerini bildirdi; onların gece ve gündüz O'na karşı nasıl kullukta bulunduklarını anlattı. Sonra onların kullar ile olan muamelelerini, onlara nasıl davrandıklarını anlattı. Sonra da aileleri ile olan davranışlarını ve onlara dualarını bildirdi ve şöyle buyurdu: "**Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* lâkin belirtelim ki Allah onlara "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun".[176] buyruğu ile kendi özlerini ve ailelerini ateşten korumalarını emredince onlar o zaman Rab'lerine dua ettiler ve O'ndan kendilerine dünya ve âhirette göz aydınlığı olacak eşler ve çocuklar bahşetmesini dilediler. Bazıları dediler ki: Onları salihler ve sana itaatkâr kullar eyle! Çünkü onların böyle olması bizim için göz aydınlığı olur. Hasan-ı

---

[175] "Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rab'lerine güvenirler" (el-Enfâl, 8/2).

[176] et-Tahrîm, 66/6.

Basrî dedi ki: "Vallahi müslüman bir kul için çocuklarını, çocuklarının çocuklarını ve yakınlarını Allah'a itaatkâr görmekten daha sevimli bir şey yoktur". Ve dedi ki: Onları Allah'a itaatkâr görürüz de buna sebep gözlerimiz aydın olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bizi günahtan sakınanlara öncü yap! Bazıları dediler ki: Yani bizi kendilerine uyulan hidâyet ve takvâ önderleri kıl. Bazıları dediler ki: Bizi öyle bir hal üzere kıl ki takvâ sahipleri bizi kendilerine örnek alsın ve bize uysunlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* fakat bunun aslı şudur: Sanki onlar şunu istiyorlardı: Rab'leri kendilerini öyle bir hal üzere kılsın ki onlara uyanlar takvâ sahibi kimseler olsun, sapık ve fâsık kimseler olmasın. Duanın en uygun yorumu, *en*
281 *doğrusunu Allah bilir ya,* budur. [S] Aksi takdirde onların "bizi müttakîler için öncüler kıl" diye bizzat kendi yararlarına bir talepte bulunmaları yersiz olur. Bu itibarla yorum ancak bizim belirttiğimiz şekil üzere yerinde olur.

Sonra onların dünyada yapıp ettiklerine ve emrolundukları şeyleri yerine getirmede sabır ve sebat göstermelerine karşılık olmak üzere âhiretteki ödüllerini bildirdi ve şöyle buyurdu:

أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا ﴿٧٥﴾

75. "İşte bunlar, zorluklara katlanmalarının karşılığı olarak cennet konağıyla ödüllendirilecek, orada sağlık ve esenlik dilekleriyle karşılanacaklar."

İşte bunlar, zorluklara katlanmalarının karşılığı olarak cennet konağıyla ödüllendirilecek. "Gurfe" (الْغُرْفَةُ) konakların en yücesi ve değerlisidir. Allah bildirdi ki onlar cennet konağıyla ödüllendirilecekler ve cennet yaşantıları o konaklarda olacaktır. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında "ulâike yuczevne'l-cennete bimâ amilû" (أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْجَنَّةَ بِمَا عَمِلُوا) "Onlar işlediklerinin karşılığı olarak cennetle ödüllendirilecekler" şeklindedir. Âyette geçen "Gurfe"nin cennetten kinâye olması caizdir. İbn Mesûd'un kırâati de buna delil olur. Diğer konaklama yerlerinden daha yüksek ve üstün olması sebebiyle bizzat "Gurfe"nin (konak, villa) kendisinin murat edilmesi de mümkündür. O, dünya hayatında bazı zamanlarda kalınması tercih edilen hususlardandır. İnsanlar öylesi yerlerde kalmayı yüksek ve daha değerli olması sebebiyle başka mekânlara tercih ederler. Bu insânî telakkiden dolayı Allah Teâlâ âhirette böyle bir vâdle onların dine karşı rağbetlerini oluşturmayı irade etti.

Orada sağlık ve esenlik dilekleriyle karşılanacaklar. Şeddeli ve "ve yelkavne" şeklinde şeddesiz okunmuştur. **Sağlık ve esenlik,** yani onları melekler selâm ve esenlik temennileriyle karşılayacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda ifade edildiği gibi: "Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun!"[177]; "Selâm size! Hoş geldiniz!"[178] Ya da bizzat kendileri birbirlerini selâm ve esenlik dilekleriyle karşılayacaklardır, birbirlerine selâm verecekler, temenna çekeceklerdir.

خَالِدِينَ فِيهَا حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٧٦﴾

76. "Orada sonsuzca yaşayacaklar. Ne güzel bir yerleşme ve kalma yeri!"

Orada sonsuzca yaşayacaklar. Yani devamlı olarak. **Ne güzel bir yerleşme ve kalma yeri!** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun yorumu şöyledir: Cennet onlar için yerleşme ve kalma yeri olarak öyle güzeldir ki orada usanmazlar, sıkılmazlar, yalnızlık korkusuna kapılmazlar, üzüntü ve tasa bilmezler. Orası, dünya nimetleri gibi değildir. Zira dünya nimetleri, çok olması ve içinde kalmanın uzaması halinde usanç ve bıkkınlık doğurur.

قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ
لِزَامًا ﴿٧٧﴾

77. "De ki: (Ey insanlar!) *"Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin!* (Ey inkârcılar!) *Siz O'nun dinini yalan saydığınız için bunun günahı artık yakanızı bırakmayacak!"*

De ki: (Ey insanlar!) "Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin! Bazıları dediler ki: **Rabb'im size ne diye değer versin!** Yani
Rabb'im size değer vermez. [§]Eğer kendisini tevhit etmeniz ve O'na itaatte 282
bulunmanız için sizi davette bulunmasaydı... Bazıları da dediler ki: Rabb'im sizi ne yapsın? *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun yorumu şöyledir: Eğer siz

177 "O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler de 'Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu!' diyerek her kapıdan onların yanına girerler" (er-Ra'd, 13/23-24).

178 "Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevkedilecek. Nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri onlara, "Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin cennete!" diyecek" (ez-Zümer, 39/73).

O'nu tevhit eder ve O'na itaat ederseniz o takdirde Rabb'im size ne eylesin?! Şu âyette olduğu gibi: "Eğer siz iman eder ve şükrederseniz Allah size niçin azap etsin?"[179]

Siz O'nun dinini yalan saydığınız için bunun günahı artık yakanızı bırakmayacak. Bu beyanın yorumu hakkında ihtilaf edilmiştir: Bir kısmı "Bedir günü azabıdır" demişlerdir. Yani (günahı ve günahkârı) birbirlerine yapıştırdı da ayrılmaz kıldı. İbn Mesûd da aynı şekilde açıklamış şöyle demiştir: "Duhân" (الدخان), "batşa" (البطشة) ve "lizâm" (اللزام) bunların hepsi de Bedir günü olmuştur[180]. Bazıları şöyle demişlerdir: Yani asla ayrılmayan yapışık bir azaptır ki o da âhiret azabıdır. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Rabb'im size ne diye değer versin!**, yani sizi ne yapsın. "İhtiyaç duyma" anlamında şöyle kullanılır: 'Abe'e, ya'be'ü, 'ıb'en fe hüve 'âbi'un (عبا يعبا عبئا فهو عابئ) "Mâ a'be'ü bi hâze'l-emr" (ما أعبا بهذا الأمر) denilir, yani "Onu ne yapayım, ona ihtiyacım yok!" demektir. "Abe'tü bi fulân" ise "Ona ihtiyaç duydum" anlamındadır. İbn Kuteybe'nin izahı da aynıdır[181].

---

179 en-Nisâ, 4/147.

180 "Göğün bütün insanları kuşatan belirgin bir dumana bürüneceği günü bekle. Bu acı veren bir azaptır" (ed-Duhân, 44/10). "Amansız bir şekilde yakaladığımız (el-batşa) gün yaptıklarının cezasını hakkıyla vereceğiz" (ed-Duhân, 44/16. bk. Buhârî, "Tefsîr", 25/5; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 56, XXI, 17; XXV, 112; XXVII, 85; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 70).

181 bk. İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, s. 438. Orada şu da var: "De ki: '(Ey insanlar!) Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin! (Ey inkârcılar!) Siz O'nun dinini yalan saydığınız için bunun günahı artık yakanızı bırakmayacak". Dedi ki: Bu âyette işkâl vardır. İbn Necîh, Mücâhid'den onun "Allah size ne diye değer versin!" ifadesi hakkında şöyle dediğini nakleder: Yani "eğer Rabb'imin O'nu tevhit etmeniz ve O'na itaat etmeniz vb. için sizi daveti olmasa sizi ne yapsın?" Kelbî dedi ki: Seleme, Ferrâ'dan nakletti: Yani "Rabb'im sizi ne yapsın? Eğer çağrınız olmasa. Eğer O'nun sizi İslâm'a çağrısı olmasaydı o takdirde sizin işiniz kötü idi". Ebû İshak "Allah size ne diye değer versin!" ifadesi hakkında dedi ki: Yani "eğer duanız, yani O'nu tevhit edişiniz olmasa O sizi ne yapsın?" Dedi ki: Yorumu şöyle: "Eğer tevhidiniz olmasaydı ne kadar bir ağırlığınız olurdu?" "Mâ 'abe'tü bi fulân" dersin. Mânası "Onun benim nazarımda ne bir ağırlığı ne de bir değeri var!" demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "abe" md.).

[§]eş-ŞUARÂ SÛRESİ[1]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

طسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾

1. "Tâ-sîn-mîm."

2. "Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir."

[Kur'ân ve Tebliği]

Tâ-sîn-mîm. Hurûf-ı mu'ceme'nin yorumu hakkında daha önce bilgi verilmişti[2]. Aynı şekilde **Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir** kavl-i celîlinin yorumu hakkında da daha önce açıklama yapmıştık.

لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ اَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾

3. "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"

İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin! Onların imana gelmemeleri ve kendisini yalanlamaları hem onlara acıma ve haklarında endişe duyma hem de Allah'a tâzim ve O'nun hukukunu yüceltme adına Hz. Peygamber'e (s.a.) çok ağır geliyordu; o kadar ki bu yüzden üzüntüsünden dolayı neredeyse helâk olacaktı. Şu âyette olduğu gibi: "Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin!"[3] "Esef" (الأسف) üzüntünün nihaî şeklidir. Hz. Yâkub'un şu sözünde olduğu gibi: "Âh Yûsufum âh! İçim yanıyor!" diyordu"[4]. Bazıları dediler ki "Esef" öfkenin nihaî şeklidir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bize karşı

---

1 Mekkî olduğu söylenmiştir.

2 "el-Hurûfü'l-mu'ceme ya da el-Mukattaa" hakkında bk. Bakara sûresi.

3 el-Kehf, 17/6.

4 "Onlardan yüz çevirdi, 'Âh Yûsufum âh! İçim yanıyor!' diyordu. Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu" (Yûsuf, 12/84).

öfkelendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik"[5]. Denildi ki: Bu âyette geçen "Âsefûnâ" (آسفونا) "ağdabûnâ" (أغضبونا), yani bizi öfkelendirdiler anlamındadır. Daha önce belirtmiştik ki Allah'ın peygamberini zikretmesi, onların inkârları ve tekzipleri yüzünden onun tabiatı itibariyle
284 üzüntü ve keder içinde olduğunu belirtmesinin, [$]"Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir..."[6] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi olduğunu daha önce izah etmiştik. O, acıması sebebiyle onlara üzülüyor; Allah'ı tâzim, emir ve yasaklarının tersini yapmaları durumunda emrini yüceltme için de onlara öfkeleniyordu. Bir başkasını kötülük ya da büyük günah işlerken gören herkesin yapması gereken de, aynı şekilde onlara üzülmek, şefkat ve merhamet duymak, çirkin işler işlenmesi yüzünden de Allah için onlara öfke duymak olmalıdır.

إِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ ﴿٤﴾

4. "Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz de derhal ona boyun eğerler."

Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz de derhal ona boyun eğerler. Mûtezile şöyle dedi: **Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz** meâlindeki beyanda söz edilen dileme zorlama ve tahakküm iradesidir. Öyle ki sonunda onlar mecbur kalırlar ve iman ederler. Bize göre ise iman ve ihtiyar meşîeti/dilemesidir. Yani eğer biz onların imanlarını dileseydik, onlara bir mûcize indirirdik onlar da iman ederlerdi. Çünkü mûcize hiç kimseyi imana zorlamaz ve tahakküm altına almaz. Bunun da delili şu âyettir: "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı..."[7] Bu beyanda bahsedilen mûcizeyi Allah yaratsa bile onların inanmayacaklarını ve bunun onları zorla iman etmeye sevketmeyeceğini bildirdi. "O gün Allah on-

---

5 "Bize karşı öfkelendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik ve hepsini suya gömdük" (ez-Zuhruf, 43/55).

6 "Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur" (et-Tevbe, 9/128).

7 "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler" (el-En'âm, 6/111).

ların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler"[8]; "Sonra onların mazeretleri "Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık" demekten başka bir şey olmadı"[9] meâlindeki âyetlerde âhirette onların durumu hakkında vuku bulacakları aynı şekilde haber verdi. Bu beyanlarda Allah, onların âhirette dünyadaki hal üzere olduklarını, inkâr ile yemin billah edeceklerini bildirdi. Azabın her çeşidini görmekten daha büyük bir mûcize olabilir mi? Buna rağmen bu durum onları tekzipten alıkoymadı ve onları çaresiz bir şekilde tasdik ve ikrara mecbur etmedi. Bu da gösterir ki mûcize ne kadar büyük de olsa muhataplarını iman ve tasdik etmeye zorlamaz. Bizim bu konuya dair daha önce yaptığımız açıklamalar onu burada yeniden ele almaya ihtiyaç bırakmamıştır.

[§]**Derhal ona boyun eğerler.** Yani boyunları hemen ona meyleder ve 285
eğilir. "A'nâk" (أعناق) kelimesi öyle gözüküyor ki kendi özlerinden kinâyedir. İbn Abbâs **Derhal ona boyun eğerler** meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: "Bizim ileride Ümeyye oğullarını boyun eğdiren bir devletimiz olacak, onlar belli bir zorluktan sonra ona boyun eğecek, izzetli iken zelil hale düşeceklerdir". Onun bu dediği (Abbâsî Devleti'nin kurulması ile) fiilen de olmuştur. Bazıları şöyle dedi: "A'nâk" (أعناق) toplumu yöneten beyler ve komutanlardır, tekili "'unuk"tur. Yani komutanlar teslim olduğu zaman, onlara uyarak arkalarındaki tâbileri de teslim olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Kuteybe ve Ebû Avsece ise şöyle dediler: "Fe zallet a'nâkuhum" (فظلت أعناقهم) "Zaleltü'l-yevme" (ظللت اليوم) demen gibidir. O ikisi dediler ki: "A'nâk" (أعناق) toplumu yöneten beylerdir (السادة), tekili "'unuk"tur.

وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ اِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ ﴿٥﴾

5. "Ne zaman Rahmân'dan kendilerine yeni bir uyarı gelse mutlaka bundan yüz çevirmektedirler."

---

[8] "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların tâ kendileridir" (el-Mücâdile, 58/18).

[9] "Sonra onların mazeretleri 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/23).

Ne zaman Rahmân'dan kendilerine yeni bir uyarı gelse. Bazıları dediler ki: Öğüt ve hatırlatma (zikir) kabilinden bir âyetin ardından ne zaman başka bir âyet inse o ilkinden ortaya çıkar[10]. Şu anlam da mümkündür: **Ne zaman Rahmân'dan kendilerine yeni bir uyarı (zikir) gelse,** yani içinde sizin kıyâmet günündeki ününüz ve yaratıklar içindeki şerefinizi anlatan bir uyarı gelse... **mutlaka bundan yüz çevirmektedirler.** Çünkü eğer onlar iman edecek olsalar insanlar arasında anlatılır ve onların ünü ve şerefi aynen nebî ve resûllerin adı gibi kıyâmete kadar anılır.

Yeni anlamına gelen "muhdes" (محدث) sözcüğüne dair, belirtmiş olduğumuz her iki yoruma göre de ortaya çıkma anlamı uygun düşer.

فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْتِيهِمْ أَنْبَٰٓؤُا مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٦﴾

6. "Hep yalanladılar, fakat alay edip durdukları şeylere ait bilgiler yakında onlara gelecektir!"

Hep yalanladılar, yani gelen âyeti. Anlamı açıktır, daha önce bunun yorumundan da söz etmiştik[11].

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿٧﴾

7. "Peki, o inkârcılar yeryüzüne hiç bakmazlar mı? Orada her türden nice değerli bitkiler çıkarmışızdır."

Peki, o inkârcılar yeryüzüne hiç bakmazlar mı? Bunun iki çeşit izahı
olabilir: Birincisi: (Soru şeklinin olumlama anlamında kullanılması), yani
onlar elbette bizim yeryüzünde bitirdiğimiz ve oradan çıkardığımız bitki ve
286 ürünlere bakmışlardır. [§]İkincisi: (Emir anlamı), yani bizim yeryüzünde her
değerli çiftten bitirdiğimiz ve oradan çıkardığımız bitki ve ürünlere bakın!
Hasan-ı Basrî dedi ki: "el-Kerîm" el-behîc gibi "el-hasen", yani güzel, revnaklı,
parlak demektir.

Orada her türden nice değerli, yani güzel cinsten **bitkiler...**

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾

---

10 Yani ilk âyette hikâyeleri anlatılan öğüt dolu dersler yeni inen âyette de hatırlatılır.

11 Meselâ bk. En'âm sûresinin beşinci âyeti.

8. "Şüphesiz bunlarda alınacak büyük bir ders vardır; ama çoğu iman etmezler."

Şüphesiz bunlarda alınacak büyük bir ders vardır. Ders vardır kavl-i celîli Allah'ın vahdâniyeti ve ulûhiyetine, O'nun hükümranlığı ve yüce kudretine, ilmi ve tedbirine dair delil vardır şeklinde açıklanabilir. Çünkü kuruduktan ve çer çöp olduktan sonra bitkileri ve toprağı yeniden diriltmeye kādir olan ölüleri diriltmeye ve onları sevketmek için toplamaya da kādirdir. Bitkilerin her sene aynı düzen, yasa ve ölçü içinde, aynı şekilde yerden çıkması bunun öyle gelişi güzel olmadığını; aksine tedbire, zatî bir ilme ve zatî bir kudrete bağlı olduğunu gösterir. Bütün bunlar da onların, kādir, müdebbir ve âlim olan, her şeyi bilen, hiçbir şeyin aciz kılamayacağı, kendisine hiçbir şeyin gizli kalamayacağı tek bir ilâhtan olduğunu gösterir. *Doğruya ulaştıran yalnızca Allah'tır.*

Ama çoğu iman etmezler. Bunun da iki izaha ihtimali vardır: Muhammed'in kendilerine peygamber olarak gönderildiği muhatap kitlenin çoğu iman edenler olmadı. Bunlar onun resûl olarak gönderildiği zamanda yaşayan kimselerdi. Ya da "Mâ kâne" (ما كان) "Mâ yekûnü" (ما يكون) takdirindedir. Yani (gelecekte) onların çoğu iman edecek değillerdir.

وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٩﴾

9. "Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güçlüdür, engin merhamet sahibidir."

Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güçlüdür, engin merhamet sahibidir. Şöyle yorumlamak caizdir: "Azîz" (العزيز) düşmanlarından öç alan, "Rahîm" (الرحيم) dostlarına rahmeti ile muamele eden. Şu da mümkündür: Tüm mahlûkatına karşı Azîz'dir; çok güçlüdür, onların hepsi O'nun yüce kudreti karşısında hor ve hakirdir, izzet bulan ancak O'nunla izzet bulur.

وَاِذْ نَادٰى رَبُّكَ مُوسٰٓى اَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَ
اَلَا يَتَّقُونَ ﴿١١﴾

***10-11.** "Hani Rabb'in Mûsâ'ya, şöyle seslenmişti: O zâlimler topluluğuna, Firavun'un kavmine git. Onlar* (zulümden) *hâlâ sakınmayacaklar mı?"*

[Mûsâ ve Firavun Kıssası]

Hani Rabb'in Mûsâ'ya, şöyle seslenmişti. Yani Hz. Mûsâ'ya emretmiş ve şöyle vahyetmişti: **"O zâlimler topluluğuna, Firavun'un kavmine git. Onlar**
287 **(zulümden) hâlâ sakınmayacaklar mı?"** Bu âyet gösteriyor ki [§]Hz. Mûsâ (s.a.) bazı âyetlerde her ne kadar kavmi zikredilmiyorsa da hem Firavun'a hem de kavmine birlikte gönderilmiş bir elçi idi. "Firavun'a git! Şüphesiz o azmıştır!"[12] veya bir başkasında "Firavun'a ve maiyetine git!"[13] şeklinde buyurmuş olması, onların başlar ve yöneticiler olması itibariyledir. Eğer onlar iman ederlerse, tebaaları da onlara uyarak iman ederler. Bu itibarla gerçekte o hem Firavun ve maiyetine hem de halkına, âyette belirtildiği üzere hem önderlere hem de onlara tâbi olanlara birlikte gönderilmiş idi.

Firavun'un kavmine git. Onlar (zulümden) hâlâ sakınmayacaklar mı? Sanki şöyle bir takdir vardır: **O zâlimler topluluğuna, Firavun'un kavmine git** ve onlara de ki: (zulümden) **hâlâ sakınmayacaklar mı? Hâlâ sakınmayacaklar mı?** Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi Allah'ın emirlerine ve yasaklarına karşı gelmekten hâlâ sakınmayacaklar mı? Ya da şöyle buyuruyor olmalıdır: Allah'ın gazabına uğramaktan, O'nun cezasına çarpılmaktan sakınmıyorlar mı? *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِۜ ﴿١٢﴾

12. "Mûsâ, 'Rabbim! Doğrusu beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum;'"

Mûsâ, Rabbim! Doğrusu beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum. Hz. Mûsâ yalancılıkla suçlama (tekzip) konusunda kesin bir dil kullanmadı, buna karşılık bir beklenti halini dile getirdi. Bu *en doğrusunu Allah bilir ya,* ilâhî beyandaki üslup gibidir: "Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer"[14]. Sanki o, bu onun hakkında bir beklenti hali gibiydi. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu ifade onun kendisini tekzip edecekleri konusunda kesin bilgi sahibi olduğunu ifade de olabilir. Sanki şöyle demiş gibi: Elbette ben onların beni yalanlayacaklarını biliyorum. Bu yorum da dilin imkânları itibariyle mümkündür

---

12 Tâhâ, 20/24.

13 Örnek olarak bk. el-A'râf, 7/103; Yûnus, 10/75.

14 Tâhâ, 20/44.

وَيَضِيقُ صَدْرِى وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِى فَأَرْسِلْ اِلٰى هٰرُونَ ﴿١٣﴾ وَلَهُمْ
عَلَىَّ ذَنْبٌ فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ ﴿١٤﴾

13. "Göğsüm daralıyor, dilim dolaşıyor; onun için bu elçilik görevini Hârun'a yükle."

14. "'Ayrıca ben onlar nezdinde suçluyum; bu yüzden beni öldürmelerinden korkuyorum' dedi."

Göğsüm daralıyor, dilim dolaşıyor, dedi çünkü onların kendisini yalancılıkla itham etmeleri halinde onlara Allah için öfke duyması gerekiyordu. Kişinin öfkesinin artması halinde göğsü daralır, dili dolaşır. Bu, şu âyette
Rabb'ine dua edip de talepte bulunduğu husustur: [§]"Mûsâ "Rabbim!" dedi, 288
"Kalbime genişlik ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimden düğümü çöz..."[15] Bu durumda göğüs daralması ve dilin dolaşması, yalancılıkla itham etmeleri yüzünden iyice artan öfkesi sebebiyledir, yoksa dilindeki bir kusur sebebiyle değildir. Belirttiğimiz gibi kişinin öfkesinin artması halinde göğsü daralır ve bu hal onun anlayışını etkiler, dili ağırlaşır, sözler birbirine dolaşır ve açık bir şekilde konuşamaz, muradını ifade edemez hale gelir. Dil dolaşmasının dilindeki bir kusur sebebiyle olması da mümkündür. Sonra göğüs daralması iki şekilde olur: Birincisi, Allah'ın emrinin büyüklüğü ve O'nun kudretinin yüceliğinden ötürü risâletini kavminin yalanlaması halinde göğsü daralır ya da kendisini tekzip etmeleri halinde onların başlarına inmesinden korktuğu Allah'ın azabı ve gazabı sebebiyle göğsü daralır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onun için bu elçilik görevini Hârun'a yükle. Ayrıca ben onlar nezdinde suçluyum; bu yüzden beni öldürmelerinden korkuyorum, dedi. Bu âyetteki **bu elçilik görevini Hârun'a yükle** ifadesi onun şu âyette geçen talebi gibidir: "Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver. Kardeşim Hârun'u. Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et"[16]. Buna göre **Onun için bu elçilik görevini Hârun'a yükle** meâlindeki beyan, benimle birlikte onu da görevlendir anlamında olur. Şu âyette olduğu gibi: "Kardeşim Hârun benden daha açık ve düzgün konuşur. Onu da beni onaylayan bir yardımcı olarak yanımda

---

15 Tâhâ, 20/25-27.

16 Tâhâ, 20/29-32.

gönder"[17]. Hz. Mûsâ'nın üzerinde olduğunu söylediği suç (zenb) ise, "Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu"[18] meâlindeki âyette anlatılmakta olan olaydaki bir Kıptî'yi öldürmüş olmasıdır: Bu onun, onlara karşı işlemiş olduğu suçu olmaktadır. Sonra şöyle buyurdu:

قَالَ كَلَّا فَاذْهَبَا بِاٰيَاتِنَٓا اِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾

15. "Allah, 'Hayır, asla böyle olmayacak!' buyurdu. Haydi ikiniz de mûcizelerimizle gidin. Şüphesiz biz sizinle beraberiz, (her şeyi) *işitmekteyiz."*

Allah, 'Hayır, asla böyle olmayacak!' buyurdu. 'Haydi ikiniz de mûcizelerimizle gidin. Şüphesiz biz sizinle beraberiz, (her şeyi) işitmekteyiz'. Hayır anlamına gelen "kellâ" (كَلَّا) sözcüğü Hz. Mûsâ'nın "beni öldürmelerinden korkuyorum" sözüne cevaptır. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Korkma! Bu bir başka âyet-i kerîmede ifade edilen şeydir: "Ey Rabbimiz!" dediler, "Doğrusu onun bize karşı ileri gitmesinden veya daha da azmasından endişe ediyoruz". Allah (o zaman cevap olmak üzere) buyurdu: "Korkmayın, bilin ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm"[19].

289 [§]**Haydi ikiniz de gidin.** Yani korkmayın, **Mûcizelerimizle gidin. Şüphesiz biz sizinle beraberiz,** (her şeyi) **işitmekteyiz.** O âyette ise şöyle demişti: "Korkmayın, bilin ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm"[20]. Yani onların size diyeceklerini işitir, size yapacaklarını görürüm. Onların size kötülük yapmalarına mani olurum. Çünkü o ikisi onlardan korkularını iki şeye sebep zikretmişlerdi: Fiil ve söz. Nitekim şöyle demişlerdi: "Doğrusu onun bize karşı (fiil ile) ileri gitmesinden veya (dil ile) daha da azmasından endişe ediyoruz"[21].

---

[17] "Kardeşim Hârun benden daha açık ve düzgün konuşur. Onu da beni onaylayan bir yardımcı olarak yanımda gönder. Zira beni yalancılıkla itham etmelerinden endişe ediyorum" (el-Kasas, 28/34).

[18] "Mûsâ, ahalisinin farkedemeyeceği bir vakitte şehre girdi. Orada, biri kendi halkından, diğeri düşman taraftan olan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Kendi halkından olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: 'Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman!'" (el-Kasas, 28/15).

[19] Tâhâ, 20/45-46.

[20] Tâhâ, 20/45-46.

[21] Tâhâ, 20/45-46.

فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَٓا اِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾ اَنْ اَرْسِلْ مَعَنَا
بَنِٓي اِسْرَٓائِيلَ ﴿١٧﴾

16-17. "Firavun'a gidin ve deyin ki: 'Gerçekten biz, İsrâiloğulları'nı bizimle beraber göndermen için âlemlerin Rabb'inin elçisiyiz.'"

Firavun'a gidin ve deyin ki: Gerçekten biz, İsrâiloğulları'nı bizimle beraber göndermen için âlemlerin Rabb'inin elçisiyiz. İsrâiloğulları'nı bizimle beraber göndermen için. Bu beyan, onları gerçekten kendisi ile birlikte gönderme talebi anlamında değildir, maksadı onları köleleştirmeyi terketmesini istemektir. Şu âyette olduğu gibi: "Artık İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler. Onlara eziyet etme!"[22] Yani onları kendi angaryanda kullanma ve köleleştirme işini bırak. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ ﴿١٨﴾
وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَاَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾

18. "(Makamına vardıklarında Mûsâ'ya) ***Firavun şöyle dedi: 'Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının nice yıllarını aramızda geçirmedin mi?'"***

19. "Sonunda yapacağını yaptın. Sen nankörün birisin!"

Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının nice yıllarını aramızda geçirmedin mi? Firavun, ona yapmış olduğu iyilikleri sayıyor, küçükken onu büyüttüğünü, onun nice yıllar kendileriyle birlikte kaldığını, buna mukabil Mûsâ'nın kendisine yapmış olduğu iyiliklere karşı nankörlük ettiğini hatırlatıyor ve şöyle diyor: **Sonunda yapacağını yaptın. Sen nankörün birisin!** Kastettiği Mûsâ'nın attığı bir yumrukla Kıptî'yi öldürmesi olayıdır. Mûsâ, bu olayı ikrarla onu kendisinin yaptığını bildirerek şöyle demiştir:

قَالَ فَعَلْتُهَٓا اِذًا وَاَنَا مِنَ الضَّٓالِّينَ ﴿٢٠﴾

---

22 "Ona gidip deyin ki: 'Biz senin Rabb'inin elçileriyiz. Artık İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler. Onlara eziyet etme. Sana Rabb'inden bir mûcize getirdik. Esenlik doğru yolu izleyenlerin olacaktır'" (Tâhâ, 20/47).

290 [§]*20. "Mûsâ, 'Ben' dedi, 'o işi,* (sonunun ölüme varacağını) ***bilmeden yaptım.'"***

'Ben' dedi, o işi, (sonunun ölüme varacağını) bilmeden yaptım. Yani ben bunu henüz cahil iken yapmıştım. Çünkü Mûsâ, attığı tokadın onu öldüreceğini bilmiyordu. Eğer onun öyle olacağını bilseydi o tokadı atmazdı. Çünkü onu öldürmek kendisine helâl değildi. "Bu şeytanın işindendir"[23] demesi gösteriyor ki Mûsâ, onun öldürülmesini kendisine helâl görmüyordu, ne var ki hata ve cahillik sonucu bir kere elinden çıkmış bulunuyordu. Mûsâ demişti ki: **'Ben' dedi, o işi, (sonunun ölüme varacağını) bilmeden yaptım.** Yani bu sonucu doğuracağını bilmez halde iken yaptım. O attığı tokattan ölümün meydana gelebileceğini bilmemekteydi. Bazı kırâatlerde de benzer şekilde "Ve ene mine'l-câhilîn" (وأنا من الجاهلين) diye okunmuştur. Bu da gösteriyor ki Mûsâ öldürme işini kasıt ile değil cahillikle yapmıştır.

Bu âyette, insanın hata ve cahillikle elinden çıkmış olan bir fiilinden dolayı sorumlu tutulabileceğini, onunla muhatap kılınabileceğini, onun yasak konusu edilebileceğini gösteren delil vardır. Zira şöyle buyrulmuştur: **O işi, bilmeden yaptım.** Sonra şöyle buyurdu:

فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢١﴾

21. "Sizden korkunca da hemen aranızdan kaçtım. Sonra Rabb'im bana doğru karar vermeyi öğretti ve beni peygamberlerden biri yaptı."

Sizden korkunca da hemen aranızdan kaçtım. Bu kaçış, şu âyette sözü geçen adamın haber vermesi üzerine olmuştur: "Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve dedi ki: "Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar; derhal çıkıp git! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim". Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek oradan ayrıldı"[24]. Bu onlardan kaçışı (firar) olmaktadır.

---

[23] el-Kasas, 28/15.

[24] "Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve dedi ki: 'Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar; derhal çıkıp git! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim'. Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek oradan ayrıldı. 'Rabbim! Beni zâlimler topluluğundan kurtar' dedi" (el-Kasas, 28/20-21).

Sonra Rabb'im bana doğru karar vermeyi öğretti. Bazıları dediler ki: "Hüküm"den maksat peygamberliktir. Bazıları da nasıl hüküm verileceği bilgisidir, demişlerdir. **Ve beni peygamberlerden biri yaptı.** Bunların hepsi onun için aynen olmuştu.

وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ اَنْ عَبَّدْتَ بَنِي اِسْرَٓائِيلَ ﴿٢٢﴾

22. "O nimet diye başıma kaktığın şeye gelince o da İsrâiloğulları'nı kendine kul köle etmenden ibarettir."

O nimet diye başıma kaktığın şeye gelince o da İsrâiloğulları'nı kendine kul köle etmenden ibarettir. Sözü edilen husus onların köleleştirilmesidir.
[§]Yani eğer sen onu anıyorsan o zaman bunu da anmalısın! Bu, birkaç şekilde 291
yorumlanabilir: Sen bana olan iyiliklerinden bahsediyor ve onları bana baş kakıncı ediyorsun ancak İsrâiloğulları'na yapmış olduğun, onları köleleştirme gibi kötülüklerinden hiç söz etmiyorsun. Yani madem bundan söz ediyorsun o zaman onu da anmalısın.

İkincisi: O nimet diye başıma kaktığın şey beni köle etmeyip de İsrâiloğulları'nı kendine kul köle etmen oluyor. Bu ondan minneti kabul etme şeklinde çıkmış oluyor.

Üçüncüsü: Sen eğer İsrâiloğulları'nı köleleştirmeyip de serbest bırakmış olsaydın o takdirde şu başa kaktığın minnetin zaten olmazdı. Bunun tamamı Mûsâ'nın Firavun'a söylediği şu sözündedir: "Bre Firavun! Sen şimdi kalkmışsın, esas itibariyle özgür olan İsrâiloğulları'nı köleleştirmeni, onları tahakkümün altına almanı benim başıma kakıyorsun, öyle mi!? O nimet diye başıma kaktığın şeye gelince ifadesi hakkında bazıları dediler ki: Mûsâ diyor ki: "Bu senin bana yaptığın nimet değil başıma kaktığın minnettir". **Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi?** Mûsâ diyordu ki: "Sen İsrâiloğulları'nı köleleştirip tahakküm altına almanı bana iyilikmiş gibi başıma kakıyorsun, beni bununla minnet altına sokmaya çalışıyorsun!"

قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ﴿٢٤﴾ قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُٓ اَلَا
تَسْتَمِعُونَ ﴿٢٥﴾

23. "Firavun, 'Âlemlerin Rabb'i de kimdir?' diye sordu."

24. "Mûsâ, 'Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa bilin ki O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir' diye cevap verdi."

25. "Firavun yanında bulunanlara, 'Ne dediğini duydunuz değil mi?' dedi."

Sonra Firavun Mûsâ'ya: **Âlemlerin Rabb'i de kimdir? diye sordu.** Mûsâ ona: **Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa bilin ki O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir diye cevap verdi.** Sonra **Firavun yanında bulunanlara, Ne dediğini duydunuz değil mi? dedi.** Lânetli Firavun bu sözü söyledi, *en doğrusunu Allah bilir ya,* çünkü Mûsâ kendisine göre sorduğu sorunun cevabını vermeye yanaşmamıştı. Şöyle ki kendisi Rabb'in mahiyetini sormuştu, oysa Mûsâ sadece fiilleri ve Rab oluşu üzerinden cevap vermiş, (üslûb-ı hakîm ile) meseleyi çelmişti. Firavun'un zannınca Mûsâ sorduğu soruya cevap vermekten yan çizmişti. O yüzden kavmine Mûsâ'nın verdiği cevaba taaccüple: **Ne dediğini duydunuz değil mi? dedi.** Ben ona bir şey soruyorum, o ise bana başka bir şey hakkında cevap veriyor.

قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٢٦﴾ قَالَ اِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذٖٓي
اُرْسِلَ اِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ ﴿٢٧﴾

26. "Mûsâ, 'O, sizin de Rabb'iniz, geçmişteki atalarınızın da Rabb'idir' dedi."

27. "Firavun, 'Size gönderilen bu elçiniz mutlaka aklını yitirmiş' dedi."

Sonra Mûsâ şöyle dedi: **O, sizin de Rabb'iniz, geçmişteki atalarınızın da Rabb'idir.** Bunu duyunca Firavun **Size gönderilen bu elçiniz mutlaka aklını yitirmiş, dedi.** Mûsâ'yı cününa (cinlenmişlik, akıl hastalığı) nispet etmişti. Çünkü belirttiğimiz gibi onun, bahsedilen her konuda cevabı saptırdığını düşünüyordu. Ona yöneltilen soru mahiyet hakkında idi, oysa o konuyu saptırarak başka bir cevap vermiş, sorunun cevabını vermemişti. İşte o zaman:

قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾

292 [§]*28. "Mûsâ devamla şunu söyledi: 'Şayet aklınızı kullanırsanız anlarsınız ki O, doğunun, batının ve bu ikisi arasında bulunanların Rabb'idir.'"*

Mûsâ devamla şunu söyledi: Şayet aklınızı kullanırsanız anlarsınız ki O, doğunun, batının ve bu ikisi arasında bulunanların Rabb'idir.

Mûsâ onun kendisine yönelttiği mahiyete dair her soruya cevap vermedi, ancak ilkinde O'nun rubûbiyetini ve ulûhiyetini açıkladı ve şöyle dedi: "Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa bilin ki O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir"[25]. O böyle deyince melûn Firavun, kendisinin öyle göklerin ve yerin Rabb'i olmadığını anladı, çünkü onların varlığında kendisinin herhangi bir dahli olmadığını, onları kendisinin var etmediğini, ancak onları Mûsâ'nın belirttiği gibi âlemlerin Rabb'i olan Allah'ın yarattığını biliyordu. Ancak sanki onların sonradan var olmalarını (hudûs) ve yok olmalarını (fenâ) Mûsâ'nın belirttiği cevaptan bilemedi. Zira onların hâdis ve fâni oluşlarını müşahede etmemişti, o yüzden de bu durum onun yanında kesinlik kazanmamıştı. Çünkü ona göre gökler ve yer hep böyle idi ve sonsuza kadar da hep böyle kalacaktı. Bu durumda onların hâdis ve yok oluşlarına şahit olduğu bir şeyi belirtme ihtiyacı duydu. O da Mûsâ'nın **O, sizin de Rabb'iniz, geçmişteki atalarınızın da Rabb'idir**[26] sözü idi. O, Firavun'un hâdis ve fâni oluşuna şahit olduğu olguları hatırlattı. Eğer o sözü edilen insanın hâdisliğini ve yok oluşunu bilirse onun kendiliğinden olmadığını, ya da kendisini bizzat kendisinin oluşturmadığını, buna mukabil onu yoktan var eden bir yaratıcının, onu tedvir eden bir müdebbirin varlığını da bilebilirdi.

Doğunun, batının ve bu ikisi arasında bulunanların Rabb'i. Burada O'nun kudretini ve saltanatını andı. O gündüzü doğudan, geceyi batıdan getiren, güneşi doğudan doğduran, batıdan batırandır. Aynı şekilde ay ve yıldızları da öyle. Bunda, ölümden sonra tekrar diriltilmeye dair delil vardır. Çünkü gündüzü şu taraftan, geceyi öbür taraftan, ayı ve güneşi şuradan getirmeye kādir olan varlık ölümden sonra tekrar diriltmeye de kādirdir ve onu hiçbir şey acze düşüremez. Verilen bu cevapların her birinde, diğerinde olmayan bir anlama dair delil ve istidlâl bulunur.

[§]**O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir**[27]. 293
Bu beyanda Allah'ın rubûbiyeti ve ulûhiyetine işaret eden delil vardır. **O, sizin de Rabb'iniz, geçmişteki atalarınızın da Rabb'idir**[28] meâlindeki beyanda sözü edilenlerin hâdis ve fâni oluşlarına, onların bir yoktan var edici (muhdis)

---

[25] eş-Şuarâ, 26/24.

[26] eş-Şuarâ, 26/26.

[27] eş-Şuarâ, 26/24.

[28] eş-Şuarâ, 26/26.

ve müdebbire muhtaç olduklarına dair delil mevcuttur. **Doğunun, batının ve bu ikisi arasında bulunanların Rabb'i** ifadesinde O'nun yeniden diriltmeye -belirttiğimiz üzere- kudret ve saltanatının mevcut olduğuna işaret edilmiştir. Ayrıca bunda, Allah Teâlâ'nın mahiyet itibariyle bilinemeyeceğine, keza duyularla algılanamayacağına, aksine O'nun varlığının, ancak yaratmasından hareketle, vahdâniyetine delâlet eden delillerle istidlâlde bulunarak bilinebileceğine dair delil vardır. Şuradan belli ki Firavun, Rab Teâlâ'nın mahiyetini Mûsâ'ya sormuş, Mûsâ ise ona yaratıklarından hareketle O'nun varlığına istidlâl ederek cevap vermiştir.

قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْر۪ي لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُون۪ينَ ﴿٢٩﴾

29. "Firavun, 'Benden başkasını tanrı edinirsen, yemin ederim ki seni zindanlarda süründürürüm!' dedi."

Firavun, "Benden başkasını tanrı edinirsen, yemin ederim ki seni zindanlarda süründürürüm!" dedi. Firavun onu zindana atmakla korkuttu, öldürtmekten söz etmedi. Çünkü ondan, iddia ettiği peygamberliğine kanıt getirmesini istemişti. Nitekim (bir sonraki âyette de belirtildiği üzere) ona "Haydi getir onu!"[29] demişti. Eğer öldürmüş olsaydı o takdirde istediği kanıtı getiremezdi. Bazıları da dediler ki: Hayır, ancak onun zindan cezası ölümden ve her türlü işkenceden daha şiddetli idi. Bundan dolayı öyle dedi.

قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُب۪ينٍ ﴿٣٠﴾

30. "Mûsâ, 'Sana apaçık bir şey getirmiş olsam da mı?' diye sordu."

Mûsâ ona dedi ki: **Sana apaçık bir şey getirmiş olsam da mı?** Yani O'nun Rab oluşunu ve ulûhiyetini ortaya çıkaran, ya da benim Allah'ın resûlü olduğumu açıklayan.

قَالَ فَأْتِ بِه۪ٓ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٣١﴾

31. "Firavun, 'Doğru söyleyenlerden isen, haydi getir onu' diye karşılık verdi."

---

[29] "Firavun, 'Doğru söyleyenlerden isen, haydi getir onu' diye karşılık verdi" (eş-Şuarâ, 26/31)

Firavun ona şöyle dedi: **Doğru söyleyenlerden isen, haydi getir onu!** Yani risâleti ya da iddia ettiğin kanıtı. Firavun'un Mûsâ'ya **Doğru söyleyenlerden isen, haydi getir onu!** demesi gösteriyor ki o Mûsâ'nın resûl olduğunu, kendisinin ise iddia ettiği gibi ilâh olmadığını, ilâhın kendisinden gayrı yüce bir varlık olduğunu anlamıştı. Öyle ki ondan delil istemişti.

[§]"Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa"[30] Yani Allah'ın vahdâniye- 294
tine ve meşîetine işaret eden âyetlere inanmaya yatkınlığınız varsa... Bunu onların, yaratıcı olan Allah'ı inkârlarına mukabil belirtmiştir. "Îkân" (yakînî/kesin bilgi) istidlâl yoluyla elde edilen bilgidir. O yüzden Allah Teâlâ için "Mûkın", yani îkân sahibi denilmez. **Şayet aklınızı kullanırsanız**[31] kavl-i celîlini ise Firavun'un "Size gönderilen bu elçiniz mutlaka aklını yitirmiş"[32] sözüne karşılık olarak söylemiştir.

فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ ﴿٣٢﴾

32. "Bunun üzerine Mûsâ asâsını atıverdi; bir de ne görsünler, asâ düpedüz bir yılan oluvermiş!"

Bunun üzerine Mûsâ asâsını atıverdi; bir de ne görsünler, asâ düpedüz bir yılan oluvermiş! Bazıları dediler ki: "Sü'bân" (ثُعْبَان) yılanların büyük ve iri olanlarına denilir. Başka bir yerde ise "onun yılan gibi kımıldanıyor olduğunu görünce"[33] buyurmuştur. Bir başka yerde de şöyle demiştir: "Bir de ne görsün, o akıp giden bir yılan oluvermiş!"[34] Bu durum şöyle izah edilebilir: Asâ atılmadan evvel elde iken "cân" (جَان), yani küçük çevik yılan gibidir, atıldıktan sonra ise koskoca bir yılan olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿٣٣﴾

33. "Sonra elini çıkardı; o da bakanlara beyaz ışık saçan bir şey oluvermiş!"

---

[30] "Mûsâ, 'Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa bilin ki O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir' diye cevap verdi" (eş-Şuarâ, 26/24).

[31] eş-Şuarâ, 26/28.

[32] eş-Şuarâ, 26/27.

[33] "Asânı yere at!" Mûsâ atıp da onu yılan gibi kımıldanır görünce arkasına bakmadan dönüp kaçtı. (Allah buyurdu ki:) "Ey Mûsâ! Korkma, benim huzurumda peygamberler korkmaz!" (en-Neml, 27/10).

[34] Tâhâ, 20/20.

Sonra elini çıkardı; o da bakanlara beyaz ışık saçan bir şey oluvermiş! Bu öyle bir beyazlık ki normal insan yaratılışından farklı, "bir hastalık yüzünden olmaksızın"[35] meâlindeki âyette de belirtildiği gibi bir dert sonucu da değildi.

قَالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ
مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿٣٥﴾

34. "Firavun, adamlarına şöyle dedi: 'Doğrusu bu, çok bilgili bir sihirbaz!'"

35. "Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Buna karşı ne buyurursunuz?"

Firavun, adamlarına şöyle dedi: Doğrusu bu, çok bilgili bir sihirbaz! Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor.

295 [§]Bu beyan, Firavun tarafından kavmini Mûsâ aleyhine kışkırtma ve şartlandırma ameliyesidir. Bununla, onlara getirdiği ve gösterdiği mûcizenin büyüklüğü sebebiyle onu gözlerinde saygı ile büyütmemelerini istemiştir. Bunun için şöyle demiştir: **Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor.** Aslında Mûsâ onları yurtlarından çıkarmak istemiyordu. Ancak Firavun, halkını onun aleyhine kışkırtıyordu ki ona tâbi olmasınlar. Sanki şöyle demiş gibi oluyordu: O sizi yurdunuzdan çıkarmak, sizin geçiminizi bozmak, kaldığınız yerde sizi darlığa düşürmek, geleceğinizi sıkıntıya sokmak istiyor.

Buna karşı ne buyurursunuz? Bu söz de gösteriyor ki Firavun, kendisinin tanrı olmadığını biliyordu. Aslında o bu sözü ile bayağılığını ve bilgisinin kıtlığını da ele veriyordu. Çünkü hiçbir hükümdar halkına "Ne buyurursunuz?" demez. Özellikle de kendisi için tanrılık iddiasına kalkışan ve ""Ey seçkinler! Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum"[36] diye hezeyanda bulunan biri. Bu da gösterdi ki o himmeti kıt, değerlendirmesi ve aklî düzeyi bayağı biri idi.

---

[35] "Şimdi de elini koynuna sok, bir hastalık yüzünden olmaksızın, bir başka mûcize olarak bembeyaz çıkacaktır" (Tâhâ, 20/22).

[36] "Firavun, 'Ey seçkinler! Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum. Ey Hâmân! Haydi, benim için tuğla fırınını yak, bana bir kule yap. Belki oradan Mûsâ'nın tanrısını görürüm; ama kesinlikle onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum' dedi" (el-Kasas, 28/38).

قَالُوا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَابْعَثْ فِى الْمَدَآئِنِ حَاشِرِينَ ﴿٣٦﴾ يَأْتُوكَ
بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ ﴿٣٧﴾

36. "Dediler ki: 'Onu ve kardeşini bir süre alıkoy ve sihirbaz toplamak üzere şehirlere (adamlar) *gönder;'"*

37. "Bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler."

Dediler ki: "Onu ve kardeşini bir süre alıkoy. Yani onu tut ve beklet **ve sihirbaz toplamak üzere şehirlere (adamlar) gönder**; "Hâşir" (حَاشِر) toplayıcı demektir. Haşr da toplanmak demektir. **Bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler.** Aslında onun sihire, benzer şekilde sihirle mukabele edildiğini bilmesi gerekirdi. Bunun için de durumu kavmine sormaya ihtiyacı yoktu. Ancak melûn Firavun belirttiğimiz üzere basiretsizliği, himmetinin güdüklüğü ve fikrinin bayağılığı sebebiyle öyle yapmıştı.

فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٣٨﴾ وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ اَنْتُمْ
مُجْتَمِعُونَ ﴿٣٩﴾ لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ اِنْ كَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿٤٠﴾

38. "Böylece sihirbazlar belli bir günün ilân edilmiş vaktinde bir araya getirildi."

39. "Halka, 'Siz de toplantıya gelmiyor musunuz?' denildi."

40. "Sihirbazlar üstün gelirlerse -ki ümidimiz budur- herhalde onların yolundan gideriz."

Böylece sihirbazlar belli bir günün ilân edilmiş vaktinde bir araya getirildi. Halka, 'Siz de toplantıya gelmiyor musunuz?' denildi. Sihirbazlar üstün gelirlerse -ki ümidimiz budur- herhalde onların yolundan gideriz. Melûn Firavun: **Sihirbazlar üstün gelirlerse -ki ümidimiz budur- herhalde onların yolundan gideriz.** [§]dedi de "eğer kanıt üstünlüğü onlarda olursa 296
onlara uyarız" demedi. Bu şekilde kendisinin onların herhangi bir kanıtının olmadığını, kanıtın Mûsâ lehinde olduğunu bilip anladığı bilinsin istedi. O yüzden de hücceti olana değil galip olanlara uyacağını söyledi. İbn Mesûd'un kırâati (وقال للناس هل أنتم مستمعون إلى السحرة أنهم يتغالبون لعلنا نتبع منهم الغالبين) şeklindedir. Yani: "İnsanlara dedi ki: Sihirbazları dinliyor musunuz? Kendilerinin üstün geleceğini söylüyorlar. Belki biz onlardan üstün gelenlere uyarız!"

فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ اَئِنَّ لَنَا لَاَجْرًا اِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿٤١﴾ قَالَ نَعَمْ وَاِنَّكُمْ اِذًا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٢﴾

41. "Sihirbazlar geldiklerinde Firavun'a, 'Eğer üstün gelen biz olursak herhalde bize bir ödül vardır, değil mi?' dediler."

42. Firavun, 'Evet', dedi; 'O takdirde gerçekten has adamlarımdan olacaksınız.'"

Sihirbazlar geldiklerinde Firavun'a, 'Eğer üstün gelen biz olursak herhalde bize bir ödül vardır, değil mi?' dediler. Firavun, 'Evet', dedi; O takdirde gerçekten has adamlarımdan olacaksınız. Bu açıktır. Ancak müfessirler şöyle dedi: Sihirbazlar sayıca şu kadar idiler. Mûsâ, en iyi sihirbaza dedi ki: "Eğer sana üstün gelirsem, bana inanacak mısın?" Sihirbaz şöyle şöyle dedi... Ve buna benzer Kitap'ta yeri olmayan daha nice sözler söylemiştir müfessirler. Onların bu gibi rivayetlerle iştigal etmeleri ve Kur'ân'da olmayan birtakım açıklamalara tefsir diye yer vermeleri doğru değildi. Zira bu gibi rivayetlerde birtakım ziyade ve noksanlıklar olur ve bunlar kâfirlerin elini güçlü kılar, Hz. Peygamber'in (s.a.) risâleti konusunda onların ileri geri laflar etmesine sebep olur. Çünkü bu haberler onların kitaplarında vardı, Hz. Peygamber'e onlar anlatıldı ki risâlet konusunda kendisine bir delil olsun. Buna mukabil eğer onlar birtakım hususları ekler ya da eksik söylerlerse o takdirde onlar: "Bu yalandır. Bizim kitaplarımızda bunlar anlatılmamıştır" diyebilirlerdi. İşte bu yüzden onların Kitap'ta anlatılanlara ilâvede bulunmamaları ya da noksan anlatmamaları yerinde bir tavır olurdu ki böylece onlar için Hz. Peygamber'i tekzip konusunda kendilerinin bir bahanesi kalmasın.

قَالَ لَهُمْ مُوسٰى اَلْقُوا مَٓا اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٤٣﴾

43. "Mûsâ sihirbazlara, 'Ne atacaksanız atın!' dedi."

Mûsâ sihirbazlara, 'Ne atacaksanız atın!' dedi. Şayet bir soru sorulur ve denilirse ki Mûsâ onlara "Ne atacaksanız atın!" diye nasıl söyleyebilir?! Zira o onların attıklarının sihir olduğunu bilmektedir. Bu durumda Mûsâ onlara sihir yapmalarını emretmiş olmaz mı?!

[S]Buna şöyle cevap verilir: Bu söz görünüşte her ne kadar emir ise de 297
aslında o bir emir değildir. Aksine o bir tehdit ve korkutmadır. Yani "acizliğinizin ve zayıflığınızın görünmesi için atın!" anlamındadır. Bu tür kullanım şekli Kur'an'da çoktur. İblis hakkında şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Haydi, onlardan gücünün yettiklerini sesinle (telkinde bulunarak) çağrınla ayart!"[37] Bu örnekte de emir anlamında değil, aksine tehdit ve korkutma anlamındadır. Yani Eğer sen bunu yapmaya kalkışırsan bil ki senin onların üzerinde herhangi bir gücün ve tahakkümün yoktur. Keza şu örneklerde de durum aynıdır: "Kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır"[38]; "İstediğinizi yapın!"[39]

İkincisi: Bu şekilde onlara emretti ki acizlikleri ve yalancılıkları ortaya çıksın, kendisinin doğru olduğu ortaya çıksın ve delili bilinsin. Çünkü hakikat ancak böyle ortaya çıkardı. Ya da o bu sözünü, sihirbazların iman etmelerine vesile olacağı için demiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَأَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾

44. "Bunun üzerine iplerini, değneklerini yere attılar ve dediler ki: Firavun'un üstün gücü adına, elbette üstün gelen biz olacağız."

Bunun üzerine iplerini, değneklerini yere attılar ve dediler ki: Firavun'un üstün gücü adına... Bu ifade gösteriyor ki sihirbazlar Firavun'a tapınmaktaydılar, zira **Firavun'un üstün gücü adına** diye işe başladılar. Bununla birlikte onlar Firavun'un kendilerine sığınıp de "Ne buyurursunuz"[40] demesinden onun acizliğini ve zayıflığını anlamışlardı.

فَأَلْقَىٰ مُوسَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿٤٥﴾

---

37 "Haydi, onlardan gücünün yettiklerini sesinle (telkinde bulunarak) çağrınla ayart! Süvarilerinle yayalarınla onlara karşı ordu topla; mallarına, evlatlarına ortak ol, kendilerine vâdde bulun. Zaten şeytan insanlara aldatmadan başka bir şey vâdetmez" (el-İsrâ, 17/64).

38 "Şüphesiz, sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır" (el-Hicr, 15/42).

39 "Âyetlerimiz konusunda gerçekten sapanlar bizden gizlenemezler. Bu durumda ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyâmet günü (huzurumuza) güvenle gelen mi? İstediğinizi yapın! O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir" (Fussılet, 41/40).

40 eş-Şuarâ, 26/35.

45. "Sonra Mûsâ da değneğini yere attı; bir de ne görsünler, onların düzmece nesnelerini yutuveriyor!"

Sonra Mûsâ da değneğini yere attı; bir de ne görsünler, onların düzmece nesnelerini yutuveriyor! Şeddeli olarak "Telakkafu" (تَلَقَّفُ) ve şeddesiz "telkafu" (تَلْقَفُ) şeklinde okunmuştur. Ebû Avsece şöyle dedi: "Telkaftü'ş-şey'e veltekaftühû" (تلقفت الشيء وتلقفته) dersin "Aheztühû" (أخذته), yani aldım anlamındadır. Başkası ise şöyle dedi: "Telkafu" "Telkamu" (تلقم) anlamındadır. Her ikisi de aynıdır. "Ye'fikûn" kip olarak mâlum olmasına rağmen anlamca meçhul fiildir; "Me'fûk" (مأفوك) demektir. Böyle bir kullanım dilde mümkündür. Örnekleri çoktur. Şu örnekte olduğu gibi: "Fe huve fî 'îşetin râdıyeh" (فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ) (Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içindedir"[41]. Ve benzeri.

فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾ رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ ﴿٤٨﴾

298 [§]*46. "Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar."*

47-48. "Âlemlerin Rabb'ine, Mûsâ ve Hârun'un Rabb'ine iman ettik dediler."

Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar. Allah, kendilerine hakkın belirmesi ve apaçık hal alması üzerine onların derhal secdeye kapandıklarını ve **âlemlerin Rabb'ine iman ettik** dediklerini bildirdi. Tefsirciler dediler ki: Firavun o anda dedi ki: Ben âlemlerin Rabb'iyim! Sihirbazlar: **Mûsâ ve Hârun'un Rabb'ine!** dediler. Ve benzeri ayrıntılar... Ancak bu ve benzeri Kitap'ta yer almayan açıklamalardan uzak durmak daha uygun bir tavırdır. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi bu haberlerle ehl-i kitabın peygamberin getirdiğini tasdik etmeleri bağlamında onlara karşı hüccet kılınmaktadır. Zira bu haberler onların kitaplarında da mevcuttur. Hal böyle iken haberde ziyade ve noksana sebep onların kitabı tekzip etmelerinden endişe edilir. O yüzden açıklamada kitapta zikredildiği kadarı ile yetinmek ve ziyade ve noksana imkân vermemek gerekir. Aksi halde orada olanla olmayan tefrik edilir ve yalanlanır. Bu konuda sadece Hz. Peygamber'den nakledilen sahih bir söz olursa o söylenir, şayet yoksa ayrıntıya girmekten kaçınmak ve el çekmek daha uygundur.

---

41 Bu örnekte "râdıye" "mardıyye" anlamındadır.

قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ اِنَّهُ لَكَب۪يرُكُمُ الَّذ۪ي عَلَّمَكُمُ
السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ
خِلَافٍ وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿٤٩﴾ قَالُوا لَا ضَيْرَ اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا
مُنْقَلِبُونَ ﴿٥٠﴾

49. "Firavun dedi ki: Benim size izin vermemi beklemeden ona iman ediyorsunuz, öyle mi? Anlaşılan o, size sihri öğreten üstadınızmış! Ama şimdi göreceksiniz! Andolsun, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, hepinizi astıracağım!"

50. "'Zararı yok' dediler, 'Nasıl olsa biz Rabb'imize dönüyoruz.'"

Firavun dedi ki: Benim size izin vermemi beklemeden ona iman ediyorsunuz, öyle mi? Anlaşılan o, size sihri öğreten üstadınızmış! Firavun biliyordu ki Mûsâ'nın getirdiği bir mûcizedir. Ancak o bu tavrıyla kavminin ve adamlarının kafasını karıştırmak ve onları ona karşı kışkırtmak istiyordu. Bu itibarla bir defasında "Doğrusu bu, çok bilgili bir sihirbaz!"[42]; bir başka keresinde "Size gönderilen bu elçiniz mutlaka aklını yitirmiş!"[43], bu defa da **Anlaşılan o, size sihri öğreten üstadınızmış! Ama şimdi göreceksiniz!** demiş ve bir başka seferinde de "Şüphe yok ki bu, halkını şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır"[44] demişti.

Sonra Firavun onlara karşı birtakım tehditlerde bulundu ve şöyle dedi: **Andolsun, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, hepinizi astıracağım!** Onlar ise ona: **Zararı yok" dediler, "Nasıl olsa biz Rabbimize dönüyoruz.** Yani bize vâdedilen Rabb'imizin sevabına dönüyoruz. Bu itibarla senin tehditlerin bize sökmez, dediler.

[§]Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: "Lâ dayra" (لَا ضَيْرَ) zarar ver- 299
me anlamındaki "Dârahû - yadûruhû ve yedîruhû" (ضاره يضوره ويضيره) fiilindendir. O şekilde "lâ yedurruküm" (لا يضركم) anlamında tahfif ile okunduğu da ol-

[42] eş-Şuarâ, 26/34.

[43] eş-Şuarâ, 26/27.

[44] "Firavun dedi ki: 'Ben size izin vermeden ona iman ettiniz öyle mi? Şüphe yok ki bu, halkını şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında göreceksiniz!'" (el-A'râf, 7/123).

muştur: “Ve in tasbirû ve tettekû lâ yedırküm keydühum şey'en” (وإن تصبروا وتتقوا لا يَضِرْكُم كيدهم شيئا), yani “Eğer sabreder ve sakınırsanız, onların tuzağı size hiçbir zarar vermez”[45].

إِنَّا نَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَا اَنْ كُنَّا اَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٥١﴾

51. “İlk iman edenler olduğumuz için Rabbimizin hatalarımızı bağışlayacağını umuyoruz.”

İlk iman edenler olduğumuz için Rabbimizin hatalarımızı bağışlayacağını umuyoruz. Bazıları şöyle demiştir: İlk iman edenlerden oluşlarının kendi kavimleri içinde demektir. Bir kısmı da bunu Mısır halkından ilk iman edenler diye açıklamışlardır. An itibariyle ilk iman edenlerin kastedilmesi de mümkündür. Bazı müfessirler de şu açıklamayı yapmıştır: Firavun, ellerini ve ayaklarını kesmek, asmak gibi tehdit etmiş olduğu işkenceden bir kısmını onlara fiilen uygulamıştır. Ne var ki âyette onlara yönelttiği tehditleri gerçekleştirdiğine dair bir açıklama bulunmamaktadır. O yüzden biz yalana düşme korkusuyla bu gibi açıklamalara girmiyoruz.

وَاَوْحَيْنَا اِلٰى مُوسٰى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادِي اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٥٢﴾

52. “Mûsâ'ya, ‘Kullarımı geceleyin yola çıkar, çünkü takip edileceksiniz’ diye vahyettik.”

Mûsâ'ya, “Kullarımı geceleyin yola çıkar, çünkü takip edileceksiniz” diye vahyettik. “Sürâ” (السُّرَى) gece yürüyüşü demektir. Onun hakkında bir başka âyette şöyle denilmiştir: “Kullarımı gece harekete geçir; kuşkusuz peşinize düşülecektir”[46]. Yani Firavun ve kavmi sizi takip edeceklerdir.

فَاَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿٥٣﴾ اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ لَشِرْذِمَةٌ
قَلِيلُونَ ﴿٥٤﴾ وَاِنَّهُمْ لَنَا لَغَٓائِظُونَ ﴿٥٥﴾ وَاِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ ﴿٥٦﴾

---

45 “Size bir iyilik gelirse bu onları üzer, ama başınıza bir kötülük gelse buna sevinirler. Eğer sabreder ve sakınırsanız, onların tuzağı size hiçbir zarar vermez. Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır” (Âl-i İmrân, 3/120. bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 171).

46 “Rabb'i şöyle buyurdu: ‘Kullarımı gece harekete geçir; kuşkusuz peşinize düşülecektir. Denizde açılan yolu olduğu gibi bırak, onlar boğulmaya mahkûm bir ordudur’” (ed-Duhân, 44/23).

53. "Firavun da asker toplamak üzere şehirlere adamlar gönderdi."

54.** "(Adamlarına) **bunlar, sayıları az, önemsiz bir topluluk,"

55. "Fakat bize karşı nefretle doludurlar."

***56. "Biz de kuşkusuz tedbirli, tek vücut bir topluluğuz** (dedi)."*

Firavun da asker toplamak üzere şehirlere adamlar gönderdi. Yani şehirlere orduları ve askerleri toplayacak kimseler gönderdi.

Mûsâ'nın adamlarını kastederek: (Adamlarına) **Bunlar, sayıları az, önemsiz bir topluluk... dediler.** Bazıları şöyle dedi: "Şirzimetü" (الشرذمة) cemaat, topluluk demektir. Yani az bir topluluk. Bazıları dediler ki: **Bunlar, sayıları az, önemsiz bir topluluk...** Yani az sayıda bir taifedir.

[§]**Fakat bize karşı nefretle doludurlar.** Bizden eğreti aldıkları takılar 300
sebebiyle. Yani bize olan öfkeleri yüzünden onları götürdüler. Bazıları şöyle açıkladı: Onlara yaptığımız çocuklarını öldürmek, kadınlarını ve erkeklerini köleleştirmek ve angarya çalıştırmak yüzünden **bize karşı nefretle doludurlar,** bu itibarla bizi ele geçirmeleri halinde bizim onlara yaptıklarımızı onların da bize yapmalarından korkuyoruz.

Biz de kuşkusuz tedbirli, tek vücut bir topluluğuz (dedi). Âyetin metninde geçen hâzirûn (حاذرون) kelimesi "hazirûn" (حَذِرُونَ) şeklinde de okunmuştur[47]. Bazıları sakınma anlamındaki "hazer"den olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da: **Biz de kuşkusuz tedbirli, tek vücut bir topluluğuz** "mu'dûn"[48] (مؤدون), yani "mukvûn" anlamındadır, demişlerdir. Savaş araç gereçlerine sahip kimseler demektir. "Mukvî" (المقوى) bineği güçlü olan demektir. Bazıları da "hâzirûn" (حَاذِرُونَ), yani savaş için hazırlıklı demektir, demişlerdir. Bazıları da başlarına gelen korku sebebiyle tedbirli idiler, anlamı vermişlerdir. Onların halihazırdaki tedbirli oluşları, onların kendilerine dönmeleri korkusuna bağlı idi. "Hazirûn" (حَذِرُونَ), yani biz onlara karşı devamlı tetikteyiz, demektir. Ebû Muâz şöyle dedi: "Hâzirûn" (حَاذِرُونَ), yani "edât"tan türemiş "mu'dûn" (مؤدون) anlamındadır, savaş için tedarikli demektir.

---

47 bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 517-518.

48 "Edâhu 'alâ kezâ - yü'dîhi - îdâen": Onu güçlendirdi ve ona yardımcı oldu demektir. "Men yü'dînî 'alâ fulân": Falancaya karşı kim bana destek verir, demektir. Uzatmalı olarak "Âdinî 'aleyhi" Beni güçlendir, destekle! demektir. "Raculün mü'din": Savaş donanımı tam, tam teçhizatlı demektir. Esved b. Yezîd'in "ve innâ lecemîun hâzirûn" (وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ) âyeti hakkında "mukvûn mü'dûn", yani savaş araç gereçlerine sahipler, anlamındadır demiştir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "edv" md.).

Mûsâ'nın İsrâiloğulları'nı, onların gözü önünde hiçbir Kıptî'nin haberi olmadın çıkarmasında -ki rivayete göre onlar altı yüz bin kişi ve daha fazla idiler- büyük bir mûcize vardır. Zira küçük de olsa bir topluluk bir mahalleden ya da bölgeden çıktığında mutlaka mahalle halkının onların çıkışlarından haberleri olur. Bu itibarla onların, Kıptîler'den hiçbir kimsenin haberi olmadan aralarından çıkıp gitmelerinde büyük bir mûcize vardır.

فَاَخْرَجْنَاهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٧﴾ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٥٨﴾
كَذٰلِكَ وَاَوْرَثْنَاهَا بَنِي اِسْرَٓائِيلَ ﴿٥٩﴾ فَاَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ ﴿٦٠﴾

57-58. *"Daha sonra onları* (Firavun ve topluluğunu) ***bahçelerden, pınarlardan, hazinelerden ve değerli bir konumdan mahrum ettik."***

59. ***"İşte böyle; bu nimetleri onların yerine İsrâiloğulları'na verdik."***

60. "(Olaya gelince) ***Arkadan Firavun ve adamları gün doğarken onlara yetiştiler."***

Onları çıkardık. Yani Firavun ve kavmini, **bahçelerden, pınarlardan, hazinelerden ve değerli bir konumdan.** "Kerîm" (كريم) güzel, değerli, demektir. **İşte böyle; bu nimetleri onların yerine İsrâiloğulları'na verdik. Arkadan Firavun ve adamları gün doğarken onlara yetiştiler.** Yani Firavun ve kavmi
301 güneş parlarken, yani doğarken onlara eriştiler. [S]"Muşrikīn" (مُشرقين), yani güneşin doğuş vaktine erdiler. Yani Mûsâ'nın kavmi güneşin parladığı vakit içindeyken eriştiler. İnsanlar, güneşin doğma ve parlama vaktine girdiklerinde "eşrakû" (اشرقوا) denilir.

فَلَمَّا تَرَٓاءَ الْجَمْعَانِ قَالَ اَصْحَابُ مُوسٰٓى اِنَّا لَمُدْرَكُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ
كَلَّا اِنَّ مَعِيَ رَبّ۪ي سَيَهْد۪ينِ ﴿٦٢﴾

61. ***"İki topluluk birbirini görünce, Mûsâ'nın adamları, 'İşte yakalandık!' dediler."***

62. ***"Mûsâ, 'Hayır! Eminim ki Rabb'im benimledir, bana bir çıkış yolu gösterecektir' dedi."***

İki topluluk birbirini görünce Mûsâ'nın topluluğu ile Firavun'un topluluğu. Yani bunlar birbirlerini görünce **Mûsâ'nın adamları, "İşte yakalandık!" dediler.** Mûsâ **dedi ki: Hayır! Eminim ki Rabb'im benimledir, bana bir çıkış yolu gösterecektir.** Öyle anlaşılıyor ki Mûsâ'nın kavmi Allah'ın Mûsâ'ya onların kendilerine yetişemeyeceğine dair müjdesini bilmiyorlardı. O müjde şudur: "Korku ve endişe duymaksızın"[49] meâlindeki âyette işaret edilen sonuçtur. Yani "sen onların size yetişmelerinden korkmazsın, Firavun ve kavminden endişe etmezsin". Onlar bunu bilmedikleri içindir ki **İşte** kesinlikle **yakalandık!** dediler. Oysa müjde sadece Mûsâ için değildi, aksine hepsi içindi. Buna, Mûsâ'nın onların **İşte** kesinlikle **yakalandık!** demelerinin hemen ardından şu sözü işaret eder: **Hayır! Eminim ki Rabb'im benimledir, bana bir çıkış yolu gösterecektir.** Yani, Hayır, asla! Onlar sizi yakalayamayacaklardır!

فَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَۜ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ
فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظ۪يمِۚ ﴿٦٣﴾

63. "Bunun üzerine Mûsâ'ya, 'Asân ile denize vur!' diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı, her parça koca bir dağ gibi oldu."

Bunun üzerine Mûsâ'ya, "Asân ile denize vur!" diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı. "İnfeleka" (انفلق) "İnşakka" (انشق), yani yarıldı demektir. Nitekim İbn Mesûd'un mushafında[50] da "fenşakka" (فانشق) şeklindedir. **Her parça koca bir dağ gibi oldu.** Dağ anlamındaki (الطَّوْد) kelimesi tekildir; çoğulu "atvâd" (أطواد)'dır.

وَاَزْلَفْنَا ثَمَّ الْاٰخَر۪ينَۚ ﴿٦٤﴾

[§]*64. "Ötekilerini de oraya getirdik."* 302

Ötekilerini de oraya getirdik. Hasan-ı Basrî, "ezlefnâ" (أَزْلَفْنَا) helâk ettik demektir, demiştir. **Ötekilerini de oraya.** Bazıları da "topladık" anlamındadır demişlerdir. Leyletü'l-müzdelife (ليلة المزدلفة), yani müzdelife gecesi, insanların toplandığı gece, izdilâf gecesi kullanımı bu anlamdan alınmıştır. "İzdilâf" (الازدلاف) toplanmak demektir. Aynı şekilde toplanılan yer için de denilmekte-

---

49 "Mûsâ'ya şöyle vahyetmiştik: 'Kullarımı geceleyin yola çıkar, yetişecekler diye korku ve endişe duymaksızın onlara denizde kupkuru bir yol aç'" (Tâhâ, 20/77).

50 İbn Mesûd, kıraatinde (فِرْق) kelimesini "ferîk" okumuştur (bk. İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 68). Onun "fenşakka" diye okuyuşuna rastlayamadık.

dir. Bu beyanın yorumu eğer böyle ise o takdirde burada, kulların fiillerinde Allah'ın yaratma ve tedbirinin var olduğuna işaret vardır. Çünkü toplanmayı kendisine isnat etmiş, "biz topladık" (أَزْلَفْنَا) demiştir. Oysa onlar oradan sadece mâsiyet için çıkmışlardı[51]. Bu da konunun, bizim izah ettiğimiz gibi olduğunu gösterir.

Bazıları dediler ki **Onları yaklaştırdık,** yakın ettik, anlamındadır. Bu mânada "Ezlefekallâh!" (أزلفك الله) denilir ve "Allah seni (kendisine) yakın etsin!" anlamındadır. Beni falanca katında şu yakın etti anlamında "Ezlefenî kezâ 'ınde fulân" (أزلفني كذا عند فلان) denilir. "ez-Zülef" (الزلف) konaklar ve menziller demektir. Çünkü konaklar yolcuyu gideceği yere yaklaştırır.

Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir"[52]. "Ve üzlifeti'l-cennetü li'l-muttekîn" (وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ) âyetinde geçen "üzlifet" fiili yakın edilir, yaklaştırılır demektir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe[53] de aynı açıklamada bulunmuşlardır.

وَاَنْجَيْنَا مُوسٰى وَمَنْ مَعَهُٓ اَجْمَعٖينَ ﴿٦٥﴾ ثُمَّ اَغْرَقْنَا الْاٰخَرٖينَ ﴿٦٦﴾

65-66. "Mûsâ ve beraberinde bulunanların hepsini kurtardıktan sonra ötekilerini suda boğduk."

Mûsâ ve beraberinde bulunanların hepsini kurtardıktan sonra ötekilerini suda boğduk. Bu beyanın mânası açıktır.

اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿٦٧﴾

67. "Şüphesiz bunda inandırıcı işaretler vardır; ama çokları imana gelmiş değildir."

Şüphesiz bunda inandırıcı işaretler vardır. Yani Firavun ve kavmini helâk etmede ve Mûsâ'yı ve beraberindekileri kurtarmada daha sonra gelecek nesiller için ibretlik bir durum ve caydırıcılık vardır. Zira onlar görmüşlerdir ki Allah, düşmanlarını helâk etmiş, dostlarını ise kurtarmıştır.

---

51 Firavun ve kavmi Mûsâ ve onun mümin kavmini öldürmek üzere yola çıkmışlardı. Bu günah bir fiildir. Allah Teâlâ bu fiili "ezlefnâ" diyerek kendisine nisbet etmiştir. Bu da gösteriyor ki ister hayır olsun ister şer kulların fiilleri üzerinde Allah'ın bir sun'u vardır. Bu Mûtezile'nin görüşünü ret demektir.

52 eş-Şuarâ, 26/91.

53 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 317-318.

Ama çokları imana gelmiş değildir. Bu âyet birkaç çeşit izah edilebilir: Bazıları şöyle demişlerdir: Mısır halkının çoğu, Allah'ın vahdâniyetini tasdik ediyor değillerdi. Zira eğer onların çoğunluğu iman etmiş olsalardı o takdirde dünyada iken azap görmezlerdi. Ancak böyle olmaması daha isabetli gözü-
küyor. [§]Yani Allah onları helâk etmeseydi de aksine bıraksaydı çoğu iman 303
etmezdi. Bazıları şöyle demişlerdir: İsrâiloğulları'ndan çokları **imana gelmiş değildir.** Yani onların çoğunluğu iman üzere daim olmadılar aksine onların çoğu Allah onları kurtardıktan sonra dinden döndüler (irtidat) ettiler. Nitekim Mûsâ'ya şöyle demişlerdi: "Ey Mûsâ! Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap!"[54] *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّح۪يمُ ۝٦٨

68. "Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güçlüdür, engin merhamet sahibidir."

Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güçlüdür, engin merhamet sahibidir. Yani Firavun ve kavminden öç alıcıdır, Mûsâ ve beraberinde olan müminlere karşı da engin merhamet sahibidir. "el-Azîz"in (العزيز) Allah düşmanlarına, "er-Rahîm"in (الرحيم) de Allah dostlarına yönelik olması, böylesi bir anlatımda uygun olmaktadır. Her sözcük, onu gerektiren bir gruba özgülenmektedir; Rahmet müminlere, nikmet, yani azap da Allah düşmanlarına.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ اِبْرٰه۪يمَۢ ۝٦٩

69. "Onlara İbrahim'in öyküsünü de anlat."

[İbrahim Kıssası]

Onlara İbrahim'in öyküsünü de anlat. Yani Mekke halkına İbrahim'in öyküsünü ve haberini de anlat. Çünkü onlar İbrahim'in evladından ve neslinden idiler. Onlar putlara tapmada atalarını taklit ediyorlardı. İbrahim ve İsmail, İshak gibi bazı evladı ise müslüman idiler, putlara değil sırf Allah'a tapınan kullar idiler. Bu itibarla onların atalarından putlara tapanların değil, bizzat İbrahim ve onun dini üzere olan atalarının yolundan gitmeleri gerekmez miydi?

---

54 "İsrâiloğulları'nı denizden geçirdik; derken kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavimle karşılaştılar. Bunun üzerine, 'Ey Mûsâ! Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap' dediler. Mûsâ dedi ki: Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz!" (el-A'râf, 7/138).

Allah bu öykü ile, putlara tapma, atalarından putlara tapanları körü körüne takip etme, onlara tapınmayıp da sadece Allah'a tapanların yollarını terketme konusunda onların kıt akıllılıklarını ortaya koydu.

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ ﴿٧١﴾

70. "Hani o, babasına ve kavmine, 'Neye tapıyorsunuz?' diye sormuştu."

71. "'Putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz' diye cevap verdiler."

İbrahim'in, **babasına ve kavmine 'Neye tapıyorsunuz?'** sorusundaki "mâ ta'budûn" (مَا تَعْبُدُونَ) cümlesi tıpkı bir başka âyette olduğu gibi "mâzâ ta'budûn" (مَاذَا تَعْبُدُونَ), yani "siz neye tapıyorsunuz?"[55] demektir. "Men ta'budûn" (من تعبدون)
304 "kime tapıyorsunuz" anlamında olması da mümkündür. [§]Onlar: Birtakım **putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz diye cevap verdiler.** Yani onlara tapınmaya ve onlara ibadette bulunmaya devam ediyoruz. "el-'Ukûf 'ale'ş-şey'i" (العكوف على الشيء) demek, o şey üzere olmak ve devamlılık göstermek demektir.

Nahiv bilgini Ebû Muâz şöyle dedi: "Zalle" (ظلّ) sözcüğü sadece gündüzleyin yapılan fiillerin sürekliliği için kullanılır. "Gecesinde şunu yapmaya devam etti" anlamında "Zalle leylehû yasna'u kezâ" (ظل ليله يصنع كذا) denilmesi imkânsızdır. O takdirde "Bâte leylehû" (بات ليله) denilir. "Zalle nehârahû sâimen ve bâte leylehû kāimen" (ظل نهاره صائمًا، وبات ليله قائمًا) "Gündüzünü oruçlu, gecesini kıyamda geçirir oldu" hadisinde de öyle kullanılmıştır.

قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ ﴿٧٢﴾

72. "İbrahim, 'Peki ama' dedi, 'yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı?'"

Sonra onların kıt akıllı (beyinsiz, sefih) olduklarını belirtmek üzere şöyle dedi: **Peki ama yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı?** Bu sorudaki **onlar sizi işitiyorlar mı** ifadesi birkaç ihtimale açıktır: "Siz onlara yalvarıp yakardı-

---

55 "Babasına ve halkına, 'Siz neye tapıyorsunuz?' demişti. 'Allah'tan başka birtakım düzmece tanrılar mı edinmek istiyorsunuz?'" (es-Sâffât, 37/85-86).

ğınızda size cevap veriyorlar mı?" şeklinde olabilir. Ya da bizzat işitmeyi kasıtla "Onlar sizi duyuyorlar mı?" takdirinde olur. Yani onlar kendilerine dua ettiğinizde sizi duyuyorlar mı? Şu âyette olduğu gibi: "Onlara yalvarsanız duanızı işitmezler, işitseler bile size karşılık veremezler"[56]. "İz ted'ûne" (إِذْ تَدْعُونَ) kelimesi "tapınmak, ibadet etmek" anlamında olabileceği gibi bizzat "yalvarmak, yakarmak, dua etmek" anlamında da olabilir. Eğer âdet[57] üzere işitme anlamında ise o takdirde "işitme"nin tevile ihtimali olmaz.

أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا كَذٰلِكَ
يَفْعَلُونَ ﴿٧٤﴾

73. "Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?"

74. "'Hayır ama biz atalarımızı böyle yapar bulduk' dediler."

Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı? Onlar istemeleri ve dilemeleri halinde size bir yarar sağlamaya, ya da size bir zarar vermeye muktedirler mi? Ya da müfessirlerin belirttiği gibi şöyle olabilir: Onlara taptığınızda ve itaat ettiğinizde size bir yarar sağlıyorlar mı? Ya da onlara isyan ettiğiniz ve ibadeti terkettiğinizde size bir zarar verebiliyorlar mı? Böyle deyince onlar şaşkına döndüler ve ne cevap vereceklerini bilemediler. Sadece bu konuda atalarını taklit etmekte olduklarını söyleyebildiler ve: **"Hayır ama biz atalarımızı böyle yapar bulduk" dediler.** Onlar tapmakta oldukları putların zarar ya da yarar veremeyeceğini anlayınca kendilerince şu gerekçeleri ileri sürdüler: Atalarını taklit ederek onlara tapmışlar, çünkü atalarının onlara ancak bir emir sonucu tapınmış olabileceklerini düşündükleri için öyle davranmışlardır, zira
[§]eğer öyle bir emir olmasaydı onlara ibadet etmezlerdi. Ancak belirttiğimiz 305
gibi ataları içinde, onlara asla tapınmayan kimseler de vardı. Ne var ki bunlar onlara uymamışlardı. Peki de puta tapanları niye taklit etmişlerdi? Bu da ileri sürdükleri gerekçenin sakat olduğunu göstermiştir.

---

56 "Onlara yalvarsanız duanızı işitmezler, işitseler bile size karşılık veremezler. Kıyâmet günü de onları (Allah'a) ortak koşmanızı kabullenmezler. Hiç kimse sana, her şeyden haberdar olan Allah gibi bilgi veremez" (Fâtır, 35/14).

57 Metinde "ibâdet" geçiyor, ancak uygun düşmediği için çeviride diğer nüshalardaki "âdet" kelimesi esas alınmıştır (Mütercim).

قَالَ اَفَرَاَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٧٥﴾ اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُكُمُ الْاَقْدَمُونَ
﴿٧٦﴾ فَاِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِٓي اِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٧﴾ اَلَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ
يَهْدِينِ ﴿٧٨﴾ وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ ﴿٧٩﴾ وَاِذَا مَرِضْتُ
فَهُوَ يَشْفِينِ ﴿٨٠﴾ وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ ﴿٨١﴾ وَالَّذِٓي اَطْمَعُ
اَنْ يَغْفِرَ لِي خَطٖيٓـَٔتِي يَوْمَ الدِّينِ ﴿٨٢﴾

75-76. "İbrahim dedi ki: 'İyi de sizin ve önceki atalarınızın neye taptığınızı hiç düşündünüz mü?"

77. "İyi bilin ki âlemlerin Rabb'i dışında taptıklarınız benim düşmanımdır;"

78. "O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir."

79. "Beni yediren ve içirendir."

80. "Hastalandığım zaman bana şifa verendir."

81. "Canımı alacak olan, sonra beni yeniden diriltecek olandır."

82. "Hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum yine O'dur.'"

İbrahim onlara şöyle dedi: **İyi de sizin ve önceki atalarınızın neye taptığınızı hiç düşündünüz mü?** Sonra da onların ve daha önceden putlara tapan atalarının kendisine düşman olduklarını sadece âlemlerin Rabb'inin bundan hariç olduğunu bildirdi. O âlemlerin Rabb'ini istisna etti. Bu istisnanın yorumu hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demişlerdir: Onlar bana düşmandır ve ben onlardan uzağım, sadece onlardan âlemlerin Rabb'ine tapıyor olanlar hariç. Buna göre âyette ızmâr şöyle bir gizli cümle takdir edilebilir: Yani onların hepsi benim için düşmandır sadece âlemlerin Rabb'ine kulluk edenler bundan hariçtir. Bazıları da şöyle demişlerdir: Allah buyurmuştur ki hem tapan hem de tapılan hepsi benim düşmanımdır, sadece âlemlerin Rabb'i hariçtir. Yani kendisine kulluk edilmeyi hak eden gerçek mâbût hariçtir; o benim dostumdur. Bazıları şöyle demişlerdir: Aslında bu cümlede istisna yoktur, "illâ" ile başlayan kısım yeni bir cümledir. Sanki şöyle demiş gibidir: Siz ve daha önce geçen atalarınız hepsi de benim düşmanımdır. Lâkin âlemlerin

Rabb'i **beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Beni yediren ve içirendir. Hastalandığım zaman bana şifa verendir. Canımı alacak olan, sonra beni yeniden diriltecek olandır. Hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum yine O'dur.** O, bütün bunları onlara saydı. Bununla şunu demek istedi: Çünkü tapınmaya yegâne lâyık olan ancak bütün bunları yapmaya muktedir olandır. O da sizin ve atalarınızın tapmakta olduğunuz putlar değil, yarar vermeye ve zararı savmaya muktedir olan Allah'tır.

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ ﴿٨٣﴾

[§]*83.* ***"Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat."*** 306

Rabbim! Bana hikmet ver. Bazıları "hükm"ü anlayış ve ilim ver, diye açıklamışlardır. İbrahim'in Rabb'inden kendisini "hüküm" üzere devamlı ve sabit kılmasını istemesi de mümkündür. Zira Allah ona ilim ve hikmet vermiş idi. Buna göre: "Bizi doğru yola ilet"[58] (yani doğru yolda bizi sabitkadem kıl!" diye dua etmek gibi olur. Yahut "De ki Rabbim! İlmimi artır!"[59] meâlindeki âyette olduğu gibi kendisine verdiğini artırmasını istemiş olur. Yahut İbrahim, Rabb'inden, insanlar arasında verdiği hükmünün kabul görmesini ve onların kalplerinde hükmüne karşı oluşabilecek zorluk ve sıkıntıyı kaldırmasını istemiş olur. Bu durumda duası, Hz. Peygamber'in hükmü ile ilgili olarak şu buyruğuna benzerlik arzeder: "Hayır, Rabb'ine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıkta seni hakem kılmadıkça... iman etmiş olmazlar"[60].

Ve beni iyiler arasına kat! Yani salih kullarını hangi hal üzere yanına aldı isen beni de o hal üzere yanına al ki ben de onların arasına katılmış olayım. *En doğrusunu Allah bilir ya,* onun kendisini salihlere katmasını talep etmesi, kendilerine katılabilmek için onların öldükleri hal üzere ölmesini istemesidir ki o da İslâm üzere olmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ ﴿٨٤﴾

84. "Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle!"

---

[58] el-Fâtiha, 1/6.

[59] Tâhâ, 20/114.

[60] "Hayır, Rabb'ine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar" (en-Nisâ, 4/65).

Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle! Yani insanlar arasında bana güzel bir övgü kıl! İbrahim peygamber (s.a.) aynen öyle de olmuştu. Farklı olmalarına rağmen her dinin tüm salikleri beraberce ona uymuşlar, ona intisap etmişler, kendilerinin onun dini üzere olduklarını, onun dininin de kendi üzerinde oldukları din olduğunu iddia edegelmişlerdir. Herhangi bir dine mensup olup da onu dost edinmeyen olmamıştır.

وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ ﴿٨٥﴾

85. "Beni, naîm cennetine girenlerden eyle!"

Beni, naîm cennetine girenlerden eyle! Yani beni ölümümden sonra naîm cennetinde sonsuza dek yaşat. Zira vâris, miras bırakılandan arta kalanın üzerinde varlığını sürdüren (bâki) demektir. "Yeryüzü ve onun üzerindekiler sonunda yalnız bize kalır"[61] meâlindeki âyetin yorumu da aynı şekildedir:
307 [§] Yani dünya halklarının yok olmasından sonra biz kalırız. Zira vâris, geride kalan demektir. Buna göre İbrahim'in duası da "Beni naîm cennetinde bâki olanlardan kıl!" demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاغْفِرْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ ﴿٨٦﴾

86. "Babamı da bağışla; kuşkusuz o doğru yoldan sapanlardan oldu."

Babamı da bağışla; kuşkusuz o doğru yoldan sapanlardan oldu. İbrahim'in babası için istiğfarının *-en doğrusunu Allah bilir ya-* âyette **Babamı da bağışla; kuşkusuz o doğru yoldan sapanlardan oldu** şeklinde zâhiren belirtildiği anlamda olması mümkün değildir. Zira zâhire göre onun babası hakkında istiğfar etmesi onun sapıklardan olması sebebiyledir. Bu yorum, ihtimal dâhilinde değildir, çünkü onun öyle olması halinde bağışlanmasını istemesi caiz olmaz. Aksine âyetin izahı şöyle olmalıdır: İbrahim babasının bağışlanmasını istemiştir. Allah da ona babasının sapıklardan olduğunu bildirmiştir. Bu durumda âyetin ikinci kısmı Allah'ın İbrahim'e, babasının sapıklardan olduğunu bildirmesi, birinci kısım da İbrahim'in sözüdür.

Belkıs kıssasında da bazı müfessirler benzer bir izah getirmişlerdir. "Kraliçe şöyle dedi: "Krallar bir ülkeye girdiler mi, oranın altını üstüne getirirler ve halkının ulularını aşağılanmış duruma düşürürler". Allah, buraya kadar olan

---

61 "Yeryüzü ve onun üzerindekiler sonunda yalnız bize kalır ve hepsi bize dönerler" (Meryem, 19/40).

Belkıs'ın sözünü doğruladı ve bu beyanın sonunda yer alan "Bunlar da öyle yapacaklardır"[62] meâlindeki kısmını kendisi buyurdu. Buna göre "Bunlar da öyle yapacaklardır" kısmı kraliçenin değil, onun sözünü tasdik sadedinde Allah Teâlâ'nın kelâmı olmaktadır. Bunun Kur'ân'da örneği çoktur. Aynı âyetin bir kısmı diğer kısmından ayrı olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır. Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma"[63]. Bu örnekte "Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır" kısmı "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma!" kısmından ayrıdır ve aralarında bağlantı yoktur. Buna göre İbrahim'in **Babamı da bağışla!** sözünün **kuşkusuz o doğru yoldan sapanlardan oldu** sözünden ayrı olması muhtemeldir. Mümkündür ki İbrahim duasını yapınca, Allah ona, babasının sapanlardan olduğunu bildirmiştir. Şu yorum da mümkündür: **Babamı da bağışla!** sözü "Ona hatalarını bağışlamaya medar olacak inancı, yani tevhidi nasip et! mânasında olabilir. Buna göre onun duası, Allah'ın lütfu ile babasının tevhide ermesi ve tevfikine mazhar olmasıdır. Çünkü günahların affı ancak tevhide ermekle ve O'nun tevfiki ile olur. Bu, şu âyetteki kullanıma benzer: "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[64].

[§]Buna göre Hûd'un kavmine dua edip de onlara "Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin..."[65] diye emretmesi aynı şekilde yorumlanmalıdır. Yani "O'na dönün ve müslüman olun". Onlardan evvelâ İslâmiyet'i kabul etmelerini istemiştir. Zira onun henüz kâfir iken onlara "Estağfirullah!" deyin demesi mümkün değildir. Buna mukabil Hûd, onlara istiğfar için ön şart olan şeyi yerine getirmelerini istemiştir ki o da tevhiddir. Aynı şekilde: "Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır"[66] şeklindeki Nuh'un sözünü de böyle anlamak gerekir. 308

---

62 en-Neml, 27/34.

63 "Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır. Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma" (el-Kıyâme, 75/14-16).

64 "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir" (el-Enfâl, 8/38).

65 "Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın; sakın günahkârlar olup Allah'tan yüz çevirmeyin!" (Hûd, 11/52).

66 Nûh 71/10.

Müfessirlerin "İbrahim üç yalan söylemiştir..." şeklindeki sözlerinin aslı esası yoktur. Allah Teâlâ'nın içinde bulunduğu duruma göre yalan söyleyebilen birini seçmesi ve risâlet görevini ona tevdi etmesi mümkün değildir.

وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ ﴿٨٧﴾

87. "İnsanların diriltileceği gün beni mahcup etme!"

İnsanların diriltileceği gün beni mahcup etme! Müfessirler şöyle dedi: **Beni mahcup etme,** yani bana azap etme, **insanların diriltileceği gün.** "İhzâ" (الإخزاء) rezil rüsvâ etme, sahibinin kusurunu gösteren azap demektir. O, Allah'tan kusurunu ifşa etmemesini istedi. Çünkü kendisinden kusurunu ifşa etmeyi gerektirecek bir günah irtikabından korkuyordu. O yüzden Allah'tan böyle bir talepte bulundu. Zira ısmet (العصمة), yani günah işlemekten koruma altında olmak, sahiplerinden korkuyu defetmez. Aksine günahtan koruma ne kadar büyük olursa korku da o denli şiddetli olur. Çünkü peygamberler (s.a.) dinlerine ve özlerine karşı diğerlerine göre korkuları en fazla olan kimselerdir. Daha sonra da sırasıyla en önde olanlar, korkularının şiddeti itibariyle birbirlerini derece derece takip ederler. İbrahim'in şu duasını görmez misin: "Rabbim! Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!"[67] Yûsuf peygamber de şöyle dua etmişti: "Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!"[68] Benzeri örnek çoktur.

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ اِلَّا مَنْ اَتَى اللّٰهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾

88-89. "Allah'a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün (beni mahcup etme!)"

Allah'a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün... O gün fayda vermez, zarar verir. Fayda vermez denilmesinden zararın da olmayacağı sonucu çıkmaz. Şu âyetlerde de benzer üslup vardır: "O gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası

---

67 İbrâhim, 14/35.

68 "Ey Rabbim! Bana iktidar verdin ve bana rüyaların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!" (Yûsuf, 12/101).

kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez..."[69] [§]Keza şu ilâhî beyanlarda 309
da aynıdır: "Kâfir olanlar var ya, yeryüzünde olan her şey, bunun yanında bir o kadarı daha onların olsa ve kıyâmet gününün azabından kurtulmak için onu bedel verseler, onlardan asla kabul edilmez"[70]; "Hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği, evlâdın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun!"[71]; "İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar"[72]; "Günahkâr kişi, o günün azabı karşısında ister ki oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran bütün ailesini ve yeryüzünde kim varsa herkesi fidye olarak versin de kendisini kurtarsın!"[73]; "Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!"[74]

Âyette yapılan istisnanın zâhirinden kalb-i selîm ile gelinmesi halinde malın ve oğulların fayda vereceği anlaşılmaktadır. Çünkü **Allah'a temiz bir kalple gelenler dışında mal da çocuklar da fayda vermez** denilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki o günde onlar Rab'lerine temiz bir kalp ile gelmeleri, mallarını itaat yolunda ve hayır işlerinde harcamış, evlatlarını edepli, güzel huylu, salih olarak yetiştirmiş olmaları halinde onlar kendilerine fayda verecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sizi bize yaklaştıracak olan, ne servetiniz ne evlatlarınızdır. Ama iman edip dünya ve âhirete yararlı iş yapanlar başka, yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır..."[75] Allah bildirdi ki onlar iman ettikleri ve tövbe ile Allah'a yöneldikleri takdirde malları ve evlatları onları kendi yüce katına yaklaştıracaktır.

Başka türlü yorumlamak da mümkündür: Yani ne mal ne de oğullar fayda verir. Ancak ve ancak Rabb'ine kalb-i selîm ile gelen fayda görür. Kalb-i selîm, şirkten uzak olan kalptir, ya da kalbin âfetlerinden ve günahlardan uzak olan, Rabb'ine karşı ihlas ile dolu olan, orada Allah'tan başkasına yer verilmeyip pay ayrılmayan kalptir. Âyette o şekilde "Rabb'ine gelme" şartı koşuldu ki İslâm ve tevhit üzere ruhu alınmamış kimselerin daha önceden yapmış olduğu hayır

---

[69] "Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz" (el-Bakara, 2/123).

[70] el-Mâide, 5/36.

[71] Lokmân 31/33.

[72] Abese, 80/34.

[73] el-Meâric, 70/11.

[74] el-Mü'minûn, 23/101.

[75] Sebe, 34/37.

işlerinin -tevhit üzere ruhu kabzedilmemişse eğer- bir fayda vermeyeceği bilinsin. Hasenât, yani hayır işlerinde de aynı şekilde "gelme" şartı koşulmuş ve şöyle buyurulmuştur: "Kim iyilikle gelirse ona şu kadar sevap vardır..."[76] Bu beyanda "Kim iyilikle **gelirse**" denilmiş "Kim bir iyilik **işlerse**..." denilmemiştir. Bu da belirttiğimiz gibi amellerin makbul olabilmesi için kişinin dünyadan tevhit üzere göçmesi, işlediği hayırları bozmaması şartı olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٩٠﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ ﴿٩١﴾

310 [§]*90. "O gün cennet, takvâ sahiplerine yaklaştırılır."*

91. "Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir."

O gün cennet, takvâ sahiplerine yaklaştırılır. Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir.

"Üzlifet" (أُزْلِفَتْ) ve "bürrizet" (بُرِّزَتْ) kelimelerinin, geçmiş zaman fiillerinin müzari olarak "yaklaştırılır" "açıkça gösterilir" anlamında olması muhtemeldir. Ya da cümlenin başına "yevmeiz" (يومئذ) şeklinde zaman zarfı izafe edilir. İbn Mesûd'un (r.a.) ve Übeyy'in mushaflarında "Ve kurribeti'l-cahîmu li'd-dâllîn" (وقُرِّبَتْ الجحيم الضالين) şeklindedir[77]. Bu açık kıraatte "bürrizet" (بُرِّزَتْ) fiili "uzhırat" (أظهرت), yani ortaya çıkarıldı anlamındadır.

وَقِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٩٢﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِ هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ أَوْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٩٣﴾

92-93. "Onlara, 'Allah'ı bırakıp da taptıklarınız nerede? Size yardım edebiliyorlar veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?' denilir."

Onlara, dünyada iken **Allah'ı bırakıp da taptıklarınız nerede? denilir.** Sonra onlara şöyle seslenilir: **Size yardım edebiliyorlar** ve sizi Allah'ın azabından kurtarıyorlar mı? **Veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?** Yani bizzat

---

76 "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" (el-En'âm, 6/160); "Kim bir iyilikle gelirse ona bundan daha hayırlı karşılık vardır; kim de bir kötülükle gelirse o kötülükleri işleyenler yalnızca yaptıklarının karşılığını görürler" (el-Kasas, 28/84).

77 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin *el-Mesâhif*inde (s. 68) İbn Mesûd'un (r.a.) "üzlifet" (yaklaştırıldı) yerine "üzlikat" (kaydırıldı) okuduğu bilgisi yer alır.

kendilerine bir faydaları dokunuyor mu? Çünkü onlar hem tapan hem de kendisine tapılan olmak üzere hep birlikte cehenneme atılacaklardır. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz"[78]. Allah bunu onlara özellikle söyledi çünkü onlar dünyada iken şöyle diyorlardı: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[79]; "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[80]. Bu sözlerine mukabil âhirette onlara: **Size yardım edebiliyorlar mı?** deniliyor.

فَكُبْكِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُنَ ﴿٩٤﴾ وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ ﴿٩٥﴾

94-95. "Artık onlar, o sapkınlar ve İblis'in yandaşları toptan tepetaklak cehenneme atılırlar."

Artık onlar, o sapkınlar tepetaklak cehenneme atılırlar. Zeccâc (ö. 311/923) şöyle dedi: "Kübkibû" (كُبْكِبُوا) fiili aslında "Kebbe"dendir. Yani "kübbû" (كبوا) demektir. Ancak "kübkibû" denmesi tekrar ve birinin ardından diğerinin devamlı surette olması sebebiyledir. "Yükebbûn sümme yükebbûn", yani yüz üstü atılırlar, sonra gene atılırlar..." Onların durumu hep öyle devam eder. Ya da buna benzer söz[81]. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Fe kübkibû fîhâ" (فَكُبْكِبُوا فِيهَا) cümlesi tepesi üstü fırlatılıp atılırlar demektir. Sözcüğün aslı "Kübbibû" (كُبُّوا) şeklindedir. Şu sözünde olduğu gibi: [§]"Kebebtü'l-inâe" (كببت الاناء), orta- 311
daki "bâ" harfinin yerine kef harfi getirerek "Kebkebtü" dersin; bir şeyi atmak, yüzüne çalmak anlamındadır. "Kebkebtühüm" (كبكبتهم) denir, onları ateşe ya da kuyuya attım, demektir. Bu şu âyetteki kullanım gibidir: "Ama kimler de kötülükle gelirse işte onlar yüzüstü cehenneme atılırlar"[82]. "Ve'l-ğâvûn" (الغاوون) **Sapkınlar**, yoldan çıkanlar demektir. Kullanımı şöyledir: "Ğavâ, yağvî, ğayyen, ve ğavâyeten, fehüve ğâvin" (غوى يغوى غيا وغواية فهو غاو) "Saptı, yoldan çıktı" demektir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe'nin izahı böyledir.

---

[78] el-Enbiyâ, 21/98.

[79] "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur'" (Yûnus, 10/18).

[80] "Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, -ki 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez" (ez-Zümer, 39/3).

[81] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, IV, 94.

[82] en-Neml, 27/90.

Ebû Muâz şöyle dedi: "Kübkibû"nun (كُبِبُوا) aslı "Kübibû"dur[83]. Bazıları da "orada toplanırlar" anlamı vermişlerdir.

Ve İblis'in yandaşları toptan. Bazıları şöyle demişlerdir: "el-Gâvûn" şeytanlardır. İblis'in askerleri onun zürriyetidir. Yani âdemoğullarını saptıran şeytanlardır. Bu Katâde'nin görüşüdür. Bazıları şöyle demişlerdir: "el-Gâvûn" cinlerin kâfirleridir, İblis'in askerleri şeytanlardır. Bazıları da "el-Gâvûn" kâfirlerin elebaşlarıdır, İblis'in askerleri ise diğer kâfirlerdir, yani onların tâbileri ve zürriyetleridir, demişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ ﴿٩٦﴾ تَاللّٰهِ اِنْ كُنَّا لَفٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٩٧﴾ اِذْ نُسَوّٖيكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٩٨﴾

96. "Orada onlar birbirleriyle çekişerek şöyle derler:"

97-98. "Vallahi, biz sizi âlemlerin Rabb'i ile eşit tutarken gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz."

Orada onlar birbirleriyle çekişerek şöyle derler. Onların cehennemde birbirleriyle çekiştiklerini bildirmiş, ne için tartıştıklarını ise bildirmemiştir. Onların çekişmelerinin sebebinin şu beyanlarda belirtilen hususlar olması mümkündür: "Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: 'Siz olmasay-
312 dınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik'..."[84] [§]Ve devam eden âyetler. Başka bir âyette: 'Ey Rabbimiz!' diyecekler, 'Bizi bu duruma sürükleyenlerin ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır!'[85]; "'Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!' diyecekler"[86]. Ve benzeri beyanlarda yer alan tâbi olan ve tâbi olunanlar arasında geçen tartışmalar gibi. Bazıları şöyle demişlerdir: Onların çekişmeleri âyetin hemen devamında belirtilen husustur: **Vallahi, biz sizi âlemlerin Rabb'i ile eşit tutarken gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz.** Onların tartışmaları işte bu husustur.

---

83 İbn Kuteybe, *Tefsiru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 318.

84 " İnkâr edenler şöyle dediler: 'Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de bundan öncekilere!' Sen o zâlimleri Rab'lerinin huzurunda, tutuklanmış halde birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: 'Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik.' Büyüklük taslayanlar hor görülenlere, 'Size doğru yol gösterildikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, günah işleyenler sizsiniz' derler..." (Sebe, 34/31-33).

85 Sâd, 38/61.

86 el-A'râf, 7/38.

Vallahi, biz sizi âlemlerin Rabb'i ile eşit tutarken gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz. Şöyle ki, onların bu sözü tapmış oldukları putlara yönelik ise o takdirde onları "Tanrı"lar olarak görmeleri ve ibadeti onlara yapmaları suretiyle onları âlemlerin Rabb'ine eşit tutmuş olmalarını kastetmiş olurlar. Eğer şeytanlara yönelik ise o takdirde eşit tutma, onun emrine uymak ve kendilerine yönelik çağrısına olumlu cevap vermek şeklinde olur. Yoksa kâfirlerden hiçbiri şeytana doğrudan tapma ve onu Tanrı olarak görme durumunda olmaz. Ancak sözünü ettiğimiz gibi emrine tâbi olma şeklinde ona uyma olur. İbn Mesûd'un mushafında "iz nüsevvîküm bi-Rabbi'l-âlemîn iz künnâ nüşrikükûm bi-Rabbi'l-âlemîn" (إذ نسويكم برب العالمين إذ كنا نشرككم برب العالمين) şeklindedir. Yani Biz sizi âlemlerin Rabb'i ile eşit tutarken biz sizi âlemlerin Rabb'ine ortak koşarken. Bazıları şöyle demişlerdir: "Biz âlemlerin Rabb'ine itaat ettiğimiz gibi size itaat ederken..." Bazıları da şöyle bir yorum yapmıştır: "Sizi âlemlerin Rabb'ine denk tutarken". Bunların hepsi birbirine yakındır.

وَمَا أَضَلَّنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ ﴿٩٩﴾

99. "Bizi ancak o günaha batmış olanlar saptırdı."

Bizi ancak o günaha batmış olanlar saptırdı. Yani bizi ancak öncekilerimiz saptırdı. İbn Mesûd'un mushafında da aynı şekildedir: "Vemâ edallenâ ille'l-evvelûn" (وَمَا أَضَلَّنَا إِلَّا الأَوَّلُونَ). Yorumu ise şöyledir: Onlar ne zaman ki dünyada öncekilerin küfür ve şirk üzere bırakıldıklarını ve azap görmediklerini görünce, onlara herhangi bir şekilde Allah'ın gazabı erişmeyince zannettiler ki onlar öyle emrolundular. Nitekim bu husus bir başka âyette şöyle belirtilmiştir: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler"[87].

فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ ﴿١٠٠﴾ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ ﴿١٠١﴾

[§]*100-101. "Şimdi bizim ne şefaatçilerimiz var ne de samimi bir dos-* 313
tumuz."

---

[87] el-A'râf, 7/28.

Şimdi bizim ne şefaatçilerimiz var ne de... Çünkü onlar vaktiyle "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[88] demişlerdi. Onlar şefaat edemediler. [Tâbi olanlar dediler ki: Şimdi bizim ne şefaatçilerimiz var ne de...] Yani bize şefaat edecek şefaatçilerimiz yok. Şefaatçileri olsaydı bile onların şefaati onlara gene fayda vermezdi. Nitekim bu şu âyette bildirilmiştir: "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[89]. Bu, şu âyette belirtilen durumdur: "Ona uymayanlara gelince, eğer yeryüzünde olanların tamamı ve ek olarak bir misli daha onların olsa (kurtuluş için) onu mutlaka feda ederlerdi"[90]. Yani temenni ettikleri olsaydı gene onlara fayda vermezdi.

Ne de samimi bir dostumuz! "Hamîm" (حَمِيم) yakın, dost demektir. Yani onların durumları ile ilgilenecek dost birileri yoktur.

فَلَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٢﴾

102. "Ah keşke bizim için bir dönüş daha olsa da müminlerden olsak!"

Ah keşke bizim için bir dönüş daha olsa da müminlerden olsak! Ah keşke bizim için bir dönüş daha olsa. Yani keşke bizim için imtihan dünyasına yeniden bir dönme imkânı olsa da müminlerden olsak. Onların bu dileklerine karşı Allah bildirdi ki onlar dönseler bile gene eski gidişatlarına devam edeceklerdir: "Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar"[91]. Açıklamasını daha önce zikretmiştik.

اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾

103. "İşte bu anlatılanlarda elbet alınacak büyük bir ders vardır; ama çokları iman etmezler."

---

88 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur'" (Yûnus, 10/18).

89 el-Müddessir, 74/48.

90 er-Ra'd, 13/18.

91 el-En'âm, 6/28.

104. "Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güç ve engin merhamet sahibidir.

İşte bu verdiğimiz haberlerde ve anlatılanlarda ibret alacaklar için **elbet alınacak büyük bir ders vardır.** Bazıları şöyle demişlerdir: Eğer onların çoğu mümin olsalardı onlara dünyada iken azap edilmezdi. Şöyle yorumlamak da mümkündür: Eğer onlar istedikleri imtihan dünyasına döndürülmüş olsalardı çoğu gene inanmazdı. Onlardan bir grup (nefer) olması da caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güç ve engin merhamet sahibidir.** Daha önce açıklamıştık.

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ ۝١٠٥

[§]*105. "Nuh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar."* 314

[Nuh ve Kavmi]

Nuh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar. "Kezzebet" (كَذَّبَتْ) fiilinin, tâ'lı dişil (müennes) olarak kullanılması "kavm"in cemaat anlamında olmasına göredir. Sanki (كَذَّبَتْ جماعة نوح الْمُرْسَلِينَ) denilmiş gibidir. Aksi halde izahı "kavm" (قوم) kelimesinin hem müzekker (eril) hem de müennes (dişil) kullanılan isimlerden olması sebebiyledir. **Peygamberleri** "murselîn" (الْمُرْسَلِينَ) şeklinde çoğul getirildi, çünkü peygamberlerden tek birini inkâr eden bütününü inkâr etmiş olur. Zira her peygamber, halkı bütün peygamberlere iman etmeye çağırır. Hem Nuh'un kendinden sonra gelen peygamberlere iman etmelerini istemesi de söz konusu olabilir. Bu yüzden Allah, **Nuh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar** demiştir -*En doğrusunu Allah bilir.*

إِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ نُوحٌ اَلَا تَتَّقُونَ ۝١٠٦

106. "Kardeşleri Nuh onlara şöyle demişti: 'Allah'a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız?'"

Kardeşleri Nuh onlara şöyle demişti: Tefsirciler dediler ki: Nuh, din kardeşi değil de nesepçe onların kardeşi idi. [Şeyh Ebû Mansûr dedi ki:] Allah Teâlâ bütün insanları "Yâ benî Âdem!" hitabında "Âdemoğulları" diye isimlendirmiştir. Oysa onlar nesepçe Âdem'den uzaktadırlar. Bu itibarla onların birbirlerinden nesepçe uzak olmalarına rağmen birbirlerine nispetle "kardeşler" olarak adlandırılmaları da mümkündür.

(أَلَا تَتَّقُونَ) Allah'ın emirlerine ve yasaklarına karşı muhalefetiniz yüzünden O'nun gazabından, azabından **sakınmayacak mısınız?** Yahut Allah'tan gayrına tapınmaktan ve O'ndan başkasına itaatten **sakınmayacak mısınız?**

إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٠٧﴾

107. "Bakınız ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim."

Bakınız ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Bu iki şekilde yo-
rumlanabilir: Birincisi: Ben sizin aranızda güvenilir biriydim. Siz haber verdi-
ğim, bildirdiğim her konuda bana inanıyordunuz. Şimdi ne oldu ki ben size
315 Allah'ın resûlü olduğumu söylediğimde beni tasdik etmiyorsunuz?! [§]İkinci-
si: **Bakınız ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim.** Allah beni güvenilir kıldı ve bu özelliğim sebebiyle vahyini bana emanet etti. Ben de şimdi risâlet görevi gereği benim emanetime tevdi edilen mesajı size ulaştırıyorum; ister isteyin ister kaçınıp yan çizin, ister kabul edin ister etmeyin. Allah beni emin kıldı ve emaneti üzerine beni görevlendirdi ya tehditleriniz sebebiyle daha sizden korkmuyorum. Şu âyet gibi: "Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"[92]

فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿١٠٨﴾

108. "Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."

Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Yani Allah'ın gazabından ve azabından sakının. Yahut emir ve yasakları konusunda Allah'a muhalefet etmekten kaçının ve Allah'tan size ulaştırdığım, sizi davette bulunduğum mesaja uyma konusunda bana itaat edin.

وَمَا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿١١٠﴾

92 "Hûd dedi ki: 'Ben Allah'ı şahit tutuyorum; siz de şahit olun ki sizin Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuklarınızdan uzağım. Haydi, hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!'" (Hûd, 11/54-55).

109. "Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir."

110. "Artık Allah'a isyandan sakının ve bana itaat edin."

Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Yani sizi davet ettiğim ve size ulaştırdığım mesaja karşılık sizden, ağırlığı sizi icabetten alıkoyacak herhangi bir karşılık beklemiyorum. Ben sizi tek olan Allah'a kulluğa çağırırken mallarınız ve canlarınız üzerinde herhangi bir külfet de getiriyor değilim. Kaldı ki bir olana kulluk, çok sayıda mâbuda tapınmaktan size daha kolay ve hafif gelir. Yerine getirdiğinizde davet ettiğim şeyi kabul etmekten sizi alıkoyacak herhangi bir angarya da getirmiyorum. "İn ecriye" (إن أجرى) kelimesindeki "in" edatı burada "mâ" gibi olumsuzluk içindir. **Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir.** Bu itibarla **artık Allah'a isyandan sakının ve bana itaat edin.** Belirttiğimiz hususlarda Allah'tan sakının. Yani Allah'ın gazabına ve azabına uğramaktan korkun, emir ve yasaklarına muhalefet etme konusunda O'ndan sakının. Sizi davet ettiğim hususlarda **bana itaat edin.**

قَالُوا اَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْاَرْذَلُونَ ﴿١١١﴾

[§]***111. "Şöyle cevap verdiler: 'Seni toplumun en aşağı kesiminin izlediğini göre göre sana iman eder miyiz!'"*** 316

Şöyle cevap verdiler: "Seni toplumun en aşağı kesiminin izlediğini göre göre sana iman eder miyiz!" Diyorlar ki: Biz seni nasıl tasdik edebiliriz ki?! Sana tâbi olanlar ancak bizim zayıflarımız ve ayak takımı, rey ve tedbir sahibi olmayan kimselerdir. Eğer sen davanda doğru olsaydın o takdirde bizim şereflilerimiz ve başlarımız da sana inanırlardı. Aslında onun risâletinin hak oluşu konusunda belirtilen zayıf kesimlerin inanması ileri gelen başların tasdik etmesinden daha ibretlik bir durum içerir. Şöyle ki: İnsanların zayıf kesimleri başkalarına şu iki saikle uyarlar: Ya mal ve servet sahibi olma beklentisi, yahut kendileri için makam ve mevki yahut şeref gibi bir çıkar beklentisi olması. Ya da dinde basiretli olma, belli bir paye elde etme ve ilim sahibi olma gibi bir erdem beklentisi sebebiyle uyarlar. Bu itibarla da bu özellikleri kendilerinde bulunduran kimselere tâbi olurlar. Peygamberler'in (s.a.) ellerinde mal yoktur, onlara yakın olmak için bir riyaset ya da makam ve mevki elde etme arzusu gibi bir saik de olamaz. Hal böyle iken zayıf kesimler, kendi canlarına karşı eşrafın öldürme, ipe çekme gibi saldırıları olacağından korkmalarına rağmen eğer onlara uymuşlarsa, bu demektir ki onları imana sevkeden ancak ve ancak

kendi nazarlarında onların hak üzere olduklarının, getirdikleri mesajın doğru olduğunun ortaya çıkmasıdır. Bu itibarla sözü edilen kesimlerin tâbi olması peygamberlerin mesaj getirdikleri iddialarında -eğer iyice düşünülür ve tefekkür edilirse- onların hak üzere olduklarını gösteren en büyük kanıt olur.

قَالَ وَمَا عِلْمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٢﴾ إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَى رَبِّي لَوْ تَشْعُرُونَ ﴿١١٣﴾

112. "Nuh dedi ki: 'Onların vaktiyle ne yaptıklarını bilmem."

113. "Onların hesabı ancak Rabb'ime aittir. Düşünseydiniz bunu anlardınız!'"

Onların vaktiyle ne yaptıklarını bilmem. Bu beyanın iki türlü yorumu olabilir: Birincisi: Allah'ın aranızdan onları, yani zayıfları iman ve tevhide hidâyet edip de sizi hidâyet etmediğini biliyor değilim. Sonra şöyle dedi: **Onların,** yani bana uyan şu zayıf kesimin **hesabı ancak Rabb'ime aittir. Düşünseydiniz bunu anlardınız!**

317 [§]**İkincisi: Onların vaktiyle ne yaptıklarını bilmem.** Yani ben onların gizlice yapmış oldukları şeyleri bilen biri değilim. Hem bu bana da düşmez. **Onların hesabı ancak Rabb'ime aittir. Düşünseydiniz bunu anlardınız!** Yani gizlice yapmış oldukları şeyler konusunda onların hesabı ancak Allah'a aittir. Bu da gösteriyor ki bu sonuncu yorum birincisinden daha uygun ve yerindedir. Onlardan iman edenler hakkında, gizlice âşikâre yaptıklarının hilafına birtakım şeyler yaptıkları şeklinde bir ayıplama vardı. O yüzden onlara bunu söyledi.

Bazı kırâatlerde "yâ" harfi ile "lev yeş'urûn" (لو يشعرون) şeklindedir. O takdirde fiilin öznesi kendisine tâbi olan müminlerdir. Diyor ki: Gizlice yaptıkları şeylerin hesabı Allah'a aittir. Yani eğer bunun idrakinde olsalardı gözlerden uzak olduklarında âşikâre yaptıklarının aksi fiiller işlemezlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٤﴾

114. "Ben iman etmiş kimseleri kovacak değilim."

Ben iman etmiş kimseleri kovacak değilim. Müfessirler şöyle dedi: Onlar Nuh'tan, iman etmiş zayıf kimseleri kovmasını o vakit kendilerinin belki iman edebileceklerini söylemişlerdi. Onlara Nuh şöyle dedi: "(Siz istiyorsunuz diye) ben iman edenleri kovacak değilim!"[93] **Ben müminleri kovacak değilim.** Hz. Nuh'un kavminin iman edenlere yönelik tenkitlerini, müminlerin zâhiren iman edip aslında kalpleriyle inanmadıklarına dair bir eleştiri olarak yorumlamak mümkündür. Onlar bunu söyleyince Nuh şöyle dedi: "(Siz istiyorsunuz diye) ben iman edenleri kovacak değilim!"[94] Nuh'un şöyle demesi buna işaret eder: "Sizin hor gördüğünüz kimseler için, 'Allah onlara güzel şeyler (hayır) vermeyecektir' diyemem"[95]. Nuh'un bu sözü gösterir ki kavmi, iman edenleri ayıplamıştır. Öyle ki Nuh müminlerin durumunu Allah'a havale etmiş ve şöyle demiştir: "Onların içlerinde olan şeyi Allah daha iyi bilir"[96]. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنْ اَنَا اِلَّا نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿١١٥﴾

115. "Ben sadece gerçekleri apaçık ortaya koyan bir uyarıcıyım."

Ben sadece gerçekleri apaçık ortaya koyan bir uyarıcıyım. Bu âyetin açıklaması pek çok yerde geçmiştir.

قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُوم۪ينَ ﴿١١٦﴾

[§]***116. "'Ey Nuh!' dediler, 'Bu işten vazgeçmezsen, kesinlikle sen de taşlanacaksın!'"*** 318

'Ey Nuh!' dediler, Bu işten vazgeçmezsen, kesinlikle sen de taşlanacaksın! "Mercûm" (الْمَرْجُوم) taşlanarak öldürülen demektir. Öldürmenin en şiddetlisi recimdir. O yüzden onu öyle tehdit etmişlerdir. Bazıları şöyle yorumlamışlardır: Elbette sen dil ile hakarete (şetm) uğrayanlardan olacaksın. Ancak birinci yorum daha isabetlidir. Zira onlardan dil ile hakaret zaten her an vuku

---

[93] Hûd, 11/29.
[94] Hûd, 11/29.
[95] "Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum, gaybı da bilmem, melek olduğumu da söylemiyorum. Sizin hor gördüğünüz kimseler için, 'Allah onlara güzel şeyler vermeyecektir' diyemem. Onların içlerinde olan şeyi Allah daha iyi bilir. Bunları yaparsam gerçekten zâlimlerden olurum!" (Hûd, 11/31).
[96] Hûd, 11/31.

bulmaktaydı. Bu itibarla onun dil ile hakarete uğramaya ilişkin tehdit olması ihtimal dâhilinde değildir.

Sonra Nuh o anda şöyle dua etti:

قَالَ رَبِّ اِنَّ قَوْمِي كَذَّبُونِ ﴿١١٧﴾ فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِي وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾

117. "Nuh, 'Rabbim!' dedi, 'Kavmim beni yalancılıkla suçluyor.'"

118. "Artık benimle onların arasındaki durumu sen hükmünle açıklığa kavuştur, beni ve beraberimdeki müminleri kurtar!"

Nuh, 'Rabbim!' dedi, Kavmim beni yalancılıkla suçluyor. Artık benimle onların arasındaki durumu sen hükmünle açıklığa kavuştur. Yani benimle onların arasında hükmünü ver, yani onlar hakkında azap ve helâk ile hükmet. Görmez misin ki o şöyle demiştir: **Beni ve beraberimdeki müminleri kurtar!** Onun kendisinin ve beraberindeki müminlerin kurtarılmasını istemesi, buna karşı **artık benimle onların arasındaki durumu sen hükmünle açıklığa kavuştur** demesi onun Rabb'inden kendini yalanlayanların helâk edilmesini istediğini gösterir. Nitekim o, bir başka kıssada Nuh'un dediği şeydir: "Ey Rabbimiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver"[97]. Öyle hüküm ki sen onun onlara ineceğini vâdetmiştin ki o da azaptır. Burada da aynı şekildedir.

Sonra Nuh'un bu bedduasının onlardan vuku bulan ilk yalanlamadan sonra olması ihtimal dâhilinde değildir. Aksine o, onların iman etmelerinden tamamen ümidini kesmesi sonrasında bu duada bulunmuştur. Çünkü Allah Teâlâ'nın "Nuh, dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı"[98] meâlindeki âyette belirttiği gibi o, aralarında uzun süre kaldı ve bu süre içinde devamlı olarak onları Allah'ın birliğine iman etmeye davet etti. Hz. Nuh'un, kavminin helâk edilmelerini istemesi ancak Allah Teâlâ'nın Nuh'a "Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Sakın onların yaptıklarına üzülme!"[99] meâlindeki beyanıyla onların durumunu bildirmesinin ardından onların iman etmelerinden tamamen ümidini kesmesi ve kendisine onların

---

97 el-A'râf, 7/89.

98 "Vaktiyle biz Nuh'u kendi kavmine resûl olarak göndermiştik. Nuh, bin yıldan elli yıl daha az bir süreyle onların arasında kaldı. Sonunda zulümlerini sürdürürlerken onları tûfan yakaladı" (el-Ankebût, 29/14).

99 Hûd, 11/36.

aleyhinde dua etmesine izin vermesi sonunda olmuştur. [§]İşte ondan sonra- 319
dır ki Nuh bu duayı yapmıştır. Zira peygamberler, Allah'ın izni olmadan helâk olmaları için kavimlerine beddua etmezler. Görmez misin ki, Allah, Yûnus peygamberi kendinden izin almadan kavmi arasından çıkıp gittiği için azarladığını bildirmiştir. O, izinsiz çıkması sebebiyle azarlandığına göre, bir peygamberin kavminin helâk olması için izinsiz bir şekilde beddua etmesi muhtemel değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١١٩﴾ ثُمَّ اَغْرَقْنَا بَعْدُ الْبَاقِينَ ﴿١٢٠﴾

119. "Bunun üzerine biz onu ve beraberindekileri, o her şeyle dopdolu geminin içinde kurtardık."

120. "Sonra geri kalanları da sulara gömdük."

Bunun üzerine biz onu ve beraberindekileri, o her şeyle dopdolu geminin içinde kurtardık. Denildi ki "fulki'l-meşhûn" (الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ), dopdolu gemi demektir. Ebû Muâz dedi ki: Araplar şöyle der: "Şehantü's-sefînete felem yebka ille'd-def'u" (شحنت السفينة فلم يبق إلا الدفع), yani "Gemiyi yükledim sadece sevki kaldı". Yine Araplar şöyle der: "Şehannâ aleyhim bilâdehum haylen ve ricâlen" (شحنا عليهم بلادهم خيلا ورجالا) "Onların ülkelerini süvarilerle piyadelerle istila ettik". Bazıları da her türlü yük ve donanımı tamam olup sadece demir alması kalan gemi olduğunu söylemişlerdir. Bu iki yorum da aynıdır. Gemi her türden canlı ile doldurulmuştu. Öyle olmasaydı müminlerin sayısı oldukça azdı, boş kalırdı. Bu husus şu âyette açıklanmıştır: "Her türden (hayvan) birer çift ile... aileni ve iman edenleri gemiye bindir!"[100] Allah, bildirdi ki bu dopdolu gemide Nuh ile birlikte olanları kurtardı, kalanları ise helâk etti.

اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٢١﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٢﴾

---

100 "Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi. Nuh'a dedik ki: 'Her türden (hayvan) birer çift ile -daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar dışında- aileni ve iman edenleri gemiye bindir!' Zaten onunla birlikte pek azı iman etmişti" (Hûd, 11/40).

121. "Doğrusu anlayanlar için bu kıssada büyük bir ders vardır; ama çokları iman etmezler."

122. "Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güçlüdür, engin merhamet sahibidir."

Bu kıssada büyük bir ders vardır. Yani Nuh kıssasında kendilerinden sonra gelenler için büyük bir ders vardır. Yahut Nuh kavminin helâkinde ve onların suya gark edilmelerinde kendilerinden sonra gelenler için büyük bir ders vardır. **Ama çokları iman etmezler.** Kıssanın devamı... Daha önce anlatmıştık.

كَذَّبَتْ عَادٌ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾

320 [§] *123. "Âd kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar."*

[Hûd ve Âd Kavmi]

Âd kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* ama bu da daha önce belirttiğimiz gibidir. Yani fiilin müennes gelişi, "cemâatü Âd" (Âd topluluğu) takdiri itibariyledir, yani şöyle takdir edilmiştir: "Kezzebet cemâatü Âdin el-murselîn" (كذبت جماعة عاد المرسلين). Çoğul olarak **peygamberleri** demesi, daha önce de belirttiğimiz gibi her peygamberin, kavmini peygamberlerin hepsine iman etmeye davet etmesi itibariyledir. Buna göre onlardan birini inkâr eden hepsini inkâr etmiş olur.

اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ هُودٌ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌ
﴿١٢٥﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِ ﴿١٢٦﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ
اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٢٧﴾

124. "Kardeşleri Hûd onlara şöyle demişti: 'Allah'a karşı gelmekten sakınmıyor musunuz?'"

125. "Ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim."

126. "Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."

127. "Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir."

Kardeşleri Hûd onlara şöyle demişti. Hûd, soy itibariyle onların kardeşleriydi. Çünkü onlar her ne kadar uzak olsalar da hepsi Âdem'in çocuklarıydı. Buna göre onlar, birbirlerine uzak olsalar da sonunda hepsi soy bakımından birbirinin kardeşi oluyordu. **Allah'a karşı gelmekten sakınmıyor musunuz?** Bunun iki açıklaması olabilir: Birincisi, Allah'ın gazabından ve azabından **sakınmıyor musunuz?** şeklindedir. Ya da Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet etmekten **sakınmıyor musunuz?** şeklinde yorumlanır. **Ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim.** Allah beni emin kılıp benim vasıtamla size birtakım hediyeler göndermiştir. Bu itibarla benden O'nun hediyelerini ve emanetini kabul edin. Ya da daha önce yaptığımız yorum. *En doğrusunu Allah bilir.*

Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. İzahı geçmişti. **Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum.** Yani ben sizin kurtuluşunuz ve Allah'ın azabından uzak olmanız için çabalıyorum. Bunun için sizden herhangi bir karşılık beklemiyorum. Dünyada bir kimse bir iş yapıyorsa mutlaka karşılığında bir ücret bekler. Oysa ben sizden en ufak bir karşılık beklemiyorum ki o (bir yük olarak boynunuza binsin de) getirdiğim mesajı kabul etmenize mani olsun. **Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir.** "İn" edatı olumsuzluk içindir (arkadan gelen "illâ" ile olumsuzluğun nakzedilmesi kasr/özgüleme ifade eder).

اَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ اٰيَةً تَعْبَثُونَ ﴿١٢٨﴾ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ
تَخْلُدُونَ ﴿١٢٩﴾ وَاِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ ﴿١٣٠﴾

128. "Siz boş şeylerle uğraşarak her yüksek yere bir anıt mı dikersiniz?"

129. "Temelli kalacağınızı umarak mı büyük konaklar yaparsınız?"

130. "Gücünüzü hep zâlim zorbalar gibi mi kullanırsınız?"

[Büyük ve Yüksek Binalar Edinmek]

Siz boş şeylerle uğraşarak her yüksek yere bir anıt mı dikersiniz? Ve büyük konaklar mı yaparsınız? Bu birkaç şekilde yorumlanabilir: Birincisi:
Sanki onlar [§]hiç ihtiyaçları olmayan, hiçbir şekilde kendisinden yararlan- 321
mayacakları birtakım yapıtlar yapıyorlardı. Bu boş (abes) bir uğraşıdır. Çünkü hiçbir şekilde yararlanmayacağı ve ihtiyaç duymayacağı binalar yapan kişi abesle iştigal ediyor demektir. O yüzden de yaptıkları "abes" fiili ile "ta'besûn" (تَعْبَثُونَ) diye ifade edilmiştir.

İkincisi: Sözü edilen mekânın sırf eğlence ve toplantı yeri olması mümkündür. Onlar, yapıyı yapmışlar ve sırf oyun ve eğlence maksatlı toplantı yeri olduğu için de oraya "abes" adını vermişlerdir.

Üçüncüsü: Sözü edilen mekânın, insanların uğrak yeri olması mümkündür. Oraya birtakım işaretler koyarlar bunlarla insanların yollarını şaşırtırlardı. İnsanlar o işaretlere bakarak yol tutarlardı, oysa gerçekte doğru yol değildi. Onların bu yapıyı yapmalarındaki maksat bâtıldı. Bâtıl olan her şey de "abes"tir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Temelli kalacağınızı ve ölmeyeceğinizi **umarak mı...** Yani bu dünyada ölecek ve yaptıklarının sevabını uman, kötülüklerinin sonucundan korkan kimsenin harcaması gibi değil de ebedî kalacağını uman birinin harcaması gibi harcamalar yapıyorsunuz. Yahut **Temelli kalacağınızı umarak mı** meâlindeki beyanı şöyle yorumlamak da mümkündür: Dünya onlara geniş, rızıkları da bol olunca sandılar ki kendileri orada temelli kalacaklardır. Çünkü dünyası geniş olan ve orada refahı elde eden, her türlü nimete konan kimse orada huzur bulur ve sükûnete erer. Bu şu ilâhî beyanda belirtilen husus gibidir: "O, malının kendisini sonsuzca yaşatacağını zanneder"[101]. Birincisi de bu şekildedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gücünüzü hep zâlim zorbalar gibi mi kullanırsınız? *En doğrusunu Allah bilir ya,* ama Allah, "cebbâr" (جبّار) ile kinâye olarak zâlim, haddi aşan ve mütecaviz kimseyi kastetmiştir.

"Rî'" (الريع) yüksek yer demektir. Bazıları da onun yol olduğunu söylemişlerdir. "Mesâni'" (المصانع) ise bazılarınca yapılar, bazılarınca da havuzlar demektir. Ebû Avsece dedi ki: "Rî'" (الريع) arazinin yüksek yeri demektir. "er-Rî'a"nın çoğulu "rî'", "er-rî'"in çoğulu ise "eryâ'" (أرياع)'dır. İkisi de aynıdır. "er-Rî'" (الريع) aynı zamanda kâr/ürün demektir. Kazandığın zaman (أراع) fiilini kullanırsın. Çoğulu "eryâ'" (أرياع)'dır.

322 [S]"Mesâni'" (المصانع) duruma göre bir yerde saraylar başka bir yerde ise suların toplandığı havuzlar demektir. Tekili her ikisi için de "masna'atün" (مصنعة) gelir[102]. "Batş" (البطش) yakalamak, kavramak demektir. Bir kişiyi yaka-

---

101 el-Hümeze, 104/3.

102 "el-Masna'atü/el-Masnu'atü", havuz ya da sarnıç gibi yağmur sularının toplanması için yapılmış yapıdır. "Mesâni'" (المصانع) de aynı şekilde insan yapısı kuyular, binalar vb. yapılardır. Kur'ân'da şöyle gelmiştir: (وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ) (Temelli kalacağınızı umarak mı büyük yapılar yaparsınız?) "Mesâni'" (المصانع) bazı müfessirlere göre binalar, yapılar demektir. Denildi ki: O su tutmak için yapılmış sarnıçtır. Tekili: "Masna'atün ve masna'un" gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "sn'a" md.).

layıp da iyice kavradığında "betaştü bifulânin, ebtaşu, batşen" (بطشت بفلان أبطش بطشا) dersin. İbn Kuteybe de şöyle dedi[103]: "er-Rî'" arazinin yüksek yeri demektir. "Mesâni'" binalardır. Tekili "masna'atün"dür. Mâna şudur: Onlar yüksek yerlere kurmuş oldukları muhkem yapılar, hisarlar içinde kendilerini güvende hissediyorlar ve oraların kendilerini Allah'ın kader ve kazasından koruyacağını zannediyorlardı. Bu izah yukarıda belirtilen açıklamaya benzer gözüküyor. Çünkü sözün sonunda **Temelli kalacağınızı umarak mı** deniliyor. Yani öyle birtakım binalar yapıyorsunuz ki sanki hiç ölmeyecek ve ebedî olarak yaşayacaksınız. Ve buyurdu ki: **Gücünüzü hep zâlim zorbalar gibi mi kullanırsınız?** Yani vurduğunuz zaman kamçılarla sanki zorbalar gibi vuruyorsunuz, cezalandırdığınız zaman öldürüyorsunuz. Bazıları şöyle demişlerdir: "Betaştüm" (بطشتم), yani yakaladığınızı zulümle, haddi aşmakla, Allah'ın haram kıldığını helâl saymak suretiyle yakaladınız. Ebû Muâz dedi ki: Her yapı masna'adır. Hafsa'nın mushafında şöyledir: "Ve tebnûne mesânia ke enneküm hâlidûn" (وتبنون مصانع كأنكم خالدون) (Sanki ebedî yaşayacakmışsınız gibi birtakım yapılar yapıyorsunuz) şeklindedir. "Âyet" (آية) alem, anıt eser demektir. Bazıları şöyle demişlerdir: "er-Rî'" yolu kesen dağ ya da yamaç[104] demektir. Katâde "yeryüzündeki her uçurum"[105] demiştir[106]. Muhammed b. İshak[107] şöyle demiştir: Onlar yolculuk yaparken yolu ancak yıldızlar marifetiyle bulabilirlerdi. [§]Bunun 323
için her yol üzerine yollarını tayin edebilecekleri işaret olacak görkemli uzun kuleleri olan yapılar yaptılar. Bazıları şöyle demişlerdir: "Mesâni'" (المصانع) meclisler ve meskenler demektir. Yapılarınız ayakta kaldığı sürece **temelli kalacağınızı umarak mı...** "Cebbâr" haksız yere ve akıbetinden endişe duymadan insanları döven ya da öldüren kimsedir.

---

103 İbn Kuteybe, *Tefsiru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 318-319.

104 Metinde geçen ve yamaç diye tercüme edilen "ez-zarib" (الظرب) etrafı keskin yüksekçe kayalık demektir. Denildi ki: O orta büyüklükte dağdır. Kimi de onun küçük dağ olduğunu söylemiştir. Yine onun küçük tepecikler olduğunu söyleyenler olmuştur. Çoğulu "ez-zırâb" gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "zrb" md.).

105 Metinde geçen "en-Nişzü" ve "en-Neşezü" arazinin kenarındaki yüksek yer, yar, uçurum demektir. Çoğulu "Enşâz" ve "Nüşûz"dur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "nşz" md.).

106 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 94; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 122-123.

107 Muhammed b. İshak b. Yesâr: Künyesi Ebû Bekir'dir, Ebû Abdillah olduğu da söylenmiştir. Nisbesi el-Kuraşî ve el-Muttalibî'dir. Onların (Kureyş ve Muttaliboğullarının) Medineli mevlâlarıdır. *es-Sîretü'n-nebeviyye* sahibidir. Allâme, hâfız ve ahbârî idi. Enes b. Mâlik'i görmüş ve pek çok tâbiînden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de çok sayıda kişi rivayette bulunmuşlardır. Bazı muhaddisler onu eleştirmişlerdir. Ancak çoğunluk onun özellikle de siyer alanında olmak üzere güvenilir bir ilim adamı olduğunu belirtmişlerdir. O ilmi tedvin edenlerdendir. İbn İshak diye tanınmış ve 151 (768) senesinde vefat etmiştir (bk. Zehebî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 33-55; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzib*, IX, 38-46; İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 321).

فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿١٣١﴾ وَاتَّقُوا الَّذٖٓى اَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ
﴿١٣٢﴾ اَمَدَّكُمْ بِاَنْعَامٍ وَبَنٖينَ ﴿١٣٣﴾ وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٣٤﴾

131. "Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin."

132-134. "Bildiğiniz şeyleri size veren, size sürüler, oğullar, bağlar, pınarlar ihsan eden Allah'a karşı gelmekten sakının."

Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Bunun açıklamasını yapmıştık. **Bildiğiniz şeyleri size veren... Allah'a karşı gelmekten sakının.** Denildi ki: "Emeddeküm" (اَمَدَّكُمْ) Size verdi, demektir; "Meded"dendir. Yani size nimetleri hiç kesilmeden peşi peşine, birinin ardından diğeri gelecek şekilde verdi demektir. Sonra bu iki şekilde olabilir: Birincisi: Size nimetleri verene karşı küfrân-ı nimette bulunmaktan sakının da onların şükrünü üstelik de bile bile size ihsanda bulunmayana, onları size vermeyene karşı yapmaya kalkışmayın. Kastedilen onların, hiçbir nimet vermeye muktedir olmayan putlara tapmalarıdır. İkincisi bu nimetleri size bahşeden Allah'ın gazabına uğramaktan sakının. Çünkü onları size vermeye kādir olan güç, sizden öç almaya da muktedirdir. Birinci yoruma göre mâna şudur: Nimetlere karşı küfrân-ı nimette bulunmaktan sakının, çünkü onları size vermeye kādir olan, onları sizden almaya da kādirdir. Âyetin yorumu bu iki anlam üzere çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra onlara kesintisiz olarak bahşetmiş olduğu nimetleri hatırlattı ve şöyle buyurdu: **Size sürüler, oğullar, bağlar, pınarlar ihsan etti**. Bunları ve sayılamayacak kadar diğerlerini verdi.

اِنّٖٓى اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظٖيمٍ ﴿١٣٥﴾

135. "Doğrusu sizin hakkınızda büyük bir günün azabından korkuyorum."

Doğrusu sizin hakkınızda büyük bir günün azabından korkuyorum. Bazıları şöyle demişlerdir: **Ben korkuyorum,** yani o büyük günün azabının başınıza geleceğini biliyorum. Bazıları da şöyle dedi: Buradaki "havf" (الخوف), yani korku bilinen korkudur. Çünkü o, hâlâ onların iman etmelerini umuyordu. Bunun üzerine dedi ki: **Doğrusu** bu hal üzere öldüğünüzde **sizin hakkınızda azaptan korkuyorum.** O anda cevap olmak üzere şöyle dediler:

قَالُوا سَوَٓاءٌ عَلَيْنَٓا اَوَعَظْتَ اَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظٖينَۙ ﴿١٣٦﴾ اِنْ
هٰذَٓا اِلَّا خُلُقُ الْاَوَّلٖينَۙ ﴿١٣٧﴾ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبٖينَۚ ﴿١٣٨﴾

[§]*136. "Şöyle cevap verdiler: 'Sen öğüt versen de vermesen de bizce bir-* 324
dir."

137. "Bu, öncekilerin tuttuğu yoldan başkası değildir."

138. "Bu yüzden azaba uğratılacak da değiliz.'"

Şöyle cevap verdiler: "Sen öğüt versen de vermesen de bizce birdir."

"Va'z" (الوَعْظ) işin sonunun nereye varacağını kâh korkutarak kâh müjdeleyerek bildirmek, öğüt vermek demektir. Yani şöyle diyorlardı: Sen bizi azapla korkutsan da korkutmasan da seni tasdik etmeyeceğiz ve senin bizi davet ettiğin dini kabul etmeyeceğiz.

Bu, öncekilerin tuttuğu yoldan başkası değildir. Bu beyana dair birkaç izah şeklinin olduğu söylenmiştir. Birincisi: Şu bizim üzerinde bulunduğumuz inanç öncekilerin dininden başka bir şey değildir. Senin getirdiğin ise sonradan uyduruk yeni bir dindir. "Halk" (الخَلْق) kelimesinin kinâye olarak din anlamında kullanıldığı varittir; "Allah'ın yaratmasında (halk) değişme olmaz". âyetinde[108] olduğu gibi. Bu âyetteki "Allah'ın halkı" Allah'ın dini demektir. Bazıları da şöyle demişlerdir: Şüphesiz bu, yani senin söylemiş olduğun şey, ancak ve ancak evvelkilerin yalanı ve onların uydurmasıdır (ihtilâk). Yani sen, senden önceki resûller gibi yalan söylüyor ve uyduruyorsun[109]. Şu âyette ifade edildiği gibi: "Bu eskilerin masallarından başka bir şey değil"[110] Eğer (âyette ge-

---

108 "O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler" (er-Rûm, 30/30).

109 "el-Halku dînullah", yani Allah'ın halkı, yani yaratması O'nun dinidir. Şu âyette olduğu gibi: "emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler" (en-Nisâ, 4/118), yani "Allah'ın dinini..." "el-Hulk" din, tabiat, karakter, seciye demektir. (اِنْ هٰذَٓا اِلَّا خُلُقُ الْاَوَّلٖينَ) kavl-i celîlinde olduğu gibi. Mânası evvelkilerin yalanı demektir. Evvelkilerin gidişatı demek olduğu da söylendi. Eskilerin âdeti de denildi. Her kim "halku'l-evvelîn" diye okursa o takdirde mânası "eskilerin düzmecesi, uydurması ve yalanı" demek olur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hlk" md.).

110 "Anne babasına, 'Yeter be! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken beni yeniden dirilip çıkmakla mı tehdit ediyorsunuz?' diyen kimseye anne babası, Allah'tan yardım dileyerek, 'Yazıklar olsun sana! İnadı bırak da imana gel. Kuşkusuz Allah'ın vâdi gerçektir' demekteler. O ise, 'Bu eskilerin masallarından başka bir şey değil' cevabını vermektedir" (el-Ahkâf, 46/17).

çen "halk" kelimesi uydurma anlamında ise) o takdirde "Âd kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar"[111] meâlindeki âyetten murat da bu anlam olur, çünkü onlar peygamberlerin tümünü yalanlamışlardır. Bazıları şöyle demişlerdir: **Bu, öncekilerin tuttuğu yoldan başkası değildir.** Dediler ki: İşte böyle bizden önceki insanların tuttuğu yol; onlar yaşadıkları sürece yaşıyorlar, sonra da ölüyorlardı. Onlara göre ne yeniden dirilme vardı ne de hesap! Bazıları da şöyle dedi: "Va'z" (الوعظ) yasaklama demektir. Şu âyette olduğu gibi: "Allah size, bir daha asla böyle bir şey yapmamanızı öğütlüyor"[112]. Yani onu size yasaklıyor. **Bu yüzden azaba uğratılacak da değiliz.** Yani nasıl ki atalar azap görmedi ise biz de senin kuruntuna ve bildirmene rağmen azap görmeyeceğiz.

325 [Ş]Ebû Avsece dedi ki: "Halkü'l-evvelîn" (خَلْقُ الْأَوَّلِينَ), yani onların uydurmaları ve yalanları demektir. Bir sözü uydurduğun zaman "Halaktü'l-hadîs vahtelaktühû" (خلقت الحديث واختلقته) dersin. Ferrâ şöyle dedi: Araplar hurafeler için "ehâdîsü'l-halk" (أحاديث الخلق) tabirini kullanır. Kim de bu âyeti "huluku'l-evvelîn" (خُلُقُ الْأَوَّلِينَ) diye "hı" harfinin dammesi ile okursa[113] o takdirde onların âdetleri, durumları, gidişatları anlamını kasteder[114].

فَكَذَّبُوهُ فَاَهْلَكْنَاهُمْ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿١٣٩﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ ﴿١٤٠﴾

139. "Böylece onu yalancılıkla suçladılar; biz de onları helâk ettik. Doğrusu bu anlatılanlarda büyük bir ibret vardır ama çokları inanmazlar."

140. "Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güç ve engin merhamet sahibidir."

Böylece onu yalancılıkla suçladılar; biz de onları helâk ettik. Denildi ki: Onlar yel ile helâk edildiler. Şu âyette belirtildiği gibi: "Âd kavmi ise dehşetli bir kasırga ile yok ediliverdi"[115]. **Doğrusu bu anlatılanlarda büyük bir ibret vardır.** Daha önce açıklamıştık.

---

111 eş-Şuarâ, 26/123.

112 "Eğer gerçek müminlerseniz Allah size, bir daha asla böyle bir şey yapmamanızı öğütlüyor" (en-Nûr, 24/17).

113 Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 442.

114 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 319.

115 el-Hâkka, 69/6.

كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٤١﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ صَالِحٌ اَلَا تَتَّقُونَ
﴿١٤٢﴾ اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌۙ ﴿١٤٣﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۚ ﴿١٤٤﴾ وَمَٓا
اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٤٥﴾

141. "Semûd kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladı."

142. "Kardeşleri Salih onlara şöyle demişti: 'Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"

143. "Bakınız, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim."

144. "Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."

145. "Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir.'"

[Salih ve Semûd Kavmi]

Semûd kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladı. Kardeşleri Salih onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Yorumunu daha önce zikretmiştik. **Bakınız, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim.** Yani ben daha önce güvenilir, sözü kabul görür biri idim. Nasıl oldu da bugün beni yalancılıkla itham ediyorsunuz? Şöyle de denilir: Yani risâlet görevi için güvenilir ve sizin için hayırhah biriyim. **Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir** kısmına kadar benzer âyetlerin yorumunu daha önce yapmıştık.

اَتُتْرَكُونَ ف۪ي مَا هٰهُنَٓا اٰمِن۪ينَۙ ﴿١٤٦﴾ ف۪ي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍۙ ﴿١٤٧﴾
وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَض۪يمٌۚ ﴿١٤٨﴾ وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا
فَارِه۪ينَ ﴿١٤٩﴾

146-149. "Siz burada, bahçelerin, pınarların içinde; ekinlerin, meyveleri uç vermiş hurma ağaçlarının arasında güven içinde bırakılacağınızı ve dağlardan ustaca evler oyup yapmaya devam edebileceğinizi mi sanıyorsunuz?"

Siz burada, güven içinde bırakılacağınızı mı sanıyorsunuz? Bunun iki
326 izahı vardır: Birincisi: Siz bu şekilde bırakılır mısınız? [§]Bu söz her ne kadar soru şeklinde ise de aslında haber verme kabilindendir. Yani sözü edilen hususta siz güven içinde bırakılmazsınız. İkincisi: (Soru, nehiy anlamındadır.) Yani siz burada güven içinde bırakılacağınızı mı zannediyorsunuz? Yani: Burada, bahçelerin, pınarların içinde; ekinlerin, meyveleri uç vermiş hurma ağaçlarının arasında güven içinde bırakılacağınızı sakın sanmayın!

Bazıları şöyle demişlerdir: "Hedîm" (الهَضيم) "Müteheşşim" (المتهشم), yani parçalanan ve ağızda dağılan demektir. Bazıları da şöyle demiştir: Bir kısmı turfanda halini almış hurmadır ki ona "müzennib" (المذنِّب) denilir. İbn Abbâs'tan şöyle rivayet edilmiştir: Turfanda halini alan ve sarkan hurmadır ki buna "leyyin" (اللين) denilir. Hasan-ı Basrî, çekirdeği olmayan hurmadır demiştir. Bazıları şöyle demişlerdir: Yaş hurma "hedîm" (الهضيم)'dir ki o yumuşaklığı sebebiyle kopar. Kurusu ise "heşîm"dir, o kuruluğundan dolayı kırılır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Hedîm" (الهضيم) kabuğu yarılıp ortaya çıkmadan evvelki hurma salkımıdır. Ebû Avsece ise şöyle demiştir: "Hedîm" (الهضيم) dikeni ve zahmeti olmayan hurma salkımıdır. Bazıları şöyle demişlerdir: "Hedîm" (الهضيم) teraküm eden ve birbiri üzerine binen hurma salkımıdır. Bazıları şöyle demişlerdir: "Hedîm" (الهضيم) hiçbir derdi olmayan, meşakkat vermeyen, içinde hastalık olan her şeyi hazmettiren, afiyetle ve huzurla yenilen hurma demektir. Bu anlam özelliği sebebiyle yemeği eritici ve hazmettirici salgıya "hâdûm" (الهاضوم) adı verilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve dağlardan ustaca evler oyup yapmaya devam edebileceğinizi... Âyetin metninde geçen "fârihîne" (فارهين) kelimesi elif ile "fârihîne" (فَارِهِينَ) ve elifsiz "ferihîne" (فَرِهِينَ) şeklinde okunmuştur. "Fârihîne" (فَارِهِينَ), yani ustaca, hakkını tam vererek, demektir. Yani onlar dağlardan, kayalardan evler yontma konusunda çok mahir ve bilgi sahibi idiler. Bir kimse bir işte mahir olduğu zaman "Fulan fârihün fî emri kezâ" (فلان فاره فى أمر كذا) derler. "Ferihîn" (فَرِهِينَ) ise neşeli, şımarık, demektir. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Ferah" (فَرَه) kelimesi bazan sevinç ve neşe, bazan da şımarıklık anlamına gelir. Nitekim şu ilâhî beyanda bu anlamda kullanılmıştır: "Sakın şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez"[116]. Kim elif ile "fârihîne" (فَارِهِينَ) diye okursa o da başka bir kullanım şeklidir (lügat). Hâ harfi ile "ferih ve fârih" (فَرِح، و فارِح)denildiği gibi "ferih ve fârih" (فَرِهٌ، وفارِهٌ)
327 denilir. Ve "Fârihîn" (فارهين) [§]"hâzikîn" anlamındadır. Yani "işlerinde mahir olanlar" demektir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Fârihîn ve ferihîn" (فَارِهِينَ وفرهين) her ikisi de mesrûrîn, yani sevinçliler anlamındadır. Çekimi şöyledir: "Ferihe, yefrahü, ferahen, fehüve ferihün ve fârihün" (فَرِهَ يفرَه فرَهًا، فهو فَرِهٌ وفارِه).

---

[116] el-Kasas, 28/76.

فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿١٥٠﴾ وَلَا تُطِيعُوٓا اَمْرَ الْمُسْرِفِينَ ﴿١٥١﴾
اَلَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿١٥٢﴾

150. "Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin."

151-152. "Yeryüzünde düzeni bozan ama düzeltmeye yanaşmayan aşırıların istediklerini yapmayın."

Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin ve aşırıların istediklerini yapmayın. *En doğrusunu Allah bilir ya,* şöyle buyuruyor: Emirlerine muhalefet yüzünden Allah'ın gazabına uğramaktan sakının ve **bana itaat edin ve aşırıların istediklerini yapmayın.** Yani aşırılığı ve bozgunculuğu sizce bilinen kimselerin emrine uymayın, buna mukabil benim emrime uyun. Zira benden herhangi bir şekilde aşırılık ya da bozgunculuk gördüğünüz vaki değildir. **Yeryüzünde düzeni bozduğunu ama düzeltmeye yanaşmadığını** bildiğiniz kimselere uymayın. Yahut "ve lâ tutîû emra'l-müsrifîn" (وَلَا تُطِيعُوٓا اَمْرَ الْمُسْرِفِينَ) âyetinin anlam bakımından **Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın** meâlindeki âyetinden sonra olması mümkündür. Buna göre Hz. Salih şöyle demiş oluyor: Bana itaati ve çağrıma icabeti sırf ben de sizin gibi bir beşer olduğum için terkediyorsunuz öyle mi? O halde benden daha aşağı mertebede olan herhangi bir beşere de itaat etmeyin. Onlar sizce aşırılığa düştükleri ve bozgunculuk yaptıkları ortaya çıkmış kimselerdir. Oysa benden böyle bir şey gördüğünüz asla varit değildir. Allah onların beyinsizliklerini ve ayırt etme güçlerinin zayıflığını, sırf beşer oldukları için peygamberlere itaati terkedip de sonra onlardan her konuda daha aşağı düzeyde olan birtakım insanlara tâbi olmalarını ifade ederek yüzlerine vurdu. Sonra onlar Hz. Salih'in **aşırıların istediklerini yapmayın!** uyarısına cevap vererek şöyle dediler:

قَالُوٓا اِنَّمَٓا اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ ﴿١٥٣﴾ مَٓا اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا
فَأْتِ بِاٰيَةٍ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٥٤﴾

153. "Dediler ki: 'Kuşkusuz sen, kendisine büyü yapılmış birisin!"

154. "Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın. Eğer doğru sözlü isen, haydi bize bir mûcize getir.'"

Dediler ki: Kuşkusuz sen, kendisine büyü yapılmış birisin! Bu konuda ihtilaf edilmiş, bazıları şöyle demişlerdir: Onlar diyorlar ki: Sen sadece bizim gibi sıradan bir insansın, bizden üstün değilsin. Biz ancak hükümdarlarımıza, büyük servet sahibi olanlarımıza uyarız; sen ne hükümdarsın ne de servet
328 sahibi birisin; çulsuzun tekisin. Sana niye uyalım ki?! [§]*En doğrusunu Allah bilir ya,* onlar Salih peygamberi aynen Mekke kâfirlerinin ayıplaması gibi ayıplamışlardır: Hani onlar da Hz. Peygamber'e (s.a.) "Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor"[117] demişlerdi. Bazıları da şöyle demişlerdir: Sen de bizim gibi mertebe itibariyle aynısın. Bizden üstün bir yanın yok. Ne bir hükümdarsın ne de elçi. **Eğer** kendinin resûl olduğuna dair iddianda **doğru sözlü isen, haydi bize bir mûcize getir.** Biz de o zaman, ötekilere itaat ettiğimiz gibi sana da itaat edelim. İbn Kuteybe şöyle dedi: **Kuşkusuz sen, kendisine büyü yapılmış birisin!** Yani yemek ve içmek ile müptela olanlardansın. Bu da birinci gibidir. Ebû Avsece ise şöyle dedi: "Mine'l-müsehharîn" (مِنَ الْمُسَحَّرِينَ), yani kendisinde "sehr" (السحر) olanlardansın. Yani boğazı (yemesi içmesi) olan birisin. "Sehr" ise akciğer ve boğaz tarafı olup yemesi içmesi olan insan olmaktan kinâyedir. "Eshâr" çoğuldur. Bazıları bu kelimeyi (مِنَ الْمُسْحَرِينَ) şeklinde[118] okumuşlardır, ancak çoğunluğa göre şeddelidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ هٰذِهٖ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍۚ ﴿١٥٥﴾

155. "Salih, 'İşte** (mûcize) **bu dişi devedir; onun bir su içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da sizindir' dedi."

Salih, İşte (mûcize) bu dişi devedir; onun bir su içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da sizindir...dedi. Müfessirler şöyle dediler: Su aralarında taksim edilmiş haldeydi; bir gün onlara bir gün de deveye aitti. Buna da **belli bir günün içme hakkı da sizindir** ifadesini delil olarak kullanmışlardır. Mademki onların belli bir günleri vardı, öyle olunca devenin de belli bir günü olmalıydı. Ancak âyette onların dedikleri gibi olduğuna dair bir açıklama yoktur. Bir başka ilâhî beyanda anlatılan şudur: "Bir de onlara, suyun aralarında paylaşımlı olacağını bildir. Her hissenin sahibi (suyun) başına gelsin"[119]. Bu âyetin zâhiri suyun aralarında içme ile değil (zaman itibariyle) taksim edilmiş

---

[117] "Dediler ki: 'Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?'" (el-Furkān, 25/7).

[118] Bu Mücâhid'in görüşüdür (bk. Mücâhid, *Tefsir,* II, 464).

[119] el-Kamer, 54/28.

olduğuna işaret ediyor. **Onun bir su içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da sizindir.** Suyun aralarında bir kısmı kendilerinin bir kısmı da devenin olacak şekilde olması da mümkündür. Sonra suyun kendilerinin olduğu mâlum günde, o gün için devenin herhangi bir payı yoktu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Daha öncede belirttiğimiz gibi onların kitaplarında yer alan bu haberler Resûlullah için delil olmak üzere anlatılmıştır. Bu itibarla kitapta her ne varsa onunla yetinip üzerine ilâvede bulunmamak gerekir. Aksi takdirde onlara, yani Ehl-i Kitab'a, kitaplarında olan haberi verdiği için onlara karşı delil olma özelliğini kaybetmesi ve bu yüzden Hz. Peygamber'i tekzip etmeleri gibi bir endişe kaçınılmaz olur.

وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥٦﴾ فَعَقَرُوهَا
فَأَصْبَحُوا نَادِمِينَ ﴿١٥٧﴾ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا
كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٥٨﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٥٩﴾

[§]***156. "Sakın ona bir kötülük yapmayın, yoksa büyük bir günün azabı*** 329
yakanıza yapışır."

157-158. "Buna rağmen onlar deveyi kestiler, ama yaptıklarına pişman oldular; çünkü onları azap yakaladı. Doğrusu bunda büyük bir ders vardır ama çokları iman etmezler."

159. "Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güç ve engin merhamet sahibidir."

Sakın ona bir kötülük yapmayın, yoksa büyük bir günün azabı yakanıza yapışır dedi. Buna rağmen onlar deveyi kestiler, ama yaptıklarına pişman oldular... Ama yaptıklarına pişman oldular. Muhtemelen onların bu pişmanlığı helâk edilmeleri sırasındadır. Aksi halde eğer yaptıklarına pişman olup, helâk edilmeden tövbe etselerdi onların tövbeleri kabul edilirdi. **Yoksa büyük bir günün azabı yakanıza yapışır.** Resûllerin onlara talepleri ardından getirmiş olduğu her mûcizeyi inkâr ettiler. Öyle olunca da azap onları yakalayıverdi ve helâk edildiler. **Doğrusu bunda büyük bir ders vardır.** Bu âyetin yorumunu daha önce yapmıştık.

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٦٠﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ لُوطٌ اَلَا
تَتَّقُونَ ﴿١٦١﴾ اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌ ﴿١٦٢﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِ
﴿١٦٣﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ
الْعَالَم۪ينَ ﴿١٦٤﴾

160. "Lût kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladı."

161. "Kardeşleri Lût onlara şöyle demişti: 'Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"

162. "Bilin ki ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim."

163. "Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."

164. "Bunun için sizden karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir.'"

[Lût ve Kavmi]

Lût kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladı. Daha önce de belirttiğimiz gibi fiilin müennes gelmesi "Cemâ'atü kavmi Lût" takdiri iledir. Sanki şöyle denilmiş gibidir: **Lût kavmi** topluluğu **da peygamberleri yalancılıkla suçladı. Kardeşleri Lût onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?... Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir.** Buraya kadar olan kısmı daha önce açıklamıştık.

اَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ
مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾

165-166. "Rabb'inizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da insanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz? Doğrusu siz haddini aşan bir kavimsiniz!"

İnsanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz? Bir başka ilâhi beyanda şöyle demiştir: "Siz, kesinlikle daha önce hiçbir milletten hiç kimse-

nin yapmadığı bir hayâsızlığı yapıyorsunuz"[120]. **Rabb'inizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da...** [§]Yani neslin devamı için Allah'ın yapılmasını 330
istediği şeyi bırakıyorsunuz. Çünkü Allah kadınları, sadece erkeklerin cinsel arzularını tatmin için yaratmadı, aksine onları erkeklere eşler yapması soyun bekasını ve devamını sağlamak içindi. Lût, onları kadınlara yanaşmayı terketmeleri ve erkeklerle ilişkiye girmeleri yüzünden ayıpladı. Çünkü bu durumda kadınların yaratılış amaçları gerçekleşmeyecek, neslin sürdürülmesi sağlanamayacaktır. Erkeklerin erkeklerle şehvetlerini gidermede neslin sürdürülmesi amacı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu **Rabb'inizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da** kavl-i celîlinin mânası olmaktadır. Yani Allah (kadını) sadece şehveti gidermek için değil bilakis neslin bekası için yarattı. Ne var ki neslin bekasının sağlanabilmesi yolunu aynı zamanda şehvetin giderilmesi için de yol yaptı ki teşvik görsün, böylece neslin bekası güçlü şehvet duygusu sayesinde kıyâmete kadar sürsün istedi. Eğer öyle yapmasaydı, yani üreme yolu aynı zamanda şehvetin giderilmesi yolu olmasaydı o takdirde insanlar üreme için zorluğa katlanmaya ve bunun için gerekli olan külfeti üstlenmeye yanaşmayabilirlerdi. Bu âyette konum itibariyle kadının erkeğin sahibi olmadığına, aksine erkeğin kadının sahibi bulunduğuna dair delil vardır. Nitekim bu husus şöyle dile getirilmiş olmaktadır: **Rabb'inizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da...** Bir başka ilâhî beyanda da şöyle buyrulmuştur: "Size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun varlığına ilişkin kanıtlardandır..."[121] Allah bu âyette biz erkekleri kadınlar için değil, aksine onları bizim için yarattığını bildirmiştir. Bu âyette Hanefî âlimlerimizin şu görüşlerine de delil vardır: Onlar şöyle diyorlar: Müslüman biri, iki hıristiyanın şahitliği ile hıristiyan bir kadınla evlense bu nikâh caiz olur. Çünkü nikâh ile kadına mâlik olan bizzat müslüman kocadır ve karısının mâliki ve sahibidir[122]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Doğrusu siz haddini aşan bir kavimsiniz! Yani aksine siz, kendiniz için belirlenmiş olan sınırı aşan bir kavimsiniz. Ya da sizin üzerinizde olan hakkına tecavüz etmektesiniz.

---

120 "Lût'a gelince o, kavmine demişti ki: 'Siz, kesinlikle daha önce hiçbir milletten hiç kimsenin yapmadığı bir hayâsızlığı yapıyorsunuz'" (el-Ankebût, 27/28).

121 "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır" (er-Rûm, 30/21).

122 Yani iki hıristiyanın şehâdeti müslüman erkeğin aleyhine değil kendi dindaşı kadının aleyhine olmaktadır. Dolayısıyla da kabul görür (Mütercim).

قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَج۪ينَ ﴿١٦٧﴾

167. "'Ey Lût!' dediler, 'Bu tutumundan vazgeçmezsen iyi bil ki sen de kovulacaksın!'"

**Ey Lût! dediler, Bu tutumundan vazgeçmezsen iyi bil ki sen de kovu-
lacaksın!** âyette vazgeçmeden söz edilmiş ama neden vazgeçileceği belirtilme-
miştir. Şöyle bir takdir mümkündür. **Ey Lût!** Bizi ayıplayıp durduğun şu tav-
331 rından **vazgeçmezsen iyi bil ki sen de kovulacaksın!"** [§]Lût'un şu sözlerini
kastediyorlardı: "Siz, kesinlikle daha önce hiçbir milletten kimsenin yapmadığı
bir hayâsızlığı yapıyorsunuz"[123]; "Rabb'inizin sizler için yarattığı eşlerinizi bıra-
kıp (da insanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz?)[124]. Şu da muh-
temeldir: Bizi davet ettiğin çağrından **vazgeçmezsen iyi bil ki sen de** şöyle
şöyle olacaksın. **İyi bil ki sen de kovulacaksın!** âyette geçen çıkarılırsınız anla-
mındaki **tuhracûn** fiilinden maksat hakikat anlamında çıkarma olabilir. Yani
seni yurdumuzdan, bizim aramızdan çıkaracağız. Aralarından çıkarmadan
maksadın öldürmek suretiyle yok etmeyi kastetmiş olmaları da mümkündür.
Nuh'un kavminin şöyle demesi gibi: "Ey Nuh!" dediler, "Bu işten vazgeçmez-
sen, kesinlikle sen de taşlanacaksın!"[125] Bu yorum daha uygundur.

قَالَ اِنّ۪ي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالٖينَ ﴿١٦٨﴾ رَبِّ نَجِّن۪ي وَاَهْل۪ي مِمَّا
يَعْمَلُونَ ﴿١٦٩﴾ فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اَجْمَع۪ينَ ﴿١٧٠﴾ اِلَّا عَجُوزاً فِي
الْغَابِر۪ينَ ﴿١٧١﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْاٰخَر۪ينَ ﴿١٧٢﴾ وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَراًۚ
فَسَٓاءَ مَطَرُ الْمُنْذَر۪ينَ ﴿١٧٣﴾

168. "Lût, 'Doğrusu ben bu yaptığınızdan dolayı sizden nefret ediyorum' dedi."

169. "Rabbim! 'Beni ve ailemi, bunların yapmakta olduklarının vebalinden kurtar' diye dua etti."

123 el-A'râf, 7/80.
124 eş-Şuarâ, 26/166.
125 eş-Şuarâ, 26/167.

170-171. "Bunun üzerine geride kalanlar arasındaki yaşlı kadın müstesna, onu ve bütün ailesini kurtardık."

172. "Sonra diğerlerini helâk ettik."

173. "Üzerlerine de görülmemiş bir yağmur yağdırdık, sonunda önceden uyarılmış olanların yağmuru korkunç oldu."

Sonra Lût onlara dedi ki: **Doğrusu ben bu yaptığınızdan dolayı sizden nefret ediyorum.** "Kâlîn" (الْقَالِينَ), yani buğz edenlerdenim. Yani siz beni nasıl yurttan çıkarmakla tehdit ediyorsunuz, ben sizin yapmakta olduğunuz çirkin fiilden nefret ediyorum. Sizin aranızda kalmaktan nefret ediyor, yapmakta olduğunuz çirkin işlerinizi görmekten utanç duyuyorum. Hal böyle iken siz beni aranızdan çıkarmak ile tehdit ediyorsunuz, öyle mi? Sonra dua etti ve şöyle dedi: **Rabbim! Beni ve ailemi, bunların yapmakta olduklarından kurtar!** Bunun değişik izahları olabilir: Birincisi: Rabbim! Beni ve ailemi bunların yapmakta olduklarının vebalinden ve cezasından kurtar. Yahut şöyle olabilir: Rabbim! Beni ve ailemi onların yapmakta oldukları çirkin işlerden koru! Hz. İbrahim'in sözü gibi: "Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!"[126] Yahut şöyle olabilir: Rabbim! Beni ve ailemi yapmakta oldukları fiilleri görmekten ve onlara tanık olmaktan bizi koru!

Sonra Allah şöyle buyurdu: **Bunun üzerine geride kalanlar arasındaki yaşlı kadın müstesna, onu ve bütün ailesini kurtardık. Sonra diğerlerini helâk ettik.** Daha önce yorumunu yapmıştık.

[§]**Üzerlerine de görülmemiş bir yağmur yağdırdık, sonunda önceden** 332
uyarılmış olanların yağmuru korkunç oldu. Muhtemelen önce yurtlarının altını üstüne, üstünü altına getirmiş sonra da üzerlerine taş yağdırmıştır. Şu âyette ifade edildiği gibi: "Ardından yurtlarının altını üstüne getirdik, üzerlerine taşlaşmış çamur yağdırdık!"[127] Belki de onların üzerine yağdırdığı taşlarla altlarını üste üstlerini de alta çevirmiş, yurtlarını alt üst etmiştir. Şu da mümkündür: Yerleşim birimlerini içlerindekilerle birlikte alt üst etmiş, onlardan uzakta olanlar üzerine de taş yağdırmıştır.

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: "Mine'l-kâlîn" (مِنَ الْقَالِينَ) mubgıdîn (المبغضين), yani buğz edenler anlamındadır. Birisine buğzettiğin zaman "Kaleytü'r-racüle" (قليت الرجل) dersin. Bu anlamda şu âyet vardır: "Rabb'in

---

126 "İbrahim şöyle dua etmişti: 'Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!'" (İbrâhim, 14/35).

127 el-Hicr, 15/74.

seni bırakmadı ve sana darılmadı"[128]. "Gâbir" (الغابر) bâki, yani geride kalan demektir.

إِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٤﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٧٥﴾

174. "Elbet bunda büyük bir ibret vardır; fakat çokları iman etmezler."

175. "Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güç ve engin merhamet sahibidir."

كَذَّبَ اَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٧٦﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

176. "Eyke halkı da peygamberleri yalancılıkla suçladı."

177. "Şuayb onlara şöyle demişti: 'Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?'"

[Şuayb ve Eyke Halkı]

Eyke halkı da peygamberleri yalancılıkla suçladı. "el-Eyke" (الأَيْكَة) hakkında bazıları sözü edilen kavmin kendisine nispetle anıldığı bir ağaçtır, demişlerdir. Bazıları da "Eyke" "Gayda"[129] (الغيضة), yani sık ağaçlık yer anlamındadır demişlerdir.

Şuayb onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Bazı müfessirler şöyle dedi: Burada Allah Şuayb hakkında "kardeşleri" demedi. Çünkü Şuayb onların, yani Eyke halkının soyundan değildi. O yüzden Allah Teâlâ "Kardeşleri Şuayb onlara şöyle demişti" buyurmadı. Hûd sûresinde ise "Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik"[130] dedi. Çünkü Şuayb Medyen halkındandır. Müfessirler şöyle diyor: Şuayb, Medyen halkına gönderilmişti ve
333 o onlardandı. Ayrıca Eyke halkına da gönderilmişti [§]ve o onlardan değildi. O yüzden orada "kardeşleri" derken burada öyle demedi. Ancak "kardeşleri" demediği yerde onun onların nesebinden ve soyundan olmadığını gösteren

[128] ed-Duhâ, 93/3.
[129] Her ikisi de ağaçları sık ve birbirine girmiş ormanlık yer demektir.
[130] Hûd, 11/84.

bir husus yoktur. Çünkü Âdem'in bütün çocukları kardeştirler. Bütün insanlar onun oğullarıdır. Buna göre onun bütün evlatları birbirlerinin kardeşleri ve bacılarıdır.

Sonra biz Medyen'in Eyke, Eyke'nin de Medyen olup olmadığını da bilemiyoruz. Acaba Şuayb, bunlar ayrı ayrıdır da her ikisine de mi gönderilmiştir? Yoksa ikisi aynıdır da (onun kavmi) bir defasında Medyen'e diğerinde Eyke'ye mi nispet edilmiştir? *En doğrusunu elbette Allah bilir.* İbn Kuteybe şöyle dedi: "Eyke" (الأيكة), "Gayda" (الغيضة), yani sık ağaçlık yer demektir. Çoğulu "Eyk"tir. Ebû Avsece şöyle dedi: Eyke ağaç demektir. Eyk (أيك), Eyke'nin çoğuludur. Yoksa elifsiz Leyke (لَيْكة) midir? Onu da bilmiyorum. Ebû Ubeyde de aynı sözleri söylemiştir. Ebû Zeyd şöyle dedi: Ashâbu Leyke, badiyede yaşayanlar demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٧٨﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿١٧٩﴾ وَمَا
اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٨٠﴾

178. "Bakınız ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim."

179. "Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."

180. "Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir."

اَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ ﴿١٨١﴾ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ
الْمُسْتَقِيمِ ﴿١٨٢﴾ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي
الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿١٨٣﴾

181. "Ölçüyü tam tutun, eksik verenlerden olmayın."

182. "Doğru terazi ile tartın."

183. "İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın, bozgunculuk yaparak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın."

Ölçüyü tam tutun, eksik verenlerden olmayın. Hûd sûresinde de Medyen halkı için aynı şekilde: "Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın;

insanların mallarının değerini düşürmeyin..."[131] demişti. Her ikisinde de ölçünün tam yapılması zikredilmiştir. Biz, her ikisinde de eksik ölçüp eksik tarttıkları ortaya çıkmış da o yüzden her ikisinde de aynısı zikredilmiştir, ya da kıssa aynı kıssadır, dolayısıyla her ikisinde de o yüzden zikredilmiştir, bunu bilemiyoruz. **Ölçüyü tam tutun.** Sanki şöyle demiş olmaktadır: Tediye (ödeme) yaparken ölçü ve tartıyı tam yapın, alacağınızı tahsil ederken de onlardan fazlasını almayın.

334 [§]**Doğru terazi ile tartın.** "el-Kıstâs" (القِسْطَاس) hakkında bazıları dediler ki: O adalettir. Yani insanlara haklarını tartarken adaletle tartın, eksik kılmayın. Bazıları şöyle demişlerdir: "el-Kıstâs" el-Kabbân, yani terazi demektir. "el-Müstakîm" (المُسْتَقِيم) ise doğru, düzgün anlamındadır. Sanki şöyle demiştir: Doğru dürüst bir terazi ile tartın, onun iki kefesinden birini diğerinden daha ağır kılmayın, ikisi de eşit olsun. Sanki onlar, kefeyi insanların haklarını ödeme esnasında daha ağır, kendileri başkalarından alırken ise daha hafif kılıyorlardı. Onlara her iki kefeyi de eşit tutmalarını emretti.

İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın kavl-i celîlinde iki istidlâl vardır: Birincisi satılan malın (mebî) kabzetmemiş de olsa mücerret akitle müşterinin mülkiyetine geçmiş olması. İkincisi de keylî ya da veznî (yani mislî[132]) mallarda bütünden şayi bir cüzün satımının caiz olması. Çünkü **İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın** denilmekte ve şeyler (eşyâ) onlara izafe ve nispet edilmektedir. Eğer onların mülkiyetine girmemiş olsaydı o takdirde onların eşyası olmazdı. Oysa onların eşyaları olduğu belirtilmiştir. Çünkü burada sözü edilen şeyin ya mebî (satılan mal) ya da semen (biçilen değer) olması kaçınılmazdır. Her ne olursa olsun her iki takdirde de ifa borcu olanların değil, alacaklı olanların mülkü olarak sayılmıştır[133]. **Bozgunculuk yaparak yeryüzünde karışık-**

---

131 "Ey kavmim! 'Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak başkalarına zarar vermeyin'" (Hûd, 11/85).

132 Mislî mal: Para (altın ve gümüş), tahıl (keylî), çimento ve demir (veznî), yumurta, ceviz ve sanayi mamülü standart ürünler (adedî) gibi çarşı pazarda emsalleri bulunabilen mallardır. Böyle olmayan mallar ise kıyemîdir; hayvan, kullanılmış araba, el yazması kitap vb. gibi (Mütercim).

133 İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın kavl-i celîlinde iki hususa dair delil vardır: Birincisi mebîin (satın alınan malın) elde edilmemiş de olsa mücerret akitle müşterinin mülkiyetine geçmiş olmasıdır. Çünkü (وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ) kelâmında eşyayı onlara izafe ve nispet etmiştir. Eğer kabzdan önce mücerret akitle mülkiyetin intikali sabit olmasaydı, o takdirde eşyanın onlara nispeti söz konusu olmazdı. İkincisi (mislî mallar dışındaki) emtia alım satımı caizdir. Çünkü "Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın" demiştir. Emtia ise keylî ya da veznî değildir. Bununla birlikte mülkiyet onlara nispet edilmiştir. Bu da emtia (kıyemî malların) satımının caiz olduğunu gösterir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 549a).

lık çıkarmayın. "Velâ ta'sev" (وَلَا تَعْثَوْا) orada fesat çıkarmayın, bozgunculuk yapmayın demektir.

وَاتَّقُوا الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْاَوَّل۪ينَ ﴿١٨٤﴾

184. "Sizi ve önceki nesilleri yaratana saygılı olun."

Sizi ve önceki nesilleri yaratana saygılı olun. Yani sizi yaratan ve sizden önceki nesilleri yaratan Allah'ın gazabını üzerinize çekmekten sakının, onlara nasıl azap etmiş ve zulümlerine karşılık onlardan nasıl öç almıştır iyi bakın. "Cibille" (الجبلة) "halîka" (الخليقة) anlamına gelir, yani yaratılmışlar demektir. "Hulika" anlamında "cübile" (جبل) denilir, yani yaratıldı demektir.

قَالُٓوا اِنَّمَٓا اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّر۪ينَۙ ﴿١٨٥﴾ وَمَٓا اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا
وَاِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿١٨٦﴾

185. "Şöyle cevap verdiler: 'Sen, gerçekten büyü yapılmış birisin!"

186. "Sen de sadece bizim gibi bir beşersin. Biz senin kuşkusuz yalancılardan biri olduğuna inanıyoruz.'"

[§]Şöyle cevap verdiler: Sen, gerçekten büyü yapılmış birisin! Bazıları 335
şöyle demişlerdir: "Mûsâhhar" (المسحر) kelimesi birçok kez ardı ardına büyüye mâruz kalmış kişi demektir. Buna göre yorum şöyle olur: Sen pek çok kez kendisine büyü yapılmış kimselerdensin. Tef'îl kalıbı, o fiilin çokça yapıldığını göstermek içindir. Bazıları da şöyle demiştir: **Sen aynen bizim gibi** yaratılmış biri ve **sadece bir beşersin.** Yorumunu daha önce belirtmiştik.

Sen de sadece bizim gibi bir beşersin. Biz senin kuşkusuz yalancılardan biri olduğuna inanıyoruz. Bu beyan gösteriyor ki onlar bu sözlerini kesin bir bilgi ve gerçeğe dayanarak değil sadece bir zanna dayalı olarak söylemişlerdir.

فَاَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَٓاءِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَۜ ﴿١٨٧﴾
قَالَ رَبّ۪ٓي اَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨٨﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ
الظُّلَّةِۜ اِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٨٩﴾

187. "Eğer doğru sözlü isen, haydi üstümüze gökten azap yağdır."

188. "Şuayb, 'Yaptıklarınızı en iyi bilen Rabb'imdir' dedi."

189. "Onu yalancılıkla suçladılar, derken gölge gününün azabı üzerlerine çöküverdi. O gerçekten büyük bir günün azabıydı!"

Eğer doğru sözlü isen, haydi üstümüze gökten azap yağdır. Şuayb'tan inatla azap indirmesini istediler. Nitekim diğerleri de benzer talepte bulunmuşlar ve: "Gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!"[134] demişlerdi. Bunun üzerine onların üzerine istedikleri gök cihetinden azap indi. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Allah Şuayb kavmi üzerine yedi gündüz yedi gece sıcağı musallat etti. O kadar ki ne bir ev gölgesinden ne de suyun serinliğinden istifade edebiliyorlardı. Sonra onlar için şehir dışında bir bulut peyda edildi, onun altına girince rahatladıklarını gördüler. Bunun üzerine insanlar birbirini oraya çağırmaya başladı. Herkes bulutun altında toplanınca Allah bir ateş tutuşturdu ve ateş onları yaktı. **Derken gölge gününün azabı üzerlerine çöküverdi** kavl-i celîlinin anlamı işte budur. Bazıları şöyle demişlerdir: O bulut üzerlerine düştü ve onları öldürdü. "Zulle" (الظُّلَّة) hakkında Ebû Avsece "şid-
336 detli sıcaklık"tır dedi. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Kisefen" (كِسَفًا) [§]gökten düşen parçadır. "Kisef" parçalar demektir. Bazıları şöyle demişlerdir: Onları evlerinde şiddetli bir sıcaklık ve üzüntü bürüdü. Evlerinde duramadılar ve çıkarak rahat edebilecekleri bir yer aramaya koyuldular. Peydahlanan bir bulutun altına toplandılar. Bulut onları tam anlamıyla bürüyünce şiddetli bir sarsıntı onları yakaladı ve dizüstü çöktüler ve o şekilde helâk oldular. Bazıları azap onları gölgeledi, demişlerdir. Bu açıklamalar birbirine yakındır. İbn Abbâs'tan da buna yakın bir açıklama gelmiştir: O şöyle dedi: Allah onların üzerine hiç yel esintisinin olmadığı halde şiddetli bir sıcaklık (vemede)[135] gönderdi de onların nefeslerini kesti. Öleceklerini anlayınca onlara bir bulut gönderdi, bulut onları gölgeledi, herkes birbirini çağırarak altına toplandılar. Hepsi bir araya gelince bulut üzerlerine düştü. **Derken gölge gününün azabı üzerlerine çöküverdi** kavl-i celîlinin anlamı işte budur. "Zulle" bulut demektir. Bu yorum da öncekine yakındır.

---

[134] "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: 'Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!'" (el-Enfâl, 8/32).

[135] Kisâî dedi ki: el-Vemed, hiç yel esintisinin olmadığı şiddetli sıcaktır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "vmd" md.).

Şuayb, "Yaptıklarınızı, yani ölçü ve tartıda hile yapmanızı ve daha başka ettiklerinizi **en iyi bilen Rabb'imdir" dedi. Onu yalancılıkla suçladılar, derken gölge gününün azabı üzerlerine çöküverdi.** Üzerlerine azabın ineceğine dair verdiği habere inanmayıp onu yalanladılar, ya da onun peygamberlik davasını ve diğer hususları reddettiler ki bunlar daha önce belirtilmişti.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٩٠﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ
الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٩١﴾

190. "Doğrusu almak isteyenler için bunda büyük bir ders vardır; ama çokları iman etmezler."

191. "Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güç ve engin merhamet sahibidir."

وَإِنَّهُ لَتَنزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٩٢﴾ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ﴿١٩٣﴾
عَلَىٰ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ ﴿١٩٤﴾ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ ﴿١٩٥﴾

192. "Şüphesiz bu Kur'ân âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir."

193-195. "Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye açık bir Arapça ile Rûhulemin indirmiştir."

[Kur'ân ve Nüzûlü]

Şüphesiz bu Kur'ân âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir. Şüphesiz ki o, yani Kur'ân-ı Kerim âlemlerin Rabb'inin tenzilidir, yani âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir. **Onu, senin kalbine Rûhulemin indirmiştir.** Bunu, onların: "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor"[136] sözlerine reddiye olmak üzere buyurmuştur. Bildirdi ki Kur'ân'ı ona indiren bizzat onun Rabb'idir. Yoksa sizin iddia ettiğiniz gibi "bunları ona bir insan öğretiyor"[137] değildir.

[S]**Onu, senin kalbine Rûhulemin indirmiştir.** Buradaki **Senin kalbi-** 337
ne anlamındaki beyanın birkaç mânaya gelmesi muhtemeldir: Birincisi: Cibrîl Kur'ân'dan âyetler indirdiğinde onu Hz. Peygamber'in kalbine indiriyordu, onu kalbine ulaşmasını engelleyen herhangi bir perde bulunmuyordu. İkin-

136 en-Nahl, 16/103.
137 en-Nahl, 16/103.

cisi: **Senin kalbine,** yani o senin kalbinden gitmez, aksine onu bizzat Allah senin kalbinde toplar şeklindedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir"[138]. Ya da mânası şu olabilir: **Senin kalbine** indirir, yani kâfirlerin, "Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!" derler. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık"[139] meâlindeki sözlerine mukabil Kur'ân'ı senin kalbinde tespit eder. Ya da o bunu, vahiy Hz. Peygamber'in kalbine ulaşıp da o da tam anlamıyla koruduğu zaman bunu demiş olabilir: **Senin kalbine,** yani sanki onu kalbine atıp da oraya iyice yerleştirmiş gibi indirir. Bu şekilde de yorumlanıyor.

Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye açık bir Arapça ile Rûhulemin indirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanda sanki takdim tehir var gibidir. Yani şöyle: Onu, senin kalbine açık bir Arapça ile Rûhulemin indirmiştir ki uyarıcılardan olasın.

Bâtınîler şöyle diyorlar: Allah Kur'ân'ı resûlüne süratli bir şekilde mâna olarak, herhangi bir dile aidiyeti olmadan indirdi. Sonra resûlü onu kendi dili olana apaçık Arapça ile ifade etti. Ancak bu iddia doğru değildir. Çünkü Allah başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik"[140]. Burada onun bizzat Arap dili ile indirdiğini belirtmiş olmaktadır. Bu itibarla onların "Onu Arapça olarak indirmedi, aksine o kendi dili ile onu ifade etti" şeklindeki iddiaları bâtıldır. Eğer durum Bâtınîlerin iddia ettikleri gibi "O onu bu dille, yani Arap dili ile indirmedi, bizzat resûlün kendisi onu bu dil kalıbı içine koydu ve onu o şekilde beyan etti" şeklinde olsaydı, o takdirde, onların "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır"[141] şeklindeki sözlerine bu âyet cevap teşkil etmez, onları
338 susturan bir kanıt olmazdı. [§]Madem ki bu âyet onlara bir cevap ve ilzam edici bir kanıt olmak üzere serdedilmiştir, bu da gösterdi ki Cibrîl ona Kur'ân'ı Arapça olarak indirmiştir ve âyetin yorumu da takdim ve tehir şekliyle bizim belirttiğimiz gibidir.

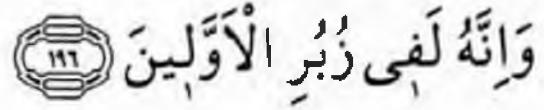
---

138 el-Kıyâme, 75/16-18.

139 "İnkârcılar, 'Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!' diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik" (el-Furkân, 25/32).

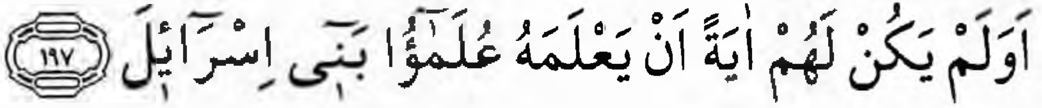
140 Yûsuf, 12/2.

141 en-Nahl, 16/103.

196. "O Kur'ân, şüphesiz öncekilerin kitaplarında da vardır."

O Kur'ân, şüphesiz öncekilerin kitaplarında da vardır. Bazı müfessirler şöyle demiştir: O, yani Muhammed'in peygamber olarak gönderilişi ve özellikleri evvelkilerin kitaplarında mevcut idi. O'ndan maksadın, bu Kur'ân olması ve öncekilerin kitaplarında onun Muhammed'e indirileceğinden bahsedilmesi de mümkün görülebilir. Yoksa bizzat Kur'ân'ın aynının orada olması söz konusu değildir. Ya da maksat onun tümünün değil de sadece bir kısmının öncekilerin kitaplarında yer almasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

197. "İsrâiloğulları bilginlerinin bunu bilmesi onlar için bir delil değil midir?"

İsrâiloğulları bilginlerinin bunu bilmesi onlar için bir delil değil midir? Bazı müfessirler şeyle demiştir: Onlar için Muhammed bir delil ve mûcize olmadı mı? Çünkü İsrâiloğulları'nın bilginleri, Muhammed'in peygamber olarak gönderileceğinin kendi kitaplarında yazılmış olduğunu biliyorlardı[142]. Ancak âyetin yorumu bizce şöyle olmalıdır: İsrâiloğulları bilginlerinin ilmi, onun resûl olduğuna ilişkin bir delil olarak onlara yeterli değil midir?!

Sonra âyet iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Şöyle bir anlatı vardır: Mekke halkı Medine'deki yahudilere haberci göndererek Resûlullah hakkında onlara birtakım sorular sorup bilgi almışlardır. Onlar da Hz. Peygamber hakkında onun falan vakitte çıkacağını, özelliklerinin şöyle şöyle olacağını, bu zamanın da onun çıkma zamanı olduğunu bildirmişlerdir. İkincisi: Abdullah b. Selâm vb. gibi İsrâiloğulları içindeki âlim ve fakihlerin onun resûl olduğuna
dair bilgileri onlar için bir delil olmaya yeterli değil midir? [§]Çünkü onlar an- 339
cak onun resûl olduğuna dair kesin bilgiye ve kanıta dayalı olarak müslüman olurlardı. Zira onlar gibi ileri gelenlerin müslümanlığı kabul etmesi demek, mevcut imkânlarını, makam ve mevkilerini kaybetmeleri demekti. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[142] Şu âyete işaret ediyor: "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler" (el-A'râf, 7/157).

وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلٰى بَعْضِ الْاَعْجَمِينَ ﴿١٩٨﴾ فَقَرَاَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٩﴾

198-199. "Kur'ân'ı Arap olmayanlardan birine indirseydik de onu onlara okusaydı, yine iman etmezlerdi."

Kur'ân'ı Arap olmayanlardan birine indirseydik de onu onlara okusaydı, yine iman etmezlerdi. Bazıları şöyle demişlerdir: Biz onu Arap birine indirdik inanmadılar. Hal böyle iken onu Arap olmayan birine indirmiş olsaydık vaziyet ne olurdu!? Bazıları da şunları söyledi: Eğer biz bu Kur'ân'ı Arap olmayan birine indirseydik o da onu onlara okusaydı o takdirde onlar insanlar içinde en kötü durumda olanlar olurdu; bir türlü anlayamazlardı, ne olduğunu bilemezlerdi. Bu yorum da birinciye yakındır. Bazıları ise şöyle demişlerdir: **Kur'ân'ı a'cem** (dilsiz[143]) **olanlardan birine indirseydik**, yani dilsiz bir hayvana indirseydik de o da onu onlara okusaydı onu gene tasdik etmezlerdi. Allah, bu şekilde onların beyinsizliklerini ve inatçılıklarını hatırlatıyor. Şöyle bir yorum da yapılabilir: **Kur'ân'ı Arap olmayanlardan birine indirseydik**, yani eğer biz onu Arap olmayan acem birine gönderseydik o takdirde onlar onu anlamazlar ve şöyle derlerdi: "Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!"[144] Lâkin biz onu Arapça olarak indirdik ki öyle bir şey diyemesinler. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَذٰلِكَ سَلَكْنَاهُ فِى قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٠٠﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ ﴿٢٠١﴾

200. "Onu (inkârı) *günahkârların zihinlerine böyle soktuk."*

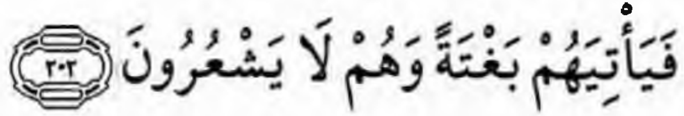
201. "Onlar, sonunda can yakıcı azabı görünceye kadar ona iman etmezler."

143 Arabî, meram ifade edebilen demektir. A'cemî ise meram ifade edemeyen, dilsiz demektir. Araplar, ne dediklerini anlamadıkları Arap olmayan diğer kavimlere toptan acem dediği gibi, dili olmayan hayvanlar için de aynı kelimeyi kullanırlar. "Cinâyetü'l-acmâ cübârun" Hayvanların, sahibinin ihmal, taksir ve teaddisi olmadan kendiliklerinden verdikleri zarar hederdir; tazmin edilmez, demektir (Mütercim)

144 "Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: 'Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!'" (Fussılet, 41/44).

[Delile Rağmen İnkâr Etme]

Onu (inkârı) günahkârların zihinlerine böyle soktuk. Onlar, ona iman etmezler. Bazıları şöyle demişlerdir: İşte böyle küfrü, yalanlamayı yoluna koyduk da günahkârların kalplerine soktuk. Bazıları da şöyle dediler: Aynı şekilde beyanı ve kanıtları günahkârların kalplerine soktuk da onlar Kur'ân'ın hak olduğunu anladılar, kanıtlar karşısında suspus oldular, ancak buna rağmen sırf inat olsun diye ayak direyip iman etmeye yanaşmadılar. [§]**Onlar, sonunda** 340
imanlarının artık fayda vermeyeceği anda **can yakıcı azabı görünceye kadar ona iman etmezler.** Çünkü onların azabı âşikâre görmeleri anında iman etmeleri azabı defetme çabasına dayalı mecburiyet karşısında yapılmış bir iman olup, tercihe dayalı iradî bir iman değildir. O şu ilâhî beyanda olduğu gibidir: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler"[145]. Çünkü artık canlarının ellerinden kayıp gitmekte olduğunu anladıkları bir anda söz konusu olan kendilerinden azabı defetme çabası olan bir imandır, zoraki imandır, gönülden gelen isteğe dayalı bir iman değildir. O yüzden de öyle bir iman onlara fayda vermeyecektir.

202. "O azap farkında olmadan kendilerine ansızın geliverir."

O azap kendilerine ansızın geliverir. "Bağteten" (بَغْتَةً) aniden, yani beklenmedik şekilde, ansızın demektir. **Farkında olmadan...** Allah Teâlâ ilm-i ezelîsi ile onların asla inanmayacaklarını bildiğinden onların üzerine azabı ansızın indiriverdi. Eğer Allah, onların azabı gördükleri anda gerçekten iman edeceklerini biliyor olsaydı, o takdirde azabı onlara göstere göstere getirirdi, onlar da hemen iman ederler, Allah da imanlarını kabul ederek azabı üzerlerine daha inmeden kaldırırdı. Nitekim Yûnus kavminin imanını kabul etmiş ve onlardan gelmekte olan azabı bu şekilde kaldırmıştı: Şöyle buyurdu: "Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı! Ama Yûnus'un kavmi hariç. Nitekim onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmış ve kendilerine belirli bir süreye kadar yaşama imkânı vermiştik"[146]. Onlar azabı görünce iman etmişlerdi, Allah, ezelî ilminde onların o vakitte iman edeceklerini bildiği için imanlarını

---

[145] el-Mü'min, 40/84.
[146] Yûnus, 10/98.

kabul etti. Ama bütün himmeti inat ve delile karşı tavır almak olan kimseler imanı gerçekleştirmek için bir çaba içinde olmazlar.

فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

203. "Sonra, 'Bize yeni bir süre verilir mi acaba?' diyecekler."

Sonra, "Bize yeni bir süre verilir mi acaba?" diyecekler. Onlar hâlâ kendilerine mühlet verilmesini ve dünyaya yeniden döndürülmelerini, üzerlerine inmesi halinde kendilerinden azabın kaldırılmasını talep ediyorlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Rabbimiz! Bize kısa bir süre daha ver"[147]; "Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de..."[148] Onlar dönmeyi ve kendilerine mühlet verilmesini temenni ederler, ancak onların bu taleplerine olumlu karşılık verilmez.

اَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٢٠٤﴾

204. "O halde (şimdi gelsin diyerek) ***azabımızın çabuklaşmasını mı istiyorlar?"***

341 [§]**O halde (şimdi gelsin diyerek) azabımızın çabuklaşmasını mı istiyorlar?** Müfessirler şöyle dedi: Bu onlara cevaptır. Peygamberleri onların başına azap ineceğini söyleyince onlar inkâr ederek alaycı bir şekilde "Peki ne zaman?" dediler. İşte o anda Allah **O halde (şimdi gelsin diyerek) azabımızın çabuklaşmasını mı istiyorlar?** buyurdu. Keza şu sözlerine de cevaptır: "Şayet dedikleriniz doğruysa ne zaman gerçekleşecek şu tehdit?"[149]; "gökten üzerimize taş yağdır"[150] diyorlar ve benzeri sözler ediyorlar. Yoksa zâhiren bu âyet "Sonra, 'Bize yeni bir süre verilir mi acaba?' diyecekler"[151] ifadesinin cevabı değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun cevabı hemen akabinde belirttiği husustur.

---

147 "Kendilerine azabın geleceği, bu yüzden zâlimlerin, 'Rabbimiz! Bize kısa bir süre daha ver de senin davetine uyalım, peygamberlere tâbi olalım' diyecekleri ve onlara, 'Sizin için bir yok oluş bulunmadığına daha önce yemin etmemiş miydiniz?' diye sorulacağı güne karşı insanları uyar" (İbrâhim, 14/44).

148 "Onların ateşin karşısında durdurulup 'Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb'imizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak' dediklerini bir görsen!" (el-En'âm, 6/27).

149 Yûnus, 10/48.

150 "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: 'Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!'" (el-Enfâl, 8/32).

151 eş-Şuarâ, 26/203.

أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ ﴿٢٠٥﴾ ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٢٠٦﴾ مَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَ ﴿٢٠٧﴾

205-206. "Ne dersin? Biz onları yıllarca nimetlerden faydalandırmışsak, sonra da kendilerine vâdedilen azap başlarına gelmişse!"

207. "Senelerce yararlandırıldıkları nimetler onlara ne fayda sağlamıştır?"

Ne dersin? Biz onları yıllarca nimetlerden faydalandırmışsak, sonra da kendilerine vâdedilen azap başlarına gelmişse! Senelerce yararlandırıldıkları nimetler onlara ne fayda sağlamıştır? Diyor ki onlardan azabın tehir edilmesi ve kendilerine azabın başlarına ineceği andan itibaren bir süre mühlet verilmesi onlara hiçbir yarar sağlamayacaktır. Yahut onlar zâhirde azap istemiş, fakat gerçekte kendilerine mühlet tanınmasını istemiş olabilirler. Bunun üzerine de **Ne dersin? Biz onları yıllarca nimetlerden faydalandırmışsak** meâlindeki ilâhî beyan, mühlet istemelerine cevap olmak üzere gelmiş olur. Ya da onlardan bir kısmı azabın hemen gelmesini isterken bazıları da mühlet verilmesini istemiş olabilir. Bu da onlardan mühlet talep edenlere cevap olmak üzere gelmiş olur. Sonra Allah onları korkuttu ve şöyle buyurdu:

وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ ﴿٢٠٨﴾ ذِكْرَى وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢٠٩﴾

208-209. "Kaldı ki biz, öğüt vermek üzere uyarıcılar göndermeden hiçbir ülke halkını yok etmemişizdir. Biz zâlim değiliz."

Kaldı ki biz, öğüt vermek üzere uyarıcılar göndermeden hiçbir ülke halkını yok etmemişizdir. Buyuruyor ki: Biz bir kavmi köklerini kazımak ve öç almak suretiyle helâk etmiş isek mutlaka onları uyardıktan, aleyhlerinde delil var edip onu açıkladıktan sonra bunu yapmışızdır. "Zikrâ" (ذِكْرَى) içinde bulundukları durumdan sakındırmak ve öğüt vermek demektir. Ya da "zikrâ" (ذِكْرَى) haklarını ve sorumluluklarını hatırlatmaktır yahut onlar Allah'ın üzerindeki haklarını ya da birbirleri üzerindeki haklarını hatırlatmaktır.

342 [§]**Biz** onlara azap etmekte **zâlim değiliz.** Yani biz onlara günahları, kusurları hiç yok iken azap etmiş değiliz. Buna mukabil hak karşısındaki inatçı tutumları ve tavır almaları sebebiyle onları helâk ettik. Çünkü dünyada azap salt inkârcılık (küfür) yüzünden olmaz, muannit tutum ve tavır alma sebebiyle olur. Kâfirlik sebebiyle azap âhirette olur. Şu âyet de işte bu hakikat üzere gelmiştir: "Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz"[152]. Yani dünyada iken peygamber göndermedikçe hiçbir kavme öç alma azabında bulunmayız. Onların inatçılık ve delil karşısında tavır alma halleri ortaya çıkar, o zaman da Allah onlara azap eder. Bazıları şöyle demişlerdir: **Biz zâlim değiliz.** Yani biz onları ancak delil getirdikten ve her şeyi açıklayıp artık hiçbir mazeretleri kalmayacak şekilde onları uyardıktan sonra helâk ederiz. *En doğrusunu Allah bilir.* Übeyy'in mushafında âyet şöyledir: "Vemâ ehleknâ min karyetin illâ bizünûbi ehlihâ" (وما أهلكنا من قرية إلا بذنوب أهلها). Yani "Biz hiçbir ülke halkını yalnızca günahları yüzünden helâk etmemişizdir".

وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ ﴿٢١٠﴾ وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ
﴿٢١١﴾ إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴿٢١٢﴾ فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ
فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ ﴿٢١٣﴾

210-211. "Onu** (ilâhî öğüdü) **şeytanlar indirmedi. Bu onların yapacağı iş değildir, zaten buna güçleri de yetmez."

212. "Şüphesiz onlar, vahyi işitmekten kesinlikle uzak tutulmuşlardır."

213. "O halde sakın Allah ile birlikte başka tanrıya kulluk edip yalvarma, sonra cezaya çarptırılanlardan olursun!"

Onu şeytanlar indirmedi. Bu onların yapacağı iş değildir. Bazıları şöyle demişlerdir: Kur'ân'ı şeytanlar indirmedi. Bu Mekke halkının şu sözlerine cevaptır: Kesinlikle Muhammed bir kâhindir ve onun bir cinni[153] vardır, onun Kur'ân diye söylediklerini ona cinni fısıldıyor. Cin ile de şeytanı kastediyorlardı. Daha önce şeytanlar semada birtakım yerlere otururlar ve meleklerden

---

152 el-İsrâ, 17/15.

153 "er-Raiyyü" ve "er-Riiyyü" insanın görebileceği cinnidir. Lihyânî şöyle dedi: "Lehû reiyyün mine'l-cin" denir. "Onun sevdiği ve kendisiyle ülfet ettiği bir cinni vardır" demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "rey" md.).

işittikleri vahye kulak kesilirlerdi[154]. Oradan kaptıklarını da gelip kâhinlere verirlerdi. Verdikleri haberler doğru da olurdu yanlış da. Müşrikler şöyle dedi: Muhammed de işte böyledir. Yüce Allah onların bu sözlerini yalanladı ve **Onu,** yani Kur'ân'ı **şeytanlar indirmedi.** Kur'ân'ı indirmeleri **onların yapacağı iş değildir. Zaten buna güçleri de yetmez** buyurdu. Yani artık onlar ile vahye kulak kesilmeleri arasına melekler ve alev topları (şuhub) ile engel konulmuştur, artık eskisi gibi isteseler de bunu yapamazlar. Bunu da artık **onlar, vahyi işitmekten kesinlikle uzak tutulmuşlardır,** diye bildirdi.

[§]**Onlar, vahyi işitmekten kesinlikle uzak tutulmuşlardır.** Bu beyan- 343
da şöyle bir işaret vardır: Her kim ki Kur'ân'ı, delil olduğu konu dışına saptırarak kendi süflî maksatlarına alet etmeye çalışırsa, ne onu okumaya ne de tilâvetine gücü yeter. Meselâ bir kimse henüz Kur'ân'ın ulaşmadığı bir bölgeye gitse de kendisinin peygamber olduğunu iddia etse, iddiasını desteklemek için de Kur'ân'ı delil getirmeye kalkışsa ne onu okumaya ne de tilâvetine muktedir olur. Çünkü Kur'ân sadece hak için delil ve kanıt yapılmış, bâtıl için değil. Nitekim şöyle buyurmuştur: **Onu şeytanlar indirmedi.** Onu indirmeleri **onların yapacağı iş değildir, zaten buna güçleri de yetmez.** Allah bildirdi ki onların buna asla güçleri yetmez ve onlar bundan kesinlikle uzak tutulmuşlardır. **O halde sakın Allah ile birlikte başka tanrıya kulluk edip yalvarma!** Bu ve benzeri beyanlardaki nehye muhatap oluşunun izahını ise daha önce yapmıştık. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ ﴿٢١٤﴾

214. "Yakın akrabanı da uyar."

[Yakın Akrabanın Uyarılması]

Yakın akrabanı da uyar. Ebû Hureyre anlatıyor: Bu **Yakın akrabanı da uyar âyeti** inince Hz. Peygamber (s.a.) Kureyş'i topladı. Önce hepsine birden sonra da ayrı ayrı her bir alt gruba seslendi ve şöyle dedi: Ey Kureyş topluluğu! Kendinizi ateşten kurtarınız. Çünkü ben Allah'a karşı size ne bir yarar sağlayabilirim ne de sizden bir zararı savabilirim. Ey Kusayoğulları! Kendinizi ateşten kurtarınız. Çünkü ben Allah'a karşı size ne bir yarar sağlayabilirim ne de sizden bir zararı savabilirim". Ve şöyle dedi: "Ey Abdümenafoğulları! Kendinizi

---

[154] Muhtemelen şu âyete atıfta bulunuyor: "Halbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor" (el-Cin, 72/9).

ateşten kurtarınız. Çünkü ben Allah'a karşı size ne bir yarar sağlayabilirim ne de sizden bir zararı savabilirim". Aynı şekilde Abdülmuttaliboğulları için de seslendi. Kızı Fâtıma'ya da seslendi ve şöyle dedi: "Ey Fâtıma! Kendini ateşten kurtar! Çünkü ben Allah'a karşı sana ne bir yarar sağlayabilirim ne de senden bir zararı savabilirim. Ne var ki senin benimle soy bağın var ve ben o bağı hep koruyacağım!" Bazı haberlerde Hz. Peygamber bu âyetin indiği anda şöyle dedi: "Elbette ben bütün insanlara gönderildim. Ama ey Hâşimoğulları ve ey Abdülmuttaliboğulları size de ayrıca özel olarak gönderildim. Onlar yakın akrabalardır, onlar kardeşlerdir ve Abdümenaf'ın çocuklarıdır"[155].

344 [§]Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Bize anlattığına göre Hz. Peygamber (s.a.) ölümünden evvel Ehl-i beyt'ini topladı ve onlara şöyle buyurdu: "Bakın! Benim işlediklerim bana, sizin işledikleriniz de size aittir. Bakın! Ben sizin için Allah'a karşı hiçbir şey yapamam. Bakın! Sizden benim dostlarım, ancak müttakî olanlarınızdır. Bakın! Elbet ben sizi kıyâmet gününde tanıyacağım. O günde dünyayı omuzlarınızda taşıyor olduğunuz halde bana geleceksiniz. İnsanlar âhiret gününde bana gelecekler"[156]. Katâde'den şöyle nakledilmiştir: Bize bildirildi ki Hz. Peygamber (s.a.) bir gece Safâ'da geceledi. Aşiretini boy boy dolaştı ve onları İslâm'a davet etti. Bu hususta müşrikler şöyle dediler: "Bu adam burada geceledi[157] ve akşamdan beri insanları davet etti durdu". Bunun üzerine Allah Teâlâ: "De ki: 'Size tek bir öğüt vereceğim: Allah için, başkalarıyla birlikte veya tek başınıza şöyle bir durup düşünün!'[158] meâlindeki âyeti indirdi[159].

Bu âyette uyarmanın yakın akrabalara özgülenmesi, her ne kadar onlar "Âlemlere uyarıcı olsun diye..."[160] meâlindeki âyet gereğince genel olarak uyarılması gereken bütün insanlar içine dâhil olsalar da -çünkü sonuçta onlar da âlemlerdendirler- iki şeye sebep olabilir: Birincisi: Mümkündür ki onlar

---

155 bk. Buhârî, "Tefsîr", 26/2; Müslim, "Îmân", 348.

156 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 123.

157 Hadiste şöyle gelmiştir: "Yakın akrabanı da uyar!" âyeti inince Hz. Peygamber (s.a.) aşiretini boy boy dolaşmaya başladı. Müşrikler dediler ki: Bu adam burada akşamdan beri insanları davet etti durdu". Le kad bâte yühevvitü: Yani aşiretini gece boyunca davet etti durdu (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hyt" md.).

158 "De ki: 'Size tek bir öğüt vereceğim: Allah için, başkalarıyla birlikte veya tek başınıza şöyle bir durup düşünün! (Görüyorsunuz ki) arkadaşınızda cinnetten eser yok; o ancak şiddetli bir azap öncesinde sizi uyaran bir kimse'" (Sebe, 34/46).

159 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 326; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 128.

160 "Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkân'ı indiren Allah aşkındır, cömerttir" (el-Furkân, 25/1).

kıyâmet gününde yakınlıkları ve soy bağı ile kendisine bağlı olmaları sebebiyle Hz. Peygamber'in, itaat etmeseler ve çağrısına cevap vermeseler de kendilerine şefaat etmesini umuyor olabilirlerdi. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber'in şöyle buyurmuşluğu da vardı: "Her soy ve bağ o gün kopacaktır, sadece benim nesebim ve bağım hariç!"[161]. Bu durumda haliyle onlar kendisine muhalefet etseler de o günde, başkalarının ancak kendisine itaat ve davetine icabet sebebiyle umduğu şefaatine ermeyi sırf yakınlık ve akrabalık hakkı olarak umabilirlerdi. İşte bundan dolayı Allah, peygamberine, onları bu konuda uyarmasını ve şefaatine güvenip de yapmaları gerekeni yapmaktan geri kalmamalarını [§]aksine ona itaat ve emrettiği hususları yapmak suretiyle kurtulmanın 345
çaresine bakmaları gerektiğini kendilerine bildirmesini istedi. Bu da sözünü ettiğimiz haberlerde geçen şu husustur: "Ben sizin için Allah'a karşı hiçbir şey yapamam; size ne bir yarar sağlayabilirim ne de sizden bir zararı savabilirim. Bakın! Benim dostlarım, yalnızca sizden müttakî olanlarınızdır"[162]. Bu şekilde kendisine muhalefetten kaçınmadıkları ve itaat etmedikleri sürece üzerlerinde herhangi bir koruma ve kollama yetkisi olmadığını bildirmiş oldu.

وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢١٥﴾

215. "Sana uyan müminlere kol kanat ger."

Sana uyan müminlere kol kanat ger. Müminlerden sana uyanlara karşı tavrını yumuşat! Bu beyanda Allah, peygamberine, inananlarına karşı tevazu ile davranmasını ve merhametli olmasını emretmiştir. Anne-baba hakkında ise şöyle buyurmuştur: "Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger"[163]. Müminlerin birbirlerine karşı tavrı için de şöyle buyurmuştur: "Kendi aralarında merhametlidirler"[164]; "Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar[165]. Allah, müminlerin kendi aralarında alçak gönüllü ve merhametli olduklarını belirtmiş, Hz. Peygamber (s.a.) hakkında ise "zül" kelimesini

161 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 153; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 105.

162 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 123.

163 "Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. 'Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster' diyerek dua et" (el-İsrâ, 17/24).

164 "O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler" (el-Feth, 48/29).

165 "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar..." (el-Mâide, 5/54).

kullanmamıştır, *en doğrusunu Allah bilir ya,* "zül" sanki boyun eğme ve bir kısmının diğer bir kısmını istihdam etmesi anlamına gelir. Bu ise Hz. Peygamber (s.a.) hakkında uzak bir anlamdadır, zira Allah'ın Hz. Peygamber'in onlara hizmet etmesini emretmesi ihtimal dâhilinde değildir. Buna mukabil diğerlerini bir kısmının diğer bir kısmını istihdam etmesi ile sınaması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢١٦﴾

216. "Şayet sana karşı gelirlerse de ki: 'Ben sizin yaptıklarınızdan kesinlikle uzağım.'"

Şayet sana karşı gelirlerse de ki: Ben sizin yaptıklarınızdan kesinlikle uzağım. Müfessirler şöyle dediler: Bu "Yakın akrabanı da uyar"[166] âyetine yöneliktir ve onunla bağlantılıdır. Sanki şöyle buyurmuştur: Yakın akrabanı da uyar. Şayet sana karşı gelirlerse de ki: "Ben sizin yaptıklarınızdan kesinlikle uzağım". Hz. Peygamber (s.a.), o kâfirlerin yapmakta olduklarından elbette uzak idi. Ancak muhtemeldir ki onlar, Hz. Peygamber'den, o kendilerini
346 uyarınca, [§]bazı durumlarda kendilerine uymasını, bazı işlerinde kendilerine katılmasını istemiş, ancak bu şekilde kendilerinin de emrettiği ve çağrıda bulunduğu bazı hususlarda ona uyacaklarını söylemiş olabilirler. İşte o anda Hz. Peygamber (s.a.) onlara şöyle demiş: **Ben sizin yaptıklarınızdan kesinlikle uzağım** ve onların davet ettiği fiillerden, kendilerine yardımını istedikleri ve yaptığı işleri görmezlikten gelme gibi taleplerinden uzak olduğunu belirtmiş olur. Sonra buyurdu ki:

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَز۪يزِ الرَّح۪يمِ ﴿٢١٧﴾ اَلَّذ۪ي يَرٰيكَ ح۪ينَ تَقُومُ ﴿٢١٨﴾
وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِد۪ينَ ﴿٢١٩﴾ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٢٢٠﴾

217-219. "Sen, O, mutlak güçlü ve engin merhamet sahibi olan, huzurunda durduğun ve secde edenler içinde halden hale girdiğin zaman seni gören Allah'a güvenip dayan."

220. "Her şeyi işiten, bilen O'dur."

---

[166] eş-Şuarâ, 26/214.

Sen, O, mutlak güçlü ve engin merhamet sahibi olan... Allah'a güvenip dayan. Sanki Allah, peygamberini onların şerrinden ve desiselerinden güvence altına aldı da şöyle buyurdu: Sen, O, mutlak güçlü ve engin merhamet sahibi olan... Allah'a güvenip dayan! Davette bulunduğun hususta onların sana olan muhalefetlerinden korkma! Ya da Allah, resûlüne her vakit tevekkül üzere olmasını ve bütün işlerini kendisine havale etmesini emretti de: **Sen, O, mutlak güçlü ve engin merhamet sahibi olan... Allah'a güvenip dayan** buyurdu. "Azîz" (العزيز) düşmanlarından öç alandır. "Rahîm" (الرحيم) dostlarına karşı çok merhametli olandır. Ya da "el-Azîz" düşmanlarına karşı çok şiddetli, "er-Rahîm" dostlarına karşı ise çok merhametlidir. Ya da el-Azîz'i belirtmesi şu hususun bilinmesi içindi: İzzet bulan ancak Allah ile izzet bulur, merhamet gören de ancak O'nun rahmetiyle bürümesi sonucu görür. O'nun aziz kılmadığı hiçbiri izzet bulamaz. Eğer O acımazsa, başkalarının merhametinin hiçbir yararı olmaz. "el-Azîz" hiçbir şeyin acze düşüremeyeceği yüce kudret demektir.

Huzurunda durduğun zaman seni gören. Yani gecenin karanlığında yalnız başına kıyam halinde, otururken ve diğer hallerde ve cemaatle insanlar içinde secde edenlerle birlikte halden hale girdiğinde seni gören, demektir. Bazıları şöyle demişlerdir: Allah şöyle diyor: **Secde edenler içinde halden hale girdiğin zaman,** yani namaz kılanların arasında... O nasıl önündekileri görüyorsa arkasındaki saflarda olanları da öyle görüyordu. Ancak bu izah, âyetin yorumu değildir. O ancak kişinin kendinden söylemiş olduğu bir sözden başka bir şey değildir[167]. Eğer onun dediği gibi olsaydı "seni gören" yerine yâ'nın nasbı
ile değil de ref'i ile "yürîke" (يُريك), yani sana gösteren derdi. [§]Rivayete göre 317
bazı haberlerde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. "Ben sizin elbette ki imamınızım. Rükû, secde ve kıyamda önüme geçip bunlara benden önce intikal etmeyin. Şüphesiz ben önümden gördüğüm gibi aynen arkamdan da görürüm. İrade ve kudretiyle yaşadığım Allah'a yemin ederim ki eğer siz benim gördüğümü görmüş olsaydınız az güler çok ağlardınız". Dediler ki: "Yâ Resûlallah! Ne gördün?" "Cennet ve cehennemi gördüm!" buyurdu[168]. Bazıları şöyle demiş-

---

[167] Bu rivayet İbn Kesîr'in *Tefsîr*'inde (III, 316) gelmiştir. "Secde edenler içinde halden hale girdiğin zaman..." kavl-i celîli hakkında Katâde şöyle demiştir: "Sen, O, mutlak güçlü ve engin merhamet sahibi olan, huzurunda durduğun ve secde edenler içinde halden hale girdiğin zaman seni gören Allah'a güvenip dayan". Dedi ki: O, seni namazda yalnız iken görür, cemaat içinde iken de görür. Bu İkrime, Atâ el-Horasânî ve Hasan-ı Basrî'nin görüşleridir. Mücâhid dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.) aynen önündekini gördüğü gibi arkasındakini de görürdü. Buna sahih olarak gelen şu hadis de tanıklık eder: "Saflarınızı düzgün tutunuz. Çünkü ben sizi arkamdan da görürüm."

[168] Buhârî, "Sıfâtü'l-münâfikîn", 426; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 41; Nesâî, "Sehv" 102.

lerdir: "Yerâke" (يراك) namaza kalktığın ve tek başına kıldığın zaman seni görür ve cemaatle diğer namaz kılanlarla birlikte olduğun zaman da seni görür. Bu yorum da aynen birincisi gibidir. Hafsa'nın mushafında şöyledir: "Ve takallübe vechike fi's-sâcidîn" (وَتَقَلُّبَ وجهك فِي السَّاجِدِينَ), yani secde edenler içinde yüzünün halden hale girdiğinde.

Her şeyi işiten, bilen O'dur. "Semî'" (السَّمِيعُ), gizledikleri konuşmalarını, gizli gizli çevirdikleri işleri ve âşikâre yaptıklarını işitendir. "Alîm" (الْعَلِيمُ), kalplerinde olanı ve gizli kapaklı olan sırlarını bilendir. Semî', duasını duyup icabet edendir, Alîm, fiillerini ve yaptıkları işleri bilendir.

هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَى مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ ﴿٢٢١﴾ تَنَزَّلُ عَلَى كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٢٢٢﴾

221. "Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi?"

222. "Onlar günaha, iftiraya düşkün olan herkese inerler (onlara kötülüğü telkin ederler)."

[Şeytanlar, Kâhinler ve Şairler]

Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi? Onlar günaha, iftiraya düşkün olan herkese inerler (onlara kötülüğü telkin ederler). *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyan ve öncesinde zikredilen âyetler kâfirlerin elebaşlarının ve önderlerinin sözlerine cevap olmak üzere indirilmiştir. Onlar, Hz. Peygamber'in (s.a.) ve ona inen Kur'ân'ın durumu hakkında tâbilerinin ve ayak takımı kimselerin kafalarını karıştırmak ve bu şekilde ona uymalarını önlemek istiyorlardı. Bu yüzden de bir keresinde "Kur'ân eskilerin masallarından başka bir şey değildir"[169] bir başka sefer "Bu da ancak düzmece bir yalan"[170] demişler, Hz. Peygamber hakkında onun şâir[171], büyücü[172] olduğu iddiasında bulunmuşlardı. Bir başka seferinde "Ona ancak bir beşer öğretiyor"[173] vb. demişlerdi. Yine mümkündür ki onlar bu Kur'ân'ı ona indiren bizzat şeytanlardır
348 demekteydiler. [S]Nitekim belirtildiği gibi onlar şöyle demişlerdi: Bunu ona

---

169 el-En'âm, 6/25.

170 Sebe, 34/43.

171 bk. meselâ el-Enbiyâ, 21/5; es-Sâffât, 37/26.

172 Yûnus, 10/2; Sâd, 38/4.

173 en-Nahl, 16/102.

getiren "ra'î" denilen cinnîdir ki o da şeytandır. Yani Kur'ân'ı Peygamber'in diline atan şeytandır, dediler. O zaman cevap olmak üzere Allah onlara şöyle buyurmuştu: "Onu (ilâhî öğüdü) şeytanlar indirmedi. Bu onların yapacağı iş değildir, zaten buna güçleri de yetmez"[174]. Buna mukabil onu bizzat Cibrîl'in indirdiğini beyan buyurmuştur: "Kur'ân'ı Rûhulkudüs'ün indirdiğini söyle"[175].

Sonra Allah şeytanların kimlere indiğini bildirdi ve şöyle buyurdu: **Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi?** Ve cevap olarak buyurdu: **Onlar günaha, iftiraya düşkün olan herkese inerler (onlara kötülüğü telkin ederler).** Allah bundan neden bahsetti? Çünkü bizzat onlar biliyorlardı ki şeytanlar ancak yalan ve asılsız şeyler getirirler. Sadece yalan ve asılsız şeyler getiren de ancak yalancı ve iftiracı kimselere iner. Onlar çok iyi biliyorlardı ki Hz. Muhammed hayatında asla yalan söylememiş herhangi bir asılsız iddia içinde yer almamıştır. Zira onlar Hz. Peygamber'i hiçbir zaman aralarında yalancı olmakla eleştirmemişlerdi. Bu durumda Allah şöyle buyurmuş oluyor: *En doğrusunu Allah bilir ya,* şeytanlar ona nasıl iniyor olabilir ki? O sizce de ne yalancı ne de iftiracı olarak bilinen biridir. Ve siz gene çok iyi biliyorsunuz ki şeytanlar ancak aslı esası olmayan yalanlarla inerler[176]. Bu beyanların yorumu işte bu şekilde olmalıdır. Yoksa ayrı bir başlangıç cümlesi olmak üzere anlaşılması ihtimali uygun değildir.

يُلْقُونَ السَّمْعَ وَاَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ ﴿٢٢٣﴾

223. "Bunlar, (şeytanlara) ***kulak verirler, çoğu da yalancıdır."***

Sonra Allah, şeytanların yaptıklarını bildirdi. **Bunlar, kulak verirler, çoğu da yalancıdır.** Bazıları şöyle demişlerdir: Şeytanlar gökte meleklerin sözlerini dinlemek için kulaklarını dikerler. Şöyle ki: Allah yeryüzü ile alakalı bir işi murat ettiğinde göklerde bulunan meleklere onu öğretir, onlar da onu aralarında konuşurlar. Şeytanlar da konuşulanı işitirler ve kaptıkları bilgileri kâhinlere iletirler. Kâhinler de onu yeryüzü halkına haber verirler ve derler ki: Dünyada şurada, şu vakitte şu olacak, bu olacak... Sonra şöyle buyurdu: **Çoğu da yalancıdır.** Bu yoruma göre, yani gök ehlinden apardıkları bilgileri

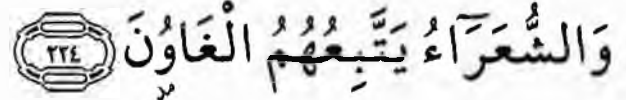
---

174 eş-Şuarâ, 26/210-211.

175 "İman edenlere sebat kazandırsın, müslümanlara rehber ve müjde olsun diye Rabb'in tarafından bir gerçek olmak üzere Kur'ân'ı Rûhulkudüs'ün indirdiğini söyle" (en-Nahl, 16/102).

176 Dolayısıyla ne Kur'ân ne de peygamber sizin iddia ettiğiniz gibi değildir. Aksine onlar mutlak gerçekliğin temsilcileridir.

yalan yanlış biçimde kâhinlere aktaran şeytanların çoğu yalancıdır. Bazıları
da şöyle demişlerdir: Cinler göğe çıkarlar ve kulaklarını göğe dayar ve kulak
hırsızlığı yaparlardı. Bunun sonucunda gök ehlinin haberlerinden bir kısmını
duyarlardı, sonra da onları getirip kâhinlere iletirlerdi. Aynı şekilde kâhinler
de peygamberlerin verdikleri haberlerden dinlerler ve onlardan duymuş ol-
dukları birtakım gerçek bilgileri şeytanlardan duymuş oldukları birtakım ya-
349 lan yanlış bilgilerle karıştırırlar ve onları insanlara anlatırlardı. [§]Peygamber-
lerden aktarmış oldukları hak olur, şeytanlardan aktarmış oldukları ise asılsız
(bâtıl) olurdu. **Çoğu da yalancıdır.** Bu beyanın yorumu da işte budur. Yani
kâhinlerin çoğunluğu, şeytanlardan duyduklarını insanlara aktarmakta yalan-
cıdırlar. Bazıları şöyle demişlerdir: Onlar aslında cinlerden birtakım gerçek
bilgiler elde ediyorlardı, ancak kendilerinden onlara birtakım yalanlar katı-
yorlardı ve sonra da onları insanlara bildiriyorlardı. Öyle ki insanlar onlardan
duydukları yalanları terkettikleri zaman bu kez onlara gökten inmiş olan ger-
çek bilgileri iletiyorlardı ve bu kez insanlar onlara tekrar dönüyorlar ve onları
tasdik ediyorlardı. Allah Teâlâ'nın, **Çoğu da yalancıdır** meâlindeki beyanının
anlamı da işte budur. Yani onların sözlerinin çoğu yalandır. *En doğrusunu Al-
lah bilir.*

224. "Şairlere gelince, onlara da yoldan sapmışlar uyarlar."

Şairlere gelince, onlara da yoldan sapmışlar uyarlar. Bazıları şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.) devrinde şair iki adam vardı. Biri ensardan diğeri de başka bir kavimdendi. Bunlar Hz. Peygamber'i (s.a.) ve ashabını hicvetmekteydiler. Bunlardan her birinin de peşinden gelen sapkın tâbileri vardı. **Şairlere gelince, onlara da yoldan sapmışlar uyarlar** meâlindeki âyetin mânası işte budur. Bunun üzerine müslüman şairler Hz. Peygamber'den (s.a.) müşriklere karşı misilleme yapmak üzere izin istediler, Hz. Peygamber de onlara izin verdi. Onlar da müşrikleri hicveden ve Hz. Peygamber'i öven şiirler söylemeye başladılar. **Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar... başkadır** meâlindeki âyet de işte bunlar için geldi. Allah ilkinde **Şairlere gelince, onlara da yoldan sapmışlar uyarlar** buyurdu, sonra da ardından "Ancak iman edenler... başkadır" diyerek müslüman şairleri onlardan istisna etti. Bazıları da şöyle demişlerdir: Şairler cinlerin âsileridir, insanların yoldan çıkmışları onlara uyarlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için

birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar"[177]. Bazıları da sözü edilenler kâfirlerdir; cinlerin ve insanların sapkınlarına uyarlar, diye yorumlamışlardır[178]. Bu da birincisi gibidir.

أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ﴿٢٢٥﴾ وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ ﴿٢٢٦﴾

225-226. "Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmez misin?"

Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını görmez misin? Bazıları şöyle demişlerdir: Onlar her fenden dem vururlar, yani bir topluluğu asılsız yere överler, başka bir topluluğu asılsız yere yererler. **Ve onlar gerçekte yapmadıkları şeyleri söylerler.** Bilmedikleri şeyi anlata anlata bitiremezler.
[§]Bazı kırâatlerde de benzer şekilde oldukları belirtilmiştir. Bazıları şöyle de- 350
mişlerdir: Onlar her türlü boş ve asılsız işlere dalarlar **Ve onlar gerçekte yapmadıkları şeyleri söylerler.** Allah şöyle diyor: Onlar sözlerinin çoğunda yalan söylerler. Bazıları şöyle demişlerdir: **Ve onlar gerçekte yapmadıkları şeyleri söylerler.** Yani "Biz şunu yaptık, bunu yaptık" derler, ama aslında yalancıdırlar, dediklerini yapmamışlardır.

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Yehîmûn" (يهيمون), yani her vadiye giderler, oradan geçerler, binerler. Çekimi "hâme, yehîmü, heymen, fehüve hâimün" (هام، يهيم، هيما، فهو هائم) şeklindedir. Denilir ki: "el-Hâim" (الهائم) susuz demektir. Hâme, yehîmü, heymen (هام، يهيم، هيما). "Heymân" (هيمان) kelimesi atşân, yani susuz demektir. "Ve kavmün heyyimün" (وقوم هيم). "el-Hâim" sevgilisi ile buluşmaya teşne yanıp tutuşan âşık demektir. "et-Tehvîm" (التهويم) ise uyku demektir; "Hevveme, yühevvimü, tehvîmen" (هوّم، يهوّم، تهويما) denir. "Fe şâribûne şürbe'l-hîm" (فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ), yani hem de susamış develerin suya kanmaz içişleriyle[179]. Buradaki "hîm" (الهيم) susuz demektir. Tekili "heymân" (هيمان) gelir. İbn Kuteybe şöyle

177 "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabb'in dileseydi bunu yapamazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak da âhirete inanmayanların kalpleri ona (o yaldızlı sözlere) kansın, ondan hoşlansınlar ve işledikleri kötülüğü bundan böyle de işlemeye devam etsinler" (el-En'âm, 6/112).

178 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 127; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 335.

179 "Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz. Hem de susamış develerin suya kanmaz içişleriyle" (el-Vâkıa, 56/55).

demiştir: **Onlar her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar.** Yani her söz vadisinde gezinirler ve gidilecek her yöne giderler (her üslubu denerler). Nasıl ki hayvan burnu doğrultusunda giderse şairler de öyle yaparlar.

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا
وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ
يَنْقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾

227. "Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, Allah'ı çokça ananlar ve haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunanlar başkadır. Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini (başlarına nelerin geleceğini) *yakında görecekler."*

Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, Allah'ı çokça ananlar... başkadır. Bu istisnanın "Şairlere gelince, onlara da yoldan sapmışlar uyarlar"[180] meâlindeki beyanın anlamında olması muhtemeldir ki bizim de belirttiğimiz mâna odur. Sanki şöyle buyurmuştur: Bu şairler -ki onlar kâfirlerin öncüleridir- "Biz de Muhammed'in getirdiğinin benzerini söyleyebiliriz" dediler ve şiirler söylediler, onları terennüm ettiler. Kavimlerinden birtakım yoldan çıkmışlar, onların etrafında toplanıp şiirlerini terviç ettiler; Hz. Peygamber'i ve ashabını hicvetmiş oldukları şiirleri gittikleri yerlerde paylaştılar. Allah Hz. Peygamber'i (s.a.) ve ashabını destekleme uğrunda şiirler
351 söyleyen müslüman şairleri onlardan istisna etti ve şöyle buyurdu: [§]**Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar başkadır.** Çünkü onları azıp yoldan çıkanlar takip etmezler. Ya da istisnanın "Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmez misin?"[181] meâlindeki beyandan yapılmış bir istisna olması mümkündür. **Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar başkadır.** Çünkü onlar her vadide şaşkın şaşkın dolaşmazlar, ancak yaptıklarını söylerler, yapmadıklarını ise söylemezler. Hem onlar Allah'ı çokça anarlar, zulme uğradıktan sonra O'nun resûlüne ve kendi özlerine müzâhir olurlar. Buna göre istisna bu iki yorumdan birine göre tâbilerden, diğerinde ise küfrün elebaşları ve öncülerinden olur. Onlardan bu konuda söylenmiş bir söz vardı ki sonunda

180 eş-Şuarâ, 26/224.
181 eş-Şuarâ, 26/225-226.

Allah, "Şairlere gelince, onlara da yoldan sapmışlar uyarlar..."[182] meâlindeki âyeti ve devamını indirdi. Zira "Onu (ilâhî öğüdü) şeytanlar indirmedi"[183] ve "Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi?"[184] meâlindeki âyeti açıklarken anlattığımız gibi onlar tarafından önceden söylenmiş bir söz olmaksızın bu kelâmın söz başı (ibtidâ-i kelâm) olması uygun değildir. Bu kâfirler tarafından önceden söylenmiş bir söz ve "bizzat şeytanlardır ona Kur'ân'ı indirenler" şeklinde bir yaftalama olmalı ki ona cevap olmak üzere: "Onu (ilâhî öğüdü) şeytanlar indirmedi. Bu onların yapacağı iş değildir, zaten buna güçleri de yetmez"[185] meâlindeki beyan gelmiş olsun. Bu durum her ne kadar belirtilmemişse de verilen cevapta, onlar tarafından bu konuda önceden bir sözün söylendiği ve bir yaftalamanın bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sonra onlara yönelik tehditte bulundu ve **Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini (başlarına nelerin geleceğini) yakında görecekler** buyurdu. Bunun âhirette zulmete, yani cehenneme evrilmeleri şeklinde olması mümkündür. Yani onlar bunu bu dünyada iken akıl yürütmeyi terkettikleri için istidlâle dayalı olarak bilmeseler de o günde gözleriyle apaçık olarak görerek bileceklerdir. Ya da şöyle: Onlar bunu bu dünyada iken inatçılık ettikleri ve delile karşı tavır aldıkları için istidlâle dayalı olarak bilmeseler, sonuçta iman etmeyip küfür içre diretseler de o günde gözleriyle apaçık olarak görerek bileceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

182 eş-Şuarâ, 26/224.
183 eş-Şuarâ, 26/210.
184 eş-Şuarâ, 26/221.
185 eş-Şuarâ, 26/210-211.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

طسٓ تِلْكَ اٰيَاتُ الْقُرْاٰنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍۙ ﴿١﴾

1. "Tâ-sîn. Bunlar Kur'ân'ın, gerçekleri açıklayan kitabın âyetleridir;"

[Kur'ân'ın Kitâb-ı Mübîn ve Hüdâ Oluşu]

Tâ-sîn. Daha önce hurûf-ı mûcemenin (hurûf-ı mukattaa) yorumundan, insanların bu konudaki görüşlerinden ve aynı şekilde bunların hemen akabinde gelen âyetler hakkında da söz etmiştik. **Açıklayan kitap.** "Mübîn" (مُبِين) kavl-i celîli [birincisi] "beyyin" (بيِّن) ve "vâdıh" (واضح) açık, âşikâr anlamına gelebilir (**apaçık bir kitap**). Çünkü "ebâne" (أبان) fiili "bâne" (بان) yerinde de kullanılabilmektedir. "Bâne" ve "ebâne" denilir. [İkinci olarak] **açıklayan kitap,** yani onun Allah'tan bir resûl olduğunu açıklayan yahut Allah'ın onlar üzerindeki haklarını açıklayan yahut birbirleri üzerindeki haklarını açıklayan yahut haklarını ve ödevlerini açıklayan kitap anlamında olabilir.

هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَۙ ﴿٢﴾ اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٣﴾

2-3. "Namazı kılan, zekâtı veren ve âhirete kesin bir şekilde iman eden müminler için bir hidâyet rehberi ve bir müjdedir."

Müminler için bir hidâyet rehberi ve bir müjdedir. Hüden (هُدًى) kelimesinin iki izaha ihtimali vardır: Birincisi "dua" (çağrı) anlamında olmasıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Her topluluğun da bir kılavuzu vardır"[2].

---

[1] Doksan üç âyettir. Mekkî'dir

[2] "İnkârcılar, 'Ona Rabb'inden bir mûcize indirilse ya!' diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın; her topluluğun da bir kılavuzu vardır" (er-Ra'd, 137).

Yani onların insanları Allah'ın birliğine inanmaya bir çağıranı vardır. Buna göre (Kur'ân'ın) "hüdâ" olması, yani hidâyete kılavuzluk yapması insanları Allah'ın birliğine inanmaya bir çağrı olmasıdır. Eğer bu anlamda ise o takdirde (hüdâ oluşu) bütün insanlara yönelik olur... İkincisi ise hüdâ ile sapkınlığın, yoldan çıkmışlığın zıddı olan doğru yolda olma anlamının kastedilmiş olmasıdır. Bu takdirde ise hüdâ oluşu sadece müminlere yönelik olur. Yok, öyle değil de açıklama ve çağrıda bulunma anlamında ise o takdirde de herkese yönelik
354 olur. [§]**Müminler için bir hidâyet rehberi ve bir müjdedir.** Yani müminler için her ikisi de söz konusudur. Yok, davet anlamında ise müminler için bir müjde oluşu şöyle olur: Onları Allah'a ve resûlüne imana çağırır, onlar da iman edince kendileri için müjde olur. Sonra müminlerin özelliklerini ve niteliklerini açıklamak üzere şöyle buyurdu:

Namazı kılan, zekâtı veren ve âhirete kesin bir şekilde iman edenler... Namazı kılan, zekâtı verenden maksat muhtemeldir ki kabul ile onlara inananlardır. Çünkü insanlardan öyleleri vardır ki Allah'a ve resûlüne inanmakta, ancak namaza ve zekâta inanmaya yanaşmamaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın"[3]. Burada onlara, senenin dolmasını bekleme, dolunca da zekâtın üzerlerine vacip olması ve akabinde de vermeleri ve o anda da yollarını serbest bırakmaları emrinin verilmiş olması ihtimal dâhilinde değildir. Buna mukabil ikrar edip inanıncaya kadar hapsedilmeleri ve bunlar gerçekleşince de tahliye edilmeleri emredilmiş olmaktadır. "Ki onlar zekâtı vermezler"[4] meâlindeki âyette de durum aynıdır. Burada "vermezler" demek, zekâtı kabul etmezler, onu ikrar etmezler demektir. Yoksa sırf zekâtı vermemekle ilgili değildir. Birinci yorumun bu şekilde olması gerekir. İkincisi ise her iki durumu da ifade etmesidir: Hem kabul edip ikrar etmek hem de vermek. Yani onları kabul edip ikrar ettiler mi ve bilfiil de verdiler mi o takdirde sözü edilen müjdeyi hak etmişlerdir.

355 [§]**Âhirete kesin bir şekilde iman eden** "Îkân bi'ş-şey" (الإيقان بالشيء) bir şeyi, hakkında bilgi sağlayan istidlâl, ictihat ve esbabını tedarik yoluyla bilmek demektir; zatının gereği zorunlu bir bilgi değildir. O yüzdendir ki Allah için bir şeye dair "îkân sahibi" denilmez. O'na "Yâ mûkın!" diye hitap edilmez. Çünkü Allah, bizzat zatının gereği olarak ilim sahibidir, O'nun ilmi zorunlu-

---

3 "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yarlığayıcıdır, bağışlayıcıdır" (et-Tevbe, 9/5).

4 Fussılet, 41/7.

dur, esbaba dayalı olarak elde edilen bilgi kabilinden değildir. Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımı iledir.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ ﴿٤﴾

4. "Âhirete inanmayanların yapıp ettiklerini şüphesiz kendilerine güzel göstermiş olduk; bu yüzden şuursuzca eğlenip dururlar."

[Kâfirlere Amellerinin Güzel Gösterilmesi ve Mûtezile]

Âhirete inanmayanların yapıp ettiklerini şüphesiz kendilerine güzel göstermiş olduk. Bu beyandaki **yapıp ettiklerini şüphesiz kendilerine güzel göstermiş olduk** kavl-i celîli ile kastedilenin, içlerine şehvet ve beklentilerinin (ümniyyât) de katılması hasebiyle işlemekte oldukları fiilleri olması muhtemeldir. Ya da **yapıp ettiklerini şüphesiz kendilerine güzel göstermiş olduk** derken kastedilen, üzerlerine vacip kılınan amellerdir. Yani hayır işlerini ve taatleri onlara güzel gösterdik, ancak onlar buna rağmen onları işlemeye bir türlü yanaşmadılar. **Mûtezile** bu yorumu benimsemiş ve birinci yorumu kabule yanaşmamıştır. Çünkü onların şirk, inkârcılık ve inkârı gerektiren türden işlemekte oldukları amellerini, Allah'ın güzel göstermesi (tezyin) kabul edilemez. Zira bu gibi güzel gösterme işini Allah, bizzat şeytana nispet etmiştir. Tıpkı şu ve benzeri ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş, böylece onları yoldan alıkoymuş; bu yüzden doğru yolu bulamıyorlar"[5]; "Şeytan bunu onlara güzel göstermiş"[6]. Buradan hareketle onlar demişlerdir ki: Allah onu şeytana izafe etmiştir. Bu itibarla aynı şeyin, ayrıca bizzat Allah'a da nispeti caiz değildir. Bu da gösterir ki Allah onlara üzerlerine vacip kıldığı iman ve hayır işleri gibi amelleri güzel göstermiştir, yoksa işlemekte oldukları şirk türünden amelleri güzel göstermiş değildir.

Ancak bize göre insanların yapmakta oldukları amellerin de, onların doğalarına ve nefislerine uygun düşmesi itibariyle içlerine koymuş olduğu şehvetler ve arzular bakımından bizzat Allah'a izafe edilmesi caizdir. Çünkü tezyin (güzel gösterme), küfrün ve küfür fiillerinin, kendisi sayesinde ortaya çıkar. Zira küfrün bizâtihî kendisi süslenmiş (müzeyyen) ve güzel gösterilmiş (müstahsen) değildir, aksi takdirde böyle bir nispet âlemlerin Rabb'ine yönelik hakaret olur. Ancak onun süslü gösterilmesi ve güzel bulunması kişinin işlemiş olduğu amellerin kendi doğasına uygun olmasıdır. Bu itibarla şeytana nispet

---

[5] en-Neml, 27/24.

[6] "Doğru yol kendileri için apaçık hale geldikten sonra ona arka dönenlere şeytan bunu güzel göstermiş ve kendilerine yanlış yolda ilerleme cesareti vermiştir" (Muhammed, 47/25).

edilen tezyin ve ıdlâlin (saptırma) yönü ile Allah'a nispet edilen yönü farklıdır. Zira şeytana nispet edilen yönü, onları tabiatlarına uygun düşecek olan amel-
356 lere çağırması ve temennisidir. [§] İşte bu cihet itibariyle onların şeytana nispet edilmesi caizdir. Allah'a nispet edilen ciheti ise onların içlerine yerleştirmiş olduğu şehvetler, arzular ve onların tabiatlarını da o fiillere yatkın kılmasıdır. Yoksa doğruluk ve bütün hayır işleri akıbeti itibariyle akılca süslenmiş ve güzel; inkârcılık (küfür) ve bütün günahlar da, akıbeti itibariyle akılca çirkin bulunmaktadır. Zira onlardan birinin övülmesi ve hayır işlediği için de kendisine sevap verilmesi, kötü fiillerinin ise zemmedilmesi ve kötü seçimi sebebiyle de cezalandırılması söz konusudur. Yahut da onun Allah'a izafe edilmesi onların fiillerini ve işlemiş oldukları amelleri yaratmış olması ve onları yokluktan varlık alanına çıkarmış olması hasebiyledir. İşte onlar, bu açıdan O'nun fiili olmaktadır. Bu beyan, Mûtezile'nin kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratılmasını kabul etmekten yüz çevirmelerine dair görüşlerini reddediyor.

Bu yüzden şuursuzca eğlenip dururlar. Denildi ki: Tereddüt ediyorlar. "el-'Ameh"in (العمه) aslı şaşkınlık demektir. Yani şaşkınlık içinde yüzüyorlar.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ ﴿٥﴾

5. "İşte en ağır cezayı hak edenler bunlardır; âhirette en çok ziyana uğrayacak olanlar da yine bunlardır."

İşte en ağır cezayı hak edenler bunlardır. Yani onlar âhirette, dünyada iken amellerin en kötüsünü seçmeleri sebebiyle azabın en ağırını hak edeceklerdir. **Âhirette en çok ziyana uğrayacak olanlar da yine bunlardır.** "el-Ahserûn" (الأخسرون) ve "el-hâsirûn" (الخاسرون) kelimeleri anlam itibariyle aynıdır. Şöyle bir ayırım yapmak mümkündür: Onların önderleri, elebaşları için ahserûn kelimesinin kullanılmış olması mümkündür. Çünkü onlar hem kendileri yoldan çıkmışlardır, hem de başkalarını saptırmışlardır. Bu itibarla onlar tâbilerinden daha çok ziyandadırlar. Şu ilâhî beyanda da benzer bir anlamdan bahsedilmiştir: "Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular"[7].

---

7 "Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular. İşte görün, yüklendikleri şey ne kadar kötü!" (en-Nahl, 16/25).

وَاِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْاٰنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ ﴿٦﴾

6. "Şüphesiz ki bu Kur'ân sana ilim ve hikmet sahibi Allah tarafından verilmektedir."

[Kur'ân'ın Verilmesi]

Şüphesiz ki bu Kur'ân sana ilim ve hikmet sahibi Allah tarafından verilmektedir. Kur'ân'ın verilmesi iki şekilde izah edilebilir: Birincisi Kur'ân'ın Allah'tan elçisi olan Cibrîl eliyle alınmasıdır. Buna göre ilim ve hikmet sahibi (hakîm ve alîm) olanın Cibrîl olması muhtemeldir. Yani sen Kur'ân'ı Cibrîl'den almaktasın, o **hikmet sahibidir;** vahyi ve Kur'ân'ı, nereye tevdi etmesi kendisine emredilmişse oraya koyar. Zira Hakîm, her fiilinde isabetli olan, her bir şeyi yerli yerine koyan demektir. O kendisine emredileni ve ne için gönderildiğini **Bilendir.** O Kur'ân'ı indirmesi de öylece hikmete uygun oldu. [§]Bu yoruma 357 mani bir durum yoktur, zira yaratılmışlar için de "hakîm" ve "alîm" denilmesi caizdir. Görmez misin ki Yûsuf peygamber şöyle demiştir: "Çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim ben hafîz ve alîmim"[8]. Buna göre bu yorum caizdir. İlki daha uygundur. Yani elbette sen Kur'ân'ı ilim ve hikmet sahibi olanın katından elçisi Cibrîl eliyle almaktasın. Bir şeyi elçisinden alan, onu sanki gönderenden almış gibidir. Çünkü resûl, sadece kendisini gönderenin sözünü iletir. Ebû Avsece şöyle dedi: **Bu Kur'ân sana ilim ve hikmet sahibi Allah tarafından verilmektedir.** Denilmiştir ki: "Telakkaytühû" (تلقيته) onu aldım demektir. "Lakkaytühû" ve "Telakkaytühû" aynıdır. Aynı şekilde İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Letülekkâ" (لَتُلَقَّى), yani onu alırsın demektir. Muhammed b. İshak şöyle dedi: "Ve inneke le tülekka'l-Kur'ân" (وَاِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْاٰنَ), yani sana Kur'ân verilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bu sonuca ancak sabırlı olanlar ulaşabilir, yine buna ancak (erdemlerde) büyük pay sahibi olanlar ulaşabilir"[9]. Yani bu sonuç, ancak sabırlı olanlara verilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذْ قَالَ مُوسٰى لِاَهْلِهٖٓ اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَارًاۜ سَاٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ اٰت۪يكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٧﴾

[8] "Yûsuf da, 'Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim' dedi" (Yûsuf, 12/55).

[9] Fussılet, 41/35.

7. ***"Bir zamanlar Mûsâ, ailesine:*** '(Şu uzakta) ***bir ateş bulunduğunu farkettim. Size oradan bir haber ya da ısınmanız için ondan bir parça kor getireceğim' demişti."***

[Mûsâ Kıssası]

Bir zamanlar Mûsâ, ailesine: "(Şu uzakta) bir ateş bulunduğunu farkettim", demişti. "Ânestü"nün (آنست) kelimesinin "raeytü" (رأيت) ve "ebsartü" (أبصرت), yani gördüm anlamında olduğu söylenmiştir. **Size oradan bir haber ya da ısınmanız için ondan bir parça kor getireceğim, demişti.** Bir başka âyette ise "Siz bekleyin, (şu uzakta) bir ateş bulunduğunu farkettim; belki ondan size bir kor parçası getiririm veya ateşin başında bir kılavuz bulurum"[10] demişti. Kıssa aynıdır, ancak takdim tehir ile ve birtakım lafız farklılığı ile olay
358 anlatılmıştır. Bu şekilde sınanan başkası değil sadece Mûsâ'dır. [§]Bu farklı biçimde anlatım, bir sözün korunması ve aktarımı sırasında tekellüfe girmenin gerekmediğini, yüklenen mânayı korumak şartıyla lafızlarda birtakım değişikliklerin olmasının, takdim tehirde bulunmanın zarar vermeyeceğini gösterir. Zira burada anlatılan Mûsâ kıssası ve diğer peygamberlere ait kıssalar kitapta değişik yerlerde farklı lafızlarla, değişik şekillerde, birtakım takdim ve tehirlerle anlatılmıştır. Bundan da maksat şahitlik, bilgi aktarımı vb. konularla ilgili pek çok ahkâmda lafızların harfi harfine korunmasının gerekmediğinin, aktarırken mânanın korunmasına odaklanmak gerektiğinin anlaşılmasıdır.

Bir parça kor... Bazıları şöyle demişlerdir: Âyetin metninde geçen "şihâb" (شهاب), ucunda yanmakta olan ateş bulunan odundur (meşale). "Kabes" ateş demektir. "Şihâb"ın çoğulu "şühbân"dır. Ateşe "kabes" denilmesi için bir yerden başka bir yere götürülmüş olması gerekir. Şöyle denir: "Kabestü'n-nâr, kabesen ve iktebestü" (قبست النار قبسا واقتبست). Bu Ebû Avsece'nin ve İbn Kuteybe'nin izahıdır[11]. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Kabes" kor demektir. "Şihâb" ise yanmakta olan ateştir. Bu da Ebû Ubeyde'nin izahıdır[12]. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Şihâb" ışık demektir. "Şihâb" kelimesi yıldız (gezegen, kevkeb) hakkında da kullanılır. Yıldıza "şihâb" denilmesi ışığı ve parlaklığı sebebiyledir. Bazıları "bi şihâbin kabes" (بشهاب قبس), yani ateşten bir parça, kor, ucu yanmakta olan odun demektir, açıklamasını yapmışlardır. Bu da önceki yorum gibidir.

---

10 "Hani o bir ateş görmüş ve ailesine şöyle demişti: 'Siz bekleyin, (şu uzakta) bir ateş bulunduğunu farkettim; belki ondan size bir kor parçası getiririm veya ateşin başında bir kılavuz bulurum'" (Tâhâ, 20/10).

11 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 322.

12 bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 92; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 157.

Isınmanız için. Bu beyan vaktin soğuk kış günleri olduğunu göstermektedir. "Istılâ" (الاصطلاء) kelimesinden türeyen fiil kullanılmıştır ki ısınmak demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ اَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨﴾

8. "Oraya geldiğinde ona şöyle seslenildi: Ateşin yanındaki ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır! Âlemlerin Rabb'i olan Allah, her türlü noksanlıktan uzaktır!"

Oraya geldiğinde ona şöyle seslenildi: Ateşin yanındaki ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır! Müfessirler arasında, bu beyanın yorumuna dair ihtilaf vardır. Bazıları bu ilâhî beyana, sadece hakikatten ve doğrudan uzaklaştırıcı, çirkinliği artırıcı bir yorum yapmıştır. [§]Ancak "men" (مَنْ) sıla ismi- 359
nin ayırt etme yetisi olmayan, akıl ve anlayışı bulunmayan varlıklar için kullanılması ve kinâye olarak onları ifade edebilmesi caiz olsaydı ancak o zaman yaptıkları tevil yerinde olabilirdi ve onda bir şüphe bulunmazdı. Sanki şöyle buyurmuş gibi sayılırdı: "En bûrike mâ fi'n-nâri ve mâ havlehâ" (أن بورك ما في النار وما حولها) "ateşteki ve etrafındaki nesne" şeklinde takdir edilirdi ve maksat da ateşin içinde bulunduğu mekân ve onun çevresindeki diğer mekânlar olurdu. Yani ateşin içinde bulunduğu o mekân ve etrafındaki yerler mübarek oldu... şeklinde bir mânaya gelirdi. Hem zaten bir başka ilâhî beyanda şöyle buyurmuştur: "Çünkü sen şu anda kutsal vadidesin; Tuvâ'dasın"[13]. Yani bereketlerin kat be kat olduğu vadidesin. Bir başkasında da "çevresini mübarek kıldığımız"[14] buyurmuş ve mekânın mübarek oluşundan haber vermiştir. Buna göre eğer "men" (مَنْ) sıla isminin ayırt etme yetisi olmayan, akıl ve anlayış sahibi bulunmayan nesneler için de kullanılması caiz olsaydı o takdirde biz de onun sözü edilen mekâna yönelik yorumunun mümkün olduğunu söyleyebilirdik. Ya da şöyle denilir: "Bûrike men fi'n-nâr ve men havlehâ" (بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا) âyeti "Bûrike mâ fi'n-nâri mine'n-nûr ve mâ havlehâ" (بورك ما في النار من النور وما حولها) tak-

---

[13] "Onun yanına geldiğinde kendisine 'ey Mûsâ!' diye seslenildi. 'İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin Rabb'inim; artık pabuçlarını çıkar, çünkü şu anda kutsal vadide, Tuvâ'dasın'" (Tâhâ, 20/11-12).

[14] "Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir" (el-İsrâ, 17/1).

dirinde olur, yani ateşteki ışık ve çevresi, onun aydınlattığı ve etrafına ışık saçtığı yerler kutlu oldu denirdi ki maksat da nübüvvet ve peygamberlik ışığından aydınlanan yerler demekti. Bütün bunlar "men" sıla isminin ayırt etme yetisi olmayan, akıl ve anlayış sahibi bulunmayan varlıklar için de kullanılabilmesi durumunda ancak söz konusudur. Eğer bu caiz ise o takdirde bu yorum da yerinde olur.

Ya da yorumun İbn Mesûd ve Übeyy'in mushaflarındakine uygun şekilde olmasıdır. Onların mushaflarında hem "men" sıla ismi hem de "fî" harfi bulunmamaktadır[15]: "Nûdiye en bûriketi'n-nâru ve men havlehâ" (نودى أن بوركت النار ومن حولها), yani "Ateş ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır!"[16] Böyle bir kullanım dilde caizdir. Şöyle denilir: "Bûrike fî fulânin, bûrike fulânen bûrikte ve bûrike fîke" (بورك فى فلان وبورك فلانا وبوركت وبورك فيك). Aynı şekilde Kisâî'den de benzer izahın yapıldığı nakledilmiştir. Eğer İbn Mesûd ve Übey'den nakledilen bu kırâat sabit ve sahih ise o takdirde yorum hakkında hiçbir şüphe ve kuşkuya mahal yoktur.

360 [§]Yahut eğer "men" (مَنْ) sıla isminin ayırt etme yetisi olmayanlar için kullanımı caiz değil dersek o takdirde "men"den maksadın Mûsâ olması mümkündür. Sanki şöyle demiş gibi olur: "Bûrike fî'llezî ete'n-nâr" (بورك فى الذى أتى النار), yani ateşe gelen mübarek kılındı ki o da Mûsâ'dır. Ya da "Bûrike fîmen cu'ile lehû iktibâsu'n-nâr" (بورك فيمن جعل له اقتباس النار), yani kendisine ateş verilen mübarek kılındı. Bu durumda da "men" ile kastedilen Mûsâ olur. Ateş de, kendisi için nübüvvetin elde edilmesi, yolun bulunması, ısınma vb. nice istifadenin hâsıl olduğu mübarek bir şey olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âlemlerin Rabb'i olan Allah, her türlü noksanlıktan uzaktır! *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu cümle bazı müfessirlerin ileri sürdükleri sözde yorumların tümünden Allah'ın münezzeh olduğunu, Mukātil ve onun gibilerin iler sürdükleri teşbihe götüren ve şüphelere yol açan izahların hepsinden uzak olduğunu ifade eder.

يَا مُوسٰٓى اِنَّهُٓ اَنَا اللّٰهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُۙ ﴿٩﴾

9. "Ey Mûsâ! 'Şüphesiz ben mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah'ım!'"

---

15 Bu kırâat İbn Mesûd'un mushafında bulunmamaktadır (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 158; İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 69).

16 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 152.

Ey Mûsâ! Şüphesiz ben mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah'ım! Yani sana bunu veren bizzat mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah'tır. Yahut şöyle buyuruyor: Sana bunu sağlayan, mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah'tır. Yahut yorumu şöyledir: Bunu sana gösteren ve bu şekilde sana ikramda bulunan var ya, işte o **mutlak galip ve hikmet sahibi olan ben Allah'ım.** Yahut şöyle buyuruyor: Sana onu gösteren, yani sana bunu sağlayan **mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah**'tır. "el-Azîz" (الْعَزِيزُ), hiçbir şeyin acze düşüremeyeceği mutlak güç sahibi demektir. "el-Hakîm" (الْحَكِيمُ) yaptığı her işte isabetli olan, yerli yerinde yapan ve hata etmeyendir. Yahut O Azîz'dir; asla zillete dûçar olmaz. Çünkü O'nun izzeti zatının gereğidir. Hakîm'dir; her şeyi yerli yerine koyan ve hiç hata etmeyendir. Ebû Muâz dedi ki: Ve Mukātil b. Süleyman dedi ki: "Yâ Mûsâ innehû enellâhu" şu demektir: Allah buyuruyor ki: [§]Gör- 361
düğün ışık (nur), var ya işte o ben Allah'ım[17]. Böyle bir yorum muhaldir ve izahı yoktur. Çünkü gördüğü bir insana ya da başka bir şeye "İnne'llezî raeyte ene'l-insân", yani gördüğün ben insandır, demezsin. Buna karşın şöyle dersin: "Ene'llezî raeyte" Ben gördüğünüm. Aynı şekilde onun dediği İbn Mesûd'un mushafında belirtilen kayda göre muhaldir: (نودى يا موسى لا تخف)[18] "Nida edildi ki ey Mûsâ! Korkma!" [**Ben mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah'ım**][19] Allah, Mûsâ'ya konuşuyor, ona hitap ediyor, sonra da buyuruyor ki: Gördüğün ışık benim. Bu yorum Allah'ın şu beyanından dolayı da muhaldir: "Bir zamanlar Mûsâ, ailesine, "(Şu uzakta) bir ateş bulunduğunu farkettim. Size oradan bir haber ya da ısınmanız için ondan bir parça kor getireceğim" demişti"[20]. Bir başka yerde "Felemmâ etâhâ..."[21] (Onun yanına geldiğinde) demiş (yani ateşe giden müennes bir zamir kullanmış da) "etâhu" dememişti. Keza Allah'ın bir sıfat olması da muhaldir. Çünkü sen "Ellezî raeyte ene ehûke" diyemezsin. Mukātil'in yorumu işte bu dört yönden muhaldir ve âyetin zâhirine muhaliftir. Aslı daha önce belirtmiş olduğumuz husustur.

وَاَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَٓانٌّ وَلّٰى مُدْبِراً وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسٰى لَا تَخَفْ اِنّ۪ي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ ﴿١٠﴾

---

17 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 160.

18 Bu kıraat İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin *el-Mesâhif*'inde bulunmamaktadır (bk. s. 69).

19 Ziyade *Şerhu't-Te'vîlât*'tan yapılmıştır (bk. vr. 553).

20 en-Neml, 27/7.

21 Tâhâ, 20/11.

10. "'Asânı yere at!' Mûsâ atıp da onu yılan gibi kımıldanır görünce arkasına bakmadan dönüp kaçtı. (Allah buyurdu ki:) ***Ey Mûsâ! Korkma, benim huzurumda peygamberler korkmaz;"***

Asânı yere at! Mûsâ onu yılan gibi kımıldanır görünce. Bu ilâhî beyanda asânın yere atılması emri var, fakat onu attığı belirtilmemiştir. Ancak burada gizli bir takdir (ıdmâr) vardır. Âyet "Asânı yere at!" O da onu attı. **Onu kımıldanır görünce...** takdirindedir. Yani **onu yılan gibi** hareket eder görünce . Müfessirler şöyle dedi: "Cân" (جَانٌّ) büyük değil küçük yılan demektir. Ancak Allah bildirdi ki Mûsâ ondan korkmuş ve arkasını dönüp kaçmıştır. Mûsâ gibi birinin nitelenen şekliyle küçücük bir yılandan korkup kaçması ihtimal dâhilinde değildir. Buradan da anlaşılıyor ki asâ büyük bir yılan olmuştu, ama hareketi ve sağa sola kıvrılması bakımından sanki küçük bir yılan gibi çevikti. Bilindiği gibi büyük yılan, küçük yılan gibi hareket edip sağa sola hızlıca kıvrılamaz. Mûsâ işte bu yüzden, yani hem büyük hem çevik olmasından dolayı korkmuştu. Bunun üzerine de Allah ona **Ey Mûsâ! Korkma, benim huzurumda peygamberler korkmaz**, demişti.

362 [§]"Ve lem yu'akkıb" (وَلَمْ يُعَقِّبْ) kelimesine bazıları dönmedi[22], bazıları da dönüp bakmadı[23] anlamı vermiştir. Topuk anlamındaki "akıb" (العَقِب) kelimesinden türetilmiştir. "Cân" (الجان) hakkında ise bazıları "cin" kelimesindendir, el-Cân ise yılan demektir ve ancak cinden olan yılan için söylenir, demişlerdir. Ebû Ubeyde'nin izahı böyledir[24].

Korkma, benim huzurumda peygamberler korkmaz. Eğer denilirse ki: Allah nasıl oluyor da ona korkmasını yasaklıyor ve huzurunda peygamberlerin korkmayacaklarını bildiriyor? Oysa Allah, melekleri ve başka mahlûkatı Rab'lerinden korkmaları sebebiyle övmekte ve bu meyanda şöyle buyurmaktadır: "Onlar, yüceler yücesi bildikleri Rab'lerinden korkarlar..."[25] Başka bir beyanda: "Korku ve ümit içinde Rab'lerine ibadet ve dua etmek üzere vücutları yatak görmez..."[26]; başka bir ilâhî beyanda "O'na açık gizli yalvararak..."[27] buyu-

---

22 bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, s. 92.

23 Lem yeltefit. bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, IV, 109.

24 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, s. 92.

25 "Onlar, yüceler yücesi bildikleri Rab'lerinden korkar, kendilerine buyurulanı yerine getirirler" (en-Nahl, 16/50).

26 "Korku ve ümit içinde Rab'lerine ibadet ve dua etmek üzere vücutları yatak görmez, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah için harcarlar" (es-Secde, 32/16)

27 "De ki: 'Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?' O'na açık gizli yalvararak, 'Eğer bizi bundan kurtarırsa andolsun şükredenlerden olacağız' diye dua edersiniz" (el-En'âm, 6/63).

ruyor. Bu ve emsali birçok ilâhî beyanda sözü edilenler hakkında Rab'lerinden korkmaları sebebiyle övgüden söz edilmiştir? Bu sorunun birkaç cevabı vardır: Birincisi: Bir kere Mûsâ'ya önceden "korkma, çünkü sen güvendesin"[28] denilerek teminat verilmişti. O itibarla burada sanki ona şöyle buyurmuş oluyordu: Sana teminat verdik, daha niye korkuyorsun. **Korkma çünkü benim huzurumda peygamberler** kendilerine güvence verdiğim zaman **korkmazlar.** İkincisi: Benden başkasından korkma! **Benim huzurumda peygamberler** benden başkasından **korkmazlar,** anlamı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu yoruma göre Allah ona sadece başkalarından korkmasını yasaklamış ve huzurunda peygamberlerin başkalarından korku duymayacaklarını bildirmiştir. Üçüncüsü: Bu, âhiret korkusu ve dehşetengiz halleri ile ilgili Allah'ın bildirmesi ve güvence vermesidir. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Korkma! Ben elbette o günün korkularına karşı peygamberlere güvence vereceğim. Sonra da o teminattan istisna ederek şöyle buyurmuştur:

إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوٓءٍ فَإِنِّى غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١﴾

11. Ancak haksızlığa sapan korkar; o da işlediği bir kötülük yerine bir iyilik ederse bilsin ki ben çok bağışlayıcıyım, çok merhametliyim."

Ancak haksızlığa sapan korkar; o da işlediği bir kötülük yerine bir iyilik ederse... Bu ifade hakkında da değişik izahlar yapılmıştır. Birincisi: Benim huzurumda peygamberler korkmazlar, **ancak haksızlığa sapan** kötülükten sonra onu bir iyiliğe dönüştürürse... İkincisi: Benim huzurumda peygamberler korkmazlar, ancak diğerlerinden kim haksızlık ederse o müstesna. [§]Buna 363
rağmen o da işlediği kötülüğü iyiliğe dönüştürürse bilsin ki ben çok bağışlayıcıyım, çok merhametliyim. Onun için de daha önceden işlemiş oldukları hakkında mağfiret umudu, affolunma beklentisi vardır. Üçüncüsü: Benim huzurumda peygamberler korkmazlar, ancak içlerinden haksızlık yapanlar müstesna, Mûsâ'nın bir canı öldürmesi, Yûsuf'un kardeşlerinin yaptıkları gibi. Sonra da o, kötülüğü iyiliğe çevirir ve geçmişte yaptıklarına da tövbe ederse, işte o da aynı şekilde korku duymaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[28] "Asânı yere bırak! Mûsâ asâyı yılan gibi kıvrılır görünce, dönüp arkasına bakmadan kaçtı. 'Ey Mûsâ! Beri gel, korkma, çünkü sen güvendesin'" (el-Kasas, 28/31).

وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ فِي تِسْعِ آيَاتٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿١٢﴾

12. "Şimdi elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz olarak çıksın. Dokuz mûcize ile Firavun ve kavmine git. Çünkü onlar yoldan çıkmış bir kavim oldular."

Şimdi elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz olarak çıksın. Şüphesiz Allah onun elini, koynuna sokmadan da bembeyaz bir hale (yed-i beyzâ) çevirebilir, ancak O, elini koynuna sokması emriyle Mûsâ'yı imtihan etmiş olmaktadır. Aynı şekilde O, asâsını elinde iken de yılana çevirebilir. Ancak onu atmasını emrederek onu imtihan etmiştir. Allah, kullarını her çeşit yolla imtihan edebilir.

Kusursuz bembeyaz olarak çıksın. Denildi ki: Abraşı ve benzeri herhangi bir derde sebep olmaksızın elinin bembeyaz olması. Bunun anlamını daha önce belirtmiştik.

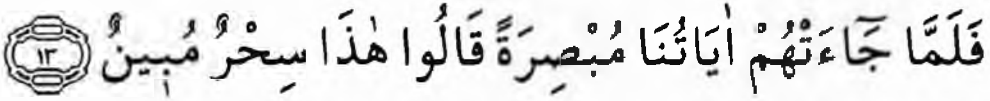
Dokuz mûcize ile Firavun ve kavmine git. Mûsâ'nın yed-i beyzâsı dokuz mûcizenin içinde idi. "Fî tis'ı âyât" (فى تسع آيات) cümlesindeki "fî" harf-i ceri "min" (مِن) anlamındadır. Bazan "fî" harfinin "min" yerine kullanılması caizdir. Meselâ şöyle denilir: "Li fulânin kezâ ve kezâ nûkan fîhâ fahlân" (لفلان كذا وكذا نوقا فيها فحلان). Falancanın şu kadar devesi vardır, "içinde iki tanesi" damızlık erkektir. Burada (fîhâ fahlân) "onlardan iki tanesi" (minhâ fahlân) demektir. Bazıları şöyle demişlerdir: "Fî tis'ı âyât", "ma'a tis'ı âyât" anlamındadır. Ebû Muâz dedi ki: "Fî" ve "ma'a" sayısız örneklerde aynı anlamda kullanılabilir. Meselâ şöyle dersin: "Haractü fî ehli Merv ilâ Mekke" (خرجت فى أهل مرو إلى مكة), yani "Merv halkı içinde Mekke'ye yola çıktım". Bu "Merv halkı ile beraber" demektir. Ama "Haractü fî tis'a" (خرجت فى تسعة), yani dokuz kişi içinde çıktım dediğin zaman
364 durum farklıdır. [§]Çünkü bu ifadede sen dokuzuncusu kendin olmak üzere sayı bildirmiş olmaktasın. "Ma'a tis'a" (مع تسعة) dediğin zaman ise sen onların onuncususun demektir. Bazıları da şöyle demişlerdir: Burada kelâmın başlangıcından bir kesinti[29] yapmıştır. Sanki Allah peygamberi Muhammed'e

---

[29] Bazıları şöyle demişlerdir: Bu söz öncesinden ayrılmış yeni bir sözdür. Yani "Şimdi elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz olarak çıksın" deyince orada söz tamam olmuştur. Sonra söze peygamberi Muhammed'e (s.a.) hitaben: "Biz Mûsâ'yı dokuz mûcize ile Firavun'a ve kavmine gönderdik" buyurmuştur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 553b).

(s.a.) şöyle demiştir: Biz Mûsâ'yı dokuz mûcize ile Firavun'a gönderdik. Aynen şu buyruğunda olduğu gibi: "Andolsun biz Mûsâ'ya açık seçik dokuz mûcize verdik"[30].

Firavun ve kavmine git. Bu ifade gösteriyor ki Mûsâ hem Firavun'a hem de kavmine birlikte gönderilmiştir. Zira bir ilâhî beyanda sadece Firavun'a[31] denilmekte, başka birinde "Firavun'a ve yakın çevresine (mele')"[32] ifadesi kullanılmakta, burada ise Firavun ve kavmine denilmektedir. Buradan da anlaşılıyor ki o hepsine birden gönderilmiştir.

13. "Mûcizelerimiz onların gözleri önüne serilince, 'Bu, düpedüz bir sihirdir' dediler."

Mûcizelerimiz onların gözleri önüne serilince... "Mubsıraten" (مُبْصِرَةً), yani (gerçeklik) kendisiyle görülünce ve bilinince demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Görmenizi sağlasın diye gündüzü"[33]. Bazıları sâdın nasbı ile "mubsara" okumuşlardır. Bu durumda apaçık, zâhir, ayan beyan görülecek biçimde, demek olur. Mûsâ da Firavun'a aynı şekilde demişti: "Çok iyi biliyorsun ki, bunları apaçık birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi"[34].

Bu, düpedüz bir sihirdir, dediler. Lânetlenmiş Firavun'un ve taifesinin âdeti hep Mûsâ'nın işi ve getirdiği mûcizeler hakkında kavminde şüphe uyandırmak, kafaları karıştırmak, böylece onların Mûsâ'ya inanmamalarını ve yaptığı davette kendisine itaat etmemelerini sağlamaktı. O yüzden bir defasında **Bu, düpedüz bir sihirdir,** demişlerdi. [§]Bir başka seferinde "Doğrusu bu, çok 365
bilgili bir sihirbaz! Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor"[35] demişti. O, bu ve benzeri sözlerle Mûsâ'ya karşı kavminin aklını karıştırmak, çağrıda bulunduğu hususta ona itaatlerine engel olmak için onları Mûsâ'ya karşı kışkırtıyordu.

---

[30] el-İsrâ, 17/101. Ayrıca bk. el-A'râf, 7/132-136.

[31] "Firavun'a git, çünkü o sınırı çok aştı" (Tâhâ, 20/24).

[32] "Sonra onların ardından Mûsâ'yı mûcizelerimizle Firavun ve yakın çevresine gönderdik; onlar ise mûcizeleri inkâr ettiler; ama gör işte fesatçıların sonu ne oldu!" (el-A'râf, 7/103).

[33] "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur. Kuşkusuz dinlemesini bilen bir topluluk için bunda dersler vardır" (Yûnus, 10/67).

[34] el-İsrâ, 17/102.

[35] eş-Şuarâ, 26/34-35.

وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا اَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾

14. "Mûcizeleri açık ve kesin olarak görüp idrak ettikleri halde zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak!"

Onları inkâr ettiler. Yani mûcizeleri. Sözlükte "cehade bihâ" (جحد بها) ve cehadehâ (جحدها) demek caizdir. Her iki kullanım da aynıdır. Sonra bazıları "cühûd" (olumsuzlama, inkâr) ancak bilgi ve kesin kanaatten sonra olur, demişlerdir. Bu tespit isabetli değildir. Çünkü "cehade" (جَحَدَ) fiili hem bilgi ve marifet sahibi olduktan sonra hem de bilgi ve marifet sahibi olmadan önce kullanılabilir. Zirâ "cühûd" inkârdan başka bir şey değildir. Bir şeyi inkâr ise bazan o şeye dair bilgisizlikten olur, bazan da bilgi sahibi olunduktan sonra olur. Bazıları ise şöyle demişlerdir: Burada takdim tehir vardır. Allah sanki şöyle buyurmuştur: "Mûcizelerimiz onların gözleri önüne serilince zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler".

Açık ve kesin olarak görüp idrak ettikleri halde. Onlar mûcizeleri açık ve kesin olarak görüp idrak etmişler, onların Allah'tan birer mûcize olduğuna ve sihir olmadığına kani olmuşlardı. Velev ki gerçekten sihir olsaydı o, gene mûcize olurdu. Çünkü onun bir meslek olarak öğrenmeden sihir yapması kendisi için gene semavî bir mûcize olurdu.

Zulümlerinden ötürü. Yaptıklarına zulüm denilmesi mûcizeleri inkâr edip onlara sihir demeleri yüzündendir. Onlar Allah'ın mûcizelerini sihir yerine koymuşlar, onları lâyık oldukları kendi yerlerine koymamışlardı. Zulüm ise bir şeyi kendi yerine koymamak demektir. **Kibirlerinden ötürü.** Yani ululuk taslamaları ve inatları yüzünden demektir.

Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak! Burada gerçek anlamda (peygambere) bakma emredilmemektedir. Aksine muhatap kitlenin uyarılması ve içinde bulundukları durumdan sakındırılmaları amaçlanmıştır. Yani öncekilerin mûcizeleri inkârları ve inatçılıkları sebebiyle başına gelenlere bakın da ibret alın! *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ وَسُلَيْمٰنَ عِلْماًۚ وَقَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي فَضَّلَنَا
عَلٰى كَث۪يرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٥﴾ وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُ۫دَ وَقَالَ
يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَاُو۫ت۪ينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍۜ اِنَّ هٰذَا
لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُب۪ينُ ﴿١٦﴾

15. "Şüphesiz biz Dâvûd'a ve Süleyman'a da bir ilim verdik. 'Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun!' dediler."

16. "Süleyman Dâvûd'un yerine geçti. Dedi ki: Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur."

[Dâvûd-Süleyman ve Belkıs Kıssası]

Şüphesiz biz Dâvûd'a ve Süleyman'a da bir ilim verdik. "Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun!" dediler. [§]Bu be- **366**
yanda iki istidlâl yönü vardır. Birincisi, kulların fiillerinin yaratılması konusu, diğeri de kullar için daha yararlı (aslah) olanın terki konusu ile ilgilidir. Kullara ait fiillerin yaratılması konusuna dair istidlâl şekli şöyledir: Allah **Şüphesiz biz Dâvûd'a ve Süleyman'a da bir ilim verdik** buyurmuş ardından da (hikâye olarak Süleyman'ın ağzından) **Bize kuş dili öğretildi** demiştir. Hz. Peygamber (s.a.) hakkında da ise: "Biz ona şiir öğretmedik; zaten ona yaraşmazdı da"[36]; "Kur'ân'ı Rahmân öğretti. İnsanı O yarattı. Ona anlama ve anlatmayı öğretti"[37] buyurmuştur. Bu gibi beyanlarda Allah öğretmeyi ve fiili kendisine nispet etmiştir. Eğer kullara ait fiillerin yaratılmasında Allah'ın dahli olmasaydı o takdirde böyle bir nispetin anlamı olmazdı. Bu da gösteriyor ki, kullardan sadır olan fiilleri Allah yaratmaktadır.

Denilirse ki: Allah bunu, insanlara vermiş olduğu fiil yapma vasıtalarından dolayı fiilleri kendisine nispet etmiştir[38]. Cevap olarak denilir ki: Bu ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü Allah, Hz. Peygamber'e (s.a.) şiirle ilgili gerekli

---

[36] Yâsîn, 36/69.

[37] er-Rahmân, 55/1-4.

[38] Eğer denilirse ki filleri Allah kendisine nispet etmiştir. Bunu şundan dolayı yapmıştır: Bu fiilin bilgisini elde ettiği vasıtaları veren O'dur. Sebebe nispet etmek ise dilde yaygındır (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 553b).

vasıtaların tümünü vermiştir, onun dışındaki şair olanlar, şiirle ilgili vasıtalara sahip olmaları bakımından Hz. Peygamber'den çok daha iyi durumda değillerdir. Sonra O, kendisinin ona şiir öğretmediğini bildirmiştir. Bu da gösterir ki maksat kul için vasıtalara sahip olmak değildir, aksine bizim belirttiğimiz hususu kastetmiştir.

"Aslah", yani kul için daha yararlı olanın terki konusuna gelince onun da delili şu ilâhî beyanda belirtilen husus olmaktadır. **Şüphesiz biz Dâvûd'a ve Süleyman'a da bir ilim verdik. ... Süleyman dedi ki: "Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi.** Şöyle ki: Allah bunu nimet verme ve lütufta bulunma bağlamında belirtmiştir. Eğer vermemesi mümkün olmasaydı, onlara yapmış olduğu lütuf ve ihsanı terketme imkânı bulunmasaydı o zaman bunu kendilerine nimet verme ve ihsanda bulunma bağlamında belirtmiş olmasının bir anlamı olmazdı. Aynı şekilde Dâvûd ve Süleyman peygamberlerin de kendilerine verilen nimetlerden ötürü O'na hamdetmeleri gerekmezdi. Bu haddi zatında zaten övgüyü de gerektirmezdi. Çünkü O, üzerine yapması gerekeni yapmış olurdu. Bu da gösterir ki O, onlara verdiğini verirken ve onlara yaptıklarını yaparken bunu lütuf ve ihsanda bulunma tarzında yapmıştır. O'nun yaptığını -her ne kadar onlar açısından dinde aslah olanın terki kabilinden olsa da- aynı zamanda terketme imkânı da vardı. İşte bu iki yön, Mûtezile mezhebinin kullara ait fiillerin yaratılmasında Allah'ın dahli olmadığı ve dinde aslah olanın terkinin caiz olmadığı şeklindeki görüşlerini reddetmiş ve yanlışlığını ortaya koymuş olmaktadır.

İlim, yani Dâvûd ve Süleyman'a öğretilen ilme gelince bazıları ondan maksadın yargı ve hüküm verme ilmi, kuşların ve hayvanların dilini anlama ilmi demişlerdir. Bazıları da **üstün kılma**nın kendilerine nübüvvet ve ilim verilmesi ile olduğunu söylemişlerdir. Ancak bize göre Allah onlara ilim vermiş, fakat bu ilmin ne olduğunu açıklamamıştır. Bu itibarla o ilmin ne ilmi olduğunun -Allah adına yalan söylemiş olma endişesine binaen- tefsir edilmesi uygun değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

367 [§]**Süleyman Dâvûd'un yerine geçti** (ona vâris oldu). Müfessirler şöyle dedi: Peygamberlik ve yönetimi eline almada onun yerine geçti. Vâris, diğerinin helâkinden ve yok olmasından sonra onun yerini alan kimse demektir. Şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Yeryüzü ve onun üzerindekiler sonunda yalnız bize kalır ve hepsi bize dönerler"[39]. Yani onların helâk olup yok olmasından

---

[39] Meryem, 19/40.

sonra bâki kalan biz oluruz. "Her şeyin son sahibi de biz oluruz"[40]. Yani onların yok olmasından sonra vâris olan, yani bâki kalan biz oluruz, yoksa daha önce sahip olmadığına haleflik yoluyla sahip olma anlamında değildir. Aynı şekilde şu âyette de durum aynıdır: "Onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı"[41]. Yani arkalarından sizi onların topraklarında ve yurtlarında kalıcı yaptı. "İşte bu, yapıp ettiklerinizle girmeyi hak ettiğiniz cennettir"[42]. "Mirasçısı kılındığınız", yani içinde kalıcı kılındığınız cennet, demektir. Bu ve benzeri örneklerin tümünde mirasçı olma, yok olanın ardından onun yerine geçme ve kalıcı olma anlamındadır. Buna göre **Süleyman Dâvûd'a vâris oldu** demek, hükümranlığında ve nübüvvette onun yerine geçti demektir. Zekeriyya'nın Rabb'inden çocuk isterken kullandığı ifade de bu anlamdadır: "Tarafından bana yerimi alacak bir halef ver; o, Yâkup hânedanına da vâris olsun; Rabbim! Onu rızana erdir!"[43] Hz. Yâkub'un Rabb'inden, ölümünden sonra malına vâris olacak bir çocuk istemesi ihtimal dâhilinde değildir. Buna mukabil o Rabb'inden çocuk istedi ki nübüvveti ve risâletinde kendine halef olsun da nübüvvet neslinde kalıcı hal alsın. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dedi ki: Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden verildi. Süleyman peygamberin -Allah'ın salât ü selâmı üzerine olsun- bunu övünç ve şeref için belirtmesi düşünülemez. O, ancak Allah'ın lütfu ve kendisine ihsanda bulunduğu nimetleri anma bağlamında bundan söz etmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Rabb'inin lütuflarını şükranla an"[44]. Görmez misin ki o şöyle demiştir: **Doğrusu bu apaçık bir lütuftur.**

Ve bize her şeyden verildi. Tabii burada her şeyin kastedilmesi ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü onlara, hiçbir şey eksik kalmayacak şekilde her şey verilmiş değildir. Elbette ki ona her şey değil bazı şeyler verilmiştir. Sanki şöyle demiş gibidir: Ve bize verilmesini istediğimiz her şey verildi. Yahut: Peygamberlere ve krallara verilen ve ihtiyaç duyulan her şey bize verildi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

40 "Kuşkusuz hayat veren de öldüren de biziz; her şeyin son sahibi de biz oluruz" (Hicr 15/23).

41 el-Ahzâb, 33/27.

42 "İşte bu, yapıp ettiklerinizle girmeyi hak ettiğiniz cennettir" (ez-Zuhruf, 43/72).

43 Meryem, 19/5.

44 ed-Duhâ, 93/11.

وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ
يُوزَعُونَ ﴿١٧﴾

368 [§]*17. "Bir zaman cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Süleyman'ın emrinde toplanmış, birlikte sevk ve idare ediliyordu."*

Bir zaman cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Süleyman'ın emrinde toplanmış, birlikte sevk ve idare ediliyordu. Bazıları şöyle demişlerdir: **Birlikte sevk ve idare ediliyordu,** yani öndekiler arkadakileri bekleyecek şekilde tutuluyorlardı böylece dağılmalarına ve bölünmelerine izin verilmiyordu, hepsi birlikte sevk ve idare ediliyorlardı. Onlardan her bir grubun üzerinde öndekileri arkadakilere çevirecek sevk ve idareciler vardı. Bu hükümdarların ve ordu komutanlarının âdeti olan bir durumdu, onlar ordularını dağılmadan, etrafa yayılmadan hep birlikte topluca sevk ve idare ederlerdi. Ebû Avsece dedi ki: **Birlikte sevk ve idare ediliyordu,** yani nizam içinde yürütülüyorlardı. Şöyle denilir: "Evzi'nî" (أوزعني), "elhimnî" (ألهمني), yani beni teşvik et, gayrete getir demektir. "Vez'" (الوزع) el çekmek ve sevketmek demektir. "Veze'a" kelimesi, yerine göre el çekti ya da sevketti demektir. Bir defasında şöyle dedi: "Yûze'ûn" toplanırlar demektir. Şöyle denir: "Veza'tü'l-ibil" (وزعت الإبل) (eze'u vez'an), yani develeri topladım, demektir. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Yûze'ûn" (يوزعون) kelimesi sevkedilirler anlamındadır. "Vez'" kelimesinin kök anlamı el çekmek ve engel olmaktır. Bir adama engel olunduğu zaman "veza'tü'r-racüle" (وزعت الرجل) denilir. "Vâzi'u'l-ceyş" (وازع الجيش) ise ordunun dağılmasını ve etrafa yayılmasını önlemek üzere görevli kişi demektir. O da belirttiğimiz anlamdadır.

حَتّٰٓى اِذَٓا اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَٓا اَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا
مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٨﴾

18. "Nihayet Karınca Vadisi'ne geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!'"

Nihayet Karınca Vadisi'ne geldiklerinde... Bu ifade o zamanda karıncaların insanlarla iç içe yaşamadıklarını gösterir. Çünkü vadi onlara nispet edilmekte ve **nihayet Karınca Vadisi'ne geldiklerinde** denilmektedir. Eğer şimdi

olduğu gibi insanlarla iç içe yaşamakta olsalardı o zaman şöyle derdi: İçinde karıncalar olan vadiye vardıklarında... Bu da gösteriyor ki o zamanlar karıncalar insanlarla içli dışlı değillerdi ve onların kendilerine ait ayrı mekânları vardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir karınca şöyle dedi: "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!"

Bir karınca şöyle dedi. Bu beyan iki şekilde izah edilebilir: Birincisi: Karıncanın, aynen insanlarda olduğu gibi hakikat anlamda söz söylemesi. Allah, Süleyman peygamberi ona muttali kılmış ve karıncanın sözünü kendisinden bir lütuf ve fazilet olarak sair yaratıklar arasında onun kulağına ulaştırmıştır. Nitekim benzer bir durumu "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur"[45] mealindeki âyeti ilgili yerde açıklamıştık.

[§]İkincisi: Allah'ın, karıncanın konuşmasını, aralarında çeşitli ihtiyaç- 369
larını karşılamak üzere birbirini anlayabileceği hakikat anlamda bir söz olmaksızın karıncalara dair bir özellik yapması. Allah Süleyman'ı da onların bu gizli özelliklerine muttali kılmış ve bunun sonucunda da Allah'tan bir lütuf ve fazilet olmak üzere kendi aralarında anlamış oldukları mânayı o da anlar olmuştur. Bu, aynen şu ilâhî beyanda olduğu gibidir: "(Ve şöyle derler:) "Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz"[46]. Hiç kimse tasaddukta bulunduğu kimseye bunu söylemez. Ancak Allah, onların kalbinde olanı, onların tasaddukta bulunmadaki maksatlarını bildiği için gerçekte olmamasına rağmen sanki söylenmiş bir söz gibi ondan bahsetti. Karıncanın söz söylemesi de işte bu şekilde anlaşılmalıdır. Allah, Süleyman'a onların sırlı iletişimlerini açtı, onu gerçekte bir söz olmaksızın ya da halkın anlayacağı bir söz olmaksızın yapmış oldukları haberleşmeyi anlar hale getirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bâtıniyye şöyle dedi: Burada zikredilen karınca hakiki anlamda bildiğimiz karınca ve onun bir sözü değildir. Aynı şeyi hüdhüd (ibibik) için de söylemişler ve ondan maksadın bildik hüdhüd olmadığını iddia etmişlerdir. Zira hüdhüdün Süleyman'dan ve başkalarından daha çok bilgi sahibi olması mümkün değildir. Dolayısıyla onunla bir insanı kastetmiştir ki o da insanları hidâyete çağıran, onları doğru yola ileten "imam"dır. Bu yorum kabul edilebilir değildir.

---

[45] "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O Halîm'dir, bağışlayıcıdır" (el-İsrâ, 17/44).

[46] el-İnsân 76/9.

Çünkü Allah, burada onu hayreti mûcip olmak üzere haber vermiştir. Eğer o, bayağı konuşan söz sahibi bir insan olsaydı o takdirde onun bildirilmesinde hayreti mûcip olacak bir şey, anlatılmasında da bir yarar olmazdı. Bu da gösterir ki onların iddia ettikleri gibi değildir.

Sizi ezmesin! "Lâ yahtımenneküm" (لَا يَحْطِمَنَّكُمْ) kelimesi, sizi kırıp geçirmesin, ezmesin demektir. "Hatm" (الحطم) "kesr" (الكسر), yani kırmak anlamındadır. İbn Mesûd'un mushafında nûn ve şeddenin düşürülmesi ile "lâ yahtımeküm" (لَا يَحْطِمْكُمْ) şeklindedir.

Farkına varmadan. Bazıları şöyle demişlerdir: Bu beyan karıncadan Süleyman'a övgü mahiyetinde, onun hükümranlığında ve saltanatında adaletle hükmedişine sitayiş olarak söylenmiştir. Eğer sizin varlığınızın farkında olursa sizi ezmezler, sizi helâk etmezler, demektir. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Ve hüm lâ yeş'urûn" (وهم لا يشعرون) onlar farkına varmazlar denilirken Süleyman'ın ordusunun karıncanın sözünün farkına varmayacağı kastedilmiştir. Diğerleri arasında kendisinin söylemesi o karıncanın diğerlerinin başı ve kraliçeleri olduğunu gösterir. Ayrıca şunu da gösterir ki kavmin reisi olan kimsenin te-
370 baasını ve maiyetini tehlikelerden koruması [§]ve onları bozguna götürecek etkenlerden uzak tutması vazifesi olmalıdır. Karıncalar o gün sinek gibi iri idi, diyenlerin sözü isabetsizdir. Eğer dedikleri gibi olsaydı o takdirde "Ve hüm lâ yeş'urûn", yani onlar farketmeden anlamındaki sözün bir anlamı olmazdı. Çünkü eğer karıncalar sinek gibi olsalardı ordu onları illa ki farkederdi. Bu da gösterir ki onlar aynen bugünkü karıncalar gibi idiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ اَوْزِعْنِى اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ
الَّتِى اَنْعَمْتَ عَلَىَّ وَعَلَى وَالِدَىَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ
وَاَدْخِلْنِى بِرَحْمَتِكَ فِى عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ ﴿١٩﴾

19. "Onun bu sözünden dolayı Süleyman neşeyle gülümsedi ve 'Ey Rabbim!' dedi, 'Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat!'"

Onun bu sözünden dolayı Süleyman neşeyle gülümsedi. Bazıları şöyle demişlerdir: "Tebesseme dâhiken" (تَبَسَّمَ ضَاحِكًا) Süleyman karıncanın sözünü anladığı için Allah'ı tesbih ve O'na hamd etti. Peygamberlerin tebessümü

tesbihtir. Tebessümün sevinç olması da mümkündür. Zira tebessüm insanın içine doğan sevinç sebebiyle olur. "Tebesseme dâhiken" (تَبَسَّمَ ضَاحِكًا) Allah'ın kendisine lütfetmiş olduğu büyük nimetler ve hükümdarlık sebebiyle sevindi, demektir. Görmez misin o Rabb'inden, ihsan ettiği nimetlere karşı şükredebilmesi için kendisine ilhamda bulunmasını istiyor. **'Ey Rabbim!' dedi, Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeyi ve hoşnut olacağın iyi işler yapmayı bana ilham et!** Rabb'inden, nimetlerine şükredebilmesi için ilham ve onun içinde olan lütfunu istedi. Eğer ilham, bazılarının iddia ettiği gibi "i'lâm", yani bildirme olsaydı o takdirde Süleyman'ın onu istemesi söz konusu olmazdı, çünkü o, nimetlerine karşı şükretmesinin gereğini biliyordu. Aynı şekilde herkes bilir ki nimetin sahibine karşı teşekkür etmek kişiye bir borçtur. Bu da gösteriyor ki onun şükür için ilham istemesi, kendisine verildiğinde şükredeceği bir lütfun kendisine bahşedilmesidir ki o da Allah'ın kendisini muvaffak kılmasıdır (tevfik); bazılarının dediği gibi bildirme değildir.

"Ve 'alâ vâlideyye" (وَعَلَى وَالِدَيَّ) kelâm-ı celîli, kişinin ana babasına ihsanda bulunulan nimetlere de şükretmesinin gerekliliğini gösterir. Süleyman aynı zamanda Allah'tan kendisinin hoşnut olacağı işi yapmaya muvaffak kılmasını da istemiştir: **Ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl.**

Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat! Sözü edilenlerin zümresine katması şeklindeki bu talebinin, Yûsuf'un şu talebi gibi olması mümkündür: "Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!"[47] [§]Yûsuf, 371
Rabb'inden müslüman olarak ölmesini ve salihlere katılmasını istemişti. Buna göre Süleyman'ın duası da aynen Yûsuf'un duası gibi olmaktadır. Bu âyette, kurtuluşun ve cennete girmenin yapılan amel sayesinde değil ancak ve ancak Allah'ın rahmetiyle olacağına dair delil vardır. Nitekim o, Rabb'inden razı olacağı amel-i salihe muvaffak kılmasını istedikten sonra şöyle demiştir: **Beni rahmetinle kat!**

"Evzi'nî" (أَوْزِعْنِي) kelimesi bana ilham et, beni gayrete getir demektir. "Îzâ'" (الايزاع) ilhamdır. "Vez'" (الوزع) men ve sevk demektir. İbn Kuteybe şöyle dedi: el-Îzâ'u'nun aslını bir şeye kışkırtma, harekete geçirme, gayrete getirme oluşturur. "Evza'tuhû bi kezâ" (أوزعته بكذا) onu kışkırttım, gayrete getirdim demektir. "Hüve mûze'un bi kezâ" (هو موزع بكذا) (gayrete getirilmiş) ve "mûle'un bi kezâ" (مولع بكذا), yani düşkündür, şeklinde kullanılır[48].

---

[47] Yûsuf, 12/101.

[48] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 323.

وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ ﴿٢٠﴾ لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٢١﴾

20. "Süleyman kuşları gözden geçirdi ve 'Hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?' diye sordu."

21. "Ya bana açık bir gerekçe getirir veya onu şiddetle cezalandırırım ya da onu boğazlarım!"

Süleyman kuşları gözden geçirdi ve "Hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?" diye sordu. İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir: "Biliyor musunuz? Süleyman hüdhüdü nasıl soruşturdu?" Sonra şöyle anlattı: "O çöl bir arazide olduğu zaman hüdhüdü çağırır ve suyun yerden derinliğini, ne kadar çekilmiş olduğunu sorardı. Diğer kuşlar arasında bunu o bilirdi. İşte bundan dolayı onu araştırmış ve halini sormuştu"[49]. O, bunu Abdullah b. Selâm'a sorduğunu, onun da kendisine böyle haber verdiğini bildirdi[50]. Ancak bu yorum uzaktır. Çünkü Süleyman peygamberin rüzgâr da emrindeydi. Allah'ın bildirdiğine göre rüzgâr onu her sabah bir aylık mesafeye götürürdü. Akşam da aynı şekildeydi. Nitekim bu husus şu ilâhî beyanda ifade edilmiştir: "Süleyman'ın emrine de sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan rüzgârı verdik"[51]. Hal böyle iken suya ihtiyaç duysun da ona ulaşamasın, sonra da kuyu kazsın ve oradan suyu çıkarsın... Böyle bir durum ihtimal dâhilinde değildir. Yahut Süleyman peygamberin emri altında şeytanlardan ve cinlerden hazır kıta bekleyen, ona boyun eğmiş olanlar vardı. Hatta içlerinden biri Belkıs'ın tahtı için "Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana ge-
37 tiririm" demişti. [§]Diğeri ise "Ben onu sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm" diye mukabele etmişti[52]. İmdi belirtildiği gibi böyle bir güç ve kudreti olan bir kimsenin suya ihtiyaç duyması diye bir şey söz konusu olmaz. Haydi diyelim ihtiyaç duydu, o takdirde de suyu elde etmek için hüdhüde başvurup onun yönlendirmesiyle kuyu kazma külfeti altına girmek asla olmayacak bir

---

[49] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 144.

[50] Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 177-178.

[51] Sebe, 34/12.

[52] en-Neml, 26/39-40.

şeydir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ancak bu bir sınama amaçlı olursa o başka. Kuşları denetlemesi onların tümünün korunması ve onların yeryüzüne dağılıp yayılmalarını önleme sorumluluğu kendisine ait olduğu içindi, yoksa onların dedikleri için değildi. *En doğrusunu Allah bilir.* Çünkü her kral ve emirin tebaasını ve maiyetini koruması, hallerini ve onların sebeplerini araştırıp tespit etmesi vazifesi kabilindendir. Bu da aynı şekildedir.

Sonra kuşlardan her bir tür için çok sayıda değil de temsilen bir tane olması da muhtemeldir. Onun için de **hüdhüdü niçin göremiyorum** demiştir. Eğer öyle değil de çok sayıda hüdhüd olsaydı o takdirde "Neden hüdhüdlerden birini göremiyorum" demesi icabederdi. Ama teftiş ettiği hüdhüd diğer hüdhüdlerin başı ve kralları ise o başka. O takdirde diğerleri arasında hüdhüdü niçin göremiyorum, gözüme gözükmüyor, onu elde edemiyorum. **Yoksa kayıplara mı karıştı?** demesi mümkün olabilirdi. Sanki o, bunu onlardan birine sordu, kendisine de onun kayıplar arasında olduğu bildirildi. Bunun üzerine de **onu şiddetle cezalandırırım**... dedi.

Bâtıniyye bu hususta şöyle dedi: Süleyman peygamberin herhangi bir şey ile muhatap olmayan, üzerinde kalem yürümeyen (yani yükümlü olmayan) bir kuşa ceza kesmesi ihtimal dâhilinde değildir. Onun azap edeceği yahut boğazlayacağı şeklindeki tehdidinden anlaşılıyor ki o bildik bir hüdhüd değil, aksine muhatap olan, üzerinde kalem yürüyen (mükellef olan) bir insandı. Karınca hakkında da aynı şekilde söylemişler ve onun kendisinden söz sadır olan, anlayış sahibi bir insan olduğunu iddia etmişler, bildik karınca olması ise ihtimal dâhilinde değildir, demişlerdir.

Ancak bu konuda onlara verilecek cevap şudur: Allah bu hayvanları, kuşları ve diğer varlıkları insanoğlunun menfaatine ve onların ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaratmıştır. Hal böyle iken onlar, kendilerinden yararlanılmasına imkân vermezler, varlık amaçları doğrultusunda davranmaktan kaçınırlarsa o takdirde, asli vazifelerini yerine getirtmek amacıyla onlara azap edilmesi ve boğazlanması mümkün olabilir. Hayvanların kendilerinden yararlanılabilmesi için terbiye ve eğitilmeleri için eziyet edilmesi de böyledir. Yahut bir başka ilâhî beyanda da belirtildiği üzere kendisini meşgul ederek Allah'ı anmaktan
ve bazı işlerini görmekten alıkoyduğu [§] için onu cezalandırmış olur: "Bir gün 373
akşama doğru alımlı, soylu koşu atları önüne getirildiğinde, 'Ben malı (atları) sevdim de o Rabb'imi anmaktan beni alıkoydu' dedi. (Bak güneş de battı da)

onlar karanlığın perdesiyle gizlendi"[53]. O, Rabb'ini zikretmekten alıkoyduğu için (kendisini Allah'ı anmaktan alıkoyan atları geri çağırtıp ayaklarına ve boyunlarına vurmuştu). Buna göre hüdhüdün cezalandırılması da bu belirttiğimiz türden olabilir.

İnsanlardan bir kısmı bu âyetle, kuşların, hayvanların ve sair varlıkların, aynen diğerlerinin muhatap alınıp yükümlü kılındıkları gibi muhatap alındığına ve birtakım işlerle yükümlü kılındıklarına istidlâlde bulunmuşlardır. Buna da şu ilâhî beyanı delil getirmişlerdir: "Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan (ümmet) başka bir şey değildir"[54]. Allah, bu beyanda kuşların da diğerlerinin de aynen bizim gibi birer topluluk (ümmet) olduklarını bildirmiştir. Bir başka beyanda da hiçbir topluluğun uyarıcıdan yoksun kalmadığını haber vermiştir: "Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın"[55]. Ümmet, insanlardan ve cinlerden bizim gibilerdir. Bunun da delili şu ilâhî beyanlardır: "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"[56]; "Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik"[57]. Benzeri başka ilâhî beyanlar da vardır. Buna göre "Sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir" denilirken kastedilen muhataplık ve teklif altına alma değildir, aksine daha başka birçok şey hakkındadır.

Sonra Belkıs'ın durumu ile ilgili hayreti mûcip bir durum da onun haberinin ve halinin Süleyman'a bu denli gizli kalmasıdır. Kraliçe ona yakındı. Oldukça güçlü (cebbâr), saltanat ve hükümranlık sahibi bir kadındı. Süleyman her gün sabah üç aylık yol alır, akşam da gene aynısını yapardı. Hal böyle iken nasıl olur da onun haline vakıf olamazdı. Üstelik cinler ve şeytanlar da emrinde, kendisine boyun eğmiş haldeydi. Onun adına nice zor işleri yapmakta, et-

---

53 Tercümeye esas alınan meal: "Bir gün akşama doğru alımlı, soylu koşu atları önüne getirildiğinde, 'Ben malı (atları), Rabb'imi hatırlattığı için sevdim' dedi. Derken (güneş batınca) onlar karanlığın perdesiyle gizlendi" (Sâd, 38/31-32) şeklindedir. Ancak müellifin istişhat şekline uygun düşmesi için onun anladığı şekilde tercüme etmiş bulunuyoruz. Birtakım rivayetlere göre Süleyman peygamber atlarla meşgul olurken vakit geçivermiş, güneş batmış da ikindi namazını kılamamış, o yüzden böyle söylenmiş, arkasından da onların ayaklarına ve boyunlarına vurmuş (Mütercim).

54 el-En'âm, 6/38.

55 el-Fâtır, 35/24.

56 ez-Zâriyât, 51/56.

57 el-A'râf, 7/179.

rafı kolaçan etmekte, âfakı dolaşmaktaydı. Hem sonra Süleyman, cümle halkı Allah'ı tevhide davet etmek görevi ile gönderilmişti. Bu durumda onun hali ve haberi hüdhüdün bunu haber vermesine kadar bu ölçüde kendisine nasıl gizli kalabilirdi? Bu vallahi şaşılacak bir durumdur! Ayrıca kralların mûtat siyasetlerinden biri de birbirlerini hafiyelerle izlemeleri ve gidişatlarından haberdar olmalarıdır.

Ancak onun durumunun böylesine gizli kalması şöyle izah edilebilir: Her ne kadar o kendisi bilemiyor olsa da etrafındakiler de öyle değildi. Ancak herkes böyle bir konuyu ona söylemeye, kraliçenin halini ona bildirmeye saygıları ve çekinmeleri yüzünden cesaret edemiyordu. Dolayısıyla o, ancak sorduktan
sonra durumdan haberdar olabilmiştir. [§]Hükümdarlar böyledir. Sorulma- 374
dıkça kedilerine gösterilen saygı ve tâzim gereği herkes her durumu ve haberi onlara söyleyemezler. Süleyman'ın Belkıs ile olan durumu da işte böyle idi. Ya da bize ulaşmayan ya da bizim algılayamadığımız başka bir durum ya da sebep vardı, lâkin biz onu bilmiyoruz.

Süleyman kuşları gözden geçirdi ve Hüdhüdü niçin göremiyorum... diye sordu meâlindeki beyan hakkında bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Süleyman'ın gözden geçirmesi ve onu istemesi şöyle olmuştu: Kuşlar onu güneşe karşı gölgelerlerdi. Kuşlara bakınca hüdhüdün yerinin boş olduğunu ve oradan üzerine güneş ışığının gelmekte olduğunu gördü. İşte onun üzerine de **hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?"** diye sordu. **Onu şiddetle cezalandırırım** meâlindeki beyan hakkında da elbette onun tüylerini yolayım, kendisine güneş isabet etsin de görsün! şeklinde yorum yapmışlardır. Ancak biz, Süleyman'ın tehditle söylediği bu azabın mahiyeti hakkında yalana düşme korkusuyla bir açıklama yapmıyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ اَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ وَجِئْتُكَ مِنْ
سَبَاٍ بِنَبَاٍ يَقٖينٍ ﴿٢٢﴾ اِنّٖي وَجَدْتُ امْرَاَةً تَمْلِكُهُمْ وَاُوتِيَتْ مِنْ
كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظٖيمٌ ﴿٢٣﴾

22. "Çok geçmeden hüdhüd gelip dedi ki: 'Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe halkından sana kesin bir bilgi getirdim."

23. "Onları bir kadın hükümdarın yönettiğini gördüm; kendisine her imkân verilmiş; bir de muhteşem tahtı var.'"

Çok geçmeden... (فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ) Yani çok geçmedi, sonunda ona geldi. İbn Mesûd'un mushafında "fe mekese ğayra baîdin sümme câehû" (فمكث غير بعيد ثم جاءه) şeklindedir. **Dedi ki: "Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim.** Sanki Süleyman ona "Neredeydin?" diye sormuştu da o da o zaman: **Ben, senin bilmediğin bir bilgi öğrendim, demişti. Bu âyet,** Übeyy'in mushafında "ehattü bimâ lem tühıt bihî ente ve lâ ehadün min cünûdike" (أحطت بما لم تحط به أنت ولا أحد من جنودك) şeklindedir. Yani "Ne senin ne de ordundan hiç kimsenin bilmediği bir şeyi öğrendim". Ben senin erişemediğin bir bilgiye eriştim, senin ve ordundan hiç kimsenin bilmediği bir bilgi edindim. Sonra da şöyle dedi: **Sebe halkından sana kesin bir bilgi getirdim.** Onda hiç şüphe yoktur. Bunun üzerine Süleyman, öyle anlaşılıyor ki o haberin aslını esasını sordu. O da o zaman *-en doğrusunu Allah bilir-* şöyle dedi: **Onları bir kadın hükümdarın yönettiğini gördüm; kendisine her imkân verilmiş...** Yani daha önce "ve bize her şeyden verildi"[58] meâlindeki âyeti tefsir sırasında da belirttiğimiz gibi hükümdarlara verilmesi âdetten olan her şey verilmiştir.

375 [§]**Çok geçmeden.** Bazıları bu beyan hakkında şöyle demişlerdir: Yani uzun olmayan bir süre. Benzer durumda, uzakta olanın geleceği kadar bir süre bekledi anlamına gelmesi de mümkündür. Çünkü zâhirde "mekese" fiili vakit değil de mekân için kullanılır. **Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim, demişti.** O bu sözüyle sanki Süleyman hakkında hayırhahlık yaptığını ve ondan şefkat beklediğini ummuştur. Şöyle diyor: Sana, ne senin ne de askerlerinden hiç kimsenin bilmediği bir haberi getiriyorum. Hal böyle iken nasıl bana azap edersin? Abdullah b. Mesûd'un mushafında "fe mekese ğayra baîdin sümme câehû" (فمكث غير بعيد ثم جاءه) şeklindedir[59]. Ebû Muâz dedi ki: Bu fiil, "mekese" şeklinde kef harfinin nasbı, "meküse" şeklinde ref'i ile her iki türlü de okunur.

Sebe halkından sana kesin bir bilgi getirdim. Bazıları şöyle demişlerdir: Kesin, yani hiç kuşku içermeyen gerçek bilgi. Elbette bu kesinlik hüdhüde göredir. Süleyman'a nispetle ise öyle değildir. Görmez misin ki Süleyman bu haber üzerine: "Doğru mu söylüyorsun yoksa yalancılardan biri misin, göreceğiz"[60] demiş, haber karşısında duraklamış ve onun söylediklerinin doğru mu yoksa yalan mı olduğunu öğrenmek için tahkik yapma ihtiyacı duymuştur. Bazıları şöyle demişlerdir: Buradaki "nebe'in yakîn"den (نبأ يقين) maksat hayreti mûcip bir haber, demişlerdir.

---

58 en-Neml, 27/16.

59 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 69.

60 en-Neml, 27/27.

Sonra **Sebe halkından sana kesin bir bilgi getirdim** meâlindeki âyette Sebe hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları Sebe, yerleşim biriminin kendisine nispet edildiği bir adam adıdır, demişlerdir. Bazıları ise onun belde ismi olduğunu söylemişlerdir. Ebû Avsece şöyle dedi: Sebe, Yemen'in kurucusudur. Onu belde ismi yapan gayri munsarif olarak mecrur okumaz, kim de adam adı kabul ederse o zaman mecrur okur[61]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları bir kadın hükümdarın yönettiğini gördüm; kendisine her imkân verilmiş; bir de muhteşem tahtı var. Bu âyetteki "vecedtü imraeten temlikühum" (وجدت امرأة تملكهم) ifadesinde gizli bir kelime (ıdmâr) vardır. Tam şekli sanki şöyledir: (تملك أمر سبا) Ben Sebe halkına hükmeden bir kadın gördüm. Görmez misin ki sonunda şöyle demiştir: "Ancak onun ve halkının Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini de gördüm". Âyetin sonunda kavmin belirtilmesi "ehl" kelimesinin gizli olduğuna dair delil olmaktadır.

[§]**Kendisine her imkân verilmiş.** Erkek hükümdarların sahip oldukları 376
imkânlar, duruş, heybet vb. namına her ne varsa onların hepsinden bu kadın hükümdara da verilmiştir. Bazıları da buna, ülkesindeki her şeyden kendisine verilmiş anlamı yüklemiştir.

Bir de muhteşem tahtı var. Müfessirler şöyle dedi: Yani onun güzel, uzunluğu şu kadar boyda, genişliği şu kadar ende olan büyük ve iri bir tahtı var. Arşın hükümranlıktan kinâye olması da mümkündür. Buna göre **bir de muhteşem tahtı var** demek sanki muhteşem bir saltanatı var demek gibidir.

وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَزَيَّنَ لَهُمُ
الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Ancak onun ve halkının Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini de gördüm. Şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş, böylece onları yoldan alıkoymuş; bu yüzden doğru yolu bulamıyorlar."

Ancak onun ve halkının Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini de gördüm. Hüdhüd, bunu Allah'tan başkasına secde etmenin ne kadar büyük bir yanlış olduğunu gördüğü için söylemiştir. Bununla kuş ve diğer hayvanların

---

61 Sebe belde özel adı olması halinde hem özel isim, hem de belde adları müennes sayıldığından müennes olacağı için gayri munsarif, adam adı olması halinde ise sadece özel isim olacağı için munsarif olur (Mütercim).

Allah'ı bildikleri ve O'nu tevhit ettikleri bilinsin istenmiştir. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Her şey O'nu hamd ile tesbih eder. Ancak, siz onların tesbihlerini anlamazsınız"[62].

Allah'ı bırakıp güneşe secde ediyorlar. Yani Allah'tan gayrı güneşe tapıyorlar. Allah dışında güneşe itaat ediyor ve ona boyun eğiyorlar anlamını vermek de mümkündür.

Şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş. Yani şeytan, çirkin ve kötü amellerini onlara süslüyor ki bunları güzel görsünler. **Böylece onları yoldan alıkoymuş** olsun. Yoldan maksat Allah'ın yoludur. Çünkü yol mutlak olarak belirtildiği zaman Allah'ın yolu kastedilir ki o da İslâm'dır.

377 [§]**Bu yüzden doğru yolu bulamıyorlar.** Eğer bu söz hüdhüdün sözü ise o zaman yorumu şöyledir: Böylece onları yoldan alıkoymuştur. Onlar an itibariyle doğru yolda değildirler. Çünkü hüdhüdün onların gelecek zamanda hidâyet bulamayacaklarını bilmesi mümkün değildir. Eğer bu söz Allah'tan ise o takdirde bu onların gelecekte hiçbir şekilde hidâyete eremeyeceklerini bildirme olur. Çünkü Allah onların gelecekte de hidâyet bulmayacaklarını bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾ ۩

25. "(Şeytan bunu) ***göklerde ve yerde gizli olanı açığa çıkaran, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah'a secde etmesinler, diye yapmış."***

(Şeytan bunu) göklerde ve yerde gizli olanı açığa çıkaran, Allah'a secde etmesinler, diye yapmış. "Ellâ yescüdû" (ألا يسجدوا) kelimelerinin tilâveti ve yorumu hakkında ihtilaf edilmiş; hem şeddeli hem şeddesiz okunmuştur. Şeddeli olarak "ellâ yescüdû" (ألّا يسجدوا) okuyanlar için iki izah şekli vardır: Birincisi, "Lâ"nın zaid olduğu şeklindedir. Bu durumda takdiri "Fehum lâ yehtedûne en yescüdû" (فهم لا يهتدون أن يسجدوا), yani onlar secde etmeye yol bulamazlar. İkincisi "Fe saddehüm ani's-sebîl" kavl-i celîli ile bağlantılı olmasıdır: "Fe saddehum ani's-sebîli liellâ yescüdû" (فصدهم عن السبيل لئلا يسجدوا), yani **Onları yoldan alıkoydu ki secde etmesinler.** Her kim de şeddesiz okursa o takdirde emir kipi olur.

---

[62] "Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tesbih ederler. Her şey O'nu hamd ile tesbih eder. Ancak, siz onların tesbihlerini anlamazsınız" (el-İsrâ, 17/44).

"Elâ fescüdû lillâh: (ألا فاسجدوا لله), yani bakın! Allah'a secde edin!" Bazıları şöyle demişlerdir: Şeddesiz olarak "elâ" "hellâ..." anlamındadır: Yani "Allah'a secde etselerdi ya!" demektir. İbn Mesûd'un mushafında da böyledir: "Hellâ yescüdû lillâh"[63] (هلا يسجدوا لله). Onun bu kırâati, şeddesiz okuyanların delili olmaktadır. Übeyy'in mushafında ise "Elâ tescüdû lillâh" (ألا تسجدوا لله) şeklinde muhatap kipiyledir, **gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilir** cümlesine kadar da hitap aynıdır[64]. Hafsa'nın mushafında ise nûn harfinin sübutu ile "ellâ tescüdûn" (ألا يسجدون) şeklindedir[65]. Kisâî şöyle dedi: Şeddeli olarak "ellâ" diye okuyanlar için yorum şöyledir: "Zeyyene lehumu'ş-şeytânu ellâ yescüdû" (زين لهم الشيطان ألا يسجدوا), yani şeytan onlara, belirttiğimiz gibi secde etmemelerini kendilerine güzel gösterdi. Şeddesiz (tahfif) hali ise emir olur. Yani "Secde edin!" (اسجدوا) "elâ" ise zait (sıla) olmaktadır. Aynı şekilde "yâ" harfi de zaittir.

[§]Bazıları şöyle demişlerdir: Her kim şeddesiz olarak okursa ona secde etmesi lazım gelir. Çünkü emirdir. Şeddeli olarak okuyanlara göre ise secde lazım gelmez. Ancak bize göre her iki şekil de eşittir, her iki okumaya göre de secde lazım gelir. Çünkü başkasına secde emrinden secde etme lazım gelirken secde etmediklerinin haber verilmesi halinde secdenin gerekmemesi ihtimal dâhilinde değildir. Aksine secde etmedikleri haberi karşısında secde edilmesi, gerek onların yaptıklarına muhalefet etmek, gerekse Allah'a olan itaati göstermek bakımından evleviyet bile arzeder. *En doğrusunu Allah bilir.* 378

Göklerde ve yerde gizli olanı açığa çıkarır. "el-Hab'u" (الخَبْء) mevcut olandan gizlenen demektir. Bazıları şöyle demişlerdir: Göklerde olan el-hab' yağmurdur; onu yağdırarak açığa çıkarır. Yerde olan ise bitkidir, onu da bitirerek yüzeye çıkarır. el-Hab'ın insanların birbirlerinden sakladığı, birinin diğerinden gizlediği şey olması da mümkündür. Bildiriyor ki Allah onu bilir ve açığa çıkarır. Görmez misin ki **gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilir** meâlindeki beyan devamlı dikkat üzere olmaları için vaîd (azap tehdidi) olarak kullanılmıştır. Hafsa'nın mushafında "elâ yescüdûne lillâhillezî lehu'l-ğaybu fi's-semâvât" (ألا يسجدون لله الذى له الغيب فى السماوات والأرض) "Göklerde ve yerde gayb kendisine ait olan Allah'a secde etmezler mi" şeklindedir[66].

---

63 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 69.

64 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 103.

65 Hafsa'nın kıráatinde bu okuma şekline rastlanılmamıştır. bk. İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 212-214.

66 Hafsa'nın mushafında bu okuma şekli yoktur (bk. İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 212-214).

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢٦﴾

26. "Oysa büyük arşın sahibi olan Allah'tan başka tanrı yoktur."

Oysa büyük arşın sahibi olan Allah'tan başka tanrı yoktur. O bunu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* hüdhüdün "Bir de muhteşem tahtı var" sözüne cevap olmak üzere belirtmiştir. Demiş oluyor ki: Muhteşem tahtın (büyük arşın) sahibi kendisinden başka tanrı olmayan Allah'tır; o, yani Belkıs değildir.

قَالَ سَنَنْظُرُ اَصَدَقْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٢٧﴾

27. "Süleyman da, 'Doğru mu söylüyorsun yoksa yalancılardan biri misin, göreceğiz', dedi."

Süleyman da, Doğru mu söylüyorsun yoksa yalancılardan biri misin, göreceğiz, dedi. Yani bakacağız! Belkıs ile ilgili verdiğin habere ve getirdiğin bilgiye dair doğru mu söyledin, yoksa o konuda yalancılardan mısın, göreceğiz. Süleyman hüdhüdün haberini ne tasdik etti ne de yalanladı; onun doğru ya da yalan olduğu ortaya çıkıncaya kadar durup bekledi. Buradan da anlaşılıyor ki kendisine bir haber gelen kimsenin görevi, o konuda -haberin yanlış ya da yalana ihtimali bulunması halinde- hak ve hakikat ortaya çıkıncaya kadar beklemesidir.

اِذْهَبْ بِكِتَاب۪ي هٰذَا فَاَلْقِهْ اِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾

379 [§]*28. "Şu mektubumu götür, önlerine bırak, sonra onların yanından çekil de ne sonuca varacaklarına bak."*

Şu mektubumu götür, önlerine bırak. Süleyman'ın doğrudan hüdhüde mektubu götürmesini emretmesi ve tebliğ işini ona yüklemesi ihtimal dâhilinde değildir. Bir kere bu haber onun kendisine iletmiş olduğu en büyük haberidir. Şu halde bu ancak haber konusunda durumun kendine açıklık kazanması ve haberin doğru olduğunun ortaya çıkması için tevakkuf etmesi sonrasında olabilirdi. Onun bu işi tebliğle hüdhüdü görevlendirmesi kraliçe ile ilgili verdiği haberde doğru olduğunun kendince anlaşıldığını gösterir. Bu da ya kendisine Allah'tan gelen bir vahiy ile olmuştur ya da haberin kendisinde

kesin ve kuşatıcı bir bilgi oluşturacak şekilde (başka yoldan da) ulaşması ile olmuştur. Kesin bilgi sahibi olunca da mektubu ulaştırma işini ona vermiş ve şöyle demiştir: **Şu mektubumu götür, önlerine bırak, sonra onların yanından çekil de ne sonuca varacaklarına bak.**

Sonra onların yanından çekil de ne sonuca varacaklarına bak. Bu kısımla ilgili iki izah olabilir: Birincisi: Mektubumu önlerine bırak, sonra onların yanından çekil, yani onlardan gizlen, bir yere saklan bak bakalım, ne diyecekler, aralarında ne gibi laflar edecekler, ne cevap verecekler? İkincisi: Âyette takdim tehir vardır: "Mektubumu götür, önlerine bırak, sonra onların ne cevap vereceklerine bak! En sonunda işin bitince de dön gel!" Hüdhüd Süleyman'ın kendisine verdiği mektubun önlerine bırakılmasına dair emrini yerine getirdi. Gerçi bunlar âyette belirtilmemiştir ama bunun üzerine kraliçe şöyle dedi:

قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اِنّ۪ٓي اُلْقِيَ اِلَيَّ كِتَابٌ كَر۪يمٌ ﴿٢٩﴾

29. "Sebe melikesi (adamlarına) ***şöyle dedi: Beyler! Bana çok önemli bir mektup gönderilmiş!"***

Beyler! Bana çok önemli bir mektup gönderilmiş! Sanki onlar "Kimden bu mektup?" dediler. İşte ona cevap olmak üzere de "O Süleyman'dandır"[67] dedi. **Çok önemli bir mektup** hakkında bazıları şöyle demişlerdir: Yani güzel. Kraliçe mektuptaki sözün güzelliğini ve inceliğini görünce böyle demiştir. Bazıları da "Kitâbun kerîmun" tabirini mühürlü mektup olarak yorumlamışlardır. Haberde rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Mektuba değer katan hususlardan biri de mühürdür"[68]. Yahut da bunun gibi ya da benzeri bir söz. [§]**Çok değerli bir mektup** sözünde bir hazfin olması da caizdir: 380
Takdiri şöyledir: "Bana çok önemli bir adamdan bir mektup gönderilmiştir". Süleyman değerli olarak bilinen bir kimseydi. Öyle gözüküyor ki kraliçeye onun cömertliği ile ilgili haber ulaşmıştı. "Mele'" sözcüğüne gelince şöyle denildi: Onlar ileri gelen ve üst tabakadır. Zeccâc şöyle dedi: Onlara "Mele'" denilmesi[69] insanların ihtiyaçlarının onların yanında toplanması, her işle alakalı hüsnü rey ve tedbir sahipliğinin onlarda bir araya gelmesinden ötürüdür[70]. Ya da buna benzer bir söz.

---

67 Bir sonraki âyet.

68 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, IV, 162; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, I, 158.

69 Ziyade ve düzeltmeler *Şerh*'tendir (bk. vr. 555b).

70 Mele'e fiili doldurmak, bir araya getirmek anlamındadır (Mütercim).

إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٰنَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ﴿٣٠﴾ اَلَّا تَعْلُوا
عَلَيَّ وَأْتُونِي مُسْلِمِينَ ﴿٣١﴾

30. "Mektup Süleyman'dan gelmekte, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlamaktadır;"

31. "'Bana üstünlük taslamayın, gelip bana teslim olun' denilmektedir."

Mektup Süleyman'dan gelmekte, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlamaktadır. O daha önce belirttiğimiz gibidir. Sanki onlar "Mektup kimden?" diye sordular. **Mektup Süleyman'dan gelmekte** dedi. Bu kez "Mektupta ne var?" diye sordular. Belkıs: **Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlamaktadır; 'Bana üstünlük taslamayın, gelip bana teslim olun' denilmektedir".** dedi. **Bana üstünlük taslamayın,** yani kibre kapılmayın ve bana karşı ululuk taslamayın, tevhidi Allah'a has kılan **müslümanlar olarak bana gelin.** Yani kendi özlerinizi Allah'a teslim edin, O'na karşı ihlaslı olun, O'nun dışında hiçbir şeyi O'na ortak koşmayın, (ulûhiyette) hak sahibi görmeyin. Çünkü Süleyman, onların Allah'ın dışında güneşe tapmakta olduklarından haberdar edilmişti. Mektupta Bismillâhirrahmânirrahîm ile söze başlamak suretiyle onlara, secde edilmeye ve tapılmaya lâyık olan yegâne mâbudun, tapmakta oldukları şeyler değil Rahmân ve Rahîm olan Allah olduğunu bildirmiş oluyordu.

Sonra nebî ve resûllerin âdetlerinden biri de sözde ve mektuplarda gayet veciz (az ve öz) söyleyip yazmaları, lüzumsuz lakırdılarla meşgul olmamaları, lafı uzatmamalarıdır. Anlatıldığına göre Süleyman'ın Belkıs'a yazmış olduğu mektubun tamamı işte bu kadardı: "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla! Bana üstünlük taslamayın, gelip bana teslim olun! Müslüman olarak bana gelin!" *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَتْ يَا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَفْتُونِي فِي اَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً اَمْرًا حَتّٰى
تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾

381 [§]32. *"Kraliçe şöyle dedi: Efendiler! İçinde bulunduğum durum hakkında bana görüşünüzü açıklayın. Sizin görüşünüzü almadan asla bir işe kesin karar vermem."*

Kraliçe şöyle dedi: "Efendiler! İçinde bulunduğum durum hakkında bana görüşünüzü açıklayın. Sizin görüşünüzü almadan asla bir işe kesin karar vermem". Kraliçe kavmi ile istişare etti ve onlardan bu konuda görüşlerini belirtmelerini istedi. Hükümdarların âdeti böyledir: Onlar bir şey yapmak istediklerinde yahut bir durum ile karşılaştıklarında kavminden rey sahipleri, aklı yeterleri (âkıl adamlar) ve hüsn-i tedbir sahiplerine danışırlar, sonra da yapacaklarını kendilerinin almış olduğu tedbir ve doğru olduğuna inandıkları karar ile yaparlar. Allah, resûlüne de aynı şeyi emretmiş ve "iş hakkında onlara danış"[71] buyurmuştur. Sonra da karar alındıktan sonra onu azim ile yerine getirmesini, bu konuda Allah'a güvenmesini ve işini O'na havale etmesini istemiştir. **Sizin görüşünüzü almadan.** Bu beyanın iki şekilde yorumlanması muhtemeldir: Siz beni o konuda hazırlamadıkça ben asla bir işe kesin karar vermem. Ya da siz doğru ve hak olduğu konusunda tanıklık etmedikçe asla bir işe kesin karar vermem. Belkıs'ın şûra meclisi, kraliçenin görüş istemesi üzerine cevap oluşturdular ve ona şöyle dediler:

قَالُوا نَحْنُ اُو۬لُوا قُوَّةٍ وَاُو۬لُوا بَأْسٍ شَدٖيدٍ وَالْاَمْرُ اِلَيْكِ فَانْظُرٖي
مَاذَا تَأْمُرٖينَ ﴿٣٣﴾

33. "Şu cevabı verdiler: 'Biz güçlüyüz, zorlu savaşçılarız, yine de yetki senindir; artık ne buyuracağını sen düşün.'"

Biz güçlüyüz, zorlu savaşçılarız. Yani kendimiz kuvvet sahibiyiz ve güçlüyüz, yani şiddetli savaşma kabiliyetine ve üstün muharebe gücüne sahibiz. Yani bu konuda bilgi ve donanım sahibiyiz. Bu söyledikleri söze rağmen onlar gene de işi kendisine havale ettiler ve şöyle dediler: **Yine de yetki senindir; artık ne buyuracağını sen düşün.** Hükümdarların vezirlerine ve tebaaya düşen işte böyle yapmaktır. Onlar herhangi bir konuda kendileriyle istişare edildiği zaman kendilerince en doğru ve en güzel olan seçeneği göstermek, sonra da nihaî kararı yöneticilere terketmek zorundadırlar. Süleyman peygamberin (s.a.) kıssasında acayiplikler ve âdap ile ilgili beyanlar yanında hükümdarların siyaseti ve yönetim âdabının talimi (siyasetnâme) de vardır. Bunlardan biri

---

[71] "Sen onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever" (Âl-i İmrân, 3/159).

Süleyman'ın "Fehüm yûze'ûn"[72] demesidir. Bir başka örnek ise "Ve tefakkade't-
382 tayr"[73] (وتفقد الطير) kelâm-ı ilâhîsidir. [§]Bir başka örnek Süleyman'ın: "Le
ü'azzibennehû azâben şedîden"[74] (لأعذبنه عذابا شديدا) sözüdür. Başka bir örnek Belkıs'ın kavminin ileri gelenleri ile bu konuda istişarede bulunması ve kavminin de kendisine verdikleri karşılıklardır. Gene bir başka örnek Belkıs'ın hükümdarların tabiatı ve adetleri olarak onların girdikleri yeri ifsat edip, insanları öldürmeleri ve halkına boyun eğdirmeleri olduğunu söylemesidir. Nitekim bunu ifade etmek üzere şöyle demişti:

قَالَتْ اِنَّ الْمُلُوكَ اِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً اَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا اَعِزَّةَ اَهْلِهَا اَذِلَّةً وَكَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٣٤﴾

34. "Kraliçe şöyle dedi: 'Krallar bir ülkeye girdiler mi, oranın altını üstüne getirirler ve halkının ulularını aşağılanmış duruma düşürürler. Bunlar da öyle yapacaklardır.'"

Kraliçe şöyle dedi: Krallar bir ülkeye girdiler mi, oranın altını üstüne getirirler ve halkının ulularını aşağılanmış duruma düşürürler. Bunlar da öyle yapacaklardır. Müfessirler şöyle dediler: Bu, kraliçenin "halkın ulularına böyle yaparlar" demesine Allah'ın şahitlik etmesi ve onu doğrulamasıdır.

وَاِنّ۪ي مُرْسِلَةٌ اِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Ben bunlara bir hediye göndereceğim, sonra bakacağım elçiler ne ile dönecekler?"

Ben bunlara bir hediye göndereceğim, sonra bakacağım elçiler ne ile dönecekler? Belkıs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Bu konuda benim bir düşüncem var. Eğer o dünya düşkünü biri ise o takdirde onu mal ile razı ederiz, bize karşı sükût eder ve kötülüğünü üzerimizden çeker. Yok, öyle değil de nebî ise o zaman bizim hediyemizi kabul etmez ve biz de durumu anlarız. Kraliçe düşündüğünü yaptı ve ona birtakım hediyeler gönderdi. Süleyman onları kabul etmedi, böylece anladı ki o nebîdir. Onun bu yaptığı, konu ile ilgili güzel

---

72 "Birlikte sevk ve idare ediliyordu" (en-Neml, 27/17).

73 "Süleyman kuşları gözden geçirdi/denetledi" (en-Neml, 27/20).

74 "Ya bana açık bir gerekçe getirir veya onu şiddetle cezalandırırım ya da onu boğazlarım!" (en-Neml, 27/21).

bir tedbir, yerinde bir görüş ve başvurulan bir çare idi. O bu şekilde durup sonucu bekledi ve kavminin kendisine işaret ettiği doğrultuda savaş hazırlığına koyulmadı. İbn Abbâs şöyle dedi: Belkıs, Süleyman'ın mektubu kendisine gelince bu konuda kavmiyle istişare etti ve onlara cevaplarının ne olacağını sordu. Onlar da kendisine mâlum cevabı verdiler. Belkıs dedi ki: Ona bir hediye göndereceğim. Eğer onu kabul ederse o bir kraldır; onunla savaşırım. Yok, kabul etmezse o bir nebîdir, ona tâbi olurum[75].

[§]Ebû Avsece dedi ki: "Fe nâzıratün" (فَنَاظِرَةٌ) Bu kelime ona mühlet verdim 383
anlamındaki "Enzartühû nızraten" (أنظرته نظرة) kullanımı gibidir. "en-Nızratü" (النظرة) özellikle borç ile ilgili olarak kullanılır ve mühlet vermek demektir.

فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمٰنَ قَالَ اَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ فَمَٓا اٰتٰينِيَ اللّٰهُ خَيْرٌ مِمَّٓا اٰتٰيكُمْ بَلْ اَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ ﴿٣٦﴾

36. "(Elçiler) ***Süleyman'a geldiğinde o şöyle dedi: Siz bana mal yardımı mı yapıyorsunuz? Allah'ın bana verdiği size verdiğinden daha değerlidir. Hayır, hayır! Bu hediyenizle ancak sizin gibiler sevinir.***"

Süleyman'a geldiğinde... Muhtemelen Belkıs'ın hediye ile gönderdiği elçidir. Ya da Süleyman'a Belkıs'ın gönderdiği mal geldiğinde. Şu ya da bunun olması da mümkündür.

Siz bana mal yardımı mı yapıyorsunuz? Yani siz bana mal mı veriyorsunuz. Edebiyatçılar (ehl-i edeb) şöyle dedi: "Etümiddûneni bi-mâlin" (أتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ) cümlesindeki "tümiddûne" kelimesi "meded"dendir. "Meded" (المدد) ziyade demektir. Kavme imdad edilmesi gibi. Nihayetinde bu eylem vermek anlamındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlara canlarının istediği meyve ve etten bol bol veririz"[76]. Ve bu kelimenin ziyade anlamına gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın bana verdiği size verdiğinden daha değerlidir. Yani Allah'ın bana verdiği nübüvvet, ilim ve hikmet, **sizin bana verdiğiniz** mallardan daha hayırlıdır, müslüman olarak bana gelmeniz halinde **Allah'ın bana verdiğinden size veririm. Size verdiğinden daha hayırlıdır,** yani müslüman olarak gelmeyip de İslâm'dan yüz çevirmeniz halinde. Ya da buna benzer bir izah.

---

[75] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 155-156.

[76] et-Tûr, 52/22.

384 Bazı müfessirler şöyle dedi: [§] Allah'ın bana verdiği hükümranlık, size verdiği saltanattan daha hayırlıdır. Çünkü Allah ona cinni, şeytanları, kuşları, rüzgârı ve her ne varsa hepsini onun emrine âmâde kılmıştı. Bu ise onun için daha hayırlı, kraliçenin saltanatından daha ihtişamlı idi. Birinci yorum daha uygun ve yakındır. Zira Süleyman'ın kendi saltanatı ile başkasına karşı öğünmesi ihtimal dâhilinde değildir. Onun övüncü ancak din ve nübüvvet ile olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hayır, hayır! Bu hediyenizle ancak sizin gibiler sevinir. Bazıları şöyle demişlerdir: Size geri iade edilmesi halinde **bu hediyenizle ancak sizin gibiler sevinir.** Ancak bu uzak bir yorumdur. Çünkü hediye veren kimse, hediyesinin kabul edilmeyip kendisine geri çevrilmesi halinde sevinmez, aksine bundan üzüntü duyar ve kederlenir. Ancak buyuruyor ki *en doğrusunu Allah bilir ya,* aksine bizden size gelecek mal ve hediyelerle asıl siz sevinirsiniz. Çünkü sizin bütün amacınız maldır, dünyalıktır. Bizim muradımız ise dindir, âhiret yurdudur. Ya da buna benzer bir izah. Bunun en doğrusunu bilen Allah'tır.

ارْجِعْ إِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَا
أَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٣٧﴾

37. "(Ey elçi!) ***Onlara dön; iyi bilsinler ki asla karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine gelir, muhakkak surette onları yenilmiş ve küçük düşürülmüş olarak oradan çıkarırız!"***

(Ey elçi!) Onlara dön; iyi bilsinler ki asla karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine geliriz... *En doğrusunu Allah bilir ya,* o bunu hediyeyi getiren elçiye söylemiştir. **(Ey elçi!) Onlara dön; iyi bilsinler ki asla karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine geliriz...** Yani eğer müslüman olarak gelmezlerse asla karşı koyamayacağı ordularla onların üzerine geliriz ve **muhakkak surette onları** -müslüman olarak bana gelmemeleri halinde- **yenilmiş ve küçük düşürülmüş olarak oradan çıkarırız!"**

قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَؤُا أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي
مُسْلِمِينَ ﴿٣٨﴾

38. "(Danışmanlarına dönerek) *'Beyler! Onlar boyun eğerek bana gelmeden önce hanginiz o kraliçenin tahtını bana getirebilirsiniz?' diye sordu."*

Süleyman aleyhisselâm dedi ki: **Beyler!** O kavminin ileri gelenlerine hitap etmişti. Kralların âdeti böyledir. Onlar bir şeyle ilgili birilerine hitap edecekleri zaman içlerinde şeref ve makam mevki sahibi kimselere seslenirler. **Onlar boyun eğerek bana gelmeden önce hanginiz o kraliçenin tahtını bana getirebilirsiniz? diye sordu.** Bazı müfessirler şöyle dedi: Süleyman peygamber bu istekte bulundu, çünkü Allah'ın nebîsi olarak biliyordu ki onlar ne zaman müslüman olurlarsa o andan itibaren hem kanları hem de malları dokunulmaz olacaktır. O yüzden arzu etti ki onlarla ilgili bu durum henüz olmadan, kanları ve malları henüz dokunulmazlık kazanmadan tahtı getirilmiş olsun. Ancak böyle bir yorum imkânsız ve uzaktır, hatta çirkin bir sözdür. Süleyman'ın onların mallarını eline geçirmeyi arzu etmesi ihtimal dâhilinde değildir. [§]O 385
Süleyman ki gönderilen hediyeleri gerisin geri kraliçeye iade etti ve onlara şöyle dedi: "Bunlarla ancak siz sevinirsiniz, çünkü siz dünya ehlisiniz. Zira dünya ehli mala rağbet eder. Biz ise din ehliyiz ve bizim emelimiz dindedir. Biz ancak dinimizle sevinir, huzur buluruz". İşte böyle birinin pek bir acele ile kraliçenin malına ve tahtına göz dikmesi asla muhtemel değildir. Bu durumun izahı *en doğrusunu Allah bilir ya,* iki şekilde olabilir: Birincisi: Süleyman peygamber onlara, askerlerinden tek bir neferin tahtı, olanca cesametine rağmen onların gözü önünde ve müşahedeleri altında tek başına kaldırması, aralarından tek başına taşıması suretiyle gücünü ve saltanatını göstermek istemiştir. Böylece şunu bilsinler istemiştir: Buna kādir olan asla karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine gelmeye de kādirdir. Hem de bu, şu sözünü doğrulama amacı taşır: "Asla karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine geliriz"[77]. Böylece bileceklerdi ki bu gücüyle Hz. Süleyman onları kahru perişan etmeye ve yenmeye muktedirdir.

İkincisi: Onlara peygamberliğine delil olmak üzere mûcizelerinden bir mûcize göstermek istemiştir ki geldiklerinde kendisinin kral değil peygamber olduğunu bilsinler. Bahsettiğiniz bu yorum bir mûcizedir, lâkin, onun kral değil nebî olduğunu bilmeleri için onların müslüman olarak gelmeden önce gösterilmesi halinde mûcize olur.

Onlar boyun eğerek bana gelmeden önce. Yani barış anlaşması yapmış bir halde... Bu yorum dilbilim açısından mümkündür.

---

[77] Bir önceki âyet.

قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ اَنَا اٰتِيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ وَاِنّ۪ي
عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ اَم۪ينٌ ﴿٣٩﴾ قَالَ الَّذ۪ي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ اَنَا
اٰتِيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَاٰهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ
هٰذَا مِنْ فَضْلِ رَبّ۪ي لِيَبْلُوَن۪ٓي ءَاَشْكُرُ اَمْ اَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَاِنَّمَا
يَشْكُرُ لِنَفْسِه۪ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ رَبّ۪ي غَنِيٌّ كَر۪يمٌ ﴿٤٠﴾

39. ***"Cinlerden bir ifrit: 'Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter, ben güvenilir biriyim' dedi."***

40. "(Bu konuya dair) ***kitaptan bir bilgisi olan ise: 'Ben onu sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm' diye cevap verdi. Süleyman, tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce şöyle dedi: 'Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınayan Rabb'imin bir lütfudur. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki Rabb'imin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem sahibidir.'"***

Cinlerden bir ifrit, 'Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getiririm', dedi. Bazıları şöyle demişlerdir: Onun makamı yargı makamı idi. Yargı faaliyetini daha bitirmeden tahtın getirilmesini istemişti. **Gerçekten bu işe gücüm yeter, ben güvenilir biriyim.** Çünkü cin insandan daha güçlüdür. Kendisini güvenilir olmakla niteledi, çünkü cinler insanların tutkulu olması gibi mala karşı arzulu değillerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: O kadının namusuna karşı güvenilir anlamındadır[78]. Makamından maksat da an itibariyle kalkıncaya kadar oturmakta olduğu yerdir. Ancak onun makam derken neyi kastettiğini tam olarak biz bilemeyiz.

386 [§]İbn Kuteybe şöyle dedi: İfrit, güçlü ve güvenilir demektir. Aslı 'İfr'dır, sonuna "tâ" harfi eklenmiştir. Şöyle denilir: 'İfrît nifrît ve 'ifriye nıfriye ve 'ufâriye nufâriye (ama bu sonuncusu duyulmamıştır)[79]. Ebû Avsece ise şöyle dedi: el-'İfrît, isyankâr iğrenç varlık demektir, çoğulu 'afârît gelir.

---

[78] Bu görüş İbn Abbâs'a isnat edilmektedir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 204). Herhangi bir kimseye nispet edilmeksizin de kaynaklarda yer almıştır (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 162).

[79] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 324.

Bazıları şöyle demişlerdir: Süleyman bundan daha acele olmasını istedi. Bunun üzerine **kitaptan bir bilgisi olan dedi ki:** Nakledildiğine göre o kişi kendisiyle dua edildiğinde Allah'ın duayı kabul ettiği ism-i a'zamı bilirdi. **Ben onu sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm.** Sonra göz açıp kapama (irtidâdu't-tarf) hakkında ihtilaf edilmiştir: Bazıları şöyle demişlerdir: Ülkesinin bir ucuna bir adam göndermesi ve onun oraya gidip geri dönmesi arasında geçen süre kadardır. Bazıları ise o göz kapakları kapanana kadar kişinin uzak olan şeye bakmasıdır, demişlerdir.

Süleyman, tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce. Bazıları şöyle demişlerdir: Taht, yeraltında bir tünele girdi ve Süleyman'ın tam önüne geldi. *En doğrusunu Allah bilir ya,* fakat öyle anlaşılıyor ki o kişi kendisi taşıma, getirme gibi hiç zahmet çekmeden ism-i a'zam sayesinde tahtı getirtmişti. Bu da gösteriyor ki mûcizeler, peygamber olmayanların ellerinde de gerçekleşebilir. Ancak o mûcize peygamber olmayanların elinde gerçekleşse de, gönderilen peygamberin mûcizesi sayılır.

Şöyle dedi: Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınayan Rabb'imin bir lütfudur. Bazıları şöyle demişlerdir: Vallahi o bunu bir övünç, şımarıklık ya da taşkınlık şeklinde görmedi, aksine şükretti ve tevazu gösterdi. Bazıları şöyle demişlerdir: O adam ism-i a'zamı söyleyip de tahtı önünde hazır bir vaziyette görünce Süleyman'ın kalbinden bir şeyler geçti ve hatırına kendi yanında ilim sahibi birinin nasıl olur da kendisinin bilmediği bir ilme sahip olur, diye bir düşünce geldi. Allah onu hayra yöneltti ve kendisine denildi ki: O Allah'ın, senin emrine tevdi ettiklerindendir. [§]Bunun 387
üzerine Süleyman hemen **Bu Rabb'imin bir lütfudur** dedi. Rabb'im bana vermediği ilmi bu adama vermekle beni sınıyor, böyle biri benim emrim altındadır diye şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü yapacağım? Ancak onun başkasına verilen bir nimetten dolayı şükretmesi pek muhtemel değildir. Sonra Süleyman'ın **Bu Rabb'imin bir lütfudur** demesi onların müslüman olarak gelmeleri yahut Allah'ın kendisine vermiş olduğu nübüvvet ve ilim sebebiyle de olabilir. O, **bu Rabb'imin bir lütfudur** derken onunla kendi emrine âmâde kılınan nimetleri kastetmiş de olabilir. **Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınayan,** yani şükür mü edeceğim yoksa nankörlükle inkâr mı edeceğim diye beni imtihan eden... **Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur.** Allah bununla bilinsin istedi ki O şükür ile kulunu imtihan eder ve onun yerine getirilmesini emreder, ancak bu kendisi için değil imtihan edilen ve kendisine şükretmesi emredilen kulun kendi menfaati içindir.

Rabb'imin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem sahibidir. O'nun kulun şükretmesine ihtiyacı yoktur. Ayrıca O kerem sahibidir; bu itibarla kulundan çoğu da azı da kabul eder.

قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرْ اَتَهْتَدٖٓى اَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذٖينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٤١﴾

41. "'Onun tahtını tanıyamayacağı bir hale getirin; bakalım gerçeği anlayacak mı yoksa anlamayanlardan mı olacak?' dedi."

"Onun tahtını tanıyamayacağı bir hale getirin... Müfessirler şöyle dedi: "Nekkirû" (نَكِّرُوا) demek tahtını onun tanıyamayacağı hale getirin, değiştirin demektir. Sanki o, tahtın üzerinde bulunan birtakım şeylerin kaldırılmasını ya da bazı şeylerin eklenmesini emretmiş ve bu şekilde kraliçeyi sınamak istemişti, bakalım tahtını tanıyabilecek mi yoksa tanımayacak mı? "el-Münker" (المنكر) tanınmayan demektir. Nitekim şu ilâhî beyanlarda bu anlamda kullanılmıştır: "(İbrahim içinden) 'Hiç de tanıdık kimseler değil' diye geçirmişti"[80]; "Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü"[81]. Yani onları tanımadı. Onun **Tahtını değiştirin.** Bu ifade mâna bakımından aslında "nekkirû arşehâ" (نَكِّرُوا عَرْشَهَا) **Tahtını değiştirin** şeklinde olup "lehâ" (لها) kısmı zait gibidir. **Tahtını değiştirin, tanıyamayacağı bir hale getirin.** Ancak "Lehâ", "li eclihâ" (لاجلها) anlamında olursa, yani "onun (sınanması) için değiştirin" anlamı kastedilirse dil bakımından o zaman yerinde olur. Belli ki bu anlam kastedilmiştir.

388 **[S]Bakalım gerçeği anlayacak mı yoksa anlamayanlardan mı olacak? dedi.** Müfessirler şöyle dedi: Onun kendi tahtı olduğunu anlayabilecek mi yoksa anlayamayacak mı? Şöyle bir anlam da mümkündür: Acaba o, Allah'ın dinine ve O'nun birliğini tasdik etme inancına **ulaşabilecek mi** yoksa Allah'ın dinine **yol bulamayacak mı? Bakalım.**

---

80 "Onun yanına girdiklerinde 'selâm' demişler, o da 'selâm' demiş; (içinden) 'Hiç de tanıdık kimseler değil' diye geçirmişti" (ez-Zâriyât, 51/25).

81 "Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. 'Korkma! Biz Lût kavmine gönderildik' dediler" (Hûd, 11/70).

فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ اَهٰكَذَا عَرْشُكِ قَالَتْ كَاَنَّهُ هُوَ وَاُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴿٤٢﴾

42. "Kraliçe geldiğinde, 'Senin tahtın da böyle mi?' diye soruldu. 'Tıpkı o!' dedi ve ekledi: 'Biz bundan önce hakkınızda bilgi sahibi olmuş ve çağrınıza boyun eğmiştik.'"

Kraliçe geldiğinde, 'Senin tahtın da böyle mi?' diye soruldu. 'Tıpkı o!' dedi. Bazıları şöyle demişlerdir: Nasıl ki onlar tahtına değişiklik yapmak suretiyle onun aklını karıştırmak istemişlerse kraliçe de aynı şekilde kesin cevap vermeyerek tahtla ilgili onları kuşku içine düşürüp akıllarını karıştırmak istemiştir. Ancak **Tıpkı o!** sözü ile onun taht konusunda, onda gördüğü birtakım değişiklikler ve tanınmayacak hale getirmelerinin bir sonucu olarak kesin bir şey söylemediğini, onu tahtının benzeri gördüğünü ve bundan dolayı da duraksadığını söylemek daha yerinde bir yorumdur. **Kraliçe geldiğinde, 'Senin tahtın da böyle mi?' diye soruldu.** Bu ilâhî beyan gösteriyor ki taht, bazı müfessirlerin dedikleri gibi kraliçe üzerinde uyuyorken taşınmamıştır. Aksine taht o gelmeden daha önce getirilmişti. Kraliçe onlara daha sonra gelmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* Görmez misin? O taht üzerinde iken değiştirilmesi emredilecek, o da üzerinde olduğu halde bundan haberdar olmayacak. Bu uzak bir yorumdur. Konunun en doğrusunu bilen Allah'tır.

Biz bundan önce hakkınızda bilgi sahibi olmuş ve çağrınıza boyun eğmiştik. Eğer bu sözü söyleyen Süleyman ise sanki şöyle demiş olmaktadır: Biz Belkıs'ın kendi tahtı olduğunu bilmesinden evvel, onun tahtı olduğunu biliyorduk. Bizim taht ile ilgili bilgilenme konusunda ona sormaya ihtiyacımız da yoktu. Ancak biz haber alma ve onu sınamak amaçlı sormuş idik. "Ve künnâ müslimîn" (وَكُنَّا مُسْلِمِينَ), yani **hepimiz müslüman olduk.** Ya da bu, "Şüphesiz biz Dâvûd'a ve Süleyman'a da bir ilim verdik"[82] meâlindeki âyet ile bağlantılıdır. [§]**Biz bundan önce hakkınızda bilgi sahibi olmuş ve çağrınıza boyun eğmiştik.** Eğer böyle bir anlam verilmezse bunun öncesindeki "Tıpkı o!" sözü ile zâhirde bir bağlantısı gözükmüyor. *En doğrusunu Allah bilir.* 389

[82] en-Neml, 27/15.

وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ
كَافِر۪ينَ ﴿٤٣﴾

43. "Onu, daha önce Allah'tan başka taptığı şeyler saptırmıştı. Çünkü o inkârcı bir kavimdendi."

Onu, daha önce Allah'tan başka taptığı şeyler saptırmıştı. Bazıları şöyle demişlerdir: Onun Allah'ın dışında güneşe ve putlara tapıp onlara ibadet etmesi, onu İslâm'dan ve Allah'a tapınmaktan alıkoymuştu. Bazıları da şöyle demişlerdir: Onu Allah'tan başkasına yapmakta olduğu ibadetten Süleyman alıkoydu. Çünkü onun müslüman olduğu zikredildi.

"Saddehâ" (صَدَّهَا) demek, geri çevirmek, engellemek demektir.

ق۪يلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَاَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ
سَاقَيْهَا قَالَ اِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَار۪يرَ قَالَتْ رَبِّ اِنّ۪ي ظَلَمْتُ
نَفْس۪ي وَاَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمٰنَ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٤٤﴾

44. "Ona, 'Köşke gir' denildi. Kraliçe salonu görünce, onu oraya toplanmış su sandı ve eteğini topladı. Süleyman, 'Bu, billûrdan yapılmış bir köşkün şeffaf zeminidir' diye uyardı. Kraliçe, 'Rabbim! Ben gerçekten kendime zulmetmişim! Artık Süleyman'la beraber âlemlerin Rabb'i olan Allah'a teslim oldum' dedi."

Ona, "Köşke gir" denildi. Bazıları şöyle demişlerdir: "es-Sarh" (الصَّرْحُ) kabul salonu demektir. Zeccâc'ın görüşü böyledir[83]. İbn Kuteybe, Ebû Avsece ve müfessirlerin çoğu şöyle dedi: "Sarh" saray demektir[84]. Sonra biz, acaba bu sarayı yaptırmasının, kraliçeye oraya girmesini emretmesinin, onun da baldırlarını açmasının sebebi neydi? bilmiyoruz. Müfessirlere gelince onlar bu konuda aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: Belkıs yola çıkınca cinler dediler ki: Süleyman'dan yeterince sıkıntı çektik. Eğer Süleyman ve bu kadın ikisi baş başa verir birleşirler ve her ikisinin sahip olduğu ilim bir araya

---

[83] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, V, 127.

[84] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 325.

gelirse biz mahvolduk. Bu kadının annesi peri idi. Dediler ki: Gelin biz bu kadını Süleyman'a kötü gösterelim ve ondan soğutalım. Bunun üzerine Süleyman'a şöyle denildi: Bu kadının ayakları aynen hayvanlarınki gibi toynaklıdır, çünkü onun annesi peridir. Bunun üzerine Süleyman hemen emretti ve kendisine su üzerinde kristalden bir ev yapıldı [§]içine de balık atıldı ki Belkıs onu görünce 390
su zannetsin de eteğini yukarıya doğru açsın, ayakları ortaya çıksın, Süleyman da baksın, cinler doğru mu söylemiş yalan mı böylece ortaya çıksın. **Kraliçe onu görünce, onu su sandı ve baldırlarını çemredi.** Süleyman da baktı, bir de ne görsün ayakları ve baldırları dünyanın en güzel kadını. Cinler Süleyman'ın Belkıs'ın baldırlarını gördüğünü anlayınca Belkıs'a: **Baldırlarını açma, Bu, billûrdan yapılmış bir köşk dediler.** Bazıları şöyle demişlerdir: Hayır öyle değil. Aksine şöyle: Süleyman'a dediler ki o kadının baldırlarında kıl var, o kıllı bacak biridir. O da bunu öğrenince böyle bir sarayın yapılmasını emretti. Bazıları şöyle demişlerdir: Hayır öyle değil. Aksine şöyle: Cinler Süleyman'ın kraliçe ile evlenmesinden endişe ettiler. Eğer bu olursa kraliçenin cinlerin kendisine bildirdikleri ve ifşa ettikleri birtakım hususları Süleyman'a açacağından korktular. Bu yüzden Süleyman'ın kadından nefret etmesini sağlamaya çalıştılar. Onun aklında ve özünde birtakım kusurların olduğunu söylediler. "Ey Allah'ın nebîsi! Biz sana onun aklındaki kusuru göstermeyelim mi? Onun aklında sorun var". dediler. O da "Tamam, olur!" dedi. Cinler hemen su getirdiler ve onu akıtıp derince bir su kütlesi oluşturdular. Sonra balık ve kurbağa getirip onları suya saldılar. Sonra da **Kraliçe onu görünce, onu su sandı ve baldırlarını çemredi.** Hemen Süleyman'a şöyle dediler: Bu kadının aklından zoru var, görmez misin ki su nedir kristal köşk nedir bilmiyor ve ikisini birbirinden ayırdedemiyor. Ya da buna benzer laflar ettiler. Ancak biz bunun sebebi neydi bilemiyoruz. Süleyman peygamberin yabancı bir kadının bacaklarına bakmak için böyle bir çareye başvurmasını ihtimal dâhilinde görmüyoruz.

Sonra başka yorumlar da mümkündür. Süleyman ona nübüvvetinin mûcizelerinden birini göstermek istemiş olabilir. Bunun için de şeffaflığı sebebiyle sanki suymuş gibi gözüken kristalden bir köşk inşa ettirmiştir. Öyle bir köşk ki o beşer gücü dâhilinde değildir, o insan işi değil ancak semavî bir tedbirin sonucu olabilir. Ya da bununla şunu murat etmiş olabilir: *En doğrusunu Allah bilir ya,* kendi hükümranlığının büyüklüğünü ve saltanatının ihtişamını ona göstermek ve böylece onun kendisinin dilediği her şeyi yapmaya kâdir olduğunu, onun davetine icabetle itaatine girme, Allah'a boyun eğme ve müslüman olmadan başka yapılabilecek bir şeyin olmadığını anlamasını sağlamak. İşte o andır ki o da Allah'tan gayrısına tapmakla **Rabbim! Ben ger-**

çekten kendime zulmetmişim! Artık Süleyman'la beraber âlemlerin Rabb'i olan Allah'a teslim oldum, dedi. Yani içtenlikle döndüm ve özümü âlemlerin Rabb'i olan Allah'a teslim ettim, dedi.

İbn Kuteybe dedi ki: "Sarh" (الصرح) saraydır. Çoğulu "surûh"tur (الصروح). "Lücce" (اللجة) bir araya toplanmış derin su demektir. "el-Mumerrad" (الممرد) da çamur ya da kireç ya da başka bir malzeme ile sıvanarak kaygan hale getirilmiş yer demektir. Bir başkası da şöyle dedi: Mumerrad uzun demektir.
391 İbn Kuteybe şunları da söyledi: [§]Bu saydamlık anlamından hareketledir ki yüzünde tüy olmayanlara da "emrad" (الأمرد) denir. Bitek olmayan kuma da Merdât (مرداة) denir. "el-Mumerrad" uzun olana denilir (mutavvel). Bazı kalelere "Mârid" (مارد) denilmesi bu anlam sebebiyledir. Kisâî şöyle dedi[85]: Mumerrad, düz, kaygan demektir. Tüysüz ergenlere "emrad" denilmesi de işte bu anlam ilişkisindendir.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ فَاِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾

45. "Semûd kavmine, 'Allah'a kulluk edin' demesi için kardeşleri Salih'i gönderdik. Ama hemen birbiriyle çekişen iki grup oluverdiler."

[Semûd Kavmi ve Salih Peygamber]

Semûd kavmine, "Allah'a kulluk edin" demesi için kardeşleri Salih'i gönderdik. Yorumu şöyle olabilir: Biz Semûd kavmine kardeşleri Salih'i gönderdik ve onlara Allah'a kulluk edin! demesini emrettik. Yorumu şöyle de olabilir: Allah'a kulluk edin demesi peygamberliğinden dolayıdır. Yani biz onları Allah'a kullukta bulunmaya davet etsin diye onu peygamber gönderdik. **Allah'a kulluk edin.** Bu beyan Allah'ın birliğini tasdik edip ona kul olun anlamında olabileceği gibi, bizzat ibadetin kendisi anlamında da olabilir: Yani Allah'a ibadet edin, o konuda başkasını O'na ortak koşmayın ya da O'ndan başkasını tanrılar diye isimlendirerek ulûhiyette O'na ortak koşmayın, buna mukabil sadece O'nu yegâne mâbut bilin. Her ne olursa olsun âyette yalnızca O'na ibadet edilmesine ve O'ndan başka ilâhın bulunmadığını tasdik etmeye dair emir vardır.

---

85 Kisâî'ye nispet edilmiş şekliyle bu sözü kaynaklarda bulamadık. Ancak İbn Kuteybe bu sözü herhangi birine nispet etmeksizin kitabında zikretmiştir (bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 325).

Ama hemen birbiriyle çekişen iki grup oluverdiler. Bu beyan hakkında şöyle denildi: İki gruptan maksat biri Salih'e inanan, diğeri de onu yalanlayan kesimdir. Bu beyanda Allah onların husumetlerinin neden ve kimler arasında olduğuna dair bir açıklamada bulunmadı. Ancak başka bir ilâhî beyanda onu açıkladı ve tefsir etti, o da şudur: "Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf gördükleri kesimden inananlara dediler ki: 'Siz Salih'in, Rabb'i tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?' Onlar da, 'Şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse ona inanırız' dediler. Büyüklük taslayanlar ise, 'Biz de sizin inandığınızı inkâr ediyoruz' diye karşılık verdiler"[86]. **Ama hemen birbiriyle çekişen iki grup oluverdiler** meâlindeki beyanda sözü edilen çekişme Salih'i inkâr edenlerin elebaşları ile ona inananlar arasındadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾

[§]*46. "Salih, 'Ey kavmim!' dedi, 'İyilik dururken niçin kötülüğe koşu-* 392
yorsunuz; size merhamet edilmesi için Allah'tan bağışlanmayı dileseniz olmaz mı?'"

Salih, "Ey kavmim!" dedi, İyilik dururken niçin kötülüğe koşuyorsunuz? Niçin Allah'ın rahmeti varken alelacele azabını istiyorsunuz. Onların alelacele azabı ve kötülüğü istemeleri bir başka ilâhî beyanda belirtilmiştir: "Derken, o dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler, böylece Rab'lerinin emrinden dışarı çıktılar ve "Ey Salih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen, bizi tehdit ettiğin azabı bize getir!" dediler"[87]. İyilikten önce kötülüğe koşmaları işte bu demektir.

Size merhamet edilmesi için Allah'tan bağışlanmayı dileseniz olmaz mı? Yani size merhamet etmesi için Allah'ın birliğini tasdik etseniz, O'na ibadette ve ulûhiyette başkasını şirk koşmasanız ya? Bu beyanda onların Allah'ın birliğini tasdik etmeleri ve tövbeyle O'na yönelmeleri halinde kendilerine rahmeti ile muamele edeceğine dair umutlandırma vardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[88].

---

[86] el-A'râf, 7/75-76.
[87] el-A'râf, 7/77.
[88] el-Enfâl, 8/38.

قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ قَالَ طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ ﴿٤٧﴾

47. "Şöyle cevap verdiler: 'Sen ve beraberindekiler bize uğursuz geldiniz.' Salih, 'Başınıza gelenler Allah katındandır. Doğrusu siz imtihana çekilen bir topluluksunuz' dedi."

Şöyle cevap verdiler: "Sen ve beraberindekiler bize uğursuz geldiniz". Yani senin ve seninle birlikte olanlar yüzünden uğursuzluğa uğradık. Kâfirler öteden beri Allah'ın peygamberlerine (s.a.) ve onlarla birlikte iman edenlere şöyle bir isnatta bulunmuşlardır: "Hep sizin meymenetsizliğiniz yüzünüzden uğursuzluğa uğradık". Onların başlarına bir sıkıntı ve belâ geldiğinde onların kendilerine uğursuzluk ve şomluk getirdiklerini ileri sürerler ve şöyle derlerdi: "Bu başımıza gelen hep sizin uğursuzluğunuz yüzündendir". Bolluk ve bereket olduğu zaman ise "Bu bize bizden, bizim sayemizde!" derlerdi. Bu, Mûsâ'nın kavminin ona söyledikleri sözdür: "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince "Bu bizim hakkımızdır" derler..."[89] Mekke halkı da Hz. Peygamber'e (s.a.) aynı
393 şekilde demişlerdi: [§]"Kendilerine bir iyilik dokunsa 'Bu Allah'tan' derler, başlarına bir kötülük gelince de 'Bu senden' derler!"[90] Onlar başlarına gelen belâ ve sıkıntılar yüzünden Hz. Peygamber'i uğursuzlukla suçlarlar, her türlü olumsuzluğu hep onun putperestliği eleştirmesinden bilirlerdi. Allah, resûlüne bunu bildirdi ve onlara şöyle demesini emretti: "De ki: 'Hepsi Allah'tandır'". Yani bolluk, bereket ve sıkıntı namına her ne varsa hepsi Allah'tandır. Onları gönderen bizzat O'dur, ben değilim. Buna göre **başınıza gelenler Allah katındandır.** Bu ilâhî beyan şöyle yorumlanır: Başınıza inen ve size isabet eden sıkıntı ve bolluk namına her ne varsa o ancak Allah'ın katından iner; onları ne benden ne de kendinizden bilin! Ya da şöyle denir: Âhirette başınıza gelecek azap ancak ve ancak sizin dünyada iken beni yalancılıkla itham etmeniz yüzündendir. Ya da şöyle: **Sizin uğursuzluğunuz,** yani sizin uğursuzluğunuzun cezası **Allah katındandır;** O buna sebep sizi isterse dünya azabı ile isterse âhiret azabı ile cezalandırır.

---

[89] "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince 'Bu bizim hakkımızdır' derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı. Bilesiniz ki başlarına gelenler Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmez" (el-A'râf, 7/131).

[90] "Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! Kendilerine bir iyilik dokunsa 'Bu Allah'tan' derler, başlarına bir kötülük gelince de 'Bu senden' derler. 'Hepsi Allah'tandır' de. Ne oldu bu adamlara ki bir türlü sözü anlayamıyorlar!" (en-Nisâ, 4/78)

Doğrusu siz imtihana çekilen bir topluluksunuz dedi. Bu cümlenin söz başı olması mümkündür. Yani işlediğiniz amellere karşılık olmaksızın bazan sıkıntı ile bazan da bolluk ile sınanırsınız. Şöyle yorumlanması da mümkündür: Dünyada iken işlemiş olduğunuz amellere karşılık olarak azap görürsünüz. Yani yaptığınız amellerden dolayı azap görürsünüz. Ebû Avsece şöyle dedi: **Uğursuzluğunuz Allah katındandır** meâlindeki beyanda Allah şunu açıklıyor: Sizin uğursuzluğunuzu ve neyi uğursuz saydığınızı en iyi Allah biliyor. İbn Kuteybe şöyle dedi: **Uğursuzluğunuz Allah katındandır**, yani bunun benimle ilgisi yok, o ancak ve ancak Allah katındandır. Bizim belirttiğimiz de budur.

وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ
﴿٤٨﴾ قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللّٰهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَاَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّه۪ مَا
شَهِدْنَا مَهْلِكَ اَهْلِه۪ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا
مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ اَنَّا
دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٥١﴾

48. "O şehirde dokuz elebaşı vardı; bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyor, iyileştirme ve düzeltme cihetine gitmiyorlardı."

49. "Allah'a and içerek aralarında şöyle konuştular: 'Gece baskınıyla onu ve ailesini öldürelim, sonra velisine, biz Salih ailesinin öldürülmesi sırasında orada değildik, gerçekten doğru söylüyoruz' diyelim."

50. "Onlar böyle bir tuzak kurdular, biz de kendileri farkında olmadan bir plan kurduk."

51. "Bak işte tuzaklarının sonu ne oldu: Onları da kavimlerini de** (nasıl) **toptan helâk ettik!"

O şehirde dokuz elebaşı vardı. Bazıları şöyle demişlerdir: "er-Raht" (رَهْط) sadece üçten dokuza kadar olan topluluk için kullanılır. Bu sayıdan fazla ya da az olduğu zaman "ricâl" (الرجال) (adamlar) denir. Ebû Avsece dedi ki:

394 "Raht" (الرهط), nefer demektir. [§]"Erâhit" ve "erhut" çoğuludur[91]. Sonra "raht" iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Tâbilerden ve diğerlerinden dokuz kişi kastedilmiş olabilir. **Bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyor, iyileştirme ve düzeltme cihetine gitmiyorlardı.** İkincisi elebaşılardan dokuz nefer değil, onlardan her birinin kendilerine uyanlardan birer topluluğu vardı ve onlar **yeryüzünde bozgunculuk yapıyor, iyileştirme ve düzeltme cihetine gitmiyorlardı.**

Bunun, geleceğe yönelik olarak onların her daim bozgunculuk yapacaklarını ve asla inanmayacaklarını Allah'ın bildirmesi diye yorumlamak da mümkündür. Onların mevcut hallerini bildirme anlamına da gelebilir. Yani onlar an itibariyle bozgunculuk yapıyorlar ve günah işliyorlar. **İyileştirme ve düzeltme cihetine gitmiyorlar.** Yani her şeyin yolunda düzgün gitmesi için çaba sarfetmiyorlar. İbn Abbâs dedi ki: Bu dokuz kişi onların eşrafının çocukları idi. Onlar (Semûd halkının yurdu) Hicr'de idiler ve yoldan çıkmış (fâsık) kimselerdi. Birbirlerine şöyle dediler: Salih'i ve ailesini kesinlikle öldürelim sonra velisine, yani kavminden vârislerine "Onu biz öldürmedik" diyelim. Âyette buna işaret eden kısım şudur: **Allah'a and içerek aralarında şöyle konuştular: "Gece baskınıyla onu ve ailesini öldürelim, sonra velisine, 'Biz Salih ailesinin öldürülmesi sırasında orada değildik, gerçekten doğru söylüyoruz' diyelim".** Onlar kendi aralarında yeminleştiler ve bir gece Salih'e geldiler, kendisini ve ailesini öldürmek üzere kılıçlarıyla yanına girdiler. O sırada Salih'in yanında koruma olarak Allah tarafından gönderilmiş birtakım melekler vardı. Melekler o topluluğu Salih'in evinde taşla öldürdüler. Bu da şu âyette anlatılan kısımdır: **Onlar** Salih ve ailesine yönelik **böyle bir tuzak kurdular, biz de kendileri farkında olmadan,** yani yok edilecekleri hissine kapılmadan **bir plan kurduk,** yani onları helâk ettik[92].

Bazıları şöyle demişlerdir: Bu dokuz kişi kendi aralarında anlaşma yapıp deveyi boğazladıktan sonra Salih'e bir gece baskını yapıp, onu ve ailesini öldürmeyi kararlaştırdılar. Aralarında şöyle dediler: Eğer bu konuda bir husumet

---

91 "Rahtü'r-racül" (رهط الرجل), kişinin kavmi ve kabilesi demektir. Şöyle denir: "Hüm rahtun deniyyetün" (هم رهط دنية) (Onlar aşağılık bir topluluktur.) er-Raht (رهط), üçten dokuza kadar olan sayıdan kinâyedir. Bazıları yedi dokuz arası demişlerdir. Yedi ile üç arasına ise "nefer" denir. Denildi ki: Raht, içinde kadın olmayan ondan az sayıdaki erkek topluluğudur. Allah şöyle buyurmuştur: "O şehirde dokuz elebaşı vardı" (Neml 27/48) bu kelime anlam olarak çoğuldur lafzından müfredi yoktur. Raht'ın çoğulu erhut, erhât ve erâhit (أرهط، أرهاط، أراهط) gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "rht md.).

92 bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 355; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIX, 213.

ortaya çıkar da iş dava konusu olursa yemin billah edip elbette onu öldürmediğimizi söyleyecek **Biz Salih ailesinin öldürülmesi sırasında orada değildik diyeceğiz.** Yani onların helâklerine tanık olmadık. Bu yoruma göre âyette takdim tehir vardır.

Bazıları şöyle demişlerdir: Bu dokuz kişi kavminin en şerlileri idi. Yanlarına şarap alarak mağaralardan birine gidip, orada içip içip sonra da Salih ve
ailesine gece baskım yapıp hepsini öldüreceklerdi. [§]Orada içtiler. O esna- 395
da üzerlerine kaya düştü ve orada azaba dûçar oldular. **Onlar tuzak kurdular** derken kastedilen işte budur. Yani Salih'i ve ailesini öldürmeyi planladılar. **Biz de onlara oyun kurduk**, yani kurdukları tuzağı başlarına çevirdik ve hak ettikleri cezalarını verdik. Yani onları **hiç farkına bile varmadan** helâk ettik.

"Lenubeyyitennehû ve ehlehû sümme lenekûlenne" (لَنُبَيِّتَنَّهُ وَاَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ) kelâm-ı celîlinin kırâati hakkında ihtilaf edilmiş, "nûn" harfi ile "lenubeyyitennehû" (لَنُبَيِّتَنَّهُ) şeklinde okunursa, o takdirde bu söz onların kendi aralarında söyledikleri bir söz olur. Bazıları ise "tâ" harfi ile "Letübeyyitennehû" (لتبيته) şeklinde okumuşlardır. O takdirde söz elebaşların tâbilerine söylediği bir söz olur.[93] "Leyübeyyitennehû"[94] (لَيُبَيِّتَنَّهُ) şeklinde "yâ" ile okuyanlar ise bu sözü Allah'ın onlara haber vermesi kabilinden sayarlar.

فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥٢﴾

52. "İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş evleri! Anlayan bir kavim için elbette bunda ibret vardır."

İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş evleri! Yani işledikleri zulüm sebebiyle boş evler. Onlara hiç kimseyi iskân etmedik, onları öyle boş vaziyette bıraktık. Bazıları şöyle demişlerdir: Zulümleri sebebiyle harap olmuş evleri. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Yahut evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibi".[95] Yani çökmüş harap vaziyette. Bütün bunlar aynen olmuştur. Bu gibi helâk olmuş kavimlerin yurtlarından bir kısmı vardır ki onlar başkalarına yurt kılınmıştır; Allah'ın

---

93 İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 350; Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 478.

94 Bu, Ebû Recâ ve Humeyd b. Kays kıraatidir (bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 182).

95 el-Bakara, 2/259.

İsrâiloğulları'nı Kıptîler'in yurduna ve mallarına vâris kılması ve onların yurtlarına yerleştirmesi gibi. Bir kısım da vardır ki halkını helâk ettikten sonra orasını bomboş bir halde bırakmıştır. Bir kısmı da vardır ki halkını helâk etmiş, yurtlarını da harap kılmış ve orayı o hal üzere terketmiştir.

Anlayan bir kavim için elbette bunda ibret vardır. Bunda, yani sözü edilen kavimlerin helâk edilmesinde **bilen** ve ibret alan **bir kavim için bir âyet** ve alınacak ders **vardır.**

وَاَنْجَيْنَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٣﴾

53. "İman edip Allah'a karşı gelmekten sakınanları ise o felâketten kurtardık."

İman edip Allah'a karşı gelmekten sakınanları. Yani Allah'a muhalefet etmekten, O'nun emrine ve yasağına karşı çıkmaktan sakınanları ise o felâketten **kurtardık.**

وَلُوطاً اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٥٤﴾ اَئِنَّكُمْ
لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَٓاءِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿٥٥﴾

396 [§]***54-55. "Lût'u da hatırla! O kavmine: 'Göz göre göre hâlâ o hayâsızlığı yapacak mısınız? Gerçekten siz kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere mi yöneliyorsunuz? Doğrusu siz değerleri bilmeyen bir topluluksunuz' demişti."***

[Lût Peygamber ve Kavmi]

Lût'u da hatırla! O kavmine şöyle demişti: Sanki burada takdir edilmesi gereken bir sözcük (ıdmâr) vardır. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Biz Lût'u kavmine peygamber gönderdik de **o kavmine şöyle demişti: "Göz göre göre hâlâ o hayâsızlığı yapacak mısınız?** Yani siz göz göre göre ve onun çok çirkin bir iş olduğunu bile bile o hayâsızlığı işleyecek misiniz?

Gerçekten siz arzu duymanız gereken **kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere mi yöneliyorsunuz?** Diyor ki: Erkeklere geliyor, kadınları terkediyor-

sunuz. Burada işaret edilen, bir başka ilâhî beyanda açıklanan şu husustur: "İnsanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz"[96].

Doğrusu siz değerleri bilmeyen bir topluluksunuz, demişti. Bazıları şöyle demişlerdir: Ancak siz cahil bir topluluksunuz. Yani emir nedir bilmiyor ve isyan ediyorsunuz. Bunun onun kavmine ait şu söze bir cevap olması muhtemeldir: "Ey Lût!" dediler, "Bu tutumundan vazgeçmezsen iyi bil ki sen de kovulacaksın!"[97] O zaman dedi ki: **Ancak siz** ne dediğini bilmeyen **cahil bir topluluksunuz.** Yani bunu bir tür cahilliğe sebep söylüyorsunuz. Ya da buna benzer bir söz. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٥٦﴾

56. "Fakat kavminin cevabı, 'Lût ailesini ülkenizden çıkarın; kuşkusuz onlar (ahlâkça) *temizlik taslayan kimselermiş!' demekten ibaret oldu."*

Fakat kavminin cevabı, "Lût ailesini ülkenizden çıkarın!" demekten ibaret oldu. "Fakat kavminin cevabı, ancak şunu şunu demek oldu" derken, bu kasırlı ifadeden kastedilen bir vakitteki cevaplarıdır. Yoksa bütün zamanlarda öyle değildir. Çünkü onların zaman içinde birçok sözleri ve cevapları olmuştur. Meselâ şunun gibi: "Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah'ın azabını getir de görelim"[98] ve benzerleri. Keza onların **kuşkusuz onlar (ahlâkça) temizlik taslayan kimselermiş!** sözleri gibi. Bu beyanlar gösteriyor ki onlar, kendi yapmakta oldukları ve işledikleri fiillerin iğrenç, çirkin ve kabul edilemez olduğunu biliyorlardı. Nitekim şöyle demişlerdir: **Kuşkusuz onlar (ahlâkça) temizlik taslayan kimselermiş!**

Sonra onların bu sözleri hakkında değişik izahlar yapılabilir: Birincisi onların bu sözü **istihza** tarzında söylemiş olmalarıdır. İkincisi **Lût ailesini ülkenizden çıkarın;** çünkü onlar bizim işlerimizi ve fiillerimizi tiksinti verici

---

[96] "Rabb'inizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da insanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz? Doğrusu siz haddini aşan bir kavimsiniz!" (eş-Şuarâ, 26/165).

[97] "'Ey Lût!' dediler. 'Bu tutumundan vazgeçmezsen iyi bil ki sen de kovulacaksın!'" (eş-Şuarâ, 26/167).

[98] "'Siz hâlâ erkeklere yaklaşacak, meşru yolu kapatacak, toplantılarınızda ahlâk dışı işler yapacak mısınız?' Kavminin tek cevabı şu oldu: 'Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah'ın azabını getir de görelim'" (el-Ankebût, 29/29).

buluyorlar, şeklindedir. Üçüncüsü de gerçek anlamda söylemiş olmalarıdır: **Kuşkusuz onlar arınmaya çabalayan birtakım insanlardır.**

فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُ قَدَّرْنَاهَا مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٥٧﴾

397 [§]57. ***"Bunun üzerine onu ve karısı dışında kalan ailesini kurtardık. Karısının geride kalanlardan olmasını takdir ettik."***

Bunun üzerine onu ve karısı dışında kalan ailesini kurtardık. Karısının geride kalanlardan olmasını takdir ettik. Bu beyanda hanımın dışındaki aile üyelerinin "ehil", yani hane mensubu diye isimlendirilmesinin caiz olduğuna dair delil vardır. Tefsircilerin tümü dediler ki: Onun ehlinden maksat kızlarıdır. **Karısının geride kalanlardan olmasını takdir ettik.** Bu beyanda kullara ait fiillerin yaratılmasına dair delil vardır. Şöyle ki Allah Teâlâ **karısının geride kalanlardan olmasını takdir ettik** buyurmaktadır. Geride kalma ve beka kadının fiilidir. Bununla birlikte Allah onun bu fiilini kendisinin takdir buyurduğunu bildirmiştir. "Mine'l-ğâbirîn" (مِنَ الْغَابِرِينَ) Allah'ın azabına mâruz kalanlardan, demektir. İbn Mesûd'un mushafında "velekad vekaynâ ileyhi ehlehû küllehum illâ acûzen fi'l-ğâbirîn" (ولقد وقينا إليه أهله كلهم إلا عجوزا فى الغابرين) şeklindedir. Yani ona, sadece geride kalanlardan bir kocakarı hariç bütün ailesini tam olarak verdik.

وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًاۚ فَسَٓاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٥٨﴾

58. "Onların üzerine müthiş bir yağmur indirdik; önceden uyarılmış olanların yağmuru ne korkunç oldu!"

Onların üzerine müthiş bir yağmur indirdik; önceden uyarılmış olanların yağmuru ne korkunç oldu! Yani uyarıyı kabul etmeyen ve uyarının kendisine herhangi bir yarar sağlamadığı kimselere inen azap yağmuru ne kötüdür.

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفٰىۜ آٰللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾

59. "De ki: 'Hamdolsun Allah'a, selâm olsun seçkin kıldığı kullarına. Allah mı daha hayırlı yoksa O'na koştukları ortaklar mı?'"

[Tevhid, Şirk ve Müşrikler]

De ki: Hamdolsun Allah'a! Müfessirlerin çoğunluğu şöyle dedi: Allah, nebîsine, geçmiş peygamberlerin düşmanlarını helâk etmesi sebebiyle kendisine hamdetmesini ve övgüde bulunmasını emretti. Sonra şöyle dedi: **Selâm olsun seçkin kıldığı kullarına.** Onlar resûller ve nebîlerdir (s.a.). Kendisine her türlü nimeti lütfetmesi sebebiyle Allah'a hamdetmesini ve övgüde bulunmasını emretmiş olması da mümkündür. O nimetlerden biri de belirtildiği gibi düşmanlarını helâk etmesi, dostlarını sağ salim geride bırakmasıdır. Bu şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.) düşmanlarına, aynen geçmiş peygamberlerin kavimlerinin helâk edilmesi gibi kendilerinin de helâk edileceği korkusunu kendilerine salmak amaçlanmıştır. Ya da bizzat Hz. Peygamber'in kendisine vermiş olduğu nübüvvet, risâlet, hidâyet gibi her türlü nimetlere karşılık kendisine hamdetmesini ve övgüde bulunmasını emretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Selâm olsun seçkin kıldığı kullarına.** Burada söz konusu edilenlerin 398
resûller olması mümkündür: Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bütün peygamberlere selâm olsun!"[99] Selâm verme emrinin Hz. Peygamber'in ashabına ve bütün müminlere olması da mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: 'Selâm size'[100]. Allah peygamberine resûllere, ashabına ve cümle müminlere selâm etmesini emretmiştir. Sonra "ıstafâ" (اصْطَفَى) kelimesinde hiç kimsenin kendinden bir kerametle seçilmeyi elde edemeyeceğine, bunun ancak Allah ile mümkün olduğuna dair delil vardır. Zira Allah seçti buyurmuştur.

Allah mı daha hayırlı yoksa O'na koştukları ortaklar mı? Yani geçmiş ümmetlerle ilgili olarak düşmanlarını helâk edip resûllerini ve velilerini (müminleri) sağ salim kurtarma gibi hususları yaratan mı yoksa O'na ibadette ortak koşmakta olduğunuz ve bu sayılanlardan hiçbirine kādir olamayan putlarınız mı daha hayırlıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* siz de biliyorsunuz ki düşmanlarını helâk etme, resûllerini sağ salim kurtarma gibi sözü edilen hususları Allah'ın yapmaya kādir olduğunu, onun ve bütün bunların maliki bulunduğunu, buna mukabil O'nun dışında tapmakta olduğunuz putların bunlardan hiçbirine kādir olmadığını biliyorsunuz. Hal böyle iken nasıl olur da ulûhiyette onları Allah'a ortak koşarsınız?! **Allah mı daha hayırlı yoksa O'na koştukla-**

---

99 es-Sâffât, 37/181.

100 "Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: 'Selâm size! Rabb'iniz merhamet etmeyi -bir lütuf olarak- kendine yazdı. Gerçek şu ki, sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar da ardından tövbe edip kendisini düzeltirse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir'" (el-En'âm, 6/54).

rı ortaklar mı? sorusunun cevabı belirtilmemiştir. Onun cevabı şu olmalıdır: "Bilakis Allah hayırlıdır". Aynı şekilde haberde de Hz. Peygamber'den (s.a.) -eğer sabitse- geldiğine göre o bu âyeti okuduğu zaman: "Bilakis Allah hayırlıdır, bâki olan, en yüce ve en kerem sahibi yegâne varlık O'dur"[101] dermiş.

أَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ ﴿٦٠﴾

60. "Peki, gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren kim? Biz o suyla, sizin bir tek ağacını bile bitiremeyeceğiniz güzel güzel bahçeler, bağlar yetiştirmekteyiz. Allah'tan başka tanrı mı! Doğrusu onlar yoldan sapmış kimselerdir."

Peki, gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren kim? Biz o suyla, sizin bir tek ağacını bile bitiremeyeceğiniz güzel güzel bahçeler, bağlar yetiştirmekteyiz. Allah bu beyanla onlara iki şeyi hatırlatıyor: Birincisi göklerin
399 ve yeryüzünün yaratılması, [§]gökten yağmurun indirilmesi, yerden bitkilerin bitirilmesi ve ürünlerin çıkarılması gibi sözü edilen hususlarda bizzat onların da ikrarı ile kudret ve saltanat sahibi olanın ve bütün bunların yegâne yaratıcısının Allah olduğunu bildirmek ve bunun sonucu olarak da onlara şöyle demek: Madem ki bütün bunların yaratıcısının Allah olduğunu biliyorsunuz, o halde nasıl oluyor da böyle bir gücü ve kudreti olmayan, Allah'ın dışında putlara ulûhiyet isnat etmek ve tapınmak suretiyle O'na ortak koşabiliyorsunuz?!

İkincisi: Allah gökler ve yer arasındaki işlerin ve düzenlemenin tam bir uyum içinde olmasını, aralarındaki uzaklığa rağmen her birinin düzeninin diğerinkine bağlı olduğunu bildiriyor, böylece her ikisinin yaratıcısının ve yöneticisinin tek ve aynı olduğunu, onları yaratanın ve yönetenin ayrı ayrı tanrılar olmadığını bildirmek istiyor. Eğer siz bunun farkında iseniz o takdirde nasıl oluyor da bu konuda Allah'a başkalarını ortak koşabiliyorsunuz?! Bu şu âyetteki gibidir: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu"[102]. Bu, düalistlere (iki tanrıcı, Seneviyye) ve maddecilere (tanrı tanımaz, Dehriyye) karşı getirilmiş bir delildir.

---

[101] Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, II, 372.

[102] el-Enbiyâ, 21/22.

Seneviyye bir tek olan Allah'ı inkâr edip iki tanrı olduğunu kabul edenlerdir. Müşrikler ise evreni yaratan Allah'ı ikrar edip ancak tanrı diye isimlendirmede ve tapınmada putları O'na ortak koşanlardır.

Güzel güzel bahçeler. Bazıları şöyle demişlerdir: "el-Hadâik" (الحدائق) el-Hıytân (الحيطان), yani bahçeler demektir. "Besâtîn" (البساتين) bahçelerden küçük olandır. Bazıları şöyle demişlerdir: "el-Hadâik", etrafı ağaçlarla çevrilmiş bahçe demektir. "el-Besâtîn" ise her yanı ağaçla dolu bahçedir. Ebû Avsece şöyle dedi: "el-Hadâik" bostanlar ve bahçeler demektir. "el-Hadîka", er-Ravda, yani bahçe demektir. İbn Kuteybe ise şunları söyledi: "el-Hadâik" "besâtîn", yani bostanlar demektir. Tekili "hadîka" (حديقة) gelir. Bahçeye hadîka denilmesi gözlerin oraya dikilmesi, yani etrafının çevrelenmesi sebebiyledir[103]. "Zâte behce" (ذَاتَ بَهْجَةٍ), manzarası güzel demektir. "Behce"li denilmesi, baktığı zaman sahibinin yüzünün gülmesi ve sevinç duyması sebebiyledir.

Biz o suyla, sizin bir tek ağacını bile bitiremeyeceğiniz güzel güzel bahçeler, bağlar yetiştirmekteyiz. Yani siz onun tek bir ağacını bile bitirecek güçte değilsiniz. Sizden daha aşağı durumda olan onu yetiştirmekte daha zayıf ve daha uzak haldedir. Hal böyle iken her konuda sizden durumu daha aşağıda olan şu putlarınıza nasıl oluyor da tapınıyor ve onları tanrı kabul ederek Allah'a şirk koşuyorsunuz.

[§]**Allah'tan başka tanrı mı!** Yani Allah ile birlikte başka tanrı yoktur. 400
Doğrusu onlar yoldan sapmış kimselerdir. Bu beyanın iki mânaya ihtimali vardır. Birincisi: "Ya'dilûn" (يَعْدِلُونَ) kelimesi, sözü edilen hususlara kādir ve mâlik olmayan putları O'na denk tutuyorlar, anlamında olabilir. İkincisi de: Allah'tan sapıp başkasına meylediyorlar, anlamıdır. Bu durumda fiil "udûl" (العدول) masdarından olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾

61. "Peki, yeryüzünü yerleşmeye elverişli kılan, vadilerinden nehirler akıtan, yerde sarsılmaz dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan kim? Allah'tan başka bir tanrı mı? Doğrusu onların çoğu gerçeği bilmiyorlar."

---

103 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 326.

Peki, yeryüzünü yerleşmeye elverişli kılan, öyle ki üzerinde yerleşiyorlar, orada yaşıyorlar ve geceliyorlar. Vadilerinden türlü faydalar elde ittikleri ve su içme ihtiyaçlarını gördükleri **nehirler akıtan,** üzerindekileri savurmasın diye **yerde sarsılmaz dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan kim?** Bazıları şöyle demişlerdir: Pers denizi ile Rum denizi arasına Arap yarımadasını (Cezîretü'l-Arab) bir engel olarak koyan. Adaya "Cezîre" denilmesinin sebebi üzerindeki suyun çekilip (cezr) karanın açığa çıkmasıdır. Bazıları da maksadın Şam denizi ile Irak denizi olduğunu söylemiştir. Bazıları da **iki deniz arasına engel koyma**dan maksadın tatlı su ile tuzlu su arasına lütfu ile bir engel koymasıdır demişlerdir. Bunun sonucu iki farklı su ilâhî lütuf sayesinde birbirine karışmazlar. Allah kulları üzerindeki nimetlerini ve lütfunu hatırlatıyor ve onları bu sayılan nimetlerden hiçbirine mâlik olmayan putları, ibadette ve ulûhiyette kendisine nasıl ortak koştuklarını ve o nimetlere karşı yerine getirmeleri gereken şükrü nimetin sahibinden başkasına yaptıklarını ifade ederek uyarıyor.

Allah'tan başka bir tanrı mı? Yani Allah ile birlikte başka tanrı yoktur. **Doğrusu onların çoğu bilmiyorlar.** Çoğunun bilmemesi şu anlamda olabilir: Yani onlar sanki hiçbir şey bilmiyorlarmış gibi bildiklerinden yararlanma yoluna gitmiyorlar. Çünkü bildiğinden yararlanmayan kimse cahil gibi olmaktadır. Allah, bildiklerinden yararlanmadıkları için onların ilmini yok saydığı gibi duyma, görme, konuşma ve akletme yetilerini de, onlarla gereken istifadeyi yapmadıkları için yok saymıştır. Her ne kadar bu organ ve yetiler kendilerinde mevcut olsa da kullanmadıkları için onları, bunlardan yoksun olmakla nitelemiştir. Buna göre gereği ile amel edip yararlanmadıkları için onların cahil sayılması söz konusu olabilmiştir. İkincisi: **Doğrusu onların çoğu bilmiyorlar,** çünkü onlar sözü edilen hususlar üzerinde durup düşünme külfetine girmiyorlar. Ya da onların arasında bir engel olduğunu bilmiyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّٓوءَ وَيَجْعَلُكُمْ
خُلَفَٓاءَ الْاَرْضِ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ قَلِيلاً مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾ اَمَّنْ يَهْدِيكُمْ
فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَيْ
رَحْمَتِهِ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ تَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٣﴾

[§]62. *"Peki, darda kalan kendisine yalvardığı zaman imdadına yetişen, sıkıntısını gideren ve sizi yeryüzünün yöneticileri yapan kim? Allah'tan başka bir tanrı mı? Ne kadar da kıt düşünüyorsunuz!"* 401

63. "Peki, karaların ve denizlerin karanlıkları içinde yol bulmanızı sağlayan kim? Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen kim? Allah'tan başka bir tanrı mı? Allah, onların ortak koştuklarından çok yücedir, münezzehtir."

Peki, darda kalan kendisine yalvardığı zaman imdadına yetişen, sıkıntısını gideren ve sizi yeryüzünün yöneticileri yapan kim? Bu beyan **Allah mı daha hayırlı yoksa O'na koştukları ortaklar mı?**[104] meâlindeki ilâhî beyanla bağlantılıdır. Sanki şöyle buyuruyor: Darda kalan kendisine yalvardığı zaman imdadına yetişen, sıkıntısını gideren ve sizi yeryüzünün yöneticileri yapan mı yoksa bunlardan hiçbir şeye mâlik olmayan mı daha hayırlıdır? Bunun cevabı şöyle demenizdir: Bilakis bunlara sahip olan, sahip olmayandan hayırlıdır. Ya da sözünü ettiğimiz iki açıklama doğrultusunda olması muhtemeldir. Birincisi: Siz de biliyorsunuz ki darda kalan kendisine yalvardığı zaman imdadına yetişen, sıkıntısını gideren bizzat Allah'tır; tapınmakta olduğunuz putlar değil. Hal böyle iken nasıl olur da onları ulûhiyette ve kulluk etmekte O'na ortak koşabiliyorsunuz? İkincisi: O, darda kalan kendisine yalvardığı zaman imdadına yetişiyorsa, sıkıntısını gideriyorsa ve öncekilerinizi helâk ettikten sonra sizi yeryüzünün yöneticileri kılıyorsa bu gösterir ki O tektir, birden fazla değildir. Zira eğer bütün bunlar birden fazla tanrının icadı olsaydı o takdirde bunlardan biri imdada yetişip sıkıntıyı gidermeyi irade etse, diğeri de icabette bulunmamayı ve talebini reddetmeyi dilese bütün bunların bekası ve düzenin mevcudiyeti söz konusu olamazdı. Dolayısıyla düzenin varlığı onun bir olduğunu ve ortağının bulunmadığını gösterir. Birincisi iki tanrıcılığa (seneviyye), ikincisi ise tapınmada ve tanrı diye adlandırmada O'na putları ortak koşmaya yönelik olmaktadır.

Allah'tan başka bir tanrı mı? Yani Allah ile birlikte başka tanrı yoktur. **Ne kadar da kıt düşünüyorsunuz!**

Buna göre **Peki, karaların ve denizlerin karanlıkları içinde yol bulmanızı sağlayan kim? Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen kim?** meâlindeki beyan sözünü ettiğimiz izahlar doğrultusunda yorumlanacaktır.

---

104 eş-Şuarâ, 26/59.

"Buşran" (بُشْرًا) kelimesi, müjde anlamındaki "Bişâret" sözcüğündendir. "Nüşran" (نُشْرًا) şeklinde nûn harfi ile okunması halinde ise dağıtmak ve kaldırmak anlamında olur[105].

402 **Yeryüzünün yöneticileri.** [§]Kendilerinden önceki ümmetlere halef olanlar. Ebû Muâz dedi ki: "Hulefâ" (خلفاء) kelimesinin tekili "halîf"tir (خليف). "el-Halâif"in (الخلائف) tekili ise halîfedir (خليفة). "Halîf" (الخليف), hâliften (الخالف) dönüşmedir. Âlimden (العالم) alîmin (العليم) gelmesi gibi.

أَمَّنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ
ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦٤﴾

64. "Peki, ilk baştan yaratan, sonra yaratmayı** (durmaksızın) **tekrar eden kim? Size hem gökten hem yerden rızık veren kim? Allah'tan başka bir tanrı mı? De ki: 'Eğer doğru söylüyorsanız kesin delilinizi getirin bakalım!'"

Peki, ilk baştan yaratan, sonra yaratmayı (durmaksızın) tekrar eden kim? Size hem gökten hem yerden rızık veren kim? Bu âyette de aynı yorum söz konusudur. Yani bu sözü edilen hususlara muktedir olan öldükten sonra tekrar diriltmeye ve onlara yeniden can vermeye de kādirdir. Allah bu şekilde onları yeniden diriltilme gerçekliğini kabule zorluyor. Yani buna kādir olan sözü edilenlere de kādirdir. **Allah'tan başka bir tanrı mı?** Yani Allah ile birlikte başka tanrı yoktur. Aksine buna muktedir olan yegâne varlık Allah'tır; tapınmakta olduğunuz ve ortak koştuğunuz putlar değildir.

De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız kesin delilinizi getirin bakalım!" İnançsızlık içinde bocalayan, ya da gerçekliği inkâr eden ve Allah'a başkasını ortak koşma iddiasında bulunanlara **De ki: Eğer sözlerinizde doğrular iseniz kesin delilinizi getirin bakalım!**

Allah'tan başka bir tanrı mı? *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Bütün bunları size yapabilecek Allah ile birlikte başka bir tanrı var mıdır? O size rızık veriyor, gökten sizin için yağmur indiriyor, onunla yerden yediğiniz ve hayvanlarınızı otlattığınız bitkileri bitiriyor. Allah ile birlikte sizin başka bir tanrınız mı var ki O, karaların ve denizlerin karanlıkları içinde yol bulmanızı sağlıyor, rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderiyor, darda kalan kendisine yalvardığı zaman imdadına yetişiyor, sıkıntısını

---

105 Yani bulutları yükseltir ve dağıtır (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 558b).

gideriyor ve bütün bu bahsedilenleri yapıyor. Yani Allah ile birlikte başka tanrı
yoktur. Aksine bütün bunları sizin için yapan yegâne varlık Allah'tır. Hal böyle
iken O'ndan gayrısını O'na ulûhiyetinde ve ibadetinde nasıl ortak koştunuz?
[§]Kaldı ki siz tapmakta olduğunuz Allah'tan gayrı o putların bu sayılanlar- 403
dan hiçbirini sizin için yapamayacağını bilmektesiniz. Allah bu şekilde onların
beyinsizliklerini, basiretlerinin ve marifetlerinin kıtlığını dile getirmiş oluyor.
Sonra şöyle buyurdu: **De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız kesin delilinizi ge-
tirin bakalım!"** Yani eğer doğru sözlüler iseniz o takdirde bunları sizin için
yapan Allah'ın dışında bir tanrının olduğunu gösteren kanıt getirin.

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُ وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ

65. "De ki: 'Allah'tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez.' Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler."

[Gaybı Ancak Allah Bilir]

De ki: Allah'tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki Allah peygamberine şöyle buyurdu: **De ki: "Bilemez".** Yani sizin göklerde ve yerde olanlardan taptıklarınız var ya onlar gaybı bilemezler; onu ancak Allah bilir. Çünkü onların bir kısmı gök ehline tapmaktaydılar ki onlar meleklerdir. Bazıları ise yerde olanlara tapmaktaydılar. Allah'ın dışında olarak yerde ve göklerde olanlardan taptıklarınız gaybı bilemez, gaybı bilen ancak Allah'tır.

Sonra "gayb" (الْغَيْب) iki şekilde izah edilebilir: Birincisi: Bazılarına gizli kalandır, O onu bilir. İkincisi de gaybı ancak Allah bilir. Yani şimdiye kadar olan ve bundan sonra da zamanın sonuna kadar olacak olan her ne varsa onları Allah'tan başka kimse bilemez. Eğer biliyorlarsa o bildiklerini Allah'tan öğrenerek bilmişlerdir. Kimi de "gayb"tan maksadın ölümden sonra diriliş ve kıyâmet olarak yorumlamışlardır. Buna göre Allah şöyle buyuruyor: Hiç kimse kıyâmetin ne zaman kopacağını bilemez; ancak Allah bilir.

Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler. Müfessirlerin çoğunluğu şöyle dedi: Mekke halkı ne zaman diriltileceklerinin farkında değillerdir. Ancak eğer burada söz konusu edilen bilmeme ölümden sonra diriltilme vaktini bilmemek ise, o takdirde Mekke halkı ile göklerdeki ve yerdekilerden diğerleri

diriltilme vaktini bilmeme bakımından dinen eşit konumda olurlar. Zira gökler ve yer ehlinden ne zaman diriltileceğini bilen tek bir kimse yoktur. Ancak bu beyanın ölümden sonra tekrar diriltilmeyi inkâr edenler hakkındadır denilirse o takdirde, bununla sözü edilenlerden belli bir zümrenin kastedilmesi mümkündür.

404 [§]Öldükten sonra diriltilmenin vaktine gelince onun ne zaman olacağını bilememe konusunda bütün insanlar eşittir. Bir başka ilâhî beyanda "Ne zaman gelip çatacak?" diye sana kıyâmet saatini sorarlar"[106] buyrulurken ifade edilen husus da odur. Allah onun ilmini hiç kimseye açmadığını ve onun ilminin ancak Allah'ın katında olduğunu bildirdi.

بَلِ ادّٰرَكَ عِلْمُهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ بَلْ هُمْ فِى شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ ﴿٦٦﴾

66. "Hayır, onların âhiret hakkındaki bilgileri yetersiz kalmıştır; dahası, bu hususta şüphe içindedirler; bunun da ötesinde onlar âhiretten yana kördürler."

Hayır, onların âhiret hakkındaki bilgileri yetersiz kalmıştır; dahası, bu hususta şüphe içindedirler; bunun da ötesinde onlar âhiretten yana kördürler. Hem kırâati hem de yorumu hakkında ihtilaf edilmiştir: Kırâati şöyle: Bazıları şeddeli ve elifli olarak "iddârake" (ادّارك) şeklinde okumuşlardır. Bazıları ise şeddeyi ve elifi düşürerek "edrake" (ادرك) şeklinde okumuştur. Bazısı "bel" (بل) kelimesini "yâ"lı olarak ve üzerinde duracak şekilde "belâ" (بلى) diye okumuştur. Kimi "eedrake" (بلى أأدرك) şeklinde istifhamlı okumuşlardır. Kimi de "âdrake" şeklinde istifhamlı, "yâ"sız olarak "bel" (بل) şeklinde ve fasılasız biçimde okumuşlardır. Kim şeddeli olarak istifhamsız "iddârake" (ادّارك) şeklinde okumuşsa o zaman mânası tedarik edildi, toplandı, anlamında olur. Yani onların âhiret hakkındaki ilimleri onu gözleriyle gördükleri anda telâfi edilecek ve bilgi sahibi olacaklardır. Oysa bugün itibariyle onlar ondan şüphe ve körlük içindedirler, ama aksine âhirette ona dair ilimleri kendilerine verilecek. Diyor ki: Âhirete dair bilgileri ulaştı mı, yani idrak etmedi ve onların bilgisi

[106] "'Ne zaman gelip çatacak?' diye sana kıyâmet saatini sorarlar. De ki: 'Onun hakkındaki bilgi sadece Rabb'imin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır'" (el-A'râf, 7/187).

erişmedi[107]. **Bunun da ötesinde onlar âhiretten yana kördürler.** Allah onları beyinsizlikle ve cehaletle suçluyor ve onların bilgilerinin âhirete erişmediğini söylüyor. Bazıları şöyle demişlerdir: **Hayır, onların âhiret hakkındaki bilgileri yetersiz kalmıştır;** [§]Yani yoksa âhiret hakkındaki bilgileri yetersiz mi? 405
demektir. Bazıları şöyle demişlerdir: Âhiret hakkındaki bilgilerinin yetersiz kalmış olması, yani dünyada iken âhirete dair bir bilgilerinin olmayışı, âhirette ise kendilerine bir fayda sağlamadığı için anlamsız olmasıdır. Hasan-ı Basrî dedi ki: Onların bilgileri yetersiz kalmış demek (idderake), yok olup gitmesi demektir. İbn Abbâs ve daha başkaları dediler ki: "Beli'd-darake ilmuhum fi'l-âhirati" (بَلِ ادّٰرَكَ عِلْمُهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ) demek, yani onların bilgileri âhirette kesinlik kazandı, demektir. Yani onların âhiretin var olacağına ilişkin bilgilerden şüphe etme noktasında birleştiler. Onlar Arap müşrikleridir. **Dahası, bu hususta şüphe içindedirler;** Dedi ki: Bir defasında âhiret vardır diyorlar sonra onun hakkında şüphe duyuyorlar ve "Bilmiyoruz var mı yoksa yok mu?" diyorlar. **Bunun da ötesinde onlar âhiretten yana kördürler.** Bir şey hakkında şüphe duyan kimseye "kör" denilmesi dil açısından caizdir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: "İddârake ilmuhum" (ادّارَكَ عِلْمُهُمْ) demek âhiretin var olacağına dair zanları birbirini takip etti ve bu sözler nesilden nesile intikal etti. **Bunun da ötesinde onlar âhiretten yana kördürler**, yani âhiret hakkında bilgiden yoksunlar[108]. Edebiyatla ilgili olan biri dedi ki: "Belâ" (بلى) şeklinde "yâ"lı olarak okuyanın ve öncesi ile de bağlantılı sayanın kırâati düzgün olmaz. Çünkü "yâ" harfi ile "belâ" (بلى) sadece olumlu ve ispat etme sadedinde kullanılır. Oysa sözün öncesi inkâr ve olumsuzlama şeklindedir. Böyle bir kullanım dilde ve sözde düzgün değildir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ءَاِذَا كُنَّا تُرَابًا وَاٰبَاؤُنَا اَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ ﴿٦٧﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا هٰذَا نَحْنُ وَاٰبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾

---

107 Gelen farklı kırâatler hakkında bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 535; Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 485-487; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 7; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 226-228. Ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "drk" md.).

108 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 326.

67. "İnkârcılar dediler ki: 'Sahi, biz ve atalarımız toprak olunca mı diriltilip (hayat alanına) ***çıkarılacakmışız?'"***

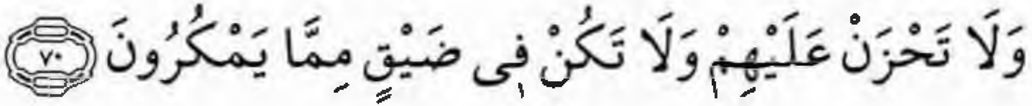
68. "Doğrusu bu tehdit bize yapıldığı gibi daha önce atalarımıza da yapılmıştı. Ama bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir."

İnkârcılar dediler ki: Sahi, biz ve atalarımız toprak olunca mı diriltilip (hayat alanına) çıkarılacakmışız? Onlar sanki bunu iki şeyden birine sebep söylemişlerdir: Ya peygamberlerin bildirdikleri "Siz ölümden sonra yeniden diriltileceksiniz" şeklindeki sözleri hakkında istihza amaçlı olarak söylemişlerdir. Ya da peygamberlere karşı sözde delil getirerek onlarla tartışmaya girme maksadıyla söylemişlerdir. Delil olarak getirdikleri sözleri de şuydu: **Doğrusu bu tehdit bize yapıldığı gibi daha önce atalarımıza da yapılmıştı. Ama bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir.** Onlarla tartışmaya giriyorlar ve şöyle diyorlardı: Biz nasıl ölümden sonra diriltilme ile korkutuluyorsak aynı şekilde atalarımız da korkutulmuştu. Hal böyle iken biz onların ölümden bu yana diriltildiklerini görmedik. Buna göre biz de aynı şekilde yeniden diriltilme ile korkutulsak bile atalarımızın diriltilmediği gibi biz de diriltilmeyeceğiz.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٦٩﴾

406 [§]***69. "De ki: 'Yeryüzünde dolaşın da günahkârların sonu nice oldu, görün!'"***

De ki: Yeryüzünde dolaşın da günahkârların sonu nice oldu, görün! *En doğrusunu Allah bilir ya,* O şöyle diyor: Keşke yeryüzünde dolaşsanız da peygamberlerimi tekzip edenlerin başına nelerin geldiğini görseniz! Resûller sadece Allah'ın birliğine, ölümden sonra dirilişin hak olduğuna inanmaya çağırırlar. Bu demektir ki peygamberleri ve ölümden sonra dirilişin hak oluşunu ve diğer iman esaslarını yalanlamaları yüzünden öncekilerin başlarına gelenler aynısıyla sizin de başınıza gelecektir. Buna göre **Yeryüzünde dolaşın** emri hakikat anlamda emir sîgası olmayıp sözünü ettiğimiz anlamdadır. Yani keşke dolaşsaydınız da ölümden sonra dirilişi inkâr edenlerin yalanlamaları yüzünden başlarına gelenleri öğrenseydiniz. Ya da yeryüzünde dolaşmalarını emretme, aslında onların başına gelenler üzerinde tefekkür etme emridir. Onların akıbetleri hakkında düşünme emri esasen onların durumundan ibret alma emridir. Onlara böyle bir emrin verilmesinde geçmiş ümmetlerin yapıp ettikleri gibi yapmaktan sakındırma anlamı vardır.

70. "Sen de onların yüzünden üzülme, tuzak kurmalarından dolayı da canını sıkma."

Sen de onların yüzünden üzülme. Bazı yorumcular şöyle demişlerdir: **Sen onlara üzülme!** Yani onlar, başlarına gelen azap yüzünden içinde bulundukları bu duruma üzülmüyorlarsa sen de üzülme! Bazıları da şöyle demişlerdir: müslüman olmuyorlar diye **sen onlara üzülme.** Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin"[109]. "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[110]; "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme!"[111] Ve benzeri diğer ilâhî beyanlar. Hz. Peygamber (s.a.), onların İslâm'ı terketmelerinden ötürü başlarına gelenlere acıması yüzünden kendini nerede ise helâk edip telef edecekti. Allah şöyle dedi: Sen onlara üzelme, onlar için üzülerek kendini helâk etme. Bu beyan, üzelmesini yasaklamak anlamında değil, helâk olmaması ve kendini telef etmemesi için davasında sabit tutup onu teskin etmek mânasındadır. Bu şu âyette ifade edilen husustur: "Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidâyete erdirir ve hidâyete erecek olanları en iyi O bilir"[112].

[§]**Tuzak kurmalarından dolayı da canını sıkma.** Bunun iki anlama gel- 407
mesi ihtimali vardır. Birincisi: Onların sizinle istihza etmelerinden ve senin onları azap ve helâk ile korkutmanı alaya almalarından dolayı sıkıntıya girme. Görmez misin onlar şöyle demişlerdi: "Eğer doğru söylüyorsanız bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?"[113] Onlar bunu kendilerine azap geleceği uyarısı karşısında alay yoluyla söylemişlerdi. Allah sanki peygamberine şöyle buyurmuş oluyor: Başlarına azap geleceğine dair uyarın karşısında onların istihzaya kalkışmalarından ötürü kendini sıkıntıya sokma. Çünkü Allah onları, sizi istihzaya almalarına karşılık elbet cezalandıracaktır.

İkincisi: **Tuzak kurmalarından dolayı da canını sıkma.** Yani onların senin öldürülmeni istemeleri ve tasarlamaları yüzünden tasalanma. Çünkü Allah seni koruyor ve seni korumasına almış bulunuyor, o itibarla onlar, senin

---

109 el-Kehf, 18/6.
110 eş-Şuarâ, 26/3.
111 Fâtır, 35/8.
112 el-Kasas, 28/56.
113 Bir sonraki âyet.

öldürülmen ve helâk edilmen gibi planlarını gerçekleştirmede sana erişemezler. Bu gerçeklik şu ilâhî beyanda ifade edilmiştir: "Ey peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun vahiylerini iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır"[114]. Bunda onun peygamberliğinin ispatına dair delil vardır. Çünkü Allah ona teminat vermiş, onu her daim aralarında olmasına rağmen bütün düşmanlarından korumakta olduğunu bildirmiştir. İşte bu da onun nübüvvet ve risâletinin mûcizelerinden biridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٧١﴾

71. "Eğer doğru söylüyorsanız bu tehdit ne zaman gerçekleşecek? diye soruyorlar."

Eğer doğru söylüyorsanız bu tehdit ne zaman gerçekleşecek? diye soruyorlar. Belirttiğimiz gibi onlar Hz. Peygamber'in (s.a.) Mekkeliler'e mâruz kalacaklarını söylediği azabı bizzat kendisini yalanlayarak bunu istihza yoluyla ve yalanlamak amacıyla söylüyorlardı. Diğer yandan Hz. Peygamber (s.a.), onları bir keresinde dünyada aynen öncekilerin başına geldiği gibi kendilerinin de başlarına gelecek azapla uyarıyordu, bir keresinde de âhirette görecekleri azapla korkutuyordu. Onlar ise her ikisi hakkında da onu yalanlıyorlar, alaya alıyorlar ve şöyle diyorlardı: **Eğer doğru söylüyorsanız bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?** Geçmiş inkârcılar da peygamberlerine benzer sözleri söylemişti: "Eğer doğrulardan isen, bizi tehdit ettiğini (azabı) getir bize!"[115]

قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذٖى تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٧٢﴾

72. "De ki: 'Çabucak gelmesini istediğiniz azabın bir kısmı belki de tepenize inmek üzeredir.'"

De ki: "Çabucak gelmesini istediğiniz azabın bir kısmı belki de tepenize inmek üzeredir". Bunun iki izahı olabilir: Birincisi şöyledir: "Radife leküm" (رَدِفَ لَكُمْ), bu mevcut tavrınızdan ve söylemiş olduğunuz bu sözden hemen sonra **çabucak gelmesini istediğiniz azabın bir kısmı tepenize inmek üzeredir.**

---

[114] el-Mâide, 6/67.

[115] "Dediler ki: 'Sen bize tek Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin? Eğer doğrulardan isen, bizi tehdit ettiğini (azabı) getir bize!'" (el-A'râf, 7/70).

Yani bu halden sonra çabucak gelmesini istediğiniz şeyin bir kısmı üzerinize iner ki o da azaptır. "Radife leküm" cümlesi size yaklaşır ve yakın olur, demektir. İkincisi ise: Ölüm ile başınıza gelen hoşlanmadığınız durum ve hüzünden sonra çabucak gelmesini istediğiniz azabın bir kısmı hemen gelir [S]ki o da 408
kabir azabıdır. Çünkü onlar ölüm anında üzülürler ve gördükleri ve kendilerine ayan olan durumları sebebiyle gidişattan hoşlanmazlar. O yüzden de Rab'lerinden kendilerini gerisin geriye döndürmesini ve kendilerine sınanmak üzere ikinci bir fırsat daha vermesini isterler: Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Rabbim! Beni geri gönder de..."[116]; "(Dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!"[117]

Bazıları "kul asâ en yekûne radife leküm" (قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ) cümlesi hakkında şöyle demişlerdir: Yani sizin için acele ediyor.

İbn Kuteybe söyledi dedi: "Radife leküm", yani sizi takip eder. Lâm harfi zaittir. Sanki "radifeküm" (رَدِفَكُمْ) demiş gibidir.

En doğrusunu Allah bilir.

وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

73. "Şüphesiz Rabb'in insanlara karşı lütuf sahibidir; fakat onların çoğu şükretmezler."

Şüphesiz Rabb'in insanlara karşı lütuf sahibidir; fakat onların çoğu şükretmezler. Rabb'in insanlara karşı lütuf sahibi olması birkaç şekilde izah edilebilir: Birincisi: O, azabı geciktirmek suretiyle insanlara karşı lütuf sahibidir, ancak onların çoğu bu lütuf ve ihsana şükretmezler, aksine azabın bir an evvel gelmesi için bir çaba içine girerler. İkincisi: Allah, insanlara karşı dinlerinde gazabını celbedici hususlardan alıkoyucu, uzak edici resûl göndermek suretiyle lütuf sahibidir. Lâkin onlar bu lütfu bilmiyorlar, şükretmiyorlar; üstelik inatçılık edip, tavır alıyorlar. Ya da Allah, malları ve canlarına dair yaptığı

---

[116] "Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, 'Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım' der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır" (el-Mü'minûn, 23/99-100).

[117] "(Fakat) onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Gerçekleştiği gün, önceden onu yok sayanlar derler ki: 'Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!' Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden uzaklaşıp kayboldu" (el-A'râf, 7/53).

inam ve ihsanı itibariyle insanlara karşı lütuf sahibidir. Fakat onlar bu konuda O'na şükretmezler, aksine o nimetlere karşı yapmaları gereken şükrü, nimeti ihsan edenden başkasına (putlara) yaparlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٤﴾

74. "Rabb'in onların kalplerinde gizlediklerini de açığa vurduklarını da elbette bilir."

Rabb'in onların kalplerinde gizlediklerini de açığa vurduklarını da elbette bilir. Âyette geçen **kalplerinde gizlediklerini** anlamındaki cümle iki şekilde yorumlanabilir: Bizzat sizin kalplerinizde sakladığınız ve gizlediğiniz
409 ya da açığa vurduğunuz, yani ortaya çıkarıp, ızhar ettiğiniz [§]her ne varsa hepsini bilir. Ya da onların kalplerinin **gizlediklerini**. Yani bizzat kalplerin içinde saklı ve gizli tuttuğu ya da açığa vurduklarını. Kalplerin, içinde bulunanı açmakta ve açığa çıkarmakta sahiplerini yönlendirmesi. Bu, haberde Hz. Peygamber (s.a.) tarafından belirtilen şu husustur: "İnsanda bir et parçası vardır. Eğer o düzgün olursa bütün bedeni düzgün olur. O da kalptir"[118]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٧٥﴾

75. "Gökte ve yerde gözlerden gizli hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta yer almasın."

Gökte ve yerde gözlerden gizli hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta yer almasın. Bu da iki şekilde yorumlanır. Birincisi göklerde ve yerde şimdiye kadar olan ve sonsuza kadar olacak olan her ne gizli bir şey (gayb) var ise o mutlaka apaçık bir kitapta açıklanmış haldedir. Allah bildiriyor ki, onlarla ilgili olarak vuku bulan ve gelecekte vuku bulacak olan her ne varsa bilmektedir. Ve O, onların fiillerine ve yaptıklarına dair ilmine göre onları yaratmış ve inşa etmiştir; yoksa cehalet ve gafletle değil.

İkincisi: **Gökte ve yerde mahlûkata gizli kalan her ne varsa...** Yani birbirlerinden gizledikleri, birbirlerine karşı sır olarak sakladıkları her ne varsa

---

118 Buhârî'nin ("el-Îmân", 40) lafzı şöyledir: "Dikkat edin! Bedende bir et parçası vardır ki o düzgün olursa bütün beden düzgün olur. O bozulduğu zaman bütün bedenin düzeni bozulur. Dikkat edin! O kalptir" (ayrıca bk. Müslim, "el-Müsâkât", 107; İbn Mâce, "el-Fiten", 14).

onlar illâ ki apaçık bir kitapta mevcuttur. Yani onlar Allah katında koruma ve kontrol altındadır. Allah onlara bunu bildiriyor ki tedbirli olsunlar. Bu husus şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!"[119] Başarıya ulaştıran ancak Allah'tır.

إِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَقُصُّ عَلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ اَكْثَرَ الَّذٖى هُمْ فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٧٦﴾

76. "Doğrusu bu Kur'ân, İsrâiloğulları'na, üzerinde anlaşamadıkları pek çok şeyi açıklamaktadır."

[Kur'ân ve İsrâiloğulları]

Doğrusu bu Kur'ân, İsrâiloğulları'na, üzerinde anlaşamadıkları pek çok şeyi açıklamaktadır. Bazıları şöyle demişlerdir: Âyetin **üzerinde anlaşamadıkları pek çok şeyi** anlamındaki kısmı **Doğrusu bu Kur'ân, İsrâiloğulları'na açıklamaktadır** meâlindeki kısmıyla bağlantılı değildir. Allah sanki şöyle buyurmuştur: **İsrâiloğulları'na hikâye etmektedir,** yani onlara açıklamaktadır, dedikten sonra âyet cümlenin başı olarak **üzerinde anlaşamadıkları pek çok şey...** diye devam etmektedir. Bazıları da şöyle dedi: Hayır, aksine bunlar birbirine bağlıdır: **Doğrusu bu Kur'ân, İsrâiloğulları'na, üzerinde anlaşamadıkları pek çok şeyi hikâye etmede,** yani açıklamaktadır. Yani İsrâiloğulları'na, aralarında ihtilaf ettikleri şeylerin çoğunu açıklıyor. Eğer
durum bu görüş sahiplerinin dedikleri gibi ise [§]o takdirde biz biliyoruz ki 410
zaten onlar, kendi aralarında ihtilaf ettikleri konuları açıklıyorlar. Bu durumda ayrıca Kur'ân'ın, onların ihtilaf ettikleri konuların çoğunu açıklamasına ihtiyaç yoktur. O yüzden yorumu *en doğrusunu Allah bilir ya,* ancak şöyle olmalıdır: Şüphesiz bu Kur'ân, ihtilaf ettikleri konuların çoğunda onlara hükmü açıklıyor. Ya da ihtilaf ettikleri konuların çoğunda onlara hakkı açıklıyor. Âyetin zâhirinden anlaşılan Kur'ân'ın, ihtilaf ettikleri konuların çoğunu onlara açıkladığıdır, bununla birlikte onlara açıklamadığı bir hususun daha mevcut olduğudur. Nitekim şöyle buyurmuştur: **Üzerinde anlaşamadıkları hususların çoğunu.** Ancak **üzerinde anlaşamadıkları hususların çoğunu** derken, yani onlara hakkında Kur'ân'da bulunanları açıklıyor, hakkında Kur'ân delili bulunan, yani istidlâlle bilinecek delili açıklamıyor. Yahut onlara hakkında Kur'ân

[119] Kâf, 50/18.

âyetlerini açıklıyor da hakkında resûlün sünnetini açıklamıyor. Ve benzeri[120]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَإِنَّهُ لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾

77. "Şüphesiz o, müminler için bir hidâyet rehberi ve bir rahmettir."

Şüphesiz o, yani adı anılan Kur'ân-ı Kerim **müminler için bir hidâyet rehberi ve bir rahmettir.** Yani dünyada iken kendisine tâbi olan ve gereği ile amel eden kimse için sapıklıktan kurtaran rehberdir ve âhirette de ondan azabı defeden bir rahmettir. O, kendisine inanan hakkında hidâyet ve rahmettir.

إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ﴿٧٨﴾

78. "Gerçek şu ki Rabb'in onların arasında hükmünü verecektir. O çok güçlüdür, her şeyi bilmektedir."

Gerçek şu ki Rabb'in onların arasında hükmünü verecektir. Allah'ın hükmü demek adaleti demektir. Sanki şöyle diyor: Gerçek şu ki Rabb'in onların arasında adaletle hüküm verecektir, O hükümde ve yargıda zulmetmez, ölçüyü aşmaz. O çok güçlüdür, hiçbir şey O'nu acze düşürmez, her şeyi bilendir; hiçbir şey kendisine saklı kalmaz. O zatı ile güçlüdür (Azîz), zatı ile her şeyi bilendir (Alîm).

فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ ﴿٧٩﴾

411 [§]*79.* ***"O halde sen Allah'a güvenip dayan. Çünkü sen apaçık hakikat üzeresin."***

---

[120] Semerkandî âyetin tefsiri ile ilgili şöyle diyor: Âyetin zâhirinde iki açıdan sorun vardır: Birincisi O şöyle buyuruyor: "İnne hâze'l-Kur'âne yekussu alâ Benî İsrâile ekserallezî hum fîhi yahtelifûn" (إن هذا القرآن يقص على بني إسرائيل أكثر الذي هم فيه يختلفون), yani Hz. Peygamber (s.a.) zamanında İsrâiloğuları'ndan soru soranlara içinde bulundukları ve ihtilaf edip de unuttukları hususların çoğunu onlara açıklıyor. Bir kere bunların açıklanmasında Kur'ân'a ihtiyaç yoktur. İkincisi de Kur'ân onların ihtilaf ettikleri konuların tümünü değil de çoğunu açıklıyor diyor. Oysa birçok yerde onda her hükmün açıklamasının mevcut olduğu bildiriliyor. "Yaş kuru her şey o açıklayıcı kitaptadır" (el-En'âm, 6/59), "Her şeyin açıklayıcısı" (en-Nahl, 16/89) âyetlerinde olduğu gibi (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 559b).

[Peygamber ve Tebliğ Görevi]

O halde sen Allah'a güvenip dayan. Yani Allah'a tevekkül et, O'na dayan, onların hilelerinden, sana karşı yapmayı planladıkları tuzaklarından korkma. Bu şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[121].

Çünkü sen apaçık hakikat üzeresin. Zira deliller ve kanıtlar hep senin lehinedir, onların ne delilleri ne de kanıtları vardır. Her ne kadar onlardan her biri ben hak üzereyim diyorsa da apaçık hak ve hakikat üzere olan sensin, onlar değildir. Çünkü delillerin ve kanıtların var, bunlar senin hak üzere olduğunu, onların ise hak üzere değil bâtıl yolda olduklarını gösterir.

إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَٓاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ

80. "Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın."

Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bize ulaştığına göre Hz. Peygamber (s.a.) Bedir gününde öldürülmüş kâfirlere şöyle seslendi: "Ey falan, Ey filan!". Savaşta öldürülmüş olan müşrik ölülerinin kör bir kuyuya atılmasını emrettikten sonra onlara hitaben şöyle dedi: "Rabb'inizin vâdettiğini hak olarak buldunuz mu? Nebînizi yalanlamıyor muydunuz? Rabb'inizi inkâr etmiyor muydunuz? Akrabalık hukukuna riayetsizlik etmiyor muydunuz? Bunun üzerine bu âyet indi: **Bil ki sen ölülere işittiremezsin**[122]. Ancak bize göre yorum şöyle olmalıdır: Allah Teâlâ Kur'ân'da pek çok âyette kâfiri "ölü" olarak isimlendirmiştir. Çünkü onlar kendilerini Allah'a kulluk konusunda yormamışlar, bedenlerini Allah'a itaat yolunda kullanmamışlardır; onlar sanki ölüler gibidirler. Allah, hakkı işitmedikleri ve onu kabul etmedikleri için kâfirlere sağır, hakkı tutup onu konuşmadıkları için dilsiz, hakkı görmedikleri için kör, bedenlerini hak yolda kullanmadıkları için onlara ölüler demiştir. Onlar bu duyu organlarını yaratılış amaçları doğrultusunda kullanmadıkları ve onlardan yararlanmadıkları için her ne kadar organ olarak sahip olsalar da sanki onlardan yoksunmuşlar gibi onları nitelemiştir. İşte bu esastan hareketle on-

---

121 el-Mâide, 6/67.

122 Buhârî, "Cenâiz", 86; "Meğâzî", 8; Müslim, "Cennet", 76-77; Nesâî, "Cenâiz" 117.

ları ölüler ve helâk olmuşlar diye isimlendirmiştir. Bir başka yerde onları hayvanlara benzetmiş, hatta özlerini yaratılışları amacında kullanıp da ondan hak yolda yararlanmaya gitmedikleri için kendilerini hayvanlardan bile daha aşağı olmakla nitelemiştir[123].

412 [§]Eğer denilirse ki **arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın** buyruğunun mânası nedir? Bu beyanda Allah, sağırlar arkalarını dönüp giderlerken peygamberin onlara davetini duyuramayacağını bildiriyor. Aslında arkalarını dönmeyip bilakis yüzlerini dönüp gelmeleri halinde de onlara davetini duyuramaz?

Denildi ki: *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun mânası şudur: Onların sağır oluşları, yüz çevirmeleri ve üzerinde düşünme imkânını kullanmamaları yüzünden duyduklarından yararlanmakta çaba göstermedikleri içindir. Eğer ona kabul ile yönelselerdi kendisinden yararlanırlardı ve o takdirde peygamber onlara duyurabilirdi. Allah, aşırı inatçı halleri ile hak ve hakikat karşısında tavır alışları yüzünden onların arkalarını dönüp giden sağırlar gibi olduklarını ve bu halde iken peygamber ne kadar çabalasa da onlara bir şekilde işittirmenin ve anlamalarını sağlamanın imkânsızlığını bildiriyor. Kabul ile yönelen gerçek sağırlara gelince, onlara işittirmesi ve anlamalarını sağlaması ortaya konacak bir çaba sonucu işaret, ima vb. bir yolla mümkün olabilir. Bunun en doğrusunu bilen Allah'tır.

وَمَا اَنْتَ بِهَادِي الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾

81. "Sen körleri yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin. Sen (çağrını) ***ancak âyetlerimize inanıp teslim olanlara duyurabilirsin."***

Sen körleri yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin. Bazı kırâatlerde "ve mâ ente tehdi'l-umye an dalâletihim" (وَمَا أَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ) şeklindedir[124]. Bu da gösteriyor ki her hidâyet Mûtezile'nin iddia ettiği gibi doğru yolu

---

[123] "Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır" (el-A'râf, 7/179).

[124] İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 537; Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 490.

açıklamaktan ibaret değildir. Çünkü eğer her çeşidiyle ve her yerde hidâyet beyandan ibaret olsaydı o takdirde Hz. Peygamber (s.a.), kâfirlere karşı onların içinde bulundukları sapıklığı beyan etme gücü vardı ve nitekim bunu yapmıştı da. Sonra Allah, peygamberine şöyle buyurdu: **Sen körleri yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin.** Bu da göstermektedir ki Allah'ın katında öyle bir hidâyet ve lütuf vardır ki kullar onu O'ndan talep eder ve isterlerse Allah onu onlara bahşeder de bu sayede onlar da hidâyet bulurlar ve iman ederler. İşte bu Mûtezile'nin görüşünün yanlışlığını ortaya koymaktadır.

Sen (çağrını) ancak âyetlerimize inanıp teslim olanlara duyurabilirsin. Yani sen ancak âyetlere iman eden kimselere ve onlardan müslüman olanlara duyurabilirsin. İnatçılıkla inkârlarını sürdüren, hak ve hakikat karşısında tavır alanlara gelince sen çağrını onlara asla duyuramazsın.

وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَٓابَّةً مِنَ الْاَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ
اَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ

82. "Söylenen (kıyâmet) *başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir yaratık çıkarırız da insanların âyetlerimize kesin bir şekilde iman etmedikleri konusunda onlarla konuşur."*

[Kıyâmet Alâmeti Dâbbetü'l-arz'ın Çıkışı]

Söylenen (kıyâmet) başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir yaratık çıkarırız. Bazıları şöyle demişlerdir: Söylenen başlarına geldiği zaman, yani
onlara hüccet ikame edilip de iddia ispat edilince onu yalanlamaları halinde
onlara bir yaratık çıkarırız. [§]Bazıları da şöyle demişlerdir: Onların üzerine 413
gazap ve öfke gerçekleştiğinde onlar için bir yaratık çıkarırız. Bazıları da şöyle demişlerdir: **Söylenen başlarına geldiği zaman**, yani onlar inkârcılıkta öyle bir sınıra varırlar ki artık onların asla inanmayacaklarını bu anda Allah bilir. İşte ondan sonradır ki onlar için yerden bir yaratık (dâbbetü'l-arz) çıkarırız. Ancak daha önce de birçok kez söylediğimiz gibi böyle bir yorum caiz değildir. Zira Allah hem vuku bulmuş olanı hem de ilelebet vuku bulacak olanı ezelde bilir. Onun ilmi, onların durumlarının sözü edilen sınıra ulaşması sonucu ancak ortaya çıkacak türden bir bilgi değildir. Aksine O, onlarla ilgili olarak vuku bulacak olanları da bilen ekmel bir varlıktır. Bu yorumu yapan kimsenin sözü ise şöyle bir ima içeriyor: Allah onların durumları hakkında, ancak davet sonucu sözü edilen sınıra ulaştıkları zaman bilgi sahibi olur, daha öncesinde ise

bilgi sahibi olmaz. Allah hakkında böyle bir söz çirkindir. Onlara delil getirildiği zaman bilir diyenin sözü de aynı şekilde muhtemel değildir. Çünkü delil o vakitten önce ikame edilmiş olur. Onlara delil getirmenin o anda olması mümkün değildir. Buna göre âyetin yorumu şu iki ihtimalden biri olabilir: Birincisi: Belirttiğimiz azabın vuku bulması, cezanın gerekli olması ve onlara olan gazaptır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bunlar hakkında Allah'ın azap sözü gerçekleşmiştir"[125], yani onlara azap vacip olmuştur. İkincisi: Onlara çıkacağını vâdettiğimiz yaratığın yerden çıkması vakti geldiği zaman biz o vakitte onu çıkarırız. Yani onun çıkışı ne vâdolunan vaktinden önce gelir ne de gecikir. Şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler"[126]. Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın, zuhurunu ve vuku bulmasını takdir ettiği her şeyin belirlenen vaktin dışına çıkmaması, o vaktin ne öne alınabilmesi ne de tehir edilmesidir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu yorum âyetin doğru yorumu olmaya uygundur.

İnsanların âyetlerimize kesin bir şekilde iman etmedikleri konusunda onlarla konuşur. Genelin kırâati, hitap etme (teklîm) ve konuşma (tahdîs) anlamından alınmak üzere "tükellimühüm" (تُكَلِّمُهُمْ) şeklinde şeddelidir. Bazı kırâatlerde de aynı şekilde "tuhaddisühüm" (تحدثهم) ve "tünbiühüm" (تُنَبِّئُهُم) şeklindedir. Şeddesiz olarak "tüklimühüm" (تَكْلِمُهُمْ) şeklinde okuyan da olmuştur.
414 [§]"Tüklimühüm" yaralama anlamına gelir. Hadislerde ve kıssalarda belirtildiğine göre yaratık, çıktığı zaman kâfiri yaralar ve belli bir damga ve alâmetle onu belirler ki kâfir ile mümin birbirinden ayrılsın; herkese "Ey mümin! Ey kâfir!" denilsin. Bu İbn Abbâs'a soruldu. O şöyle dedi: "O, müminle kelâm eder ve konuşur, kâfiri ise yaralar"[127]. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanların âyetlerimize kesin bir şekilde iman etmedikleri konusunda onlarla konuşur. Bu âyetin hem kırâatinde hem de yorumunda ihtilaf edilmiştir: Bazıları "enne'n-nâs" (أَنَّ النَّاسَ) diye elifin nasbı ile okumuşlardır. Bazıları da "inne'n-nâs" (إِنَّ النَّاسَ) diye elifin kesri ile okumuşlardır. "Enne" diye nasb ile okuyanlar bu sözü yaratığın sözü olarak kabul etmiştir. Bunun yorumu da iki şekilde olur: Birincisi: Yaratık der ki: İnsanlar benimle ve benim çıkışımla korkutulmuşlardı. Ne var ki onlar vâdolundukları benim çıkışıma inanmazlardı. Oysa işte ben çıkmış bulunuyorum. İkincisi: Sözü edilen yaratık olsun başkaları olsun insanların mûcizelere inanmadıklarını Allah'ın bildirmesi ve

---

125 "İşte kendilerinden önce gelip geçen insan ve cin toplulukları ile birlikte bunlar hakkında Allah'ın azap sözü gerçekleşmiştir. Onlar gerçekten kaybedenlerden olmuşlardır" (el-Ahkâf, 46/18).

126 el-A'râf, 7/34.

127 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 238; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 20/25.

haber vermesi anlamdadır. "İnne'n-nâs" (إن الناس) şeklinde kesre ile okuyanlar ise bu sözü, doğrudan Allah'ın haber vermesi olarak kabul ediyorlar. Buna göre Allah, onların hâlâ âyetlere inanmamakta olduklarını bildiriyor. Yaratığın çıkması Hz. Peygamber'in risâletinin ve nübüvvetinin ispatına dair en büyük delillerden biridir. Çünkü o onun falanca vakitte çıkacağını haber veriyor. Haber verdiği gibi haber verdiği saatte çıkmış olması, peygamberlik davasında onlara doğru söylediğini gösterir.

وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾

83. "O gün her ümmet içinden, âyetlerimizi yalan sayan grupları bir araya getiririz. Onlar düzenli bir şekilde (hesap yerine) ***sevkedilirler."***

O gün her ümmet içinden, âyetlerimizi yalan sayan grupları bir araya getiririz. Her ümmetten yöneticiler, kendilerine uyulanlar ve halk hep bir araya toplanıp topluca cehennem ateşine sevkedilirler. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda ifade edildiği gibi: "Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını..."[128], [§]"Ger- 415
çekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek"[129]; "Allah düşmanlarının ateşe doğru sevkedilecekleri gün, öncekileriyle sonrakileriyle onların hepsi bir araya getirilir"[130]. Müfessirler şöyle demiştir: "Yûze'ûn" (يوزعون), yani önden gidenler bekletilir, arkadan gelenlerle bir araya toplanırlar ve hep birlikte sevkedilirler. "Vez'" kelimesinin kullanımını ve hakkında neler söylendiğini daha önce belirtmiştik[131].

حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ۫ قَالَ اَكَذَّبْتُمْ بِاٰيَاتٖى وَلَمْ تُحٖيطُوا بِهَا عِلْمًا اَمَّاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾

84. "Nihayet oraya geldikleri zaman Allah buyurur: 'Siz benim âyetlerimi, ne olduğunu kavramadan yalan saydınız öyle mi? Değilse yaptığınız neydi?'"

---

[128] "(Allah, görevlilere buyurur:) 'Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!'" (es-Sâffât, 37/22).

[129] ez-Zümer, 39/71.

[130] Fussılet, 41/19.

[131] Bu sûrenin 17. âyetinin tefsirine bk.

Nihayet oraya geldikleri zaman, yani sonunda onlar, yani kâfirler gelip de bir araya toplandıklarında **Allah onlara buyurur: "Siz benim âyetlerimi, ne olduğunu kavramadan yalan saydınız öyle mi? Ne olduğunu kavramadan** meâlindeki ilâhî beyan şöyle yorumlanabilir: Siz aslında onların ilâhî âyet olduğunu anladınız, ancak yalanladınız ve onların ilâhî âyetler olduğunu sırf inadınız ve gerçekliğe karşı tavır alışınız yüzünden inkâr ettiniz. Zira bir iddianın zıddını ispat etmek üzere olumsuzlama yöntemini kullanmak mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlara şöyle de: 'göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?'"[132] Yani Allah göklerde ve yerde olanları da olmayanları da, sizin söylediğinizin zıddını da bilir. Böyle bir kullanım şekli caizdir ve Kur'ân'da çoktur. Ya da "velem tühîtû bihâ ilmen" (وَلَمْ تُحِيطُوا بِهَا عِلْمًا) kavl-i celîli şöyle yorumlanabilir: Siz onlar üzerinde, anlamak ve Allah'ın âyetleri olduğunu kabul edip üzerinde düşünmeyince, onlara tâzim ve saygı gözüyle bakmayınca ne olduklarını kavrayamadınız. Eğer böyle değil de âyette belirtilen ifadeler zâhiri üzere anlaşılırsa o takdirde onların ilâhî beyanları kavrayamamalarından ötürü âyetleri inkâr etmelerinde bir mazeretleri olurdu. Zira bir kimse bir şey hakkında bilgi sahibi değilse onu reddetme ve kabule yanaşmama mazereti vardır. Ancak bu doğru değildir. Bu itibarla yorum ancak sözünü ettiğimiz iki şekilde olacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Değilse âyetlerin yalanlanması ya da herhangi bir delil ve kanıt olmaksızın işlemiş olduğunuz bunca amelleriniz hakkında **yaptığınız neydi?**

وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٨٥﴾

416 [§]85. *"Zulme saptıkları için kendileri hakkındaki söz gerçekleşmiştir; artık konuşamazlar."*

Zulme saptıkları için kendileri hakkındaki söz gerçekleşmiştir. Yani azaba uğratılacakları sözünün gerçekleştirilmesi hak olmuş ve zulmetmeleri sebebiyle mâruz kalacakları kendilerine bildirilen azap gerçekleşmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Böylece Rabb'inin, 'Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım' sözü yerini bulmuş oldu"[133]. Ve benzeri.

Artık konuşamazlar. Yani kendilerini mâzur gösterebilecek türden bir delil ortaya koyamazlar.

---

[132] Yûnus, 10/18.

[133] Hûd, 11/118.

أَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي
ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾

86. "Dinlensinler diye geceyi yarattığımızı, gündüzü de aydınlık kıldığımızı görmediler mi? İman eden bir kavim için elbette bunda ibretler vardır."

[Kevnî Âyetler ve Allah'ın Vahdâniyetine Delil Oluşu]

Dinlensinler diye geceyi yarattığımızı, gündüzü de aydınlık kıldığımızı görmediler mi? İman eden bir kavim için elbette bunda, yani gece ve gündüzde **ibretler**, yani birtakım deliller **vardır.** Gece ve gündüzle ilgili olarak belirttiği deliller ve alâmetler çeşitli şekillerde olur: Birincisi, Allah'ın birliğine, ilmine, yönetimine ve hikmetine işaret etmesi, kerem ve ihsanını, cömertliğini göstermesi, kudret ve saltanatına delâlet etmesi, ölümden sonra diriltmeye, toz ve toprak olduktan sonra yeniden hayat vermeye kudretinin olmasını kanıtlaması gibi. Kerem ve cömertliğine işaret etmesi, gecede ve gündüzde insanlar için, var oldukları sürece devam eden birtakım menfaatler yaratılması şeklindedir. Sonra bu menfaatler de iki şekilde olur: Birincisi gündüzü koşuşturmak ve geçimlerini kazanmak, dünya yaşantısının kendine bağlı olduğu ihtiyaçları elde etmek için çalışma vakti olarak düzenlemesi, geceyi de onlar için dinlenme, huzur ve sükûna erme vakti yapmasıdır. Eğer her ikisini de koşuşturma için belirlemiş olsaydı o takdirde hayatları devam etmez, hem ruhlarının hem bedenlerinin varlığı kendisine bağlı olan hususlar elde edilemezdi. Çünkü bunların gerçekleşmesi ancak dinlenme ile elde edilebilecek kabildendir. Eğer her ikisini de dinlenme vakti yapsaydı bu takdirde de geçimlerini kazanamazlardı. Rahmetinin ve lütfunun gereği olarak O, onlardan birini dinlenme için diğerini de geçimlerini kazanmak için ayırmıştır. Bu, bir başka ilâhî beyanda belirtilen şu husus olmaktadır: "Allah, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızkınızı arayasınız ve bütün bunlara şükredesiniz"[134].

[§]İkincisi: Allah'ın, nimetten olduğunu belirttiklerinden biri de geçim 417
için koşuşturmayı sadece belli bir zümre için değil herkes için belirlemiş olmasıdır. Aynı şekilde dinlenmek, huzur ve sükûn bulmak için kılınan gecenin de belli bir zümreye yönelik değil bütün insanlar itibariyle öyle yapılmış olmasıdır. Eğer öyle olmasaydı o takdirde geçimlerini temin işleri düzen bulmaz

---

[134] el-Kasas, 28/73.

bedenlerinin ve ruhlarının varlığı kendisine bağlı olan ihtiyaçları karşılanamazdı. Ne var ki Allah rahmeti ve lütfuyla dinlenme için ayrılan zamanı belli bir kesim için değil herkes için dinlenme zamanı olarak düzenledi. Geçim için koşuşturma zamanı olarak tayin edilen vakit de aynı şekilde belli bir kesim için değil bütün insanlar için belirlenmişti. Böylece müşteri satıcıyı, satıcı da müşteriyi bulabilecektir. Bunun sonucu herkesin hem dünya hem de âhiret işleri uyum içinde yola girecek; herkes ihtiyacını karşılayabilecektir.

Allah'ın birliğine işaret etmesine gelince gece ve gündüzden her birinin menfaatlerini diğerininki ile irtibatlı yapmasıdır. Zira onlardan her biri, özlerinde farklı olsalar da ancak diğerinin varlığı ile varlığını sürdürebilir. Bununla O, her ikisini de inşa edenin ve evirip çevirenin bir olduğunu bildirmek istemiştir. Çünkü eğer birden fazla olsaydı o takdirde berikinin yapmak istediğini öbürü bozmak isterdi. Öyle olmadığına, aksine tam bir ahenk ve düzen, uyum içinde cereyan ettiklerine göre bu, onların çok değil aksine tek elden idare edildiklerini gösterir.

İlim ve hikmetine işaret etmesine gelince onlar, yani gece ve gündüz var olduklarından beri aynı denge, aynı ölçü üzere bulunmuştur, onlarda herhangi bir değişiklik ya da başkalaşma vb. asla söz konusu olmamıştır. Bu da gösterir ki onları var edenin ve varlıklarını devam ettirenin zatî bir ilmi ve zatî bir hikmeti vardır; bunlar diğer yaratıklarınki gibi sonradan kazanılmış ve elde edilmiş bilgi türünden değildir.

Kudret ve saltanatına işaret etmesi ise şöyledir: Çünkü bunlar (gece ve gündüz) zorba hükümdarlar, firavunlar da dâhil olmak üzere bütün yaratıkları hükmü altına alarak üzerlerinde isteseler de istemeseler de hükmünü icra etmesidir. O kadar ki yaratıklardan biri çıksa da bunlardan birini alıkoymaya kalkışsa yahut birini uzatıp diğerini kısaltmaya yeltense buna güç yetiremez. Ya da bütün mahlûkat bir araya gelse onları yok etmeye ya da sadece ikisinden birini defetmeye kalkışsalar asla başaramazlar. Bu da gösterir ki onları var edenin ve varlığını sürdürenin kendine has özel bir gücü ve kudreti, saltanatı vardır. Zira böylesine muhkem bir düzeni yaratanın hiçbir şekilde acze düşürülmesi mümkün değildir.

418 [S]Ölümden sonra insanları Allah'ın diriltme kudretine işaret etmesine gelince -çünkü onlardan her birini yok ediyor ve hiçbir eseri kalmıyor, sonra ilk hali üzere ötekini getiriyor- biri tamamen ortada çekildikten ve geride hiçbir eseri kalmadıktan sonra, yani mevcut olanı giderdikten sonra onu yeniden inşaya kâdir olması, mahlûkatın da yok olmasının ardından onları yeniden

diriltmeye kâdir olduğunu ve bu hususta O'nu acze düşürecek hiçbir gücün bulunmadığını gösterir.

Sonra sözünü ettiğimiz nesneleri var edip bu âleme bahsedilen faydaları yaratması, ayrıca bütünüyle bu âlemi yaratması insanları sınamak içindir; bundan dolayı onlara emirler vermekte, birtakım yasaklar getirmektedir. Sonra sonucu almak için onlara bir âhiret (âkıbet) âlemi tayin etmiş ve orada itaat edeni ödüllendirecek, isyan edeni ise cezalandıracaktır. Eğer böyle bir akıbet (sonucun alınacağı öbür dünya) olmazsa o zaman bütün bu yaratmalar abes olurdu ve hiçbir hikmeti olmazdı. Çünkü bir binayı yapan, ondan elde etmek istediği bir yarar olmaksızın sırf onu yıkmak ve yok etmek için yaparsa, o zaman yaptığı işi hikmetten uzak ve tamamen anlamsız olurdu. Aynı şekilde evrenin yaratılması da böyledir. Eğer amaçlanan bir akıbeti olmayacaksa o da hikmetten yoksun ve anlamsız olacaktır. Âyetler, onlara inananlar ve tasdik edenler içindir. Onlara inanmayan ve tekzip edenler için ise lehlerine değil aleyhlerine âyetler olacaktır.

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ
اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِينَ

87. "Sûra üflendiği gün, Allah'ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılır, hepsi boyunları bükük olarak O'na gelirler."

[Sûra Üfleme ve Kıyâmet]

Sûra üflendiği gün, Allah'ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılır. "Nefh" (النفخ), yani üfleme hakkında ihtilaf edilmiştir. Nedir ve sayısı kaçtır? "Sûr" (الصُّور) hakkında da aynı şekilde ihtilaf edilmiştir: O, nedir ve nasıl bir şeydir? "Nefh", yani üfleme hakkındaki ihtilaf şöyledir: Bazıları şöyle demişlerdir: Nefhten maksat hakikat anlamda değildir. Aksine kıyâmetin kopmasının Allah'a çok hafif geleceğini bildirmeden kinâyedir. Onun hafifliğini üfleme ile ifade etmiştir, çünkü üfleme yaratıklar için en kolay ve basit olan bir fiildir. O yüzden onu üfleme fiili ile bildirmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[135]. Onun durumu göz kırpmaya benzetilmiştir, çünkü kişiye en hafif

---

[135] "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır. Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir" (en-Nahl, 16/77).

gelen hareket göz kırpmadır. Kimisi de şöyle demiştir: Üflemenin belirtilmesi kıyâmetin kopmasının süratini ifade etmek içindir. Çünkü üflemek gibi hızlıca gerçekleştirilen başka bir fiil yoktur. Bu, Allah'ın şu ilâhî beyanda söylediği husustur: "Olup biten yalnızca bir çığlık!"[136] Allah bunu belirtti ve onu hızlı vuku bulduğu için çığlığa ve sarsıntıya benzetti. Çünkü çığlıktan ve sarsıntıdan daha hızlı vuku bulan başka bir şey yoktur.

419 [§]Burada sözcüğün hakikat anlamında kullanılması söz konusu değildir, buna mukabil onun Allah'a çok hafif geldiğinin bildirilmesi ve belirttiğimiz gibi gerçekleşmesinin hızlı oluşudur. Allah, şu beyanında da bunu söylemiştir: "Biz de ona ruhumuzdan üfledik..."[137] Ortada gerçek anlamda bir üfleme yoktur. Fakat sanki yapmış gibi, biz ruhumuz vasıtasıyla yaptık, anlamındadır. Kimisi de şöyle demiştir: Üflemek hakikat anlamdadır. Eğer böyle ise o takdirde -aslında Allah'ın buna ihtiyacı olmamasına rağmen- melek açısından onun sınanması söz konusudur. Aynen herhangi bir ihtiyaç olmamasına rağmen insanların tüm yapıp ettiklerini kaydeden kirâmen kâtibîn meleklerinin bu görevlerle sınanması gibidir. Ya da daha bir sakındırıcı olması hasebiyledir. Zira ki O, vuku bulan ve vuku bulacak olan her ne varsa ve nasıl, ne zaman var olacaksa ve ne vuku bulacaksa zaten bilmektedir.

Üflemenin sayısı hakkındaki ihtilaflarına gelince birileri şöyle dedi: O tektir. Yorumuna da "İllâ sayhaten vâhide" (إلا صيحة واحدة), yani sadece tek bir çığlık"[138] meâlindeki âyet ile "Oysa bu dönüş sadece bir seslenmeye bakar. Bir de bakarsın kendilerini mahşerde bulmuşlar!"[139] anlamındaki âyeti delil getirmiştir.

Kimisi de iki defa olacağını söylemiştir. Delil olarak da şu ilâhî beyanları kullanmışlardır: "O gün şiddetle sarsan sarsar; onu ikinci sarsıntı izler!"[140] Burada birinciyi bir başka üflemenin takip edeceği bildirilmiştir. İkinci delil olarak şu ilâhî beyan getirilmiştir: "(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor

---

136 Benzer âyetler için bk. "(Cezaları) korkunç bir sesten ibaretti; sönüp gidiverdiler" (Yâsîn, 36/29); "Olup biten yalnızca bir ses! Ama ardından onların tamamı, birden toplanmış olarak işte huzurumuzdalar" (Yâsîn, 36/53).

137 et-Tahrîm, 66/12.

138 Yasîn, 36/29.

139 en-Nâziât, 79/13-14.

140 en-Nâziât, 79/6-7.

olacaklar"[141]. Kimi de üç kez üfleneceğini söylemişlerdir: Birincisi korku salmak için, ikincisi ilâhî beyanda belirttiğimiz gibi bayılma için, üçüncüsü ise yeniden diriltme için. Kimi de üç adet olacağını söylüyor, ancak bunların hepsinin ölümden sonra olacağını ifade ediyor. Birincisi, kabirlerde korku salmak içindir. İkincisi orada diriltme içindir. Üçüncüsü de oradan çıkarmak ve mahşer yerine sevketmek içindir. Bu görüşün sahibi ikinci üfürüşten üçüncüsüne kadar kabir azabının olacağını kabul etmiş olur. Aynı şekilde konuyla ilgili benzer rivayetler de nakledilmiştir. Bunlar eğer sabit ise biz de ona kani oluruz, aksi takdirde durur bekleriz.

[§]"Sûr" (الصور) hakkındaki ihtilaflarına gelince birtakım yorumcular onu 420
"Ruhlar ölü bedenlere üflenir" diye tefsir etmişlerdir. Bunlara göre sûr, "sûret" kelimesinin çoğuludur. Zeccâc şöyle dedi: Böyle bir ihtimal yoktur. Çünkü "vâv" harfinin sükûnu ile sûr kelimesinin, "suver"in tekili ya da çoğulu ile hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü tekili "tâ" harfi ile sûret kelimesidir. "Sûret"in çoğulu da "vâv"ın fethi ile suver kelimesidir[142]. Nitekim bu şekilde şu ilâhî beyanda geçmektedir: "Ve savveraküm fe ahsene suveraküm" (وصوركم فاحسن صوركم) "size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan"[143] şeklinde. Kimi müfessirler de demiştir ki o boynuzdur, içine üflenir ve (ses çıkarır) dünyadaki şu boynuz gibi. Ya da o borudur dünyadaki bir boru gibi. Ancak biz Allah'ın belirttiği üfleme, sûr gibi şeyleri şudur ya da budur diye açıklama yoluna gitmiyoruz. Ya da onun şu ya da bu olduğuna işaret anlamına gelecek bir söz de etmiyoruz. Ama bunlarla ilgili olarak Hz. Peygamber'den bir açıklama (tefsir) gelmişse o takdirde o doğrultuda açıklama yapılır. Hem bu, ameli gerektiren bir konu da değildir ki bundan dolayı onun sıhhatini ya da çürüklüğünü ortaya koyma külfetine girelim. Bu sadece tasdiki gerekli olan bir haberdir. Bu itibarla "nefh", yani üfleme ve sûr hakkında nasıl geldi ise öyle kabul ediyor, onları açıklama yoluna gitmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

141 ez-Zümer, 39/68.

142 Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, IV, 22.

143 "Yeryüzünü sizin için yerleşim alanı yapan, göğü de (üstünüze) bina eden, size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan ve sizi temiz nimetlerle rızıklandıran Allah'tır. İşte Rabb'iniz olan Allah; âlemlerin Rabb'i olan Allah yüceler yücesidir" (el-Mü'min, 40/64). Semerkandî'nin ibaresi şöyledir: Zeccâc dedi ki: Böyle bir ihtimal yoktur. Çünkü vâvın sükûnu ile sûr kelimesi es-suret'in ne çoğulu ne de tekilidir. Çünkü tekili tâ ile sûret kelimesidir. Sûretin çoğulu da vâvın fetha ile harekelenmesi sonucu suver kelimesidir. Nitekim bu şekilde âyette de geçmektedir. "Ve savveraküm fe ahsene suveraküm" *En doğrusunu Allah bilir.* (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 561a. Ayrıca ilâve bilgi için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "svr" md.).

Göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılır. Hepsi boyunları bükük olarak O'na gelirler. Başka bir ilâhî beyanda şöyle buyurmuştur: "(O gün) sûra üflenecek, ardından göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek..."[144] Bu, o günün korkusunun şiddetini bildiren bir ifadedir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin"[145]; "Ey insanlar! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Kıyâmet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir"[146]. Ve benzeri ilâhî beyanlar.

Allah'ın diledikleri dışında. Bazıları şöyle demişlerdir: Allah'ın diledikleri dışında olanlardan maksat dünyada iken şehit düşenlerdir. Bu yorumu destekler mahiyette bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuş: "Âdemoğluna nübüvvetten sonra şehitlikten daha yüce bir mertebe verilmemiştir. Şehit kıyâmet gününün o dehşetengiz korkusunu yaşamaz, sadece şu kadarcık: Hani biri diğerine: İşitiyor musun? der, öteki de "Sanki ezana
421 benzer bir şey duyuyorum" diye cevap verir"[147]. [§]Bazıları da şöyle demişlerdir: Onlar Cibrîl, Mîkâil, İsrâfîl ve ölüm meleğidir (Azrâîl). Bazıları da onların nebîler ve resûller olduğunu söylemişlerdir. Ancak biz, burada istisna edilenlerden maksat şunlar şunlardır demeyeceğiz, keza herhangi birine işarette de bulunmayacağız. Çünkü biz bunu bilmiyoruz. Ancak Hz. Peygamber'den (s.a.) bize bu konuda bir açıklama gelmişse o takdirde biz de o doğrultuda açıklama yaparız. Bununla birlikte istisna edilenlerin âyetin devamında o günün dehşetinden ve korkusundan güvende olacakları bildirilen kimselerin olması da mümkündür. O da şu ilâhî beyandır: "Kim (ilâhî huzura) iyilikle gelirse ona daha iyisi verilir; o gün onlar kıyâmet dehşetinden de etkilenmezler"[148].

Âyetin metninde geçen "etevhu" (أتوه) kelimesi med ile "âtûhu" (آتوه) şeklinde de okunmuştur. "Fâ'ılûhu" vezninde "tâ" harfinin dammesi ile uzatmalı olarak okunmuştur ki "Âtin"in (آتٍ) çoğuludur. "İllâ âti'r-Rahmâni 'abden"[149]

---

144 "(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar" (ez-Zümer, 39/68).

145 el-Hac, 22/2.

146 el-Hac, 22/1-2.

147 Rivayette "ezîn" kelimesi geçmektedir. Ezân ve ezîn aynı anlamdadır (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ezn" md.).

148 en-Neml, 27/90.

149 "Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, Rahmân'a birer kul olarak gelecektir" (Meryem, 19/93).

meâlindeki âyette olduğu gibi. "Etâ'" kelimesinin çoğul kipi olmak üzere "etevhu" şeklinde de okumuşlardır. O takdirde "se ye'tûne" (سيأتون), yani gelecekler anlamında olur. Bazıları ise elifin kasrı ve "tâ"nın nasbı ile "ityân" fiilinden olmak üzere kullanıldığını söylemişlerdir.

"Dâhirîn" (داخرين) kelimesinin aşağılanmış olarak, hor ve zelil kılınarak, anlamında olduğu söylenmiştir.

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللّٰهِ
الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾

88. "Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır."

Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Onun şöyle şöyle hareket etmesi hakkında bazıları demişlerdir ki: Bir şeyin çokluğu ve izdihamı, bakanın gözünde sanki onun yerinde sabit gibi görünmesine neden olur. Büyük ordu da böyledir. Ona bakan çokluğu ve kalabalık oluşu yüzünden onu hareketsiz ve donuk halde sanır. Dağlar da işte böyledir. Bazıları da şöyle demişlerdir: Hayır! Aksine o günün şiddetinden, dehşetinden ve insanlara verdiği korkudan dolayı dağları sanki donukmuş gibi sanırlar, oysa onlar bulutlar gibi geçip gitmektedirler. [§]Bu, şu ilâhî 422
beyanda belirtilen durumdur: "Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin"[150]. Yani o günün korku ve dehşetinin şiddetinden öyle olurlar. Bazıları da şöyle bir yorum getirmişlerdir: Hayır, aksine dağlar o günün korkusundan ve dehşetinden aynen bulutların hareket etmesi gibi hareket edecektir: Tıpkı şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür"[151]. Bunu belirtmesinin esası şudur: Allah bunu ve o günün insanlara dehşet verici ve şiddetli azap oluşu gibi geçen hususları belirtti ki insanlar ibret alsınlar da yanlış yolda olmaktan sakınsınlar.

---

150 "Ey insanlar! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Kıyâmet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin!" (el-Hac, 22/2).

151 el-Kâria, 101/5.

Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Bazıları şöyle demişlerdir: "Etkane" (أتقن) muhkem ve sağlam yaptı demektir. Bazıları ise etkane (أتقن) kelimesinin her şeyi güzel yaptı anlamı olduğunu söylemişlerdir.

Mûtezile'den bazıları şöyle demişlerdir: Nankörce inkâr nasıl güzel olabilir ki?! O çirkindir (kabîh) çünkü âlemlerin Rabb'ine karşı küfür vardır. Buna göre "Allah, kendisine küfredilmesini yarattı" ya da "kendisine küfredilmesini güzel yaptı" yahut "kâfirin nankörce inkârını güzel yaptı" vb. gibi hurafeleri söylemek caiz değildir.

Onlara şöyle denilir: Bir kere hiçbir kimse sizin kastettiğiniz biçimde O'nun küfrü yarattığı ve onu güzel yaptığı yahut kendisine küfredilmesini güzel yaptığını söylemiyor. Zaten bunu her kim böyle söylerse kâfir olur. Ancak onların dediği şudur: Allah, kâfirden sadır olan inkâr fiilini çirkin (kabîh), küfredenin küfrünü de çirkin (kabîh) yaptı, keza günah işleyen isyankârın fiilini de çirkin yaptı. Ancak Allah'ın bu fiilleri yaratması ve onları işleyene karşı delil getirmesi açısından baktığımızda o fiil güzel, yerli yerinde ve muhkem olmaktadır. O fiilin o kimseden, yani kâfirden sadır olmasının çirkin, bâtıl,
423 sefih ve zulüm olması bundan ayrıdır. [§]Görülmez mi ki bir kimse ondan sadır olan inkâr fiilinin sefih ve zulüm olduğunu öğrenmek için çabalasa, neyin gerçekten hak olduğunu anlamaya çalışsa onun bu çabası yerilmeyecek bir davranış olmaktadır ve o kişi bu açıdan bakıldığında hakka ve hikmete dair marifet sahibi olmaya çalışan kimse olarak görülmektedir. Çünkü hikmet, insanın her şeyi özünde nasılsa öyle bilmesini gerektirir. Buna göre kâfirin küfür fiilini sözünü ettiğimiz şekil üzere yaratmış olması her ne kadar o, kâfirin fiili olması hasebiyle çirkin, aptalca ve bâtıl olsa da güzeldir, yerli yerindedir ve muhkemdir. Bu, mutlak olarak O'nun "her şeyin Rabb'i", "her şeyin yaratıcısı" olduğunu ifade etmemiz gibidir. Hal böyle iken biz "Ey pisliklerin yaratıcısı!" "Ey kazuratın Rabb'i" ve benzeri ifadeler her ne kadar bütün olarak ele alındığında onların da Rabb'i ve yaratıcısı Allah olsa da bunları söylemeyiz. Çünkü genel olarak söylenmesi halinde bu ifade övgü ve yüceltme anlamına gelirken, örneklerdeki gibi tahsis edilmesi halinde yergiye dönüşür. Önceki meselenin durumu da işte böyledir.

Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Bu ifade dağların düzeninin dağılması ve ilk yaratılışlarındaki esasın bozulması gibi hususların belirtilmesinden sonra anılmıştır. Bu, bir şeyin bozulmasının ve ilk yapısını kaybetmesinin belli bir hikmete mebni olması halinde onun sağlam, güzel ve yerli yerinde yaratmış olması esasının dışına çıkmadığının bilinmesini istediği içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır. Bu ifade onlara yönelik bir azap tehdididir (vaîd).

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ اٰمِنُونَ ﴿٨٩﴾

89. "Kim (ilâhî huzura) *iyilikle gelirse ona daha iyisi verilir; o gün onlar kıyâmet dehşetinden de etkilenmezler."*

[İyilik ve Kötülük İle İlâhî Huzura Gelme]

Kim (ilâhî huzura) iyilikle gelirse... Müfessirlerin hepsi şöyle dedi: Burada sözü edilen iyilik (hasene) tevhit inancı ve imandır.

Ona daha iyisi verilir. Denildi ki: Bunun tefsirinde farklı izahlar vardır: Birincisi: Her kim tevhit inancını benimsemiş olarak diriliş günü Rabb'ine gelirse ona daha hayırlısı vardır. Rabb'ine tevhit inancı ile gelmesi demek hayatını onunla noktalaması, hüsn-i hâtime ile tamamlaması demektir. O takdirde onun için belirttiği bir karşılık vardır. Allah, tevhit inancı ile gelmesini şart koştu da "hasene işlerse ona şu var" demedi; çünkü insan bir sürü iyilik yapar sonra da onları ifsat eder, bozar ve iptal eder. Dolayısıyla da onlara karşılık herhangi bir sevap elde edemez. Böylece Allah bilinsin istedi ki âhirette kendisinden fayda görülecek olan hasenat, kişinin üzerinde karar kılarak öldüğü
ve Rabb'ine kendisiyle ulaştığı hasenattır. [§]Bazıları şöyle demişlerdir: **Ona** 424
daha iyisi verilir. Yani âhirette ona verilecek sevap ve karşılık sadece kendisi dünyada iken işlemiş olduğu hasene cinsinden olacaktır, âhirette elde edeceği bütün iyilikler dünyada iken işledikleri olacaktır. Bazıları da şöyle demişlerdir: **Ona daha iyisi verilir.** Yani ona âhirette iken iyiliklerden verilecek olanlar dünyada ardında bırakmış olduğu ve yokluğuna sabrettiği nimetlerden daha hayırlıdır. Onlar, terkettiğinden daha hayırlıdır. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir"[152]. Yani onlar için şunlar şunlar vardır. Bazıları şöyle demişlerdir: **Ona daha iyisi verilir.** Yani Rabb'in görülmesi ve O'nun huzuruna çıkılması, verilen diğer iyiliklerden daha hayırlıdır. Nitekim dünyada da halk açısından kralı görmek ve onunla buluşmak diğer lütuflar her ne kadar daha büyük ve yüce de olsa daha üstün, daha önemli ve hayırlı görülür. Bazıları şöyle demişlerdir: **Ona daha iyisi verilir.** Âhirette verilecek olan sevap ve karşılık dünyada iken işlemiş oldukları hasenattan daha hayırlıdır. Çünkü sevabın verilmesi hak edilmişlik ve

---

152 "Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır" (Hûd, 11/11).

kazanılmışlık ile değil, tamamen Allah'ın lütuf ve fazlının bir sonucudur. Zira hem hikmet hem de akıl nimetin karşılığı olarak şükretmeyi gerekli kılar, oysa her ikisinde de sevabın gerekli olacağı sonucu yoktur. Hal böyle olunca yolu Allah'ın lütfu olan bir iyiliğin, öyle olmayandan daha hayırlı olması normaldir. Ancak buna şöyle bir itiraz gelmiştir: Vacip olmasını gerektirenin hikmet ve akıl olduğu her şey, gereklilik yolu lütuf olandan daha hayırlıdır. Çünkü gerekliliği akıl ve hikmetle sabit olan bir şeyin terki caiz değildir. Oysa lütufta bulunma yolu ile sabit olanın terki caiz olabilmektedir. Ancak buna şöyle cevap verilir: **Ona daha iyisi verilir** denilirken kastedilen sizin doğanızda ve algınızda sevap olan şey ondan daha hayırlıdır, demektir. Yoksa gerçekte de hayırlı değildir. Bu tıpkı şu ilâhî beyandaki gibidir: "Bu O'nun için daha kolaydır (ehven)"[153]. Yani sizin algınızda ve değerlendirmenizde bir şeyin yeniden yapılması ilk defa yapılmasına nispetle daha kolaydır, demektir. Yoksa Allah'a nispetle ha ilk olmuş ha yeniden inşa olmuş hiç farkı yoktur. Burada da durum öyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O gün onlar kıyâmet dehşetinden de etkilenmezler. Allah bildirdi ki onlar Rab'lerine tevhit inancını benimsemiş olarak geldiklerinde o günün korku ve dehşetinden güvende olacaklardır.

مَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ۝٩٠

425 [§]*90.* ***"Ama kimler de kötülükle gelirse işte onlar yüzüstü cehenneme atılırlar. Yaptıklarınızın karşılığından başkasını mı göreceksiniz?"***

Ama kimler de kötülükle (seyyie), yani şirk ile **gelirse işte onlar yüzüstü cehenneme atılırlar.**

"el-Münkeb ale'l-vech" (المنكب على الوجه) cümlesi, yüz üstü atılan demektir şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Yüzleri ateşe çevrildiği gün..."[154] (Yani yüz üstü cehenneme atıldıkları gün.)

Yaptıklarınızın karşılığından başkasını mı göreceksiniz? Yani siz ancak yapıp ettiğiniz amellerinizin karşılığını görürsünüz.

---

153 "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için daha kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir" (er-Rûm, 30/27).

154 "Yüzleri ateşe çevrildiği gün, 'Keşke Allah'a itaat etseydik, resûlü dinleseydik' diyecekler" (el-Ahzâb, 33/66)

إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هٰذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِى حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ
شَىْءٍ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٩١﴾ وَأَنْ أَتْلُوَا الْقُرْاٰنَ
فَمَنِ اهْتَدٰى فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ
الْمُنْذِرِينَ ﴿٩٢﴾

91-92. "De ki: 'Bana, dokunulmaz kıldığı bu şehrin Rabb'ine, yalnız O'na kulluk etmem emredildi; zaten her şey O'na aittir. Bir de bana müslümanlardan olmam ve Kur'ân'ı okumam emredildi.' Artık kim doğru yola gelirse yalnız kendisi için gelmiş olur; kim de saparsa ona de ki: 'Ben sadece uyarıcılardanım.'"

[Dokunulmaz Kılınan Şehrin Rabb'ine Kulluk Etme Emri]

De ki: Bana, dokunulmaz kıldığı bu şehrin Rabb'ine, yalnız O'na kulluk etmem emredildi; âyetteki dokunulmaz kıldığı anlamına gelen "harramehâ" (حرّمها) ifadesi iki şekilde izah edilebilir: Birincisi, onu yağma ve çapuldan uzak tutmak anlamında olmasıdır. Nitekim "Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik"[155] meâlindeki âyette de bu anlamda kullanılmıştır. Bu âyette geçen "Harramnâ" (حرّمنا) ifadesi haram kıldık dolayısıyla da onun emmesi ona haram oldu anlamında değil, alıkoyduk, süt annelerini emmesini önledik anlamındadır. İkincisi ise bizzat tahrim, yani kutsal kılma anlamında olmasıdır. O da gerek Câhiliye ve gerek İslâm döneminde müslüman veya kâfir herkesin o mekâna hürmet edip, hiçbir kimsenin o kutsal bilinen beldenin avına dokunmaması, ağacını kesmemesi, otunu yolmamasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir de bana müslümanlardan olmam ve Kur'ân'ı okumam emredildi. Yani Kur'ân'ı size okumam emredildi. Öyle anlaşılıyor ki onlar Hz. Peygamber'i tehdit etmişler ve onu korkutmuşlardı ve ondan kendilerine uymasını istemişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.) o an onlara dedi ki: **Bana, dokunulmaz kıldığı bu şehrin Rabb'ine, yalnız O'na kulluk etmem emredildi;** O her şeyin Rabb'idir. Yani ben sadece O'na kul olmakla emrolundum. Kendimi O'ndan başkasına

155 "Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik. Bunun üzerine ablası, 'Sizin adınıza onun bakımını üstlenecek, üzerine titreyecek bir aile bulayım mı?' dedi" (el-Kasas, 28/12).

asla kul yapmam. Keza ben kendimi sadece O'na ait kılmakla da emrolundum ve ben sizin yaptığınız gibi O'na karşı asla şirk koşamam. Hem aynı şekilde bütün bunlarla siz de emrolundunuz. Sonra ben size Kur'ân'ı okumakla da em-
426 rolundum. [§]Bu itibarla ben size onu okuyacağım, beni yalancılıkla itham etsenizde etmesenizde okuyacağım. Ben sizin aleyhime kurduğunuz tuzak ve hilelerden de korkmuyorum. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bana, dokunulmaz kıldığı bu şehrin Rabb'ine, yalnız O'na kulluk etmem emredildi. Bu ilâhî beyanda peygamberlik müessesesini gerekliliğine dair delil vardır. Çünkü Mekke halkı ve diğerleri gerek öncekiler ve gerek sonrakiler hepsi tümüyle o kutlu beldenin dokunulmazlığına inanmaktaydılar. Onlar bunu ancak resûller yoluyla bilmekteydiler. Bu da gösteriyor ki onların ilk ataları risâlet ve nübüvvete inanmaktaydılar. Buna göre onların da bunu ikrar etmeleri lazım geliyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Artık kim doğru yola gelirse yalnız kendisi için gelmiş olur. Allah bildiriyor ki her kim iman eder ve hidâyeti kabul edip doğru yolu bulursa bunu ancak kendi yararına yapmış olur. Aynı şekilde her kim de yoldan çıkarsa kendi zararına çıkmış olur. Şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur"[156].

De ki: Ben sadece uyarıcılardanım. Yani bana sadece uyarma görevi düşer. Onun dışında diğer hususların vebali sizedir. Şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[157]; "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[158].

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ سَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهٖ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

93. "Ve şunu da söyle: 'Hamd Allah'a mahsustur. O, işaretlerini size gösterecek, siz de onları görüp tanıyacaksınız'. Rabb'in yaptıklarınızdan habersiz değildir."

---

156 Fussılet, 41/46.
157 en-Nûr, 24/54.
158 el-En'âm, 6/52.

Ve şunu da söyle: Hamd Allah'a mahsustur. O, işaretlerini size gösterecek. Bunun iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır: Birincisi, vahdâniyetinin ve rubûbiyetinin delillerini ve risâletinin kanıtlarını onlara göstereceğiz. **Siz de onları**, yani sözü edilen delilleri **görüp tanıyacaksınız.** Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz"[159]. İkincisi: Onlara zafer, yardım gibi vâdedilenleri göstereceğiz de böylece onlar daha önce haber verildiği için bildikleri şeyleri gözle görmüş olarak da bilmiş olacaklardır.

Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir. Bazıları şöyle demişlerdir: Bu ifade zâlim için azar, ayıplama ve sakındırmadır. Mazlum için de taziye ve tesellidir. Bazıları şöyle demişlerdir: Bu ifade müjdeleme (terğîb) ve tehdit (terhîb) etmedir.

---

159 "Kur'ân'ın gerçek olduğu kendileri için apaçık belli oluncaya kadar onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz. Rabb'inin her şeye tanıklık etmesi (onlar için) yeterli değil midir?" (Fussılet, 41/53).

BİBLİYOGRAFYA

Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, Kahire 1997.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *el-Musannef*, (thk. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillah, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî).

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Mekke 1414/1994.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Şu'abü'l-îmân*, (thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1410/1990.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *et-Târîhu'l-kebîr*, (thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî), Beyrut, ts. (Dâru'l-fikr).

Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut, ts., (Dâru'l-fikr).

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillah b. İshâk, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut 1405.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuat Sezgin), Beyrut 1401/1981.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezher el-Herevî, *Tehzîbü'l-luğa*, Beyrut 2001.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1411/1990.

İbn Ebû Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, (thk. Arthur Jeffery), Leiden 1937.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad 1409/1988.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydarâbâd 1325-1327/1907-1909.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî et-Temîmî, *es-Sikât*, Beyrut 1975.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, İstanbul 1408/1988.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1379/1958.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, Kahire 1393/1973.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut 1414/1994.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, (nşr. İhsan Abbâs), Beyrut 1388/1968.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed, *Huccetü'l-kırâât*, (thk. Saîd el-Efgânî), Beyrut 1404/1984.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1404.

İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire 1383/1963.

İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdirrahman Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd*, (thk. Habîbürrahmân el-A'zamî), Beyrut, ts., (Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye).

Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, İstanbul 1971.

Kudâî, Ebû Abdillah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer, *Müsnedü'ş-Şihâb*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Beyrut 1407/1986.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, (nşr. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî), Kahire 1372.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī), İstanbul 1413/1992.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, (nşr. Fâtıma Yûsuf el-Haymî), Beyrut 1425/2004.

Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, (thk. Abdurrahman Sûretî), Beyrut, ts., (el-Menşûrâtü'l-ilmiyye).

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Müttakī el-Hindî, Alâeddin Ali b. Hüsâmiddin b. Abdilmelik b. Kādîhân, *Kenzü'l-ummâl*, (thk. Mahmûd Ömer ed-Dimyâtî), Beyrut 1989.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Safedî, Ebu's-Safâ Selâhaddin Halîl b. Aybeg b. Abdillah, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, (thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa), Beyrut 1420/2000.

Sa'leb, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd eş-Şeybânî, *Şerhu Dîvâni Züheyr b. Ebî Sülmâ*, Kahire 1950.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, Beyrut 1998.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin, nr. 425.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymâniye Ktp., Hamidiye, nr. 176.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine, nr. 179.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1983.

Taberânî, Ebu'l-Kāsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-evsat*, (thk. Târık b. İvazullah el-Hüseynî), Kahire 1415.

Taberânî, Ebu'l-Kāsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Musul 1404/1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, Beyrut 1405/1984.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1415/1994.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen / el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Ümeyye b. Ebu's-Salt, *Dîvân*, (thk. Abdülhafîz es-Setalî), Dımaşk 1974.

Yâkūt el-Hamevî, Ebû Abdillah Şihâbüddin Yâkūt b. Abdillah el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, Beyrut 1991.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Beyrut 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1419/1998.

DİZİN

E

K

L

M

Ş

T

U

Ü

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla"

TERCÜMEYE DAİR

İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye ait *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirin, 2005 yılında başlayıp 2011'de sona eren ilmî neşrinin ilk yıllarından itibaren kitabın Türkçe'ye tercüme edilmesine yönelik talepler başlamıştı. Bu isteklerin etkisiyle olmalıdır ki bir süre sonra tercüme denemesine başlamış ve Fâtiha ile Bakara sûrelerini bitirmiştim. Ancak diğer çalışmalarımın yanı sıra edisyon kritiğin ilmî kontrolü sebebiyle tercümeye devam edememiştim.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), Ehl-i Sünnet kelâmı ile dirayet tefsirinin kurucusu ve Hanefî fıkhının geliştiricisidir. Onun kelâma dair *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinin, eski öğrencilerimden Muhammed Aruçi ile (Allah rahmet eylesin) ilmî neşrini yapmış, aynı zamanda bu eser, tarafımdan Türkçe'ye de çevrilmişti (İSAM Yayınları, Ankara 2002-2003). Bu gelişmeler, *Te'vîlât*'ın tercüme edilmesini âdeta zaruret haline getirmişti. Bunun gerçekleştirilmesi için tercüme elemanlarının yanı sıra malî imkâna da ihtiyaç duyulmuştu.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân da *Kitâbü't-Tevhîd* gibi anlaşılması zor bir metindir. Bu sebeple, ciltlerin ilmî tahkikini yapan arkadaşlardan durumu müsait olanların bu çalışmaya katılması gerekiyordu. Malî imkâna gelince, şahsen ben Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ile bu vakfa bağlı İslâm Araştırmaları Merkezi yöneticilerine başvurdumsa da netice alamadım. Nihayet eski öğrencilerimden, Ümraniye Belediyesi değerli başkanı Hasan Can Beyefendi, kendisine yaptığım teklifi tereddütsüz kabul etmiştir. Bu önemli tefsirin Türkçe'ye ercüme edilmesine verdiği destekten dolayı sayın Başkan'a teşekkür eder, baarılarının artarak devam etmesini dilerim.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân değişik mütercimler tarafından tercüme edildiği için üslup ve şekil birliğini sağlamak amacıyla şöyle bir usûlün takip edilmesi kararlaştırılmıştır:

Âyetlerin tercümesi, Prof. Hayreddin Karaman ve arkadaşlarının *Kur'ân Yolu Meâli* adlı eserden alınacaktır. Tefsir sırasında âyetin tekrarlanan kısımları da bu meâlden nakledilecektir. Ancak âyet-i kerîmenin orjinali ve tercümesi konulduktan sonra, tefsirdeki âyet metni tam ise tercüme bir daha yazılmayacaktır.

İlk geçtiği yerde âyetlerin metinleri, sonra meâlleri verilecektir. Tefsiri yapılan âyet meâlleri koyu olarak yazılacaktır.

Tercüme aslına sadık olacak, müellifin anlatım sırası ve düzeni bozulmayacaktır. Türkçe ifadeye önem gösterilecek, imkân nispetinde tercüme hissi de verilmeyecektir. Metni anlamak isteyen bir araştırmacı tercümeden yararlanmak istediği takdirde, tercüme bu fonksiyonu yerine getirebilmelidir. İfadede genel kural olarak parantez kullanılmayacak, ancak metnin anlaşılmasını sağlamak amacıyla bazen kelimeler ilave edilebilecektir.

Te'vîlât'taki paragrafların başında yer alan (وقوله عز وجل) kısmı tercüme edilmeyecektir.

Te'vîlât'ın zor şartlarda gerçekleşen Arapça ilmî neşri sırasında "Allahım! Bu kitabın ilmî neşri ve tercümesini görmeyi lütuf ve kereminle bana nasip et!" şeklindeki duamı şimdi de tekrar etmekteyim.

"Sana sunduğum niyazlar sayesinde, Rabbim, hiç mutsuz olmadım!"

(Meryem, 19/4)

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU